

PAGINAE
HISTORIAE

**SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU 21/2:
ARCHIVNÍ VZPOMÍNÁNÍ**

ISBN 978-80-7469-015-0
ISSN 1211-9768

OBSAH

MONOGRAFICKÁ ČÁST

Archivní vzpomínání. Úvodem k monografické části	
<i>Mikuláš Čtvrtník</i>	5
Redakční poznámka	9

STÁTNI ÚSTŘEDNÍ ARCHIV VE SVĚTLE VZPOMÍNEK SVÝCH ZAMĚSTNANCŮ

Rozhovor s prom. hist. Ruth Ballnerovou (<i>Jan Kahuda</i>)	11
Rozhovor s PhDr. Karlem Beránkem (<i>Tomáš Kalina – Jan Kahuda</i>)	17
Rozhovor s prom. hist. Věrou Beránkovou (<i>Jan Kahuda</i>)	27
Vzpomínka Mgr. Karla Bolomského (<i>Tomáš Kalina – Jan Kahuda</i>)	48
Rozhovor s PhDr. Eliškou Čáňovou (<i>Jan Kahuda</i>)	50
Rozhovor s PhDr. Lidmilou Frankovou, CSc (<i>Jiří Křestán – Jan Kahuda</i>).	75
Rozhovor s PhDr. Věrou Helešicovou (<i>Mikuláš Čtvrtník – Jan Kahuda – Michaela Kubišová – Karolína Šimůnková – Josef Žabka</i>).	82
Rozhovor s PhDr. Růženu Hlušičkovou, CSc (<i>Mikuláš Čtvrtník</i>).	91
Rozhovor s Věrou Janíkovou, prom. hist. (<i>Josef Žabka – Jan Kahuda</i>).	107
Rozhovor s PhDr. Ludmilou Kubátovou (<i>Jan Kahuda</i>)	117
Rozhovor s PhDr. Alenou Noskovou (<i>Michaela Kubišová</i>)	130
Rozhovor s prom. hist. Karlem Novotným (<i>Eva Drašarová – Jan Kahuda</i>)	146
Rozhovor s mgr. Marií Stupkovou (<i>Michaela Kubišová – Eva Drašarová</i>)	163
Rozhovor s prom. hist. Ludmilou Špétovou (<i>Jan Kahuda</i>)	176
Rozhovor s mgr. Alexandrou Špiritovou (<i>Mikuláš Čtvrtník – Jan Kahuda</i>)	184
Vzpomínka prom. hist. Ivana Štovička, CSc (<i>David Hubený</i>).	201
Rozhovor s PhDr. Josefem Žabkou (<i>Mikuláš Čtvrtník – Karolína Šimůnková</i>).	227

STÁTNÍ ÚSTŘEDNÍ ARCHIV A JEHO PŮVODCI VE VZPOMÍNKÁCH

- Rozhovor s mgr. Zdenou Benešovou
(*Mikuláš Čtvrtník – Karolína Šimůnková*)257
- Rozhovor s Jarmilou Schlöglou (*Mikuláš Čtvrtník – Josef Žabka*)281

MATERIÁLY

- Krajské mustrunky a krajští mustrheři v organizaci vojenské
správy předbělohorských Čech (1565–1618) (*Petr Mareš*)297
- Policejní výslech cestovatele dr. Emila Holuba (*Martin Šámal*)321
- Projekty pražské pouliční dráhy 1875 až 1955 ve fondech
Národního archivu (*Milan Šimůnek*)333

ZPRÁVY

60. ročník soutěže vzpomínkových, historických
a dokumentačních prací (*Maria Chaloupková*)427
- Slavnostní prezentace Průvodce po Rakouském státním archivu
ve Vídni pro českého návštěvníka (*Jan Kahuda*)429

LITERATURA

- Jiří Křesťan: Zdeněk Nejedlý, politik a vědec v osamění.
Praha – Litomyšl 2012. (*Vítězslav Sommer*)436
- Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého
návštěvníka (*Václav Bartůšek*)441
- Robert Gerwarth: Reinhard Heydrich. Hitlerův kat (*Monika Sedláková*) . . . 446
- Seznam respondentů v monografické části450

ARCHIVNÍ VZPOMÍNÁNÍ. ÚVODEM K MONOGRAFICKÉ ČÁSTI

Archivy, knihovny, muzea a galerie tvoří pomyslnou jednu rodinu a jejich společným jmenovatelem je i označení, jež se pro jejich celek užívá, totiž paměťové instituce. Nejedná se však o trojčata jednovaječná. Vykazují mnohé výrazné odlišnosti. Mezi ty klíčové patří již samotný předmět jejich zájmu, respektive soubor artefaktů, jež opečovávají. Ač i zde dochází k mnohým průnikům, základní akcent je zřejmý. Archiv neshromažďuje primárně produkty umělecké tvorby. Ačkoli v jeho útrobách nalezneme mnoho knih, nejsou ani tyto klíčem do jeho zámku. A přestože by se zatím poslední a velmi široce založená definice muzeí zdála zahrnovat i archivy, totiž že muzeum je „nevýdělečná, stálá instituce ve službách společnosti a jejího rozvoje, otevřená veřejnosti, která získává, uchovává, zkoumá, prostředkuje a vystavuje hmotné a nehmotné dědictví lidstva a jeho prostředí za účelem studia, výchovy, vzdělání a potěšení“¹; i tak archivy a archivnictví jako takové hodlá unikat z jejich tenat, přinejmenším užším vymezením pole, na němž se hodlají pohybovat. Archivy slouží k uchovávání archiválií a archiválie je kupříkladu v současném českém archivním zákoně definována jako „takový dokument, který byl vzhledem k době vzniku, obsahu, původu, vnějším znakům a trvalé hodnotě dané politickým, hospodářským, právním, historickým, kulturním, vědeckým nebo informačním významem vybrán ve veřejném zájmu k trvalému uchování a byl vzat do evidence archiválií; archiváliemi jsou i pečeti, razítka a jiné hmotné předměty související s archivním fondem či s archivní sbírkou, které byly vzhledem k době vzniku, obsahu, původu, vnějším znakům a trvalé hodnotě dané politickým, hospodářským, právním, historickým, kulturním, vědeckým nebo informačním významem vybrány a vzaty do evidence.“²

Určitým způsobem nadefinované soubory archiválií pak vytvářejí archivní fondy, přičemž základní gros archivních materiálů jsou, alespoň doposavad, dokumenty listinné povahy, a to z největší části úřední proveniencie. V principu se jedná o neopakovatelné materiály, tedy až na jisté – ovšem stále se stupňující

¹ Definice muzea dle Statutu ICOM schválená na 21. valném shromáždění ICOM (Viedeň, Rakousko, 2007). Dostupná na: <http://icom.museum/the-vision/museum-definition/>.

² § 2, písm. f) zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů v platném znění.

– výjimky se jedná o jedinečné dokumenty, na rozdíl třeba od knižní produkce, kde existuje množství týchž exemplářů jedné entity, v tomto případě knihy.

V posledním více než půl století došlo navíc k enormnímu nárůstu kvantity dokumentů-archiválií, se kterou si musí archivy, ale i badatelé poradit. A mimo jiné právě zde je skryt jeden z kořenů závažného problému, s nímž se potýká archivnictví přibližně od poloviny 20. století, totiž vůbec samotné nalezení hledaného dokumentu. Archiv totiž není knihovna. Nemůže jednoduše vzít archiválii, popsat ji a zaevidovat v jakémsi archivním systému a označit ji jako knihovník označí signaturou knihu. Není to v archivářových silách, již proto ne, že archiválií je tolik a tak různorodých, že by v takovém případě jejich neustálý nový příliv ústil do rozevírajících se nůžek mezi archiváliemi takto popsanými a označenými a těmi, které na takový popis a označení teprve čekají.

Jednotlivá archiválie, vyjma nejstarších listin, nebude zpravidla disponovat takovým popisem a evidencí, jako je tomu v případě knihy, obrazu vystaveného v galerii či muzejního exponátu. Jednotlivý dokument je zanořen v archivním fondu a informace o něm je tu více, tu méně vágní, ovšem obvykle nikoliv taková, jako když si zadáme do knihovního katalogu do vyhledávacího formuláře dotaz na knihu Karla Čapka *Válka s mloky* a vyskočí nám patřičné svazky jasně a zřetelně definovaného díla. Archiválie takto descartovsky jasně a zřetelně určitelná až na jisté výjimky není.

Ideálním stavem v archivu je, má-li daný archivní fond, tedy soubor dokumentů určité provenience, jednoho úřadu, instituce, člověka, rodiny apod. svůj inventář. Ani v něm není informace o archiválii vedena obvykle až na rovinu jednotlivého dokumentu, ale je to lepší než nic. V archivech se však setkáme – a archiváři to dobře vědí – s množstvím fondů, jež žádný inventář nemají. Disponují buď nějakým provizorním soupisem, zpravidla dosti skoupým, nebo k nim neexistuje soupis žádný.

Uživatel archivů, badatel, hledá-li určitý dokument, archiválii, není tedy v situaci, kdy si žádaný dokument jednoduše objedná jako v knihovně knihu. Mnohdy dokonce ani neví, do jakého archivního fondu má mířit svůj zájem. Aby si totiž na archiváři mohl vyžádat toužený materiál, měl by v ideálním případě tušit, v jakém fondu by se daný dokument mohl nalézat. Jistěže, netuší-li uživatel-laik, v jakém fondu hledat, měl by mu být k ruce archivář a poradit. Ovšem o archivářovi platí totéž. Nemá-li více či méně důkladnou informaci o archivních fondech, těžko může vyhledat žádaný dokument.

O daném archivním fondu má zpravidla nejlepší informaci ten archivář, který jej do archivu převzal od jeho původce, tedy instituce, jež vytvořila dokumenty ve fondu obsažené, nebo archivář, který daný fond v archivu zpracovával. Přirozeně

nejčastěji nastává situace, kdy ani prve, ani posledně jmenovaný archivář k dispozici není. Archivní fond tedy spravuje archivář, který daný fond do archivu nepřevzal a ani jej nepořádal. Pokud pak k takovému fondu nemá důkladnější inventář, má mnohdy potíží zjistit, zvláště u složitějších a větších fondů, co daný fond obsahuje za materiály.

Pokud daný archivní fond nebyl archivně zpracován, hrozí, že se o něm postupně během doby ztrácí informace. Povědomost o jeho obsahu během střídání generací klesá a existuje riziko, že se některá podstatná fakta o něm vytratí zcela. Archiváři by tedy měli shromažďovat informace o archivních fondech, aby se nezapomnělo na to, co v nich vlastně je. Taková dokumentace o archivních fondech je tudíž věc navýsost důležitá. Je naivní si ovšem myslet, že bývá kompletní. Mnohé zůstalo nezapsáno a často nastává případ, že si podstatné informace archivář-správce fondu takřkajíc nechá pro sebe. Pro takový fond pak tedy nemáme ani inventář ani bazální informaci o jeho obsahu.

Na počátku naší myšlenky vytvořit soubor rozhovorů s archiváři stojí právě záměr, aby si výše zmíněný archivář nenechal určité podstatné informace o archivních fondech, jež buď do archivu přejímal, které zpracovával a jež měl mnohdy dlouhé roky na starosti, pro sebe. Došli jsme k závěru, že rozhovor, nahraný a přepsaný do textové podoby, ale uchovaný rovněž v původní podobě jako zvukový záznam, může sloužit jako dejme tomu jakási pomocná vyhledávací pomůcka po archivním fondu. Vedle inventáře, existuje-li, průvodců po archivních fondech, případně různé další dokumentace o fondu, torzovitější či podrobnější, by se rozhovor s archivářem-správce fondu mohl stát, alespoň jak se domníváme, další z možných podob pomůcky, jež může sloužit jak archivářům-nástupcům, tak i uživatelům, badatelům, aby se lépe vyznali v obsahu archivních fondů a ve výsledku aby našli kýžený archivní dokument.

Obsahová struktura rozhovorů byla na počátku do jisté míry stanovena podle určité šablony tak, aby rozhovory tvořily určitý alespoň zčásti jednotlý celek. Přitom jsme se u některých mluvčích zaměřili na jeden či několik málo konkrétních fondů, o něž zpovídaný archivář pečoval. Pokud by se zde představené rozhovory mohly stát jednou vzorem pro případné aktivity podobného ražení, rýsovala se nám představa, že by pak takový rozhovor mohl být uložen jednak u dokumentace vedené o fondu, jednak by však mohl být též umístěn v badatelně příslušného archivu a být k dispozici badatelům k přečtení či i k poslechu. Uživatel, který by přišel do archivu nahlédnout do některého archivního fondu, by si vedle inventáře, existuje-li, mohl půjčit rovněž rozhovor s archivářem-pamětníkem, s archivářem, který kdysi dávno onen fond přejímal do archivu či který jej pořádal a byl svým způsobem jeho duchovním otcem. Rozhovory, které dnes

předkládáme čtenáři, by tak mohl vzít do ruky či přiložit k uchu badatel dejme tomu v roce 2114. Přečetl by si, ba dokonce by vyslechnul hlas vzpomínající na peripetie archiváře, který fond před sto lety přebíral nebo pořádal. Dozvěděl by se kupříkladu o pozoruhodných dokumentech obsažených v archivním fondu, o nichž jinak klasický inventář mlčí či na jejichž důležitost není s to dostatečně důrazně upozornit, byla by mu předestřena témata a věcné oblasti, k nimž má podstatně daný archivní fond co říci, apod.

Název tohoto monotematického čísla *Paginae historiae Archivní vzpomínání* má evokovat, že se jedná o vzpomínky archivářů na své archivní působení, v některých případech pak vázané na určitý konkrétní fond. Sborník hodlal jednak vůbec nechat zaznít hlas archivářů, kteří se zabývali archivním řemeslem po velkou část svého života, měl ale současně ambici, při vědomí, že to je formulace nadnesená, navrhnout novou možnou formu pomocné archivní vyhledávací pomůcky. Editori a mluvčí budou vděční, poslouží-li sborník ať již v prvním, druhém či v obou svých záměrech.

Mikuláš Čtvrtník

REDAKČNÍ POZNÁMKA

Redakční rada sborníku *Paginae historiae* již v loňském roce ohlásila svůj záměr pravidelně se vracet, pokud to bude možné, k tradici monografických čísel. Po problematice předarchivní péče a spisové služby, kterým byla věnována pozornost minule, jsme se tentokrát rozhodli přinést pod názvem *Archivní vzpomínání* soubor rozhovorů s bývalými pracovníky archivu, z nichž většina s ním spojila celoživotní profesní kariéru a mnoho z nich se podílelo již na jeho vzniku v roce 1954. Redakční rada uvítala návrh tohoto čísla, který předložili kolegové Michaela Kubišová a Mikuláš Čtvrtník.

Jednotlivé rozhovory byly pořizovány v letech 2012–2013 a byly vedeny podle jednotné metodiky. Jejich cílem bylo v prvním plánu sledování profesní kariéry jednotlivých archivářů od jejich motivace pro budoucí profesi, přes dobu studia, až k jejich činnosti v archivu, často v širších souvislostech. Ve druhém plánu je v některých rozhovorech věnován větší prostor některým klíčovým archivním fondům, které jsou se jmény těchto archivářů spjaty. Vycházeli jsme z toho, že jsou tyto informace často jediným zdrojem pro poznání složité historie jednotlivých archivních souborů a mohou mít značnou důležitost pro práci s těmito fondy.

Národní archiv, který si v roce 2014 připomene své 60. výročí, se snaží tímto číslem zároveň pokračovat v systematickém sledování své vlastní historie. Snaží se zároveň ocenit i touto formou přínos a zásluhy zakladatelské generace svých pracovníků. Jejich výpovědi jsou pochopitelně pramenem vysoce osobním a subjektivním, nebyly kontrolovány a korigovány s dalšími prameny a vyjadřují tak především názory jednotlivých respondentů. Přesto jsme přesvědčeni, že jejich soustředění na jednom místě může být důležitým podkladem pro poznání historie našeho archivu a snad i v širším smyslu českého archivnictví.

ROZHOVOR S PROM. HIST. RUTH BALLNEROVOU

Pocházíte z Valašského Meziříčí, ale Váš otec se narodil ve Vídni. Jak Vás ovlivnilo rodinné prostředí?

Naše rodina opravdu pochází z Valašského Meziříčí, i když byla velice rozvětvená a příbuzní žili i na Slovensku nebo právě ve Vídni. Babička pracovala v období monarchie v Maďarsku a ve Vídni, kde se narodil můj otec. Byl osobností, která mě určitě velmi ovlivnila. Otec měl značné matematické nadání. Působil jako učitel na průmyslových školách ve Vsetíně a Rožnově pod Radhoštěm. Zajímal se o astronomii, v roce 1926 založil ve Valašském Meziříčí pobočku České astronomické společnosti a s partou nadšenců (většinou studentů zdejšího gymnázia) postavil na zahradě v roce 1929 dřevěnou hvězdárnu, kde prováděl různá pozorování. Pamatuji si, jak když byla třeba půlměsíční noc, otec vyšel na ulici s dalekohledem, začali se sbíhat lidé a on pronášel improvizované astronomické přednášky. Hvězdárna je mimochodem dodnes zachována a otec je považován za průkopníka astronomie na Valašsku. Druhou láskou otce byla hudba, hrál na basu ve známé valašské kapele „strýca Matalíka“ a hudební talent se v naší rodině nějak dědí. Zatímco matematikou jsem zůstala nepoznamenána, i když jako dítě jsem uměla poznávat souhvězdí apod., láska a snad i nadání k hudbě u mě zůstaly. Zpívala jsem už v době studií a dodnes chodím zpívat do kostelního sboru.

Jak vzpomínáte na středoškolská studia?

Navštěvovala jsem gymnázium ve Valašském Meziříčí. Bylo to gymnázium s velkou tradicí. Po vzniku protektorátu se Němci rozhodli, že česká gymnaziální studia omezí. Gymnázia ve Frenštátě pod Radhoštěm a Příboře tak byla zavřena a naše gymnázium bylo tedy jakési spádové pro celý region. Myslím, že mělo vynikající úroveň. Působila na něm celá řada výborných pedagogů a statečných lidí. Někteří z nich byli v této době perzekuováni, ředitel gymnázia prof. Nedbálek zahynul v koncentračním táboře, další pedagog prof. Stránský byl rovněž vězněn. Doba to nebyla nikterak růžová.

Po maturitě jste se rozhodla ke studiu historie a archivnictví?

Nebylo to tak jednoduché. Když byl vyhlášen protektorát, byla okamžitě zrušena gymnaziální výuka dějepisu a zeměpisu. Já jsem s těmito předměty začala až po válce (tedy v kvintě), což bylo málo. Nicméně jsem se už předtím o dějepis zajímala. Snažila jsem se číst historické knihy, řadu jsme měli v naší knihovně, a i v tomto ohledu mi byl nápomocen otec, který měl velké znalosti. Jednou, ještě v době protektorátu, se nás ptal jeden profesor na nějaké historické reálie a zhrozil se, jak mála jsme znali. Já ještě sem tam něco, co jsem někde vyčetla, ale nebylo to nic systematického.

Po válce jsem se pak o historii zajímala a uvažovala jsem o jejím dalším studiu. Mojí touhou bylo studovat v Praze. Měla jsem tehdy knihu Karla Plicky Praha ve fotografii a Prahu jsem si zamilovala. Byl to můj sen, který se podařilo splnit. Původně jsem se ale zapsala na kombinaci germanistika – historie. Tehdy pochopitelně nebyl o němčinu velký zájem (bylo krátce po válce), takže bylo snadné se tam dostat. Na gymnáziu skončila výuka němčiny hned v roce 1945, já jsem se snažila mluvit dále německy se svou babičkou a němčinu si udržovat, ale brzy jsem poznala, že budu na tomto oboru outsiderem. Ostatní studenti byli většinou rodilí mluvčí z pohraničních oblastí, měli dokonalou gramatiku, přízvuk atd. Už si nepamatuji, zda jsem ji studovala dva nebo čtyři semestry, pak jsem přestoupila na pomocné vědy historické, společně se svou spolužačkou Jaroslavou Libickou, později Honcovou.

Jak jste vnímala tehdy prostředí na fakultě?

Já jsem zahájila svá vysokoškolská studia na podzim 1948, takže jsme byli prvním ročníkem po únoru 1948. Bylo to samozřejmě dost znát. Ovzduší fakulty tím bylo výrazně ovlivněno, začínaly prověrky, strach, nedůvěra, tendenční výuka apod. Člověk měl pocit, že si nesmí ledacos dovolit. Pamatuji si třeba na jeden zážitek. Na podzim 1948 zemřel Edvard Beneš. Byla to osobnost, kterou jsme milovali jako osvoboditele apod. V antikvariátu jsem si koupila hezký Benešův portrét, který jsem si vyvěsila na koleji. Spolužačky mi vysvětlily, že by v tom mohl být problém a kdyby to někdo oznámil, mohla bych mít nepříjemnosti. Musela jsem ho tedy zase dát pryč. Takové bylo tehdy ovzduší, vzájemná nedůvěra, strach něco říci před svými spolužáky, často stačilo jen málo a problém byl na světě.

Pokud jde o výuku, na historii byla tehdy úroveň dost nízká. Bylo to tím, že nastoupili noví profesori, kteří neměli ještě potřebné schopnosti, a jejich výklad byl politicky ovlivněn. Zažila jsem jich několik a nezaujali mne vůbec – Václav Husa, Oldřich Říha (ten se chlubil, že pracoval u Bati a zažil tam kapitalistické

vykořisťování...) a další. Za nejschopnějšího byl pokládán František Graus, který byl ale velmi obávanou osobností. Na archivnictví byla situace zcela jiná, zejména díky prof. Václavu Vojtíškovi.

Byla jste jednou ze studentek, která měla k prof. Vojtíškovi blízko. Jak na něj vzpomínáte?

Především na něj vzpomínám velmi ráda. Prof. Vojtíšek byl hodný a noblesní člověk. Bylo na něm znát, že je ze staré školy a „nové“ poměry mu nevyhovují. Seminář pomocných věd historických byl oproti jiným katedrám oázou klidu. Bylo to dáno několika věcmi, malým počtem studentů, speciálním a do značné míry apolitickým oborem (tehdy orientovaným převážně na medievisťtiku) a hlavně samotným Vojtíškem. Vyznačoval se velkou laskavostí, slušností a dvorností. Pamatuji si například, když jsem třeba k němu vstoupila do kanceláře a on zahlédl, že se blíží osoba ženského pohlaví, ihned vstal a oblékl si sako. Byl to pro něj samozřejmý projev úcty. Další vlastností, která byla na Vojtíškovi velice sympatická, bylo jeho sociální cítění. Bylo pro něj samozřejmé starat se o další uplatnění svých žáků a pomáhat jim, často poskytl i finanční výpomoc. Vojtíšek měl oblíbeného žáka Jindřicha Hilgera, který bohužel předčasně zemřel. Byl synem dosti zámožných rodičů a ti po smrti svého syna svěřili prof. Vojtíškovi větší sumu peněz pro podporu studentů, tedy jakousi nadaci. Prof. Vojtíšek pak tyto peníze poskytoval svým studentům. A tak se mě třeba jednou zeptal: „Slečno, jedete domů?“. A když jsem přisvědčila, dal mi peníze na cestu.

Vojtíšek přednášel nejdůležitější pomocné vědy, na výuce se podílelo i několik externistů. Tehdy nebyla žádná skripta ani učební texty, psali jsme jako o závod.

S prof. Vojtíškem jste se setkávala i v univerzitním archivu.

Ano, poměrně brzy na začátku studia mi bylo nabídnuto místo pomocné vědecké síly v univerzitním archivu. Už přesně nevím, jak k tomu došlo, ale předpokládám, že zde svou roli sehrála krajanská parta. Asi o tři roky starší spolužačka Ljuba Durdíková, roz. Bradáčová, pocházela rovněž z Valašského Meziříčí (znaly jsme se z gymnázia) a pracovala v univerzitním archivu. Jednou mi řekla, že by tam potřebovali výpomoc a zda bych neměla zájem. Naším úkolem byla především práce s písemnostmi bývalé Německé univerzity. Jednalo se o jejich záchranu (bylo brzy po válce a pro „německé papíry“ nějaké obecné pochopení nebylo) a hlavně o vydávání potvrzení o studiu. Absolventi univerzity vracející se z fronty, z koncentračních táborů, zajetí apod. často neměli žádné doklady a pro další život nutně potřebovali doklad, že absolvovali univerzitní studia. V archivu

byl velice dobrý kolektiv studentů. Práce se mi líbila a rozhodla jsem se, že bych dále chtěla pracovat jako archivářka. V archivu jsem se také seznámila se svým pozdějším manželem Jaroslavem Lamešem, který byl o pět let starším studentem kombinace latina – historie.

V univerzitním archivu jste našla i téma pro svou diplomovou práci.

Ano, prof. Vojtíšek mi tehdy nabídl, abych se věnovala počátkům stolice pomocných věd historických na pražské univerzitě. Tehdy to bylo téma neprobádané. Mě to velice zaujalo, v archivu jsem si vyhledala řadu pramenů a prof. Vojtíšek mi půjčil starší literaturu, která byla tehdy nesehnatelná. Já nejsem moc „psací“ typ, ale tehdy jsem něco napsala. A hned od státnic jsem šla na mateřskou dovolenou.

Po návratu z mateřské dovolené jste nastoupila do tehdejšího Archivu Ministerstva vnitra. Jak k tomu došlo?

O uplatnění našeho ročníku se kromě prof. Vojtíška staral ještě spolužák Jan Havránek, který mi tehdy toto místo dohodil. Kromě toho zde působily také mé krajanky z Valašska, opět Ljuba Durdíková a Eliška Čáňová. Nastoupila jsem do oddělení fondů 1848–1918, kde jsem mohla uplatnit němčinu.

Co bylo Vaším úkolem?

Po celý život jsem se snažila především pořádat. To mě bavilo a uspokojovalo. Nerada a spíše výjimečně jsem chodila na skartace, nerada jsem psala. Později jsem měla děti (celkem čtyři) a na vědeckou činnost by stejně nebyl čas. To mi ale nijak nevadilo, pořádání fondů mi vyhovovalo. Nejinak tomu bylo i v Archivu Ministerstva vnitra. Bylo potřeba, abychom se rychle vyrovnali se zpracováním velkých registratur úřadů z 19. století, které byly přebírány do archivu ještě v meziválečném období. Já jsem se podílela především na pořádání fondů Českého místodržitelství a Policejního ředitelství v Praze. Šlo o kolektivní práce, pracovali jsme většinou v kryptě pod sv. Mikulášem na Malostranském náměstí, kde byla docela slušná pořadačka a ze začátku i slušné ovzduší. Potom nějak zazdili důmyslnou soustavu větráků a začalo tam být vlhko a nepříjemně. Pokud jde o samotné pořádání, u místodržitelství jsme pracovali s pomocnými knihami a propracovaným registraturním systémem. U policejního ředitelství byla situace jiná, tam jsme alespoň u nejstaršího období, kde nebyly pomocné knihy, museli volit pořádání dle věcných skupin. Byla to práce velice zajímavá, člověk se poučil o způsobu úřadování i o bohatém obsahu těchto fondů. I zde ale bylo znát jistě

politické hledisko práce, spočívalo v tom, že některé signatury musely být zpracovávány podrobněji, prakticky katalogizačním způsobem, např. dělnické hnutí, stávky apod.

Jak jste vnímala celkové prostředí archivu?

Nebylo moc dobré. Uplatňoval se zde vnitřický dril se všemi jeho specifiky. Upřímně řečeno, na dalších pracovištích, kterými jsem prošla, jsem už nic takového nezažila. Ředitelem archivu byl Ladislav Skřivánek, konzervátor, který rád o sobě prohlašoval, že je nejlepší konzervátor v Evropě a své pokusy aplikoval nezodpovědně na listinách z korunního archivu. Odborní archiváři byli spíše upozaděni.

Já jsem pak odešla na další mateřskou dovolenou a z archivu mi nařídili, kdy se mám vrátit. Bohužel se mi tehdy nepodařilo sehnat pro dítě jesle a oznámila jsem, že nastoupit v daném termínu nemohu. A tak jsem byla vyhozena. Bránila jsem se, že je to nepřiměřená tvrdost, měla jsem podporu odborů i kolegů a nakonec jsem sehnala i ty jesle. Tak jsem byla opět přijata, ale přidělena do jiného oddělení v Loretě, kde se tehdy zpracovával obrovský fond finanční prokuratury. Mě toto jednání ovšem velmi urazilo a začala jsem si hledat nové místo.

Jak Vaše situace pokračovala?

Asi v roce 1964 nebo 1965 se naskytlá příležitost a já jsem odešla do Vojenského historického archivu. Opět jsem vykonávala pořádací práce a nakonec jsem měla i vyšší plat než ve Státním ústředním archivu. Tam jsem vydržela až do roku 1970, kdy jsem byla při prověrkách vyhozena. Na otázku, jak pohlížím na vstup vojsk v roce 1968, jsem odpověděla, že šlo „o nešťastný krok, nevhodně načasovaný a bude špatně posuzován“. Dali mi ještě půl roku a pak mě znovu předvolali, já jsem ale musela odpovědět stejně.

Další Vaše životní etapa je spojena s tehdejším Ústředním archivem ČSAV.

Když jsem se ocitla se čtyřmi dětmi bez místa, napsala jsem dopis prof. Vojtíškoví. Vysvětlila jsem mu svou situaci a on se zachoval skvěle. Předal můj dopis tehdejšímu řediteli archivu Československé akademie věd prof. Václavu Vaněčkovi a ten mě přijal. Nejprve jsem pracovala na dohodu a pak na úvazek, opět jsem si zde platově polepšila. Na toto období vzpomínám velice ráda. Archiv sídlil v Karlově ulici, prof. Vaněček byl, jak jsme říkali, „salónní bolševik“, který archiv zaštitil a přijal sem celou řadu „kádrových invalidů“. Kolektiv pracovníků byl velice schopný a příjemný, vzpomínám třeba na Jindřicha Schwippela, Miroslava

Šmidáka, Natašu Kmochovou a další. V létě se pořádalo v Bečvárech, bylo to velmi příjemné. Vydržela jsem tam až do odchodu do důchodu v roce 1987.

Vaším úkolem byly opět pořádací práce?

Ano, samozřejmě. Jednalo se především o pořádání zajímavých fondů sekci Československé akademie věd po jejím vzniku (matematicko-fyzikální, geologicko-geografická, chemická, biologicko-lékařská, technická, historická, ekonomie, práva a filozofie a filologicko-literární), dále některých vědeckých kolegií ČSAV a jejich dalších orgánů.

Na půdě archivu ČSAV jste vedla i praxe studentů, jak na to vzpomínáte?

Přesněji řečeno, praxe studentek, protože feminizace oboru pokročila. A vzpomínám na to velice ráda. Praxemi jsem byla pověřena a vždy jsme pořádali jeden fond společně. Já jsem se na to trochu připravila, dívky pak pořádaly, byly velice šikovné, a inventář jsme pak společně daly dohromady. Tak jsme třeba společně zpracovaly fond Zahraničního odboru Úřadu prezidia ČSAV. A jsem ráda, že jsem mohla být u počátku kariér kolegyně, které se v oboru dobře uplatnily: Evy Chýlové-Gregorovičové, Lenky Klimešové-Matušíkové, Hanky Habřinské-Frankové, Aleny Slavníkové, Radky Edererové a dalších.

Pokud byste se vrátila na začátek, volila byste opět práci archivářky?

Práce to byla sice náročná včetně náročnosti fyzické, ale já jsem byla spokojena. Líbila se mi a určitě bych ji znovu volila.

*Rozhovor proběhl dne 13. listopadu 2013 v McDonald Café
v Praze-Novém Městě.*

Rozhovor vedl Jan Kahuda.

ROZHOVOR S PHDR. KARLEM BERÁNKEM

Vystudoval jste v letech 1945–1950 historii a latinu na pražské filozofické fakultě. Proč jste se rozhodl pro tuto kombinaci?

Byla to vlastně náhoda. V té době mě zajímala klasická filologie, byl jsem ovlivněn hlavně gymnaziálním studiem a vůbec mě bavilo číst antické autory a zajímal jsem se o to. Asi jsem tehdy pomýšlel na dráhu středoškolského profesora latiny, to mi imponovalo. Historie byla na počátku u mě takovým přívazkem. Nebylo totiž možné studovat latinu jednooborově, nejčastější byla kombinace s nějakým živým jazykem (francouzština, angličtina, čeština apod.), to mě ale nelákalo. Dal jsem si žádost o povolení studovat latinu s historií a děkanství mi to povolilo.

Začal jsem studovat hned v roce 1945, semestr se rozjel prakticky okamžitě, ještě někdy v červenci nebo v srpnu, bylo to naprosto spontánní. Nikdo si nedovede představit tehdejší atmosféru, české vysoké školy byly, jak známo, od roku 1939 zavřeny, a tak se na fakultě sešly tisíce lidí, jak ti, kteří zahájili studium ještě v meziválečném období, tak váleční maturanti. Ročníky prakticky neexistovaly, každý vlastně studoval, co chtěl. Po čase se to pochopitelně zase zredukovalo a zformalizovalo. Na začátku bylo ale důležité to nadšení studentů a učitelů, které mi svou jakousi neformálností připomínalo ten původní duch společenství scholarů, jejichž cílem je vzdělání.

Na koho z učitelů rád vzpomínáte, kdo Vás ovlivnil?

Měl jsem štěstí, že jsem potkal celou řadu významných osobností. Jak jsem již říkal, na počátku studia jsem se snažil „profilovat“ jako klasický filolog. Zde bylo posluchačů přece jen méně, tak byla možnost bližšího navázání vztahu k učitelům. Jako s prvním jsem se setkal s obávaným prof. Antonínem Salačem, u něhož jsem dělal zkoušku o přijetí do latinského prosemináře a také ukončil studium latiny druhou státní zkouškou a dosáhl tak učitelské způsobilosti vyučovat latině na gymnáziích. S některými jsem byl v přátelském vztahu až do konce života, byli to zejména Zdeněk Vysoký, Karel Svoboda a především Bohumil Ryba, který mi byl zvláště blízký. Ryba byl geniální člověk, vše mu šlo jaksi samo a měl i jisté badatelské štěstí, podařilo se mu třeba vyluštit nápisy v Betlémské kapli. Brzy však byl z politických důvodů uvězněn. Paradoxem je, že v době vězení mu velmi pomohl

Zdeněk Nejedlý. Tehdy se objevil plán na vydávání Husových spisů a Nejedlý umožnil Rybovi, aby dělal lektora edice. Dostával tak do vězení vysoké honoráře z ministerstva školství a tak i mezi dozorci požíval značné vážnosti.

Pokud jde o historii, měl jsem možnost zažít jakési přelomové období, kdy na fakultě učili ještě učitelé, kteří zahájili svou kariéru již před válkou (zde mi byli blízcí zejména Zdeněk Kalista a Josef Dobiáš). Pokud šlo o nové profesory – marxistické historiky, se na mne později (na doporučení dr. Culkové) obracel často prof. Husa, pro kterého jsem vyhledal rukopis se „selským Otčenášem“ a který za mnou pak posílal své žáky. S ostatními (prof. Oldřich Říha, Jaroslav Charvát) jsem bližší kontakty neměl. O mém dalším osudu však rozhodl muž, který mi byl pak blízký po celý život a zásadním způsobem mě ovlivnil, a tím byl Václav Vojtíšek.

Jak jste se s prof. Vojtíškem poznal?

Prakticky hned na začátku studia. Pro posluchače historie byl povinný jeho kurz základů pomocných věd historických. Ten se musel pro velký zájem konat ve velkém sále městské knihovny. Vojtíšek přišel na první hodinu, vyjmenoval jednotlivé pomocné vědy historické a zdůraznil úlohu diplomatiky jako vědy, která se věnuje listinám. A pak pokračoval, že každý z posluchačů má doma takovou listinu a tou je maturitní vysvědčení. A pak na něm konkrétně ukazoval jednotlivé listinné formule. Mě to tehdy naprosto ohromilo. Při jedné z dalších přednášek se Vojtíšek zmínil o možnosti práce v městském nebo univerzitním archivu. Se spolužákem a přítelem Jaroslavem Lamešem jsme se dohodli, že zkusíme pana profesora o takovou práci požádat.

Ještě bych měl vysvětlit, že fakulta tehdy dbala na to, aby studenti zapsaní do dalšího semestru pracovali. Byla to forma „pomoci republice“. Pro některé studenty to bylo náročné, já jsem byl již zvyklý chodit pravidelně do práce za války (v letech 1943–1945 jsem byl nuceně nasazen v žižkovské Mikrofoně, kde jsem se mimo jiné seznámil s kunsthistorikem Pavlem Preissem), a tak mi to nijak nevadilo. Přesto jsem si řekl, že práce v oboru bude lepší než mimo obor.

Tak začala Vaše archivní práce?

Ano, doslova. Jak jsem řekl, prof. Vojtíšek „může“ za to, že jsem se stal archivářem, snad by ze mě nebyl zklamán. Když jsme se u něj s Jarouškem Lamešem přihlásili, hned nám nabídl, že bychom mohli pracovat v univerzitním archivu. A zavedl nás do podzemí filozofické fakulty, kde část archivu byla (hlavní sídlo bylo na právnické fakultě) a se slovy „tak tady to máte, hoši“ odešel. A ještě dodal,

že v roce 1948 bude oslava 600. výročí založení univerzity s výstavou, tak bychom hledali nějaké dokumenty, které by se daly vystavit.

Na léta strávená v univerzitním archivu (1945–1952) vzpomínám velice rád. Samozřejmě je v tom i jistá dávka nostalgie, ale myslím, že to byla přes všechno okolo pěkná doba. Nebyli jsme s Jarouškem samozřejmě v archivu sami, počet pomocných vědeckých sil postupně přibýval, vzpomínám například na Jana Durdíka a jeho pozdější manželku Ljubu Bradáčovou, Marii Vlasákovou-Stupkovou, později Miroslava Truce a Karla Kučeru. Bylo zajímavé se setkávat s kolegy zcela jiných osudů a politických názorů. Archiv totiž částečně byl i debatním kroužkem, tak například Jan Durdík výrazně deklaroval své komunistické přesvědčení a my s Jarouškem byli jeho velkými oponenty. Ale nikdy to nepřerostlo hranici přátelské diskuse.

Mě však velice zaujala archivní práce. Asi vyhovovala i mému naturelu, ta možnost se zahrabat do archivu, bádát, ale i být tímto způsobem užitečný. Archiv byl uložen v kovových regálech, jeho převážnou část tvořily katalogy přednášek a katalogy posluchačů. Šťastnou náhodou se nám podařilo poměrně záhy nalézt inventář archivu z pera německého profesora Bachmanna, podle kterého mohla být provedena rekonstrukce archivu. K našim povinnostem také patřilo vydávat různá potvrzení o studiu, žádostí byly v období po válce tisíce. Postupně narůstaly žádosti o potvrzení studia na pražské německé univerzitě, zejména z řad židovského obyvatelstva. Potvrzení se vydávala zásadně v latině, původně je překládal prof. Ryba a podepisoval ředitel univerzitní kanceláře a Vojtíšek, postupně bylo zjištěno, že bych mohl potvrzení dělat já a univerzita by ušetřila (Rybovi je musela platit), tak už mi to zůstalo. Dlužno ale říci, že jsme dostávali 10 korun za hodinu, později to bylo zvýšeno. Někdy se stalo, že Vojtíšek přinesl peníze a prostě nám je dal. Myslím si, že je dával ze svého, byl to nesmírně hodný a štědrý člověk.

K naší práci patřila také katalogizace listin. Vlastně jsme zde pomáhali Vojtíškovi. On byl zvyklý být v archivu do večera, včetně sobot a snad i nedělí. My s Jarouškem pochopitelně s ním. Dle jeho diktátu jsme psali registry listin na obálky. Někdy je poznat, kdy už jsme trochu podřimovali a registry jsou stručnější.

Vojtíšek také prosadil vydání světlotiskové edice Liber decanorum, na které jsem mnohem později spolupracoval.

V jakém stavu se dochovaly materiály německé univerzity?

S Jarouškem Lamešem jsme vytvořili jakousi pracovní dvojici, která byla pověřena právě kompletací materiálů německé univerzity. Samozřejmě to bylo velice problematické. Chvatný odchod personálu německých fakult způsobil různý úbytek materiálů a další dokonali různí „vlastenečtí“ pracovníci poválečné

univerzity. Musíme si uvědomit, jaká tehdy byla doba a jaké byla averze ke všemu německému. Řada zaměstnanců univerzity se vracela z vězení, koncentračních táborů, z fronty apod., takže pochopení pro „německé papíry“ bylo různé. Poměrně brzy se ale podařilo Vojtíškovi prosadit vydání pokynu, kterým byly všechna pracoviště Univerzity Karlovy povinna vydat univerzitnímu archivu písemnosti německé univerzity. Pamatují si na přebírání písemností filozofické a lékařské fakulty. Na filozofické fakultě se dochovalo velké množství materiálu, na lékařské to bylo podstatně horší. Poslední doktorskou matriku jsme třeba našli v hrozném fyzickém stavu ve sklepech fakulty atd. Vše se stěhovalo nejprve na filozofickou fakultu a pak v roce 1946 na právnickou fakultu.

V roce 1952 jste přešel do Ústředního archivu Ministerstva vnitra, jak k tomu došlo?

Já jsem si představoval, že budu v univerzitním archivu navždy. Nicméně situace se vyvinula tak, že si Václav Vojtíšek vybral své jiné žáky, Miroslava Truce a Karla Kučeru. My jsme toho s Jarouškem pochopitelně želeli, považovali jsme se za jakési první Vojtíškovy pomvědy. Ale Vojtíšek měl tehdy již v hlavě Ústav pro dějiny Univerzity Karlovy, a tak zpětně uznávám, že tito kolegové měli pro vědeckou práci větší předpoklady. Hrálo snad roli i to, že otec M. Truce a Vojtíškův bratr byli krejčí, kteří se dobře znali, a u K. Kučery Vojtíškovi zase imponovalo, že je potomkem Riegra.

Ale Václav Vojtíšek se k nám opět zachoval velice hezky a sehnal nám práci v Archivu Ministerstva vnitra, jistě tehdy prostřednictvím Zdeňka Fialy. Začalo to ale ještě dříve. Když jsme byli ještě zaměstnanci univerzitního archivu, řekl nám jednou prof. Vojtíšek, že je potřeba, abychom nějaký čas pracovali v Archivu Ministerstva vnitra v Karmelitské. Vojtíšek totiž dostal zprávu od Zdeňka Šambergera, tehdy již tajemníka Státní archivní komise, že v archivu je řada duplikátů patentů, které by mohl univerzitní archiv využít. Přebírali jsme pak celé měsíce v jedné pořadačce patenty a vybírali, co by se týkalo univerzity. Při té příležitosti došlo také k našemu seznámení s tehdejšími ministrem vnitra Václavem Noskem. Pracovali jsme a najednou se otevřeli dveře a průvod vedený tehdejšími řediteli archivu Ladislavem Skřivánkem a s ním Nosek. Choval se velice přátelsky a neformálně a při rozloučení řekl: „Kluci, vy se mi líbíte. Kdybyste s něčím nesouhlasili, víte, kde váš ministr sedí“.

Pak jsme byli v roce 1952 převzati do stavu archivu, ale jenom termínovaně do konce roku. Pak se to různě prodlužovalo. Já jsem pak dosáhl doktorátu a to začalo být dramatické. Tehdy totiž, zejména v prostředí archivu, to byl téměř zločin. Souviselo to jistě s tím, že v čele archivu stál dělnický ředitel a ani mezi

odbornými archiváři nebylo příliš mnoho s doktorským titulem. Měl jsem pak smlouvu jen do nástupu vojny. Ale mezitím jsem absolvoval lékařská vyšetření a dostal jsem modrou knížku. To byla pro vedení archivu komplikace, Jaroušek odešel na vojnu na Slovensko a já se ocitl ve značné nejistotě. Téměř denně jsem volal na Státní archivní komisi dr. Šambergrovi, kde se tehdy rozhodovalo o personální politice archivů, a zase do archivu na sekretariát ředitele. Jednou jsem už zoufale po dalším Šambergrově nejednoznačném vyjádření mu řekl: „poslyš, kdy má přijímací hodiny soudruh ministr, on řekl, že mohu kdykoli přijít, když budu něco potřebovat“. Šamberger se zalekl, asi si myslel, že se s ministrem Noskem znám nějak více, a tak hovor se mnou nepřerušil, jen položil sluchátko na stůl a já slyšel, jak volá z druhého aparátu Skřivánkovi: „Ládo, to by byl průser, on ten Beránek chce jít k ministrovi, musíš ho vzít, pak ho můžeš zase klidně vyhodit“. Po letech je to úsměvné a nijak to nebránilo v našich přátelských vztazích a vzájemné úctě, ale tehdy mi do smíchu nebylo. Tak, takové bylo moje definitivní přijetí do archivu.

Co bylo Vaší pracovní náplní?

Nejprve jsme se s Jarouškem tak potulovali, brzy jsme byli pověřeni třídním tzv. varií, což byl hrozný bordel v kryptě pod sv. Mikulášem. Celá léta se totiž spisy, zejména z místodržitelství registratury, nezakládaly zpět. A tak jsme pracovali za primitivního elektrického osvětlení v malé místnůstce mezi regály. Oblečení jsme museli mít svoje. Naší šéfovou byla dr. Dagmar Culková, rád vzpomínám také na laskavou Marii Čermákovou, která se nás mateřsky ujala. Později jsme dostali vlastní pořadačku už v Karmelitské, rohovou přízemní místnost s okny do Karmelitské ulice. Poté, co Jaroušek odešel na vojnu a já se stal definitivním zaměstnancem, pokračoval jsem v třídění varií sám a začal jsem připravovat a zpět zakládat materiál pro badatele. To byla další ohromná škola, kde jsem se hodně naučil. V roce 1955 jsem se pak stal vedoucím skupiny studovna a knihovna. Celkem jsem si to neuměl vysvětlit, vedoucím studovny byl přede mnou Josef Kollmann. Byl ale později přerazen do nově vzniklého „vědeckého“ oddělení pod vedením Václava Letošníka, studovnu pak měla na starosti kolegyně Květa Kulířová. Po jejím odchodu na Archivní správu jsem studovnu převzal. Nijak mi to nevadilo, celé dny jsem trávil hledáním archiválií pro badatele. Seznámil jsem se s fondy archivu velmi dobře a vlastně jsem z těchto zkušeností pak po celá léta žil. Mým úkolem byly i exkurze do archivu, snažil jsem se je připravovat atraktivně s demonstrací archiválií, které měly nějaký vztah k regionu, ze kterého účastníci exkurze pocházeli. Vzpomínám na tuto dobu rovněž rád, ale přece jen práce s badateli zabrala hodně

času a nezbývalo pro vlastní odbornou práci. Již před časem jsem podrobně na stránkách Sborníku archivních prací vylíčil svá léta ve studovně, to bych nechtěl opakovat. Asi po pěti letech jsem byl sesazen z postu vedoucího, neboť jsem, jak je rovněž známo, „zneužil informací ve prospěch badatele z řad bývalé aristokracie“. Byla to samozřejmě záminka, pan Schönborn k nám normálně chodil bádát a fascikl spisů o pobytu francouzského krále Karla X. v Praze jistě nebyl státním tajemstvím. Atmosféra v archivu však začala po začlenění do Státního ústředního archivu a zejména podřízení bezpečnostnímu úseku ministerstva vnitra houstnout. Já jako bezpartijní jsem nemohl zastávat vedoucí místo a to vedení archivu naopak potřebovalo pro kolegu Vladimíra Kneře. Paradoxem bylo, že Vladimír se později se stranou rozešel, dokonce musel zastávat dělnickou profesi. Jednou jsem ho potkal někdy v 80. letech ve Vršovicích a hrozně nadával na stranu apod. Já mu jen říkal: „Prosím Tě, nadávej si u sebe doma, já bydlím tady ve Vršovicích, mě tu lidé znají a s řadou místních komunistů se přátelsky stýkám, tak bych nechtěl mít ostudu“. Když jsem byl sesazen, byl jsem přeřazen do tehdy III. oddělení SÚA vedeného Františkem Rajtorem, kde jsem pak zůstal celý zbytek aktivní kariéry. Upřímně řečeno, jsem tomu zpětně rád. Měl jsem možnost se věnovat zpracování fondů, seznámil se s nejlepšími archiváři a hlavně jsem měl prostor pro vlastní odbornou práci.

Byla součástí Vaší práce i předarchivní péče?

Ano, ale nebyl jsem tomu rád. V univerzitním archivu se o nějaké předarchivní péči nedalo mluvit, z německé univerzity jsme zachraňovali vše, co se dalo, bez nějakého systematického výběru. Když jsem nastoupil do Archivu Ministerstva vnitra, hned od začátku jsme jezdili do Terezína, kde se „likvidovala“ registratura nedávno zrušeného Zemského úřadu v Praze. Likvidace je asi opravdu správné slovo, archiv byl tehdy postaven před značný tlak, aby rychle obsáhrou registraturu probral a proskartoval. Na jedné straně bylo nutné urychleně uvolnit prostory v Terezíně pronajaté ministerstvu vnitra, na druhé straně byl obrovský tlak na odevzdání „starého papíru“ do sběru na pomoc národnímu hospodářství. Zpětně se asi musíme za tuto skartaci stydět, ale tehdy nebyla jiná možnost. Probírali jsme třeba osobní spisy, otevíral se jen balík určitého pořadového čísla, zbytek se vyhodil. Z balíku se pak vytahovaly jen namátkou nějaké spisy. Přitom byl zemský úřad instancí, která zajišťovala personální politiku pro všechny podřízené instituce politické správy. Byl zastáván názor, že prezidiální registratura je důležitější, ta se prakticky neskartovala, byla to hloupost, protože zajímavá agenda byla ve všeobecné registratuře. Současně s námi tam jezdili i pracovníci Ústavu dějin KSČ, kteří si vybírali, co se jim líbilo, byla to hrůza!

Později byli v archivu pověřeni všichni odborní pracovníci skartacemi, jezdilo se tehdy i do krajů a okresů, protože před vytvořením krajských a okresních archivů zodpovídal Archiv Ministerstva vnitra i za vyřazování písemností u těchto složek. Všude to bylo stejné, málo času, tlak na rychlý odvoz a naprostý chaos. Později byly vytvořeny skartační dvojice. Vzhledem k tomu, že jsem byl pověřen vedením studovny, chodil jsem na skartace jen v počátku. Ve dvojici jsme byli s Josefem Kollmannem a měli jsme na starosti ministerstvo zahraničního obchodu. Chodilo se tam asi na půl dne v týdně. Praxe vypadala tak, že nám byl předložen obsah stolu nějakého pracovníka, který byl z ministerstva propuštěn, a my jsme to na místě hned vybírali. Musíme vzít v úvahu, že to bylo ministerstvo řízené Hubertem Ripkou a po jeho emigraci byla spisovna několikrát prohlédnuta státní bezpečností a dalšími složkami. Při našem příchodu v tom byl hrozný bordel. Pamatuji si jen na jeden vzorně uspořádaný balík korespondence s ministerstvem zahraničních věcí. Byl jsem rád, když jsem se toho zbavil a obecně pokládám za úspěch zřízení samostatného oddělení předarchivní péče, které se této jistě záslužné problematice věnuje kvalifikovaně.

Jaké byly Vaše úkoly na III. (později I.) oddělení SÚA?

Byly různé. Především jsem se dostal ke zpracování fondů. Dr. Rajtoral byl sice rovněž dělnický kádr bez nějakých větších zkušeností s archivní prací, zároveň to ale byl hodný člověk, který se snažil pracovníky oddělení nešikanovat a naopak myslím, že i nás měl dost rád a snažil se nám vyjít do značné míry vstříc. U mě udělal celkem rozumnou úvahu, že dobře ovládám latinu a pověřil mě proto zpracováním listinných fondů. Listiny měl v archivu původně na starosti Jiří Pražák, významný žák Václava Vojtíška, který měl všechny předpoklady pro to stát se vědeckou kapacitou. Měl zájem o paleografii, diplomatiku, později se výrazně profiloval jako kodikolog. Bohužel při prověrkách v roce 1959 byl z archivu vyhozen. Já jsem po něm vlastně převzal všechny listinné fondy, zejména klášterních archivů. Paradoxem vlastně bylo, že Jiří Pražák byl jediným pravým medievistou, kterého archiv tehdy měl. Generace vychovaná Archivní školou se zaměřovala spíše na fondy raného novověku a listiny zůstaly mimo jejich zájem. Já jsem medievistické školení neměl, ale celkem jsem se rychle zapracoval. Velkou pomocí pak pro mě byl příchod mé pozdější manželky Věry Uhlířové, která byla žákyní prof. Hlaváčka a už ve své diplomové práci věnované česky psaným listinám z předhusitského období prokázala výrazné schopnosti práce s diplomatickými prameny. Spolu jsme pak uspořádali většinu listinných fondů. Kromě toho jsem byl správcem složitého fondu českého gubernia a také jsem se podílel na zpracování archivu pražského arcibiskupství. Tam

byla situace složitější, zpracování fondu bylo poznamenáno potrestáním předchozích zpracovatelů Karla Doskočila a Antonína Haase, pak bylo na fond kladeno jakési politické hledisko, že jeho správcem musel být člen strany. Ale také na to rád vzpomínám, v pětičlenném kolektivu jsme udělali hodně práce a fond se podařilo poměrně rychle zpřístupnit.

Kdo Vás v té době odborně ovlivnil, koho jste si vážil?

Na prvním místě bych opět jmenoval Václava Vojtíška, byl jsem s ním nadále ve styku a díky němu jsem pokračoval ve spolupráci s Archivem Univerzity Karlovy, která vlastně pokračovala i v dalších obdobích za vedení Františka Kavky, Marie Pravdové, Karla Litsche nebo Josefa Petráně. Dodnes se snažím být s univerzitním archivem (i když už jen velmi málo) v kontaktu a je to pro mě velice důležité. Ze starších archivářů jsem měl možnost poznat Václava Letošníka, byl to velice chytrý a vzdělaný člověk a jeho zásluhy o desky zemské by neměly být zapomenuty. Z generačních kolegů musím na prvním místě jmenovat Josefa Kollmanna. Pocházel ze skromných poměrů, dostalo se mu kvalitního vzdělání včetně absolutoria Archivní školy a byl to člověk, který měl obrovské nadání. Obdivuhodné jsou jeho dějiny archivu i valdštejnské monografie, stěží by to někdo jiný dokázal. Chtěl bych jmenovat i Jaroslava Honce. Byl to jeden z nejchytřejších archivářů, které Státní ústřední archiv měl. Bohužel jeho odborný význam překryly jeho osobní problémy, které jsou dodnes výrazně vnímány.

Přehlédneme-li Vaši bibliografii, jste autorem desítek archivních pomůcek, monografií, edic, článků a studií o různých zprávách ani nemluvě. Jak jste dokázal skloubit archivní a odbornou práci?

Myslím, že to šlo tak nějak přirozeně. Já jsem asi vždycky nějaké odborné ambice měl. Sám bych se možná neodvážil, ale velice mě zde podpořil v počátcích opět Václav Vojtíšek. Dal mi vlastně „za úkol“, abych se věnoval pobělohorské univerzitě, a já to jako úkol bral. Takže, jak jsem zmínil, spolupracoval jsem celá léta s univerzitním archivem a podařilo se mi vydat několik edic, které snad mají svůj význam. Významná byla pro mě i spolupráce s Ústavem dějin lékařství nebo Katedrou právních dějin Právnické fakulty UK. Všude se promítal můj zájem o univerzitní dějiny. Důležité bylo, že se mi toto téma podařilo propojit i s mou prací archiváře, takže jsem mohl z fondů I. oddělení SÚA (zejména jezuitské provenience) využít řadu pramenů k tomuto tématu. Jinak jsem vždy cítil pro svou práci podporu, na prvním místě u své manželky, se kterou jsme

většinu větších věcí (např. edice listin korunního archivu nebo václavských regest) vytvořili. Byla zde však i důležitá podpora ze strany kolegů a vedení archivu. Nejšťastnější obdobím v tomto smyslu bylo období, kdy archiv řídil PhDr. Jaroslav Vrbata. Vrbata byl velice slušný a osvícený člověk, podařilo se mu odstranit dosavadní dvoukolejnost odborný/politický vedoucí a řídil archiv skutečně plnohodnotně. Byl to rovněž vynikající archivář, prošel praxí v krajském archivu od samého počátku. Zároveň to byl velice citlivý člověk, dovedl se vcítit do svých spolupracovníků a zajistit jim klid na práci a v mezích možností jistou míru spokojenosti. Já myslím, že Jaroslav Vrbata byl nejlepším ředitelem, jakého archiv měl, alespoň v dobách mé aktivní služby, a já mu za všechno, co pro mě udělal, děkuji.

Do období 70. a 80. let patří i Vaše „závodní škola“. Jak k tomu došlo?

Myslím, že do značné míry to byla opět zásluha Jaroslava Vrbaty. I když začalo to asi dříve a pozvolna. Byl jsem občas vyhledáván mladšími kolegy, kteří se rozhodli studovat při zaměstnání, abych s nimi procvičil latinu nebo paleografii. Dnes již zemřelá Olga Kodetová jednou řekla tehdejšímu vedoucímu Rudolfu Rejmanovi: „soudruhu vedoucí, tadyhle Karel, vidte, že mě může doučovat v pracovní době?“. Bylo známo, že měl Rejman pro kolegyni Kodetovou jistou slabost (později se stala jeho manželkou), a tak svolil, a jaksi se to zinstitutionalizovalo. Další fáze byla, když do archivu nastoupil mladý kolega Vladimír Waage. Vladimír vzbuzoval od počátku mé velké sympatie. Byl z rodiny bývalého ministra financí Jaroslava Kabeše, jednoho z tvůrců měnové reformy. Po Kabešově odstavení byl i Vláda postižen tím, že nemohl studovat, a začal jako dělník na Polodovce v Kladně. Teprve pak se dostal do archivu a začal studovat dálkově archivnictví. Požádal mě o pomoc a mně imponovala jeho chuť po vzdělání. Myslím, že od Vládi se o našem „doučování“ dozvěděl Jaroslav Vrbata, který mi pak nabídl, abych v rámci odborové organizace a později vědeckotechnické společnosti pořádal své „kurzy“ latiny a paleografie. Dokonce zajistil dr. Vrbata vydání mých paleografických skript, která financoval Obvodní výbor KSČ v Břevnově (asi ani nevěděli, co vlastně financují). Tato má „škola“ mě ovšem sblížila s řadou mladších kolegů. Imponoval mi jejich zájem o obor a snad i oni se na mě dívali blahosklonně. Vůbec spolupráce s mladšími kolegy mi velice pomáhala. Zejména jsem spolupracoval s úsekem informatiky, kdy jsem se vyjadřoval k různým projektům zpřístupňování archiválií pomocí výpočetní techniky. Byla to pro mě trochu „španělská vesnice“, technické znalosti u mě byly hodně slabé. Ale líbil se mi projekt generálního rejstříku apod., škoda, že v době mé aktivní služby nepostoupil z fáze projektu.

V odborné práci pokračujete dodnes. Jak si vybíráte svá témata?

Já jsem odešel do důchodu hned po dovršení šedesáti let. Upřímně řečeno se mi nechtělo. Ale viděl jsem u svých o málo starších kolegů, jak jsou jejich odchody bolestné a většinou je špatně zvládali. Ono je to vůbec těžké, u archiváře trvá velmi dlouho, než si osvojí potřebné znalosti a pronikne do fondů, tak je pro něj často v šedesáti letech brzy. Na druhou stranu, alespoň tehdy, jsem vnímal velmi necitlivý tlak na odchod starších pracovníků. Nevím, zda to bylo specifikum Státního ústředního archivu. Já měl štěstí, že má manželka dále pracovala a našel jsem u ní zázemí. A myslím, že i již bývalí kolegové mě rádi viděli, tak jsem se tam cítil dobře. Pokud jde o témata, v některých jsem pokračoval z dřívější doby, řada z nich přišla sama se žádostí od různých institucí nebo soukromníků. Vděčně tak vzpomínám například na dlouholetou spolupráci s předčasně zemřelým tábořským archivářem Rudolfem Teclm, který u mě „objednával“ různé drobnější edice týkající se Tábořska, nebo historikem Českého Brodu Milošem Dvořákem a také oddělením rukopisů Národní knihovny. Samostatnou kapitolu představuje má spolupráce s pražským arcibiskupstvím. Hodně času jsem strávil i konzultacemi studentských prací a byl jsem za to moc rád, že mohu dále sledovat pokroky v oboru. Dnes již přece jen nemám tolik sil, ale jsem rád, že se podařilo, hlavně díky mé manželce, dokončit první díl edice václavských regist pro Národní archiv.

Co byste doporučoval svým nástupcům?

Nevím, zda by je můj názor zajímal. V oblasti zpřístupňování archivních fondů bych doporučoval pokračovat v prohlubování některých zpřístupňovacích prací, mám zde na mysli hlavně některé části fondu České oddělení dvorské komory, fond Lužice, Staré militare a snad i některé signatury guberniální registratury. Je to ovšem běh na dlouhou trať a nejsem si jist, že dnešní archiváři mají přes všechny úkoly tolik času na náročnou zpracovatelskou práci. My jsme v tomto ohledu na tom byli lépe. Pokud jde o edice, rád bych pochopitelně, kdyby se pokračovalo v edici václavských regist (zatím byly udělány jen klášterní archivy), edici Sněmy české nebo Akt jednoty bratrské. Snad tomu napomohou i různé granty a projekty.

Pokud byste se vrátil zpět, zvolil byste opět profesi archiváře?

Ano, určitě. Jsem moc rád, že jsem mohl v archivu pracovat, archivní práce byla pro mě tím nejdůležitějším.

*Rozhovor proběhl ve dnech 15. června, 28. června a 7. září 2011 v restauraci
U Pštrosa v Praze-Vršovicích.*

Rozhovor vedli Tomáš Kalina a Jan Kahuda.

ROZHOVOR S PROM. HIST. VĚROU BERÁNKOVOU

Proč jste se rozhodla pro studium archivnictví?

Moje cesta k oboru nebyla zdaleka přímočará a neobejdu se zde bez několika slov o dětství a školních letech. Narodila jsem se v rodině finančního úředníka, ale humanitním směrem mě vedla maminka, za svobodna středoškolská profesorka latiny (mezi její žáky patřili např. Jiří Tywoniak a Rudolf Mertlík); na moji povahu k tomu hodně působily neustálé obavy o maminičino nepevné zdraví. Můj ročník (1939) byl silně postižen školskou reformou v červnu 1953: tehdy byla zrušena čtvrtá třída devítileté střední školy, která by nás byla po prázdninách čekala, a my jsme se museli během tří neděl nejen připravit na závěrečné zkoušky, ale i rozhodnout, čemu se chceme v budoucnu věnovat. Ve čtvrti, kde jsme bydleli, kupodivu bez jakéhokoli politického prověřování přijímali do 9. třídy nově vzniklé jedenáctiletky všechny žáky se samými jedničkami, a tak jsem se – s obavami – rozhodla, že to zkusím. V našem případě náhodou nešlo o školu ledajakou: prestižní dívčí gymnázium Elišky Krásnohorské ve Vodičkově ulici se stalo 19. jedenáctiletou střední školou v Praze – Braníku a jeho elitní profesorský sbor nejen stihl za prázdniny přestěhovat ústav z centra do moderní budovy na předměstí, ale dokázal se smířit i s budoucí výukou koedukovaných tříd, v nichž navíc části žáků chyběl ročník. Doučovali nás mladší velmi obětavě a výuka všeobecně byla v rámci tehdejších možností velmi kvalitní, prakticky nepolitická, zaměřená i na přípravu na budoucí vysokoškolské studium. Nezapomenou např. na výklad paní dr. Chocholové o Komunistickém manifestu (vydání, shrnutí obsahu ... , což se mi později velmi hodilo). Mimochodem, tuto školu absolvovala ještě ve Vodičkově ulici Pavla Burdová a po dalším přestěhování na Budějovickou Magda Zahradníková-Zikmundovská.

Profesoři mě ze záhadných důvodů směřovali na fakultu Matematicko-fyzikální, ale já jsem se k jejich překvapení jako jediná ze třídy přihlásila na Filozoficko-historickou, protože mě – v mladickém romantismu – zaujala historická archeologie; literaturou mě zásoboval náš rodinný přítel doc. Rudolf Turek. Přijímací řízení proběhlo hladce (i když ne bez zkoušky, takže velké úsilí vynaložené na dosažení vysvědčení se samými jedničkami, které mělo údajně automatické přijetí umožnit, se ukázalo zbytečným). Zajímavá – a, myslím, málo známá – byla skutečnost, že právě na jaře r. 1956, asi v souvislosti s událostmi

v Maďarsku, nastalo kratičké politické uvolnění, což se projevilo i u přijímacího pohovoru, třeba při ruštině, když komise s radostí přijala moji odpověď na otázku po posledních dílech Fadějeva, že žádná nebyla, protože už se věnoval jen politice – a již se na nic neptali. Hlavní část zkoušky – u akad. Filipa a Eisnera – byl velmi zajímavý rozhovor o české obrozenecké literatuře, historii (došlo i na ten Komunistický manifest), ale nic o archeologii, což se brzy vysvětlilo: akademik Filip nejen že nepřijímal dívky, ale nemohl pro příští školní rok ročník archeologie vůbec otevřít. Naznačili mi však, že budu zřejmě přijata, nabídnou mi ale jiný obor. Musela jsem nakonec volit mezi kombinací latina-čeština (proti ní mluvily mé nedostatečné předběžné znalosti latiny a obavy z pedagogického působení) nebo jednooborové archivnictví (o tom jsem nevěděla teprve nic, ale romantická představa sedět nad starým papíry, pokud možno ne moc mezi lidmi ...). Rozhodla jsem nakonec během dvouhodinové cesty autobusem od venkovských příbuzných, k nimž jsem se odjela po zkoušce zrekreovat, a pochopitelně ve prospěch oné druhé možnosti.

Přijímací zkoušky na archivnictví už tedy nebyly?

Nebyly, ty dělali pouze ti, kdo se na obor hlásili přímo, tedy ani ne polovina z našeho čtrnáctičlenného kroužku (velmi početného ve srovnání s předchozími i následujícími ročníky); jinak nás „setřáslí“ z jiných oborů, rovněž neotevřených, jako byly dějiny umění, dějiny hudby – tam se hlásil Vojtěch Sýkora, národopis atd. Sestava se později trochu vykristalizovala (začínal s námi také nynější slavný germanista Václav Bok).

Jakou jste měla představu o studiu?

Nepříliš konkrétní, ale slibovala jsem si od studia mnoho, zvláště po prázdninách strávených nad tehdy dostupnou literaturou k pomocným vědám, kterou mi doporučil dr. Haas; za ním mě jako za svým přítelem totiž (pro první orientaci) poslal dr. Turek, jenž zřejmě uvítal, že se již nebudu zabývat archeologií. Tedy – směs zvědavosti a velkého očekávání, notně ochlazená na začátku semestru při pohledu na seznam přednášek. Převaha času se věnovala tomu, co jsme pak přezvali na „základní vědy historické“, hlavně politické ekonomii a základům marxismu, tedy nekonečné hodiny prosezené nad „Kapitálem“ atd. Úlevou byly jen přednášky doc. Sobotky z dějin filozofie, které sem také patřily. Pokud jde o historii, přednášky jsme navštěvovali s asi 30členným kroužkem kolegů, kteří ji studovali jako hlavní obor (spolu s češtinou) – tzv. společný základ; vědělo se, že u archivářů to není hlavní předmět zájmu a také požadavky u zkoušek nebyly

přehnané, zvláště v případech světových dějin; prehistorii nám přednášel opět akademik Filip, následovaly dějiny starověku (Pečírka, Burian), středověku a raného novověku (Polišenský a Hroch), české dějiny u Kavky, 19. a 20. stol. potom u Červinky a Olivové. Prosemináře vedl prof. Husa, zastupovaný většinou J. Kašparem (šlo většinou o bibliografii k různým tématům), zajímavější byl pak seminář s J. Petráněm, který nás učil psát recenze, rozepisovali jsme také berní rejstříky a sledovali vývoj držby statků ...

S pomocnými vědami jsme se začali seznamovat při přednáškách společně s historií a byly zde nezapomenutelné výklady dr. Fialy ve velké posluchárně, přednášené spatra, přehledně, systematicky, bez přehnaného důrazu na literaturu; moc jsme se na to vždy těšili a vše si zapisovali (skripta k jednotlivým oborům pomocných věd vznikala až později). Fiala nám – tedy již pouze archivářskému kroužku – potom přednášel ještě základy archivnictví (prakticky „Základní pravidla pro zpřístupňování“) a středověkou paleografii, tehdy byl už bohužel velmi nemocný; a začal se objevovat I. Hlaváček s dalšími disciplinami počínaje diplomatikou, následovala chronologie atd. Kladl pro změnu na literaturu velký důraz a zpočátku jsme se ho při zkouškách velmi obávali (na zkoušku z diplomatiky jsem se vypravila, netušíc, že další „odvážlivec“ přijde až za tři neděle); byl ale nesmírně věcný, spravedlivý, a věděli jsme, že stačí znát. Učilo nás i několik externistů: numismatiku doc. Nohejlová (zaujalo nás mj., že nikdy neuváděla jména, ani autorů literatury – prý si jména v hlavě „odblokovala“ za války, když byli pracovníci muzea vyslýcháni gestapem pro ukrývání exponátů), doc. Roubík nám při semináři novověké paleografie nosil i obtížné ukázky písem italských; velmi jsme se báli zkoušky z dějin práva u přísného profesora Vaněčka. Byli jsme prvním ročníkem, kterému již nepřednášel prof. Vojtíšek, ale stejně jsme zažili osobně přímo galerii postav, o níž nynější mladí kolegové již jen slýchají ...

Důležitou součástí byla výuka jazyků; přebíhali jsme na ni ze začátku do vypůjčené místnosti v paláci Kinských, kde byla, tuším, umístěna část knihovny historického semináře. Pro ty z nás, kteří neznali základy latiny a němčiny ze střední školy, to byla situace obtížná, což naštěstí nebyl můj případ. Ve vyšších ročnících jsme si pak oblíbili doc. Kamínkovou, která nám kromě gramatických výkladů středověké latiny dělala systematické přehledy latinských termínů pro jednotlivé obory života ve středověku, a hlavně dr. Urbanovou, která se při středověké němčině neomezovala na pověstné Niebelungy, ale probírala s námi i právníkou literaturu. Noblesní prof. Vážný nás po dva semestry učil staročestinu a zkouška u něho (výklad gramatiky na předem vybraném textu) byla záležitostí doslova velice příjemnou.

Orientovala jste se od počátku na medievistiku?

Ano, to mě přitahovalo nejvíc. První naše pokusy v tomto ohledu vznikaly v semináři dr. Truce, který mezi nás rozdělil manželky českých panovníků až do husitské doby, abychom zpracovali jejich kanceláře. V případě „mé“ Kunhuty Uherské byla možnost zabývat se vedle listin i tzv. jejím formulářem; dr. Urbánková v Univerzitní knihovně mi ochotně půjčila jeho fotokopie a ukázaly se nějaké paleografické souvislosti s listinami. O věci věděl prof. Šebánek a jedna jeho žákyně to na jeho upozornění opublikovala; měla jsem radost, že jsem objevila sice objevené, ale samostatně. Tedy 30stránková seminární práce jako první „medievistický“ pokus.

Byl systém archivních praxí?

Praxe byly povinné, už ale nevím přesně, v jakém rozsahu; nabídky přicházely z jednotlivých archivů. Já jsem ještě s jednou kolegyní pracovala po 1. i po 2. ročníku vždy měsíc v Náchodě. Byl to vlastně první „dotek“ s materiálem, nejprve řazení patentů a pak již pořádání statků broumovského kláštera pod vedením dr. Bouzy; velice se nám věnoval i po teoretické stránce, byla to skutečně výborná škola praxe. Ve Státním ústředním archivu jsme nejprve kontrolovaly pro dr. Čáňovou pozemkové knihy před jejich extradicí; to již vznikala stálější sestava – kolegyně Kovárníková (později Sprušilová), Šmerdová a já – která pokračovala společně v praxích i nadále, hlavně pak u tehdejší správkyně gubernia M. Čermákové. Ta nám svěřila jakousi katalogizaci (převážně podle elenchů) Komise vojenských špitálů, vyhledala i spisy k úvodu, a tak vznikla během dvou semestrů úplná pomůcka, což bylo od začátku jejím úmyslem. Naše trojice si společně i přivydělávala – např. v Židovském muzeu při rovnání kartoték nápisů na židovském hřbitově pro dr. Munelesa. Poslední praxe – pět týdnů v Třeboni – potom již souvisela s diplomní prací, které jsem se tam mohla na polovinu úvazku věnovat; zbytek bylo pořádání velkostatků pod vedením tehdy čerstvé absolventky klasické filologie z Brna Jany Nechutové, s níž jsem přímo v archivu v místnosti za studovnou i bydlela a často se večer tajně plížila pod „dlouhou chodbou“ podívat se na nějakou listinu ...

Jaký byl Váš ročník?

Byla v něm řada osobností, které se pak velmi dobře uplatňovaly – z „hochů“ Karol Bílek – nadšený sobotecký lokálpatriot, Zdeněk Pousta, Ivan Štoviček se zájmem o vojenskou správu, Stanislav Šisler se svojí odvahou zpracovávat moderní materiál a později objevenými pedagogickými schopnostmi,

nadaná Jana Wiesenbergová-Šámalová, i ti, které pak čekala velká kariéra přímo v archivu nebo na Archivní správě – Vojtěch Sýkora a jeho paní Helena Chudobová, vlastně i naše „praktikantská“ trojice se pak v archivu uplatnila. Prostě nezvykle početný ročník vydal i osobnosti s předpoklady pro vědeckou práci.

Který pedagog Vás nejvíce zaujal, ke komu se hlásíte?

Rozhodně Zdeněk Fiala, jako pedagog systematickostí a exaktností výkladu, o které jsem již mluvila a která byla také blízká mému přístupu ke studiu. A osobně pro schopnost sledovat a pochopit někdy nejednoduchou situaci posluchače a nenápadně pomoci, což se v mém případě zvlášť projevilo. Pro jeho povahu bylo ovšem charakteristický určitý skeptický odstup od všeho, nevyjímaje jeho vlastní zdraví ... O jeho nekompromisních stanoviscích ve vědeckých sporech, která mu byla vytýkána, neřeknu nic – šlo to nějak mimo mne. A prof. Hlaváček? Považuji se jednoznačně za jeho žákyni, a to od samého začátku, kdy jsem se jako první přihlásila do jeho diplomního semináře. Vlastně není tak zcela obvyklé, aby žák mohl sledovat celou dráhu učitele od nejskromnějšího počátku až po vrchol (přeplněný a dojatý sál archivu na Chodovci při oslavě páně profesorových osmdesátin mluví za mnoho ...).

Jakou jste měla představu o své profesní budoucnosti?

Vlastně mě nikdy nenapadlo uvažovat o jiném oboru působení než v archivu, a toto původní rozhodnutí jenom upevnily archivní praxe, kterými jsem prošla. Tedy žádné uvažování o případné dráze pedagogické, kde se považuji za vyslovený antitalent, a tím méně vědecké, jako např. v Historickém ústavu apod.; jen mě vždy velmi přitahovaly edice, které bych ovšem od práce archiváře neoddělovala, myslím, že by měly být její součástí. A pokud jde o konkrétní působiště, dost jsem propadla kouzlu třeboňského archivu, ale místo tam, myslím, tehdy nebylo, ani jsem se po něm neptala, ostatně – vzdálenost od rodiny by byla příliš veliká. Když se tedy vyskytla nabídka pracovat v SÚA, bylo na celý život rozhodnuto ...

Jak jste si vybrala téma pro svoji diplomní práci?

Koncem třetího ročníku (1959) jsme se museli rozhodnout pro jeden z diplomních seminářů. Prof. Fiala, který dříve varoval před přílišnou orientací na středověk, v praxi těžko uplatnitelnou („např. v SÚA je jedna místnost listin, dvě patra materiálu do r. 1848 a mladší materiál zaujímá těch ostatních 11 budov“) nyní začal doporučovat, aby se někteří z nás přihlásili do nově otevřeného prvního semináře as. Hlaváčka; sám si ponechal seminář novověký

(prakticky jeho členové pak zpracovávali na Těšnově u dr. Honce témata týkající se patrimoniální správy). V první chvíli jsem se přihlásila jediná, abych si ještě naposled „užila“ práce s listinami; nakonec se nás našlo šest (Šmerdová, Wiesenbergová-Šámalová, Kovárníková-Sprušilová, Pousta a Štoviček) a všichni jsme si snadno vybrali z témat, která I. Hlaváček vymyslel často jakoby přímo „na tělo“ někoho z nás (vzpomínám na „městské svazy v husitství“ pro Ivana Štovička, „kanceláře manželek Karla IV.“ pro Janu Šámalovou atd.); „česky psané listiny“ (původně se to mělo jmenovat více „filologicky“ – „pronikání češtiny do listin“) byly na prvním místě a okamžitě mě zaujaly (možná to bylo i Hlaváčkovým záměrem). Nastala ohromně zajímavá práce podporovaná i řadou osobností – např. v Historickém ústavu mě dr. Vavroušková upozornila na evidenci českých listin v Sedláčkově pozůstalosti. Sebranych více než 900 listin jsem se rozhodla zpracovat nejdříve ve statistickém přehledu a poté podrobněji rozebrat jednotlivé vydavatelské okruhy – převážně šlechtické kanceláře. Výsledek byl – viděno s odstupem – trochu zjednodušující až školácký (správně to někde nazvala dr. Procházková z benešovského archivu „prvním pokusem“ o zpracování problematiky); snažila jsem se ale, jak jsem nejlépe uměla, a času bylo dost, protože studium se mi nečekaně o rok prodloužilo. Ve čtvrtém ročníku totiž začaly studijní prověrky, já jsem se neprozřetelně před ostatními pochlubila, že mám z vědeckého komunismu pouze dvojku, protože prý látku znám, ale mám k ní školský přístup. U prověrky pak nastala situace, kterou Kundera v románu „Žert“ vyličil tak přesně, že to nebudu opakovat. Než jsem si stačila uvědomit nebezpečí, dostala jsem z Archivní správy předvolání k pohovoru ohledně možného zaměstnání v Státním ústředním archivu; za tím návrhem posluchačů pro pohovor stál prof. Fiala a patrně mě k dvěma vynikajícím kolegům připojil proto, že se seznámil s mojí situací (je to konstrukce ex post, ale pravděpodobná; dodatečně jsem se dozvěděla, že mi hrozilo přerušení studia na dva roky, jako se stalo ve vyšším ročníku Vojtěchovi Mastnému). Přijala jsem tedy a přešla na dálkové studium, kde byla zcela jiná atmosféra, úředníci s námi jednali jako s hotovými lidmi, dobře jsem zapadla mezi kolegy (Jiří Zálaha, Karel Poustka, Stanislav Polák), sobotní konzultace se zvládaly snadno, zopakovala jsem si jen některé zkoušky, Hlaváček trochu dohlížel, jak pokračuji s diplomní prací, a tak jsem v létě 1962 šťastně studium dokončila. Když se ale na věc dívám s odstupem mnoha let, nemohu vlastně mít zvlášť dobrý pocit; díky té „kause“ se mi poštěstilo získat pro celý profesní život výborné místo, zatímco kolegové, kteří tehdy ostatní prověřovali, se potom stali obětmi normalizačních čistek a ocitli se na řadu let mimo obor ...?

Jak vypadalo přijetí do archivu?

Personální agendu pro SÚA tehdy obstarávala Archivní správa. Tamní kádrovák Skula se mě zeptal, nebrání-li něco z rodinných poměrů mému zaměstnání v resortu MV a dal mi vyplnit obligátní asi šestnáctistránkový dotazník; tam jsem si dokonce dovolila neproškrtnout rubriku o náboženství a ani to nevadilo; byl tu asi opravdu velký zájem získat nové síly pro tehdejší 1. oddělení SÚA, kde se soustřeďoval materiál po r. 1918. Tam jsem potom nastoupila 1. října 1960, společně s kolegyní Věrou Janíkovou, ředitel dr. Rejman nás na aktivu v Karmelitské, který se ten den zrovna konal, ohlásil jako nové přírůstky.

Státní ústřední archiv jste znala do té doby jen z praxí?

Ano, jen z praxí; za léta studií to v součtu byla vlastně dosti dlouhá doba, žádnou zkušenost jsem ale neměla právě s oním „novověkým“ oddělením v Loretánské ulici, kam jsem „zapadla / nezapadla“ do různorodého kolektivu kolegů převážně s historickým vzděláním (vedoucím byl Jiří Života, po jeho odchodu na Archivní správu potom František Štěpán). Přestože jsem ještě neměla dokončené studium, zařadili mě rovnou jako mladší odbornou sílu na inventární práce – šlo tehdy o starší registraturu ministerstva vnitra, v mém případě oddělení týkající se četníků; tady jsem hned narážela při snaze doplňovat přímo v depotu z materiálu vročení prior, které v pomocných knihách, podle nichž se inventář dělal, nebylo uvedeno. Jinak si z oněch tří měsíců v Loretánské vzpomínám hlavně na stěhování – to se konalo každou sobotu a poznala jsem přitom, jak „těžký“ – nejenom po stránce odborné – je novověký materiál.

Od r. 1961 jste pak pracovala na Břevnově?

Ano, hned od začátku ledna, a na to již vzpomínám docela ráda. Byla sice krutá zima se spoustou sněhu, klášter i Vojtěška zdevastované, Tereziánský sál, který se teď předvádí v plné kráse, zastavěný regály, v Čínském salonku, kde se pořádalo, plechová kamna, kde jsme si topily – naše pracovní skupina Helešicová, Janíková a já – všechny Věry, tak nám přezvali „triumvěrát“. Staří pánové manipulanti Adámek, Štěpán a Tichý trochu na „promované hlavy“ (já jí naštěstí ještě nebyla) sočili a měli sklon nás trochu kontrolovat (dívky jim pak říkaly „oberste Überwachungsstelle“); bylo to ale jen takové něžné škádlení, děly se pak v archivu i horší věci. O historii převzetí Úřadu říšského protektora jsme mnoho nevěděly, ani že fond není úplný, ale práce nás od začátku bavila; materiál nám vozili v ohromných papírových pytlích a bylo třeba udělat vše od nejhrubšího třídění na jednotlivá oddělení až po konečné zpracování;

orientovat se v provenienci, podle podacích razítek, rozeznávat originály od kopií atd. – byla to pro mne novinka, učila jsem se a těšilo mě to tím víc, že na mne vyšlo právě nejzajímavější – politické oddělení. Nezůstala jsem ale u tohoto úkolu ani do konce inventarizace, rejstřík potom, už snad na mateřské dovolené, vypracovala Věra Helešicová.

Měla jste možnost poznat archiv jako celek?

Vlastně hlavně při společných aktivech, kde se jednou měsíčně scházela všechna oddělení; svolávaly to snad odbory, probíraly se pak stranické věci a pokračovalo se na bázi služební. Více se však „napříč odděleními“ scházela mládež – tedy formálně Svaz mládeže, akce však nemávaly s politikou nic společného (návštěvy výstav, samostatně nebo ve spojení s kulturní komisí ROH pořádané gramofonové přehrávky, recitační pásma, turnaje ve stolním tenisu ...). Většinu toho kroužku tvořili mladí konzervátoři (v r. 1958 byla najednou do archivu přijata početná skupina čerstvých absolventů tohoto oboru na Grafické škole); odtud pochází můj laický zájem o problémy restaurování archiválií a vzešlo z toho i moje jediné celoživotní přátelství.

Jak došlo k přestupu na nejstarší oddělení?

Do toho oddělení byl tehdy přijat Otokar Havlín, ambiciózní pracovník s velkým zájmem o novověký materiál; tehdejší vedoucí dr. František Rajtoral mu chtěl vyhovět a zároveň potěšit vedoucího 1. oddělení Františka Štěpána – svého přítele; pro případnou výměnu jsem připadla v úvahu já, známá tíhnutím ke středověku, a Rajtoral, ačkoli mě nepovažoval za právě dobrou akvizici pro oddělení, výměnu vyjednal. Stalo se to k 1. listopadu 1961.

Byla náplní Vaší práce i předarchivní péče?

O tom mohu říci jen velice málo. Šlo o skartace, na které se chodilo ve dvojicích, ty pak měly rozdělené instituce. Dr. Rajtoral, kterému mě dali „k ruce“, docházel již delší dobu na tzv. masové organizace, měl tam známé a praxe byla zaběhnutá, takže jsem víceméně přihlížela a nemusela se obávat, že z neznalosti povolím likvidaci nějakého důležitého materiálu. Příjemné byly samotné návštěvy oněch institucí v krásných prostorách (např. Svaz žen v Kounickém paláci, Červený kříž v Thunovské ulici). Později jsem byla ve dvojici s kolegou Bolomským a tady jsem zase musela přebírat iniciativu já; naštěstí tehdy nešlo tolik o skartace, jako spíše o kontroly spisoven (vyplňování dotazníků o organizaci spisovny, vedení pomocných knih, skartační návrhy atd.), tedy práce „méně

nebezpečná“. Velkou úlevou byl vznik oddělení pro soudobý materiál, na které tato agenda přešla, a od nás se to již nepožadovalo.

Mohla byste charakterizovat osobnost dr. Rajtoralu?

Jako dělnický kádr s tomu odpovídajícím vzděláním (večerní příprava, poté Vysoká škola politických věd, až v závěru několik semestrů historie na Filozofické fakultě) neměl ve funkci vedoucího oddělení tvořeného převážně renomovanými odbornými pracovníky nejlepší pozici; k tomu nepevně zdravý a ne zrovna příznivé rodinné poměry – vše bylo základem k určitému komplexu méněcennosti. Do práce (schvalování pomůcek apod.) nám zasahoval jen někdy v nepodstatných záležitostech, jinak oddělení dobře fungovalo: dr. Kollman byl spolehlivým zástupcem, dr. Culková obětavě vedla administrativu, M. Bergová se starala o plány a výkazy a nikdo prakticky neměl důvod k nespokojenosti. Osobně nebyl Rajtoral rozhodně zlý, nedovedl ubližovat (mně např. pomohl „ututláním“ obvinění, že jsem navedla mládež k podpisu 2000 slov); ke konci trochu dětinstěl a po těžkém onemocnění skončil v jiném oddělení.

Mimochodem – nerada se vyjadřuji k osobám jednotlivých vedoucích; nikdo z nich mě neměl příliš v oblibě, přestože jsem zjevně nikdy neměla ambice na nějaký služební postup. Asi ve mně vycítili určitou averzi ke všem, kdo jsou schopni a ochotni velet, úkolovat a kontrolovat ... Nikdy to ale nepřerostlo do nějaké neposlušnosti. Někdy jsem si představovala, že s ženou na místě vedoucího bych si rozuměla lépe – to se mi opravdu potvrdilo, ale až ke konci, v posledních dvou případech.

Vaše diplomová práce byla okamžitě publikována, to tehdy nebylo zvykem, dokonce i v zahraničí.

Do Sborníku archivních prací moji diplomní práci doporučil prof. Fiala (tehdejšímu redaktoru dr. Šambergerovi), dr. Pražák ve svém posudku konstatoval určitý zjednodušený pohled na problematiku, ale k tisku ji schválil, a tak po určitém zkrácení z technických důvodů skutečně ve Sborníku vyšla. Jediná kritika, na kterou se pamatuji, přišla z Brna od dr. Zírdkaveselého – s doplněním několika písemností, které mi unikly. I. Hlaváček potom přišel s možností publikace v Archivu für Diplomatiek; téma pronikání národních jazyků do listin bylo totiž právě aktuální, zpracovávané nejen v Německu, ale i ve Francii, a tak redakce zřejmě projevila zájem o příspěvek ze slovanské oblasti. Za honorář ze Sborníku jsem si mohla zaplatit překlad do němčiny (udělal ho otcův známý, JUDr. Alfons Hubala, který se pak etabloval jako překladatel řady historických textů a resumé),

Hlaváček překlad v mnohém upravil a vůbec projevoval o celou přípravu německého vydání práce od počátku až po to odeslání poštou velký zájem – úctyhodný a naprosto nezištný přístup učitele k nedávné studentce! S prvním vydáním ve Sborníku souvisí ještě humorná historka, kterou dávám k lepšímu jako „čestný doktorát brněnské university“. To když prof. Šebánek, který s doc. Duškovou k nám pravidelně zajížděl na poslední kontroly listin před vydáním Codexu, zjistil, že ona „děvenka“, která mu vždy listiny přináší ze skladiště, je totožná s autorkou onoho článku o česky psaných listinách, viditelně se zastyděl a pronesl: „To je velmi dobrá práce, paní doktorčko!“ (tedy titul, o němž v oné době „promovaných“ nebyla vůbec řeč ...)

Byla tehdy přirozenou součástí pracovní doby práce na vědeckých úkolech, byla podporována? Bylo to pro Vás atraktivní?

Řekla bych, že přímou součástí pracovní náplně to nebylo. Řada kolegů ovšem měla svá oblíbená témata, ale věnovali se jim – při tehdejších velkém pracovním zatížení – spíše soukromě bez zvláštní podpory ze strany vedení. Jejich publikace byly samozřejmě pak brány jako plus při různých hodnoceních. Pokud jde přímo o mne, vždy mi psaní dělalo velké potíže, a i když jsem měla různé nápady (např. jsem si dělala heuristiku k otázce multiplicity listin a k otázce deperdit), vždy převážily služební úkoly, na které jsem vynakládala i vlastní volný čas.

Jaký dojem jste měla z Vašich počátků na I. oddělení? Kdo Vás zaujal a ovlivnil jako archivář, odborník, historik apod.

Předně tu byl velký obdiv k úrovni oddělení jako celku; z generace tehdejších čtyřicátníků, mezi které jsem se jako začátečnick dostala, bylo na každém co obdivovat: dr. Kollmanna, jak suverénně zvládal velké projekty, dr. Culkovou pro ohromnou trpělivost a systematicklost práce a odvahu vymýšlet netradiční metody zpracování, dr. Liškovou pro neuvěřitelnou hbitost a výkonnost atd. atd. A ovšem tu byl můj pozdější manžel, který kromě nanejvýš spolehlivé práce v archivu zůstal věrný svému původnímu zájmu o univerzitní dějiny a dokázal v tomto směru vytvořit řadu edic (v „předpočítačové“ éře budily úžas jen ony metry pomocných kartoték ...)

Když jste přišla do I. oddělení, jaké byly Vaše první úkoly?

Úplně na začátku jsem ještě v Karmelitské pomáhala dr. Culkové řadit lístečky ke katalogu fondu Morava, potom – již v Dejvicích, mě „nasadili“ na

závěrečné práce na právě dokončovaném inventáři I. oddělení arcibiskupského archivu; hlavně šlo o zařazování dodatků a varií, což je při neznalosti fondu jako celku práce přímo vražedná a dr. Čáňová ze mne byla právem nešťastná. Alespoň jsem pomohla rychle očíslovat kartony tohoto fondu, a potom v létě 1962 – hned po promoci – jsem se dostala do skupiny, která inventovala v arcibiskupském paláci III. oddělení – materiál z konce 19. a počátku 20. stol. Zde byl velký problém zpřístupnění chronologicko-numerické řady (přes 1600 kartonů), aby nevznikly ony neblaze proslulé „logaritmické tabulky“ obsahující pouze čísla (jednací, data a kartony); vymysleli jsme si s dr. Beránkem systém hesel, která by mohla badatele zajímat (stavební věci, spory apod.) a vypisovali alespoň ty – tedy řešení nesystémové a narazili jsme s ním, ale výsledný inventář alespoň nějaké informace poskytuje.

Nejvíce jste však spojena s listinnými fondy.

To je krásná formulace, velice mě těší. S listinami jako s pracovním úkolem jsem se poprvé setkala myslím již koncem roku 1964, když jsem něco dokončila v předstihu a dr. Rajtoral mi za odměnu (něco jako odměny finanční tehdy neexistovalo) svěřil inventarizaci strahovských listin. Bylo jich přes 500, do konce roku jsem inventář opravdu vypracovala; byla to ovšem začátečnická práce, dr. Dolista – původně strahovský řeholník - mi poslal dlouhý seznam chyb, kterých jsem se tam dopustila; vše jsem opravila a byla mu velmi vděčná. To tedy byl počátek. K listinám našeho oddělení (s výjimkou listin archivu zrušených klášterů, zinventovaných dr. Pražákem, a ovšem Archivu české koruny) nebyly vlastně moderní pomůcky; vyvrací se tím vžitý názor, že generace absolventů Archivní školy se zajímala výhradně o listiny; zde naproti tomu již existovaly inventáře spisových částí archivů klášterů „sistovaných“ v r. 1960 (z pera dr. Culkové, Čáňové, Pavly Burdové ...), listiny zůstávaly mimo. Pustili jsme se s dr. Beránkem s radostí do jejich inventarizace a během několika let je zpracovali, přičemž o vlastní registování jsme se dělili (moje registry jsou o něco podrobnější), Beránek potom vždy sepsal úvod a já jsem sestavovala rejstříky. Metodicky jsme se sice řídili Základními pravidly, ale v obavě, zda v dohledné době nastoupí druhá podrobnější etapa – katalogizace, jsme se snažili alespoň do registů dostat více údajů, především osobních i místních jmen (i když samozřejmě ne všechna); říkali jsme tomu prohloubený inventář. Jako poslední přišly na řadu listiny křížovníků s červenou hvězdou, a tady nám dr. Kollmann již povolil vypracovat katalog. Byla to po celou tu dobu krásná práce, a jediné, co nám ztrpčovalo život, byly normy. Bylo to zpočátku šest listin na den, později (když jsme inventovali často složité smlouvy

z guberniálních listin) snad norma klesla na čtyři, vše bez ohledu na to, šlo-li o desetiřádkovou smlouvu na věčný plat nebo metrový notářský instrument o složitém právním sporu. Byl to tedy život „s jedním okem na listině a druhým na hodinkách“, případné nesystematické změny v pořadí práce (prokládání složitějších případů lehčími, aby pro „vystresovanost“ autora neklesala kvalita). Smí-li trochu odbočit, pokud jde o rukopisy, norma 20 na den se dala celkem dobře plnit, horší to bylo u spisového materiálu, 10 kartonů denně bylo možno snadno zinventovat u velkých signatur – inventárních jednotek, ale např. u Staré manipulace někdy jeden karton obsahoval těch jednotek desítky...; normovaly se i rejstříky k inventářům – 50 inventárních záznamů na den, a u našich prohloubených inventářů, uvádějících v jednom registru třeba 30 hesel, bylo vypracování 1500 rejstříkových záznamů za 8 hodin poněkud „nad síly“. Normy pak byly až do r. 1989, nižší, ale byly.

Jak se normy kontrolovaly?

Dělali jsme měsíční výkazy, nedovolili jsme si v nich nic zkreslovat a raději nasazovali v těch etapách práce, kde to šlo (např. u rejstříků), večery, soboty a neděle. Jaké by byly bývaly sankce za závažné „nesplnění“, vlastně nevím, nikdy jsme nenechali věc dojít tak daleko. Vše kromě norem souvisí vlastně se samotným plánováním v archivnictví; pocítili jsme to např. v r. 1966, kdy jsme měli zinventovat materiál kláštera františkánů a sbírku typářů, na každý z těch úkolů bylo vysazeno půl roku, a přitom ještě počátkem listopadu nebyli ještě k zoufalství dr. Rajtorala hotovi oni františkáni – nesmírně složitý fond „v rozsypu“, bez signatur, kde bylo třeba vytvořit umělý pořádací systém. Typáře, ve většině stereotypní materiál, se pak do konce roku podařilo zpracovat, a „bylo splněno“.

Měla jste fondy i ve správě?

V případě listin to tak mohlo vypadat, ale šlo jen o jakousi správu „operativní“, tedy předkládání do studovny a vyřizování dotazů, inventarizaci a vypracování části statí do Průvodce; bylo tu tedy jakési horizontální, chronologické dělení, které šetřilo čas. Ve skutečnosti tvořily listiny vždy celek s příslušným fondem, který měl jednoho správce; ten pak obstarával badatelskou agendu z mladší, spisové části. Mně samotné přidělil dr. Rajtoral brzy po příchodu do oddělení některé menší, tehdy „volné“ fondy, myslím hlavně lenní a hraniční spisy. Nikdy jsem o správu fondů neusilovala, administrativa s tím spojená přece jen zdržovala od zpřístupňovacích prací.

Jak oddělení fungovalo?

Dá se říci, že velice dobře. Přes dosti slabé vedení si byli všichni vědomi (a nejen plány a normami nuceni), že úkoly mají smysl, a navíc si, alespoň tak jsem to viděla, i vážili možnosti pohybovat se mezi tak vzácným a krásným materiálem ... Jednotliví pracovníci byly výrazné osobnosti, ale zvláštní animozity nevnikaly, a kolektivy vytvářené k zpracování jednotlivých fondů se vždy nakonec shodly. Doba ovšem požadovala i určité mimopracovní soužití, a ani zde nebyly problémy; stejně jako ostatní oddělení jsme museli soutěžit o titul Brigáda socialistické práce a založit kroniku, kterou můj muž nejen obětavě vedl (včetně zápisů o pracovních poradách i záznamů o společných návštěvách kulturních akcí apod.), ale i trochu ve stylu naivního malířství ilustroval. S odstupem se divím, co vše jsme dokázali jako politickou činnost zamaskovat, ale nakonec jsme titulu dosáhli (snad dokonce dvou stupňů – bronzový a stříbrný odznak). Oddělení také velice stmelovala starost o fyzický stav materiálu. Při větších deštích jsme automaticky po ránu nastupovali s kbelíky a lopatkami k odstranění spodní vody, pronikající do nejnižšího podzemního podlaží; obtížnější byl boj s plísněmi, které se začaly rozmáhat vinou zhoršeného klimatu v depotech (kvůli úsporám se přestalo v depotech nejdříve topit, pak i větrat). Sama jsem to pozorovala na listinách, napsala jsem o tom i malý článek do Zpravodaje vědeckotechnické společnosti a pokoušela jsem se (s kolegyní Bergovou) i o primitivní zásah – mechanické otírání listin hadříky (což jistě muselo školené konzervátory uvádět v zoufalství ...) Fyzické síly bylo třeba nasadit i jinak: v prvních letech muži pomáhali skládat koks dodávaný pro kotelnu, později, za dr. Hrubého, když v budově začaly velké stavební práce v souvislosti budováním nového trezoru, získáváním nových prostor přepatrováním světlíku atd., jsme se pak účastnili úplně všichni.

Jaké bylo celkové klima v archivu kolem roku 1968?

O politické dění jsme se zajímali, myslím, všichni, i takoví, od nichž by se to vzhledem k jejich povaze ani nedalo předem očekávat (např. dr. Beneš). Byla řada shromáždění, sepisoval se tzv. Akční program, petice ... I po odborné stránce přinášela ta doba naděje, zvláště pro nás mladší – třeba že se obnoví možnost výzkumů v Římě. Stejně doufala v. r. 1989 nastupující archivářská generace, a dělalo nám radost, že oni již zklamáni nebudou. Pak ovšem nastoupila normalizace a s ní spojené prověrky, které postihly spíše straníky: řada z nich nesla těžce vyškrtnutí z KSČ; nestraníkům se při prověrkách zpravidla podařilo nějak „vyváznout“ a ani v nepříznivých případech nebyly celkem žádné sankce (na

mně např. bylo požadováno, abych si pořádně nastudovala „Poučení z krizového vývoje“ a přihlásila se k „reparátu“; neudělala jsem to a nic se nestalo ...) Normalizace se projevila třeba také v praxi knihovny, kde jsem tehdy měla na část úvazku svěřenou výpůjční agendu: vyřazovaly se knihy, klíčem nebyl obsah, ale autoři (např. první knižní publikace dr. Beránka musela zmizet – kvůli emigraci spoluautora); vzpomínám, jak jsme s knihovníkem p. Vaisem odváželi všechna díla Pekařova a vyřazovali jejich lístky z katalogu (včetně těch na časopisecké články, aby nám někdo náhodou nezkonfiskoval celý Český časopis historický); po létech se vše ze „zvláštního fondu“ v pořádku vrátilo.

Dalším velkým úkolem bylo uspořádání fondu Stará manipulace.

To byl snad jediný případ, kdy jsme inventarizaci nějakého fondu sami navrhli a snadno u vedoucího prosadili (velké předběžné schvalovací řízení nebylo tehdy ještě obvyklé). Je všeobecně známo, že fond byl za kubánské krize na podzim r. 1962 z bezpečnostních důvodů převezen na Moravu a tam dosti utrpěl uložením za nikoli nejlepších fyzických podmínek a hlavně přivážením signatur, požadovaných badateli, do Prahy do studovny. Když se po asi pěti letech oněch více než 2000 kartonů z toho „exilu“ vrátilo, bylo pochopitelně nutné je zrevidovat a přitom se logicky nabídla možnost sepsat v rychlosti i inventář (dosud se používaly původní indexy a elenchy). Jako inventární jednotka byla zvolena celá původní signatura (tedy spisy vztahující se k jednomu místu, rodu nebo věcnému heslu) a my jsme vytipovali, která důležitá podčísla v rámci signatury by bylo vhodné vypsát; opět jsme tu podstupovali boj s normami (zvláště v případech velkého počtu signatur v jedné krabici), ale inventář vznikl a slouží dosud.

Na přelomu 70. a 80. let jste se začala věnovat zpracování osobních fondů, jak k tomu došlo?

Bylo to až v r. 1984. Tehdy manžel odcházel do důchodu a kolem mně vzniklo jakési zvláštní ovzduší, prý jako bych se považovala za natolik schopnou, abych úkoly po manželovi převzala (při mé povaze mě sotva co mohlo ranit víc), a bylo mi dr. Hrubým řečeno, že dojde k přeskupení, listiny se těsněji připojí ke spisovým částem fondů (vertikální dělení), pro správu klášterů bude přijata nová síla a já si mám fondy ke správě vybrat. To nebylo nejhorší, otázkou, co dál, jsem se již dříve zabývala (listiny jsme již prakticky zinventovali), dr. Úlovec právě odcházel na Archivní správu, a tak jsem se rozhodla převzít po něm fondy státní správy předguberniálního období. Změny v oddělení

se bohužel nějak vynesly ven, vyskytly se intervence údajně v můj prospěch, něco tam bylo docela „kontraproduktivní“, takže dr. Vrbata, ač velice nerad, musel můj případ řešit na jaksi „disciplinární úrovni“; naštěstí odbory se za mne postavily, a tak jsem mohla v archivu zůstat a pustit se do nové práce. První zpřístupňovací úkol byly právě ony osobní fondy (tehdy se říkalo pozůstalosti). Práce to byla celkem snadná, metodika pevně stanovená a k dispozici mnoho vzorů (hlavně řada inventářů z Památníku národního písemnictví); nesouhlasila jsem pouze s požadovaným způsobem inventarizace korespondence, připadal mi jaksi popisně povrchní, spíše knihovnický, bez přihlídnutí k často velmi závažnému obsahu (ráda se dovídám, že nyní již existuje způsob podrobnější). Také mi vadila povinnost vnitřní skartace, trochu jsem v té věci zalhala a množství vyřazeného materiálu zveličila (teď se již, myslím, v osobních fondech neskartuje). Během r. 1984 jsem tak vypracovala inventáře pozůstalostí dr. Dostála, dr. Prochna a dr. Beneše, kromě dvou menších, které se pak delimitovaly do Univerzitního archivu), každý z těch fondů měl jinou povahu a všechny byly zajímavé; tempo ovšem bylo zase jako obvykle velké (od dr. Křivského jsem se potom dověděla, že v Památníku poskytují času několika násobně více).

Uvažovalo se o zpřístupnění Nové manipulace stejným způsobem jako u Staré manipulace ?

Plán zpřístupnění vznikl až po manželově odchodu do penze, za dr. Hrubého, který stanovil, že při inventarizaci se má jít o úroveň hlouběji, tedy že inventární jednotkou nebude signatura, nýbrž každé podčísló (fascikl týkající se v rámci signatury jedné záležitosti); to bylo jednoznačné a odpadly úvahy výběru podčísel vhodných pro vypsání. Podstatně horší, hlavně pro mne osobně, byla organizace práce: ocitla jsem se totiž nechtěně v čele sedmičlenné pracovní skupiny (kolegyně Klímová, Kokošková, Kukánová, Matusíková, kolegové Gottfried a Truschka; tohoto historika bez zkušeností s archivním materiálem je třeba uvést zvlášť – ve velmi krátké době se vyrovnal s paleografickými i jazykovými problémy a „trefil se“ do systému zpracování). Vymýšlení zásad pro zpracování mě docela těšilo – šlo o stylizaci registů, práci s přílohami, dorzálními poznámkami atd., aby předtištěné inventární karty byly vyplňovány pokud možno jednotně. S normou 1,5 kartonu na den jsme ovšem v některých případech dosti zápasili a pro mne bylo přímo utrpením kolegům hlídat výkony a výkazy; naneštěstí dr. Pecháček, který se stal po úmrtí dr. Hrubého vedoucím oddělení, vytrvale odmítal mé prosby, aby dal do čela skupiny někoho jiného. Inventář jsme přes mírné kolize dokončili a nyní již léta čeká na přepsání ...

Na přelomu 70. a 80. let postupně docházelo i ke generační změně kolektivu I. oddělení.

Ano, oddělení se postupně doplňovalo, přicházela skupina žáků doc. Skýbové (dr. Hrubý, Čumlivski, Truschka, později Sedláček), z absolventů archivního studia kol. Mатуšíková, Pazderová, Klímová ... U většiny z nich (a platí to i pro ty, kteří doplňují stav oddělení v poslední době) jsme obdivovali vysokou odbornou vybavenost, s níž přicházeli z fakulty: množství studijního času, který jsme my ztráceli nešťastnými politickými předměty, nahrazují nové disciplíny (v naší době např. neexistovala kodikologie), mají skripta, při seminářích mohou jít do větší hloubky ... někdy se mi zdá, že ve srovnání s některými dnešními diplomními pracemi by vypadaly ty naše jako pouhé seminárky. Bohužel s příchodem nových generací, takto odborně vybavených, jako by v archivu úměrně klesala náročnost úkolů – ústupem od zpřístupňovacích prací k pouhé „odborné správě“ fondů (mj. např. s nástupem digitalizace pomůcek), výstavám a jiným formám propagace; přitom by noví kolegové tak nutně potřebovali uplatnit a doplnit své teoretické znalosti právě plněním nejsložitějších úkolů, před které může být archivář postaven. Sama jsem měla se získáváním informací o archivu ty nejlepší zkušenosti, když se mi dr. Beránek hned po příchodu do oddělení každé ráno v tomhle směru chvíli věnoval (dosud mám ty poznámky schované) a k stáru jsem se o něco podobného, pokud to šlo, pokoušela u nastupujících kolegů také. Pravidelně mi byli svěřováni posluchači historie (myslím hlavně z Jihočeské univerzity), přicházející do oddělení na týdenní praxi; tady šlo pouze o nejstručnější poučení o oboru samotném, druzích prací, pomůcek atd. – ani to nebylo bez zajímavosti.

Již několikrát jsme se dotkli osobnosti dr. Vrbaty a dr. Hrubého, mohla byste je charakterizovat?

Myslím, že měli dokonce něco společného: žádný z nich nebyl vysloveně průbojný vůdčí typ. Dr. Vrbata, jak si pamatuji, se vysloveně raději vyhýbal oficiálním společenským akcím; přitom řídil velký podnik s odvahou a nasazením, dovedl využít výhradně ve prospěch archivu svých četných kontaktů na stranické i jiné úrovni, nenechat se zastrašit „shora“ a současně se citlivě choval k podřízeným, které řídil skutečně dobře. Dr. Hrubý byl velice nadaný člověk s předpoklady pro vědeckou práci, jak jsem se doslechla, dokonce vstup do strany a přijetí funkce vedoucího oddělení bylo u něho motivováno oním „mohl by to dostat někdo horší“. Vést kolektiv složený částečně ze spolužáků a kamarádů, částečně ze starších renomovaných archivářů, navíc s výrazným

ženským elementem, rozhodně nebylo snadné a bylo by k tomu asi třeba pevnější povahy. Projevovalo se to i v praktických odborných otázkách, když dr. Hrubý např. pod tlakem něco pracovníkovi nařídil a zároveň naznačil možnost to v budoucnu změnit ... Energicky ovšem vystupoval v otázkách modernizace, propagace, přestavby budovy a stavby nového trezoru; jako by se v této oblasti „našel“. Mohu-li dodat ještě něco zcela osobního, oba tito vedoucí v mém případě ukázali velké sociální citění, když mi (poté, co maminka ztratila zrak a posléze byla nepohyblivá) povolili zkrácený úvazek, ačkoli jsem za této situace neměla nárok o něco podobného požádat (pracovala jsem tedy na šest hodin, plán ovšem zněl na plných 220 dní, vykazovat nižší výkony jsem se neodvážila, a tak opět nastoupily večery a víkendy; archiv tak za šest let ušetřil na mém platu nějakých 40 000 Kčs, takže si tu nezaslouženou výsadu s odstupem času ani nevyčítám; to je ovšem již jiná záležitost ...)

Jaký je Váš názor na fenomén digitalizace archiválií v souvislosti se zpřístupněním listinného materiálu I. oddělení NA (projekt Monasterium). Je v této souvislosti stále aktuální prohloubené zpracování listin (katalogy k fondům, souborný katalog apod.) nebo již neaktuální?

Projekt digitalizace se mi úžasně zamlouvá. Sice asi spotřeboval hodně času, ale celá organizace byla ze strany rakouských pracovníků obdivuhodná. Výsledek se mi ohromně líbí. Dálkový přístup, možnost studia detailů, to je vše k nezaplacení.

Pokud jde o aktuálnost tradičního zpracování, stroj člověka nenahradí. Vždycky budou badatelé, kteří nemají dostatečné paleografické nebo jazykové vybavení, a ti musejí mít tradiční pomůcky, nejlépe katalog nebo prohloubený inventář.

Já jsem vůbec vždycky pledovala pro nadfondové pomůcky, i pro ty celostátní, např. soupisy pozemkových knih, česky psaných listin, vedut, pečeti. Sice se objevovaly výtky, že někdo na Archivní správě zadá něco, co ho zajímá, jako celostátní úkol. Ale je to jednou hotovo a to považuji za podstatné.

Kdysi jsem na nějaké konferenci propagovala vytváření diferenčního rejstříku k listinným fondům. Tedy vzít stávající pomůcky, vracet se a doplňovat hesla a dotáhnout pomůcku rejstříkovou formou na úroveň katalogu. Stejně tak jsme se snažili mechanickým seřazením kartiček vytvořit na základě pomůcek k listinným fondům generální rejstřík. To je snad i naznačená cesta, kterou by se mohl budoucí správce listinných fondů Národního archivu ubírat při prohlubování současného zpřístupnění těchto fondů.

V závěru své aktivní kariéry jste byla správkyní rozsáhlého souboru archivních fondů státní správy z předguberniálního období (1526–1749). Jaké vidíte úkoly pro budoucí zpřístupňování tohoto komplexu?

Tyto fondy můžeme v zásadě rozdělit do dvou skupin. První jsou tzv. vídeňské fondy, tj. ty, které byly převzaty z rakouských archivů v rámci archivní rozluky ve 20. letech minulého století (Česká dvorská kancelář, České oddělení dvorské komory, Čechy, Morava, Slezsko nebo Valdštejniana). Druhou skupinu tvoří fondy, které byly uloženy v našem archivu a jeho předchůdcích kontinuálně od doby vzniku, resp. zániku svých původců (zejména fondy Staré a Nové manipulace a tzv. nemanipulované spisy, Morava, Lužice, Staré militare). O obou skupinách platí, že nesou stopy zpracování několika generacemi archivářů, ale samozřejmě to není zpracování konečné, v řadě případů není ani ideální. Vůbec bych chtěla velice energicky vyvrátit občas zaznívající názor, že v I. oddělení Národního archivu jsou již všechny fondy uspořádané a není zde co dělat. Druhou stranou mince je to, že já jako fanatik zpřístupňovacích prací často nerozumím tomu, proč se odborní archiváři musejí zdržovat s řadou jiných činností.

Pokud jde o jednotlivé fondy, u řady z nich je nutné udělat finalizaci existujících pomůcek spočívající často „jen“ v jejich přepisu a konečné redakci. Nejpalčivější se mi zdá v tomto smyslu situace u fondu Nová manipulace s existující rozsáhlou kartotékou, o jejímž vzniku jsem se již zmiňovala. Já jsem se pokusila formou jisté sondy s tímto přepisem začít, ale u toho zatím zůstalo. Rozsáhlá kartotéka je k dispozici i ke korespondenci z fondu Valdštejniana, je to vlastně pomník dr. Kollmanna, který jejímu vytvoření věnoval nemalou část své aktivní kariéry. Vůbec již nemluvím o kartotéce k Nadačním listinám.

Po moderním zpracování by volaly některé fondy s archaickými pomůckami z první republiky, např. Lužické spisy nebo Staré militare, kde je prakticky 300 nezpracovaných kartonů.

K oběma manipulacím bylo plánováno vytvoření společného hesláře. Byla to dobrá myšlenka a je škoda, že tyto práce byly přerušeny. Možná by se na to vynaložilo více času, než by to zasloužilo, ale pomůcka by to byla jistě dobrá.

Svou aktivní kariéru jsem končila zpracováním fondu Čechy, Morava, Slezsko, asi dvě třetiny jsou prakticky katalogizovány. Plánovala jsem vytvoření jakéhosi virtuálního inventáře podle registraturního plánu české dvorské kanceláře, ale práce také už nebyly před mým odchodem do důchodu dokončeny.

Pokud jde o České oddělení dvorské komory, tam je situace nejkomplicovanější. Fond má čtyři registraturní části, k části I byly archivu kdysi poskytnuty mikrofilmy pomocných knih z Rakouského státního archivu, nicméně

se při bližším srovnání ukázalo, že spisům neodpovídají. Regestovat každý spis by bylo na celé oddělení po dvě generace. Snad by tedy byla nosná metoda obsahového rejstříku aplikovaná kdysi dr. Culkovou na nemanipulované spisy. Druhou možností je podrobnější srovnání s pomocnými knihami ve Vídni a jejich digitalizace. Při zpracování fondu České oddělení dvorské komory bych ovšem preferovala jeho IV. část. Je to velice cenný materiál a byla by to moc hezká práce. Pomůcka vypadá na první pohled dobře, ale částečně neodpovídá, jsou tam velice široké signatury, třídění je naprosto hrubé. Já jsem kdysi zkoušela začít, udělala jsem písmeno A, na začátku B jsem našla něco vraženého z konce abecedy, tím se posunulo číslování proti pomůcce, a pak jsem přestala.

Takže i zde zbývá mnoho udělat, už vůbec nemluvím o tzv. komorních knihách.

Co byla sbírka tzv. komorních knih a jakým způsobem jsou dnes tyto knihy zpřístupněny?

Jsou to pomocné knihy, které se vedly u úřadů, jejichž registry se potom zmanipulovaly do Staré a Nové manipulace (česká kancelář, komora a místodržitelství). Stranou zůstaly nemanipulované spisy z 1. poloviny 18. století, které byly ponechány v původním registraturním uložení. Starší knihy pozbyly zmanipulováním svůj smysl jako pomůcky pro orientaci v registratuře. Musí se uvážit, že všechny úřady měly expedici českou, německou, případně další menší a uvnitř expedic se vedly zvláštní knihy pro spisy přijaté a odeslané i další typy knih. Takže je to „řada řad“ knih, ke které je k dispozici prvorepublikový inventář dr. Pešáka, který jsem, příznám se, nepochopila. Knihy jsou pročíslvány od 1 do konce, jako samostatný archivní fond ale tento soubor neexistuje. Dnes jsou vlastně součástí fondů tzv. nemanipulovaných spisů (Česká komora, Staré české místodržitelství) a Česká dvorská kancelář, fyzicky je příslušná skupina komorních knih uložena jen u ČDK, ostatní podle prostorových možností budovy.

Já jsem se snažila udělat v nich kdysi nějaký systém, seřadit knihy v jednotlivých logických řadách, ale narazila jsem, protože se mi stalo, že jsem měla jednu expedici, jednu řadu spisů, jedno období, ale nesouhlasilo mi to. Tak jsem to odložila. Bylo by ovšem záslužné na systém přijít. Prospělo by aspoň knihy zinventovat, aby každý fond měl dílčí inventář „svých knih“ zpracovaný podle pravidel.

Tedy: ČDKM IV a komorní knihy byly dva mé nedokončené pokusy o sondy do materiálu, podniknuté naštěstí mimo plán „ex privata industria...“.

Pracovala jste na řadě edičních projektů (např. Regesta aetatis Venceslai IV., edice listin korunního archivu, tzv. censimento nebo soupis česky psaných listin a listů). Jaké zde vidíte možnosti do budoucna?

U korunního archivu samozřejmě dotáhnout textové části, nyní se dokončuje období Ladislava Pohrobka, mělo by se začít období Jiřího z Poděbrad. Má to svůj smysl a ničím to nebude nahrazeno. U václavských regist jsme letos vydali první část obsahující klášterní listiny a bohužel nevidím v tuto chvíli pokračovatele. Už kdysi jsme zpracovali originály z dalších fondů (korunní archiv, guberniální listiny, ČDK, ČDKM, APA). Klášterní listiny jsem před vydáním edice brala znovu do ruky, aby to bylo jednotné, tak i u ostatních fondů by bylo nutné registry prohloubit a upřesnit. Pokud jde o opisy, nyní procházím Starou manipulaci a jestli to dobře dopadne, tak to dodělám. Moc bych si přála, abych aspoň formou podrobné evidence mohla ten materiál podchytit. To bych pak ráda věnovala odvážnému nástupci. A pak jsou ale další fondy... U česky psaných listů by už snad nebyla nutná další revize a mohlo by se směřovat už k vydání. U projektu censimenta snad už je postaráno o vydavatele.

Jaké vidíte důležité badatelské úkoly z oblasti dějin státní správy z období 1526-1749, které čekají na své zpracování?

Oblast mi byla vždy dost odlehlá, nevím co navrhnout. Snad by bylo možné uvěřňovat nomenklaturní složení jednotlivých úřadů pomocí kalendářů, schematicismů a spisového materiálu. Je to hodně práce a chce to člověka, který myslí takovým směrem.

Pokud by bylo míněno zpracování dějin jednotlivých úřadů, které své monografie zatím nemají nebo mají pouze pro starší období, pak by snad stály za úvahu např. lenní fondy atd.

Pokud byste se měla vrátit na začátek, vybrala byste si opět povolání archivářky? Na co byste se zaměřila a co byste případně udělala jinak?

V každém případě ano. Co bych udělala stejně nebo jinak, to by záleželo na okolnostech. Kdyby to bylo za tehdejších podmínek, norem, tlaků, tak nevidím, co by se dalo dělat jinak. Pokud by to bylo nyní ve svobodnějších podmínkách, snažila bych se pracovat ve větším klidu, soustavněji a pokoušet se o podrobnější zpracování. Kdybych měla trochu jinou náтуру, snažila bych se zároveň tlačit na prosazení priorit, o kterých jsem už dříve mluvila.

A nakonec, docela „mimo protokol“, ještě druhá osobní věc, i když se netýká jen mne, ale archivních důchodců vůbec. Předně si velice vážíme možnosti každoročně se setkávat, řada kolegů přiznává, že se na ono listopadové odpoledne pomalu celý rok těší, stejně jako na informace paní ředitelky o dění v ústavu za uplynulý rok. Je možno přát si v této souvislosti ještě něco víc? Mohly by se např. v seznamu publikací pracovníků uvádět i práce nás – bývalých kolegů, které beztak často vyplynuly z naší dlouholeté práce v ústavu (stačilo by je nějak označit – třeba hvězdičkou nebo již křížkem ...). Mimochodem, poměr archivů k penzionovaným zaměstnancům se liší případ od případu; dr. Kollmann např. vyprávěl, že ve Francii mají doživotně povolen přístup do depotů, jinde zase třeba i ředitel významného archivu v den dosažení penzijního věku odchází a předává definitivně vše, jako předává pokladní v obchodě pokladnu ... Situace u nás se pohybuje někde mezi obojím; je třeba si vážit toho, když vedoucí oddělení ústně povolí bývalému pracovníkovi půjčit si se souhlasem správce depotu klíče a dostat se tak třeba i ke své pozůstalosti, pokud ji již předal, nebo i k jinému materiálu, ale mnohem příjemnější pocit by přitom byl, kdyby věc prošla poradou oddělení, když už ne gremiální poradou, všichni by o tom věděli a přistižený si nemusel připadat jako vetřelec ... (Alespoň snad tolik, když už, bohužel, není možno bývalým kolegům, kteří by měli zájem, povolit vypomáhat při potřebných pracích bez zvláštní smlouvy a honoráře).

*Rozhovor se uskutečnil ve dnech 29. února, 7. března
a 18. dubna 2012 v Národním archivu.*

Rozhovor vedl Jan Kahuda.

VZPOMÍNKA MGR. KARLA BOLOMSKÉHO

Byl jsem zaměstnán ve Státním ústředním archivu 29 let, a to v 5. oddělení (nejnovějším), postupně v úseku zpracovatelském, skartačním a od roku 1991 vedoucím úseku archivu ÚV KSČ. Vedle této vlastní náplně mé práce jsem byl činný v pobočce VTS při SÚA. Byl jsem vedoucím sekce pro archivní budovy a spolu s kolegou Tomášem Kalinou jsme vypracovali podklady pro projektanty stavby budovy nynějšího Národního archivu.

V 80. letech jste se zabýval myšlenkou centrálního meziarchivu pro ústřední úřady. V čem tato myšlenka spočívala?

Je křiklavým paradoxem, že základní práci o nadprodukcí písemností, meziarchivy a předarchivní péči publikoval pracovník I. (tj. nejstaršího) oddělení Státního ústředního archivu dr. Josef Kollmann (v SAP 1967), kterého se tato problematika vlastně netýkala. Paradoxem však již nemělo být, že tato obsáhlá studie zůstala u příslušných nadřízených institucí bez praktického efektu. Po více než dvou desetiletích jsem uvedenou studii použil jako základ pro svůj referát na celostátní konferenci archivářů v Mariánských Lázních v roce 1989. Ačkoliv byli na konferenci přítomni pracovníci nadřízených institucí, nezměnilo se zase nic. Zároveň se však tehdy objevovaly snahy řešit problematiku předarchivní péče. Úsilí o její teoretické rozpracování bylo však podvázáno tím, že práce ředitele SÚA na toto téma nebyla uznána jako práce kandidátská (i když se ozvaly i názory opačné, například z Archivní správy i z Brna) a tím byla opět promarněna jedna možnost pokročit o kus dále v teorii a následně i praxi předarchivní péče. V této situaci jsme si museli v rámci možností pomoci sami. Prvním krokem ke zkvalitnění předarchivní péče byly seznamy písemností charakteru „A“, které pro ministerstva a jimi přímo řízené organizace vypracovali pracovníci 5. oddělení SÚA (Milan Bílkovský a já) a které po schválení Archivní správou MV byly vydány pro potřebu pracovníků ve spisovnách. Pro tyto spisovenské pracovníky pak pořádal Státní ústřední archiv školení, jak seznamy používat. To zkvalitnilo skartace a předarchivní péči, i když výraznému zlepšení bránila nízká úroveň kvalifikace spisovenských pracovníků, pro které se ustálilo zařazení do nejnižších platových tříd stejně jako umístění většiny spisoven v suterénních prostorech.

Zmínil jste rovněž, že jste počátkem 90. let spravoval fond Ústřední výbor KSČ. Jak na to vzpomínáte?

Po převzetí archivu ÚV KSČ nastalo dosti hektické období, kdy bylo třeba prvotně se orientovat v převzatém materiálu a zároveň začít vyhovovat stále sílícímu tlaku badatelů na jeho zpřístupňování.

Badatelská agenda byla časově velmi náročná. Například zasedání předsednictva ÚV KSČ měla často až 30 bodů a badateli bylo možno předložit ke studiu jen ten příslušný bod, který se týkal jeho tématu. Kromě toho bylo třeba zkontrolovat, zda předkládaný materiál neobsahuje např. osobní údaje, které podléhaly režimu utajení.

Vzpomínku zapsali Tomáš Kalina a Jan Kahuda.

ROZHOVOR S PHDR. ELIŠKOU ČÁŇOVOU

Nedávno jste dokončila své paměti, svým rozsahem a obsahem v českém archivnictví naprosto ojedinělé. Jak dlouho jste na nich pracovala a proč jste se rozhodla k jejich sepsání?

Na vlastní paměti jsem pomýšlela ještě v činné službě v archivu, tj. někdy na začátku 80. let. Byla jsem přesvědčena, že by naše generace měla vydat určité svědectví, nejen čistě odborné (o stavu oboru, vlastní práci, názorech, prioritách, okolnostech), ale snad i výpověď generační, která by mohla mít do budoucna jistou hodnotu. Má představa ovšem byla, že by své paměti mělo napsat více kolegů (kvůli srovnání), žádného jsem ale nedokázala přesvědčit. Vzpomínám si v tomto smyslu například na rozhovory s Pavlou Burdovou nebo Dagmar Culkovou. Je mi líto, že se to nepodařilo. Já jsem na pamětech pracovala asi deset let. Snažila jsem se v nich poctivě a pokud možno přesně vylíčit události ze svého mládí, které snad mají nějaký obecnější význam, a pak zejména období svých studií, archivní kariéry i podat charakteristiku své vlastní vědecké práce. Nikdy jsem si nevedla podrobnější deníky, poznamenávala jsem si jen některé důležitější události. Těchto poznámek a vlastní paměti jsem využívala. Při psaní jsem se snažila být naprosto otevřená, vše, co je tam psáno, je pravda, nic jsem nedokreslila nebo si nevymyslela. Ale samozřejmě jsem nechtěla nikomu uškodit.

Pocházíte z Valašska, dětství jste prožila v západních Čechách, pak jste žila v Praze. Cítíte se na Valašsku ještě dnes doma?

Valaško je krásný kraj – když jsem přijížděla a viděla Radhošť, vždycky jsem pookřála. Byla jsem tam mnohokrát, takže můžu říci, že Beskydy znám křížem krážem. Příbuzné tam určitě ještě mám, jednu jsme je počítali – napočítala jsem v mé generaci asi 50 bratranců, některé jsem ani neznala. Otec byl totiž z desíti dětí, jeho bratři měli také četné rodiny. Po roce 1945 jsme se většinou rozběhli po světě. Když však zemřela poslední otcova sestra, neměli jsme už za kým jezdit.

Když se naši vzali, začínali ve Valašském Meziříčí, otec tam pracoval jako osobní pokladník na nádraží. Matka pocházela ze západních Čech, ale řízením osudu se potkali na Slovensku. Po roce 1918 odjížděla řada mladých na Slovensko, vlastně na pomoc, protože všechna důležitější místa zaujímali do té

doby Maďaři, takže tam nastupovali čeští učitelé, úředníci, železničáři, důstojníci, četníci, členové finanční stráže atd. Otec tuto výzvu jako mladý železničář také poslechl, pracoval jako výpravčí vlaků v Melčicích. Matka tam odjela za svou sestřenicí, s níž vyrůstala, která nastoupila na českou výzvu jako učitelka v Bošáci; chtěla jí pomoci zařídit domácnost. Češi se v této oblasti scházeli, založili tam Sokol a pěvecký sbor. Tam se rodiče potkali. Do okolí Bošáce jezdívali i čeští malíři, protože šlo o národopisně živou oblast. Malíř Brunner se zajímal o bošácký kroj, vyjednal tedy s matkou, aby mu v tomto kroji stála jako model. Odměnil se jí pak jejím civilním portrétem, které dosud mám.

Naši se brali v Plzni, jejich prvním společným místem bylo Valašské Meziříčí, kde jsem se narodila jako jejich druhorozené dítě. Přesto, že se po mně narodily ještě tři děti (jednou dvojčátka), zůstávala jsem jedináčkem, protože po mém starším bratříčkovi zemřeli i mí mladší sourozenci. Neobyčejná smůla mladé rodiny snad byla vysvětlena neschopností lékařské vědy léčit některá těžká onemocnění kojenců. Až v roce 1933 se narodily moje sestry (dvojčata). Ale ty se narodily už v Klatovech, protože matka chtěla pryč z Valašského Meziříčí, kde je potkávala jen úmrtí malíčkových dětí. Několikrát jsme se pak ještě přestěhovali – z Klatov do Konstantinových Lázní, odkud jsme museli po Mnichově odejít; bydleli jsme do března 1939 nouzově u babičky ve Stupně, odkud jsem dojížděla do gymnázia v Plzni. Otec dostal nové umístění v Točnicku u Klatov a já jsem mohla opět nastoupit v Klatovech, kde jsem už absolvovala primu (musela jsem však v Klatovech bydlet u tety, protože z Konstantinových Lázní nešlo kvůli nevhodnému vlakovému spojení dojíždět).

V Klatovech jsem nastoupila už do sekundy, a to 15. 3. 1939. Když jsem toho dne šla z nádraží do gymnázia, na Husově náměstí jsem potkávala německé obrněné vozy, doprovázené motorkami. V primě na klatovském gymnáziu učil dějepis profesor Kruml. Při výkladu dovedl udržet naši pozornost po celou hodinu, upozorňoval nás na příčiny i následky významných událostí a vštěpoval nám smysl pro časový postup dění. Výklady ve mně vzbudily úžas nad bohatstvím událostí, které se u nás udály před staletími – a já jsem to dosud nevěděla! Proto mi nepůsobilo obtíže zapamatovat si i data důležitých událostí. Zájem o naše dějiny mne už v době gymnaziální neopustil. S podobně kvalitním výkladem historie už se náš ročník nesetkal – v kvartě například nás učil dějepis Ukrajinec, který prý odešel z ruského záboru Polska, česky uměl špatně. Výklad se tedy děl pouze z učebnice, do které vždy nahlížel. Následující rok, v kvintě jsme se dočkali už jen zákazu výuky dějepisu vůbec.

Na konci kvarty byla provedena redukce počtu našeho ročníku, který končil tuto třídu ve dvou paralelkách. Do kvinty nás smělo postoupit něco málo přes 30

(přesné číslo si již nepamatuji). Na konci kvinty se uskutečnila další redukce – do sexty nás smělo jít už jen 18. Tato opatření provedli okupanti v celém protektorátu – předtím udělali základní k omezení vzdělání už v roce 1939 – po událostech 17. listopadu byly uzavřeny všechny vysoké školy.

V dalších třídách (kvinta, sexta a septima) byla provedena už jen „dílič opatření“: místo dějepisu byla o 2 hodiny rozšířena němčina, o 2 hodiny německá konverzace; dále se nesměl vyučovat světový zeměpis, látka se probírala v rozsahu Velkoněmecké říše, tj. Německo, Rakousko, protektorát Čechy a Morava a část zabraného Polska (Generální gouvernement). Matematika byla probírána střídavě jedna hodina česky, jedna hodina německy. V českém jazyce se nesměla probírat moderní česká literatura, rovněž tak jsme se nesměli seznámit v rámci francouzštiny s moderní francouzskou literaturou. Výklady o literatuře v obou jazycích však byly omezeny jen na údobí starší 100 let, ale ne na literaturu, která zasahovala dále do historie. Např. v češtině se směl probírat K. H. Mácha. V němčině jsme museli odebírat časopis „Die neue Welt“ a vždy dva žáci jeden výtisk novin „Der neue Tag“.

Návštěva jmenovaných tříd ovšem plynula v době nejen postupujících válečných událostí, ale i bouřlivého vývoje protektorátního dění: dvojí stanné právo a zavření vysokých škol, hejdrichiáda, Lidice, odchod židovského obyvatelstva a vše, co s tím souviselo, pracovní povinnost a totální nasazení obyvatelstva, a to nejen na území protektorátu, ale i v Reichu; zatýkání našich občanů a jejich pobyt v koncentračních táborech. Vedení války, kterou začalo Německo, se zvrátilo při tažení na území SSSR, a když došlo v roce 1944 i k úspěšnému vzniku i druhé fronty, vyhlásilo německé vedení u nás v srpnu 1944 tzv. totální nasazení, tj. veškerá výroba musela být směřována ve prospěch vedení války. V praxi to znamenalo, že byly zrušeny všechny kulturní instituce (uzavřena divadla, zastavena koncertní činnost, studenti posledních ročníků škol III. stupně byli také určeni do válečné výroby, rovněž byly uzavřeny všechny odborné školy). Ženy v domácnosti, které neměly děti do 14 let, byly také nasazený. Pracovní doba byla tenkrát dvanáctihodinová. Z těchto opatření vyplynulo, že jsem do oktávy ani nezačala chodit. Hoši byli ještě na konci prázdnin nasazení do TN (Technische Nothilfe), která měla pomáhat v místech poškozených při náletech.

Děvčata byla během října umístěna v klatovských továrnách (do té doby se tam šily především pánské košile). Já jsem byla původně určena jako pomocnice do kuchyně v kasárnách. Tento příkaz jsme dostaly dvě, šly jsme tam jako na popravu. Důstojník, v jehož kanceláři jsme se měli ohlásit, však nebyl spokojen – pravil, že potřebují dvě ženy do kuchyně a ne studentky. Odeslal nás tedy zpět na pracovní úřad. Po dvou týdnech jsem pak byla poslána k „Wienerům“, tehdy už to byla „Wäschefabrik Drescher“, kterou vedl válečný hrdina s odznakem NSDAP.

Do školy jsme se vrátili 23. května 1945, do poloviny července jsme si museli zopakovat látku, pak byl měsíc volna a ve druhé polovině srpna jsme byli vyzkoušeni a beze vší slavnostnosti odmaturovali. Od 1. října 1945 jsem pak začala studovat na filozofické fakultě.

Proč jste se rozhodla pro studium historie?

Z gymnaziálních výkladů mi zůstal stručný přehled o českých dějinách, který jsem chtěla rozšířit. O všeobecných dějinách jsme měli všichni nevalné vědomosti, ale i takové výklady o nich brzy skončily. Takže jsem chtěla získat daleko bohatší obraz o vývoji našich dějin.

Jaký obor jste si vybrala?

O historii jsem měla jistotu, při volbě druhého oboru jsem uvažovala o filozofii, latině či češtině. Opatřila jsem si učebnici filozofie, nezaujala mne ale, asi proto, že jsem výkladům učebnice příliš nerozuměla. O úpravě vyučování latiny se uvažovalo už před válkou, kde byla zřízena tzv. reformní gymnázia, kde od tercie byl živý jazyk, latina až od kvinty. Latina jako mrtvý jazyk byla považována za potřebnou jen pro některé univerzitní obory. Abych měla jistotu, že se užívím i jako pedagog, zvolila jsem češtinu; novočeská gramatika byla sice pro historii dost odlehlý obor, literatura naopak s historií velice souvisela. Historická mluvnice byla pro historika naopak velmi užitečná, zejména při práci na edicích.

Když jste šla na vysokou školu, měla jste konkrétní představu o Vašem budoucím uplatnění?

Věděla jsem, že jsou profesionální historikové, na gymnáziu jsem si to ještě spojovala s A. Jiráskem. Dále jsem zjistila, že penzionovaný ředitel gymnázia pracoval při správě archivu města Klatov a ve vedení městského muzea. Bližší představu jsem však neměla. Že existuje historický ústav a velké archivy (Archiv Ministerstva vnitra, Archiv Země české) jsem se dozvěděla až na fakultě. Už jako archivářka jsem se poznala blíže s dr. Vavrouškovou, která velmi zajímavě vykládala např. o výzkumech ve Vatikánském archivu.

Vy jste přišla na fakultu v době určitého přelomu.

Na studia do Prahy odešlo tenkrát mnoho maturantů. Říkalo se, že na historii se zapsalo asi 1200 lidí. Řada z nich si našla zaměstnání, měli za to, že vystudují při práci – tenkrát nebyla omezena doba ke studiu. Nemohli však počítat s tím,

že se situace změnila po reformě studia a praxí studijních prověrek. Při nich však hrála především úlohu politická angažovanost, v tehdejších poměrech činnost ve Spolku posluchačů filozofie (SPF) a také třídní původ. Takže řada zapsaných byla přinucena zanechat studia, řada z nich vystudovala s menší časovou prodlevou, s větší u těch, kteří si na studia vydělávali.

Proseminář a pak seminář jsme si nemohli vybrat – bylo vyvěšeno abecední rozdělení asi do pěti seminářů. Já jsem na počátku abecedy, patřila jsem tedy k prof. Odložilíkovi. Seminář se konal ve II. patře v č. 162, vedle mne seděla pozdější kolegyně Pavla Burdová a z druhé strany Olga Adamová, později redaktorka nakladatelství Academia. Protože některým studentům nevyhovoval kvůli druhému oboru termín určeného semináře, zařizovalo se mnoho přestupů.

Jak vypadal proseminář a pak seminář prof. Odložilíka?

Prof. Odložilík byl vzdělaný, kultivovaný člověk. Válku prožil v Anglii. My jsme jeho výklady o historiografii a dále o pomůckách při historické práci, kde dával důraz na vývojové proudy a souvislosti, velmi pozorně poslouchali. Občas proložil výklad i veselou poznámkou. Dělal jsem u něj i první státnici (obecné dějiny). Jsem velký trémista, tréma mne neopouštěla u žádné zkoušky před tím. Ale pan profesor měl asi vyzkoušený postup – tón jeho hlasu byl přátelský, tak mne tréma postupně opouštěla – měla jsem spíše dojem, že se koná rozhovor o historii.

Seminář (6 povinných semestrů) pokračoval dále, v některém z následujících týdnů jsem za ním zašla s prosbou o téma státní práce s návrhem, že bych chtěla pracovat na životopisu Kryštofa Haranta. To se nepodařilo, protože pan profesor to zdůvodnil tím, že v Brně pracuje na tomto tématu pan prof. Glücklich, že tedy není možné, aby stejné téma zadal jako státní práci. Navrhl, že můžu pracovat na životopise Václava Vratislava z Mitrovic, což odpovídá údobí, o které mám zájem. Nezbyvalo mi nic jiného, než souhlasit, i když jsem věděla, už ze studia české starší literatury, že je to postava zcela odlišná a zřejmě tematicky i jednodušší.

Na které další pedagogy vzpomínáte?

Já jsem zažila střídání dvou pedagogických generací. Na jedné straně jsem měla možnost poznat některé pedagogy, kteří zahájili svou vědeckou a pedagogickou práci ještě v meziválečném období (kromě Odložilíka Václav Chaloupecký, Karel Stloukal, Josef Dobiáš a Milada Paulová), na druhé straně jsem pak měla možnost poznat také novou generaci marxistických historiků (Václav Husa, Oldřich Říha, Jaroslav Charvát).

Pokud jde o marxisty, musím říci, že mne příliš nezaujali. Jednak přišli bez habilitačního řízení, věnovali se však už nějakému speciálnímu bádání v historii. Zhruba lze říci, že prof. Husa se zajímal o období feudální. Ve známost odborné veřejnosti vešel vydáním práce *Epochy českých dějin* (1947), kde aplikoval Stalinovo pojetí historie na české dějiny. Ze svého původního pracoviště (Archiv Ministerstva vnitra) si přinesl znalosti o klíčových fondech tohoto archivu, takže ve své další práci mohl úspěšně vést řadu diplomových prací a disertací ze starších českých dějin. Prof. Charvát přednášel o utopickém socialismu, brzy odešel na nedávno vzniklou pedagogickou fakultu. Prof. Říha byl zaměřen na dělnické hnutí – vyšla mu práce o počátcích dělnického hnutí u nás. Říkalo se, že od prof. Říhy pochází teze, že bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebyl 28. říjen 1918. Říkalo se dále, že tito historikové, o jejichž sympatiích k marxismu se vědělo již před únorem, byli vybidnuti Ústředním výborem KSČ, aby publikovali výsledky svých studií a tím se vlastně stali prvními organizátory a propagátory nového pojetí historie u nás. Neslyšela jsem nikdy později nic o tom, že tento výklad koloval na základě skutečného jednání v KSČ! Faktem zůstalo po dlouhá léta, že tato první generace historiků uvedla při svém pedagogickém působení témata, která byla dosud buď zcela neobvyklá, nebo velmi řídká: bylo to zpracování dějin třídních bojů u nás – prof. Husa měl několik běhů semináře přímo směřovaného na nevolnické hnutí odporu. Výslednicí jeho snah byla jak úloha při organizaci edice pramenů k povstání nevolníků 1775 (jejího vydání se bohužel nedožil), tak řada monografických prací. Kromě toho uznával i témata z hospodářských a sociálních dějin. Kromě pedagogických povinností na filozofické fakultě se prof. Husa účastnil i veřejné činnosti, např. v mírovém hnutí. To mu zabíralo mnoho času, často na úkor jeho pedagogické i odborné práce.

Prof. Říha rozdělával témata nejrůznějších forem odporu dělnictva především ve velkých závodech – o stávkách a demonstracích.

Obměna a rozšíření dosud zpracovávaných témat byla bez pochyb přínosná a užitečná.

U prof. Husy jsem měla ohlášené i téma disertační práce „Růst velkostatku a úpadek rytířské šlechty“, což bylo bráno jako téma především hospodářského vývoje. S prof. Husou jsem pak konzultovala časový a místní rozsah práce: zvolila jsem srovnání velkostatku Opočno, k němuž byl připojen i statek střední velikosti Rýzmburk, a malého statku Holohlavy (Hradecko). Protože jsem znala z výkladů prof. Odložilíka nejen pomůcky, ale i hlavní literaturu, mohla jsem ihned začít s počátkem práce.

V prvních semestrech jsem navštěvovala cyklus o všeobecných dějinách u prof. Stloukala, kde jsme slyšeli rovněž upozornění na vývojové tendence a poznámky o srovnávání různých událostí. Nikdo z generace uvedených historiků nijak neútočil na současné diskuse o socialismu, např. v tisku, naopak prof. Stloukal v závěru jednoho výkladu o obecném vývoji vyslovil názor, že budoucím zřízením společnosti se patrně stane socialismus.

Po absolutoriu jste se krátce věnovala pedagogické praxi.

V prosinci 1949 bylo ohlášeno na shromáždění nereformovaných studijních ročníků ve velké posluchárně, že naše ročníky mají být zařazeny pracovním do výuky na školách v pohraničí, kde je údajně nedostatek učitelů a že tedy nemůžeme nastoupit jinde. Brali jsme to tedy jako nutnost a že nedostatek učitelů nebude trvat dlouho. Domluvila jsem se s kol. Burdovou, že pojedeme společně a zamířily jsme tedy podle pokynů na školský referát KNV v Ústí nad Labem. Na nádraží jsme se setkali s dalšími budoucími učiteli. Na KNV nás přijali s rozpakami – měli všechna učitelská místa obsazená. „Ale když Vás posílají z ministerstva, vyberte si tedy okres a někam Vás umístíme.“

S Pavlou Burdovou a dalším kolegou jsme ještě týž den zamířili na ONV v Mostě. Tam nás uvítali opět s tím, že mají obsazeno. S kol. Burdovou jsme projevíly přání, abychom mohly na společnou školu – vyhověli nám – poslali nás na střední školu do Havraně. Tam také nevázla výuka proto, že by chyběli učitelé, ale proto, že měli všichni mnoho přesčasů. Takže já jsem vyfasovala češtinu – ruštinu, nepůsobily moje námítky, že nemám na ruštinu aprobaci. Pavla učila i nějaký dějepis, ale kromě toho tělocvik, fyziku a matematiku. Jinak nás v Havrani přijali přátelsky a nezazlívali nám, že jsme je „připravily“ o přesčasy – počítali s tím, že tam dlouho nevydržíme. Což se stalo: Pavla žádala o přeložení do místa, kde by byla blízko rodičům v Praze – bylo jí vyhověno. Mně mé přítelkyně, které zůstaly v Praze, upozornily na to, že v historickém semináři bude volné místo, protože Vlasta Kladivová bude na místě interní aspirantky a navrhly vedení katedry, aby požádala o mne, protože půjde jen o převod z jednoho pracoviště v rezortu na jiné místo. Což se stalo, ale vyřízení jsem zažila až koncem prázdnin a to jen ústně, protože pan ředitel školy v Havrani mou žádost o převedení na FF uschoval ve svém šuplíku a neposlal ji dál. (Nechtěl přijít o vedoucí skupiny pionýrů na škole). Dozvěděla jsem se to až z katedry, odkud jsem dostala sdělení, že na fakultě je vše zařízeno, že mám tedy 1. září nastoupit. Urychlení administrativního vyřízení o mém převedení zařizovala prý vlastně KSČ. To jsem vzala na vědomí, hlavně jsem ocenila, že jsem mohla odejít z Havraně.

Na fakultu jste přišla do zcela jiného studijního prostředí, než které existovalo v letech 1945–1949. K jakým změnám došlo?

Brzy po únoru došlo k rozsáhlým reformám studia na vysokých školách. Pro humanitní studia šlo o zásadní změny dosavadního stavu. Bylo zavedeno přijímací řízení ke studiu – výsledek byl omezený počet přijatých uchazečů. Vlastní studium bylo změněno tak, že vedle povinných proseminářů, seminářů a lektorských kurzů byly povinné i vybrané přednášky. V rámci ročníku byli studenti rozděleni do studijních kroužků (8–10 členů), každý měl svého vedoucího, jenž byl vybrán ze zařazených studentů, vedle toho každému kroužku byl určen asistent, který se staral o diskuse o přednášené látce; samozřejmě měl přijímat návrhy a stížnosti na organizační a provozní záležitosti, ve zkuškovém období vyjednával termíny zkoušek a přisedal u nich. Vcelku to znamenalo, že se studentům snížil čas na individuální studium, který měly ještě nereformované ročníky, pro něž žádná přednáška nebyla povinná. Podobný zásah byl proveden i v existenci dosavadních zvyklostí mezi přednášejícími v jednom oboru: dosud nebyli nijak organizováni, byli zcela samostatní ve výběru a pojetí přednášené látky, měli pracovny na téže chodbě, volně mohli využívat odborné historické knihovny. Dosavadní dva asistenti měli na starosti prezenci studentů na povinných seminářích, starali se o chod knihovny a podle potřeby pomáhali vyučujícím v přípravných pracích.

V rámci reformy mělo být na historii pět asistentů, nejdříve byli přijati V. Kladivová, která však zakrátko byla převedena na místo interní aspirantky, dále K. Gajan, se stal odborným asistentem, tj. přednášel a vedl semináře. Nejnověji (v roce 1950) byli přijati Z. Antoš, Z. Urban, M. Otáhal a já. Když jsme se seznámili se svými úkoly, vyměnili jsme si já s M. Otáhalem kroužky, které jsme měli na starosti – on se ujal kroužku, který navštěvoval přednášky o ruských dějinách 19. století, já jsem získala kroužek, který se účastnil přednášek o starších českých dějinách.

Všichni přednášející nyní patřili na katedru historie, která měla pravidelné odborné porady. Katedra měla vedoucího – tím se stal prof. Husa. Vedle interních přednášejících k ní patřilo i několik externistů. Přednášející byli povinni odevzdávat každý semestr teze svých přednášek, příp. seminářů. Zřízením studijních kroužků a ustavením kateder vznikla povinnost vést příslušnou administrativu: pozvánky na porady katedry, rozmnožování tezí přednášek a další opatření, která ze změn vyplývala.

Ve školním roce 1951–1952 se začalo jednat o reformě katedry historie, vlastně o jejím rozšíření na tři katedry. Prof. Husa navrhoval, aby byly nadále zřízeny katedra čsl. dějin, obecných a sovětských dějin. Skupina kolem prof. Říhy

a Grause, který se stal prvním docentem, chtěla prosadit katedru feudalismu, kapitalismu a socialismu. Když se zvažilo personální obsazení navrhovaných způsobů dělení, vycházelo pro první způsob, že vedoucí katedry čsl. dějin by byl prof. Husa, vedoucím katedry obecných dějin by se stal prof. Říha, o vedoucím katedry sovětských dějin nebylo ještě tak docela jasno. Při druhém způsobu dělení by vedoucí katedry feudalismu byl doc. Graus, kapitalismu prof. Říha. František Graus byl všemi pokládán za nejschopnějšího historika. Byl vybaven neobyčejnou pamětí, pílí, hlubokými znalostmi literatury, jazyků, uměl přednášet a vykládat historii přehledně a srozumitelně, byl schopným diskutérem. Měl schopnosti uvažovat o obecných otázkách daného období.

Mně se jevil jako samozřejmý způsob dělení na československé, obecné a sovětské dějiny. Neuměla jsem si představit, že na Univerzitě Karlově v Praze se nebudou přednášet československé dějiny (ale staly by se součástí výkladu o obecných dějinách). Ministerstvo školství rozhodlo tento spor ve prospěch existence katedry československých dějin, kterou měl vést prof. Husa. Z toho vyplynulo i personální řešení – já jsem se octla na katedře československých dějin, stala jsem se tedy asistentkou prof. Husy a vykonávala jsem práci tajemníka katedry. Prof. Husa se stal posléze i vedoucím katedry sovětských dějin. Napjaté vztahy mezi historiky na fakultě však ve skrytu nepřestaly, nepřestávaly ani stížnosti na to, že prof. Husa má málo času na pedagogickou práci. V tomto ovzduší se nežilo dobře, u mne se tyto stížnosti shromažďovaly a já jsem ovšem neměla možnost řešit. Když jsem o situaci mluvila s dr. Zdeňkem Fialou, který byl externím členem katedry, protože přednášel vedle prof. Vojtíška pomocné vědy historické a zastavil se u nás na kus řeči (i před rozdělení katedry jsme seděli na stejných místech), přivedl mne na myšlenku, že v archivu (Archiv Ministerstva vnitra) jsou místa, že je tam poměrný klid a možnost publikování ve Sborníku archivních prací. Nabídl mi, že o mém úmyslu změnit místo řekne tehdejšímu řediteli archivu Ladislavu Skřivánkovi. Později jsem zjistila, že spolu sice nemluvili, ale svůj slib splnil, L. Skřivánkovi mne pak představil.

Měla jste v době studií zájem o pomocné vědy historické?

Studenti historie měli povinnou zkoušku z tohoto oboru, takže jsem navštěvovala přednášky prof. Vojtíška. Na gymnáziu jsme o jejich problematice nemohli nic slyšet, ale bylo mi jasné, že k práci s prameny jsou tyto znalosti nutné. Zkoušku u prof. Vojtíška jsem bez potíží udělala. O něm se říkalo, že u něj končí historie rokem 1526. Už při práci na disertaci jsem ocenila, že tento obor je pro historika důležitý.

Jaké byly Vaše archivní začátky?

Byla jsem přidělena do oddělení Jaromíra Charouse, toho jsem znala už na fakultě. Tenkrát se fondy nepořádaly ani nezpracovávaly jejich inventáře. Byly uspořádané a hledalo se v nich podle dosavadních pomůcek, tj. buď podle kancelářských pomůcek, nebo podle pomůcek uměle vytvořených, které ovšem byly poplatné požadavkům tehdejších badatelů. U některých fondů byly tyto pomůcky vytvořeny jen k částem, považovaným ve své době za nejdůležitější. Nelze tedy říci, že fondy byly nepřístupné, bylo nutné, aby ten, kdo s nimi pracoval, vnikl do způsobů, z jakých hledisek byly písemnosti ukládány či později uměle uspořádány a jejich obsah byl nějak evidován.

Do oddělení dr. Charouse patřily fondy zhruba po roce 1848 (chronologické dělení archivních fondů v mnoha případech se nemůže řídit podle užívaných historických dělení). Většinu badatelské agendy dělala v oddělení Luba Durdíková (i tu jsem znala už z fakulty). Tenkrát se propagovalo mezi studenty a mladšími absolventy zpracovávání témat z dělnického hnutí, šlo o dosud opomíjené odvětví. Proto do fondů, které shromažďovaly písemnosti o této tematice, směřovali badatelé, kteří se tomu chtěli věnovat. Na prvním místě to byly policejní fondy, dále písemnosti českého místodržitelství, příp. další. L. Durdíková mne přátelsky přijala a ochotně mne zasvětila do tajů používaných pomůcek. Na vlastní oči jsem se tedy dozvěděla, jak vypadá protokol přijatých a odesílaných spisů a elench. Tyto základní znalosti jsem pak mohla ocenit i v dalších pracích, které archivář má a musí vykonávat. Byla jsem nucena účastnit se i skartace, ačkoliv jsem o této práci nic nevěděla a také od nikoho nic nedozvěděla. Měla jsem za to, že na skartaci by měli být pracovníci odborně a teoreticky připraveni – administrativa 20. století je natolik složitá a rychle proměnlivá, že je nutná nějaká předchozí příprava. Po čase bylo zřízeno v archivu oddělení, které se zabývalo výlučně skartací a jejími přípravami už na úřadech.

Jaká byla tehdy v archivu atmosféra?

Ředitelem archivu byl Ladislav Skřivánek, do té doby vedoucí konzervačního pracoviště a fotodílny. O archivní práci či historii znalosti neměl, bylo mu však jasné, že by se měl archiv vrátit na pozici váženého odborného pracoviště, jakým byl před válkou. V poválečných letech byl však archiv oslaben několika odchody zkušených pracovníků, kteří měli schopnosti na to, aby pokračovali na předválečném pracovním směřování. Byly to částečně odchody vynucené nebo takové, kdy znamenaly pracovní a společenský postup. Proto hledal hlavně mezi mladšími pracovníky uchazeče o práci v archivu, především takové, kteří by měli

požadované vzdělání a byli členy KSČ. Členy této organizace byli dosud v archivu z největší části pomocní pracovníci bez středoškolského a vysokoškolského vzdělání. Stranická organizace mohla v té době snahám vedení o zvýšení odborné prestiže archivu být velmi nápomocná. Postupně přicházeli k nám mladí pracovníci, u nichž byla naděje, že tyto snahy budou podporovat. Šlo o to oživit pravidelné vydávání Sborníku archivních prací – L. Skřivánkovi se podařilo převést vedení tohoto orgánu zpět do archivu. Na krátkou dobu jsem vykonávala redakční práce já, i když jsem věděla, že personálně rostoucí Archivní správa převezme časem SAP do své správy. Archivní správa po obsazení určitého počtu referentských míst měla přebírat dohled nad většinou archivů. Vedení Archivní správy bylo v rukou příslušných složek ministerstva národní bezpečnosti (v r. 1953 bylo sloučeno dosavadní ministerstvo vnitra, které spravovalo národní výbory, archivy, hasičské sbory, legislativu a tiskový odbor, s ministerstvem národní bezpečnosti). Vzniklo nové ministerstvo vnitra. V čele Archivní správy stál právník dr. Jodas – zdálo se, že styk složek archivu s jeho pracovníky bude fungovat bez problémů. Ohlásil nám však, že dostal za úkol uvést do chodu Archivní správu a po osmi měsících bude odvelen na své původní pracoviště na ministerstvu vnitra. Když se seznámil s chodem archivu, projevil vůli, že Ladislav Skřivánek nadále nebude ředitelem archivu, ale zatím bude spravovat jeho chod J. Hron, který k nám přišel nedlouho předtím z dosavadního civilního ministerstva vnitra. Také byla provedena reorganizace oddělení a sdělil nám, že se časem Sborník archivních prací stane tiskovým orgánem pro všechny archivy, a proto musí být veden u Archivní správy MV, což jsem už věděla. Po odchodu dr. Jodase se stal náčelníkem Archivní správy ing. J. Svoboda, vědeckým vedoucím se stal dr. Z. Šamberger.

Tato změna znamenala na dlouhou dobu změnu ovzduší v celém archivu.

Jak se na to dívali starší archiváři?

Archiv žil od nástupu nové Archivní správy v nejistotě a po vyhazovech i ve strachu. Vyhazovy existovaly i dříve, po válce brzy musel odejít Josef Borovička, později J. Hráský. Říkalo se, že to bylo proto, že se zajímal o konzervační otázky.

Několikrát jste již zmínila svou tehdejší politickou angažovanost a členství v KSČ. Proč jste se rozhodla pro vstup do strany?

Před prvními volbami v roce 1946 jsem ještě nevěděla, koho budu volit, hledala jsem tehdy informace. Sledovala jsem pozorně dění a politický vývoj. Na fakultě se po chodbách tvořily spontánně debatační kroužky – v době, kdy končily některé hojně navštěvované přednášky. Když jsem nějaký takový potkala,

určitě jsem se zastavila, pokud jsem měla čas. Diskuse jsem se nikdy neúčastnila – neuměla jsem diskutovat. Nabírala jsem tak vedle sledování tisku informace a přemýšlela o nich. Otec mi radil, abych nevstupovala do žádné strany, neměl o žádné z nich valné mínění, pamatoval si, jak se strany před válkou hádaly. Volil sociální demokracii – to byla strana železničářů, ale jejich členem nikdy nebyl. Říkala jsem si tedy, že až budu mít po prvních státnicích z obou oborů, rozhodnu se potom a vstoupím do KSČ. Sympatičtější pro mě bylo levicové smýšlení, protože jsem jako dítě zažívala některé projevy hospodářské krize. Nejviditelnějším projevem pro mne bylo uzavření Schlesingerovy továrny na klobouky v sousedství nádraží ve Valašském Meziříčí, kde otec pracoval a kde jsme také bydleli. Dělníci, kteří v ní pracovali, byli propuštěni. Mezi nimi byl také otcův bratr, můj strýc, vyučený kloboučník, který se pak živil jen příležitostně, většinou v zemědělství. Poměry na Valašsku jsem ztratila z očí, protože jsme se v roce 1933 přestěhovali do Klatov. Tam byly poměry sice jiné, ale vlastně podobné, ba stejné. Na okraji města bylo „sídlíště“ Větrovna, to byla ukázka lidské bída, děti odsud chodily do dolejší školy, kam jsem přišla i já na počátku druhé třídy. Na tyhle dvě skutečnosti jsem už nikdy v životě nezapomněla – byla na počátku mého přemýšlení od chvíle, kdy bylo patrné, že se musím před prvními poválečnými volbami rozhodnout, kterou stranu zvolím. Zaskočily mne však události: poměry se zcela změnily v únoru 1948, KSČ se dostala do čela dění. Já jsem složila první státnici z dějepisu 26. 2. 1948 (z češtiny jsem ji měla už od října 1947). Bylo mi jasné, že kdybych chtěla vstoupit do KSČ teď, byla bych považována za prospěcháře. Chodila jsem ale zpívat do studentského sboru (Umělecký kolektiv Víta Nejedlého, který v poúnorových měsících zanikl). Mezi jeho členy byla řada členů KSČ, často se i tam debatovalo o dění u nás. Jedna z členek sboru se mne zeptala, jestli nechci také k nim vstoupit. Vyložila jsem jí, jak teď po vítězství KSČ váhám s tím, abych nebyla v podezření z kariérismu. Ale uklidnila mne, že tak to není, existuje přece už tzv. Gottwaldova výzva, takže mi členové sboru přihlášku podepíší. Pak jsem ji měla odevzdat už na fakultě. V nejbližších týdnech došlo k organizačním změnám – základní organizace KSČ byly ustavovány na pracovištích, tj. vznikla i na fakultě a to rozdělené podle oborů. Já jsem byla zařazena do organizace češtinářů, měla jsem však představu o tom, že budu členkou historické organizace. Došla jsem tedy na sekretariát s prosbou o přeřazení do historické organizace, že bych se chtěla účastnit historických diskusí. Náhodou u toho byla Vlasta Kladivová, znala jsem ji jen podle vidění. Ten hoch, co měl službu, říkal, že se poradí, že se zeptá. Vlasta se do toho zamíchala, já jsem nevěděla, že je funkcionářka partaje. Říkala, aby mi vyhověli, že „když soudružka chce, tak to bych

cenila, že chce sama“. Oni mně vyhověli, dostala jsem pozvánku do historické organizace. A Vlastu jsem pak více poznala, nevěděla jsem ani, že byla v koncentráku, že má ilegální členství v KSČ.

V organizaci KSČ jsem poznala také Věru Pickovou, svou pozdější kolegyni z archivu. Jednou jsem byla doma, ozvalo se zaklepaní a vstoupila dívka, velice hezká a povídá „ahoj, já jsem Tvoje desítkářka“.

Naše generace měla potřebu diskutovat, dozvídat se o tom, jak uplatňovat zásady historického materialismu při výkladu našich dějin. Když jsem pak později přišla na katedru, my, tehdejší mladíci, jsme se těšili, že se budou konat diskuse s příslušníky starší generace, od nichž jsme chtěli získat vědomosti na základě jejich dosavadní praxe; od marxistů, kteří byli již starší než my jejich případné změny v pojetí historického vývoje (tj. Husa, Říha, Charvát). Diskuse se však nekonaly, protože prof. Stloukal, který byl považován jednak svým oborem a prací v něm za nejváženějšího, byl poslán do důchodu, ačkoli mohl dále přednášet. Vedoucí osobnosti na tehdejším ministerstvu školství asi nebyly přesvědčeny o užitečnosti takových diskusí.

Když jste přišla do archivu, jak tam vypadala stranická organizace?

Ve straně byli především pomocní zaměstnanci, z mladých archivářů to byla Luba Durdíková, která nastoupila hned po absolutoriu v archivní škole; ze starší generace byl v KSČ pouze dr. Letošník, velmi milý a hodný člověk, ale jinak velmi pasivní. Dále Z. Vais, knihovnik, vzdělaný a přímý muž, který se však nijak neúčastnil dění v podniku. Skupina pomocných zaměstnanců byli lidé z okruhu známých L. Skřivánka – samí Malostránci. Bylo samozřejmé, že nemají žádné vědomosti ani zájem o naši práci. Když se stal L. Skřivánek vedoucím archivu, bylo mu postupem času jasné, že v tehdejších poměrech musí být změněna i struktura stranické organizace, a po odchodu řady odborných archivářů získat mezi jejich mladými nástupci i členy KSČ – tak tomu bylo tehdy na všech příbuzných pracovištích. Rozdíl stavu stranické organizace v archivu a mé první organizace KSČ na fakultě byl velký. Na fakultě – zde intelektuální prostředí lidí uvyklých studiu; mladí lidé ještě neměli strach, že zažijí nějaké příkoří, když vysloví nějakou ideu, která nebyla přátelská současným poměrům. Chtěli o tom diskutovat a byli připraveni v diskusi ustoupit a uvažovat o jiných výkladech. Z ideových diskusí na fakultě při stranických prověrkách v průběhu r. 1949 se nás většina učila i jinak a nově přemýšlet, marxismus nebyl pro nás tehdy nějakým strašákem. Postupně však ubývala ochota k otevřeným vyjádřením názorů, místo diskuse a ochoty změnit nějaký postoj nastoupil strach a ze strany těch mocnějších přibývala zase neochota přiznávat otevřeně skutečné důvody potlačování

„nesprávných názorů“. V prověrkách v r. 1959 se vyhozeným neřekl pravý důvod nuceného odchodu, to bylo opsáno rčením „kádrově nevyhovuje“.

Byl někdo, kdo Vás v archivu profesně ovlivnil ze starších kolegů?

Z generace mých rodičů zůstal v 50. letech v archivu jen dr. Letošník. Znal dokonale problematiku desek zemských, tj. pomůcek k nalezení potřebných dat. Pracoval v místopisné komisi, kterou musely projít všechny změny místních názvů, jichž bylo po odsunu německých obyvatel velice mnoho. Jako podklady pro znění nových úředních názvů sloužily údaje z archivních pramenů, na prvním místě desek zemských. Když jsme se s P. Burdovou seznamovaly s problematikou desek zemských, často jsme se ho ptaly, nikdy nám nic netajil, ale v případech, že jsme potřebovaly přečíst celý dokument, vždy to řešil tím, že jsme ho nešly vyhledat my, ale že nám ho sám přinesl. Snad nám chtěl co nejrychleji vyhovět. Ke všem mladším se choval přátelsky, nikomu neublížil. Měl zvláštní typ mluvy, kterou někteří (ne ve zlém) uměli imitovat.

Václav Letošník byl určitou dobu i Vás bezprostřední nadřízený.

Stalo se to brzy po zřízení Archivní správy, kdy stál v jejím čele dr. Jodas. Byl ustanoven jako vedoucí tzv. vědeckého oddělení, které se mělo zabývat podrobnějším zpracováním částí klíčových fondů. Šlo o desky zemské, Valdštejníana a listinné fondy. Způsob zpracování měl být diskutován na stránkách Archivního časopisu. Byli jsme vyzváni, abychom připravili návrhy. Zpracováním části desek zemských jsem byla pověřena já a P. Burdová. Zpracování se mělo týkat nejstarších trhových kvaternů. Do trhových kvaternů se zapisovaly výsledky majetkových změn na svobodných statcích, ať šlo o koupě, prodeje, směny, odkazy či darování. Musela být zapsána jména účastníků, zapsána věcná část ujednání, tj. bližší údaje o hodnotě, výnosnosti a ceně těchto majetků, jež byly předmětem jednání. Zápisy v deskách zemských měl hodnotu a význam právního dojednání. Jevilo se nám přirozené, že zpřístupňovací záznam by měl vlastně formu katalogového záznamu listin z jiných fondů. Svoje zpracování jsme odevzdali G. Čechové, redaktorce Archivního časopisu. V prvé řadě šlo o zpracování 7–8 předbělohorských kvaternů, počítaly jsme s tím, že by to trvalo asi 2 roky (při plnění i jiných úkolů). Když se dlouho nic nedělo, ptaly jsme se na osud článku G. Čechové. To se stalo už po změně ve vedení archivu (po 1. 4. 1955), kdy pryč s. dr. Nuhlíček (vědecký vedoucí SÚA) se vyjádřil, že by nebylo vhodné, aby tento článek vyšel. Zřejmě už byla připravena změna dosavadního plánu na zpracování archivních fondů, v níž se nepočítalo s jiným než inventárním zpracováním našich fondů.

Když jste nastoupila do archivu, byl tedy kolektiv relativně mladý.

Ano, byli jsme veselá společnost. Příležitosti bylo dost při častém stěhování, když byly přebírány další a další fondy, např. při zaplňování krypty pod kostelem sv. Mikuláše, kterou měl archiv tenkrát k dispozici. Strůjcem některých legráček býval i pozdější zastupující vedoucí archivu J. Hron, který byl sice o nějaký rok starší, ale mezi nás zapadl.

Zmínila jste i oblast předarchivní péče.

Když jsem byla v archivu asi týden, účastnila jsem se nejbližšího termínu pracovního týdenního skartačního pobytu v Terezíně, kde v pevnosti byl uložen zemský úřad, abych tuto práci poznala. Šlo asi o 11 vagonů spisů, archiv musel tuto obrovskou masu přijmout, protože šlo o zrušenou instituci. Nikdy předtím jsem neměla možnost se něco o skartaci dozvědět. Vedoucí tohoto úkolu byl dr. J. Charous, jehož jsem žádala o nějaké informace, ale nic jsem od něj neslyšela, jen poznámku „To poznáš“.

Práce se konala přímo v pevnosti, tam jsme také i přespávali, nějaké místnosti byly upraveny pro naše ubytování. Protože bylo tehdy krásné podzimní počasí, byly pracovní stoly venku. Skartovat se mělo oddělení věnované agendě spolků. Pokyn – zřejmě po domluvě J. Charouse s Archivní správou, nechávat písemnosti dělnických spolků, ostatní vyhazovat. Bylo to tehdejší politické pojetí práce vůbec, ale nikdo nic nenamítal, nikdo neměl potřebné znalosti. Uplynulo ještě mnoho času, než bylo v SÚA zřízeno samostatné skartační oddělení, kde skartovali vzdělaní archiváři, kteří nejen už měli znalosti o nejrůznějších správních změnách po skončení války a v dalších obdobích, ale jednalo se už předběžně o přípravě písemností s institucemi už před jejich přebíráním.

Později jste byla členkou skartační dvojice s dr. Marií Čermákovou.

Obě jsme pocházely z rodiny, kde otec byl železničním zaměstnancem, sama M. Čermáková nastoupila do tohoto rezortu po uzavření vysokých škol, když dokončila studium na archivní škole. Byly jsme tedy pověřeny skartací písemností ministerstva železnic. Mařenka si prosadila, že bude skartovat jen personální záležitosti a já to ostatní. Byly to spisy, které už předtím prošli pracovníci ministerstva a vybrali dosud živé záležitosti, které ponechali ve správě rezortu. Já jsem nechávala spisy, v nichž byly plány nejrůznějších objektů a takové, o nichž jsem soudila, že jsou důležité pro sledování vývoje železnice v rámci regionálních dějin. Pokud jsem mohla a jednala jsem s pracovníky oddělení, která spravovala mladší písemnosti než naše oddělení, snažila jsem se mluvit o tom, že bych

pokládala za účelné, aby skartace prováděli pracovníci až po speciálním vyškolení pro tuto práci.

Již jste se zmínila o nástupu nového vedení archivu Rejman – Nuhlíček.

Ze správních změn v roce 1953 spočívajících ve spojení ministerstev vnitra a národní bezpečnosti vyplývaly pro archivnictví zásadní proměny oboru. Mělo být vytvořeno jednotné archivnictví v čele s Archivní správou MV, která byla ovšem na vedoucích místech obsazeno nikoliv archiváři, ale bezpečnostními důstojníky. V prvním období ji vedl dr. Zdeněk Jodas a zdálo se, že bude mít náš archiv v novém systému odpovídající místo. Byla provedena reorganizace archivu a já se stala vedoucí nejstaršího oddělení (asi do poloviny 19. století). Po odchodu dr. Jodase zaujal jeho místo ing. Svoboda a přicházeli i další pracovníci původem z dělnického prostředí. Byli zvyklí na jiný způsob jednání než vysokoškolsky vzdělaní archiváři, ke kterým ve většině případů chovali apriori značnou nedůvěru. Dosavadní atmosféra se změnila, byl zamítnut plán zpřístupňování, nebyly připuštěny další diskuse, měly být vyhotovovány pouze inventáře.

Situace se zdramatizovala poté, co se provalilo, že listiny korunního archivu jsou konzervovány neznámou chemikálií. Když se ukázalo, že konzervátor (L. Skřivánek), vědecký vedoucí (dr. Nuhlíček) ani ředitel archivu (dr. Rejman) nejsou schopni uspokojivě situaci vysvětlit, obrátili jsme se jako stranická organizace k vyššímu stranickému orgánu na ministerstvo. Následovalo vyslání komise do SÚA, která zde pracovala několik týdnů. Na následném mimořádném aktivu, na kterém jsem již nebyla přítomna, neboť se mi dva dny předtím narodil syn, bylo oznámeno jako výsledek, že v kolektivu panují nezdravé poměry (tzv. vyvyšování odborných pracovníků) a vedoucí oddělení sledují osobní cíle. Následně byli Lubomíra Durdíková a Josef Hron propuštěni a se mnou měla být věc projednána po návratu na pracoviště. V mém případě kromě přírody zasáhlo pak i uskutečnění XX. sjezdu KSSS s odhalením kultu osobnosti. Krátkodobě se zdálo, že dojde k nějakému uvolnění, byl však vyměněn pouze jediný ministr dr. Alexej Čepička, ministr národní obrany. Po nástupu do práce z mateřské dovolené jsem byla pozvána na Archivní správu, což mělo být vlastně projednání „mého případu“, který byl vyřešen v září 1955 vyhozením L. Durdíkové a J. Hrona. Oznámili mně, že mně byl navržen stranický trest „napomenutí“ (tehdy nejnižší z trestů) a vyjádřili důvěru v to, že časem uznám správnost všech opatření! Vybídnutí k vyjádření jsem nevyužila, jen jsem řekla, že nemám žádné připomínky.

S odstupem několika desetiletí neměním zhodnocení změn, které nastaly pro archiv nástupem ing. Svobody na Archivní správu, což souviselo pak s nástupem dvojice dr. Rejman – dr. Nuhlíček do čela archivu. Jediná výhoda snad mohla být

v tom, že nové ministerstvo vnitra mělo k dispozici více peněžních prostředků na hmotné zajišťování archivů. V praxi se to mohlo projevit především při zřizování a vybavování krajských archivů. Nepokročily ale ani snahy o výstavbu nové budovy tehdejšího Státního ústředního archivu. Striktní trvání na práci pouze v rámci inventarizace fondů byla příčinou odchodu kvalitních pracovníků na jiná pracoviště. Stagnace ve výsledcích odborné činnosti způsobila škody oboru, které nelze samozřejmě vyjádřit čísly. Ale patrně archivnictví bylo odrazem i celkového obrazu společnosti, které se bránilo v přirozeném vývoji – mám na mysli především možnosti vzdělávání a intelektuálního rozvoje. Nezapomněla jsem nikdy na vlastní nástup nového vedení – na 1. 4. 1955 byl svolán aktiv všech pracovníků. Když nám byl ing. Svobodou představen dr. Rejman, pronesl nástupnický projev, který trval asi hodinu a čtvrt. Nikdo z nás ale nedokázal shrnout, co nám přišel říci. Slyšeli jsme sice souvislou řeč, ale téma bylo dáno „uvědomělostí“, „soutěžením“, „jinými metodami práce“, dosavadním „archivním tempem“. O dr. Nuhlíčkovi jsme už měli první informace u jeho domovského působení. Když se pak stalo zvykem, že tito dva mužové chodili vždy počátkem týdne na Archivní správu, aby podávali svou zprávu, pojmenovali je (neznámí autoři z řad archivářů) „Crha a Strachota“.

Po návratu z mateřské dovolené jste byla přerazena za trest do dejvického oddělení (bývalý Archiv Země české).

Byla jsem dána na vychování – s. dr. Nuhlíček označil toto oddělení za nejlepší z archivu. Přišla jsem do rozpracovaného pořádání fondu Zemský výbor. Práce byla kolektivní, to se projevilo tím, že byla zrušena část studovny, do níž byly přemístěny pořádací stoly, takže pořádací seděli všichni v tomto prostoru. Každému bylo určeno určité spisové oddělení. Pro mě byla sign. IX (zdravotnictví). Já jsem byla v kolektivu IV. oddělení cizí živel z Karmelitské, navíc z tehdejší mladé generace a dokonce v KSČ. Oni zakusili proměnu politického ovzduší už před spojením archivních celků (AMV + AZČ) – jehož výsledkem bylo zastavení jejich edice berní ruly, o níž vyšla recenze v odborném tisku, že jde o zbytečně přepychovou práci. Neměli tedy přátelský vztah ke KSČ a tím ani k jednotlivým jejím členům. Stala jsem se terčem různých ústrků a stížností. V tomto ovzduší se mi nešlo dobře. V roce 1957 jsem vybočila z tohoto dění ve své druhé mateřské dovolené.

Dejvické oddělení bylo po odborné stránce ojedinělým celkem. Všichni měli svůj vymezený úkol, na němž mohli až do připojení pracovat a rozvíjet tedy své vědomosti. Berní rula byla důkazem této nepřerušované snahy zpracovat kvalitní edici. Po letech mi nabídli, abych spolupracovala na pokračování této edice ve zjednodušené podobě, já jsem to ale odmítla.

Následným vývojem však bylo oddělení nuceno jít zcela jinou cestou a plnit zcela jiné úkoly, než mělo jejich původní pracoviště Archiv Země české.

Díky tomuto přerazení jste se dostala paradoxně i k úkolu, ve kterém jste nejvíce vynikla – počátkem byla inventarizace archivu pražského arcibiskupství.

Pracoviště v Dejvicích prošlo po skončení celostátní výstavy archivních dokumentů v roce 1958 další etapou svého vývoje. Prověrky v SÚA (a začleněném AZČ) začaly tedy až v roce 1959, kdy byli z bývalého AZČ vyhozeni pracovníci Hradecký, Chalupa a Volf. Zdůvodnění znělo „nevyhovují kádrově“. Takto zmenšené oddělení bylo pak spojeno s oddělením, které spravovalo nejstarší písemnosti, zhruba do r. 1848, které v Karmelitské 2 vedl dr. Rajtoral. Postupně se mělo toto oddělení (z něhož v prověrkách 1959 byl vyhozen dr. Pražák a v němž už před tím zemřel dr. Letošník) mělo odstěhovat i se svými fondy do budovy v Dejvicích – nově vzniklé oddělení vedl dr. Rajtoral. Archiválie mohly být nastěhovány do Dejvic, protože byly uvolněny prostory po vystěhování písemností Národního muzea, dále Technického muzea a byla zrušena sbírka pozemkových knih, jež zpracoval Archiv Země české – ty byly předávány do svých původních míst, tj. do archivů velkostatků či archivů měst. Do dejvické budovy mohl být postupně nastěhován i archiv pražského arcibiskupství, který se měl také pořádat a inventarizovat. Tyto práce vykonávali už delší čas dr. Doskočil a dr. Haas, kteří většinou docházeli ještě do arcibiskupského paláce. Ti byli však obviněni z pomalého postupu práce, zvláštní bylo, že tento poznatek šířil vedoucí dejvického oddělení. Po změně vedení oddělení určil dr. Rajtoral dvě osoby, které měly jejich práci posoudit – tato komise po shromáždění pracovních údajů dala šířeným pověstem za pravdu. Dr. Haas předložil kromě inventárních záznamů APA I rukopis stručného inventáře arcibiskupských listin, který mu měl usnadnit badatelskou agendu. Dr. Doskočil nepředložil nic jiného než napadenou část inventáře APA I. Dr. Haas byl převeden do jiného oddělení SÚA, dr. Doskočil byl uvolněn z pracovního poměru. Pod vedením dr. Rajtorala zůstalo tedy oddělení, v němž zůstali z původního osazenstva bývalého Archivu Země české jen dr. Beneš a dr. Lišková, knihovník David a dva pracovníci studovny – A. Zimová a S. Bureš. Já jsem byla nově příchozí, dále někdy v první polovině 50. let byla přijata A. Křepelková, s níž jsem měla sdílet kancelář; v průběhu dalších let přicházeli další.

Arcibiskupský archiv byl původně umístěn v paláci, vchod byl z průjezdu, kam vedly vedle vrat vchodové dveře. Několik oken vedlo do náměstí, jedno do dvora, další do zahrady. Bylo to několik místností různé velikosti, označené

písmeny A–H, což byly vlastně signatury jeho tištěného soupisu, známého jako Podlahův katalog. Náš inventář nutně uchovával jeho pořadí. Věděla jsem, že APA I je velmi cenný archiv, náhodou jsem viděla (ještě v Karmelitské 2) starý tisk, který popisoval napadení kláštera františkánů u P. Marie Sněžné, kdy došlo v Praze k nepokojům při příležitosti vpádu Pasovských do Prahy v roce 1611. Už si nepamatuji na to, co je o tom v arcibiskupském archivu, ale vím, že mne to zajímalo a mluvila jsem o tom s kolegyní z městského archivu v Praze – i ona věděla snad o dokumentech, které se nacházejí v jejich archivu. Mluvily jsme o případné spolupráci – nedošlo k tomu, protože ona onemocněla a zemřela.

Když odešli z oddělení dr. Doskočil a dr. Haas, za několik dní přišel za mnou (to už jsem seděla v jiné kanceláři s P. Burdovou) dr. Rajtoral, sáhl do kapsy a vytáhl jakési klíče a pravit „ode dneška jsi správce arcibiskupského archivu“; klíče byly od vchodu do archivu v paláci.

Na tuto práci jsem neměla žádnou předběžnou odbornou přípravu, neměla jsem ani vědomosti o tom, jak vypadá správa katolické církve. Nikdy jsem nebyla katolička, byla jsem pokřtěna v Církvi československé evangelické a až do konfirmace jsem navštěvovala její náboženství. Matčina rodina přestoupila do této církve po roce 1918. Otec byl bez vyznání, z katolické církve vystoupil po první válce. Neměla jsem tedy ani ty znalosti, jaké měli gymnazisté, kteří až do kvinty navštěvovali katolické náboženství.

Věděla jsem, že arcibiskupský archiv je po odchodu dr. Doskočila bez správce, ale nenapadlo mne, že bych to měla být já. Ale ustanovení bylo myšleno vážně – po letech, kdy jsem se nemohla zabývat blíže žádným fondem, jsem najednou měla pořádat, inventarizovat a dělat badatelskou agendu v jednom z nejcennějších fondů v archivu! Pro pořádání a inventarizaci jsem byla určena tedy já, dále dvě mladší kolegyně – A. Křepelková, která už v oddělení byla, a dále A. Skýbová, která začala jako průvodce na zmíněné výstavě, pak v Loretě, ale toužila po starších dokumentech. Přesunem do našeho oddělení vedení vyhovělo mému přání. Začaly jsme tam, kde naši předchůdci přestali, někde v chronologické řadě korespondence přijaté. Bez potíží jsme si tento oddíl rozdělily na odpovídající části a stejně tak jsme pokračovaly v dalších částech. Ve svém oddílu jsem pak objevila v ročníku 1775 složku hlášení o průběhu tažení povstalců na Prahu, do té doby neznámé a nevyužívané. A. Skýbová to sdělila asistentovi z katedry čsl. dějin, který to sdělil prof. Husovi. Byla jsem pak pozvána na nejbližší schůzku pracovní skupiny pro dějiny třídních bojů, která už pracovala po několik semestrů na filozofické fakultě pod vedením prof. Husy. Referovala jsem o původcích písemností a několika místních jmen a stručně o jejich obsahu. Lze to pokládat za první stupeň k následné práci, kterou navrhl prof. Husa: uskutečnit průzkum nově

zpřístupněných archiválií a podání zpráv. Následovala jednání s Archivní správou a oficiální jmenování určených pracovníků. Výsledky průzkumu byly udivující – přinesly zprávy o dalších, zatím neznámých archiváliích k průběhu největších nevolnických povstání u nás. Účastníci pracovali s chutí, protože se směřovalo k vydání rozsáhlé edice, která měla vyjít v Nakladatelství ČSAV. Práce však byla zdržena náhlým a předčasným úmrtím prof. Husy (†1964), v údobí personálních změn v začínající normalizaci pro obec historiků pak nastala doba nejistého vývoje na vedoucích místech ve vedení některých institucí. Práce na edici tedy stála do té doby, než se mohl ujmout jejího vedení doc. J. Petráň, ten pak pokračoval na organizačních a odborných úkolech, jež práce přinášela. Sít zpracovatelů, u jejíhož vzniku stál ještě prof. Husa, mohla pokračovat: po informačních registech, které třídily písemnosti podle významu do kategorií A, B, C, D, ke zpracování registů definitivních, což trvalo ještě řadu let – práce nebyla na žádném pracovišti úkolem jediným a přednostním, takže edice vyšla v roce 1975. Pro archiváře znamenala tato práce skutečnost, že archiváři mají vůli a snahu podobné práce dělat a že by byla jen škoda, kdyby se jim v tom z jakýchkoliv důvodů bránilo.

Když skončili pro mne práce na edici, mohla jsem tento mimopracovní čas věnovat dalším pracím. Pomýšlela jsem na počátky rekatolizace – APA I k tomu nabízel bohaté prameny. Logicky tyto písemnosti začínaly už obsazením prázdného místa v čele arcibiskupství. Zatím jsem se, aniž jsem o tom s kýmkoliv mluvila, rozhlížela po dosavadní literatuře, ale když jsem zjistila, že A. Skýbová se chce věnovat právě tomuto tématu, nechtěla jsem zažít v žádném případě nějaký střet, a tak jsem od svého plánu ustoupila – vlastně dřív, než jsem naplno začala pracovat na studiu archivních pramenů. Nikdy jsem toho nelitovala, práce na počátcích a pak pokračování pobělohorské rekatolizace pro mne přinesla vedle uskutečněných prací také mnohé podněty k přemýšlení a hodnocení tohoto dramatického období.

S Aničkou Skýbovou jsem velmi dobře vycházela, měly jsme vždycky o čem diskutovat, vždycky to vycházelo nějak z historie církve. Třetí z nás, Anita Křepelková, se dostala k práci na arcibiskupském archivu jinými cestami než já a Anička Skýbová. Svým původem byla za války určena k cestě do Terezína, poté do Osvětimi, což ona a její matka přežily. Otec se nedožil ani transportu do Terezína. Na konci války jí bylo 15 let. Od protizidovských opatření nesměla navštěvovat veřejné školy – děti z těchto rodin byly odkázány jen na soukromé prameny vzdělávání, což se nemohlo uskutečňovat v Osvětimi.

Po návratu do Prahy byla v novém školním roce zařazena do kvinty reálného gymnázia. Vzhledem k budoucímu zaměstnání neprošla tak obdobím, kdy gymnazisté mají v průběhu tří předchozích let zvládnout latinskou gramatiku

a v kvintě začnou s četbou latinské prózy a posléze i básnických útvarů. Nikdy proto neusilovala o to, aby mohla pracovat s latinskými texty. Zřejmě proto byla také přikázána k úkolu katalogizace Recept (korespondence přijaté) v době Antónína Bruse, o což usilovala A. Skýbová. Do oblasti této problematiky v našem oddělení patří ještě záležitost studijní cesty do vídeňských archivů, které byly před rokem 1939 ještě samozřejmou součástí pracovních plánů odborných pracovníků archivu. Tyto cesty byly pro archiváře obnoveny koncem 60. let. Když se vystřídali vedoucí osobnosti, došlo i na řadové pracovníky. Já jsem byla zařazena také, a to s úkolem analyzovat kancelářské pomůcky, které byly pořízeny v kanceláři A. Bruse v době, kdy byl biskupem ve Vídeňském Novém Městě. Zděsila jsem se toho a namítla jsem, že to je v okruhu práce A. Skýbové a že to tedy nemůžu přijmout. Dr. Rajtoral však na tomto návrhu trval. Šlo tedy o to, aby se o situaci co nejdříve dozvěděla Anička, aby se o tom nedovíдалa třeba ve zkreslené podobě od jiných osob. Volila jsem přímé sdělení situace s tím, že do Vídně tuto práci dělat nepojedu a že se o tom podaří nějak našeho šéfa přesvědčit. Anička ale situaci pochopila tak, že jsem tuto pletichu nějak nastražila já, takže rozhovor skončil nepřátelským postojem Aničky. Snad byla už předem někým ovlivněna o mých údajných snahách. Dala jsem si termín do příštího dne (abych nevybuchla hned), a nazítří jsem sdělila šéfovi, že do Vídně letos ještě nemohu odjet na tři týdny, protože mé děti jsou ještě příliš malé, abych mohla být tak dlouho pryč, i když bych měla zaručený pobyt svých rodičů s nimi v Praze. Výsledek byl takový, že do Vídně jsem nejela ani já, ani Anička, ale byla zvolena jiná pracovnice našeho oddělení (dr. Culková). Anička dost brzy potom odešla z archivu na fakultu, což jsme už dost dlouho všichni tušili. Až po jejím odchodu mi řekl dr. Rajtoral, že Aničce nesvěřil práci na Brusových Receptech proto, že by ji mohla využít pro „svou práci“. Toto pojetí a dělení na práci pro archiv a „pro sebe“ jsem nikdy nepochopila, neoptimalnějším řešením tohoto problému by mohla být ale situace, aby pracovní úkol, na němž by hlavně pracoval v mimopracovní době, mohl alespoň částečně dělat i v pracovní době, tj. v pracovním plánu.

Zmínila jste dr. Rajtorala, mohla byste ho blíže charakterizovat?

Dr. Rajtoral se po skončení školní docházky učil knihkupcem, pak absolvoval dvouletou obchodní školu, což před válkou mohlo zakládat slušné pracovní zařazení, když pracovník po několika letech zvládl běžnou administrativní práci, tj. mohl zastávat i místo vedoucího některé z kanceláří ve velkých podnicích. Dr. Rajtoral přijal zaměstnání v účtárně v Tatrovce. Po roce 1948 absolvoval tzv. dělnickou přípravku, která trvala jeden rok, absolventi pak skládali maturitu a mohli pokračovat na vysoké škole. On byl zařazen na Vysokou školu

politických a hospodářských věd. Když byl jeho ročník ve 3. ročníku, tato škola byla zrušena, protože bylo velmi nesnadné, aby se pro její absolventy našlo vždy umístění. Takže 3. ročník byl rozdělen na 3 skupiny – 100 studentů bylo zařazeno na právnickou fakultu, 100 na Vysokou školu ekonomickou, 100 studentů na filozofickou fakultu. Tam František Rajtoral absolvoval jednooborovou historii, pak už byl jen krok k umístění v archivu (tuším snad někdy v roce 1954). Jeho dosavadní dráha nebyla nejvhodnější přípravou pro práci ve III. oddělení, kdy jsme ho poznali v Karmelitské 2. Na Vysoké škole politických a hospodářských věd byly přednášky uzpůsobeny k tomu, aby političtí pracovníci znali problematiku historie, ale nebyli vedeni ke zpracování historických témat. Pokud měli zařazeno studium jazyků, nebyla v něm zcela jistě latina, o němčině nemám informace. České dějiny však bez němčiny zpracovávat nelze. Nutně měl tedy pociťovat méněcennost, přebíjel je pouze svými politickými postoji. Kdyby byl zůstal na svém místě v Tatrovce, mohl být časem váženým pracovníkem, v archivu byl vystaven i skrytým úsměškům. A. Skýbová ho někdy vytáčela pronášením latinských citátů (byla absolventkou klasického gymnázia), kterým on nemohl rozumět.

Když se později přece jen i u nás rozběhly ediční práce, byl vybrán s M. Liškovou, aby pracovali na edici Tereziánského katastru (každý měl zpracovat polovinu krajů). M. Lišková byla velmi pilná, F. Rajtoral pořád nezačínal. Proto byla do úkolu zařazena i dr. Culková, která měla převzít část úkolů F. Rajtorala. Když ale jeho podíl nepokračoval, převzala další část P. Burdová. Když ale F. Rajtoral nezpracoval ani dva kraje, dostala jsem Plzeňsko za úkol já, jemu zbylo pouze Litoměřicko. Po archivu z toho byly úsměšky, ale to měli vidět už dávno před tímto propadem jeho nadřízením, a měl-li zdravotní potíže, tak jeho lékaři. Za něj nebyla náhrada – v rezortu existoval totiž předpis, že vedoucí oddělení musí být členem KSČ. A ten u nás k dispozici nebyl.

Jak by se dle Vašeho názoru mělo ve zpracování arcibiskupského archivu?

Měla by se dokončit katalogizace Recept v období Antonína Bruse; práce byla kdysi rozdělena stejným dílem mezi mne a A. Křepelkovou. Jenže ta odešla z archivu (kolem r. 1970). Já jsem svou část dokončila a doufala jsem, že Anitinu část nějak po chvílích a bez položky v plánu dokončím, než odejdu do důchodu. Jenže jsem (bez zařazení do plánu) pracovala ještě na dokončení excerpce matrik farnosti Broumov a průběžně dále zpracovávala některé údaje. Dále existoval úkol z posledních let: edice dokumentů k druhému největšímu nevolnickému povstání u nás v roce 1680; pracovalo se stejnými metodami jako v případě téhož tématu pro rok 1775. Měla jsem na starosti organizování této práce z oblastí, kde došlo k účasti na tomto hnutí. Obojí vedle běžné práce pořádací

– hlavní úkol bylo třídění tzv. varií církevní provenience (což byl pracovní název této různorodé a rozsáhlé skupiny písemností).

Pokud jde o historická témata: mělo by se pokračovat ve sledování vývoje církevní správy (v rámci pražského arcibiskupství). Moje práce byla o první etapě ukončena rokem 1671, kdy bylo zavedeno odevzdávání jiného typu zповědních seznamů, což bylo odrazem postupu rekatolizačních snah – oficielně už byla tato činnost alespoň formálně dokončena, což vyžadovalo jiný způsob zpracovávání záznamů o zповědích. Tato hlášení byla už svazována v rámci každého ročníku do samostatné knihy.

Zmínili jsme i některé ediční projekty, kterých jste se účastnila. Jaké zde vidíte úkoly do budoucna?

Možná, že by se dalo uvážit práci na výběrové edici o vývoji a postupu násilné rekatolizace, což dokazují četné zprávy misionářů, jež se stávají později jakousi stereotypní a rutinní prací. Mezi tyto písemnosti patří i dopisy nejznámějšího z nich, A. Koniáše, který pocházel z tiskařské rodiny. Podle výpovědní hodnoty dokumentů by bylo vhodné třídit je podle stupně této jejich ceny (skupiny A, B, C, D, obdobně jako je tomu v edicích k roku 1775 a 1680). Mám za to, že údobí, kdy mluvíme o násilné rekatolizaci, je velmi důležité pro sledování tehdejších metod na ovlivňování změny myšlení obyvatelstva a na vývoj způsobu myšlení, a to i v pozdějších dobách. Odvolávám se na někdejší výrok biskupa V. Malého, že jistý odklon českého obyvatelstva od církvi je cenou za násilnou rekatolizaci.

Dalším Vaším zájmem je historická demografie, jak jste se dostala k tomuto tématu?

V rámci poněkud uvolněných poměrů i v humanitních oborech koncem 60. let se za mnou vypravila kol. Pavla Horská, kterou jsem dobře znala už z filozofické fakulty a mluvila o návrhu spolupráce s archiváři. Demografie totiž přestala být už před časem buržoazní pavědou, takže se postupně obnovovala práce v tomto oboru. S tím souvisela i stejná činnost i v jejím odvětví – historické demografii. Po tragickém úmrtí L. Kárníkové byla tímto úkolem pověřena P. Horská. Novinkou ve způsobu práce by byla široká spolupráce s archiváři, kteří by se věnovali práci s dokumenty, jež mohly přispět ke zpřesnění výkladů o problematice vývoje obyvatelstva u nás. Brzy na to v květnu 1968 se konala v Historickém ústavu ČSAV pracovní schůzka dosavadní pracovní skupiny s archiváři, kteří by byli ochotni se účastnit těchto prací. Z tehdejšího Státního ústředního archivu se účastnily schůzky dr. Culková (Stará manipulace

R 109/45), Pavla Burdová (Desky zemské – popisy statků), Anita Křepelková (židovské matriky) a já (APA I), což vše se dělo s vědomím a podporou ředitele. Byly jsme vybídnuty, abychom do dvou let podaly zprávu o možnostech výzkumu v těch částech svých fondů, v nichž se nalézají důležité údaje, které by rozšiřovaly dosavadní znalosti o studiu vývoje populačních trendů u nás. Problematika mne zaujala a do dvou let jsem žádanou zprávu zpracovala. Ta vyšla v orgánu Historického ústavu (Historická demografie), v následujících letech jsem tak na stránkách Historické demografie publikovala další zprávy o možnosti využívání dokumentů našeho archivu pro tuto specializaci. Mezi archiváři byla o problematiku obnoveného oboru řada zájemců. Proto Archivní správa po jednání s vedením Historického ústavu a dalších napojených institucí ustavila pracovní skupinu archivářů, jež měla pracovat v rámci široce založeného úkolu „Podmínky vzniku a průběhu demografické revoluce v Československu“, zařazeného do státního plánu základního výzkumu (VIII-1-8/2). Členy pracovní skupiny bylo 15 archivářů, kteří jako svůj hlavní úkol zpracovali 15 sond pro vybrané oblasti Čech a Moravy, a to v příslušných matrikách narozených, oddaných a zemřelých v nejméně padesátiletých obdobích zhruba od poloviny 17. století. Na základě údajů z matrik byla pak zpracována data o přirozené změně obyvatelstva a několik dalších dílčích témat (vyd.: Dlouhodobé populační trendy na území ČSR, předstatistické období“, Acta demographica IV, 1981, 273 s.). Vedení odborné části měli na starosti P. Horská a E. Maur. Pracovní skupina se scházela vždy při přípravě úkolu na daný rok a pak před jeho závěrem. Shromáždění všech účastníků celého SPZV VII-1-8/2 se konalo při výjezdním zasedání v blízkém okolí Prahy, kde každá skupina měla obhájit své zpracování. Zprávy o obhajování byly vždy publikovány v Archivním časopise. Pracovní skupina archivářů pracovala tímto způsobem až do ukončení daného pětiletí. Naše skupina svou práci vždy obhájila, výsledky z jednotlivých sond mohl každý zpracovatel publikovat podle své volby. Já jsem zpracovala matriční údaje farnosti Broumov v údobí 1632–1784. Po roce 1989 jsem byla účastna ještě zrodu edice Soupis poddaných podle víry (r. 1651), z něhož jsem zpracovala Loketsko. Původně měla edice vycházet ve spolupráci s Historickým ústavem ČSAV.

Pokud se ohlédnete zpět, stala byste se znovu archivářkou?

Práce s originálními prameny má své kouzlo, i když musí archivář mít řadu předběžných znalostí, které se nezkoušejí ani na vysokých školách, ale nabývají se až při práci s archiváliemi. Nejrůznější zvraty a turbulence, jež postihly humanitní obory v pouónorovém období, přinášely zajisté četné škody, způsobované

nekvalifikovanými vedoucími pracovníky či „politickým“ vedením; znamenaly několikaleté zdržení odborné práce, ztrátu a úbytek zkušených a zdatných odborníků. Tak tomu bylo nejen v archivnictví. Tyto škody se nahrazují velmi nesnadno, některé nahradit nelze.

Nezalitovala jsem ale nikdy, že jsem v archivu vytrvala – měla jsem štěstí v tom, že jsem mohla pracovat ve fondu Archiv pražského arcibiskupství, a tak poznávat jeho bohatství. Tento archiv bych byla těžce postrádala v každé jiné příbuzné instituci.

Rozhovor se uskutečnil dne 14. května 2012 v bytě dr. Čáňové v Hostivici.

Rozhovor vedl Jan Kahuda.

ROZHOVOR S PHDR. LIDMILOU FRANKOVOU, CSC.

Proč jste se rozhodla pro studium archivnictví?

I když oba moji rodiče pocházeli z východních Čech, otec od Hradce Králové a matka z obce Tisová u Litomyšle, narodila jsem se v Praze. Otec tam pracoval jako technický úředník a matka studovala učitelský ústav. Seznámili se na nějakém koncertě. Zajímavé je a pro můj život důležité, že naše rodina má dlouhou evangelickou tradici. Můj prapradědeček se přihlásil k evangelickému vyznání hned po vydání tolerančního patentu v roce 1781.

O mé budoucí orientaci rozhodla gymnaziální studia. Navštěvovala jsem gymnázium v Michli a sem byli překládáni profesori z vnitřní Prahy, kteří nevyhovovali tehdejšímu kádrovému požadavkům režimu. Jedním z nich byl i dr. Bohumír Petr, z velké míry můj osudový člověk. Byl to muzikolog se zájmem o historii varhan a v sextě nás měl krátce na hudební výchovu (necelý rok). Nenechali jej ovšem u nás doučit ani rok s poukazem na „náboženské důvody“. Potkávali jsme se ovšem dále, já jsem tehdy chodila do evangelického kostela v Nuslích a prof. Petr tam poblíž bydlel. Když se blížila maturita, vyhledala jsem jej a konzultovala jsem s ním svůj záměr studovat hudební vědu. On mi to nedoporučil v tom smyslu, že bych to asi nestačila, že jsou tam vysoké požadavky. U přijímacích zkoušek bylo například nutné improvizovat na hudební nástroj. A to já jsem neuměla, i když jsem se v té době učila na klavír. Řekl mi ale: „Vy máte ráda historii, běžte na archivnictví“. Doporučil mi ještě, abych zašla za starší spolužačkou Jiřinou Hořejší (dcerou básníka Jindřicha Hořejšího), která studovala dějiny umění, a požádala ji o zapůjčení skript a učebních textů pro předměty ze společného základu.

Já jsem pak využila těchto podkladů pro přípravu na přijímací zkoušky. Těm předsedal prof. Vojtíšek a vím, že jsem jej zaujala mimo jiné i citací Mabillonova díla *De re diplomatica libri sex...* Byla jsem přijata bez problémů.

Jak vzpomínáte na dobu studia?

V ročníku nás začalo asi sedm. Někteří chtěli studovat původně něco jiného, např. Eva Šmilauerová archeologii, ale obory nebyly otevřeny, tak byli přeřazeni na archivnictví. Na archivnictví byli v podstatě jen dva pedagogové, Václav Vojtíšek a Zdeněk Fiala, ostatní zajišťovali externisté. Protože výuka historie byla v té době problematická a tendenční, bylo archivnictví velmi dobrým východiskem

i pro tuto disciplinu. Na Vojtáška jsme se dívali s nesmírnou úctou a pamatují si, jak jsme všechno brali hrozně vážně. Mou nejlepší přítelkyní byla v té době pozdější archivářka Archivu Národního muzea Alena Šubrtová. Ve druhém ročníku jsem ale onemocněla a asi půl roku jsem nemohla pokračovat ve studiu. Vyzbrojilo mě to na celý příští život a v dalších stresových situacích jsem zůstávala klidná. Dostudovala jsem pak s ročníkem o rok mladším. Chodila do něj třeba Věra Helešicová, Marie Salabová (později emigrovala do Německa a pracovala v archivu v Karlsruhe) a další.

Téma Vaší diplomové práce věnované období regulovaného magistrátu v Litomyšli do značné míry předznamenalo Váš další odborný profil. Proč jste se rozhodla pro toto téma?

Já jsem na diplomové práci začala pracovat relativně pozdě, až ve 4. ročníku. Přestože byla katedra orientována primárně na medievistiku a ta byla i při zadávání témat diplomových prací preferována, uvědomoval si zejména Z. Fiala nutnost rozpracování i mladších témat z dějin správy a pomocných věd historických. Přijal tedy i moje téma o Litomyšli. Jeho iniciátorem však byl litomyšlský archivář Jindřich Růžička, kterému rovněž za mnoho vděčím.

Jak jsem se již zmínila, moje matka pocházela z Litomyšlska a já jsem trávila v litomyšlském archivu všechny prázdninové praxe. Archiv to byl velice bohatý a zajímavý a jeho vedoucí dr. Jindřich Růžička byl velmi charismatický člověk. Růžička měl značné pedagogické nadání a byla škoda, že nemohl systematicky učit. Při jedné praxi mi nabídl, abych se zaměřila na období regulovaného magistrátu v Litomyšli. Já jsem viděla místnost plnou písemností psaných v němčině (německy jsem se začala učit relativně pozdě) a zprvu jsem se toho zalekla. Dr. Růžička mi řekl, abych si věc rozmyslela a pak že se uvidí. Zdůraznil, že by to byla pro mne úžasná škola a velký přínos. V další práci pak hrála velký vliv Růžičkova pedagogická metoda. Napsala jsem například úvod, byla jsem na něj hrdá, ale on mi řekl „tak něco hrozného jsem už dlouho nečetl“, „nejdůležitější je přemýšlet, a to bolí“. Neřekl mi, jak to mám dělat, jenom, že je to špatně. A já jsem byla tvrdohlavá a snad i cílevědomá, musela jsem to prostě dokázat. Diplomovou práci jsem pak zdárně dokončila a nakonec byla publikována na stránkách Sborníku archivních prací.

Jste také jedna z mála praktických archivářů a archivářek, kteří pokračovali v dalším studiu formou aspirantury.

Když jsem pracovala na diplomové práci, setkala jsem se s termínem „municipální město“, avšak nenašla jsem odpovídající význam tohoto pojmu, a tak jsem

se začala tímto problémem zabývat. Katedra byla spokojena s mou diplomovou prací a dokonce mě krátce po ukončení studia pozvali jako oponentku k jedné obhajobě. Cítila jsem se nepatřičně. Impuls k externí aspirantuře přišel rovněž z katedry od prof. Fialy. Byl to konec 60. let, doba, kdy jsme cítili jisté uvolnění tehdejšího režimu, a i na fakultě bylo zcela jiné ovzduší než za doby našeho studia. Sama jsem si postavila strukturu své práce, snažila jsem se problém municipálních měst pojednat formou několika sond a komparací. V roce 1967 jsem byla do aspirantury přijata a v roce 1970 jsem skládala poslední zkoušku, do pěti let poté jsem musela předložit práci. To už ale bylo za zcela jiné politické a společenské situace. Toto téma jsem občas jezdila konzultovat nadále i s dr. Růžičkou, který postupně přicházel na chuť práci, kterou jsem dělala. Na počátku 70. let, když jsem se potýkala s existenčními problémy, jsem se pokoušela tematiku municipálních měst poněkud zúžit a omezit na jihočeská města. Nebylo mi to povoleno a bylo to snad dobře, práce má obecnější platnost a snad je i „průkopnická“. Byla rovněž publikována ve Sborníku archivních prací.

Po skončení studia jste nastoupila do Státního ústředního archivu v Praze. Jak k tomu došlo?

Jednoduše, dostala jsem tam umístěnku. Já a kolegyně Věra Helešicová. Já jsem nastoupila do zemědělsko-lesnického oddělení. Bylo to oddělení průšvihářů, lidí, kteří se tam dostali se špatnou kádrovou minulostí. V jeho čele stál právník dr. Josef Görner, který musel odejít z Kriminálního ústavu. Lída Špétová musela zase odejít z Historického ústavu, Jaroslav Honc měl řadu problémů a poslední přišel Antonín Haas, přeřazený za trest z nejstaršího oddělení. Naše úkoly byly především zpracovatelské, prvním mým inventářem byla Zvěrolékařská komora, následovala Česká zemědělská rada, pozůstalost ředitele zemědělského archivu Adolfa L. Krejčíka a další. Pamatuji si, že u České zemědělské rady jsme připravovali vydání tištěného inventáře, ale několik stránek mého textu úvodu nebylo schváleno a musela jsem je vyměnit. Co mi na oddělení nevyhovovalo, byla rychlost zpracování. Normy, to bylo jediné kritérium. V archivu vůbec vládl strach, že pokud by se nestihlo, byly by problémy. Antonín Haas, který si zažil předtím svoje, měl se mnou dělat fond Rybářské spolky. Ale rychle, rychle. Já jsem se tomu bránila a dr. Görner mě z úkolu nakonec vyvázal. Později byly Haasovy inventáře kritizovány jako povrchní. A on byl přeřazen na funkci středního archivního pracovníka a snížili mu plat. Já jsem si ho velice vážila. Byl to příjemný člověk a vynikající odborník. Jednou jsem mu řekla: „*ani Vám nesahají po kotníky*“. Ale moc mi nevěřil, měl asi své zkušenosti.

Proč jste po několika letech ze Státního ústředního archivu odešla?

Ve Státním ústředním archivu jsem pracovala pět let, od roku 1959 do roku 1964. Tehdy za mnou přišel vědecký vedoucí archivu dr. Nuhlíček a řekl mi: „*my víme, že chodíte mezi evangelickou mládež. Tak si musíte vybrat, buď to, nebo ono*“. Měla jsem tehdy dobrou přítelkyni, která pracovala ve Vojenském historickém archivu a ta mi řekla, abych šla tam, že tam se mi nic dít nebude. Byla to dobrá 60. léta. Tak jsem šla. Ale také jsem tam dlouho nevydržela. Přišel rok 1968 a já jsem se angažovala, v Klubu angažovaných nestraníků, ve Společnosti pro lidská práva, v evangelické církvi apod. Vyvrcholilo to ještě tím, že jsme s kolegyní na stránkách časopisu *Historie a vojenství* publikovaly jeden Masarykův projev, který se na tehdejší dobu hodil, a také práci o legiích. Tím byl můj osud ve vojenském archivu zpečetěn. Byl mi udělen zákaz vstupu do budovy a dokonce jsem si sama nemohla ani vyzvednout autorský honorář. Zajímavé bylo, že později zasedala komise analyzující obsah časopisu *Historie a vojenství* a její přizvaný ruský člen pravil, že publikovaný Masarykův projev je historický dokument a jeho otištění neshledává za problematičké. Měla jsem v té době štěstí v tom, že mi bylo nabídnuto místo v Kabinetu Zdeňka Nejedlého.

Jak vzpomínáte na svou práci na tomto pracovišti?

Kabinet Zdeňka Nejedlého byl tehdy součástí Ústavu hudební vědy ČSAV. Jeho vedoucím byl tehdy dr. Jaroslav Kojzar, zeť Zdeňka Nejedlého. Já jsem s ním vycházela docela dobře. Mým úkolem bylo zpracovávat Nejedlého obsáhlý archiv. K souhrnnému zpracování jsem se ale nedostala, byla jsem tam příliš krátce. Pamatuji si, že jsem zpracovala osobní fond Artuše Rektoryse, publikovala jsem o něm i článek v *Hudebních rozhledech*. Svědectvím o mé práci je také krátký článek o archivu Zdeňka Nejedlého v *Archivním časopise*, dnes již pochopitelně překonaný. V Kabinetu Zdeňka Nejedlého jsem strávila léta 1969–1970, byla to „živá doba“, doznívalo ještě Pražské jaro 1968 a postupně začínala normalizace. Pamatuji si, že na první výročí okupace 21. srpna 1969 lidé měli jít do práce pěšky a v černém, jako tichý protest. Tak já jsem šla z Krče na Kampu, ale připadala jsem si jako jediná v Praze, dopravní prostředky byly přeplněné. Prostě jsem byla naivní. K práci v archivu Zdeňka Nejedlého se váže i moje setkání s dr. Zdenkou Nedvědovou, dcerou Zdeňka Nejedlého. Pozvala mě jednou nečekaně domů a tam mi hrozně vynadala, že jsem rozvrátila archiv. Měla na uspořádání otcova archivu svůj názor a přísne na něj dozírala. Postupně mě ale i zde dostihla moje „minulost“. V prosinci 1970 jsem dostala výpověď dle paragrafu e (ztráta důvěry). Shodou okolností

jsem asi o týden později skládala poslední kandidátskou zkoušku. Výpověď jsem měla s sebou, ale ukázala jsem ji až po skončení zkoušky. Všichni strnuli, protože jsem vlastně ani neměla být ke zkoušce připuštěna. Největší duchapřítomnost zachoval tehdy Rostislav Nový, který mi nadiktoval odvolání. ČSAV musela toto odvolání projednat a nakonec mi výpověď změnili tak, že se mnou normálně rozvázali pracovní poměr a dali mi velmi dobrý posudek. Ten zajistil, že jsem mohla být dále zaměstnána v oboru.

Od počátku 70. let jste převzala vedení Okresního archivu Pelhřimov se sídlem v Červené Řečici, jak k tomu došlo?

Po odchodu z Kabinetu Zdeňka Nejedlého jsem se ocitla poněkud ve vzduchoprázdnu. Neměla jsem stálý pracovní poměr, jen krátkodobé brigády. Volný čas jsem tehdy využila k přípravě kandidátské práce. Ve vojenském archivu mi sice kandidaturu povolili, ale bez nároku na uvolnění z pracovní doby, v Kabinetu jsem studijní volno dostala. Po několika měsících mě uvědomila Archivní správa (intervenoval za mě snad bývalý vedoucí Archivní správy dr. Zdeněk Šamberger), že bych se mohla ucházet o volné místo ředitelky pelhřimovského archivu. Byla to pro mě záchrana, i když jsem musela odejít z Prahy.

Jaká byla v pelhřimovském archivu situace?

Archiv sídlil na zámku v Červené Řečici, který byl bohužel v havarijním stavu. Kolektiv byl i se mnou tříčlenný, ale obě mé kolegyně mi byly velice nápomocny. Vážila jsem si toho a dodnes jsem s nimi v přátelském styku. Abych se přiznala, než jsem do archivu nastoupila, ani jsem nevěděla, kde Červená Řečice je. Region jsem neznala a to je samozřejmě pro okresního archiváře velký handicap. I v tom mi byly velkou oporou mé kolegyně. Archiv disponoval jedinou místností v zámku, kde se dalo topit. Ostatní místnosti nebyly vytápěny a v zimních měsících byly přístupné jen ve velmi teplém oblečení (měly jsme přidělené vojenské kožichy). V místnosti, kde jsme všechny pracovaly a zároveň byla badatelná, pokud k nám někdo zabloudil, trůnila velká kamna. Když se v nich topilo, šlehal z nich plamen a i jinak byla místnost pro archiv velmi nevhodná. Když jsem nastoupila, musela jsem postupně budovat svůj vztah i k nadřízenému orgánu – okresnímu národnímu výboru. Předseda ONV byl bystrý člověk a pochopil, že archiv může někdy ušetřit spoustu prostředků, např. vyhledáním starých plánů, stavební dokumentace apod. Velkou oporou jsem měla i ve svém přímém nadřízeném, vedoucím odboru pro vnitřní věci, který mě později vytrhl z mé samoty a stal se mým manželem.

Situace v archivu byla ovšem tristní zejména s ohledem na havarijný stav budovy. Ten byl umocněn ještě tím, že někdy v druhé polovině 80. let spadl v jedné místnosti kus stropu. Komise, která to přešetřovala, konstatovala, že jsme v ohrožení života. Všechny tyto okolnosti rozhodly o tom, že již před rokem 1989 se podařilo v Pelhřimově postavit novou archivní budovu. Mělo to své různé peripetie, ale v červnu 1989 jsme ji otevírali a v září za pomoci ONV Pelhřimov jsme celý archiv z Řečice přestěhovali. Pelhřimovský archiv tak patří mezi první archivní novostavby v Čechách.

Mohla jste i na novém pracovišti pokračovat ve vědecké práci?

Na Pelhřimovsku jsem se sice při skartačních řízeních na úřadech často setkávala s nepochopením úředníků pro archivní práci, obecně byl a je ale region velice živý a je zde velký okruh zájemců o minulost. Přirozeně jsem byla tímto zájmem vtažena i já a zapojila jsem se do řady místních aktivit. Snažila jsem se psát některé práce z regionálních dějin a místní topografie. V poslední době se zabývám dějinami Červené Řečice. Doufám, že se mi podaří zpracovat alespoň první díl plánovaný do roku 1850. Také jsem pokračovala i na výzkumu municipálních měst, obhájila a publikovala jsem kandidátskou práci a několik článků s tímto tématem souvisejících. Dnes už je pro mě téma vzdálené. V budoucnu by jistě šlo ho rozšířit o jiné sondy a zejména provést výzkum v centrálních fondech ve Vídni. Pro mě je to ale už uzavřená záležitost, kterou ponechávám mladším.

Jak se díváte na současné postavení okresních archivů?

Já jsem byla vždy proti centralizaci archivů, a proto se mi ani současný model nezdá ideální. Měla jsem možnost, zejména díky své spolužačce Marii Salabové, poznat poměrně dobře organizaci německého archivnictví. Zaujala mě, zejména se mi líbí síť fungujících městských archivů. Jsem přesvědčena, že i u nás by byla ideální existence autonomních městských archivů, ale také archivů církevních. Dle mého názoru je existence takového archivu jistým výrazem kulturnosti příslušných orgánů jeho zřizovatele. Důležité je také povědomí o kontinuitě. Každý úředník by měl vědět, jak vypadala jeho agenda v minulosti, tím se sám kultivuje a zvyšuje se jeho zodpovědnost k vlastní práci. Také obyvatelé měst by měli větší příležitost například na výstavách shlédnout písemnosti dnes nevyčíslitelné hodnoty (listiny, knihy), které vlastnili jejich předkové jako základ svých práv a ústavnosti. Nejde jen o to archiv mít, jde o to jej dobře spravovat a používat. Navrhla jsem kdysi počátkem 90. let reformu

našeho archivnictví. Přednesla jsem svůj návrh i na nějaké archivní konferenci v Hradci Králové, ale můj názor zůstal zcela osamocený.

Pokud byste se měla dnes rozhodnout, volila byste opět práci archivářky?

Myslím, že ano. Díky tomu, že jsem se setkala s tak báječnými lidmi, mělo vše svůj význam. I když jsem si život soustavně komplikovala, ze všech zaměstnání jsem byla nucena odejít, v rámci archivní činnosti byl snad užitečný.

Rozhovor proběhl dne 24. září 2013 v bytě dr. Frankové v Pelhřimově.

Rozhovor vedli Jiří Křesťan a Jan Kahuda.

ROZHOVOR S PHDR. VĚROU HELEŠICOVOU

Jak jste se dostala ke studiu archivnictví, proč jste šla touto cestou?

Ke studiu archivnictví jsem se dostala náhodou. Pocházím z okolí Litomyšle. V areálu litomyšlského zámku byl umístěn Okresní archiv, jehož ředitelem byl dr. Jindřich Růžička, veliký propagátor dějin města Litomyšle a jeho okolí. Přednášky pana ředitele a dvou studentů historie na našem gymnáziu o historii Litomyšle ve mně vzbudily zájem o historii. Po návštěvě přímo v archivu mne zaujalo i archivní prostředí, a proto jsem se rozhodla po maturitě přihlásit se ke studiu archivnictví na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze. Vyvolala jsem svým rozhodnutím u spolužáků údiv a překvapení a také nepochopení. Během studií jsem pak byla v litomyšlském archivu na praxi, brigádách a také jsem tam pracovala na své diplomové práci.

Na koho z pedagogů ráda vzpomínáte?

Samozřejmě na pana profesora dr. Václava Vojtíška, tehdy vedoucího katedry archivnictví. Byla to nezapomenutelná osobnost, ke které jsme my studenti vzhlíželi s velikou úctou a respektem. Přednášel diplomatiku, zejména papežskou diplomatiku. Na seminářích a při cvičeních jsme museli číst papežské listiny a jeho oblíbené pražské městské knihy. Byl velmi přísný až nedůtklivý, ale v průběhu studií jsme poznali, že je spravedlivý a uměl ocenit poctivou snahu. Dokonce mne a ještě dvěma spolustudujícími zařídil archivní praxi v Akademii výtvarných umění v Praze. Tam jsme pod jeho vedením dva roky v jednom sochařském ateliéru pořádali jejich archiv a seznamovali jsme se tak také se jmény významných českých sochařů a malířů. Byla to tehdy velmi zajímavá práce. Pan profesor nás občas chodil kontrolovat a při té příležitosti si též pobesedoval s přítelem, známým sochařem akademikem Karlem Pokorným. Obvykle jsme mu po jeho návštěvě museli čistit jeho černý klobouk, který býval plný prachu. Pan profesor totiž špatně viděl a tak mu nějaký ten umělecký prach unikal.

Nejvíce vzpomínám na pana doc. Zdeňka Fialu, kterého jsme velice milovali. Byl po všech stránkách lidský. Chodil s námi na pivo a po promoci s námi krásně flámoval. Měla jsem to štěstí, že byl mým konsultantem při psaní diplomové práce. Dále vzpomínám na dr. Ivana Hlaváčka, mladého asistenta, který byl tehdy ještě svobodný. Řada mladých žen a dívek usilovala o jeho přízeň, leč

neúspěšně. Velmi oblíbeným pedagogem byl dr. Jaroslav Kašpar. Měl k nám téměř otcovský vztah, doprovázel nás na exkurzi do Polska, kde se o nás obětavě staral. Nejobávanější pak byli latinář dr. Borecký a němčinář dr. Skála. Oba byli velmi přísní až zlomyslní. Proto jsme jim, kde se dalo, zdrhli. Jakmile se opozdili o čtvrt hodiny, tak jsme z učebny utekli. Celý náš ročník archivnictví čítal 6 lidí. Dva kluci Zdeněk Černoهورský a Pepík Kmoníček a čtyři děvčata. Všichni jsme studium dokončili. Na některé přednášky a cvičení s námi chodili i někteří studenti historie, například František Šmahel. Archivnictví bylo takové obskurní studium, do kterého se moc studentů nehrnulo. Jednak jsme se vrtali ve špinavých starých papírech a samotné studium bylo dosti náročné a ani perspektivy nebyly nějak lákavé. Když někdo pracoval v archivu, obvykle to bylo poslední místo v úřadě. Dokonce pracovat v archivu bylo někdy i jakýmsi trestem. Já jsem ale postupně došla k tomu, že být archivářem je krásné zaměstnání.

Jak jste se dostala do Státního ústředního archivu ?

Jednoduše, prostě jsem dostala umístěnku. Tehdy jiná praxe nebyla. Chtěla jsem zůstat v Praze, a tak jsem to uvítala. Téměř všichni jsme zůstali v Praze.

Jaké byly Vaše první dojmy?

Do archivu jsem nastoupila 1. 8. 1959. Při nástupu mě v Karmelitské ulici, kde bylo ústředí, přivítali ředitel archivu dr. Rejman a vedoucí I. oddělení, kam jsem byla přidělena, mladý vedoucí Jiří Života. I. oddělení pečovalo o fondy 1. republiky a okupace a sídlilo v Loretánské ulici č. 6, zvané prostě Loreta. Umístěním oddělení jsem byla nadšena. Z oken jsme měli krásný výhled. Z jedné strany na Hrad a z druhé strany na Černínský palác. Naproti naší Lorety pak je Hrzánský palác. Pracoviště z venku prostě nádherné. Horší to bylo ale uvnitř. Stará budova kláštera, později vězení a ještě později studentská kolej potřebovala stále opravy a měla opravdu daleko k modernímu archivu. Přesto musím přiznat, že doba strávená v této budově, patřila k mým nejšťastnějším. V oddělení pracovalo asi 10 odborných pracovníků a několik manipulantů. Vedoucím byl, jak už jsem se zmínila, Jiří Života. Po jeho odchodu vedl oddělení František Štěpán. Ten nebyl dlouho mým vedoucím. Odešel do archivu ÚVKSC. Po něm byla vedoucí jmenována Irena Malá. Musím říci, že všichni moji vedoucí byli mladí lidé a pracovalo se s nimi dobře. Nejlépe asi s Jirkou Životou.

Po nástupu do oddělení jsem byla jediná s archivním vzděláním, ostatní byli historici. Proto jsem musela dělat práce, do kterých se ostatním moc nechtělo,

třeba Úřad říšského protektora. Jako nejmladší jsem byla spolu s další mladou dívkou odvelena na pracoviště archivu v Břevnovském klášteře. To jsme tehdy považovaly za konec světa. Obchody byly daleko a stravování nebylo zajištěno. Navíc v rozsáhlé budově byl dále jen vrátný, správce a uklízečky. Pro mladého člověka ubíjející, naprosto nevyhovující prostředí. Přesto jsem tam pracovala několik let. Samozřejmě později nás tam pracovalo více a pracovní podmínky se zlepšily. Fondy archiv převzal většinou před mým nástupem. Byly to obrovské kolosy, například Ministerstvo vnitra, Ministerstvo sociální péče a řada dalších – bez předchozí skartace.

Ze seznamu Vašich archivních pomůcek je patrná rychlost ve zpracování. Jak jí bylo docíleno?

Bylo to způsobeno několika faktory. Zpracování archiválií bylo tehdy prioritou. Cílem bylo co nejvíce archiválií zpřístupnit veřejnosti, zejména veřejnosti odborné. To se projevilo při plánování a vykazování pracovních výsledků. Při hodnocení pracovníků byl vyvíjen tlak, aby výkony byly co nejvyšší. Pamatuji si například na to, že jsem o vánočních svátcích doma dokončovala inventář, aby byl do konce roku hotov, i když jsem měla nemocné dítě. K rychlejšímu zpracování archiválií v našem oddělení vedl i kolektivní způsob práce. Samozřejmě, že úroveň a míra podrobnosti tehdejších pomůcek odpovídala možnostem a času, který mohl být na jejich zpracování vynaložen. Podařilo se ale rychle zpřístupňovat rozsáhlé a komplikované celky. I schválení archivních pomůcek bylo rychlejší. Pomůcku schválil vedoucí oddělení. Teprve později se zavedlo u některých pomůcek recenzní řízení. Mým prvním úkolem po nástupu do zaměstnání byla inventarizace části fondu Ministerstva vnitra. Kolektivní práci vedl Petr Lesjuk. Nepamatuji se, že by mě nějak zaučoval. Předpokládal, že si to všechno nastuduji sama a že jsem z fakulty dostatečně vyškolená. Pravdou byl ale opak. Na archivnictví se dvacátému století a jeho správním dějinám věnovalo minimum pozornosti. Měla jsem co dohánět.

Již jste zmínila fond Úřad říšského protektora, jak vzpomínáte na jeho zpracování?

Do zpracování tohoto fondu se zkušenějším kolegům moc nechtělo. Písemnosti byly vesměs psané německy a ve stavu rozsypu a vůbec o fondu se mnoho nevědělo. Jisté bylo, že řadu písemností si vzala bezpečnost a to někdy dosti nevybíraným způsobem. Prostě vytrhala ze svazku jednotlivé stránky. Vědělo se, že ve fondu jsou věci výbušné a velmi atraktivní. Povědomost o něm však

byla mlhavá. Daleko větší představu o fondu a jeho významu měl dr. Václav Král, ředitel Československo-sovětského institutu ČSAV. Chodil se mnou na Břevnov a tam bádá.

Byla jsem pověřena vedením zpřístupňovacích prací. Členy kolektivu byli sami mladí lidé nově přicházející do oddělení: Věra Uhlířová, Věra Janíková a krátkodobě brigádník Standa Šisler, který z fondu čerpal pro svou diplomovou práci. Podařilo se nám fond uspořádat a sestavit inventář. Po roce 1968 jsme do archivu přijali chybějící části od Studijního ústavu ministerstva vnitra a vznikly tak různé dodatky k inventáři s podrobnějšími popisy a úvody. Historie fondu a jeho obsah je velice zajímavý a mně mrzelo, že jsem neměla dost času se mu více věnovat.

Od začátku byla součástí Vaší práce i skartační agenda. Byla jste ve skartační dvojici s dr. Kollmannem, mohla byste na tuto práci zavzpomínat?

Všichni odborní pracovníci byli rozděleni do dvojic a každé dvojici byla přidělena určitá množina původců. Pracovníci reagovali především na požadavky institucí, které chtěly buď něco skartovat nebo předat do archivu. Málokdy jsme některého původce kontaktovali z vlastní iniciativy.

Původně jsem byla ve dvojici s dr. Charousem a po jeho odchodu na Archivní správu jsem byla přidělena k dr. Josefu Kollmannovi. Praxe byla totiž taková, že vždy jeden archivář měl být zkušenější a druhý méně nebo vůbec začínající. Dr. Kollmann byl tou rozhodující osobou. Při jednáních u původců byl velice skromný a mně připadalo, že ne dost důrazný. Největší institucí, o kterou jsme pečovali, bylo ministerstvo financí. Chodili jsme tam až do roku 1968, kdy tuto činnost převzalo samostatné oddělení archivu. Skartovali jsme spis po spisu, neboť registratura byla řazena podle čísel jednacích a připravovali jsme proskartovanou část k převzetí do archivu. Na dr. Kollmanna vzpomínám velmi ráda a s vděčností. Od něj jsem se dozvěděla hodně informací a převzala mnoho zkušeností. Byl to prostě Pan archivář.

Jak to na ministerstvu financí vypadalo?

Archiv ministerstva financí byl umístěn jednak na půdě ministerstva a jednak ve sklepech. Skartovat jsme chodili na půdu. Ve sklepech byly uloženy celky, se kterými se nesmělo hýbat a musely zůstat celé bez jakýchkoli zásahů. Mám takový dojem, že to bylo oddělení cenných papírů. O spisovnu pečovaly pracovníce patřící pod hospodářský odbor.

K největším archivním fondům, které jste spravovala, patřil fond Zemského úřadu v Praze.

Můj největší fond, který jsem v I. oddělení spravovala, byl Zemský úřad Praha. Zemský úřad v Praze a jeho předchůdci byl obrovským kolosem. Měl řadu oddělení, která sídlila na různých místech v Praze a byla vlastně samostatnými úřady. Byla to instituce s rozsáhlými kompetencemi v řadě záležitostí a až s milionem čísel jednacích do roka, s pevným spisovým a skartačním řádem, vydaným tiskem podle manipulačních období do roku 1928 a po roce 1928.

Po zrušení úřadu v roce 1949 spravovalo jeho registraturu ministerstvo vnitra. Písemnosti jednotlivých oddělení se přejímaly postupně a odvážely částečně do Terezína. Společně s registraturou byli převzati i tři pracovníci spisovny, kteří vyřizovali nahlédací agendu. Byl to ještě velmi živý materiál, na který se řada občanů odvolávala.

Když jsem nastoupila do archivu, byly písemnosti už zase v Praze. Pamatuji se, že jsem dodatečně přejímala ještě nějaké písemnosti z Podskalské ulice a také z Terezína. Registratura byla částečně seřazena podle manipulačních období a základních spisových značek a byla do r. 1928 částečně skartována. Fond jako celek byl uložen v Břevnovském klášteře. Jeho zpracování bylo velmi problematické co do mohutnosti a složitosti. Mrzí mne, že jeho správná historie zůstává zatím bez pozornosti a hlubších studií. Během zpřístupňování, trvajícím několik let, jsem měla řadu diskusí o způsobu zpracování a skartaci některých jeho částí, například velikých řad nepotřebných pomocných knih. Byly to celoarchivní bouřlivé diskuse. Na základě toho a po schválení jsme některé řady pomocných knih skartovali.

Na koho z kolegů vzpomínáte jako na odbornou autoritu, kdo Vás ovlivnil?

Kromě dr. Kollmanna, kterého jsem již zmiňovala, byla v archivu samozřejmě celá řada významných kolegů. Určitě to byl Jaromír Charous, Jiří Života, Eliška Čáňová, dr. Culková, dr. Lišková, dr. Vrbata, Irena Malá a dr. Šamberger.

Vzpomenete si na další instituce, kam jste docházela na předarchivní péči?

Pamatuji si ještě na Úřad důchodového zabezpečení na Smíchově v Křížové ulici, kde nám předvedli kartotéku pojištěnců, což je snad technická památka. Základní dokumenty – dávkové spisy byly nedotknutelné. Ostatní provozní spisy byly stranou zájmu.

Setkala jste se někde s černými skartacemi?

Je to možné, ale nepamatuji si. Rozhodně jsme to nikdy úředně neřešili. Pamatuji si ještě na ministerstvo zemědělství, ale tam se neodvážili bez nás nic vyhodit.

Na přelomu 60.-70. let jste se stala vedoucí oddělení, pak po přestávce znovu na přelomu 70. a 80. let. Jak k tomu došlo?

V polovině roku 1967 jsem se stala zástupkyní vedoucí oddělení Ireny Malé. Po jejím odchodu s manželem do diplomatických služeb jsem oddělení řídila a pak znovu v roce 1976, kdy se situace opakovala.

V době Vašeho vedení bylo už oddělení výrazně zpracovatelské.

Ano, to už jsme se skartacemi neměli co do činění. Ještě v roce 1968 se jednalo o převzetí archivu ministerstva zahraničních věcí do oddělení a my jsme připravovali k tomu odpovídající prostor v Loretě. Velmi jsme o převzetí stáli a ministerstvo bylo ochotno nám písemnosti předat. Po srpnu 1968 se situace změnila a od převzetí se odstoupilo. Škoda, že jsme dostatečně nevyužili benevolentní vlny panující v tehdejší společnosti. Do Lorety jsme převzali jen výstřížkovy archiv ministerstva a písemnosti Ruské pomocné akce.

V polovině 80. let jste přešla na zemědělsko-lesnické oddělení na Těšnov, jaké k tomu byly důvody?

V roce 1984 odešla vedoucí IV. oddělení dr. Eva Gregorovičová na mateřskou dovolenou a na Těšnově byly nějaké pracovní problémy, které nedovolovaly vybrat vedoucího z oddělení. Vedení archivu mně nabídlo, abych IV. oddělení prozatím vedla. Rozmýšlela jsem se, ale protože jsem fondy oddělení znala z práce na Průvodci, tak jsem nabídku přijala. Navíc jsem také chtěla změnu. Předpokládala jsem, že se po návratu dr. Gregorovičové do práce, opět vrátím do Lorety. Situace se vyvinula jinak. Dr. Gregorovičová onemocněla a já jsem na Těšnově zůstala až do odchodu do důchodu v roce 1996. Vedoucí oddělení jsem byla jmenována až po listopadu roku 1989.

Pracovníci oddělení po mém příchodu nejasali, neboť jsem se pokoušela do řízení vnést určitý řád, na který jsem byla zvyklá a pokračovat tak v řízení dr. Gregorovičové. Pro mne to znamenalo seznámit se hlouběji s problémy oddělení i pracoviště. Bylo to složité, ale nelituji tohoto kroku.

V zemědělsko-lesnickém oddělení jste se dostala zpátky k agendě předarchivní péče. Jaká byla na ministerstvu zemědělství situace v oblasti spisové služby?

Ministerstvo zemědělství mělo velkou spisovnu, kde se písemnosti skartovaly a připravovaly na předání do archivu. Existovala dohoda, že dokumenty poměrně dlouho mohou zůstat na ministerstvu. Zvláště po roce 1989 nebyly písemnosti přejímány, protože nebyl na obou stranách čas. Ve spisovně skartovali dva zkušení archiváři dr. Charous a dr. Drkal.

Oddělení mělo na starosti i podřízené organizace ministerstva. S těmi oddělení spolupracovalo, ale spolupráce byla v začátcích. Pamatuji se jen, že jsme připomínkovali spisový řád a skartační řád Pozemkového fondu.

Po roce 1989 začala velká vlna restitucí a všechny další činnosti se utlumily. K restitucím se hledaly podklady jak na ministerstvu, tak v archivu. Museli jsme spolupracovat a hlavně hledat a chránit dokumenty, aby se neztratily. Snahy některých žadatelů byly v tomto smyslu velice zřejmé.

Mimo skartační řízení si pamatuji několik akvizic. Někdo nám například nabídl písemnosti Svazu mlynářů v Čechách, které měl jeden člen svazu uloženy na půdě. Rádi jsme písemnosti koupili. Jenže písemnosti byly v hrozném stavu. Myši a holubi udělali své. Po převzetí, když jsem písemnosti přivezla na Těšnov, museli jsme všechno vyčistit nejen od prachu ale též od myšího a holubího trusu.

Jaký je Váš názor na zrušení samostatného zemědělsko-lesnického oddělení v rámci struktury Státního ústředního archivu?

Myslím si, že ministerstvo zemědělství je ústředním úřadem jako řada dalších, jejichž fondy jsou uloženy v Národním archivu, na rozdíl od oblastních archivů, kde jsou ve většině uloženy písemnosti velkostatků a rodinných archivů. V Národním archivu je množství těchto fondů zanedbatelné. Z tohoto hlediska jsem přesvědčena, že šlo o rozhodnutí správné a podporovala jsem ho. Spíše mne to mrzelo z hlediska personálního, protože se rozpadl malý kolektiv, který se zemědělstvím zabýval.

Vaši velkou zásluhou je vydání prvního moderního průvodce po archivu. Jak ta myšlenka vznikla a jak na to vzpomínáte?

Byla to iniciativa našeho oddělení, ke které se přidalo vedení archivu. Začali jsme pracovat na návrhu projektu pro celý archiv a jeho jednotlivých částí či dílů až po sestavení popisů fondů.

Přípravné práce trvaly dlouho až se zdálo, že z toho nic nebude. Ale nakonec se práce uskutečnila. Bylo rozhodnuto, že nejdříve bude dokončen díl II. obsahující popisy fondů od roku 1848 do roku 1945 a po té díl I. z období feudalismu, kde budou též dějiny archivu. Míra podrobnosti popisů fondů byla předmětem bouřlivých diskusí a debat. Nakonec byly sestaveny určité vzory a přesné pokyny pro sestavení popisů.

V oddělení jsme začaly na Průvodci pracovat společně s Irenou Malou. Po jejím odchodu do zahraničí to zůstalo na mně a tak tomu bylo až do konce. Kvůli popisům a vůbec kvůli Průvodci jsem měla řadu nedorozumění a rozepří s kolegy. Některým se do obtížné a náročné práce nechtělo.

Nejlépe se mi pracovalo s mladými spolupracovnicemi dr. Babičkou a dr. Mílotovou, kteří mi nakonec pomohli při závěrečných pracích, rejstřících atd. Ohromnou pomocí mi byla paní Julie Kutová, která třísvazkové dílo opsala a pak zejména paní Jarmila Hanzalová z Archivní správy ministerstva vnitra.

Strávila jsem práci na Průvodci prakticky 70. a 80. léta. Bylo to velmi náročné a stálo mne to zdraví i čas, který jsem mohla využít jinými aktivitami. Teď se vše dělá jinak, určitě to bylo někdy až moc podrobné a poplatné tehdejší době. Myslí si však, že pro badatele to byla a možná stále je velmi cenná pomůcka.

Když se podíváte zpět, vybrala byste si opět tuto profesi?

Já jsem archivem žila, to je pravda. Nevím, jestli bych si tuto profesi opět vybrala. Když teď vidím ty nejistoty v celé společnosti, tak archivnictví mi připadá jako oáza klidu. Hodně času jsem strávila i činností v odborech, bojem za zvýšení platů, za výstavbu nové budovy. Měli jsme řadu brigád, čistili krabice a pod. Teď se všechno změnilo, já vám závidím. Archivnictví dosáhlo mnoha výhod a zdá se, že není za co bojovat.

Byla jste rovněž u zrodu (obnovení) České archivní společnosti. Jak k tomu došlo?

Po listopadu 1989 jsem navrhla obnovení České archivní společnosti. Na archivní konferenci v roce 1989 jsem byla zvolena do přípravného výboru, který měl setavit návrh stanov. Tyto pak byly přijaty na ustavující schůzi společnosti. V přípravném výboru byl se mnou dr. Charous, dr. Martinovský, dr. Šisler, celkem nás bylo asi pět archivářů. Scházeli jsme se u mne na Těšnově. Byl to čas očekávání.

Co byste doporučila českému archivnictví dnes?

Českému archivnictví přeji, aby si zachovalo dobrou profesionální úroveň a aby se archiváři nenechali ovlivnit žádnou ideologií a politikou.

Rozhovor se uskutečnil dne 25. ledna 2012 v Národním archivu.

***Rozhovor vedli Mikuláš Čtvrtník, Jan Kahuda, Michaela Munková,
Karolína Šimůnková a Josef Žabka.***

ROZHOVOR S PHDR. RŮŽENOU HLUŠIČKOVOU, CSC.

Byla jste od začátku své archivní dráhy skartačním referentem?

Ne. Nastoupila jsem do SÚA v roce 1962 po krátké učitelské praxi. Absolvovala jsem Vysokou školu pedagogickou v roce 1960. Pak jsem učila v Modřanech a potom jsem z rodinných důvodů, kvůli dceři, která byla nemocná, hledala místo někde poblíž. Tenkrát se do toho shodou náhod vložila Anička Skýbová a ta mi doporučila, abych se zkusila ohlásit ve Státním ústředním archivu. To jsem učinila. Přijali mě. Šla jsem do oddělení moderního materiálu, tehdy od roku 1918 do současnosti. Začala jsem v říjnu 1962 po skončení mateřské dovolené, která tenkrát byla 4,5 měsíce. Nastoupila jsem na Loretu do oddělení moderního materiálu. Oddělení vedl František Štěpán a jeho zástupkyní byla Irena Malá. Byla jsem vystudovaný pedagog, obor historie - čeština. Takže archivní fondy, archivní terminologie a archivní řemeslo byly pro mě španělskou vesnicí. Díky tomu, že v oddělení byly velice zkušené, schopné a vlídné archivářky, které se mě ujaly, mám na mysli konkrétně Irenu Malou a Ludmilu Kubátovou, tak jsem pomalu vplývala do archivního řemesla a docela se mi začalo líbit, protože mi otevíralo nové možnosti, nové pohledy, které v kantořině nebyly. Docela mě bavilo a zajímalo probírat se pro mne ve starých papírech, se kterými jsem do té doby nepřišla do styku.

Vím, že můj první fond, který jsem zpracovávala, byl Junák. To byla záležitost asi šesti, sedmi kartonů a já jsem se s tím mohla asi půl roku. Všechno jsem otáčela, všechno jsem četla, promýšlela. Ale oni mě nechali, ať se tím prokoušu. Potom jsem začala dělat v kolektivu na velkých fondech, hlavně z období první republiky. V kolektivu jsem se jednak naučila tempu, které se musí v archivu nějakým způsobem přece jen dodržovat. Tam byly kilometry a kilometry nezpřístupněného materiálu. A když se mi to začalo líbit, když už jsem začala samostatně zpracovávat některé fondy, nebo jsem zpracování fondů vedla, psala jsem úvody, dělala jsem rejstříky a měla jsem již jistější pocit, že už nejsem úplný archivní elév a začala jsem být samostatnější, to bylo v roce šedesát pět nebo šedesát šest, to už nevím přesně, tak si mě pozval tehdejší ředitel Rudolf Rejman a sdělil mi, že mě chce pověřit funkcí skartačního referenta, kterou až do té doby vykonával kolega Jaroslav Vrbata. Proč ji přestal vykonávat, nebo nechtěl dál vykonávat, nevím. Nikdy jsem po tom nepátrala. Neměla jsem vůbec tušení, co to je

skartační referent a co to je skartační agenda. Dostala jsem zavedený protokol, kde se zapisovaly skartační návrhy, seznam skartačních dvojic a seznam institucí, kde příslušné dvojice skartovaly. To bylo všechno.

Nenapsala jste Vy sama seznam skartačních dvojic? My jsme měli nedávno v rukou psaný seznam dvojic, je jich tam zhruba 14. Domnívali jsme se, že jste ho sepsala Vy.

Jak už jsem říkala, určitý seznam jsem zpočátku dostala, ale bylo nezbytné ho postupně upřesňovat a doplňovat. Takže je možné, že jste měli v ruce nějaký materiál, který jsem dělala já.

Mohla byste nám něco říci k funkci skartačního referenta? Co vlastně dělal? My, když dnes slyšíme „skartační referent“, tak si pod tím představíme asi trochu něco jiného.

Já se pokusím. Můžu vám však říct, že ze začátku jsem, stejně jako vy, nevěděla, co obnáší funkce skartačního referenta. Spadla jsem do toho po hlavě, aniž mě kdokoliv instruoval. Kolega Vrbata mi dal seznam skartačních dvojic, určitý seznam institucí a tzv. skartační protokol, tedy evidenci prováděných skartací u institucí. Předal mi, a to všechna čest, vzor skartačního návrhu, vzor přílohy ke skartačnímu návrhu a kopii protokolu. To byly rozmnožené cyklostylované formuláře. Skartační referent, tedy jeho funkce, podle mého, jelikož jsem si ji vlastně vytvořila (nevím, jak to dělal dr. Vrbata), spočívala v tom, že jsem koordinovala činnosti skartačních dvojic a vedla jsem přehled o prováděných skartačních dohlídkách.

Všechny došlé skartační návrhy chodily na můj stůl. Já jsem se podívala do seznamu, komu skartující instituce přísluší, předeepsala jsem, kdo tu skartaci bude dělat a poslala jsem mu dotýčný spis. Dvojice byly většinou utvořené tak, že byly z jednoho oddělení a každá měla určitý počet resortů. Někdy se příslušnost resortů měnila, protože lidé odcházeli a hlavně resorty se měnily. To byl ten největší problém, neustálé reorganizace. Následně jsem skartačním dvojicím návrh postoupila a ony, když provedly skartaci a sepsaly skartační protokol, mi jej zase vrátily. Zkontrolovala jsem provedení, odepsala jsem to ve svém protokolu a odeslala k uložení. Byl to takový primitivní způsob. Kvalita přílohy ke skartačnímu návrhu byla velice různorodá, záleželo na tom, kdo byl ve spisovně, jestli byl vůbec schopen návrh sestavit, kdo to na úřadě schvaloval. Takže skartační návrhy mohly být úplně rámcové nebo úplně podrobné, ale podrobné byly málokdy. Čili z příloh ke skartačním návrhům

se toho až tolik vyčíst nedalo. A celková evidence o tom, kolik se vyskartovalo a kde, unikala, protože údaje různé kvality byly sice ve skartačním protokolu, ale neexistoval celkový přehled. Takto fungovaly skartační dvojice a skartační referent zhruba tři roky, v letech 1965–1968.

V roce 1968 se vytvořilo samostatné oddělení pro fondy po roce 1945, a já jsem se stala jeho vedoucí. Toto oddělení během dvou let převzalo na svá bedra celou skartační agendu. Zrušil se systém skartačních dvojic. V oddělení jsme začínali ve třech, ve čtyřech: Janáková-Sadilová, Žabka, já a od roku 1970 Alenka Nosková.

Pomalu pak přicházeli další pracovníci. Vynutila si to skutečnost, že jsme museli převzít veškeré skartační řízení a přitom ještě zpracovávat fondy po roce pětáctýřicet, tak tři, čtyři lidé prostě nestačili. Byl to stálý boj o každou pracovní sílu, náš počet rostl pomalu. Velice problematicky, ale přesto se podařilo, že k nám přišlo pár archivářů, vysokoškoláků, ale také lidí různě dosazených a nekvalifikovaných. Kolem roku sedmdesát jsme rozdělili resorty mezi jednotlivé pracovníky oddělení a průběžně jsme upřeshňovali seznam institucí podléhajících odbornému archivnímu dohledu SÚA.

Ale ještě abych nezapomněl, o Frantovi Štěpánovi nic nevíme? Já si ani nevzpomínám, kdy odešel do archivu ÚV KSČ?

František odešel někdy kolem poloviny šedesátých let. Byl to především energický a autoritativní šéf, který důsledně velel oddělení, byl inteligentní, lidský, měl smysl pro humor. Ale když přešel do archivu ÚV KSČ, ač se zdálo, že to bylo období uvolnění, tak prostě spadl do jámy lvové. V archivu ÚV KSČ vládly úplně jiné poměry než v ostatních spisovnách. Vzpomínám si, že jsem se mu tam dvakrát vnutila, abych se podívala, jak ukládají spisy, jak provádějí skartaci. Jejich tzv. áčka balili do folií, aby se spisy neničily. František Štěpán a jeho předchůdce vycházeli z předpisu, že archiválie, které se laminují a ukládají, jsou pouze jejich vlastní zápisy z jednání ÚV, zápisy za schůzí, rozhodnutí předsednictva aj., tedy pouze spisy jejich vlastní proveniencie. A já jsem mu nedokázala za celých dvacet let, kdy jsem s ním byla v kontaktu, vysvětlit, že nemůžou skartovat všechny došlé spisy, protože při vedoucí úloze strany, která rozhodovala o všem, na Ústřední výbor docházely zásadní materiály ústředních úřadů státní správy na kvalitním papíře adjustované, s razítky atd. a na ministerstvech mnohdy zůstávaly kopie, neadjustované na horším papíře, bez konečných rozhodnutí.

Byli jsme s Františkem kamarádi, ale on se držel přesně jejich spisového řádu. Asi jinak nemohl a asi se také bál. Já jsem se vůbec divila, že do archivu ÚV KSČ jako vedoucí šel. Zřejmě nešel dobrovolně, byl někým vyzván.

Myslím si, že už ani nežije, někdo mi to říkal. Ještě vystoupil na našem semináři k 25. výročí SÚA (1979). Tam měl krátký příspěvek. Ke třicátému výročí už SÚA ne (1984).

Jak fungovala předarchivní péče ve Státním ústředním archivu v padesátých letech?

Já jsem přišla do SÚA v roce 1962. A tři roky jsem pracovala v nejmladším oddělení na zpracování archiválií. A kolem pětadesátého jsem spadla, doslova spadla, do problematiky předarchivní péče. Jak to bylo předtím, nevím. Víím, že se kolem agendy skartační angažoval dr. Šamberger jako vědecký vedoucí archivní správy MV. Ale myslím, že ne příliš šťastným způsobem. Svoboda ne, ten vedl archivní správu politicky. Měly by k tomu být nějaké zprávy. V padesátých letech nebyly ještě skartace hlavním problémem. Hlavní problém byl soz materiálů ze čtyřicátých let.

Svážel se Zemský úřad a svázelo se i do oblastních archivů z pohraničních oblastí. Myslím si, že padesátá léta byla věnována především této činnosti. V padesátých letech, kdy vznikala nová státní správa, šlo o to zabezpečit dokumenty vzniklé z činnosti okupační správy, protektorátních institucí. Nová správa, nová ministerstva, nové ústřední úřady ještě neměly tolik materiálu, aby se musel skartovat. Já myslím, že nápor na skartaci – ale je to moje domněnka – přišel až začátkem šedesátých let. Tehdy byl dohledem na skartaci pověřen SÚA. Předarchivní péče - to byla aktuální otázka až začátku šedesátých let.

Ostatně odkdy existovaly skartační dvojice?

Utvořily se v roce 1959, což svědčí o tom, že vznikly až ve chvíli, kdy bylo potřeba na úřady docházet a provádět archivní dohled. A navíc si musíme uvědomit, že v té době už proběhla celá řada reorganizací, řada ministerstev byla zrušena, nové nástupnické vznikaly a množily se. Tady nám narůstaly budoucí fondy z období po roce 1945. Materiály uložené ve spisovnách, které musely být nějakým způsobem zabezpečeny a kontrolovány.

Prostě skončila jedna epocha, která měla jistou setrvačnost, a to se projevilo po válce.

Podívejte se, to bylo v pětáctýřicátém roce na základě prezidentského dekretu č. 1 o vzniku ústředních úřadů v osvobozené republice, ve kterém byla vyjmenovaná ministerstva. Bylo tam ministerstvo informací, průmyslu,

zahraničí, financí, obrany a další, bylo jich asi osm. Tyto úřady začaly fungovat, buď na něco navázaly, nebo nenavázaly. Např. ve spisovně Ministerstva průmyslu byly uloženy spisy prvorepublikového a okupačního Ministerstva průmyslu, obchodu a živností a to se přebíralo až v šedesátých letech do SÚA na Loretu. A takových spisoven byla řada. Až kolem šedesátého roku se objevily snahy tyto spisovny „vyčistit“ od starých materiálů, nová ministerstva už vyprodukovala vlastní spisy a byla několikrát mezitím zreorganizována, např. Ministerstvo lehkého průmyslu, Ministerstvo výživy atd. a potřebovala místo ve svých spisovnách.

Proto se domnívám, že tlak na vlastní práci ve spisovnách, na tzv. předarchivní péči nastal a sílil od začátku šedesátých let a tam někdy se musely vytvořit i ty skartační dvojice. Byl to pokus doktora Vrbaty nějakým způsobem předarchivní péči zorganizovat. Proč od této práce odešel, nevím. Když sestavil skartační dvojice, byl vedoucím II. oddělení SÚA.

Dr. Vrbata měl o předarchivní péči velký zájem. Je jeden z mála, který určitou teoretickou koncepci výběru dokumentů vyvinul nebo se snažil vyvinout. Tedy nějakým způsobem ji promyslel, ale prakticky to zřejmě bylo neuskutečnitelné.

Máte pravdu. Vím, že své teoretické návrhy se pokoušel vnášet do praxe našeho oddělení materiálu po roce pětáctřicet. Já teď budu úplně upřímná. Měli jsme pár lidí a ještě ne všechny úplně kvalitní. Dr. Vrbata vycházel z toho, co vytvořil na začátku šedesátých let: skartační dvojice, vzor skartačního návrhu a přílohy protokolu. Klobouk dolů předtím, ano, protože do té doby nic takového neexistovalo, vše záleželo jen na invenci dohlédajícího orgánu. Poté, co se začal zabývat teorií výběru, usiloval o to, ověřovat si výsledky svého bádání na činnosti našeho skartačního úseku. Bohužel to nešlo, protože praxe byla úplně jiná. Byli jsme vystaveni tlaku institucí a návalu nadprodukce písemného materiálu, nutnosti provádět předarchivní péči s pár lidmi. Skartovali jsme i pět kilometrů ročně v pěti lidech. To nebyla legrace. Ve spisovnách, ve špíně, v prachu, v temnu nám teorie kružnic a výseků opravdu nepomáhaly. Já si vážím jeho práce, ale bylo to hluboce odtržené od praxe a on si to prostě nechtěl připustit. Myslím, že svoji práci uvažoval jako kandidátskou dissertaci.

Chodil dr. Vrbata osobně také na skartace?

Chodil na začátku, ale pak už ne. Když jsme skartace převzali jako oddělení, tak už ne. Ale jinak, myslím, že také skartoval nějaké instituce, ale nevím které.

Ve skartačních dvojicích jsem ho nikdy nenašla, poznala jsem ho už jako skartačního referenta. Po něm jsem přebrala agendu a řídila činnost skartačních dvojic.

Ale jinak jsem dr. Vrbatu v životě nedostala do spisovny, abych byla upřímná. Co já jsem se ho naprosila, říkala: „*Řediteli*“; nebo „*Jaroslave, půjdeme se podívat do spisovny, abys věděl, co může dělat jeden člověk s nekvalifikovaným spisovákem*.“ Všechno řešil teoreticky a chtěl, abychom to akceptovali, ale ono to nešlo. Prostě zde platí: Šedá je teorie, zelený strom života. Prali jsme se s tím, abychom vybrali a zachránili co nejvíc cenných písemností, nesporných archiválií a to nám vytýkal. Podle něj to měli dělat spisováci. Ale jak je donutit, když to byli nekvalifikovaní lidé. Mohli jsme to nechat osudu a poslechnout ředitele. Jenomže ono to nebylo tak jednoduché. Až by nastal průšvih, tak by to šlo na naši hlavu. Uvedu konkrétní příklad. Psala jsem o tom pro Tomáše Kalinu (in: *Paginae historiae. Sborník Národního archivu 20/2*, str. 374–385). Generální prokurátor si zavolal ministra vnitra, ministr vnitra si zavolal ředitele archivní správy, že má Generální prokuratura plnou spisovnu a že nemá lidí, kteří by to připravili ke skartaci. Ředitel archivní správy zavolal řediteli Vrbatovi, Vrbata zavolal mně, vedoucí oddělení, ať tam pošlu dva své pracovníky. Odpověděla jsem mu: „*My nepřipravujeme skartační řízení, my vykonáváme předarchivní péči, my děláme odbornou dohlídku*.“ „*Ano, ale prosím Tě, toto je výjimečný případ*“, slyšela jsem odpověď. Kolega Žabka, který je tu s námi, to ví, kolik jsem měla rozhovorů s generálním prokurátorem, kolikrát jsem se musela nechat zapřít. Nakonec si své samozřejmě prosadil, protože jsem to dostala písemným příkazem. Veškerá teorie naruby. Tomáš Kalina s Drahošem Jančíkem do spisovny GP chodili, připravovali skartační řízení, protože generální prokurátor „neměl na to“ nejmout si dvě kvalifikované síly, které by spisy pro skartační řízení připravily. A zaplať pánbůh, že tam nakonec ti kluci dělali, protože to se tenkrát dělalo tak polotajně. O tom se nemluvilo. Oni vlastně vybírali sporné spisy, například sporné případy kolektivizace, kdy byli postihovaní lidé jako kulaci a díky tomu jsou tyto dokumenty dnes zachované. K tomu na okraj, podobně jsme „vykutávali“ archiválie i v dalších ministerských spisovnách, např. financí, školství, civilně správního úseku MV, plánovacího úřadu aj. Ale pokud šlo o generální prokuraturu, dráždila nás arogance moci a servilnosti našich nadřízených. Všude jinde jsme se dokázali dohodnout a ještě si nás vážili.

Čili ono to není tak jednoduché. Všechna čest teoretickým úvahám. Já bych to asi nedokázala. Já byla vždycky praktik, protože mě celý život k tomu vedl. Vytvářeli jsme praktické pomůcky a kartotéky vývoje státní správy, kartotéku skartovaných písemností, kartotéku vybraných archiválií, které nám pomáhaly v práci. Byli jsme nuceni k takovýmhle praktickým opatřením, která měla daleko

k teorii. Samozřejmě jsme se pomocí literatury ohlíželi, jak se to dělá za hranicemi. Od konce 70. let a hlavně pak v 80. letech jsem „bila na poplach“, že takto to v předarchivní péči dál nejde, že těch pár pracovníků může zabránit nehoršímu, ale nemůže problematiku systematicky pokrýt. A že by bylo třeba zřídit nějakou instituci nebo orgán tzv. meziarchivní péče, kam by se třeba při reorganizaci převezl materiál, o nějž zrušené ministerstvo nemá zájem (obvykle měli zájem o dva poslední ročníky, protože tam byly neuzavřené spisy). Kvalifikovaní pracovníci meziarchivní péče by vybrali áčka, která by šla později do archivu, a ostatní materiál do stoupy. To nebyl můj objev, to byla v zahraničí osvědčená praxe pro řešení nadprodukce moderního písemného materiálu.

Napsali jsme o tom fundovanou studii, která nebyla publikována. Když bylo pětadvacáté výročí SÚA (1979), referovala jsem na Břevnově s hodnocením předarchivní péče za uplynulé období a o problémech, které před námi stojí. Uvedla jsem, že jediným řešením je nějaká meziarchivní instituce, která bude stát mezi spisovny a archivem. Když jsem skončila a šla jsem si od pultíku sednout, tak mi ředitel archivní správy, tehdy dr. Sýkora, říkal: „*Děvče, děvče, s těmi meziarchivy nám tady nedělej problémy.*“

V této době už meziarchivy fungovaly asi deset let v Rusku, v Anglii i v USA, ve Francii, v Německu. Byly většinou resortní. Nevymysleli jsme tuhle instituci, psal už o tom dr. Kollmann v šedesátém osmém roce. Prostě to byla aktuální otázka řešení nadprodukce moderního materiálu a výběru archiválií, ale u nás bez ohlasu.

V roce 1990 byly meziarchivy konečně konstituovány vládním nařízením č. 213, jenže se stejně resortní meziarchivy důsledně nevytvořily. Měly by to být správní archivy. Dřív se tomu říkalo Zwischenarchiv nebo Verwaltungsarchiv. Naše požadavky tenkrát narazily na zeď, protože to vyžadovalo nějakou budovu, archivní regály a aspoň dvacet kvalifikovaných lidí, a na to nebyly peníze. Přitom jsme byli velice skromní. Zamýšleli jsme „meziarchiv“ pro celou státní správu, najmout pracovníky tak, jak budou přicházet aktuální případy. Stačilo by postavit nebo najmout nějakou garáž, opuštěnou stavbu, ale vše naráželo na finance.

Záleželo také na personálním obsazení spisoven. No a personální obsazení spisoven v šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých letech, to byla katastrofa. Psala jsem o tom ve svých zprávách k pětadvaceti i třiceti letům SÚA, které máte ve sbornících. Udělali jsme tehdy i průzkum spisové služby a dělali jsme jich několik: Kolik je ve spisovnách vysokoškoláků, byli asi dva, kolik je tam středoškoláků, se kterými je možno se domluvit, a kolik tam bylo odložených manželek všelijakých funkcionářů nebo nefunkcionářů nebo lidí, kteří se na daném ministerstvu k ničemu nehodili a nic neuměli.

Složité situace byla například na Ministerstvu hornictví v roce šedesát osm a i předtím. Ležely tam hromady materiálů. Bylo tam několik fondů, protože tam v padesátých letech proběhla spousta reorganizací. A z těchto hromad to museli pracovníci SÚA třídít, doslova „rozkulačovat“ protože nebylo člověka, který by to udělal. Popovídejte se s dr. Kubátovou. Co bylo převzaté do SÚA, bylo dost problematické. Teprve při zpracování se fondy třídily podle provenience a dokončovala se skartace, archiválie se uspořádaly. Dnes už jsou zpracované, jak paliva, tak energetika. Máme inventáře. Doslova jsme zachránili snad to nejdůležitější.

Kdo Vás ovlivnil jako pedagog nebo archivář?

Jako pedagog mě nemohl nikdo ovlivnit, protože jsem studovala vysokou pedagogickou školu, obor čeština - dějepis. Do archivu jsem vpadla jako zeleňák, který netušil, co je archiv, archivní fond, no prostě nic. A vpadla jsem rovnýma nohama do tenkrát nemodernějšího oddělení. Znovu připomínám: Vedl je František Štěpán, který byl při vši autoritě velice tolerantní a dal mi prostor. Myslím si, že je ani nepověřil, ale obě kolegyně Kubátová i Malá si mě vzaly do péče. Zejména kolegyně Malá, když jsme třeba vyjížděli ve větší partě na Mníšek a dělali jsme velké fondy, tak od ní jsem se naučila řemeslu. Od obou jsem se pak naučila edičnímu řemeslu, takže bych jim chtěla oběma poděkovat. Postupně jsem poznávala „pány archiváře“, jako byli dr. Kollmann, dr. Čáňová, dr. Lišková, dr. Beránek a další.

Kdybychom se ještě podívali na skartační řízení u původců, kam jste docházela, jaké motivace to nejčastěji byly, jež vedly původce k předávání dokumentů? Protože často z vlastní praxe víme, že to nebylo žádné idealistické nebo ideální důvody, ale často se jednalo o mnohem prostší motivace.

Ano, přeplněná spisovna, neexistence odborné péče ve spisovně, přezíravý a neodpovědný přístup vedení instituce. Nějaký človiček tam sice byl, který spisovnu zamykal a odemykal. Důvody byly čistě praktické, utilitaristické, jako byly reorganizace, zrušení ministerstva nebo nutnost přestěhování ministerstva. V době, kdy jsem měla co dočinění se skartační nebo předarchivní péčí, jsem se nesetkala s tím, že by někdo na těchto institucích systematicky dbal o to, aby z množství materiálů bylo vybráno to, co si zaslouží být vybráno, jako budoucí archiválie. To jsme dělali my archiváři sami.

A podpora ze strany středního managementu na ministerstvech, že byste se setkali dejme tomu s ředitelem odboru vnitřní správy, který by měl zájem o uložení spisů? Stalo se to někdy?

Ne, vždy jsme narazili na pracovníka, který dostal od vedení ministerstva nebo jiného ústředního úřadu nepřijemný úkol zařídit skartaci, nějakým způsobem se vypořádat s tou hromadou, která byla ve spisovně. Většinou to byli vedoucí hospodářské správy a podobných funkcí, kteří to chápali jako nepřijemnou zátěž a o problematice spisové služby věděli málo nebo nic. V životě jsem se nesetkala s tím, že by to byla vědomá snaha ochránit materiál, zachránit ho a vybrat z něj důležité dokumenty. Nedostatek místa, reorganizace, nutnost přestěhování úřadu - to ano. Věřím, že si nedovolili dokumenty vyházet tzv. černou skartací, protože předpisy už tehdy byly dost svazující. Ale vždy to přenašeli na nás.

A jak to bylo s nově přijatými zaměstnanci do vašeho oddělení? Dejme tomu, když to nebyl vystudovaný archivář a i kdyby to byl vystudovaný archivář, počítám, že na začátku neměl pohled: Teď nám jde o to zachránit dokumenty. To je vlastně smysl naší práce: Dostat důležité dokumenty do archivu a zpřístupnit je dalším generacím. Dnes pokud to není archivář, ale historik, tak se tam už velmi často nenajde tato motivace. A pokud je to archivář, tak je předarchivní péče vnímána, jako že není tak úplně košer a na tak vysoké úrovni jako práce na odděleních, spravujících starý materiál, na starých listinách apod. Když jste přijímala nějaké nové zaměstnance, jak to vypadalo. Byli na v tomto ohledu na začátku kniha nepopsaná?

Zase záleželo na lidech. Většina lidí, pokud to bylo vysokoškoláci, kteří ukončili fakultu a hledali místo, tak ve „starých“ odděleních to bylo složité, kdežto u nás jsme pořád trpěli nedostatkem lidí, čili všichni v podstatě chodili k nám. Byli u nás třeba pět let. Okusili, co je to archivní řemeslo a okusili, co je to zpracovávat fondy. Ještě jsem chtěla říct, že jsme v oddělení měli dva úseky: úsek zpracovatelský a úsek předarchivní péče. Na zpracovatelský úsek jsme brali všechny začátečníky, aby vůbec pochopili, co je to archivní fond a archivní hodnota a na skartačním úseku už pracovali lidé, kteří měli o tomto povědomí, které už bylo možno poslat do spisoven, takže vlastně na zpracovatelském úseku se mnohdy vyškolili lidi na „skartátora“, a teď záleželo jenom na nátuře a zaměření toho člověka, jestli v oddělení zůstal nebo nezůstal. Měli jsme řadu kolegů a kolegyně, kteří

když pochopili, v čem archivní řemeslo spočívá a naskytlá se jim jiná příležitost, méně náročná a lépe placená, třeba i ve spisovně, tak odešli. Například kolegyně Bernášková: My jsme z ní prostě udělali archivářku, a když se rozhlédla a zjistila, že u nás má, je nevím, dva a půl tisíce a jako vedoucí spisovny na Ministerstvu všeobecného strojírenství bude mít čtyři tisíce, v tu chvíli se s námi rozloučila. To byl trvalý problém, protože lidi, kteří s tím archivem, s tím oddělením zráli a zůstali mu věrni, se dali spočítat na prstech.

Za výjimku považuji třeba Drahoše Jančíka, ten u nás byl asi pět nebo šest let. Zpracoval několik fondů a pak odešel na fakultu. Nebo kolegyně – za svobodna Kozlová, provdaná tuším Richterová - odešla do národní knihovny ke starým knížkám a rukopisům. Takovým lidem jsem to přála, ale bylo mi to vždy líto u všech pracovitých a slušných lidí. Skřípala jsem zuby, ale nikdy jsem nikoho násilím nedržela. A zase jsme byli bez zapracované a kvalifikované síly. A znovu jsme hledali a čekali, koho nám pošle vedení. A vedení nám kromě absolventů vysokých škol, a těch bylo minimálně, ty jsme si většinou našli sami na doporučení kolegů, předhazovalo nerůznější experty a posily, třeba manželku člena osobní stráže Husáka nebo manželku kádrováka, která potřebovala zaměstnání. To byla naprosto beznadějná práce a ještě to byla práce, kterou jsme dělali s určitou nedůvěrou a většinou s malými výsledky.

A museli jste je přijmout a zkusit to s nimi nebo to bylo na Vašem zvážení?

To byla taková složitá situace. Já jsem jako vedoucí oddělení neustále naléhala, že nemáme dost lidí. V tom okamžiku, kdy mi předhodili takový „dárek“ a já bych řekla, že děkuji a neberu, tak se to obrátilo proti mně. Pracovníky přijímalo vedení SÚA a nebyly žádné zkušební doby. Ten člověk prostě přišel do oddělení podle toho, kdo to byl, se buď se zadařilo, nebo ne. Ukázka Josef Šmucar: Tehdejší ředitel dr. Šamberger měl známou v Muzeu hl. m. Prahy a jejím přítelem byl pan Šmucar, který házel balíky na poště. Dr. Šamberger mi s radostí sdělil: „Mám pro Vás, Rozálie, úžasného člověka, dělal na poště a umí házet balíky“. Skutečně vzácné pochopení tehdy mého nadřazeného pro předarchivní péči na práci s moderními fondy! A navíc, ta úžasná posila si doma tajně pořídila sbírku z vyskartovaných dokumentů a to ho stálo existenci. Nový ředitel dr. Vrbata ho musel ve vlastním zájmu propustit. Je třeba si uvědomit, jaká byla tehdy doba a že, bohužel, sebou přinášela neblahé politické souvislosti a naše oddělení to, bohužel, silně pocítovalo.

Ale pak k nám přicházeli opravdoví hajzlíci, pardon, nebudu jmenovat nikoho. Ale např. v řadě oddělení byli problematičtí lidé, dámy šly třeba na

mateřskou a po mateřské už je nevzali zpátky v původním oddělení, ale strčili je k nám, protože: „Ty jsi energická“, mi říkala kádrovačka, „ty je zvládneš.“ Bylo to tak.

Posuňme se o trochu dál. Jak se dotkly historické zvraty předarchivní péče, dejme tomu roky 1968, 1989? Nejenom v SÚA, ale i třeba v Historickém ústavu AV ČR, kde jste působila.

Tedy, nad touhle otázkou jsem přemýšlela a myslím, že není úplně správně položená, promiňte. Historické mezníky nebo historické zvraty jsou okamžiky, dny, týdny a v písemnostech a potažmo v budoucích archiváliích se projevují o něco později, až jako důsledek správních změn historických zvrátů, jak vy to nazýváte. Já nevím, jaké rozmezí let sledovat. Já bych se vrátila až k tomu pětačtyřicátému, to byl krásný historický zvrat, vzácný a revoluční, ale ty změny, které přinesl, se promítly až v materiálech padesátých letech. Domnívám se – a troufla bych si tvrdit, že tak je to i u osmašedesátého roku –, že to nepřineslo okamžité důsledky, že se to promítlo až o deset let později. Takže my jako archiváři nebo i jako historici se nemůžeme nechat ovlivnit nějakým jedním datem, dnem, týdnem, měsícem, kdy k tomu došlo. Devětaosmdesátý, to už jsem v SÚA nebyla, takže si to netroufám posoudit. Ale na základě materiálu, který jsem obhospodařovala a za který jsem zodpovídala, si troufám mluvit o pětačtyřicátém nebo osmačtyřicátém. Byly to nezbytné změny a promítly se až v padesátých letech. Osmašedesátý, to byl takový zvrat, nezvrat. Šlo o pokus o změnu politického klimatu a projevil se ve státoprávním uspořádání a v tzv. období konsolidace ve všech sférách společnosti. Ale zase později, hned to archivář neřeší. Archivář to řeší až s nějakým odstupem. A pokud jde o devětaosmdesátý, to je totéž.

Podívejte se, po osmačtyřicátém došlo k zásadnímu zvratu, ke znárodňování a vznikly vlastně podnikové archivy atd., atd. A my jsme jako otroci z fondu Ministerstvo průmyslu pořizovali od šedesátých let výpisy o znárodněných podnicích a výměry atd. V devětaosmdesátém to bylo naopak. Došlo zase k znovuvytváření soukromých podniků a bylo potřeba řešit otázku, co s jejich písemnostmi. Po devětaosmdesátém je to o to složitější, že převzatou změnu okamžitě neupravovala žádná norma. Šlo o soukromý majetek, novou dominantu. Norma vznikla až v roce 2004, ale ta už řešila důsledky. Vidíte, vždy je tam nějaký odstup než se to v písemnostech, v materiálu odrazí. Takže já bych otázku formulovala trošičku jinak. Nejenom historické mezníky, ale historické mezníky a politicky a správním vývoj po nich. Rozumíte?

Ve spisovém materiálu, ale potom také v jednání v institucích vůči archivu. Projeví se to tak, že začne nabízet dokumenty, že se chce rychle zbavit nějakých velkých celků atd., atd. Nebo dejme tomu při transformaci ministerstev přijdou o budovu, kde je umístěn správní archiv.

Nechají si poslední ročník nebo vám dají všechno a pak budou psát o rešerše a z archivářů se stanou úředníci, protože je to v zájmu „nové doby“.

Jak vnímáte stop stav akvizic archiválií v 80. letech? V jakém roce byl nastolen?

Vnímala jsem ho těžce. Kdy přesně byl nastolen, vám už přesně neřeknu. Bylo to v osmdesátých letech, někdy kolem půlky těchto let, kdy Břevnovský klášter začal praskat ve švech. Sídliili jsme v Břevnovském klášteře v prostorách absolutně nevhodných pro uložení archivních materiálů, s maximální vlhkostí a plesnivostí. Ničil se nejen materiál, ale ničila se i historická budova kláštera.

Byl to naprosto nevyhovující depozitář pro archivní materiál, všichni to věděli, padaly fresky. Prostě bylo to k pláči i k vzteku. Vlhkoměry to nebraly. Je to absurdní, ale vlhkoměr měl naměřeno 120 procent vlhkosti, plísně bujely, atd. Rvali jsme se s tím, ale dokud byl poslední kousek místa, tak jsme přebírali. Pak nastala situace, že už nebyl ani metr. Tak se vyhlásil stopstav. To už jsme měli hotovou kategorizaci institucí, institucí první a druhé kategorie. Dělali jsme systematický výběr archiválií přímo ve spisovnách, jaksi potajmu a na vzdor dr. Vrbatovi, jestli mi rozumíte. Naši spolupracovníci v nejrůznějších spisovnách sepisovali materiály. Měli jsme seznamy, kolik je tam „áček“ a měli jsme jejich přesnou evidenci, ale nemohli jsme je přebírat. Museli jsme lidi ve spisovnách přesvědčovat a prosit, aby to tam nechali a „ohlídali“ nám to. Písemnosti dvacet let staré, dávno jim prošla lhůta k uložení do archivu, byly vybrané jako archiválie, sepsané. Byly to stovky metrů a my jsme je nemohli přebírat.

Vybrané dokumenty byly úředně prohlášeny za archiválie, protože byly uveřejněny ve skartačním protokolu. V jeho příloze byla sepsaná „áčka“, která byla třeba okamžitě převzít do archivu a ono nebylo kam. Tenkrát právě na přelomu osmdesátých let se všechno vsadilo na stavbu nové archivní budovy, což byla dlouhá perspektiva. Já jsem naléhala, že to chce alespoň nějakou nouzovou podobu meziarchivu. Marně, a tak jsme chodili do spisoven kontrolovat, jestli tam ta áčka jsou nebo nám je vyhodili za zády. Nesla jsem to velice těžce, velice konfliktně a se mnou všichni kmenoví pracovníci oddělení.

Měl stopstav vliv na to, že u institucí nastávaly ve větší míře černé skartace? To znamená ničení dokumentů mimo skartační řízení....

Ne, to bych neřekla. Černé skartace spíš probíhaly, při nějakých takových, jak vy říkáte, historických zvratech. Ale v téhle situaci, v průběhu osmdesátých let jsme to měli tak „pod palcem“ a spisovny byly námi tak často navštěvované a skartátoři tolik známi, že si to nikdo nedovolil. Nemyslím si, že stopstav měl vliv na černé skartace.

Kvalitativně nová situace nastala v roce 1989. Ale to už jsem nezažila v SÚA. To jsem zažila ve Vojenském historickém archivu a musela jsem to řešit. Jednalo se o materiály vojenského a stranického charakteru. Tehdejší ředitel VHA ustavil komisi, jejíž jsem se stala předsedkyní a museli jsme se zabývat černými skartacemi na ministerstvu i na útvech, ale to už se netýká SÚA. A bylo to bohužel smutné a deprimující.

Jaké máte úsměvné vzpomínky?

Mám řadu takových úsměvných vzpomínek. Byli jsme nejmladší oddělení SÚA. A nejenom pokud se týkalo stáří archiválií a archivního materiálu, ale i fyzického stáří pracovníků. Takže když jsem přebírala oddělení v roce 1968, bylo mi 29 let. A pak přicházeli kolegové – Alenka Nosková, dr. Žabka a další. Byli jsme tenkrát takoví třicátníci a vůbec jsme netrpěli aureolou fousatých zasloužilých archivářů a tomu odpovídala i atmosféra v našem oddělení. Byla tam leg-race, i když jsme tedy mnohdy skřípali zuby, ale byli jsme mladí, a tak jsme to řešili svým způsobem. A myslím, že jsme to řešili dobře. Vždy, když bylo zle, tak hoši přišli s nějakým vtipným a osobně přílehlavým pořekadlem a hned jsme se všichni zasmáli. Tenkrát ještě platilo, že se slavilo MDŽ a Silvestr a tak. No, všichni se tlačili, abychom je pozvali k nám, protože se vědělo, že u nás je leg-race. Vařil se boršč a vařil se segedín aj. Takže já na ty roky velmi ráda vzpomínám. Jestli můžu vypíchnout nějakou historku..., chtěla bych jenom zdůraznit, že tam byla skvělá atmosféra a kolegiálnost. A přicházeli tam námi i někteří bývalí pracovníci oddělení.

A pak Mníšek. Jeli jsme v partě zpřístupňovat Okupační inventurní soupisy, uložené na zámku Mníšek. Byla tam pánská věž a dámská věž. Spali jsme tam a pracovali vždy celý týden. Ráno jsme se vzbudili, udělali jsme si „kafčo“ a šli jsme pracovat. V polední přestávce jsme se šli vykoupat do rybníka pod zámkem. Pak jsme pracovali do těch pěti hodin, a večer jsme šli do hospody na pivo na burta. Bylo to velmi spontánní a kolegiální. Takže já nemůžu vypíchnout nějakou jednu osobu nebo jednoho člověka nebo jednu událost. Já bych chtěla zdůraznit,

že V. oddělení bylo velice soudržné, velice spolehlivé a to i v dobách po prověrákách, kdy bylo zle a kdy bylo třeba při každém komplexním hodnocení bojovat o každého jednotlivého pracovníka a jeho finanční ohodnocení a že jsme v oddělení, jak já jako vedoucí, která jsem tehdy zůstala v partaji, protože už mě nemohli vyhodit, neboť nebyla momentálně náhrada, tak všichni ze strany vyškrtaní a vyhození kolegové zůstali. Nikoho nepropustili a při všech komplexních hodnoceních jsme to vždy ustáli. Toho já si nesmírně vážím. Moji pracovníci věděli, o čem je řeč, a já jsem jim za to nesmírně vděčná. No, bylo tam pár neřádů, ale ti se tam dlouho nezdrželi. Takže já na všechny ty toky vzpomínám ráda.

Nastaly nějaké krušné chvíle? Některé jste už naznačila...

Prožila jsem krušný, ale hezký život jako vedoucí pátého oddělení, osmadvacet let svého života (smích). Ještě pod vedením doktora Rejmana to bylo prima, protože to byl žertěf. Takový starý pán. Tedy starý soudruh, kterému bylo všechno šumafuk. Pak jsem prožila část pod vedením dr. Vrбаты a ještě předtím dr. Šambergra. Nechtějte, abych to hodnotila, ale když jsem se vracela z gremiálek, vždy jsem dostala v oddělení „něco na zub“. To mluví za všechno. Tím neříkám, že mě v oddělení všichni milovali. Hlavně lajdáci a neřádi ne.

Kdybyste se podívala zpátky na dobu, kdy jste vykonávala předarchivní péči v SÚA, změnila byste něco z retrospektivního pohledu, dělala byste něco nějak jinak?

To je otázka pro vrahy. Ledacos bych asi z dnešního pohledu dělala jinak, i tenkrát to tak bylo. Měla jsem určité konkrétní představy, určité konkrétní návrhy, např. meziarchiv. Také už bych dnes věděla, že hlavou zeď neprorazím. Prostě byla jsem a byli jsme všichni mladí a někdy i nepohodlní.

Co se týče třeba výběru dokumentů, věcných skupin dokumentů, vybírala byste třeba jiné dokumenty z dnešního pohledu? Teď už mají přeci jenom 30, 40 let.

Ne, byli jsme tak sehraná parta, že jsme věděli, co máme vybírat. Dám vám příklad. Třeba Generální prokuratura, nemuseli jsme si nic říkat. Věděli jsme o sobě, věděli jsme, co máme vybírat. Nebo Ústřední výbor Národní fronty: Tenkrát likvidovali ulici, jak se jmenovala, si teď nevzpomenu, stavěli tam magistrálu a likvidovali spisovnu ÚV NF. Přišla za mnou kolegyně Nosková celá ustaraná, že se musí spisovna okamžitě vyklidit, že se musí dokumenty odvézt a říkala:

„Já nestihnu skartaci, já přivezu všechno, co tam je, a s tvým dovolením to dáme do té zadní pořadačky a já tam udělám výběr archiválií“. Takhle jsme zachránili, tedy Alenka Nosková, archiválie bývalého Ústředního akčního výboru Národní fronty v roce a po roce 1948, fantastický materiál. Dostal se do SÚA potichu, jinak by tehdy jeho převzetí nepřipadlo v úvahu. Mohla bych pokračovat, ale já to shrnu. Myslím, že jsme věděli, co máme vybírat, základní ústřední i resortní normy existovaly. Základní kádr oddělení byl natolik odpovědný a sehraný, věděl, že nejde jen o dokumenty oslavující a reprezentující tehdejší dobu, ale že je potřeba zachraňovat i ty dokumenty, které o ní zrovna v dobrém nevypovídaly. A toho jsem si nesmírně vážila, snažili jsme se ze všech sil o objektivní přístup.

Co se týče kvantity dokumentů, myslíte si, že jste vybírali adekvátní množství, a teď nehladě na zmíněný stopstav?

Dělali jsme, co jsme mohli. V posledních dvou pětiletkách jsme už měli evidenci, které archiválie jsme na institucích nechali. To už jsme měli jejich kartotéku. Bylo to necelých pět procent z celkové produkce písemností po skartacích u institucí. Spíše čtyři a půl procenta a vím, že dr. Vrbata nebyl spokojen, že je to vysoké procento. Ale já jsem si to nemyslela a nemyslím dodnes. Někdy jsme – a to i při zpracování fondu – raději opatrně prováděli vnitřní skartaci, než aby chom něco vyřadili, co by v jiném fondu mohlo chybět.

Vrátíme-li se k Vámi zmiňovanému procentu zachovaných dokumentů, tam jste patrně rozlišovali procento u nejdůležitějších, oněch jedničkových úřadu, a u spíše podružnějších, dvojkových institucí. U jedničkových původců to asi bylo větší procento?

Ne, u jedničkových jsme měli zmíněné procento (4,5%) a u těch druhé kategorie jsme měli asi 1%. To byly například podniky zahraničního obchodu a výzkumné ústavy. Zpracovali jsme typové seznamy písemností „A-V-S“ pro instituce druhé kategorie. To nám velice usnadnilo práci. Ale nikdo jí neocnil, jen my a spisováci. Pak ještě existovala třetí kategorie, která byla bez archivního dohledu. Ale těch „trojek“ jsme měli asi pět nebo šest.

A pokud se díváte teď zpětně na předarchivní péči, vnímáte toto řemeslo, toto povolání jako takové, které mělo smysl, svůj význam?

Dělala jsem je v podstatě celý aktivní život, měla jsem je a mám je dosud velmi ráda. Naučilo mě pokorně pracovat s původními prameny a vážit si jich.

Naučilo mě kritice původních pramenů a komplexnímu přístupu při jejich zpracování a využívání. Dalo mi nahlédnout za oponu vnějšího dění a naučilo mě lásce k naší historii. Jsem tomu trvale vděčná i při své publikační činnosti. Archivnictví je poctivá a náročná práce s primárními prameny. Kdybych mohla začít znovu, neměnila bych.

Rozhovor proběhl v Hradci Králové.

Rozhovor vedl Mikuláš Čtvrtník, dále byl přítomen Josef Žabka.

ROZHOVOR S VĚROU JANÍKOVOU, PROM. HIST.

Proč jste se rozhodla pro studium historie na Filozofické fakultě UK?

Většinou, u mě to tak aspoň bylo, vyšel zájem o historii z rodiny a potom ze školy. Moji oba rodiče byli ze Žižkova z velmi chudého prostředí a vždycky se tam hodně spolkařilo. Bylo tam zejména hodně dělnických spolků. A otcova rodina se ve spolkové činnosti a v osvětové práci vůbec velice angažovala. V rodině byla také velká knihovna včetně řady historických věcí. Já jsem se poměrně brzy s touto literaturou začala seznamovat.

Na gymnáziu (chodila jsem do Dejvic, rodiče se sem přestěhovali, byla to tehdy nová čtvrť) mě pak velice ovlivnila profesorka, která nás měla na dějepis. Byla to Marie Píthová, matka pozdějšího ministra Petra Píthy. Ona nás ovlivnila i morálně, ráda na ni vzpomínám, byla to dobrá profesorka. A zájem o osvětovou činnost u mne začal mezi septimou a oktávou, kdy v roce 1950 byla uspořádaná prázdninová akce pro učné (tzv. dar Gottwalda hornickým učňům). Spočívalo to v tom, že sem sváželi hornické učně z celé republiky a provázeli se po Praze. Organizačně to měl na starosti tehdy tzv. CIS (Cestovní informační služba), pak se to jmenovalo PIS. A protože by to sami nezvládli, tak se obrátili i na školy, jestli by se ve vyšších ročnících nenašli lidé, kteří by chtěli provázet po Praze. Já jsem se přihlásila a pak během celého vysokoškolského studia jsem pak prováděla po Praze.

Po maturitě jsem se přihlásila na filozofickou fakultu, velmi brzy se změnila na filozoficko-historickou a filologickou a začala jsem studovat jednooborovou historii. A už při přijímacím pohovoru jsem hovořila o tom, že bych se chtěla věnovat osvětové činnosti. Na to jsem kladla větší důraz než na vědeckou činnost. A je zajímavé, že když jsem po pěti letech končila, tak prof. Václav Husa, vedoucí mé diplomové práce, měl pro mě umístěnku na Krajský národní výbor v Hradci Králové na kulturní referát. Jenže se to nezrealizovalo, on mi jednou řekl „Bože, co jste to udělala“, protože já jsem se vdala a přišlo dítě a zůstala jsem po studiích doma.

Já jsem ale nikdy nebyla dost disponovaná pro vědeckou práci. Byla jsem z generace žen, která byla ještě jinak vychovaná. To si asi nedovedete představit. Byly tam jistě ženy, které se tomu věnovaly, ale spíše to bylo výjimečné.

Kdo z pedagogů Vás zaujal, na koho vzpomínáte?

Byla jich celá řada. Vzpomínám na tehdy odborného asistenta „obávajícího“ Františka Grause, měl nás nejen na přednášky, ale také na semináře, což bylo horší, protože měl vysoké nároky a dost bazíroval na práci s prameny. Pak tam byl Josef Polišenský, ten už byl docent. Později jsem s ním spolupracovala v České národní radě, když byl předsedou Evžen Erban. Erban se rád prezentoval jako „kulturträger“, ale byl opravdu vzdělaný. A když se připravoval na nějakou cestu nebo měl zahraniční návštěvu, tak se na to připravoval a vždycky mě vyslal a často jsem se obracela na Josefa Polišenského s žádostí o různé podklady.

Dále vzpomínám na Miladu Paulovou, která přednášela byzantologii, staříčského profesora Pertolda na srovnávací religionistiku a potom na přednášky o husitství Františka Kavky a Josefa Macka. A pochopitelně na Oldřicha Říhu s jeho „žraloky imperialismu“.

Pokud jde o seminář prof. Václava Husy, chodili jsme tam asi tři a konal se individuálně. Pamatuji si, že jsem dělala seminární práci dohromady s Pepíkem Petráněm, asistentem prof. Husy.

Pokud jde o téma mé diplomové práce, bylo vypsáno prof. Husou a já jsem si vybrala *Hospodářské a sociální poměry na panství Chlumec nad Cidlinou v době selského povstání v Čechách roku 1775*. Téma tehdy zapadalo do okruhu Husova zájmu o poddanská hnutí.

S tématem diplomové práce souvisela i moje archivní praxe. Během studií jsem byla na archivní praxi dvakrát. Nejprve to bylo v Chlumci nad Cidlinou v patrimoniálním archivu. Tam jsem pořádala rodinný archiv Kinských. Následující rok jsem byla v Kuksu, tehdy se dělaly svozy velkostatkových archivů do center, jedno z těch center byl Kuks. Tam jsem byla po čtvrtém ročníku.

Jak jste se dostala do Státního ústředního archivu v Praze?

K archivnictví jsem se vrátila v roce 1958, kdy byla na Hradě celostátní archivní výstava, a já jsem se přihlásila, že bych chtěla zase dělat průvodce po té archivní výstavě. Při té příležitosti jsem se ucházela o místo v archivu. Tehdy byly hodně špatné platové poměry, byli jsme mladá rodina, neměli jsme vůbec nic a byli jsme rádi, že jsme vůbec sehnali nějaké bydlení. Prostě, musela jsem do práce. Já jsem se obrátila na archiv, oni odpověděli, že to zváží a budou mě tzv. kádrovat. A to kádrování trvalo dva roky. A pak jednoho dne přišel kádrovák Skula z Archivní správy za naší matkou (my už mezitím bydleli jinde), že by měli zájem, abych nastoupila. Já jsem to zvážila a řekla jsem si, že je to přece jen

východisko k nějaké další existenci. Já jsem měla do té doby jen takové příležitostné místo. A tak jsem opravdu do archivu nastoupila na podzim v roce 1960. Bylo to do prvního oddělení, které mělo tehdy materiály od roku 1918 do tehdejší současnosti. To nás hodně pracovní zatěžovalo, byli jsme jako stěhovací parta, protože tehdy se sestěhovaly materiály z ústředních institucí a ukládalo se to v Břevnově. Oddělení mělo vedení v Loretě, kde byly starší materiály po roce 1918, a novější písemnosti se vozily do Břevnovského kláštera.

Můžete zavzpomínat na Vaši práci v tehdejší I. oddělení Státního ústředního archivu?

Když jsem přišla, byla jsem tři měsíce na zapracování. Vedoucím oddělení byl tehdy Jiří Života, brzy odešel na Archivní správu a po něm byl vedoucím František Štěpán. Ten ale asi během tří let odešel do archivu ÚV KSČ a přišla Irena Malá. Já jsem hned po nástupu rovnala nějaké šíleně nezáživné věci, to vůbec nevím, co bylo. A pak jsem hned po Novém roce přišla na Břevnov a dostala jsem první samostatný úkol. Byl to malý fondík, který se jmenoval Ženská národní rada. Je to fond organizace založené v roce 1922 v čele s Františkou Plamínkovou, poslankyní Národně socialistické strany, zaměřené na ženské emancipační hnutí. Organizace pak byla v roce 1942 zrušena a rozpuštěna a funkcionářky byly pronásledovány. Byla to vůbec první věc, kterou jsem dělala. Franta Štěpán mi tehdy trošičku poradil, ale jinak jsem na to byla sama. Myslím, že ten inventář za moc nestál, byl hodně neprofesionální. Ale tehdy se kladl důraz na rychlost a zpracované metry.

A potom, když jsem to skončila, byla vytvořena skupina Helešicová – Janíková – Uhlířová a pořádali jsme Úřad říšského protektora. Jak to bylo dál, si už moc nepamatuji. Víím jen, že Václav Král, v tehdejší době známý historik, měl o fond velký zájem a hodně v tom bádala, ale to už šlo mimo mne.

Patřila do Vaší pracovní náplně rovněž předarchivní péče?

Ano, chodila jsem na ministerstvo vnitřního obchodu. Tam byl spisový a skartační plán a myslím si, že to tam poměrně dost klapalo. Když jsem tam přišla, byly balíky seřazené podle let a podle spisových značek a já jsem namátkou otevřela balík a zjišťovala, jestli mi tam nedávají něco jiného, ale jinak to běželo hladce. Ve Státním ústředním archivu jsem se skartacemi neměla jinou zkušenost než takovouto jednoduchou. Až později jsem si skartací užila, když jsem byla v České národní radě a ještě později jako důchodce, kdy se všechno proskartovalo, aby byl postaven fond Česká národní rada.

Na které kolegy ráda vzpomínáte, kdo Vás ovlivnil?

Zase jich byla celá řada. Kromě kolegů z archivu jsem přišla do styku i s pracovníky Archivní správy. Ta nad námi měla dohled, vím, že docházeli i za námi na Břevnov, protože samozřejmě pořádání Úřadu říšského protektora bylo sledováno. Vzpomínám si na dr. Šambergera, to byl podle mne vzdělaný a kultivovaný člověk, pak na dr. Václava Šolleho. A pak si vzpomínám na Františka Rajtoralu, který tam chodil, to byl velmi příjemný a hodný člověk. Později jsem se s ním radila i v období, kdy jsem byla v České národní radě, často se na něj obracela, vždy mi vyšel vstříc. Ráda na něj vzpomínám.

Koncem 60. let jste odešla do Národního shromáždění, jak k tomu došlo?

Když v roce 1967 kancelář Národního shromáždění sháněla vedoucího archivu, tak se obrátila na Archivní správu a Archivní správa ten požadavek postoupila také do Státního ústředního archivu a já jsem si řekla, že se o to pokusím. Měla jsem k tomu i své osobní důvody. Tak jsem se tam šla představit a tenkrát mě přijal tajemník předsednictva Národního shromáždění a řekl mi, že to místo je už obsazené. Že ho Archivní správa obsadila Františkem Cigánkem, ale jestli chci nastoupit a netrvám na vedení archivu, tak by mě přijali na práci právě s dokumenty předsednictva. Měli tam tehdy v archivu dvě pracovnice, ne moc kvalifikované, neměly ani odbornější průpravu. Takže mým úkolem by bylo starat se o materiály předsednictva, aby v tom byl pořádek a šlo je kdykoli vyhledat.

Nastoupila jsem v roce 1968 a díky tomu, že jsem chodila do plenárních schůzí, měla jsem určitý přehled o aktuálním dění. Ale přece jen jsem neměla takovou funkci, abych se dostala k nějakému rozhodovacímu procesu. Hned na jaře se začalo jednat o federaci, o zákonu o přípravě federativního uspořádání Československé socialistické republiky; ten byl přijat 24. 6. 1968, byl to zákon 77/1968 Sb. Tam bylo stanoveno, že Česká národní rada bude politická reprezentace českého národa a bude přispívat k naplnění zákona o československé federaci, který byl pak přijat 28. 10. 1968. V zákoně bylo řečeno, že Národní shromáždění rozhodne o počtu členů a zároveň zvolí na své schůzi 150 členů, částečně dle návrhu Ústředního výboru Národní fronty ČSR. Opravdu 10. 7. 1968 byla první schůze, tam byl zvolen předseda České národní rady, to byl Čestmír Císař. A bylo vytvořeno pět pracovních komisí. Ty byly: státoprávní (vedl prof. Jičínský), ekonomická (Veltruský), kulturní (Kříž), správní (Kempný, ten se potom později do České národní rady vrátil) a organizační (Zdeněk Hejzlar). Organizační komise měla navrhnout statut a jednací řád ČNR.

Kanceláři Národního shromáždění byl předložen návrh, že ti pracovníci, kteří chtějí jít do nově vytvářené kanceláře ČNR, mohou přejít a bude to jakoby převodem (čili neustále platil pracovní poměr). Tenkrát mě vyhledala sekretářka sekretáře, později se tomu říkalo vedoucí Kanceláře České národní rady, což byl dr. Zdeněk Vácha. Ta jeho sekretářka za mnou přišla, jestli bych nechtěla s nimi jít a dělat archiv ČNR. A protože bych tam byla samostatný pracovník, tak jsem řekla, že přejdu. Bylo to zřejmě moje štěstí, protože kdybych nepřešla, byla bych pravděpodobně vyakčněna společně s Františkem Cigánkem. Kdežto tady jsem byla vyakčněna jen částečně a udržela jsem se v práci. Přešla jsem tam k 1. 2. 1969.

Jak proběhlo vybudování archivu České národní rady?

Kancelář ČNR měla koncem roku 1968 dvanáct pracovníků. Tam dělal každý všecko. Už 1. 12. 1968 přišla pracovnice na spisovou službu. Česká národní rada získala přiklepnutý palác, kde sídlí dnes poslanecká sněmovna. Bylo to původně sídlo senátu, pak po válce to měly různé instituce, třeba ministerstvo zdravotnictví, ale naposledy tam sídlila oblastní stranická škola. Místnosti byly vyklíženy jen postupně, nejprve hlavní sál, aby měli poslanci kde zasedat. Ostatní kanceláře se vyklížely pomalu, rohová kancelář v prvním patře byla určena pro předsedu a nad tím rohová kancelář pro vedoucího kanceláře dr. Váchu. Ten měl pak vedle sebe dlouhou konferenční místnost a tam byl dlouhý konferenční stůl. A když mě tam přijali, tak tam byl rozsyp archivních materiálů, prostě halda materiálu z roku 1968 a i nové aktuální. Ovšem vedle toho existovala spisovna centrální, která fungovala od začátku. Tam se ukládal písemný styk s venkem (korespondence). Přes spisovnu přicházely zejména různá stanoviska a názory z ministerstev, úřadů, vědeckých ústavů apod., které sloužily k odborné přípravě jednání orgánů ČNR. Tato stanoviska a podklady pak byly přidávány k materiálům ze schůzí. Tak to bylo od počátku.

Když jsem přišla, musela jsem se rozhodnout, čím vlastně začnu. Tak zaprvé jsem věděla, že musím zpracovat ten rozsyp, oddělit nové materiály od období, kdy byla Česká národní rada jen poradním orgánem, a pak období, kdy se stala zákonodárným sborem ČSR. A když mě dr. Vácha přijímal, tak mi řekl: „podívejte se, já od Vás budu chtít jedinou věc, jinak si to udělejte, jak chcete jako archivář. Ale od Vás budu chtít, že když budu potřebovat materiál (jednotlivinu), tak abych ji měl do půlhodiny na stole. A to si zaříďte, jak chcete“. Měla jsem vlastně dva šéfy – Archivní správu, která na mě dohlížela metodicky, a pak šéfa kanceláře, protože jsem byla úředník. A z toho vyplývaly i další povinnosti jako například organizační příprava materiálů do pléna a docházení na plenární schůze. V poměrně krátké době, když byl vypracován definitivní organizační řád

kanceláře, bylo vytvořeno archivně-dokumentační oddělení a knihovna, to byli tři lidé, tomu jsem šéfovala až do reorganizace v 80. letech.

Jaké byly Vaše hlavní úkoly?

Mým hlavním úkolem bylo zpracovávání materiálů z orgánů České národní rady. Rozhodla jsem se, že zachovám metodiku, která byla zavedena v Národním shromáždění. Bylo to osvědčené a také jak jinak to zpracovat. Pořádala jsem to podle jednotlivých orgánů, podle schůzí a dělila jsem to na menší celky, a to na volební období. A podle volebních období jsem dělala i inventáře, ta období se přece jen trochu společensko-politicky lišila, tak to bylo docela rozumně rozdělené. Vyhotovila jsem k vyhledávání dvě pomůcky. To byl rejstřík systematický, který rozděloval celou materii podle resortů, uvnitř se to dělilo na takové podskupiny, a potom věcný rejstřík, který se týkal hlavně předsednictva a pléna. U pléna to nebylo tak potřeba, ale u předsednictva ano, protože tam byla řada nejružnějších organizačních záležitostí, a ty by mně vypadly ze systematického rejstříku.

Docela dobrá spolupráce byla s Archivní správou, která vykonávala nad naším archivem metodický dohled, pravidelně ke mně chodil dr. Karel Nývlt, žádné třetí plochy tam nebyly. V 70. letech vydali pokyn, že se musí dělat spisové a skartační řády, takže já jsem vytvořila organizační řád archivu, spisový řád a plán, ten se týkal hlavně centrální spisovny, a pak skartační řád a plán.

Když nastoupil do čela ČNR po Evženu Erbanovi Josef Kempný v roce 1981, tak se říkalo, že udělá velké organizační změny. Kupodivu, pokud jde o kancelář, držel se v prvním období zpátky, také do toho přišlo stěhování, bylo to složité, nebyli jsme ani na jednom místě. Když potom odešel vedoucí kanceláře dr. Klumpar do důchodu, Kempný si tam přivedl dr. Cholevu. A tehdy začala reorganizace kanceláře a chtěli také všechny archivní normy nově zpracovat. Na mě bylo udělat nově skartační a spisové plány. Původně, protože jsem se jim nezdála politicky dost košer, a patřila jsem k těm původním zaměstnancům – osmašedesátníkům, přivedli si nějakého právníka. Ten si vzal dva měsíce dovolenou, nevěděl o tom vůbec nic a odevzdal tak šílený paskvil, že to vůbec nebylo možné. A tehdy jsem šla za předsedkyní ROH a řekla jsem, že to není možné podle toho pracovat. On to opsal z několika dalších řádů, ale vůbec to nebylo souvislé. Nevím, jak to udělali, ale nakonec jsem ten řád udělala já a sloužil až do 90. let.

Byly nějaké druhy archiválií, které archivu unikaly?

Každý orgán měl stranickou skupinu (plénium, předsednictvo apod.), tam se všechny materiály předjednávaly a udělalo se stanovisko, kde se předjednálo

usnesení. Tyto materiály stranických skupin přes nás vůbec nešly, šlo to rovnou na ÚV KSČ. Další skupinu tvořily příruční spisovny předsedy a místopředsedů. Ve spisovně předsedy, kterou mu spravovala sekretářka, kde se také ukládalo podle čísel jednacích a chronologicky, jsem sem tam dělala skartaci podle jejího návrhu. Byly to nejbanálnější materiály. Velkou skartaci této spisovny, která nám byla protokolárně předána do archivu, jsem dělala pak už jako důchodce s vyznačením do protokolů, co jsem skartovala. Spisovny místopředsedů byly ukládány podle stranické příslušnosti (lidovci i socialisti dávali na své politické sekretariáty). Porady klubů se odbyvaly na stranické půdě, ne v ČNR, takže i materiály jsou ve stranických archivech.

Jaký byl postoj vedení České národní rady vůči archivu?

Například Evžen Erban si uvědomoval důležitost archivu. On měl ke mně celkem hezký vztah, já si na něj nemohu stěžovat, ale on by býval rád, abych dělala jakousi kroniku ČNR. To ale nebylo možné, mě nepřipustili jako vyškrtnutého straníka k rozhodujícím jednáním. Já jsem sem tam sedla a na stroji jsem něco napsala, ale nebylo to nic jiného, než co projednávalo plénium. Já jsem k žádným materiálům nedostala, ani jsem se o to moc nezajímala, protože bych se dostala do nepřijemné situace. Musela jsem neustále lavírovat.

Bylo možné využívání archiválií pro badatelskou potřebu?

Badatelská agenda byla jen ze strany kanceláře nebo úřadů. V pozdější době se stávalo, že z právnické nebo filozofické fakulty přišli studenti na konzultaci kvůli diplomové práci. Ale že by přišel badatel do archivu, to nebylo myslitelné. Podléhalo to zvláštní ochraně i lhůtě tehdy 50 let.

Jaké měl archiv prostory?

Strašně stísněné. Když probíhala v 80. letech rekonstrukce budovy, udělala jsem předtím kategorizaci, kategorie II byla uložena mimo v Suchdole a někde v Masné ulici ve sklepě. A měla jsem malý kumbál, kde jsem měla složené nejdůležitější materiály, protože to bylo potřeba. Bylo tam málo místa a já musela připravovat materiály do pléna, ČNR tehdy zasedala mimo budovu ve Sjezdovém paláci, vše se muselo vozit. Když to po skončení schůze přivezli, tak mi to složili a já jsem lezla po zemi, abych to dala dohromady. Po rekonstrukci jsme dostali dvě pěkné místnosti.

Materiál byl původně uložen ve Sněmovní 4, potom byl na několika místech a potom po rekonstrukci zase ve Sněmovní 4. V roce 1998 se stěhoval naposledy

do Sněmovní 1, kde je uložen ve dvou pěkných místnostech. A když byl naposledy stěhovaný, tak ho dali do nových krabic, a také oddělili kopie a vyskartovali je. Já jsem předtím držela dvě paré, abych mohla půjčovat z kopie, protože jinak by se to rozchvátilo.

Věnovala jste se rovněž zpracování archiválií?

Když jsem se vrátila jako důchodce, tak jsem nejprve vyskartovala všechny tajné spisy. Musela jsem se podvolit platným předpisům a ta skartace znamenala psaní rozsáhlých protokolů. Tajné jsem vyskartovala z let 1969-1989. Nám chodilo vše mnohokrát, to byly tajné informace pro poslance v jednom paré, které byly uloženy ve zvláštní tajné spisovně.

Potom jsem dělala takový přehled oběhu písemností v poslanecké sněmovně. Já jsem rozuměla oběhu v kanceláři a dělala jsem takový podklad pro oddělení informatiky, aby věděli, jak to nastavit elektronicky.

Pokud jde o zpracování, udělala jsem několik inventářů podle platné metodiky. Zpracovala jsem znovu rok 1968 (v roce 1999), potom leden 1969 – listopad 1971. V tomto období je ta kooptace poslanců v 5. schůzi v roce 1969 (v roce 2000), další 1971–1976 (v roce 2001). Zároveň se mnou pracovala kolegyně Mgr. Šuchmová, která dělala prozatímní inventární seznam pro léta 1976–1981. Já jsem navázala normálním inventářem pro období v červnu 1981 – květen 1986 (v roce 2005). V archivu pak mají prozatímní inventární seznamy pro období 1986–1990 a 1990–1992. Pro každý inventář jsem vypracovala náležité kapitoly úvodu (vývoj hospodářsko-politické a sociální situace, takový historický úvod, dále zprávu o Kanceláři ČNR a jejich úkolech, o personálních a organizačních změnách v kanceláři, archivní charakteristiku (manipulace materiálů, jejich uložení, jejich obsah a způsob inventarizace) a inventární seznam, přičemž inventární jednotkou byla schůze. A k tomu byl udělaný věcný rejstřík s odkazy na inventární jednotky a číslo bodu jednání. U každé schůze byly body jednání a ke každému bodu jsou zařazeny příslušné podklady. U některého bodu třeba nebylo nic. Pak je seznam zkratk a jako příloha složení vlády ČSR, protože personální změny ve vládě ČSR provádělo předsednictvo ČNR.

Zmínila jste počítačové zpracování, jak bylo na materiály ČNR aplikováno?

Na aplikaci výpočetní techniky v archivu ČNR jsem se podílela v počáteční fázi. Když se začalo mluvit o tom, že by se měly ve státní správě více využívat počítače, to bylo na začátku 80. let, tehdy to organizovala kancelář předsednictva

federální vlády. Tehdy se na mě obrátili, zda bych mohla vytipovat klíčová slova o naší matérii (tezaurus klíčových slov). Psala jsem o tom také článek do Archivního časopisu (*Počítačové zpracování systematického rejstříku k písemnostem ze schůzí České národní rady, Archivní časopis 38, 1988, s. 11–17*).

Když pak přišel do čela ČNR Josef Kempný, měl různé modernizační nápady. Tehdy také obstarali elektronické psací stroje s pamětí a já jsem tehdy zkoušela, jak by vypadal inventární seznam, kdybych ho začala psát na tomto stroji, a dělala jsem si vlastní tezaurus klíčových slov. Kam jsem pokročila, už nevím, asi jsem to předala po mém odchodu do penze své nástupkyni. Byla to asi slepá cesta, ale byl to zajímavý pokus. Třídilo to chronologicky a podle klíčových slov.

Jaký měly na Vaši práci události roku 1989?

Nikdo si nedovede představit, jak to tehdy v České národní radě vypadalo. Byla to stále personálně omezovaná kancelář, protože byla politicky až druhořadá. Byla snaha stále omezovat počet pracovníků. Pak se to najednou změnilo, Česká národní rada na sebe strhla polovinu federální moci, zatímco Federální shromáždění oslabilo.

Tehdy šla schůze za schůzí, trvaly do noci, i v jednu hodinu v noci mě přivezli domů... Ze začátku jsem tam byla úplně sama. Za vedení kanceláře dr. Cholevou bylo zrušeno samostatné oddělení a archiv byl začleněn do organizačního odboru. Já si nemůžu stěžovat, protože vedoucí mi rovnou řekl, „půjdeš za stejný plat a já Tě zaštitím. Já Ti do ničeho nebudu mluvit“. Tak to asi vypadalo od poloviny 80. let. V roce 1989 se pak hrozně zvýšilo pracovní tempo. Nebylo hlasovací zařízení, věčně se musely počítat hlasy. Na mně bylo, abych sehnala ze sekretářek pomoc na služby, abych dohlédla, aby počítaly dobře, protože neustále na nás útočili, že špatně počítáme. Byl rozdíl třeba dvou hlasů, čili i politicky to bylo nepříjemné. Jednalo se tak, že se přerušila schůze, začala jiná, pak se vrátili k té původní a ke všemu bylo potřeba dát dohromady podkladové materiály a museli jsme přesně vědět, kdy která schůze začala a končila, protože podle toho byly materiály řazeny. Bylo nutné, aby se dokumenty zachovaly a aby se našly, když bylo potřeba. Každý říkal, že je sabotuje kancelář, která je ještě pod vlivem starých struktur.

To byla hrozná doba mého života, do toho ještě přišly rodinné problémy... Pak přišla paní Šuchmová a já jsem v roce 1991 šla do důchodu. Pak jsem nastoupila jako brigádnice, to už byla jiná doba, ale ten začátek byla divočina.

Vybrala byste si znovu povolání archivářky?

Musím říci, že bych si vybrala nějakou oblast, kde je více práce s lidmi. Tu historii bych si určitě ponechala jako koníčka, nebo bych pracovala i v té osvětě, ale do archivnictví vlastního bych asi nešla.

*Rozhovor se uskutečnil dne 20. června 2012
v bytě prom. hist. Věry Janíkové v Praze-Dejvicích.*

Rozhovor vedli Josef Žabka a Jan Kahuda.

ROZHOVOR S PHDR. LUDMILOU KUBÁTOVOU

Narodila jste se v Senci na Slovensku, gymnázium jste studovala v Bratislavě, Turnově a Benešově. Jak k tomu došlo?

Narodila jsem se 14. července 1927 v Senci u Bratislavy. Od 1. září 1938 do listopadu 1938 jsem studovala na dievčenském reformním gymnáziu v Bratislavě. Po okupaci Sence Maďary byli moji rodiče násilně vyhnáni (měli menší statek) a odstěhovali se přechodně do Tovačova, kde jsem od 1. listopadu 1938 začala chodit do měšťanské školy. Když se později rodiče usadili poblíž Mnichova Hradiště, navštěvovala jsem zde od března 1939 měšťanskou školu. Po doplňovacích zkouškách jsem od 1. září 1940 studovala na gymnáziu v Turnově. Když rodiče museli opustit přidělený statek, protože zde mělo být posíleno německé obyvatelstvo, usadili se u Benešova u Prahy, kde jsem od ledna 1941 studovala na gymnáziu až do maturity v roce 1946.

Proč jste se rozhodla pro studium češtiny a dějepisu na pražské filozofické fakultě. Na koho z pedagogů ráda vzpomínáte? Jakou jste měla tehdy představu o Vaší profesní budoucnosti?

Už na benešovském gymnáziu mě zlákala historie. Odborné knihy mi tehdy půjčovala paní profesorka Balounová a prof. Hertl. Proto jsem se rozhodla studovat historii, jako druhý předmět jsem si vybrala češtinu, protože jsem měla pocit, že si musím doplnit slovenské jazykové základy a prohloubit češtinu.

Poslední dva roky na gymnáziu jsem se zajímala (spíše tápala) o hospodářské dějiny a od studia na fakultě jsem si slibovala, že budu moci tento zájem dále rozvíjet. Po absolvování fakulty jsem měla v úmyslu věnovat se práci v některé instituci, kde jsem mohla svůj zájem realizovat (naivní sny mládí). Nicméně studium na vysoké škole bylo pro mě velice důležité. Ovlivnil mě zde především prof. Václav Chaloupecký, jehož nepovinný seminář k problematice hospodářských problémů do konce 15. století jsem navštěvovala. Dále velice ráda vzpomínám rovněž na seminář prof. Karla Stloukala, rovněž orientovaný na hospodářské dějiny.

Po únoru 1948 jsem brzy ze snů procitla a bylo jasné, že jsem neměla šanci (nebyla jsem ve straně a ani jsem do ní nehodlala vstoupit a také jsem neměla zcela čistý „třídní původ“) získat nějaké příhodné místo v oboru, proto jsem

začala hledat možnost uplatnit se v příbuzném oboru - v archivnictví a přihlásila se na archivní školu. Chtěla jsem získat maximum zkušeností a tak jsem pilně navštěvovala povinné přednášky, skládala zkoušky, ale zaměřila se plně na dokončení fakulty (dějepisu a češtiny).

Mým prvním setkáním s praktickým archivnictvím byla archivní praxe o prázdninách 1949, kdy jsme společně se spolužačkami Ludmilou Mrázkovou a Alenou Malou pořádaly městský archiv v Jirkově.

Po ukončení studia nebyla žádná naděje na zaměstnání v Historickém ústavu nebo jiném vědeckém ústavu, na který bych byla pomýšlela. Podala jsem si žádost do Ústředního zemědělsko-lesnického archivu, ale nebyla jsem přijata. Kromě toho celý náš ročník dostal umístěnky na povinné učení v pohraničí. Byla jsem přijata jako profesorka češtiny na průmyslovou školu v Chomutově. Poslední den na fakultě, když jsem si vyřizovala příslušné papíry pro školu, jsem potkala na chodbě kolegy, kteří mi sdělili, že si podali žádosti do Archivu Ministerstva vnitra a že jsou tam ještě volná místa. Hned jsem se tam vydala, podala žádost a prošla pohovorem. Bylo mi sděleno, že během prázdnin dostanu vyrozumění. Ale nic nepřišlo. Až koncem srpna (ve škole v Chomutově jsem už měla vlastní skříň a připravoval se rozvrh) jsem dostala dopis, že mám 1. září 1950 nastoupit do archivu. To byla radost!

Jaké byly v archivu Vaše první úkoly?

První měsíc jsem pracovala v podatelně (tehdy povinný usus) a od října jsem byla přerazena do Lorety, kde byly uloženy soudní fondy a seznamovala se se spisovým soudním materiálem, terminologií a praxí z 19. století. Začátkem roku 1951 jsem začala rovněž se skartacemi u soudu v Lazarské ulici a v polovině roku 1951 jsem pak byla převedena do ústřední budovy v Karmelitské, kde jsem vyhledávala na pokyn příštího profesora Fialy písemnosti hospodářské povahy v guberniu pro profesora Klímu, s nímž měl archiv spolupracovat na edici dokumentů k hospodářským dějinám (nebylo realizováno). Přitom se stěhovalo, skartovalo apod.

Se všemi pracovníky archivu jsem měla přátelské vřelé vztahy a společná a náročná práce zejména v prvních několika letech, kdy se vytvářely základy systému archivnictví a budoval archiv, přátelské a kolegiální vztahy se prohlubovaly, proto nechci nikoho z pracovníků (ani odborných ani ostatních) ve vzpomínkách pominout a vzpomínám na všechny ráda.

Musím podotknout, že začátkem padesátých let a již dříve mnoho starších archivních odborných pracovníků z archivů odešlo na fakultu, např. prof. Roubík, Husa později Fiala nebo při kádrování byli „odešlí“. Takže většina odborných

pracovníků, když jsem nastupovala, byla mladá věkem i zkušenostmi a množství práce, i manuální, přátelství utužovalo a stíralo stranickou nadřazenost. Ovlivňovali jsme se kamarádsky navzájem a předávali si zkušenosti. Bylo to období spousty naléhavých úkolů – přebírání ohrožených písemných komplexů, jejich pořádání a ukládání do nových prostor (museli tehdy stěhovat všichni pracovníci), naléhavé skartace písemností zrušených úřadů (byl obrovský tlak na urychlené vyklizení prostor). Na zaučování tedy nezbýval čas.

Byla součástí Vaší pracovní náplně i předarchivní péče?

Ano, samozřejmě. Jak jsem již řekla, skartacemi jsem se zabývala hned od počátku a zůstalo mi to prakticky po celou aktivní kariéru. Od nástupu do archivu jsem už po třech měsících prováděla skartace nejen u ministerstev a institucí, které se zabývaly hornictvím, ale jiných ministerstev, jak to vyžadovala potřeba. Začátkem padesátých let se prováděly skartace živelně, jak se zbavovala nová ministerstva i jiné instituce starých spisů. Jen u některých ministerstev se zachovaly fungující spisovny (např. jsem skartovala u ministerstva veřejných prací, kde byla dochovaná spisovna i s příslušným personálem), ale to byla výjimka.

Skartovala jsem v mnoha úřadech a institucích, někde sama, jindy v kolektivu. V padesátých letech, když bylo třeba, se skartovalo nárazově, např. na několika mimopražských soudech, v Národním divadle i jinde. S kolektivem si vzpomínám na skartace písemností Ministerstva veřejných prací, Ústřední správy státních a hutních závodů, Ministerstva průmyslu, obchodu a živností, Úřadu říšského protektora, Zemského úřadu Praha, Ministerstva těžkého průmyslu, Ministerstva paliv a energetiky, Ministerstva školství a dalších. Zde se jednalo většinou o zrušené úřady, jejichž obsáhlé registratury musely být před převzetím do archivu proskartovány.

Postupně v souvislosti se správou horních fondů jsem byla pověřována skartacemi v tomto odvětví státní správy. Sama jsem skartovala například revírní báňské úřady, Báňské hejtmanství Praha, Hospodářskou skupinu báňského průmyslu, ale i Hospodářskou skupinu železa a kovů, Ministerstvo zdravotnictví, Ministerstvo průmyslu a rudných dolů, Geofond, Českou státní účtárnu, ale i centrálu Škodových závodů v Jungmannově ulici, firmu Petzold, Matici horníko-hutnickou a řadu bank a další.

Mou první institucí byl soud v Lazarské ulici, kam jsem byla vyslána skartovat po půl roce práce v Archivu Ministerstva vnitra. Starší kolegyně (pracovala v archivu 3 nebo 4 roky) mi poskytla jedinou informaci: „písemnosti do roku 1850 neskartuj“. Když jsme dorazily do budovy a ohlášily se, odvedl nás pověřený pracovník do dvou místností, kde byly v regálech narovnaný balíky, volné

písemnosti a v uličkách štosy písemností, různé krabice, papíry a noviny a velký stůl zavalený půlmetrovou horou nejrůznějších písemností. Kolegyně odešla a pracovník soudu mi dal klíč, abych se zamkla, protože místnosti byly blízko vchodu do budovy, a odešel. To bylo poprvé a naposled, kdy jsem litovala, že jsem nešla učit. Druhý den ráno v 8 hodin někdo klepal na dveře, a když jsem otevřela, stál tam úředník soudu a za ním se tyčili dva vazouni. Úředník mi oznámil, že „tito dva potrestaní mi budou pomáhat“ a odešel. Se strachem (byli jsme zamčeni a já měla klíč) jsem začala s jejich pomocí třídit věci v uličkách. Jak práce postupovala, osmělili se a požádali mě, zda bych jim nešla koupit naproti do řeznictví svačinu. Za dva dny si přinesli velký kameninový džbán a kromě nákupu svačin jsem jej každý den vláčela na oběd na Malou Stranu a když jsem šla z oběda, obrážela jsem cestou hospody a kde měli pivo (bylo nedostatkové, prodával se pivolín), koupila jsem půllitr (víc se tenkrát najednou neprodávalo) a než jsem došla do Lazarské, byl džbán plný. Společnými silami jsme skartaci zvládli.

Obecně bych snad ke skartační činnosti řekla, že jsem se vždy snažila o maximální dohodu a většinou jsem uspěla.

Archiv se snažil školit pracovníky pověřené v jednotlivých ministerstvech péčí o písemnosti a později i pracovníky jejich podřízených úřadů. Školila jsem (tam, kde jsem skartovala), na průmyslových ministerstvech a v jejich podřízených úřadech a podnicích (kromě montánních a průmyslových, např. ministerstvo těžkého průmyslu, ale i ministerstva školství, kultury, zdravotnictví aj). Později se vydávaly pokyny pro vypracovávání skartačních směrnic a spisových a řádů. (Tato agenda přešla později do kompetence AS). Do této péče patřily i montánní instituce.

Někdy koncem roku 1952 byli někteří odborní pracovníci archivu MV pověřeni jako „opky“ (operativní pracovníci) pro styk s krajskými archivy. Byl mi přidělen Jihomoravský kraj a Severomoravský kraj. Zpočátku se jezdilo každý měsíc, později v delších intervalech. Brzy po ustavení AS přestaly „opky“ fungovat a zůstaly jen přátelské vztahy s tamními archiváři.

Do 50. let 20. století nebyla předarchivní péče organizovaná a systematická, často závisela na dobrovolnosti institucí i archivních pracovníků. Teprve od 50. let se začala skartace systematicky provádět u ústředních úřadů a pozvolna i u ostatních úřadů a institucí. Jen pomalu se vytvářely u úřadů spisové řády, skartační řády a rejstříky, vydávaly se skartační směrnice a budovala systematická předarchivní péče.

Domnívám se, že předarchivní péče by měla být úzce propojena se zpracováváním fondů a jejich využíváním. Jen tato vzájemná symbióza umožňuje archiváři vidět písemnost jako užitečné celky.

Jsem přesvědčena, že předarchivní péče a výběr dokumentů měly a mají svůj nemalý význam pro současnost, ale i pro budoucnost a to nejen pro vlastní historii, ale nejednou i pro každodenní život. A kdyby se dalo zařídit, aby hlasu historie naslouchala veřejnost a její zástupci - poslanci, mohly by se stát vybrané dokumenty názorným příkladem historia magistra vitae.

Vaší celoživotní specializací jsou horní fondy a problematika horní správy. Jak jste se k tomuto tématu dostala?

Jakési dispozice pro tuto práci jsem získala již na vysoké škole. Pokud jde o správu horních fondů, došlo k tomu následovně. Začátkem roku 1952 byl uvězněn pracovník Archivu Ministerstva vnitra dr. Pavel Křivský, který spravoval po odchodu prof. Václava Husy na filozofickou fakultu montánní fondy. S prof. Husou jsem se tedy bohužel již v archivu nesetkala, až po několika letech jsem mu v rámci badatelské agendy vyhledávala materiál.

Několik dní po odchodu dr. Křivského jsem dostala klíč k budově Karmelitská čp.18, kde byly v prvním patře uloženy montánní fondy. Chodila jsem mezi regály a vyjeveně zírала na různá ručně napsaná písmenka a roky na několika desítkách krabic a stovky neoznačených různých balíčků, krabic, pořadačů a řady knih, tlustých, tenkých, malých, velkých až metrových a deset i víc kilogramů těžkých, uložených až do stropu, až jsem zabloudila (protože tam bylo mnoho různých kamrlíků nacpaných balíky a knihami). Když jsem se pídila po nějakých seznamech, nikdo o nich nevěděl a asi ani nebyly, protože materiál se svázal narychlo z různých úřadů, dolů, podniků, aby se zachránil před zničením. Až po nějaké době jsem našla v poslední místnosti, kde byla uložená část fondu Staré montanum, v regálu původní seznam z 19. století s označením starých skupin spisů fondu Staré montanum (ale tehdy jsem to nevěděla). A to bylo jediné vodítko pro ostatní materiál, žádné další seznamy, natož předávací, jsem nenašla. Kromě uložených písemností v Karmelitské bylo třeba zajišťovat další různé starší německé písemnosti z různých ministerstev, správních montánních úřadů a provozních montánních podniků, aby se nezničily. Přebírala jsem písemnosti pozdějšího fondu Vrchního úřad Příbram z ředitelství Rudných dolů v Příbrami, horní soudy, některé horní úřady a další písemný materiál související s hornictvím (později se část písemností jiných fondů např. dolů, různých podniků delimitovala). Novější písemnosti po polovině 19. století zůstaly uloženy u ředitelství v Příbrami.

Já jsem postupně nalézala v montánní problematice svou specializaci, která mi plně vyhovovala a práce s těmito fondy mě těšila. Potěšení bylo mnoho: když se nad hromadou písemností přišlo na to, jakým způsobem se bude zpracovávat

a podařilo se po vytřídění nepatřičných písemností, formovat fond. A největší radost byla, když se fond dokončil.

Potěšilo mě také, když přišel badatel (mnohdy nevěděl, co chce) a podařilo se nalézt, často v nezpracovaném materiálu, to, co potřeboval. Nebo když přijel asi v roce 1953 ředitel příbramských dolů a žádal nás, zda bychom nenašli nějaké informace o stařinách v Jílovém, že jsou v dole horníci a obává se, že je nad nimi voda. Ačkoliv byl materiál nezpracovaný, podařilo se nám během několika hodin nalézt mapu a popis dotyčného dolu. Ředitel přímo z badatelny volal, aby horníci okamžitě vyfárali a hodinu nato se voda provalila. To bylo největší potěšení z archivní práce. Později bylo podobných případů víc, i když ne tak dramatických.

Pocit, že archivařina neslouží jen několika archivářům a historikům pro potěchu, ale že jeho práce má i praktický význam a pomáhá lidem, je ten nejpěknější.

A byla bych neupřímná, kdybych nepřiznala, že práce s archivním materiálem mi umožnila využívat jej a publikováním málo známých nebo zcela neznámých skutečností přispět snad malým kamínkem do pokladnice historie.

Jak docházelo k přebírání horních fondů do archivu? Byla problematika hornictví obecně protěžovaná nebo naopak?

Část starších písemností Uranových dolů Jáchymov byla převzata, než jsem nastoupila do archivu. Část fondu Vrchní horní úřad Jáchymov jsme v roce 1952 vybírali a přebírali přímo ze zadržené místnosti v radnici v Jáchymově, kde byl uložen spolu s písemnostmi městského jáchymovského archivu. Novější písemnosti od poloviny 19. století zůstaly uloženy v registratuře v Jáchymově. Někdy v šedesátých letech přebíral archiv část novějšího materiálu z jáchymovského archivu (registratury). U toho jsem nebyla a nepřebírala ho. Materiál byl uložen v zapečetěné místnosti. Několikrát jsem něco v něm vyhledávala za dozoru. Podnikový archiv Uranových jáchymovských dolů se koncem sedmdesátých let stěhoval současně s ředitelstvím do Příbrami. Až do odchodu do důchodu jsem zde skartovala, ale dostávala jen předložené balíky a neměla možnost dostat se do depa a zjistit, jak registratura vypadá (vše bylo tajné).

Už za války se projevoval zájem o nerostné suroviny, které byly po válce základem pro obnovu hospodářství. Po válce bylo třeba rychle zajistit naléhavou potřebu surovin pro obnovu zpusťšeného hospodářství a průmyslu a hledaly se zdroje i nevyužitých zásob ve starých dílech a zavřených dolech nejen průzkumem, ale i na základě starých map a starých písemností.

Zejména na Slovensku, kde byl starší montánní materiál roztroušený v podnicích a různých místech, se začal svážet do Banské Štiavnice, aby mohl co

nejdříve sloužit pro praxi. Ministerstvo průmyslu tuto akci podporovalo a společně se správními slovenskými orgány a podniky (ty přispívaly finančně) ustavilo Slovenský báňský archiv.

Ale i v Čechách a na Moravě nutila naléhavá potřeba hornické praxe vyhledávat starší archivní materiál v písemnostech starých ústředních úřadů a zachraňovat novější ohrožené montánní písemnosti před zničením, a to nejen v úřadech (z nedostatku úložného prostoru) a montánních správních institucích, ale i přímo u některých dolů a podniků. Písemnosti ohrožené zničením se soustřeďovaly v Archivu ministerstva vnitřa, kam byly po přestěhování archivu z Valdštejnské ulice ukládány už před rokem 1950 v Karmelitské čp. 18 do prvního patra. Zároveň se zde soustřeďoval hornický materiál ze starých fondů AMV: například z gubernia byla vyčleněna montánní agenda a vznikl fond Nové montanum (až koncem osmdesátých let byl vrácen zpět do fondu gubernia), nebo z ministerstva veřejných prací bylo vyňato hornické oddělení (vráceno v šedesátých letech).

Ministerstvo průmyslu a snad i jiné montánní instituce přispívaly finančně pro soustřeďování materiálu z terénu do AMV a snad platilo i brigádníky - studenty na stěhování a snad i třídění materiálu (snad ještě na začátku padesátých let, ale to nevím jistě, protože jsem pracovala v jiných odděleních a budovách).

Od začátku roku 1952 jsem z pověření AMV spolupracovala s ministerstvem průmyslu, které chtělo po vzoru Slovenského báňského archivu vybudovat hornický archiv v Kutné Hoře. Dostala jsem lukrativní nabídku na vedoucího hornického archivu, ale odmítla jsem. Uvědomovala jsem si po zkušenostech s rozsáhlou badatelskou agendou pro průzkum, že nelze vyjímát části montánní agendy z jiných fondů, protože se ztrácejí souvislosti a v budoucnosti se budou mnohem obtížněji hledat. Snad v roce 1953 byl v Kutné Hoře zřízen samostatný báňský archiv pod patronací ministerstva, později se stal součástí Geofondu. Zpočátku se snažil „sbírat písemnosti“ montánní povahy (i část ministerstva hornictví, snad 8. odbor, už si to přesně nepamatuju, dnes je uložen asi v Geofondu), ale pracovníci hornického archivu byli brzy pověřováni konkrétními úkoly pro potřeby průzkumu týkajícího se znovuotevírání starých důlních prací a jiných naléhavých úkolů.

Montánní oddělení AMV úzce spolupracovalo s báňským archivem v Kutné Hoře i se slovenským Banským archivem v Banské Štiavnici i s pověřenými pracovníky ministerstva. Někdy i několik týdnů pracovali pověření pracovníci ministerstva (nebo montánního archivu) přímo v montánním oddělení AMV, které zajišťovalo nahlédací agendu pro jejich potřeby. V akutních případech vyhledávali pracovníci montánního oddělení písemnosti přímo k jednotlivým dolům v jednotlivých provozech, např. v Příbrami, Jílovém, několikrát pro Jáchymov apod.

Když v roce 1952 nastoupila do montánního oddělení dr. Věra Picková a později i Alena Malá, mohlo se oddělení věnovat vedle přebírání materiálu a skartaci i třídění, pořádání a zpracovávání jednotlivých fondů zaměřené pro potřeby dolů. Krom toho jsme se snažily kompletovat materiál (někdy fyzicky, jindy odkazy) zejména z písemností ústředních úřadů uložených v jiných institucích, např. z Archivu Národního muzea, Zemského archivu apod.

V oblasti dějin hornictví jste navázala odbornou spolupráci s řadou domácích i zahraničních institucí. Mohla byste krátce tuto spolupráci charakterizovat?

Účastnila jsem se aktivně pravidelných každoročních hornických seminářů v Národním technickém muzeu s mezinárodní účastí, montánní sekce Příbram ve vědě a technice s mezinárodní účastí (někdy jsem měla příspěvek, jindy malou výstavku archivních dokumentů), podobně i mezinárodních setkání v Banském archivu v Banské Štiavnici, v Mikulově apod. (V Mikulově jsem při jednom setkání historiků dělala společníci manželce pozdějšího ředitele Rakouského státního archivu ve Vídni pí. Mikoletzké). Na těchto akcích se setkávali odborníci se zájmem o hornickou historii z východního i západního Německa, Rakouska, Polska, dokonce z Anglie a vyměňovali si své poznatky a zkušenosti a navazovali spolupráci. Někteří hledali informace o konkrétních problémech své práce a nejednou se pak obraceli na SÚA.

Spolupráce s Rudnými doly Příbram, Uranovými doly Jáchymov a s Geofondem vyplynula z potřeb zajistit jejich některé problémy z praxe vyhledáváním starých map a písemností. Někdy to bylo dramatické vyhledávání pro jednotlivé provozy, někdy i do noci, i týden, když čas kvačil a byl ohrožen plán státních dodávek strategických surovin. Odměnou to byl pocit, že jsme se podílely na problémech praktického života, někdy i záchrany horníků a že jsme mohly využít archivních zkušeností pro normální život. Jen jednou jsme dostaly s kolegyní Pickovou peněžní odměnu 4000 Kčs (když byl měsíční plat 800 Kčs) prostřednictvím vedení SÚA, kterou jsme musely odevzdat ROH, z této částky jsme dostaly do pořadačky za odměnu přenosné malé rádio.

Já osobně jsem dostala od Cínových dolů Horní Slavkov odměnu fátat do starých provozů (bylo to v době, kdy ještě ženy nesměly fátat, nevím, jestli teď už smí). Byl to jeden z mých životních zážitků. Po sfárání v kleci jsme asi kilometr pochodovali chodbou a pak jsme narazili na jámu asi 50 m hlubokou, v níž byly asi po 8 až 10 m umístěny na neohrazených a dřevěných plošinách žebříky, vždy na protilehlé straně byl postavený další a muselo na něj přelézt. Strachy

jsem nemohla ani vydechnout a tvářit se statečně. Potom jsme prolézali starými díly, úzkými chodbičkami, opírali se rameny o skálu a postupovali v předklonu. Mohla jsem si přiložit ruku na rýhy vysekané mlátkem a kladívkem starých horníků a vstřebat pocit sounáležitosti s nimi. Končili jsme asi půlkilometrovým pochodem ve staré odvodňovací štolě.

S Vaším jménem je rovněž spojeno vytvoření koncepce činnosti Státního ústředního archivu směrem k veřejnosti, zejména systematické výstavy a organizace publikační činnosti. Mohla byste tuto koncepci krátce přiblížit?

V padesátých letech se zajišťovaly nejen praktické potřeby archivu, ale i teoretický a metodický rozvoj archivní práce a z toho zákonitě plynula nutnost zviditelnit práci archivu, a to nejen pro potřeby badatelské historické obce, ale i pro veřejnost. Pracovníci SÚA připravili Průvodce a velmi aktivně se podíleli na právě Celostátní výstavě archivních dokumentů na Hradě a zajišťování průvodcovské činnosti. Kromě toho se přejímalo stále mnoho nového materiálu, skartovalo se, probíhaly pořádací i zpřístupňovací práce, proto na ostatní činnost nebyl čas ani síly.

První větší výstavu archivních dokumentů přímo v budově v Karmelitské připravili členové skupiny sportovního klubu Rudá hvězda v SÚA před spartakiádou v roce 1960 (byla jsem předsedkyní skupiny, měli jsme asi 20 členů, převážně žen). Vyklidili jsme a umyli podlahu ve dvoraně, s přispěním rudohvězdníků a ostatních mladších kolegů sehnali v archivu různé stoly a naaranžovali dokumenty (o bezpečnost se nestarali, ale nic se neztratilo) se sportovní tematikou z různých fondů a navázali spolupráci s Tyršovým domem. O výstavu byl dost velký zájem.

Později se realizovaly příležitostně větší nebo menší výstavy k různým výročím (např. 450 let Jáchymova s tiskovkou a jiné), k tématům nebo k materiálům z fondů. Většinou je připravovali pracovníci z některého oddělení. Později archiv opatřil (podílela jsem se na tom) prosklené uzavřené stoly s osvětlením. Výstavy se konaly v prostorách před badatelnou, nebo v Malovaném sále. Archiv se účastnil i větších mimoarchivních výstav např. Cín v dějinách v Národním technickém muzeu nebo zapůjčoval dokumenty na jiné výstavy.

Publikační činnost zpočátku vyplynula též z pořádací práce jednotlivých oddělení a zájmu pracovníků (sešitové kostarové tisky zaměřené k různým tématům nebo výročím). Tisk obstarávalo tiskové pracoviště (1 člen) konservačního oddělení a já jsem zajišťovala odborný dohled a materiálové potřeby a později

kontakty s tiskárnou vnitra, ale i v Sadské. Vyřizovala jsem odesílání povinných výtisků, spolupracovala jsem s kolegy z jednotlivých oddělení apod. Později koncem šedesátých a začátku sedmdesátých let se začaly připravovat edice (i řady) dokumentů, většinou z podnětu pracovníků jednotlivých oddělení. Vedení archivu plně podporovalo publikační iniciativu jednotlivých oddělení a publikační činnost odborných zaměstnanců.

Další oblasti, které jste se intenzivně věnovala, bylo období dějin okupace a protifašistického odboje.

V roce 1961 poslední den před ukončením mateřské dovolené mě navštívil dr. Charous, tehdejší vedoucí oddělení, které tehdy spravovalo montánní fondy, a oznámil mi, že jsem byla přeložena do oddělení nových fondů bez jakéhokoliv důvodu. Oplakala jsem to, ale z archivu jsem neodešla a nastoupila. Pracovníky oddělení jsem dobře znala a začala pracovat na rozpracovaném fondu Komise pro stíhání válečných zločinců a jiných fondů oddělení. Po práci jsme s kolegyní Irenou Malou a kolegou Lesjukem připravovali ze zájmu edici dokumentů hospodářské povahy z různých fondů z období po první světové válce. Měla to být ediční řada, ale další díly se nerealizovaly. V době letních dovolených jsem vykonávala v oddělení nahledací agendu a narazila na zajímavý materiál pochodů smrti z koncentračních táborů. Dohodly jsme se s I. Malou, že se pokusíme téma doplnit o údaje z jiných archivů. Později jsme spolupracovaly s R. Bubeníčkovou-Hlušíčkovou na dalších tématech (železničáři v odboji, koncentrační tábory aj.). Zapojila jsem se do práce na edici profašistického boje, kterou připravovalo oddělení. Pracovala jsem na ní, i když jsem se vrátila po odchodu dr. Pickové z archivu do montánního oddělení.

Měla jste možnost bádát i ve vídeňských archivech, na co jste se zde soustředila a jaké vidíte perspektivy v tomto ohledu?

Byla jsem vyslána na dva studijní pobyty do Archivu Dvorské komory ve Vídni. Při prvním jsem studovala Pamětní knihy (Gedenkbücher) rakouské řady staré dvorské komory, které jsem viděla při exkurzi jako doprovod manžela na historický kongres. Když jsme byli v depu, uviděla jsem řadu Pamětních knih a na jedné byl nápis Boehmen a neodolala a poprosila, zda bych se mohla podívat do obsahu. Při prvním studijním pobytu jsem se zaměřila na Pamětní knihy (řady rakouské, české byly předány už ve dvacátých letech) a orientovala se po fondech archivu. Při druhém pobytu jsem měla za úkol zjistit, do jaké míry se dochovaly mapy českého původu se zřetelem na montánní tematiku

z 18. a 19. století a případně zjistit písemnosti z druhé poloviny 19. století týkající dělnického hnutí, které nebyly odevzdány při rozluce ve dvacátých letech. Protože to bylo náročné, požádala jsem ředitele, zda bych mohla chodit do archivu brzy ráno, když tam chodí uklízečky. Dovolil mi připravit si materiál na ráno před úřední dobou a dovolil mi půjčovat si na sobotu a neděli inventáře apod. Když viděl můj zájem a snahu rakouský archivních kolegů pomoci mi, umožnil mi navštívit i archiv vídeňského policejního ředitelství. Bohužel pobyt se krátil, takže jsem v policejním archivu mohla pracovat jen 1 a půl dne, ale zato přímo v depotu.

Mohla byste krátce naznačit, jaké vidíte do budoucna úkoly v oblasti zpřístupňování a využívání horních fondů?

Bohužel jsem po odchodu ze Státního ústředního archivu neměla možnost zjišťovat využívání nebo zpracovávání montánních fondů, proto nemohu vyjádřit svůj názor na současné využívání a zpracovávání konkrétně. Využívání horních fondů záleží na dvou základních faktorech. Zaprvé na zájmu a potřebách pracovníků z hornické praxe. A zadruhé historiků, kteří by se tematikou chtěli zabývat a prokousávat se dost náročným starými i novými odbornými termíny a nedat se odradit nečitelnými texty (plynoucí z potřeb praxe).

Když jsem z archivu odcházela, skoro všechny montánní fondy (kromě části substitucí a zčásti označených doplňků montánních fondů) byly základním způsobem zpracovány, měly vypracované inventáře nebo jejich koncepty. Valná většina, skoro všechny, měly zpracovány seznamy knih, i když nebyly vytištěné. Výjimku tvořilo Staré montanum, které kromě úředních knih mělo zpracováno několik dochovaných pomocných knih. Kromě orientačního soupisu oddělení z počátku 19. století a soupisu místních jmen signatury 5 se o obsahu písemností nic nevědělo a badatelská praxe se vykovávala „po čuchu“ a pokusem.

Potřeby praxe a odborných montánních pracovníků nutily hledat možnosti podrobnějšího zpracování. Pokusily jsme se začít katalogizovat fond od první signatury, ale zjistily, že je to práce nad možnosti jednoho pracovníka (dr. Malá byla dlouhodobě nemocná). Proto jsem zvolila pokusně zpracovat „krabicový inventář“. Jednotku tvořila krabice a z ní jsem vypisovala zajímavé informace o dolování, technice (požadavek montánních pracovníků), jména správních úředníků, záznamy různých zajímavých událostí pro historii apod. (orientačně 30–50 údajů na krabici). Měla jsem zlomenou nohu a nesrustala. Vedení archivu mi dovolilo vozit si každý týden jednu krabici domů (řidič pan Frydrych) a já jsem mohla pracovat 8 i více hodin denně. Když jsem nastoupila do práce, když to bylo možné, pokračovala jsem v inventarizaci. Dokončila ji před odchodem do

důchodu (přes 1200 stránek strojopisu). Opravy jmen jsem dělala bezplatně asi před třemi lety z vlastní iniciativy po dohodě s dr. Drašarovou.

Do budoucna by bylo možno použít mého inventáře k vytvoření rejstříku, případně doplnit údaje; v inventáři jsou uvedeny odkazy na dochované pomocné knihy a opakující se informace (např. konsultační protokoly jsou stručně označeny). Chtěla jsem ze zájmu přepsat inventář a dopracovat, ale zradilo mě zdraví. Domnívám se, že by bylo reálné zpracovat další inventáře jednotlivých částí fondu a pořídit k nim rejstříky (věcný, osobní, místní). Umožnila by se orientace ve fondu a doplnily by se zbývající informace. Ve fondu je spousta neznámých pramenů k hospodářským dějinám českých zemí – Čech, Moravy, Slezska, Kladska, Lužice, a to je zcela netknuté. Takže si myslím, že by bylo dobré, kdyby se to postupně zpracovávalo. Nedalo by to snad ani tolik práce, kdyby se využil můj koncept inventáře a rejstříky by nezatěžovaly tolik, kdyby se dělaly po částech.

Domnívám se, že montanní fondy na rozdíl od jiných fondů obsahují vedle správních a úředních údajů množství velmi zajímavých informací o životě a každodenní praxi tehdejší doby. Poskytují řadu informací nejen pro obecné a hospodářské dějiny a dějiny hornictví, ale i základní materiál pro sociální a právní dějiny a výrazné množství údajů pro mzdovou a cenovou oblast a to nejen pro České země, ale i pro Lužici, Kladsko a Slezsko (především Staré montanum, pro poslední tři jmenované země, dosud zcela nevyužité). Naleznou se v nich dokumenty pro mezinárodní vztahy a propojení zejména finanční a pro vývoj technického pokroku nejen v hornictví, ale i ve strojírenství, chemickém průmyslu, vodním hospodářství a lesnictví. Cenné jsou i záznamy a nařízení o bezpečnosti práce. A nejen to. Často posloužily tyto fondy též pro současný provoz dolů, zejména starými mapami, zprávami o dolech, jejich hloubkách, vytěženosti i zásobách apod. A i v budoucnu budou nepochybně sloužit.

Po odchodu do důchodu jste dlouhá léta pracovala v Archivu Národní knihovny. Mohla byste krátce charakterizovat svou činnost na tomto pracovišti?

Po odchodu do důchodu v roce 1986 jsem v roce 1987 nastoupila do Archivu Národní knihovny, protože archivářka dr. Hekrdlová odešla na mateřskou dovolenou. Poznala jsem ji spolu s dalšími několika studenty, kterým jsem z popudu profesora Skály vybírala německé texty z 16. a 17. století pro seminární práce (s profesorem Skálou jsem se znala z konzultací s překlady nečitelných montanních textů a vyhledávání pro jeho badatelské práce).

V této době se Archiv NK začal budovat. Když jsem nastoupila, byla už převzata část písemností z období po první válce. Ostatní písemnosti starší i novější byly rozptýleny v oddělení rukopisů a jiných odděleních a útvarech a nejednou i v nevyhovujících skladištích. Přebírala jsem starší písemnosti z oddělení rukopisů a novější materiál (i po roce 1945) po skartaci z jednotlivých oddělení. Když se kolegyně Hekrdlová vrátila z mateřské, dohodly jsme se, že budu zpracovávat materiál do roku 1918, ona novější, aby se mohla věnovat vedení a budování archivu.

Třídila a pořádala jsem různé staré písemnosti nejen z činnosti knihovny, ale i různé části fondů nebo jednotliviny darované nebo zakoupené knihovnou. Postupně jsem začala zpracovávat jednotlivé fondy a z této činnosti jsem uveřejnila několik studií. Zapojila jsem se též do prací knihovny pro přípravu pro publikaci Handbuch deutscher historischen Bestände in Europa, spolupracovala též na vydání Rukověti historických fondů NK.

Pokud bychom se vrátili na počátek, vybrala byste si opět povolání archivářky?

Až se podruhé narodím, vyberu si archivařinu znovu a znovu montanní fondy, ale občas zabruslím i do jiných fondů, to přispívá k archivářskému rozhledu a inspiraci.

Rozhovor proběhl korespondenčně v lednu – říjnu 2012.

Rozhovor vedl Jan Kahuda.

ROZHOVOR S PHDR. ALENOU NOSKOVOU

Co Vás vedlo ke studiu archivnictví a výběru povolání archiváře?

Vzhledem ke svému věku a datu narození jsem už a zároveň ještě nemohla absolvovat gymnázium a absolvovala jsem tedy jedenáctiletou střední školu v Jablonci nad Nisou, v roce 1959. Byla to velice zajímavá doba, již ne poválečná, ale od války neuplynulo mnoho času, a na této jediné jedenáctiletce, která tehdy v Jablonci byla, se ocitli profesori víceméně z trestu, kteří byli do pohraničí posláni proti své vůli z vnitrozemí. Já si to tenkrát neuvědomovala, ale v mnoha případech to byli lidé politicky nepohodlní. Sešel se tu opravdu výborný kolektiv, kantory jsme celkem ctili, i po těch letech na ně vzpomínám s vděčností. Byly tam dvě výrazné osobnosti, které mne ovlivnily. Jeden profesor vyučoval chemii a druhý dějepis. Takže jsem vlastně až do jedenácté třídy váhala, protože oba mi říkali, že bych měla jít studovat ten jejich obor...

Takový velký rozptyl, dějepis a chemie...

To ano a navíc jsem si byla vědoma toho, že matematika nebyla můj oblíbený předmět a fyziku jsem přímo... neuměla, nechci říct neměla ráda, ale prostě jsem ji neuměla. Znamka z fyziky byla vždy z milosti vzhledem k ostatním známkám na vysvědčení. Měla jsem tolik soudnosti, že jsem si nakonec řekla, že chemie předpokládá znalost i dalších technických oborů, a že bych asi neuspěla. Jenže otec měl představu, že ze mě bude stavař, proto jsem zvolila na jedenáctiletce jako volitelné předměty technické kreslení a z jazyků angličtinu.

S Vaší konstitucí je to zvláštní představa.

Tři roky jsem rýsovala a učila se chemii, ale nakonec jsem to vše v posledním ročníku před maturitou zavrhl, protože jsem věděla, že žádný technik ze mne nikdy nebude.

A co Vás vedlo k výběru historie a archivnictví?

Věděla jsem, že nechci být úřednicí, také jsem věděla, že nemohu být lékařkou vzhledem ke své povaze. Nebyla jsem schopna nikomu ani vyndat třísku.

A tak naivně, dětsky, jsem si představovala, že budu dělat něco, co není pomíjivé, co se ani nesní, neroztrhá, neprodá, nekoupí, ani nerozbije, že chci dělat něco, co zůstane. A ze všech oborů, když jsem si prohlížela nabídky jednotlivých škol, mi vyšlo jednoznačně jako nejlepší volba právě to archivnictví.

Ovlivněna jsem byla ne rodiči, kteří byli velice praktičtí, ale babičkou. Ona pocházela z Chodska, z Chudenic, narodila se na konci 19. století a v Chudenicích byla ještě velice živá vzpomínka na Josefa Dobrovského, který delší dobu žil na zdejším zámku hraběte Černína. Babička měla velkou knihovnu plnou vlastenecké literatury, kterou jsem přečetla.

Takže to byla babička, kdo Vás ovlivnil v tom, že jste tíhla k historii.

Ano, rozhodla jsem se a odjela do Prahy k přijímacím zkouškám na Filozofickou fakultu, na samostatný obor archivnictví. Ocitla jsem se v Praze, přišla na fakultu a první, koho jsem zde potkala, byl student posledního ročníku Ivan Šťovíček, můj pozdější kolega, který se mi smál, protože viděl takovou naivku, která se ho zeptala, kam má jít, že přijela na zkoušky. Dnes si promítám, jak mě s gusem doprovodil do místnosti, kde jsem se měla přihlásit a první, koho jsem zde viděla, byl profesor Zdeněk Fiala. Ten se mne ujal a zkoušky proběhly tak, jak proběhly. Všichni se podívovali nad mým technickým kreslením.

Tak zase jako jeden z mála archivářů rozumíte těm technickým výkresům!

No, to určitě... (smích) To už bohužel nerozumím. Ze zkoušek jsem však odjížděla velice rozpačitá, protože jsem si říkala, že nemohu být úspěšná, když neumím němčinu a latinu, které jsem nikdy nestudovala. Byla jsem přesvědčená, že jsem se na zkoušky vypravila naprosto zbytečně. Vyrozumění nakonec přišlo a bylo kladné, já byla velmi překvapená a šťastná. Takže jsem v roce 1959 začala navštěvovat fakultu.

Náš ročník byl malý, měl pouze pět lidí, ze kterých studium dokončili čtyři, myslím. Byla to Dr. Eva Barborová, která se věnovala středověké historii, kolega Dr. Jiří Novotný, známý v oboru bankovního archivnictví, pak jeden přeběhlík, můj manžel (Bedřich Nosek), který sice dostudoval, ale archivnictví se nikdy nevěnoval, protože přešel na hebraistiku. Ještě jsem zapomněla na archiváře Dr. Václava Štěpána. Na všechny tyto kolegy vzpomínám ráda, byla jsem s nimi v kontaktu neustále.

S řadou dalších budoucích kolegů jsme měli společné předměty, třeba Dana Perutková, která se významně zapsala mezi archiváře. Vyučovali nás

profesoři jako profesor Červinka, který se věnoval 19. století. Profesor František Kavka, který přednášel středověk a vlastně tam byli už i ti mladší, dnes profesoři Ivan Hlaváček, Robert Kvaček a další. Studium pro mne nebylo jednoduché, zvláště první dva roky, kdy jsem se prakticky neustále učila němčinu a latinu. Nemínul jediný den, kdy bychom neměli dvouhodinovku některého z těchto jazyků.

V létě roku 1963 se mi narodil syn. Když se pan profesor Fiala dozvěděl, že se vdávám, tak tomu nevěřil a zlobil se, říkal: To nedoděláte, to jste neměli... Způsobili jsme v ročníku trochu pozdvižení, ale nakonec jsem ani nepřerušovala studium a mateřskou jsem absolvovala o prázdninách.

To jste teda šikovná!

Syn se narodil v červnu, před jeho narozením jsem složila velkou zkoušku z archivnictví u profesora Fialy a v říjnu jsem nastoupila do posledního ročníku a pracovala na své diplomové práci. Nedopadla tak, jak jsem si představovala, to přiznávám, víc jsem prostě nezvládla. Mým tématem bylo 19. století, čeština a němčina v úřední řeči... Zpracovávala jsem úřední a soudní dokumenty v českobudějovickém archivu.

Kdybyste měla jmenovat z vyučujících někoho, kdo Vás nejvíce ovlivnil, koho jste měla nejradši? Zároveň, jestli Vám studium bylo užitečné k pozdější praxi v archivu, jestli to nebylo pouze formální vzdělání?

To se takto nedá říci. Nejradši jsem měla profesora Fialu a pro toho končila historie v raném novověku. Tenkrát nebyly ani takové předměty jako jsou dnes, že by k nám docházeli archiváři z praxe. My měli skutečně ryzí historii a pomocné vědy historické. Pro moji budoucí praxi byl výsledek výuky pomocných věd téměř nulový a dnes už z toho nic neznám, protože jsem to nikdy nepotřebovala. Když jsem nastoupila do Státního ústředního archivu, tak jsem mohla nechat zdát i o 19. století, jediné volné místo bylo v oddělení nejnovějších dějin. Ani tu paleografii jsem nikdy nevyužila a to je škoda, když vezmeme, jak náročné celé studium bylo. To vědí všichni, kdo studovali archivnictví, že paleografie a pomocné vědy vůbec nebyly nic jednoduchého. V průběhu studia jsem ale pochopila význam písemností jako historických pramenů, pokud jsou shromážděny a utříděny do souvislostí, lze v nich vystopovat obraz skutečnosti. To je myslím nejdůležitější pro práci archiváře.

Bylo to tak, že ty nové materiály po roce 1918, případně po roce 1945 byly považovány z hlediska archivnictví a pomocných věd za druhořadé?

Ono toto období nebylo považováno za historii, byla to oblast, ve které se teprve dokumenty sbíraly.

Bavilo Vás to studium?

Ale ano, musím říci, že mě bavilo velmi. Tedy poté, co jsem se vyhrabala z hrůzy jazyků a překonala i středověkou němčinu u doc. Skály, což bylo příšerné a byla to také jediná zkouška, kterou jsem dělala dvakrát. Já se chtěla vždy věnovat 19. století, to bylo období, které mi bylo blízké už od dětství.

A když jste absolvovala?

Když jsem dokončila studium v roce 1964, starala jsem se o syna a v srpnu 1965 jsem nastoupila do Státního ústředního archivu, protože manžel nechtěl odejít z Prahy. Přijela jsem však se synem a nebyla jsem schopna si představit, jaké problémy to přinese. Ocitla jsem se tu s dvou a půlletým synem, musela dojíždět do zaměstnání, tehdy ještě bez metra. Začala tedy velice složitá etapa života, být v určitou hodinu v zaměstnání, odpoledne jesle... Klasický uspěchaný, poměrně neradostný život a upřímně to byl celkem šok oproti fakultě, protože reálný život je úplně jiný.

Nastoupila jsem tehdy do nejnovějšího oddělení, do Loretánské ulice, tenkrát to bylo první oddělení, které spravovalo materiály od roku 1918 až po ty nejnovější. Neuměla jsem nic. Nový spis jsem viděla poprvé v životě až na pracovišti. A ze začátku jsem ani těch spisů moc neviděla, protože jsme prováděli většinou hlavně stěhovací a manipulační práce a tehdy jsem pochopila, že ta práce bude namáhavá i fyzicky. Jedinou mechanizací byla husička, koneckonců jako dodnes. Zvláště první rok to bylo těžké, práce mne zklamala, skoro jsem začala dávat za pravdu otci, který se vždy hrozil, jaký obor jsem si to vybrala.

A co kolektiv?

Ano, přišla jsem do kolektivu, který mi byl blízký, většina z nás byla i stejné věkové kategorie, plus minus deset let. Byly zde kolegyně, které měly stejně staré děti. Byl to právě tento kolektiv, který mi pomohl překonat prvotní šok. Postupně jsem nalézala fondy, které mne zaujaly. Zpracovávali jsme tenkrát Zemskou školní radu, následovalo Ministerstvo financí po roce 1918. A to byly první fondy, na kterých jsem se od zkušenějších kolegyň učila zpřístupňování.

A potom přišel rok 1968 a to bylo zase trošku o něčem jiném. A protože jsem tam byla nejmladší a zrovna se zakládalo nové oddělení pro materiály po roce 1945 a já už jsem na to své 19. století vcelku rezignovala, tak jsem souhlasila, že půjdu s kolegy do tohoto nejnovějšího oddělení. Bohužel pracoviště bylo opět o pár kilometrů dále, až na Břevnově, což mně zprvu nedošlo a ještě trošku více mi to zkomplikovalo již tak náročné hodinu a půl trvající ranní a odpolední cestování. Výsledkem bylo, že jsem si musela pracovní úvazek snížit, takže ani tyto první roky v novém oddělení nebyly jednoduché.

Začínali jsme v malém kolektivu pěti či šesti osob i s malým množstvím archiválií a naše nová vedoucí dr. Růžena Hlušíčková se této práci velmi věnovala. Mezi zakládající členy oddělení patřil i dr. Josef Žabka. Bylo nás z počátku opravdu pár, až později přišli další, dr. Karel Bolomský, kolega Milan Bílkovský a dr. Tomáš Kalina. Kolektiv byl dobrý a asi i v této chvíli mě začala práce skutečně bavit. Brala jsem to tak, jako že budujeme nové oddělení, pracoviště, které bude i využíváno, protože do této doby se tyto nejnovější materiály ani nepůjčovaly do studovny a když, tak hodně cíleně a výběrově.

Jaká byla atmosféra roku 1968?

V archivu to byla doba velice složitá, ale nebyla složitá až tak, aby někdo musel archiv opustit. Alespoň co se týče kolegů, které jsem měla kolem sebe. Nechci mluvit za celý archiv. I vztahy mezi lidmi byly takové soudržné, nikdo nikomu nepřál nic zlého. Měli jsme dvě kolegyně z tehdejšího Sovětského svazu, které byly po srpnu velice nejisté, ale celkem rychle pochopily, že je z kolektivu nevylučujeme a nebudeme jim nic vyčítat.

To jste již byla na Břevnově?

Ne. Srpen 1968 jsem prožila na Loretánském náměstí, až v lednu 1969 vzniklo nové oddělení.

A předpokládám, že se tím změnila i Vaše práce, ať už z toho hlediska zpracovatelského...

Ano, už si to přesně nepamatuji, ale myslím, že když se to oddělení konstitovalo, tak jsme téměř nezpracovávali. V tom úplném začátku vůbec, nechci říct, že bychom byli pouze úsekem předarchivní péče, ale všichni jsme chodili na skar-tace a všichni jsme se věnovali výběru archiválií, které čekaly ve spisovnách na převzetí a trvalé uložení.

Dr. Jaroslav Vrbata, poté, co se stal ředitelem, se snažil skartaci a výběr archiválií postavit na poměrně vysokou úroveň, dát jim teoretické základy. Tenkrát jsem od něho dostala takový nevděčný úkol, který ani nevím, jestli se tu někdy zhodnotil, a který mi nebyl moc příjemný, ale nakonec jsem se tomu věnovala skoro rok. Tím úkolem bylo vytvořit přehled orgánů státní správy. Byla to časově náročná práce, na základě zákonů a jiných různých pomůcek sestavit vývoj jednotlivých rezortů od roku 1945 do roku 1968. Vznikla obrovská kartotéka, ve které jsme mohli vyhledávat původce archivních fondů podle rezortů nebo podle roků a sledovat všechny změny v názvech a v kompetencích původců. Kartotéka se využívala i při psaní úvodů k inventářům. Z dnešního hlediska je to přežitě, dnes najdete vše na internetu, ale tehdy to bylo vcelku užitečné.

Když se vrátíme k té předarchivní péči...

Nejvíce času jsme věnovali výběru archiválií a jejich převzetí, zvláště ve chvílích, kdy se některé instituce zcela rušily. Nechci říci, že to byla pouze nárazová práce, samozřejmě jsme reagovali klasicky na skartační návrhy, pracovali jsme obdobně jako vy dnes, ale vzhledem k tomu kolik nás bylo, jsme přednostně zachraňovali materiály, které se ocitly v přímém ohrožení v nějakém sklepe či na půdě a snažili jsme se převzít do archivu maximum. Nejvíce byly takto ohroženy fondy průmyslových rezortů. Výběr archiválií Úřadu předsednictva vlády, Ministerstva financí a Ministerstva školství a kultury naopak probíhal způsobem naší pravidelné spolupráce s pracovníky příslušných spisoven.

Současně s výkonem předarchivní péče jsme začali zpracovávat rozsáhlý fond Úřadu předsednictva vlády. Vedením zpřístupňovacích prací byl pověřen Dr. Bolomský a této náročné práce se zhostil s velkým úspěchem. Tento fond je v současné době jedním z nevyužívanějších fondů pro historii po roce 1945.

To je ta tajná a běžná spisovna fondu Úřad předsednictva vlády?

Ano, nejdříve jsme mohli zpracovat pouze běžnou spisovnu a později navázalo zpřístupnění její tajné části. Celý fond byl zpracován podle tehdejších pravidel, vycházeli jsme z jednotlivých manipulačních období a věcného třídění na základě signatur. Nevím, jestli by to odpovídalo dnešním standardům. Zpřístupňovací práce byly zahájeny v roce 1974 a na konci roku 1975 byla zpřístupněna běžná spisovna vlády a zpracování tajné části probíhalo v roce 1978 a 1979 včetně vypracování rozsáhlých inventárních pomůcek.

Samozřejmě, že vláda nebyla rozsyp. Měla své vnitřní členění na 3 manipulační období. Přesto nad tímto výkonem smekám, protože fond, který tvoří téměř 6000 kartonů, je přehledný, badatelé se v něm dobře orientují. Navíc je to fond průřezový, ve kterém najdete základní informace ke všem oblastem politického i hospodářského života.

Zprístupňovací práce probíhaly postupně i u dalších méně rozsáhlých fondů.

Já jsem se po mateřské dovolené v roce 1974 vrátila opět do skartačního úseku. Přejímali jsme velké celky, jako například fond Národní fronty, který je nyní ve správě 6. oddělení. Až do té doby jsme spravovali pouze jeho malou část, protože jsme nemohli přesvědčit původce o jeho předání. Chodili jsme tam na pravidelné kontroly, ale vždy nás odmítli, zřejmě z politických důvodů. Pak se dostali do velice tíživé prostorové situace v souvislosti s výstavbou metra ve Škréťově ulici, kde tehdy Národní fronta sídlila. Nevěděli jsme, že se ve sklepení ukrývají kompletní písemnosti Ústředního výboru Národní fronty po roce 1948. Nalezli jsme zápisy ze schůzí předsednictva, sekretariátů, dokumentaci k volbám do zastupitelských sborů a další písemnosti. A protože dokumentům hrozilo přímé nebezpečí, volali jejich vlastníci SOS a žádali nás o jejich převzetí. Vzhledem k tomu, že jsem tenkrát měla Národní frontu ve své gesci, okamžitě jsem souhlasila. A bylo to, jako by otevřeli pohádkovou skříň. V místnosti za kotelnou byly regály napěchované písemnostmi. Vzhledem k nedostatku času musely práce probíhat rychle, každá část, kterou jsem věcně utřídila, byla kyvadlovou dopravou odvážena do Národního archivu. Bylo to drsné prostředí, začínala jsem v létě a v kotelně byla neuvěřitelná špína a nikde žádná možnost hygieny. Nebylo to jednoduché, ale dokumenty jsme převzali všechny. V současné době je zpřístupňuje 6. oddělení a jejich rozsah bude přibližně sedm set kartonů.

Vy jste to tam zpracovávala na místě?

Třídila jsem písemnosti do věcných skupin, protože k tomu přivést materiály v rozsypu, jsme se uchylovali pouze v těch nejkritičtějším případech. Věcné skupiny jsou mojí slabostí, takže když jsem viděla, že tam nějaké velké skupiny jsou, tak jsem se snažila je jednak nerozbit a jednak dotvořit. Objevila jsem tam dokumenty charakterizující politiku Národní fronty, postavení nekomunistických politických stran a zachovala se i tzv. „očista“ politického života z roku 1948, což je skupina asi o sto kartonech. Pro mě to znamenalo takové bohatství, že jsem se obávala, aby nějaký vysoce postavený funkcionář Národní fronty předávání fondu nezastavil.

Brali jste to tenkrát tak, jako že zachraňujete něco, co bude jednou hrozně cenným pramenem?

Přesně tak. To byl rok 1974. A vše proběhlo v časové tísní. Já se bála, že přijdou stavaři a vyhodí nás a všechno skončí v kanálu.

Stejně tak byly mnohem později zachráněny materiály Státní plánovací komise, po tom výbuchu, o tom by mohl vyprávět spíše dr. Žabka, já se toho tenkrát neúčastnila.

Výbuch?

V lednu 1987 došlo k výbuchu plynu v suterénu Státního plánovacího úřadu na Nábřeží kapitána Jaroše. Zabilo to jednoho člověka a odnesl to archiv. Pokácené regály, vysypané balíky, všechno pokryté omítkou. A ze začátku nás tam vůbec nechťeli pustit, potom se to začalo odvážet do depozitářů v Adršpachu a v devadesátých letech zase z Adršpachu sem. V Adršpachu jsme měli pomocné pracoviště zemědělsko-lesnické a my tam jezdili ještě s Milanem Bílkovským a Kájou Bolomským už v roce 1987, bylo to v zimě a kvůli sněhu se tam špatně vyjíždělo, zatáčky tam byly takové nepříjemné (*poznámka Josefa Žabky*).

A ten fond má vůbec smůlu, protože pak se zase v době velkého stěhování převážel na Chodovec, vůbec nebyl čas něco pořádat nebo třídit. Dnes je tady jeden celý depozitář balíků dokumentů v docela hrozném stavu a za to se omlouvám svým budoucím kolegům.

Hlavně, že jsou.

Dokumenty spojené s plánováním a uložené v Národním archivu mají ještě jednu zajímavost. V době „karibské krize“ byly nejdůležitější z nich včetně plánů dvouletky uloženy pro jejich ochranu do obrovských beden...

To byly vojenské muniční bedny. (*poznámka Josefa Žabky*)

A v těchto bytelných bednách se dostaly do Národního archivu.

Nejdříve to bylo někde mimo Prahu v nějakém protiatomovém krytu. (*poznámka Josefa Žabky*)

A zde hovoříte ještě stále o těch sedmdesátých letech?

Ano. Později v 80. letech jsem byla pověřena vedením zpracovatelského úseku. Dr. Žabka vedl úsek předarchivní péče.

Zahájili jsme zpřístupnění písemností Generálního sekretariátu hospodářské rady a Státního úřadu plánovacího do roku 1959. Zvolili jsme způsob věcného

členění dokumentů podle jednotlivých plánovacích kapitol národního hospodářství. Zpracování tohoto celku jsme dokončovali ještě v roce 1989. Byl rozdělen do tří fondů, které byly uspořádány, opatřeny inventárními záznamy, ty však zůstaly v rukopise a nedošlo bohužel k dopracování úvodů. Poté jsme už měli naprosto jiné starosti. Na pořadu dne bylo již jen stěhování a nahlédací agenda, která oddělení naprosto pohltila. Doufám, že se v budoucnu podaří dokončit vynaloženou práci několika odborných archivářů a zpřístupnit tyto fondy pro badatelské využití.

Je možné tedy tyto fondy studovat?

Ano, ale pouze, jestliže nás někdo požádá. Pokud by ho zajímal třeba vývoj průmyslu, jsme schopni materiály připravit. Pro každý plán byly vytvářeny podklady z příslušných rezortů. Velmi zajímavé jsou ve fondu materiály k dosidlování pohraničí, podklady ke sčítání lidu, souhrnné dokumenty z oblasti kultury, školství, zdravotnictví a sociální péče. Na zpracování tohoto celku se podílel celý zpracovatelský úsek. A tím jsem se dostala do roku 1989.

V té době jste již byla vedoucí...

V září 1989 odešla dr. Hlušíčková a oddělení mi tak nějak zůstalo. Já měla vždy pocit, že jsme vedoucí dva, protože jsem úzce spolupracovala s kolegou dr. Žabkou. Nikdy jsem vedoucí být nechtěla a myslím, že jsem to ani neuměla. Ale začaly takové změny, rychlé i organizačně nutné, až překotné a já věděla, že vycouvat z toho nelze. Navíc jsem všechny kolegy znala a byla jsem přesvědčena, že nebudou mémi „podřízenými“, ale rovnocennými a spolehlivými partnery.

Teď trochu odbočím od otázek. Přiznám se, že přesně nevím, jak do svého „vzpomínání“ zařadit jména všech svých blízkých kolegů. Nebude to žádná časová posloupnost, všichni přispěli a přispívají k výsledkům, kterých jsme dosáhli. (Jiní ať posoudí, zda byly dostačující.)

PhDr. Tomáš Kalina...tady se omezím pouze na konstatování, že v našem oddělení začínal svoji odbornou dráhu archiváře a pak snad mohu vyzdvihnout jeho úsilí při přípravě podkladů pro vybudování Archivního areálu na Chodovci. Obdivovala jsem jeho erudici a spolu s ním i práci Karla Bolomského na tomto úkolu. Dále je jeho odborná dráha dostatečně známa a já se neodvažuji k ní něco dodat.

Kolegové Karel Bolomský a Milan Bílkovský měli rozhodující podíl na tom, že jsme týden po převzetí složitého archivního souboru ÚV KSČ umožnili badatelům jeho plné využití.

Pilířem zpracování archivních fondů v naprosto „polních podmínkách“ v průběhu dvojího stěhování byli PhDr. Milena Marešová a PhDr. František Štverák. M. Marešová se pustila první do aplikace programu Janus ve 4. oddělení a rovněž přistoupila na nepříliš populární zpřístupňování důležitých částí fondů formou inventárních soupisů. Její zásluhou je, že v současné době můžeme poskytovat kvalifikované informace pro nahlédací a badatelskou agendu z jinak nezpracovaných fondů kultury, zdravotnictví a sociální péče. Její předčasné úmrtí celé oddělení velice zasáhlo a na její práci postupně navazovala rovněž velmi pečlivá a zodpovědná PhDr. Michaela Kubišová (Munková).

Stěhování archivních fondů nás provázelo téměř deset let a o jeho organizaci a zdárný průběh se zasloužil PaedDr. Bohumír Brom a závěr několikerého stěhování fondů z Kamýku nad Vltavou řídili František Štverák a Mgr. František Fríka. František Fríka a PhDr. Jiřina Prokopová se téměř okamžitě po příchodu do Národního archivu dokázali vyrovnávat se složitou nahlédací agendou v nezpracovaných fondech a rovněž se skartační agendou.

Je velkou osobní zásluhou PhDr. Aleny Šimánkové, že jsou dnes v Národním archivu uloženy všechny dostupné dokumenty fondů z oblasti justice, že mohly být okamžitě využívány ve prospěch politických vězňů 50. let pro účely rehabilitace a v současné době pro naplňování zákona č. 262/2011 Sb. K těmto nelehkým úkolům se po svém nástupu přihlásila rovněž Lucie Gaberdénová a postupně nabyla řadu odborných znalostí.

PhDr. Jana Pšeničková spravovala s velkou znalostí a odborností zemědělsko-lesnické fondy, které byly do správy 4. oddělení zařazeny dodatečně. Po jejím odchodu vykonávala tuto odborně náročnou agendu Libuše Machková.

Spolu s námi několika vysokoškoláky se na všech úkolech postupně a velice samostatně podíleli a podílejí naši kolegové středoškoláci, ve velké většině absolventi odborných archivních kurzů. Zejména – Hana Klasová, Dana Rettichová, Martina Waageová, Jiřina Vránková, Jana Kubinová, Božena Vlčková, Vít Gregor, Miloslava Buriánková, Jana Nováková, Roman Tošner a Jiřina Jelenová. Každý z nich měl a má své nezastupitelné místo v agendě oddělení a pracuje zcela samostatně. Považovala jsem za nutné zdůraznit, kdo všechno tvořil a tvoří v dlouhém sledu let 4. oddělení.

V čele Národního archivu se za posledních dvacet let vystřídali tři ředitelé: PhDr. Ladislav Pecháček, PhDr. Václav Babička a PhDr. Eva Drašarová, CSc. Všichni měli pochopení pro naše poněkud specifické podmínky, věnovali nám hodně svých sil a pocítovali jsme jejich podporu. Doufám, že jim 4. oddělení nepřipravilo žádné velké zklamání a osobně jim velice děkuji.

Nyní se vracím opět k otázkám.

Od konce roku 1989 jsme žili způsobem, co den přinesl. Napřed to byly černé skartace, objevovalo se to i v denním tisku. Naformulovali jsme výhružný dopis o zákazu skartací, na který nikdo nereagoval. Museli jsme osobně docházet do jednotlivých institucí a zabránit černým skartacím, přesvědčovali jsme nové příchozí vedení těchto institucí, že to nejsou „komunistické hadry“, ale archiválie a že by měly být předány do Národního archivu. Někdo se bál a předával to urychleně, někdo to neakceptoval vůbec. Nám se asi nejvíc jednalo o vládu, protože zpracované písemnosti byly pouze do roku 1959 a nám chyběly všechny pozdější materiály. Nejdříve jsme převzali běžnou spisovnu vlády a když se později stal premiérem Miloš Zeman, řekl nám, abychom si odvezli i zbytek včetně sekretariátů až do začátku 90. let.

Podobně „partyzánsky“ jsme převzali i Komisi pro stíhání válečných zločinců, která byla uložena na Pankráci. I v tomto případě hrozilo, že bude všechno zničeno.

Co archiv ÚVKSC?

Tenkrát nás ještě na Břevnově navštívil představitel Občanského fóra Pavel Seifter s dotazem, jestli bychom byli schopni převzít písemnosti ÚVKSC. Byl začátek roku 1990 a na nás se všechno sesypalo. Bylo nám jasné, že musíme opustit břevnovský klášter a do toho tato akce. Bylo to pro mne velice obtížné období, protože jsem si uvědomila, že buď budeme jednat rychle, nebo bude celý archiv ÚV nenávratně ztracen, zvláště, až se vzpamatuje druhá strana... V té době byl stále uložen v sídle ÚV KSČ, nyní budově Ministerstva zemědělství, v suterénních prostorech. Začali jsme tedy jednat se zástupci KSČM a oni se nám vydrželi celý rok smát. Vždy si nás pozvali, velice korektně, ze začátku o předání materiálů nechtěli slyšet, pak připustili, že by nám předali archiv Ústavu marxismu leninismu, potom archiválie uložené v Muzeu Klementa Gottwalda, ale stále to nebylo to hlavní, ten skutečný archiv ústředního výboru. Situace se změnila až po schválení zákona č. 496/1990 Sb. o navrácení majetku KSČ lidu ČSFR. A v roce 1991 jsme řešili téměř neřešitelný problém, že sice konečně získáme archiv ÚVKSC, ale nemáme volné prostory pro jeho umístění, v té době jsme se stěhovali z Břevnova.

Nakonec v největší nouzi jsem navrhla řediteli dr. Vrbatovi, ponechat zatím písemnosti v původním uložení. Zahájili jsme v tomto smyslu jednání s tehdejším ministrem dopravy Stráským a požádali jsme o možnost pronajmutí prostorů. Převzetí složitého archivního souboru ÚV KSČ do správy Národního archivu bylo ukončeno v lednu 1991 a pro badatelské využití veřejností byl otevřen na začátku února.

Novou budovu pro uložení jsme bohužel získali až v roce 1995 a byl to první archivní celek, který byl do budovy převezen.

Písemnosti ÚV KSČ jsou velice cenným materiálem, který je a není duplicitou vlády. Jedná se v nich o stejnou problematiku, ale z naprosto jiného hlediska. Doplnují se vzájemně tak úžasně, že pokud chce badatel studovat konkrétní téma, musí využívat oba fondy. Na ÚV se stanovila linie politiky, kterou vláda prováděla.

V následujících letech byly do archivu přejímány i ostatní důležité fondy. V první řadě to byly fondy justice. Mluvím především o fondech Generální prokuratura, Státní prokuratura Praha, Státní soud Praha, Nejvyšší soud a ostatní. To byla velice složitá anabáze. Jednalo se o dokumenty, které nebyly až do 90. let navrhovány k výběru a předání do archivů, ale pro jejich využití a historický význam bylo nutné je zachovat v co největší úplnosti.

A do toho všeho začaly vyvstávat správní agendy, které jsme do té doby nikdy nevykonávali. Zatímco do roku 1990 mělo oddělení jen kolem stovky žádostí z oblasti nahlédací agendy ročně, od 90. let vzhledem k restitučním a rehabilitačním zákonům se tento počet mnohonásobně zvýšil. Hned po jejich schválení jsme vedle permanentního stěhování začali vyřizovat tisíce žádostí. Například v soudních spisech, které jsme teprve přebírali, jsme vyhledávali podklady pro odškodňování bývalých politických vězňů. Tyto dvě agendy spojené s restitucí majetku protiprávně zabaveného a s rehabilitacemi teprve ukázaly význam archiválií pro konkrétní osoby a pro současnost.

Pokud to člověk nezažil, tak se ani neměl kde poučit.

V roce 1968 se o 50. letech a jejich krutosti trochu mluvit začalo. Vše přerušila doba normalizace a my jsme neměli možnost všechny doklady těchto událostí do archivu převzít. Až po roce 1990, kdy se nám začalo dařit shromažďovat tyto materiály, jsme si uvědomili, že musí být využity „teď a pro ty, o kterých svědčily“. A ať byly v jakémkoli stavu, snažili jsme se pomáhat s restitucemi a rehabilitacemi politických vězňů. Některé z nich jsme měli příležitost poznat i osobně. A bylo to takové zvláštní setkání s osudy lidí, kteří byli vězněni v různých zařízeních – v Jáchymově, na Mírově, v Leopoldově a jinde. A my jim mohli pomoci. Příznám se, že všechny ostatní úkoly šly stranou. Později na to oddělení částečně i dopltilo, protože se začala rozvíjet archivní teorie, používání moderní techniky a my zůstali trochu stranou.

Ona v podstatě tato nahlédací agenda od té doby neustala.

Pouze se měnily odškodňovací akce, a jejich podoba, začaly se na nás obracet i jednotlivé soudy. Později přišla agenda odškodňování osob postižených

událostmi roku 1968, majetkoprávní záležitosti Podkarpatské Rusi. Vlastně to v oddělení nepřestalo nikdy. Noví kolegové, co přicházeli, byli automaticky zapojování, zapojit se prostě museli všichni. Jen jednou jsme si dovolili takový luxus, ale bylo to opět v souvislosti s politickými vězni, že jsme se zapojili do realizace výstavy v Národním muzeu v roce 2000, jejímž ústředním motivem byl osud Milady Horákové. Výstavu jsme chtěli pojmout komplexněji, zaměřili jsme se i na ostatní politické procesy a poprvé v historii jsme vystavili originály dokumentů Státní prokuratury a Státního soudu. Svědčily o perzekuci příslušníků armády, inteligence, studentů, církvi a tzv. kulaků. Navíc výstava neskončila pouze v Národním muzeu, byly vytvořeny panely z kopií dokumentů a výstava se stala putovní po řadě měst, která si ve spolupráci s pobočkami Konfederace politických vězňů k našim materiálům přidávala svoje doklady o perzekuci. I díky této výstavě navázalo oddělení úzkou spolupráci s Konfederací, která trvá dodnes. Zůstal nám rovněž úzký kontakt s dcerou Milady Horákové, paní Kánskou, od které jsme obdrželi řadu zajímavých osobních dokumentů.

To byla velká příležitost, jak se oddělení mohlo se svou prací prezentovat na veřejnosti a tady bych chtěla vyzdvihnout zásluhy a podíl dr. A. Šimánkové.

Spolupracovali jsme také hned od začátku úzce s Úřadem pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu, tenkrát se tedy jmenoval jinak... V maximální možné míře jsme se vždy snažili poskytovat naše materiály k jejich vyšetřování.

Nezanedbatelná byla i naše spolupráce s Ústavem pro soudobé dějiny a to již od doby, kdy se vrátil z emigrace profesor Vilém Prečan a založil toto nové pracoviště. Národní archiv spolupracoval na řadě edic dokumentů z fondů ÚVKŠČ, Předsednictva úřadu vlády a byla na nich založena spousta výzkumných úkolů, jako např. výzkum událostí roku 1968.

Mohu se zeptat, když se vrátíme ještě k fondům ÚV, ty pomůcky, které mají dodnes k dispozici i naši badatelé, to jsou stále ty pomůcky, které byly vytvořeny archivářem na ÚV?

Ano, úvody jsou sice velice poplatné politické situaci, ale popis jednotlivých „archivních jednotek“ je přesný, obsahuje i počet listů každé složky. Na přepracování těchto původních pomůcek v současné době není prostor ani čas. Neznámá to však, že jsme se spokojili jen s těmito pomůckami. Při všem tom shonu jsme zvládli zpřístupnit například kancelář Antonína Novotného, která má rozsah 600 kartonů a v současné době dokončuje kolega dr. Štverák kancelář Gustáva Husáka, a to velice důkladně a kvalitně, až katalogizačním způsobem.

Některá oddělení ÚVKSCŠ se nedochovala vůbec. Pokud si dobře vzpomínám, například kulturní komise...

Tyto materiály mají dvojí úskalí. Komplexně se zachovaly písemnosti do roku 1968. Z období normalizace se takto dochovaly (až do roku 1989) pouze písemnosti ze zasedání pléna ÚV KSČ, sekretariátů a zápisy ze schůzí předsednictva. U odborných oddělení a komisí je to s dochovaností horší. Také to nejsou materiály zpracované. I fondy jednotlivých tajemníků jsou velice mezerovité. Fond Kancelář G. Husáka je v porovnání s fondem A. Novotného svým rozsahem poloviční a sahá pouze do začátku 80. let. Písemnosti z posledních let, které měli jednotliví zaměstnanci stále ještě ve svých kancelářích, nebyly předány do Národního archivu vůbec.

Dalším úskalím je, že před tím, než jsme archivní soubor ÚV KSČ převzali, byly dokumenty Rady obrany státu předány vojákům. Přestože to bylo součástí tohoto celku.

Ale úplně tyto materiály nezanikly.

Ne. Ale co jsme nenalezli, jsou dokumenty oddělení, které po roce 1968 řídilo justici, armádu a vnitro.

Často se mě badatelé dotazují na kulturní oddělení a komisi...

To ale není zcela ztracené, řekla bych, že jde o jeden z největších nezpracovaných věcných celků.

Jaké máte zkušenosti se vztahem oficiálních orgánů a jednotlivců k archiváři jako osobě? Abych vysvětlila myšlenku, myslím, že tyto vztahy se v historii měnily. Občas se setkám s bývalými politickými vězni, kteří nás stále berou jako součást vnitra, jako zlé úředníky, kteří jim zamezují v přístupu k materiálům. Předtím zase, jestli nebyl archivář takovou opomíjenou osobností, které nikdo nevěnoval pozornost. Jak to fungovalo před revolucí na těch ministerstvech a institucích, kam jste docházeli?

Máte velkou část pravdy, vždycky to tak nějak fungovalo, přestože jsou samozřejmě i výjimky. Ve spisovnách a správních archivech se toho bohužel mnoho nezměnilo. Pokud se někde podařilo, že pracovník spisovny vydržel v instituci více let a získal si dobrý kontakt s archivářem, tak ten vztah byl jiný, osobní. V institucích, kde se pracovníci často měnili a kde jejich nadřízený nebyl archivu nakloněn a měl pocit, že nějaký archivář mu nemá co poroučet, pak to nebylo jednoduché. Ale nakonec stejně záleželo na tom, vytvořit si s konkrétním pracovníkem

spisovny osobní vztah, získat si důvěru. V první řadě byl vždy pracovník spisovny rád, když si vše ten archivář udělal sám, což uznávám, že nebylo dobře. Mnohokrát nám bylo vedením archivu vyčítáno, že děláme práci za instituce. Bohužel naše zkušenost byla taková, že pokud bychom se takto neangažovali a byli pouze tím dozorcím orgánem, že bychom nezískali téměř nic. Naši mladší kolegové již mají asi jinou zkušenost. Dnes je situace opravdu trochu jiná. Máme větší oporu v zákoně, instituce státní kontroly je brána více vážně, možná se trochu i bojí.

A k té druhé části Vaší otázky, jestli nás někdo pojímal jako brzdy, zde je to složitější. Nemilá a vyhraněná situace nastala v roce 1989, kdy naše oddělení sídlilo v břevnovském klášteře. Opravdu jsem tenkrát netušila, že ty reakce budou tak tvrdé. Snažila jsem se od těch jednání kolegy odtáhnout, aby v tom nebyli tak zainteresovaní. Ale vzhledem k tomu, kde jsme byli umístění a jaké pracoviště bylo vedle nás, jsme se dočítali, že STB obsadila klášter, že nebylo bráno v potaz, že jsme jiní, že jsme dokonce ani nesměli vědět, jaká složka sídlí vedle nás v hospodářských budovách. S Řádem jsem jednala několikrát a nebylo to vyhrocené nepřátelské jednání, horší bylo jednání s jejich právním zástupcem. To bylo velice drsné. I to se zástupcem ministerstva vnitř. Dnes s odstupem se na to vše dívám již s úsměvem, pomluvy jsme si nepřipustili, také proto, že jsme věděli, že jsme klášter nikdy svévolně neničili a o vlastní vůli jsme se snažili, aby do kláštera šly investice, aby se objekt alespoň trochu udržoval. Nikdy jsme si nepřipustili, že bychom situaci způsobili, i když následky jsme odnášeli spoustu měsíců, než bylo rozhodnuto, že se vystěhujeme.

Osobní jednání s představiteli Řádu, pokud na Břevnov přijeli, bylo z jejich strany korektní, ale potom, jak už to bývá, to co sdělili tisku a co nakonec bylo publikováno, se velice lišilo od jednání, kterých jsme byli účastni. Myslím, že věděli naprosto přesně, kdo jsme, že nejsme STB. Ale nakonec prohlásili, že bylo snazší, aby se odstěhovala pátrací služba Ministerstva vnitř, která tam sídlila, než Státní ústřední archiv. Což je ale logické, protože my jsme měli v areálu kilometry a kilometry materiálů.

Právě, že mám často dojem, že vztah lidí, kteří byli perzekvováni, k nám jako ke státnímu orgánu, který patřil k aparátu, přetrvává. Teď je to vidět i v souvislosti s církvemi, nyní aktuálními církevními restitucemi, jak dokresluje rozhovor s kardinálem Dukou, kdy pronesl, že nebude zveřejňovat seznam majetku, o který hodlají žádat, neboť se již setkal s tím, že byly v archivech přepisovány archiválie v jejich neprospěch.

Když přišel opat Opasek do kláštera poprvé, tak žádal prohlídku a knihovnu. Tu jsme ale nespravovali. Byla stále zamčená v klášteře. Vyzvedla jsem klíče a šli

jsme s ním do knihovny, která byla ve stejném stavu, jak ji v roce 1950 opustili, byla zaprášená, protože tam za celou tu dobu nikdo nejenže neuklízěl, ale ani snad nevkročil. Což ale bylo vlastně pozitivní, protože tam nikdo nic neukradl, nerozházel, jak se tomu stalo v řadě jiných klášterních knihoven. A on šel těmi regály a přesně sáhl na místo, které si celé ty roky pamatoval, sáhl a vytáhl malou knížečku, asi něco velice osobního, a pravděpodobně vůbec neočekával, že ji takto nalezne a říká: „A je tady.“ A byl k nám velice vlídný a vstřícný.

Pokud byste se měla vrátit na začátek, volila byste opět profesi archivářky?

Jiný obor bych určitě nevolila. Naše oddělení muselo své síly a energii věnovat především shromažďování a záchraně archiválií, často s nasazením vlastních fyzických sil, práci v nevhodném prostředí apod. Motorem pro nás však byla jistá odpovědnost za osud těchto písemností.

Je nutné si uvědomit, že v době svého vzniku oddělení spravovalo pouze zanedbatelné množství archiválií. Dnes je to téměř 50 bkm. Cítím v tom jistě zadostiučinění, archiválie se podařilo v nelehkých podmínkách zachránit a díky tomu dnes můžeme řadě lidí pomoci. V budoucnu se jistě dočkají i svého badatelského vytěžení.

Tady náš rozhovor končil s tím, že budeme pokračovat příště. Už se tak nestalo, v červnu se narodil malý Jan Kubiš a doktorka Kubišová má jiné a radostnější povinnosti.

Na závěr.....Pracovně náročné situace 4. oddělení zdaleka neustávají. Od konce roku 2011 řešíme nahlédací agendu zákona č. 262/2011 Sb. o účastnících odboje a odporu proti komunismu a v roce 2012 byl vydán zákon č. 428/2012 Sb. o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi, ke kterému rovněž využíváme informace z našich fondů.

Rozhovor proběhl dne 15. května 2013 v Národním archivu.

Rozhovor vedla Michaela Kubišová, dále byli přítomni Josef Žabka a Mikuláš Čtvrtník.

ROZHOVOR S PROM. HIST. KARLEM NOVOTNÝM

Proč jste se rozhodl ke studiu archivnictví?

Já jsem vždycky rád četl historické knížky. Moje matka pocházela z rodiny, která měla kořeny částečně v Kostelci nad Černými lesy, a odtud pocházel můj učitel dějepisu na gymnáziu na Žižkově, kam jsem chodil. On nám dokázal svůj předmět nádherně podat a to utvrdilo můj zájem o historii. Tak jsem pak o tom uvažoval. Ono v tom ale bylo dost náhody. Já bych se asi za tehdejší situace na vysokou školu nedostal, protože posudek, který jsem měl, by mi moc neposloužil. Rodiče byli zaměstnaní v Národním muzeu a matka tam měla kolegyni, nějakou paní Davídkovou, a ta byla příbuzná prof. Vojtíška. Ta mi zprostředkovala setkání s ním, on si mě pozval, nějak mě vyslychal. Já jsem měl původně orientaci spíše na obecnou historii, ale on mě přesvědčil, že by bylo dobré to archivnictví. Tak jsem složil přijímací zkoušky. Tam jsem studoval pět let. Bohužel, někdy jsem tomu moc nedal. Už jsem cestoval a tak. Poslední státnici jsem dělal už jako voják, dojel jsem tam už z Žiliny.

Na koho ze spolužáků a pedagogů vzpomínáte?

Nás bylo původně 11, to bylo dost, pak nás skončilo asi 7, pak jsme se rozptýlili, někteří pak odešli do zahraničí, další pracovali v různých archivech – Anna Smolková, Jana Pšeničková, Josef Žabka a další. Řada z nich byla v jižních Čechách. Někteří zběhli.

Začínali jsme s prof. Fialou, ale toho jsme moc neviděli. Toho jsme těžko chytali, většinou jsme čekali, až přijde z restaurace U Parlamentu. Ale když přednášel, to byl zážitek, protože to byl odborník. Samozřejmě už pak nastupoval doc. Hlaváček, vzpomínám i na Karla Kučeru. Některé zážitky byly dost takové pofidérní, vzpomínám třeba, že jeden vyučující nám vykládal jen takové různé drby o profesorech z první republiky, různé perličky. Tak jsme to nějak protloukli. Tehdy studium bylo vylepšené marxismem-leninismem, politickou ekonomikou. To nám dost dávalo zabrat, pro nás archiváře to bylo úplně odtažitě. A někteří učitelé z těchto oborů, to byly také „perly“, někteří z nich se pak proslavili po roce 1989, najednou se z nich a jejich potomků stali „bojovníci“. Diplomku jsem dělal u dr. Hlaváčka, dělal jsem práci o lobkovických dolech, co jsem tak pochytil při prázdninové praxi. Žádná perla to nebyla, já jsem na to psaní nikdy moc nebyl.

Já jsem potom spíše byl takový byrokratický pisálek - manager. Abych dovedl o nějakém odtažitém tématu popsat 200 stran, na to jsem byl příliš věcný. To je někdy taková nemoc archivářů, že popíšu knihu o ničem.

Po absolutoriu jste pracoval v Okresním archivu Nymburk, jak k tomu došlo?

Já jsem měl smůlu, že náš ročník neměl při škole vojnu. Tak jsem pak šel na normální vojnu na dva roky. Šli jsme tehdy na školu pro důstojníky v záloze v Žilině, tam chodil třeba i kolega Josef Žabka. A tak jsme si začali odkrucovat dva roky, pak z toho bylo více než 26 měsíců, protože to byla berlínská krize, tak jsme ještě přesluhovali. Když jsme měli jít domů, tak najednou šlus, zůstali jsme tam. Nejdříve jsem sloužil v Žilině, tam se stal ze mě provianták a nakonec jsem končil jako proviantní náčelník útvaru. Po desíti měsících jsem sloužil v Počáplech u Mělníka. Tam bylo velké staveniště, když se stavěla elektrárna a tam byl štáb silniční brigády. To byl takový útvar něco na způsob, jak byli dřív pétépáci, tak tihle zase stavěli silnice a železnice, vojenské objekty. A tam jsem si dokroutil vojnu. Pak jsem ještě sloužil u Kralovic, tam se stavěla odpalovací základna, tam nás složilo asi 400, já pro ně vařil. Já na to vzpomínám moc rád, protože můžu říci, že tehdy se u mě vojáci měli skutečně jak prasata v žitě. Na stravu bylo dost prostředků a my jsme opravdu nakupovali, co si kdo vzpomněl. Tehdy byla poměrně velká dotace na jídlo jednoho vojáka na den (12,60 Kčs), a tak si třeba vzpomínám, jak jsme krájeli mraženého tuňáka motorovou pilou a podobně.

Po skončení vojny jsem měl několik možností, ale to byly vzdálené destinace. Nakonec jsem nastoupil do okresního archivu Nymburk (v roce 1964). Znamenalo to pro mě každodenní

dojíždění z Prahy, vstávat v šest hodin ráno a na vlak. Archiv v moc dobrém stavu nebyl. Centrála byla v Lysé nad Labem v přízemí bývalého kláštera, to ještě šlo. Horší byl depozitář v samotném Nymburce, umístěný v evangelickém kostele (v suterénním tzv. divadelním sále). Tady byla totiž vysoká podzemní voda a celý objekt trvale podmáčený. Našel jsem například deník svého předchůdce, kterému tehdy Bořivoj Indra jako instruktor pro okresní archivy v SOA Praha nařídil, aby si vedl deník, když se mu zdálo, že má malé výsledky. A v tom deníku psal například: „přišel jsem ráno, otevřel všechna okna, pak vynesl 40 kbelíků vody apod.“. Vedoucím byl rozkulačený obchodník, který měl původně koloniál na náměstí v Poděbradech, ale hrozně dobrý chlap. On ten archiv v pravém slova smyslu postavil ještě s jedním dědou. Např. v Lysé, to si nedovedete představit, ve velkém sále byly sedmimetrové regály, a když jsem tam lezl po štaflích

a balancoval s osmikilovým kartonem, to bylo o život. Kdybych býval spadnul, tak už jsem nechodil. Další depozitář byl na děkanství v Poděbradech.

Když jsem nastoupil, tak mi bylo jasné, že nejdůležitější je vyřešení stavu prostor a to byl vlastně můj první kontakt s agendou, která mě pak celou aktivní kariéru provázela. Nejdřív jsem dostal ruční mechanickou pumpu, pak dokonce, když jsem vstoupil do strany (1967), což jsem jako funkcionář na okresní úrovni musel, elektrickou pumpu a nějak to šlo. Celkově to v Nymburce nebylo špatné. Měl jsem tam kolegu, který byl do archivu „uklizen“, dříve zastával funkci bezpečnostního referenta ONV, takže to byl vlastně druhý muž po předsedovi ONV, byl pak nemocen, měl vývod, ale chtěl nějak zůstat aktivní a tak pracoval v archivu. Hodně jsem ocenil jeho pomoc v roce 1968. Já jsem se tehdy nijak neangažoval, neměl jsem na to čas. Já totiž vedl a ještě do nedávna dětský turistický oddíl, takže jsem přijel do Prahy, šel jsem na oddílovou schůzku a vlastně jsem v té době Nymburce nebyl. Tento kolega z archivu věděl z minulosti na různé lidi na okrese různé „informace“, a tak si na nás v archivu nikdo netroufl.

Když jsem tam nastoupil, tak jsme tam byli jenom dva, předtím ještě bývalý gymnaziální profesor historie dr. Forst (autor jednoho z prvních průvodců po okresním archivu). A když jsem odcházel, tak tam bylo pět systemizovaných míst. A bylo to také proto, že jsem se nebál tam vzít někoho z těch „vysloužilců“ a s nimi tam připlulo systemizované místo. Ten člověk po roce nebo po dvou letech odešel a to místo tam zůstalo. To byla velká výhoda. Já jsem také občas spíchnul nějakou blbost pro regionální komisi, tehdy se dělaly dějiny dělnického hnutí. Zase to mělo výhodu, že jsem měl čas jít do jiných archivů, třeba do archivu Ústavu marxismu-leninismu a tam jsem viděl, co tam vlastně vykradli za věci z různých archivů. Tak jsem si uvědomil, kde co je. A na okrese ocenili, že jsem ochoten občas s těmi dědy něco spíchnout. Ono to nemělo moc smysl, byla to vlastně škoda papíru, ale aspoň se něco dostalo ven a hlavně to archivu prospělo. Odcházel jsem v době, kdy se ještě archivy nestavěly. Ale věřím tomu, že kdybych tam ještě pár let zůstal, tak bychom si také postavili budovu. Protože my jsme byli tehdy opravdu v bídných podmínkách.

Od počátku jste spolupracoval s oblastním archívem?

Postupně jsem se stále více dostával do kontaktu s pražským oblastním archívem (metodické vedení) a také s Archivní správou. Ono, v 70. a 80. letech byl SOA Praha takovou personální základnou pro Archivní správu, protože většina pracovníků Archivní správy začínala v SOA Praha. To byl zejména Josef Maršál, Pavel Rafaj, Václav Šolle, Franta Šuchma a další. Souviselo to s dlouhodobě napjatými vztahy mezi SÚA a zejména jeho ředitelem Jaroslavem Vrbatou a Archivní

správou. Vrbata zastával názor, že Archivní správu je třeba zrušit a převést pod SÚA jako metodické pracoviště. SÚA by tím získal tabulková místa a zároveň větší vliv. Neuvědomil si ale, že v tehdejší době by se se SÚA nikdo nahoře nebažil (i když dr. Vrbata byl členem HV KSČ na Ministerstvu vnitra) a archivy potřebovaly partnera na ministerstvu, který bude prosazovat jejich zájmy.

Státní oblastní archiv měl na nás dohled, měl archivního instruktora pro okresní archivy Středočeského kraje. Tam jezdil dr. Indra a pak dr. Růžek. Indra byl opravdová osobnost. Byl i úžasný teoretik na výstavbu archivů, sledoval to i celosvětově. Dnes už vlastně žádný odborník jeho formátu na archivní budovy u nás není.

Jak jste se dostal na Archivní správu?

V roce 1978 jsem byl osloven ředitelem Archivní správy dr. Sýkorou, abych přešel na AS jako referent pro státní archivy. Celé to zpunktoval Pavel Rafaj, který mě doporučil, já jsem Sýkoru tehdy vůbec neznal. Ale asi si všimli, že mám jakési výsledky a zájem i o tu provozní část archivařiny, což bylo zapotřebí. Tehdy totiž už bylo jasné, že situace v oblasti archivních budov je dlouhodobě neudržitelná a že Archivní správa bude muset v tomto směru něco podnikat.

Když jsem přišel na Archivní správu, byly tam v podstatě dvě takové skupiny zaměstnanců. Na jedné straně to byla část odborných pracovníků, té šéfoval Sýkorův zástupce dr. Charous (vedoucí II. oddělení), který věci velice rozuměl a měl mezi archiváři velkou autoritu. Takže fungovaly záležitosti metodické, byly vydávány časopisy a zajišťovány další úkoly a řízení archivů.

Vedle toho byl ředitel Sýkora a kolem něj úzká skupina lidí, zejména dr. Maršál a pan Orel, kteří stále psali jakési „materiály“. Pokud si otevřete Archivní časopis ze 70. nebo 80. let, je tam řada těchto Sýkorových zpráv a textů, které byly zpracovány při různých politických příležitostech, ale vlastně celkem k ničemu nebyly. Já když jsem nastoupil, tak mi Sýkora říkal, „a musíte se naučit tu zpravologii“. Prostě on rád psal zprávy, například jednou si vzpomínám, že měl jet na nějaký zahraniční archivní kongres a měl už tři týdny předtím napsanou zprávu, co tam bylo, s kým se setkal apod. Na druhou stranu byl Sýkora ředitelem v řadě ohledů úspěšným, za něj se třeba zpracoval první archivní zákon, metodika výstavby a rekonstrukce archivních budov apod.

Ale pozor, Sýkora nebyl zlý chlap. Především on z Archivní správy nikoho nevyhodil. Po roce 1968 řada lidí na AS byla ohrožena, to byl třeba dr. Sládek, který byl předsedou stranické organizace, dr. Života, dr. Nývlt a další. A Sýkora přes všechny svoje kontakty nějak ty lidi přikryl. A někteří to měli opravdu nahnuté. Nicméně Sýkorova představa řízení byla asi taková, že to pokryje těmi

zprávami, nikdo na něj nebude moci, navenek se tvářil, že tam má samé neschopné lidi a odborně to nějak bude šlapat. Díky němu postupně docházelo k přirozené výměně lidí, a když se zase zvýšil počet členů strany na Archivní správě, tak jsme založili samostatnou stranickou organizaci. Jejím předsedou byl Rafaj a Sýkora jako ředitel byl členem. A tahle stranická organizace byla takovou možností, jak jsme mohli ovlivnit práci Archivní správy. My jsme začali Sýkoru „úkolovat“. A samozřejmě naším hlavním cílem bylo zajistit stavení pozemek pro ústřední archiv. Sýkora se s tím pak nějak smířil a začal v tom vyvíjet různé aktivity. A to se muselo dělat po dvou liniích, té úřední, to znamenalo psát návrhy, náměstkoví, ministři, na různé útvary ministerstva, připomínat na poradách. A pak to byla linie stranická, tady bylo důležité chodit na schůze různých složek, aby se ta otázka dostala do usnesení. Protože když to bylo v usnesení stranické organizace na vnitru jako závěr, tak samozřejmě se už na tom dalo stavět, usnesení se kontrolovalo, dalo se tím argumentovat apod. Dr. Vrbata také přijal do SÚA „čerstvého důchodce“ ing. Matějného, který předtím šéfoval ministerstvu po stránce ekonomické, ten prošlapal různé „cestičky“ (ale ne z lásky k archivům).

Jaká byla tehdy na Archivní správě situace?

Na Archivní správu se v 80. letech začala komplikovat personální situace. Někteří, kteří tam byli od počátku, začali odcházet do důchodu a na jejich místa byly přijímány osoby, kterých se potřebovali jinde zbavit, jako třeba na funkci zástupce ředitele. Po odchodu dr. Gabriely Čechové tam přišel dr. Václav Hrubý, to byl člověk vytažený z Plzně a také ho tam potřebovali nějak ulít, ten trošku archivařině rozuměl. A pak tam dali ing. Jansu, to byl bývalý pracovník bezpečnostních služeb. A on se vypracoval na místo náčelníka sekretariátu ministra vnitra, čili v podstatě druhý člověk po ministru vnitra. Jenže měl dva syny a jeden syn mu utekl na západ, takže ho odšoupli na Archivní správu. Tam tak nějak přežíval, pak onemocněl a skončil. Ale Sýkora ho, když potřeboval něco zařídit, poslal a on to vyřídil, protože znal z minulosti ty papaláše. Vlastně se u nás neprojevoval zle, takže ještě později docházel občas na návštěvu. Potom onemocněl a Sýkora, že by měl mít náměstka. Ale koho? Že tady nikoho nemá, on měl takovou utkvělou ideu... On totiž byl hrozně na prachy, jemu se třásly ruce, když někomu podepisoval platový výměr, on byl hrozný krkoun. To bylo pro něj utrpení, když někdo dostal výplatu. A teď o všech prohlašoval, že jsou blbci, totální volové, že všechno musí dělat sám. Ona to byla taková líbivá politika, že všechno musím dělat sám, ostatní jsou mi jen tak k ruce. A já jsem tenkrát, to byla druhá polovina 80. let, už dělal všechno kolem zabezpečení archivů, protože jsem zdědil tu funkci přes státní a okresní archivy, materiální zabezpečení a takové věci.

A jednou se mělo jet do Hradce Králové a měl tam jet náměstek ministra, mělo se mu ukázat, jak je to špatné v SOA v Zámrsku. A najednou Sýkora nemohl, musel kvůli nějakým penězům. No tak, kdo nejméně uškodí, tak tam pošleme toho vola Novotného. A já jsem se dal do řeči s tím náměstkem, a když jsme se vraceli, tak mi povídá, „no, vy tam furt nemůžete sehnat toho náměstka, ale vždyť Vy nejste tak blbej.“ To už bylo před koncem Sýkorovy éry, Jansa už odevzdal práci (už mu sehnal chalupu, to byla jeho nejhlavnější úloha). Tak najednou náměstek tam střelil moje jméno. A měl jsem našlápnuto na jakýsi postup.

Ale všechno bylo jinak. Sýkora šel do penze a šéfem Archivní správy se stal dr. Panák. To bylo jedno z nejhrošších období, všechno už se hroutilo. Dr. Panák seděl původně na ministerstvu vnitra u Veletržního paláce. Vystudoval Vysokou školu SNB v Bráníce a měl na starosti bezpečnostní politiku státu. Na Archivní správu ho šoupli, protože si s ním nevěděli rady. Zoufale se snažil problematiku pochopit. Já jsem jednou vlezl do jeho kanceláře, když tam nebyl a měl tam sylabus s různými strukturami archivnictví, jak se co váže. Snažil se do toho zasvětit. Ale věci vůbec nerozuměl. Jen jednou byl na shromáždění ředitelů archivů na Kubě. Tak jsem se pokoušel z něj vydolovat, co tam bylo. A on říkal: „jo, bylo to dobrý, učil jsem je Tancuj, tancuj, vykrúcaj“.

V roce 1988 byla veliká reorganizace na vntru (redukce administrativy), tehdy nás z 24 snížili na 12. Panák udělal to, že se sebral, napsal si služební cestu do Ruska a odjel, to tehdy nebyl problém pro ředitele. Ale když se vrátil, už nebyl ředitel, byli jsme jenom oddělení a on úplně vypadl. Začalo to mít spád k roku 1989. Byli jsme pak součástí Odboru archivnictví a vnitřní správy MV, jehož ředitel byl dr. Šlapák, velice seriózní právník. Archivnictví bylo zachované, ale skutečně jen drť. Já jsem tehdy byl vedoucí III. oddělení a zástupce ředitele. Panák mě tam tehdy nechal, ať se s tím nějak vypořádám. A to bylo každý den, ještě čtyři lidi pryč apod. My jsme tam naštěstí měli řadu lidí důchodového věku. Ale když už mělo jít na referenty, tak jsem do toho seznamu k odchodu napsal sebe. Protože jsem řekl, beze mě se obejdou, když už bude jenom osm referentů a jedna spisovačka, tak už není potřeba vedoucí oddělení. Pak se stal Pavel Rafaj vedoucím oddělení a já tam byl jako vedoucí odborný referent specialista (VORS) se zachováním platu.

Tehdy se nám podařil husarský kousek. Zatím probíhal ten proces protlačování výstavby nové budovy do pětiletky, furt se to tlačilo. A už archiv spojený SÚA a SOA – jeden objekt. A nám se podařilo po dlouhém jednání a za veliké pomoci tehdejšího vedoucího ekonomického odboru ministerstva vnitra přes konzulární oddělení ministerstva zahraničních věcí protlačit, abychom přímky za archivní rešerše dostávali na konto. Protože předtím šel výtěžek rešerší jednotlivým konzulům, kteří to měli jako kapesné. Takže ty peníze bylo možné

využít pro archivnictví. Tehdy to byla sláva, když jsme vezli první kopírku. To byly „utaxy“ a za 300 000 Kčs jsme koupili 8bitový počítač ze Slušovic pro kolegu Bittnera. To byly peníze... A to bylo tehdy hrozně dobré, protože se dodělával trezor v Dejvicích pro korunní archiv a nebylo dost peněz na techniku. Něco se podařilo uškodlit archivu, že dostal něco z rezervy ministra – nějaké devizy. Ale chtěli od nás asi 120 000 devizových korun. A to byla taková zvláštní věc, nám přišel třeba šek na dolary. A když jich bylo více, tak jsem je odnesl do obchodní banky a tam nám je proměnili na devizové koruny. Ale ty jsme nedostali, měli jsme je jen papírově na účtu v rozpočtu a oni nám je pak poskytli a ty zahraniční výrobky se mohly koupit. Protože začátkem 90. let to bylo možné pouze za devizové koruny. A tehdy to bylo potřeba na měřící techniku do podzemního trezoru AČK. To byly také peripetie. To bylo ještě v gesci ministra, ale také kolem toho byla spousta psaní a kecání. Nezapomenu na Sýkoru, protože samozřejmě přišli s inertním plynem, že to bude chránit. A Sýkora se vždycky ptal: „tak co, už jim tam pšoukli ten plyn?“. Nakonec se podařil dobrý projekt, který byl reálný a byl prvním krokem, který ukázal, že archivnictví je důležité. Tehdy šlo o to, aby se ukázala hodnota archivního materiálu. A tak se udělala výstava archiválií v Lobkovickém paláci, šesti listin v podzemí, to otevíral ještě prezident Husák. Já jsem tehdy chodil na gremiálky do SÚA a zoufale se přemýšlelo, jak ukázat, že archivy existují. A přišli jsme na tohle, já myslím, že jsem v tom měl také svoje prsty. Bylo to jen šest listin, ale tenkrát se z toho stala národní pouť. To byly davy lidí. Když se přijde prezident podívat na šest listin, tak to je něco...

Koncem 80. let byla výhoda, že jsme dostali nějaké peníze na vybavení, že jsme měli odrazový můstek na začátek 90. let, kdy byla potřeba spousta techniky na restituce a rehabilitace. A to byl obrovský triumf archivů, sice se začínalo znovu a ještě za horších podmínek, ale naštěstí tehdy ve vedení státu byla spousta vzdělaných lidí, např. Petr Pithart a další, kteří nás zaštilili. Měli také zájem, protože potřebovali z těch klášterů a dalších budov archivy dostat. A archivy se mohly vystěhovat, až se pro ně něco vytvoří. A to nebylo tak jednoduché, protože tam byl ještě mezi-stupeň. My jsme museli přesvědčit lidi na ministerstvu, že nestačí náhradní řešení. Tenkrát jsme pronajímali řadu objektů, jako byly například sklady uzenářské firmy Kliment ve Vysočanech. Za to se tehdy platilo 20 milionů ročně, to byly ohromné peníze, za tolik se tehdy dal postavit okresní archiv. Zase jsme začínali tím, že se dělala zpráva pro vedení ministerstva. Já jsem zůstal v té agendě vězet až po krk, protože jsem to dělal už deset let. A měl jsem „nevýhodu“, že když jsem někam postoupil, zůstala mi i ta předchozí agenda. Já jsem sice zdědil určité „nicnedělán“ po ing. Jansovi. Nastoupil jsem na další místo, zůstaly mi okresní archivy a pak se to nabalovalo. Ale mě to bavilo. Co bylo strašné, když se ty lokální programy

zreálnovaly. Tam jsme se dostali do strašného presu mezi klikou SÚA a SOA zaštiťenou dr. Vrbatou a pak dr. Babičkou a dr. Indrou, který se taky snažil něco získat, ale už to byl odvar, proti Vrbatovi byl rozumný. Vrbata to byl běs, na nás byl velice umanutý, jednal velice slušně, ale byl zaťatý. A z vnitra na nás zase nasadili Toulce a jeho nadřízeného pana mjr. Havlenu. To byla taková skupina ze stavebního a ekonomického odboru MV, to byla větev centrálního ministerstva. A pak tam byla malá větvička CSÚ, a to byl ing. Vítů a paní Vomáčková. Není náhodou, že paní Vomáčkovou, když byl konečně dokončen archivní areál, pak nějaký čas zaměstnávala i ta jihlavská firma, která dodělávala provozně technický blok, protože si mysleli, že se přes to dostanou k výstavbě MZA v Brně.

Jak začínal plán výstavby budovy Státního ústředního archivu?

Z počátku bylo potřeba jaksí zreálnit ty představy archivů, které byly velmi podrobně zpracovány týmem pracovníků SÚA – dr. Kalinou a dalšími. Pokud šlo o SÚA, tak dr. Vrbata počítal s budovou pro minimálně 400 lidí, tam měl být „hotel“, tam měla být archivní škola, prostě ta jeho představa byla maximalistická a on za ní umanutě šel. Na druhé straně SOA Praha, tam počítali asi se 100 lidmi (SÚA a SOA počítali se samostatnými objekty). A mně se tehdy podařil husarský kousek přesvědčit Bořivoje Indru jako ředitele SOA, aby šel do společné budovy se SÚA. To bylo totiž důležité i pro celkovou argumentaci, aby na vnitru a dále na financích věděli, že vyřeší najednou problém dvou archivů, že se vlastně ušetří. Protože do těch starších nebo pronajatých budov, chtě nechtě bylo třeba investovat, navíc, jak archivy narůstaly, bylo těch budov a také tedy výdajů pořád více. Druhé co bylo potřeba, bylo připravit další metodiku, aby tomu na vnitru vůbec rozuměli, o čem se spolu bavíme. A tady nepomohly studie dr. Kaliny o francouzských budovách s kupami překladů, xeroxů apod., to ty lidi akorát vyděsilo. Metodiku bylo potřeba udělat jednoduše a hlavně krátce. A tady vlastně už v té druhé polovině 80. let vznikla spolupráce, hodně se toho ujal B. Indra a z vnitra dr. Král a ing. Vítů a s nimi jsme pak tu metodiku připravovali, já myslím, že není špatná (platí i dnes).

Postupně se tak dařilo otázku budovy pro nový archiv posunovat, ale bylo kolem toho samozřejmě spousta papírování. Nakonec se nám podařilo prosadit plán výstavby nové archivní budovy do 9. pětiletky (měla být od roku 1991) a to se zdálo, že je vyhráno. Dlužno přiznat, že hodně tomu pak napomohl i dr. Vrbata, když angažoval do SÚA bývalého vysokého funkcionáře ministerstva vnitru ing. Matějného, který znal zase řadu lidí a pomohl věci prosadit. Ale pak samozřejmě všechno skončilo a začali jsme od roku 1990 znovu. Ale už od roku 1984 se jednalo o parcele na Chodovci a tady musím zdůraznit, že se tehdy jednalo o státní pozemek, takže když později stát musel za ten pozemek platit, tak to

byla lumpárna, protože byl mezitím privatizován. Už byl hotov lokální program (díky dr. Kalinovi, dr. Bolomskému a dalším), měl se připravovat projekt, měly to tehdy dělat vojenské stavby.

My jsme se na Archivní správě s dr. Růžkem věnovali v první fázi studiu lokálních programů a hlavně zrealnění návrhů. To, co se pak postavilo, bylo v té době maximum možného. Když se plánovala taková výstavba, my jsme vždycky počítali nejméně o 50% více. Pak jsme to uškodlili a považovali jsme to za úspěch. Protože, mezi námi, v archivech je ještě spousta věcí, kterých je možné se bez mrknutí skartovat. To nezapomenu jako vtip, jednou byl náměstek ministra v Zámrsku a teď se tam procházel mezi regály a lesem kartonů a jeden karton vytáhl a byly tam účty ROH, kolik utratili za ubrousky, za občerstvení.

Kdybyste viděli, do jaké zříceniny jsem do Zámrsku přišel. A pak se nám dařilo každý rok 20–40 milionů tam šoupnout. Když já tam přišel poprvé, tak to tam byli zabombardovaní ve středověku. Ta obrovská stáj, to je dnes unikát. Tam jsme přišli s chlapy z ekonomického odboru, propadlé stropy, hromady trosek. Oni se začali rýpat v té hromadě a objevili tesco barák, který chyběl v inventuře v krajském ředitelství v Hradci Králové. Oni ho tam před lety šoupli, protože ho neměli kam uskladnit, pak na to spadla střecha, tam to leželo a v tomhle stylu to tam bylo vedené. To se stavělo úplně od začátku, dělaly se půdní vestavby. To je svým způsobem maximální zhodnocení toho objektu. Když jsem začínal, to byla hromada trosek. Tam byli ještě zbytky po bývalých chovancích věznic v sídle kraje. A postupně se podařilo vybudovat nádherný archiv. Sice je venku, archiváři si stěžovali, že jsou venku. Ale já myslím, že kdo chce, tak si tam dojede, protože tady to nejsou žádné vzdálenosti. To není, jako když někdo jede z New Yorku do Detroitu, tady je 20, 40, 60 km. Tam potom jezdila spousta cizinců. Pak ředitel Šimek se to snažil povznést, pak získali prostory v Hradci a Pardubicích. To bylo rozumné, protože dělat v každém kraji oblastní archiv, to znamenalo udělat všude aparát se všemi v podstatě nadbytečnými lidmi. Tady se našťestí podařilo, že se zachovaly oblasti a nikoliv kraje. Protože, představte si, za co dnes stojí třeba archiv v Karlových Varech, který je velký, ale je v mizerných podmínkách a na pozemek, který jsme tehdy opatřili, chodí na houby, protože tam už jsou veliké brízy. Vypadalo to, že by se tam mohlo stavět (společný objekt pro okresní archiv Karlovy Vary a Sokolov). Pak se to odsunulo a bylo to špatné.

Jak se situace změnila po roce 1989?

I v 90. letech nám jako Archivní správě zůstala určitá gesce nad stavbou archivních budov v celé republice a já myslím, že to má svůj význam, když je

dohoda. Pokud by to tenkrát přešlo na SÚA, tak ostatní archivy by šly do kytek a stejně by to nestačilo.

Pamatuji si na takovou epizodu, to už bylo v listopadu 1989. Měli jsme sešlost archivářů, kde nám rozdávali „brigády socialistické práce“. To bylo těsně předtím, než se to úplně rozsypalo. A tenkrát přišel za mnou náměstek ministra ing. Eliáš, to byl bývalý aparátník z ÚV KSČ. A vzal si mě stranou a ptal se mě, jestli mu nedají archiváři přes držku. Já říkal: to jsou celkem klidné typy, ti mají jiné starosti.

Pak to začalo znovu od 1990. Rafaj ten byl vlastně už mimo, on se v listopadu 1989 dozvěděl o situaci dříve, jsem přesvědčen, že měl zprávy svými kanály. Končil, spousta věcí rozdělaná. On toho nasliboval, vždycky seděl za stolem a říkal „nemožné ihned, zázraky do tří dnů“. Rafaj byl dobrý chlap, ale už na tom byl špatně fyzicky i psychicky a tohle ho dorazilo, protože věděl, že končí. Potom by ho bývali archiváři utloukli čepicemi... protože tehdy patřilo k dobrému tónu všechny nadřizené smést, protože to byli škůdci, vrazi, traviči studní, pitomá archivní správa...

Tak já tehdy vymyslel, že nikomu nenecháme iniciativu, svoláme celostátní konferenci archivářů a budeme to tím pádem řídit. Do toho se z Bulharska vrátil dr. Sládek a vycítil svou příležitost. Tehdy měli velké renomé bývalí osmašedesátníci, takže on samozřejmě měl hlavní projev.

Tehdy byli dva lidé, kdo měli zájem o funkci ředitele archivní správy, dr. Sládek a dr. Maršál. Protože se rozhodlo, že budeme zase samostatný odbor. A tehdy si mě zavolal vedoucí odboru, pod kterým jsme byli a ptal se kterého? Já jsem říkal, toho Maršála radši ne, to je hrozně emotivní člověk. Možná se na něj pamatujete z roku 1989, jak vystoupil proti Vrbatovi, to bylo nemožné. Tak jsem doporučil Sládku a to bylo dobře. Protože Sládek byl uvážlivý chlap a diplomat a dovedl vytvořit pracovní prostředí. Naštěstí se to podařilo ukočírovat, protože to žádný smysl nemělo a byla by to akorát ostuda. Měl jsem ještě schované pak různé petice z archivů apod. Já jsem už žádnou funkci nechtěl, tam šla Čepeláková na vedoucí oddělení a Maršál na zástupce ředitele. A já si nechal jen referenta a zbyly mi archivy.

A zase to začalo znovu, protože na ministerstvech byli úplně jiní lidé. To se muselo začít úplně od začátku. Stanovila se taktika. Nejdříve se dostat do povědomí státních orgánů tím, že jim řekneme, že archivy pracují v hrozně špatných podmínkách a že nebudou moci uspokojit potřeby státního aparátu. Tak se psal materiál Materiály hmotného zabezpečení státních a okresních archivů. To trvalo asi 1,5 roku, než to přešlo do vlády a tam už bylo usnesení, že by se mělo něco dělat s ústředním archivem. A pak se dělal druhý materiál a to byla

hrozná práce, protože to muselo projít na ministerstvu, to muselo projít ve vládě, to byly asi čtyři kroky, a to byl vždycky „materiál“, jak říkal starý Sýkora. To bylo hrozné. V tom prvním materiálu jsme si uložili, protože jsme ta usnesení psali sami, na tom se podíleli hodně Maršál a Čepeláková. Čepeláková byla administrativně schopná. Ona původně, když přišla na Archivní správu, tak to byla holka z mototechny, normálně jako prodavačka. A Sýkora si ji tam vzal a hlavně Nývlt se postaral, aby vystudovala. V tom dalším materiálu už se rozpracovávaly věci, ale už ten první materiál ukládal ministerstvu, aby archivy vybavilo. Aby mohly fungovat, protože počítače, kopírky, to ještě nebylo, bylo jich jenom pár. Tohle všechno bylo potřeba. První materiál nám uložil, abychom připravili už podklady pro výstavbu archivů a tam už se objevil s plnou parádou Státní ústřední archiv a Státní oblastní archiv Praha. Tam se mi tehdy podařilo přemluvit Indru, aby se to vzalo jako jeden objekt. Protože původní představa byla, že se budou stavět dva archivy. To byl ideál snů, ale to by nikdo nepostavil a hlavně by to stálo o moc víc. To se mi podařilo Indru ukecat, v řadě věcí se muselo ustoupit, protože on chtěl svoji knihovnu, svoje laboratoře. Také SÚA by jim vždycky něco sebral. To jsem musel do poslední chvíle hlídat, pokud jsem do toho měl co mluvit, protože SÚA potřeboval vždycky 100 milionů a SOA 10 milionů. To byly těžké boje, v těch posledních letech to vypadalo tak, že se naplánovala nějaká částka, moc toho nebylo. Začátkem listopadu jsme měli vždycky poradu ředitelů a tam většinou přijel Henych jako ředitel sekce a přivezl třeba 30, 40 milionů, které na ministerstvu zbyly, a teď se to honem utratilo, protože jsme na to byli připraveni. A tak se tam jenom kloplo to konkrétní číslo a udělala se spousta věcí. Henych nám hodně přál. To byla na vnitru postava, stejně jako předtím Zářecký. Oba nám hodně s těmi materiály a pak fakticky pomáhali.

Pokud jde o budovu, začátkem 90. let jsme začínali nově, ale trochu za jiných podmínek. Už to tam bylo prošlapané a byli tam i zájemci o ty prebendičky. Protože pro lidi, kteří se kolem toho motali, tak vždycky něco bylo. Já si pamatuji, jak se dělala po výstavbě prvního bloku na Chodovci obrovská žranice, to dělal už PROARK a firma Minas z Uherského Hradiště jako stavebník.

Bylo to prošlapané i v exaktních liniích ministerstva, ti subalterní pracovníci o tom věděli, už byla představa, co je dluh z minulého období. A vycházelo se také z toho, že když na to kývli komunisté, kteří měli hluboko do kapsy, tak my bychom mohli také něco udělat. A byla to velice příznivá doba – rehabilitace, restituce, uvolňování budov. Jenom já jsem měl půl skříně suplik od institucí, abychom vyklidili urychleně tu a tu budovu.

A tak jsme začali, těch papírů zase bylo kolem toho hodně. Nebyla už naštěstí ta stranická linie a nestačily se ještě rozjet státní knihovny, ještě se nedostalo do

eifru Národní muzeum apod. Bylo hlavně potřeba vyklidit ty různé objekty, kláštery, restituované objekty. Zase se psaly zprávy, už tak byla i usnesení. Z toho vyplynulo, že by se měla udělat metodika, projekt apod. A teprve dalším krokem byla výstavba. Jakmile odsouhlasili dokumentaci, tak už pak šlo o prachy. Už to byl prstíček, který se strčil do toho mechanismu, už jsme byli na koni. Od 1992 a 1993 se začaly archivy vybavovat technikou, už se nevystačilo s jednou kopírkou a jedním počítačem. To byl první krok. Pak se dělala zpráva do vlády, tam už bylo uloženo zpracovat zprávu o výstavbě budovy pro SÚA a SOA. A tam nám hrozně pomohlo i to, že to byly dva archivy dohromady. Tím se řešila polovička archivního fondu, asi 200 km archiválií. Tam už byly restituční, tlaky apod. A když se tohle podařilo prošlapat do 1993, tak se pak stavělo. Ale mezitím byla spousta korespondence, všem začly kapat sliny, začaly se hýbat peníze, investice apod.

Ten systém úřadování byl strašný. Já jako referent jsem psal návrh referátů pro vedoucího oddělení, vedoucí oddělení to odnesl zástupci, to byl Maršál, to je velký jazykozpytec, ten hleděl, aby tam nebyl germanismus. To byly tirády. Pak to šlo na ředitele, na náměstků, na ministra. A ke všem těm dopisům se zároveň musely připojit návrhy odpovědí. To byla mafiánština, to se muselo napsat tak, aby tam byla ta podstata, ale zároveň to bylo potřeba dát tak, aby to spolklí a aby tam našli nějakou chybičku, ne velkou, ale aby tam našli chybičku, na kterou by vás důrazně upozornili a žádali další vysvětlení. A od toho se odvinula ta další korespondence. Nebylo to předjednané, muselo to jít takhle tím úředním šimlem. My jsme do toho zasunuli i to mezistěhování, které bylo jediné možné, ale zdůraznil jsem, kolik se platí nájmy (to bylo asi 40-50 milionů ročně), tak to se mohli na vnitru zbláznit. A teď jsme třeba žádali na výstavbu částku 400-450 milionů, tak si spočítali, že se to za 8-10 let vrátí a budeme mít barák. Tehdy bylo dost peněz. Nikdy nedostanete tolik, kolik byste chtěli, tak bylo třeba s tím kalkulovat.

Měl jste možnost ovlivnit stavby účelových budov před rokem 1989?

To se pamatuji, že jsme bojovali v Ústí nad Orlicí. Umístění tam není šťastné, protože je tam záplavová oblast, ale zase to není tak hrozné. Pokud jde o Náchod a Most, tam jsem ještě nebyl na Archivní správě. A tam jsem se už dostal jenom k tomu, že se to vybavovalo. To byly vlastně první budovy a celkem to není nic moc. První pokusy. Pak už to dostalo pravidla, udělali jsme základní pravidla, my se Sýkorou, dr. Indra a ing. Vítů. I dnes, když se to najde, tak to má svou hodnotu. Pro oblastní archivy se to nepoužilo, ale první díl pro okresní archivy je praktický.

Jaká byla obecně pozice Archivní správy na ministerstvu vnitra, když jste tam nastoupil?

Archivní správa byla součástí civilněsprávního úseku. A byla to správa, takže v organizaci ministerstva to bylo výš než odbor. Takže Sýkora přijel na krajské velitelství policie a ten krajský náčelník se mu zahlašoval. Postavil se do latě a teď mu salutoval. To se vlastně změnilo až koncem 80. let. Byl to vlastně pozůstatek policejní organizace, pak se civilní úsek totálně oddělil od hlavního vnitra. Takže to byla vlastně výjimečnost. Asi to byl na začátku vlastně omyl, že to byl charakter správy, protože jiné správy měly třeba 500 lidí. Kdyby měla tehdy Archivní správa větší dopad na okresy, tak by to také bylo několik set lidí. Ale okresní archivy byly pod okresními národními výbory a oblastní archivy vlastně pod krajskými národními výbory. Pak už tam byl jen Státní ústřední archiv, který byl takovou republikou sám pro sebe. Ono to možná nakonec mělo určité výhody, že vášně povzbuzovaly i mozkové buňky, že byl Sýkora také někdy přinucen k aktivitě. Protože on každé ráno přišel a hlavně se ptal, jestli tam není Vrbata, a říkal: to asi běhá v trenýrkách kolem sv. Václava. Ono stačily konflikty s I. oddělením SÚA v naší budově, protože se chtělo pořád roztahovat. Že je to budova archivu a my jsme tam nežádoucí nájemníci.

Fungovala při plánování budov zpětná vazba na jednotlivé archivy?

My jsme to dali samozřejmě archivářům přečíst. Ale nikdy bychom to nenasali. Nezlobte se na mě. Já jsem si někdy připadal s archiváři jako s bandou poděsů, kteří nevědí, kde je hranice. Protože pořád chodili s nějakými nápady. Musí to mít konca zvonca, protože to bychom nikdy neskončili a každý takový úlet vzbuzoval velký odpor. A hlavně regulátorem byli pracovníci ekonomického odboru. S těmi se nedalo soutěžit. Protože když oni řekli: končíme, tak to mysleli vážně, protože věděli, že by to prostě neprošlo. Oni tam měli určité sloupce čísel, do kterých se museli vejít. Také archivy měly v 90. let odpich, ale koncem 90. let už to šlo do kyttek. Už byly na druhé, třetí koleji. Stačí se podívat na film s Buriánem, jak sedí v archivu a úřaduje tam. Podívejte se, v některých archivech to tak dlouho vypadalo. Až teď jsou to honosné instituce. Když člověk vezme, co se povedlo, to byly stavby, které byly vyhodnocované jako stavby roku.

Můžete nastínit genezi výstavby jednotlivých budov pro státní archivy?

Nejprve bych se zastavil u budovy v Olomouci. To byla čistě velká náhoda. To jsme byli na ředitelské poradě, asi v roce 1995 nebo 1996 někde v Lužických horách. To nás vždycky kolega Šuchma jako podnikář odvezl na nějaká

podniková rekreační zařízení, měl o tom přehled. A hned první den přijel Sládek a říká: hele, sbal si věci a upaluj do Olomouce, protože tam se podařilo prosadit stavbu okresního archivu. A ten archivář se zbláznil, chce postavit palác snů jako v Dubaji. Tak mu to zrejhni a postavte zároveň ještě depozitář a pracoviště pro oblastní archiv. Je to poměrně malé, ale je to kompaktní, je to čistě účelová budova. Tam totiž měli štěstí, na tom místě bylo divadlo a shořelo. Takže tam byl stavební pozemek a okres se utrhнул. Jenže ten okresní archivář měl představu, že tam bude mít asi osm pater, gigantickou badatelnu. Tak já jsem na něj vtrnul a zrubali jsme to na devět podlaží, badatelna společná, laboratoře společné. A vlastně centrála zemského archivu je v Opavě. Tak se bleskovým způsobem archiv postavil. Já jsem to vylíčil jako úžasnou příležitost, že se podaří zase postavit budovu pro dva archivy. Začal se tehdy rýsovat krajský systém, já to líčil, že to bude vlastně pro dva kraje a člověk musel ekonomy ukecat. Když jsem to všechno spočítal a vynásobil, vypadalo to a hrozně výhodně i pro ministerstvo vnitra, a také to bylo. A získal se čas, aby se zrekonstruovala centrální budova v Opavě. Olomouc stála asi 190 milionů, za tak komfortní objekt pro oba archivy to nebyly žádné peníze. Například, když měl opavský archiv depozitář v Janovicích, tam se propadlo několik pater a nad tou propastí visel na několika kabelech záchod. To bylo hrozné, pravidelně tam lezly děti a dělaly si tam ohníčky.

Pokud jde o Litoměřice, tam bylo jediné štěstí, že církve chtěla budovu v Žitonicích. Já nevím, jestli se to uskutečnilo, ale oni tam chtěli udělat domov pro německé důchodce. Ono je to krásné místo, ale když vám to profoukne vítr a padají okna a tašky ze střechy, tak by to bylo hrozně drahé udržet. To by byl návrat do středověku. Tam by se sice nějakému archiváři líbilo, ale jinak tam by se utopily obrovské peníze. Tehdy se podařilo z náměstka ministra Bartáka vyrazit jeden objekt kasáren v Litoměřicích, který pak litoměřický archiv dostal. My jsme tehdy jednali s vyšehradskou kapitulou, oni slíbili, že budou na vyklizení tlačit a to samozřejmě pomohlo. V Litoměřicích je možnost i dále stavět. Mezi námi, není budoucnost, aby obstály v dnešní administrativě všechny malé okresní archivy. Postupně se budou asi stahovat do center.

U okresních archivů dělal většinu agendy pan Šilar, když přišel, jenže on měl jednu nevýhodu. On ve všem podporoval okresní archiváře, i když si řekli blbost, která nebyla realizovatelná. A tím pádem se nepodařilo realizovat něco, co nebylo předem reálné, přesahovalo to možnosti.

Velký problém nastal v Plzni. Tam sice získali bývalý objekt vojenské nemocnice v Nepomuku, to je obrovské. Ale oni mají přitom krásný pozemek v Plzni, který byl docela vysokým nákladem srovnaný. Jenže tam se rozhodovalo, zda

postavit Brno nebo Plzeň. Ale to víte, čemu jsem dal přednost. Je to Morava, to bylo vždycky třeba udržovat určitou rovnováhu.

V Plzni byl v otázkách výstavby budovy velice aktivní ředitel dr. Mužík, tomu ale zlomila vaz taková jeho zabejčenost v blbostech, protože on ho tehdy na hodinu vyhodil náměstek. Mužík chtěl tehdy vypudit okresní archivářku z Tachova. Nedovedete si to představit, dva roky se tam s ní hádal kvůli úplně nesmyslnému fondu nějakých škol, který chtěl nějak uspořádat. My jsme z toho byli s Růžkem úplně šílění, protože ona trvala na svém. Měla pravdu, protože postupovala podle našich směrnic, přitom on si vydal svoje směrnice a ty byly jako důležité. A tenkrát ji chtěl vyhodit a ona si našla nějakého senátora z toho kraje a ten udělal na ministerstvu bugr, dostalo se to k náměstkovi Zajíčkovi a ten ho na hodinu vyhodil. Přitom Mužík byl velice agilní, našel si ten Nepomuk. A normálně, my jsme tam přijeli, a on tam házel lopatou. On jako ředitel archivu. Takže on na jednu stranu blbnul s těmi lidmi. Já si pamatuji, jak to bylo s tím Tachovem, já jsem mu takhle v pátek ve čtyři hodiny volal: prosím Vás, neblbněte, bude z toho malér, Vás je tady potřeba, Vy jste činorodý člověk, ten Nepomuk a všechno. A on: ne, ne, ztratil bych tvář; vyhodil ji a byl venku. A ten Nepomuk, to se nám podařilo. Ekonomové to nechtěli vzít. A tehdy se mi podařil takový trik, že jsem obvolal archivy a ty daly asi 4-5 milionů. A my jsme rovnou přišli s tím, že máme 5 milionů ze svých rozpočtů a že se s tím bude začínat. Oni si tehdy neuvědomili, že to bude stát dalších 100 nebo 150 milionů, dát to dohromady. To jsou obrovské haly, obrovské prostory. Když to běželo, dala se použít i otázka převzetí archivu Škodovky, dnes je to ukázka úspěšné rekonstrukce.

Nejdůležitějším výsledkem z posledního období je ale výstavba budovy Moravského zemského archivu v Brně.

U Brna si nedovedete představit, co to bylo za maratón. Tam bylo několik nabídek naprosto nevhodných parcel. To vlastně nebyly ani parcely. To byly vlastně stavby, které by se musely buď zbořit, nebo přestavět na nějaká monstra. A současný pozemek byl vlastně dar z nebe.

To se mělo začít už v roce 1997, 1998. Ale tam přišly „balíčky“. Tehdy udělal přemet Klaus. Tehdy se k tomu vyjadřoval Kopřiva jako ekonomický náměstek na vnitru. A ten napsal, že je jen jedna priorita, a to je policie. A archiv z toho vypadl.

Brno je i záležitost politická. Už od 1997 bylo v materiálech, že se má Brno projektovat. Ale tehdy to vypadalo, že se ani SÚA nedostaví, tam se dva roky nedělo nic. Nebyl ani začatý provozně-technický objekt. Já když si vzpomenu na tu Vomáčkovou, ta to udržovala pořád v běhu, vždycky sehnala pár milionů, ty

vždycky zmizely jako pára nad hrncem. Naposledy tam přiteklo asi 30-40 milionů a management firmy si to rozdělil na odměny mezi sebou. Na tu stavbu nepřišlo nic a šli do konkurzu. A archiv se stal součástí konkurzní podstaty, tedy jenom polovina. To byly triky, kdy se podařilo začátkem 90. let zprivatizovat kdeco. A správce konkurzní podstaty z toho pohodlně žil. A teď už vše odpuštěno. Ředitel té stavební firmy z Uherského Hradiště byl zavřený s Reginou Rázlovou a než se vrátil, tak mu to jeho management rozkradl. To byl ukázkový příklad, co je možné u nás. A pak to byly těžké boje na ministerstvu. Tehdy byla samozřejmě na prvním místě policie, tam nebyla auta, tam nebylo nic. A tehdy strkat miliardu do archivu... Chodovec stál skoro dvě miliardy. A já se pamatuji, že v roce 1996/1997 bylo v rozpočtu asi 300-400 milionů a najednou nikdo nevěděl, kde jsou. To říkali i ekonomové, ale raději do toho nehrabali.

Já jsem tehdy říkal: musíme začít od začátku. Takže všechny stížnosti, protože lidé psali stížnosti, oni je v MZA sami naváděli, že je nutné je posílat přímo na ministerstvo vnitra. Psali, že tam není badatelná, že vše dlouho trvá apod. Tak jsem řekl: všechny stížnosti ať posílají přes náměstka a ministra. On nám to samozřejmě postoupí, abychom to vyřídili. Ale my to musíme zase vyřídít přes něj, takže to bude chodit přes něj a přes ministra. To byla agenda, protože kdejaký čičmunda, co hledal nějakého včelaře, tak si stěžoval ministroví. Samozřejmě náčelník sekretariátu z toho byl naštvaný. Další tah, co bylo dobré, bylo udělat anketu mezi předními osobami v Brně. Jejich dopisy jsou zachované, oni nám psali, abychom na to dbali, že ten archiv je tam bezpodmínečně nutný, tam nám psal biskup, hejtman, předseda správního soudu atd. To se pamatuji, že jsem ty formulace obdivoval. A pak se to začínalo nějak vyvrbovat. A pak se mi podařil takový kousek. Jednou jsem se hrabal pro Sládka v nějakých materiálech a objevil jsem, že v Brně bude celostátní porada funkcionářů ministerstva vnitra v budově archivu. Tak jsem volal dr. Smutné, aby se pokusila tam někoho chytit a ona tam potkala Grosse. A teď ona má šarm, ona má osobní kouzlo a nějak ho ukecala a plnou pravdu měla, že tamní archiv je ve zcela katastrofální situaci, většinou archiválií rozptýlených ve zcela nevyhovujících depotech hrozilo totální zničení a ztráta. A on si nějak představil, protože tehdy v Brně byla blbá situace pro sociálně demokratickou stranu, že tam přinese jako donátor nádhernou budovu, že pomůže stěhovat matriky, které hynou. Tak to šlo ráz na ráz, nedovedete si představit. To volali nás z ekonomického odboru, okamžitě šly přísliby milionů do začátku. Koupil se pozemek, který jsme předtím nemohli sehnat. A ani ne za dva roky bylo postaveno, vypůjčilo se 400 milionů od banky. Původně se počítalo s cca 300 miliony, i to by byl zázrak. Ale najednou to jelo. Když tomu přeje vedoucí funkcionář, to jste

měli vidět kontrolní dny, to bylo úžasné. Předsedou komise byl bývalý náměstek Zeman, tajemnice dr. Čepeláková, vedoucí firmy samí mladí machři „symfonie“. Je to krásný archiv. A přitom to bylo laciné. Nebyla to černá díra. To bylo krásné, co se povedlo, a já jsem si říkal: už můžeš jít do důchodu. V následujících letech bylo možné získat do rozpočtu pouze omezené částky, protože rezort musel splácet vypůjčených 400 milionů korun. Řešily se pouze nejnnutnější havárie a údržba a obměna materiálu.

*Rozhovor se uskutečnil ve dnech 14. 12. 2012 a 4. 1. 2013
v hospici U dobrého pastýře v Čerčanech.*

Rozhovor vedli Eva Drašarová a Jan Kahuda.

ROZHOVOR S MGR. MARIÍ STUPKOVOU

Proč jste se rozhodla pro práci archivářky?

K práci archivářky jsem byla dovedena postupně díky svému zájmu o historii. Ten jsem zdédila patrně po otci, který se jí ale nemohl věnovat tak, jak by si přál. Za války se české dějiny ve škole nesměly vyučovat a to zvyšovalo můj zájem o ně a podněcovalo k tomu, abych si tento nedostatek doplňovala sama. Ve škole jsem měla štěstí na dobré učitele; stali se mými vzory a tak jsem se chtěla stát učitelkou také. Ale školní docházku na měšťanské škole jsem končila ke konci války, kdy na studium na učitelském ústavu nebylo pomyslení a místo toho jsem nastoupila jako učednice v drogerii. Válka našťástí již v dalším roce skončila a mně se podařilo udělat zkoušku na učitelském ústavu; ten byl ale zároveň zrušen a místo něho bylo zřízeno gymnázium, na které přešel z učitelského ústavu celý profesorský sbor. Tak jsem se octla na gymnáziu a můj cíl stát se učitelkou se opět oddálil. Začala jsem uvažovat, že bych po maturitě mohla pokračovat ve studiu historie a češtiny na filozofické fakultě. V roce 1949, kdy jsem maturovala, to sice s přijetím na fakultu nevypadalo nijak nadějně, ale měla jsem štěstí přesto, že ani jeden z mých rodičů nebyl členem KSČ. Měla jsem však „dokonalý kádrový profil“ – otec byl dělník a maminka, kterou v té době zbavil režim jejího malého obchodu, si našla práci v botanické zahradě, a já jsem ji tak mohla v přihlášce na fakultu uvést jako zemědělskou dělnici.

Proč jste si vybrala studium archivnictví?

To, že jsem se dostala v roce 1949 na filozofickou fakultu, nebylo jen díky tzv. kádrovému profilu, ale i zásluhou mých profesorů z gymnázia, respektive bývalého učitelského ústavu. Mezi jeho členy byla řada vynikajících pedagogů a osobností. Tak například dějepis tam učil dr. Otakar Dorazil, známý už tehdy svou odbornou publikační činností. Latinu vyučovala dr. Květa Kovářová, dcera vynikajícího pedagoga univerzitního profesora dr. Otakara Kádnera. Na přírodopis jsme měli výraznou osobnost v profesorce Jarmile Morávkové, sestře předního účastníka druhého odboje kapitána Václava Morávka. Zeměpis nás učila doktorka Jarmila Hrejsová, manželka evangelického faráře ve Střešovicích Ferdinanda Hrejsy, který vydal dějiny evangelíků u nás. I ona měla vedle zeměpisu

aprobaci pro výuku historie a publikovala drobné práce z tohoto oboru. Dr. Hrejsová věděla, že chci studovat historii, a tak mě společně s dr. Dorazilem v posledním roce před maturitou brali sebou na kurz přednášek, které na filozofické fakultě přednášel profesor Oldřich Říha. Jednalo se o jakousi socialistickou akademii, která měla za cíl seznámit středoškolské učitele dějepisu s marxistickým pojetím dějin. Předpokládali, že mi to pro přijetí na fakultu nemůže uškodit, což se později potvrdilo, zvláště když jsem měla profesora Řihu u přijímacího pohovoru. A tak jsem byla ke studiu historie přijata, ale na druhém vybraném oboru – češtině – jsem se nedostala pro nával uchazečů ani k přijímací zkoušce. Profesor Říha mi nabídl, abych si místo češtiny vybrala archivní studium, které bylo nově otevřeno při katedře historie, tam že bych mohla být přijata. S tím jsem samozřejmě souhlasila. Tak takhle jsem se dostala k archivnictví.

Jak vzpomínáte na studium na fakultě?

Archivnictví nemělo tehdy ještě samostatnou katedru a bylo součástí katedry historie. Samostatnou katedru získalo až později. Ale jeho příslušnost ke katedře historie, která byla poplatná tehdejší době, pro nás posluchače naštěstí nebyla moc patrná. Souviselo to bezesporu s osobností profesora Václava Vojtíška, který byl vedením archivního studia pověřen a byl v té době jeho jediným stálým odborným pracovníkem. Teprve o nějaký rok později nastoupil jako odborný asistent dr. Zdeněk Fiala. Profesor Vojtíšek nám přednášel hlavně diplomatiku, ale věnoval se i sfragistice a heraldice. Většinu dalších oborů učili externě praktičtí odborníci, kteří do té doby takto působili i na archivní škole. Ta tehdy, ukončovala svou činnost. Paleografii měl docent dr. František Roubík, na numismatiku jsme chodili do Národního muzea k docentu dr. Gustavu Skalskému, dr. Miloslav Volf nás učil archivnictví, dr. Antonín Haas přednášel statistiku a na dějiny práva jsme docházeli na právnickou fakultu k profesoru dr. Václavu Vaněčkovi.

Profesor Vojtíšek byl příjemný starý pán, který si nás studentů hleděl, a jeho vztah k nám byl spíše otcovský. Ono těch studentů v žádném ročníku nebylo moc. V mém ročníku nás bylo pět, dva hoši (Mirek Truc a Venoušek Lomič) a tři děvčata (mimo mě ještě Alena Sakařová, tehdy Malá, a Lída Špětová, tehdy Mrázková). Pan profesor o nás mohl mít tedy přehled, a brzy, hned po skončení prvního semestru nás zaměstnal tak, abychom získali praxi. Lídu Špětovou si nechal v semináři. Alena Sakařová, kterou zajímala numismatika, šla do Národního muzea. Mne s Mirkem Trucem umístil v univerzitním archivu, kde jsme byli až do konce studia. Tam už tehdy byli naši starší kolegové studenti Karel Beránek, Jarda Lameš a Ruth Ballnerová. Získávali jsme tak nejen praxi, ale zároveň jsme si tímto způsobem něco přivydělali. Jako pomocné vědecké síly, takzvaní pomvědi,

jsme dostávali v univerzitním archivu tisícovku (po měnové reformě to bylo dvě stě korun), což pro nás tehdy dost znamenalo. Samotná praxe v univerzitním archivu byla zajímavá nejen pokud šlo o archivní materiál, ale i možností poznat chod menšího archivu. Hodně jsme si cenili i toho, že se tu setkáváme s mnoha zajímavými lidmi, osobnostmi, jakou byl např. architekt Jaroslav Fragner, který tehdy pracoval na obnově Karolina a Betlémské kaple. Byla to dobrá zkušenost.

Jak vzpomínáte na celkovou situaci na fakultě?

My jsme byli první ročník po únoru 1948. Prof. Vojtíšek byl jeden z mála profesorů nestraniků ze staré předúnorové gardy, kteří na fakultě zůstali. Kromě něho jsem poznala ještě profesory Václava Dobiáše a Bohumila Rybu na katedře klasické filologie a profesory Karla Stloukala a Václava Chaloupeckého na historii. Profesor Vojtíšek byl ale už možná jediný, který měl vedoucí postavení na archivním studiu. Přesto, že nikdo nepochyboval o jeho skeptickém názoru na tehdejší režim, straníci si na něho netroufali, patrně proto, že byl znám dobrý vztah mezi ním a ministrem Zdeňkem Nejedlým, který jej jmenoval po zřízení Československé akademie věd mezi prvními akademiky. Díky tomu byl jeho seminář skutečným zálibem klidu oproti poměrům na ostatní katedře. O politických poměrech s námi mluvil otevřeně a nemuseli jsme si dávat pozor na jazyk. Několikrát jsem slyšela slova, kterými uzavíral naši debatu: „Jo, slečno, je to špatné a bude to dlouho trvat!“ Byli jsme tam tehdy sami nestraniční. Na historii v tu dobu přišli „přípravkáři“, studenti straníci dělnického původu, vybraní z jednotlivých závodů. Za rok si mohli udělat maturitu a potom jít dál studovat. Řada z nich byla velmi slušných a snaživých, ale někteří spoléhali na stranickou legitimitaci a v nestraničích vyvolávali pocit, že je hlídají.

Na fakultu jsme přišli těsně po čistkách, které proběhly v letech 1948 a 1949, kdy tam pracovaly akční výbory a bylo to tam ještě cítit.

Jak jste se dostala do Archivu Ministerstva vnitra?

V době, kdy jsem končila fakultu, dostávaly umístěnky hlavně učitelské obory. Historie v kombinaci s archivnictvím byla nepedagogická větev. Takže pedagogové dostávali umístěnky automaticky a my archiváři jsme mohli dostat nabídku, kterou jsme nemuseli přijmout. Náš ročník dostal nabídku od Archivu Ministerstva vnitra. Já jsem měla určitou možnost vybrat si; profesor Vojtíšek chtěl vědět, jestli bych nezůstala pracovat v univerzitním archivu. Ale já jsem dala přednost archivu s širším výběrem pramenů a nastoupila do Archivu Ministerstva vnitra, přestože nás před ním asistent dr. Zdeněk Fiala varoval. V té době se sem totiž

svázelo na nákladních autech nepředstavitelné množství archivního materiálu ze zrušených klášterů a dalších institucí. Dr. Fiala, který odtud nedávno přešel na fakultu, chtěl, abychom věděli, jaká práce čeká archiváře, kteří tyto haldy neuspořádaného materiálu budou muset zpracovávat.

Jaké byly Vaše první dojmy v archivu?

Do archivu nás nejprve přijímal na Ministerstvu vnitra dr. Zdeněk Šamberger, který tehdy vedl Státní archivní komisi. V samotném archivu nás pak přijímal ředitel Ladislav Skřivánek. To byl tzv. dělnický ředitel, který tu předtím pracoval v konzervační dílně. Z přijímacího pohovoru si pamatuji, že nás nabádal, abychom si po práci nemyli ruce teplou vodou, protože by to mohlo vést k ekzémům. To bylo jediné poučení, kterého se nám při nástupu dostalo. Ředitel Skřivánek byl znám tím, že o sobě prohlašoval, že je „nejlepší konzervátor v Evropě“ (později to omezil na střední Evropu). Když se partajní základna v archivu po odborné stránce zlepšila, už se ve funkci ředitele neudržel. Po řediteli Skřivánkovi nastoupil jako ředitel Josef Hron. Byl to, myslím, historik pedagog, také stranický kádr, který s archivnictvím neměl rovněž moc společného, ale působil dobrým dojmem.

Byla jsem přidělena do oddělení spravujícího soudní fondy, které bylo umístěno v Loretánské ulici na Hradčanech, v budově někdejší donucovací pracovny. Oddělení šéfovala historička Eva Lukáčová, která byla jen o málo starší než já a brzy jsme si rozuměly. Pamatuji se, že v oddělení ještě dozníval vliv předchozího vedoucího dr. Václava Pešáka. Nevím, jestli musel z archivu po únoru odejít nebo jestli odešel sám, ale v této době pracoval v Historickém ústavu. Měl velké zásluhy o materiál soudního oddělení; při záboru pohraničí se staral o to, aby se důležité spisy a knihy - např. pozemkové knihy - , dostaly od soudů do Prahy do bezpečí. Jejich rozvoz nazpět do příslušných archivů se dokončoval ještě po mém nastoupení.

A tam vlastně začala Vaše specializace na soudní fondy!

Ano, tam tehdy k mému zklamání a nespokojenosti začala. Do té doby jsem totiž věřila, že zůstanu u středověkého materiálu nebo alespoň u raného novověku. Z tohoto období byla moje diplomová práce, která se zabývala správou městečka Vyšehradu; vybrala jsem si toto téma nejen proto, že jsem v těch místech vyrůstala, ale i pro zajímavý vývoj této památné pražské lokality. Městečko Vyšehrad vlastnila do husitských válek vyšehradská kapitula. Když se je později po válkách snažila získat nazpět, bylo už městečko provázáno různým způsobem s Novým Městem pražským, které si je mezitím přisvojilo. Práce mě zaujala a ráda bych v ní pokračovala. Ale soudní oddělení na první dojem nic takového neslibovalo.

Co bylo náplní Vaší práce?

Moje vedoucí Eva Lukáčová měla pro mé zklamání pochopení a snažila se mi vybírat ke zpracování starší materiály, kterých, jak jsem později zjistila, bylo i mezi soudními fondy dost. Mým prvním úkolem bylo zpracování fondu Zemské právo („Landrecht“), tj. soudu, který časově navazoval na Zemský soud po jeho josefinské reformě. Zpracovávala jsem ho dosti podrobně, metodou rejstříků, protože ten materiál stál za to. Jsou tam například cenné majetkové odhady v pozůstalostních spisech šlechty, později od roku 1811 přibývají pozůstalostní řízení duchovenstva, mezi nimi například i Josefa Dobrovského. Práce na tomto fondu mě bavila a usmířila mě se soudním oddělením. Zpracování archivních fondů probíhalo v souladu s tehdy již vznikajícími základními pravidly, která pro soudní fondy vypracoval dr. Václav Šolle, pracovník Státního oblastního archivu Praha.

Docházelo i ke sporům o fondy mezi archivy. Pamatuji se, jak jsme se bránili, když po zřízení státních archivů jsme dva fondy soudů s působností jak krajskou tak celozemskou měli předat Státnímu archivu Praha. Důvodem pro nás bylo ale i to, že jsme oba fondy zpřístupnili, tj. uspořádali, zinventarizovali a jeden i zkatalogizovali a tím jsme se s nimi svázali. To se v povolání, jakým je archivařina, stává. Podobný problém se řešil i s fondem Policejní ředitelství Praha. Ten ale na rozdíl od obou soudních fondů v archivu zůstal.

Byly součástí Vaší práce rovněž skartace?

V době mého působení v soudním oddělení jsme chodili na skartace ke Krajskému soudu civilnímu a trestnímu Praha. Protože šlo o velké množství materiálu, chodily jsme ve skupině, všichni tři archiváři, tj. vedoucí archivářka Eva Lukáčová, Rudolf Sander a já. Skupinu doplňoval sympatický dokumentační pracovník Josef Martinka, který byl později stejně jako Rudolf Sander při prověrkách v „osmapadesátém“ z archivu vyhozen z náboženských důvodů.

Vedle toho byly prováděny i tzv. vnitřní skartace, které se prováděly v archivu a jež se týkaly materiálu, který se dostal do archivu bez předchozí skartace. Docházelo k tomu z bezpečnostních důvodů těsně před a na počátku války, kdy byly obavy, aby je Němci nedali do sběru. Takto se do archivu dostala např. velká část fondu Česká finanční prokuratura, kde ale bohužel Němci stačili dát do sběru pomocné knihy pro období 2. poloviny 19. století. Podobně byla prováděna vnitřní skartace části materiálu fondu Vrchní zemský soud. Pamatuji se, že jsme tehdy při pěkném počasí skartovali na dvoře.

Soudní registratury měly výhodu, že byly přehledné. Byly rozděleny věcně podle paragrafů, každý spis měl svou signaturu. Když jsme například v 50. letech

skartovali Krajský soud trestní, postupovali jsme tak, že jsme sledovali jména a důležitá historická období. U paragrafů, týkajících se trestných činů jako byly podvody, krádeže a zpronevěry se posuzovala i výše spáchané škody. Důležitá byla jména, čeho se věc týkala, kde se stala a hledisko sociální. A protože Krajský soud Praha měl v některých věcech širší, celozemskou působnost, tak se k němu dostávaly i závažnější trestní případy z celých Čech. Tato skartace nebyla jednoduchá, ale pamatuji se, že pracovník spisovny, pan Kubeš, velice pečlivý člověk, který o své spisovně hodně věděl, s námi tehdy dost spolupracoval a dovedl nás upozorňovat na různé kuriozity obsažené v jeho registratuře.

Ještě v 80. letech jsem nacházela spisy patrně před válkou dr. Pešákem vybrané a z bezpečnostních důvodů tady uložené, náležející do pozůstalostní agendy některých okresních soudů pražských a mimopražských. Spisy se týkaly osobností, jako byla Božena Němcová, Karel Havlíček Borovský a podobně.

Jak na Vás působilo pracovní prostředí?

Prostředí v Loretánské ulici bylo poněkud bizarní. Archiv byl umístěn v historických budovách, v kterých byla za první republiky donucovací pracovna, ale původně zřejmě sloužila jako vojenská trestnice. V jedné postranní části budovy byly ještě kobky i s okovy. Nad kobkami byl malý ohrazený dvoreček, na který byli pravděpodobně vězňové vypouštěni na vzduch; procházet by se tam nedalo. - Vraty hlavního vchodu se vešlo do průjezdu. Na jeho konci napravo byl vchod do přistavěné prostorné kaple. V době, kdy jsem v archivu začínala, tam byla uložená neskartovaná část registratury už zmíněné finanční prokuratury. Spisy se nacházely pod nánosem omítky z doby, kdy v kapli probíhaly rekonstrukční práce, během nichž nebyly spisy nijak ochráněny. Když jsem na fondu prokuratury později začala pracovat, musela uklízečka paní Martinková každý ten balík spisů nejprve na dvoře vyklepat. Pracovala jsem v budově v Loretánské ulici do celostátní archivní výstavy v roce 1958. Po výstavě jsem přešla do budovy v Karmelitské ulici.

Po zrušení samostatného soudního oddělení jste byla zařazena do oddělení státní správy v období 1848–1918.

Ano. Když došlo ke splynutí Archivu země české s Archivem ministerstva vnitra, došlo i k novému uspořádání jeho organizační struktury a archivní fondy byly zařazeny do jednotlivých oddělení, uspořádaných chronologicky tak, aby to odpovídalo tzv. marxistické periodizaci českých dějin podle prof. Václava Husy. Následkem toho dosavadní soudní oddělení v podstatě splynulo s druhým

oddělením, „kapitalistickým“. Mělo obsahovat materiál od roku 1850 do první republiky, kanceláře a část dep byly umístěny v Karmelitské ulici a vedla ho tehdy paní Ljuba Durdíková. Spravovala jsem nadále své soudní fondy, kromě těch, které obsahovaly spisy po roce 1918. K mému uspokojení mi zůstaly i fondy, které by chronologicky měly patřit do prvního (feudálního) oddělení, což byly např. Apelační a vrchní trestní soud, Zemské právo (Landrecht) a další. Důvody byly technické: z časového hlediska se nedaly zařadit do jednoho oddělení. Kromě soudních jsem dostala do správy navíc i další fondy, např. fond Zemská vyvazovací komise Praha, Sbírka dokumentů.

Soudní fondy se postupně stěhovaly jednak do Karmelitské ulice, jednak do krypty pod chrámem sv. Mikuláše, kde bylo jedno z dep druhého oddělení. Já jsem se stěhovala do kanceláře po dr. Zdeňku Fialovi v Karmelitské ulici. Bylo to na rozhraní let 1958 a 1959, brzy po celostátní archivní výstavě. Do toho přišly prověrky. Bylo to období, na které nerada vzpomínám. Z archivu tehdy musela odejít řada lidí, většinou mužů, archivářů ze staré školy, kteří měli autoritu nás mladých a bývali by nám mohli leccos předat. V prvním oddělení to byl například dr. Miloslav Volf, dr. Jiří Pražák, dr. Aleš Chalupa, dr. Emil Hradecký. Z ostatních oddělení byli oběťmi již zmíněný Rudolf Sander, Josef Martinka, dr. Václav Růžek a další. U jiných - například dr. Kollmann, dr. Culková, dr. Lišková - se prověřující komise snažila alespoň vyvolat strach a pocit, že mají na káňku.

Kdo Vás ve Vaší práci ovlivnil, koho jste si vážila?

Již při studiu na fakultě jsem měla možnost poznat některé své pozdější starší kolegy v archivu, kteří nám na fakultě přednášeli, např. dr. Miloslava Volfa, dr. Antonína Haase a další. Nepracovali jsme ve stejném oddělení, ale přesto jsem mohla sledovat jejich práci. Vstup do archivu byl pro náš ročník složitější tím, že jsme nastupovali v době, kdy krátce předtím museli někteří pracovníci z archivu odejít „do výroby“ a my jsme obsazovali jejich místa. Zároveň jsme byli prvními absolventy archivnictví jakožto univerzitního oboru a někteří kolegové se pravděpodobně obávali, že se budeme chovat povýšeně. Chtělo to tedy nějaký čas, než se poznáme. Vážila jsem si většiny svých starších kolegů, za nimiž byla vidět práce, na které byla ještě znát stará poctivá škola i to, že tito lidé nejsou ovlivněni stávajícím politickým režimem. Poznala jsem takové archiváře i mimo pracoviště. Patřil mezi ně docent dr. Jaroslav Dřímál, tehdejší archivář města Brna, který za okupace odešel z Brna do Prahy, aby nebyl Němcům na očích, protože se cítil ohrožen. Patřil mezi poslední vysoce vzdělané archiváře, kteří absolvovali francouzskou L'École de Chartes. Za svého pobytu v Praze zpřístupnil nejstarší část fondu finanční prokuratury do roku

1785 a částečně až k roku 1807 a vypracoval katalog k materiálům včetně listin do roku 1785. Na téma úřadu královského prokurátora a fiskálního úřadu publikoval i některé své práce. Když jsem na jeho práci na fondu finanční prokuratury v archivu navazovala, bylo to spojeno s naší dlouhodobější spoluprací v souvislosti s vydáváním zmíněného katalogu Archivní správou ministerstva vnitra v letech 1970–1971. Mezi ty, kterých jsem si vážila, mohu jmenovat i také už zmíněného dr. Václava Šolleho, kterému se dařilo spojit své právnické vzdělání s prací archiváře. Byla to ale i řada osobností z řad badatelů, kterých jsem si vážila a kteří mě ovlivnili. Patřil mezi ně dr. Bohuslav Matouš, pracovník Historického ústavu, který formou katalogu vpublikoval značnou část signatury fondu finanční prokuratury, týkající se sporů poddaných s vrchností. Také můj spolužák z fakulty Miroslav Ivanov, kterému jsem několikrát pomáhala při vyhledávání pramenů pro jeho literární práce, patřil mezi ty, kterých jsem si mohla vážít. Bylo jich jistě daleko víc.

Kdybyste si měla vybrat jeden archivní fond, který Vám byl zvláště blízký, který by to byl a proč?

Na to je nesnadná odpověď. Snad každý fond, který zpřístupníme, se nám stane blízkým. Ale jistě existuje fond, na kterém archiváři z nějakých důvodů záleží víc. A u mne to byla a je finanční prokuratura. Je to velice rozsáhlý fond, vzešlý z činnosti úřadu zastupujícího majetkoprávní záležitosti státu. Jeho obsah odráží dějiny státu od husitských válek do 50. let minulého století, kdy byl úřad zrušen. Za počátek úřadu se považuje období po husitských válkách, kdy se Zikmund ujal vlády a ustanovil Viléma ze Žlutic svým prokurátorem, který mu měl dopomoci získat zpět zeměpanské statky, které byly za válek rozchvácené. Samozřejmě, že se tato agenda postupně rozrůstala a vznikala instituce, nazývaná koncem 16. století Fiskální úřad, na který od roku 1850 navazovala finanční prokuratura. Finanční prokuratury byly tehdy zavedeny i v ostatních zemích habsburské monarchie; v Rakousku tento úřad funguje dodnes. Jsem přesvědčena, že si fond zaslouží zvláštní pozornost, protože obsahuje prameny téměř ke všemu, kde šlo eráru o peníze, ať už to byly daně, dávky, cla, pokuty za trestnou činnost, konfiskace majetku, odúmrťe, náhrady škod způsobených státem a další. Zastupovala u soudů státní úřady – ministerstva – a instituce, jako byly pošty, železnice atd., poskytovala jim právní rady a vyjadřovala se k uzavíraným majetkoprávním smlouvám, aby nebyly právně napadnutelné. Zájem právníků, kterých prokuratura zaměstnávala za první republiky několik desítek, na dobrých výsledcích jimi vedených soudních sporů, byl umocňován nejen jejich ctižádostí, ale i účastí na zisku, který měla prokuratura u vyhraných procesů z palmare. K dobrým

výsledkům při jejich práci pomáhalo rovněž, že důležitější případy byly probírány na společných zasedáních, při nichž si právníci mohli předávat své zkušenosti. Důležité bylo i to, že mohli využívat paměti archivu, který zůstal dlouho součástí úřadu a do něhož mohli kdykoli nahlédnout a zjistit, zda, a jak už bylo v minulosti ve stejných případech podniknuto. Je možné, že Karel Jaromír Erben, který byl v jisté době také úředníkem fiskálního úřadu, posílil své historické sklony právě tady.

Tento fond Vás zaujal především pro svůj bohatý obsah?

Ano. Oceňuji, že ve fondu je možné získat prameny k řadě témat. Například k dnes aktuálnímu tématu církevních restitucí. Prokuratura hájila vedle zájmu panovníka a později státu také zájmy církve, poddaných proti jejich vrchnostem, židů, měla pod správou královské svobodníky ad.

Obnovení finanční prokuratury jste propagovala i po roce 1989.

Po listopadu 1989 mi vadil zmatek, který nastával při přejímání veřejné správy novým režimem. Viděla jsem, jak ve správě chybějí zkušenosti a co by znamenalo, kdyby dnes ještě existoval takový úřad, jako byla finanční prokuratura. Mluvila jsem o tom začátkem devadesátých let s paní Libuší Čerovskou, která tehdy pracovala v pražské odbočce Svobodné Evropy a ta mi umožnila přednést v rozhlase na toto téma příspěvek. Ten shodou okolností zaujal doktorku Velebovou, poradkyni prezidenta Nejvyššího kontrolního úřadu dr. Lubomíra Voleníka a upozornila ho na mě. Pak mě zatelefonovala, že by se mnou pan prezident chtěl mluvit, protože i on se snaží o obnovení finanční prokuratury. Tak došlo k jakémusi mému kontaktu s touto sympatickou osobností. Při jisté příležitosti jsem na toto téma měla možnost mluvit i s tehdejším ministrem spravedlnosti dr. Otakarem Motejlem, který ale, i když mi neodporoval, se na moje snahy díval pesimisticky. Nicméně ke zřízení jakéhosi nástupnického úřadu finanční prokuratury později přece jen došlo. Zkušenosti někdejší finanční prokuratury ovšem zatím mít nemůže.

Zmíněný rozhlasový příspěvek na téma finanční prokuratury nebyl ale první, který jsem tehdy k archivní problematice v Radiu Svobodná Evropa měla. Předcházela mu jiný, pro mě stejně důležitý, na jehož uskutečnění měla rovněž zásluhu zmíněná paní Libuše Čerovská. Seznámila jsem se s ní v její kanceláři ve Svobodné Evropě na Vinohradské třídě počátkem devadesátých let. Chtěla jsem tehdy mluvit se dvěma redaktory, kteří nedlouho předtím měli krátce po sobě rozhlasové debaty s břevnovským opatem Anastázem Opaskem. Ten si tehdy

stěžoval na situaci, v jaké se nachází břevnovský klášter. Z tohoto stavu vinil dosavadní uživatele kláštera, tedy vnitro. Věděla jsem ale, že se přitom jedná i o archiv. Bylo zřejmé, že debatujícím pojmy vnitro a archiv splývají a že jde o nedorozumění, kterému se mi chtělo zabránit. Pana opata jsem si vážila, a protože jsem znala poměry v archivu, chtěla jsem ho s nimi seznámit, aby věděl, že jsou tu pracovníci, díky kterým byly církevní archivy zachráněny, jsou v dobrém stavu a zpřístupněny. Žádného z obou redaktorů se mi ale tehdy nepodařilo zkontaktovat, ale příčina mé návštěvy zaujala paní Čeřovskou, která tam tehdy zajišťovala provoz kanceláře. Došla k závěru, že by bylo nejlepší seznámit veřejnost s celkovou problematikou archivu a věnovat jeho minulé i současné situaci samostatný rozhlasový pořad. V něm jsem se pak zabývala minulostí archivu a o jeho současné situaci informoval na mé požádání dr. Václav Babička.

Ve Svobodné Evropě jsem měla možnost se v té době potkávat se zajímavými lidmi, např. Pavlem Tigridem, kterého jsem mohla informovat, že jsem ve fondu finanční prokuratury narazila na spisy, které se týkaly jeho odchodu do zahraničí po únoru 1948.

Finanční prokuratura pro mě nepřestala existovat a o její důležitosti nejen v naší historii jsem stále přesvědčená. Vzpomínám si, jak ji z vlastních zkušeností hodnotil náš soused starý právník a hovořil o tom, kolik dobrých právníků tam pracovalo a kolik z nich bylo židů, kteří, jak známo, jako právníci byli zvláště uznávaní.

Jak probíhalo zpracování tohoto fondu?

Registratura byla rozčleněna do několika období. Nejstarší spisy jsou dochované z třicátých let šestnáctého století. K fondu patří i listiny, uložené v oddělení v Dejvicích a začínají rokem 1250.

Celý fond měl po zpřístupnění asi půl druhého kilometru materiálu. Spisy se přebíraly do archivu postupně od roku 1912 do roku 1978. Značná část materiálu byla převzata bez skartace, která musela být po hrubém uspořádání materiálu provedena v první etapě zpřístupňovacích prací. Skartace tak velkého množství materiálu nebyla krátkodobou záležitostí a bez problémů. Práci komplikovalo především to, že do již zinventarizovaného materiálu se musely opakovaně začleňovat celé registraturní celky, které byly archivem přebírány od soudních institucí dodatečně. Některé části fondu tak prošly máma rukama dvakrát i třikrát. Práce na fondu se v první etapě zpracovávání účastnili také pracovníci archivu Ruth Ballnerová, Milan Churaň a Alena Sakařová, později i mladší kolegové, např. Vladimír Waage.

Jak by se dle Vašeho názoru mělo pokračovat ve zpracování soudních fondů?

Mohu odpovědět pouze jedním příkladem: již jsem se zmínila, že pro část fondu finanční prokuratury chybějí pomocné knihy. I když by to byla práce náročná, zasloužily by si některé signatury podchytit formou rejstříku. Mám na mysli například signaturu obsahující spisy ke konfiskacím z 50. let minulého století, mezi kterými jsou i písemnosti, týkající se konfiskace majetku odpůrců režimu, emigrantů, tzv. kopečkářů apod.

Jaké vidíte úkoly v oblasti výzkumu dějin soudnictví a justiční správy pro Vámi sledované období?

Jsem příliš dlouho z archivu, abych si mohla být jistá svou odpovědí na tuto otázku. Pokud ale mohu tuto problematiku sledovat, mám pocit, že se za dobu od mého odchodu z archivu mnoho v této oblasti nezměnilo. Soudní fondy byly a zůstávají pramenem pouze pro historická témata, zatímco by mohly sloužit dnešnímu soudnictví a justiční správě, které se po tolika letech od jejich čtyřicetiletého marasmu potřebují vrátit zpět do ne tak dávné historie, poznat ji a poučit se z ní, aby na ni mohly správně navázat. Víím, jak je nesnadné pro archiváře prosazovat podobné myšlenky, když navrhuji některým univerzitním pedagogům, aby zaměřili tímto směrem témata prací zadávaných studentům, nebo se o tom snažím přesvědčit právníky při své spolupráci s Jednotou českých právníků.

Jak vzpomínáte na celkovou situaci v archivu?

Skutečnost, že archivnictví spadá do kompetence ministerstva vnitra a my jsme byli jeho zaměstnanci, se musela za minulého režimu v archivu nutně projevit. Byly zde přísnější kádrové požadavky pro nově přijímané zaměstnance, v odděleních spravujících novější materiál pracovali téměř výlučně členové KSČ, kteří měli převažovat i v ostatních odděleních. Určité napětí mezi partajními a bezpartajními zaměstnanci, které tehdy existovalo nejen v archivu, bylo tlumeno, mezi některými z nás určitým, společným povahovým rysem, totiž nehnat se za kariérou. Bez něho bychom se asi nerozhodli pro povolání, které nic takového neslibuje.

Byl cítit neustálý dohled bezpečnostních složek ministerstva a myslím, že ho pocítovali i straníci. Archiv se stával občas pro bezpečnostní složky také odkládištěm jejich důchodců, nepohodlných zaměstnanců nebo méně kvalifikovaných rodinných příslušníků. Rozdíl mezi ozbrojenými a civilními složkami se projevoval i na platech.

Ke krušným chvilčkám patřily hlavně zmiňované prověrky. Nejhorší z nich byly asi v roce 1959, protože z archivu museli odejít kvalitní a zkušení lidé. Po roce 1968 došlo k dalším prověrkám, na které doplatili především straníci. Na některých z nich bylo znát, jak to těžce nesou, ale bylo i pár těch, kterým se viditelně ulevilo.

Ráda vzpomínám na své kolegy, na kterých bylo vidět, že je jejich práce baví natolik, že jim ani nevadí ztížené podmínky, za kterých pracovali. Naše oddělení mělo velké množství archiválií deponováno mimo Prahu, například v Broumově, v Mníšku pod Brdy, v Mladé Boleslavi. Znamenalo to sice dojíždění, ale bývalo to někdy i příjemnou změnou a někdy i zábavné. Ráda jsem proto pracovala s mladšími kolegy a naše společné cesty na Broumov v sestavě Vladimír Waage, Stanislav Kokoška, Miroslav Kronus a Milan Hlinomaz jsme měli rádi všichni.

Zvláštní kapitolou našeho oddělení bylo depo v kryptě pod chrámem sv. Mikuláše. Pracovat sám v tomto bizarním prostředí nebylo pro všechny pracovníky stejné; slabší povahy se tomu pokud možno vyhýbaly. Pro jiné pracovníky bylo prostředí krypty drsné zase ze zdravotního hlediska, protože tam bylo vlhko a plísně a delší pobyt tam znamenal pro ně nebezpečí anginy.

Ráda vzpomínám i na své působení v dílenském výboru ROH, kde jsem měla na starosti nejprve sociální a později kulturní záležitosti. Bavilo mě organizovat houbařské zájezdy a zájezdy po pamětihodnostech, stejně jako vánoční besídky pro děti. Dělal jim na nich Mikuláše dr. Václav Babička; ovšem až potom, co nám bylo povoleno Mikulášem nahradit původního Eskymáka a Sněhurku.

Po roce 1989 se výrazně veřejně angažujete, zejména v Masarykově společnosti. Jak jste se dostala k této práci?

Prvním předsedou Masarykovy společnosti byl můj spolužák, předčasně zemřelý dr. Karel Kučera, který mě spolu s dr. Josefem Hanzalem začátkem devadesátých let do Společnosti přizval. Společnost vznikla už za první republiky a před listopadem 1989 byla obnovena. Zásahu na tom vedle dr. Karla Kučery měli také obě Masarykovy vnučky Anna a Herberta Masarykovy, dcera Jaroslava Seiferta Jana Seifertová, historici dr. Josef Hanzal, dr. Jaroslav Opat, profesor dr. Koloman Gajan a další. Po smrti Karla Kučery se stala předsedkyní Společnosti Jana Seifertová. Když se později ve výboru uvolnilo místo jednatele, požádali mě, abych tu funkci přijala; a tak ji dělám dodnes.

Pokud byste se vrátila na začátek, vybrala byste si opět povolání archivářky?

Nevím. Kdysi jsem chtěla být učitelkou. Mám ráda děti a cítím se dobře mezi mladými lidmi. Být učitelkou se mi nepovedlo a místo toho mi bylo nabídnuto být archivářkou. Pamatuji se, že jsem byla tehdy nabídkou překvapena, ale nepocítila jsem žádné zklamání, naopak jsem měla pocit, že toto bude práce, která mě také uspokojí a bude mě vyhovovat. Neváhala jsem s přijetím nabídky ani chvíli a nikdy jsem nelitovala. Byla to práce, která nutí k přemýšlení, vyžaduje klid a soustředění, ale také nemá daleko k detektivnímu pátrání, když se hledají určité prameny.

Nemohu vědět, co bych udělala, kdybych mohla zvrátit čas, ale vím, že s tím, čím jsem byla, jsem spokojená. Jsem za to vděčná a patrně bych zase neváhala ani chvíli.

Rozhovor proběhl dne 24. dubna 2012 v pracovně dr. Drašarové.

Rozhovor vedly Michaela Munková a Eva Drašarová.

ROZHOVOR S PROM. HIST. LUDMILOU ŠPÉTOVOU

Narodila jste se v Košicích, ale gymnázium jste absolvovala v Benešově, jak k tomu došlo?

Narodila jsem se v Košicích v roce 1929. Tam jsem absolvovala dvě třídy obecné školy. Moji rodiče totiž byli v roce 1918 svobodní. A jakmile vznikla Československá republika, tak všichni svobodní museli jít budovat Slovensko. Tatínek pracoval u soudu a maminka byla poštovní úřednice. Na Slovensku se seznámili, tam se také vzali. Nejprve bydleli v Bratislavě a potom v Košicích. V roce 1937 jsme se přestěhovali do Benešova u Prahy. Tatínek už byl v té době v důchodu a chtěl se vrátit do Čech blízko svému rodišti Načeradci. Tam jsme sehnali byt a tam jsme potom žili. Já jsem tam absolvovala tři třídy obecné školy a pak jsem tam vystudovala celé gymnázium.

Jak jste se dostala ke studiu archivnictví?

Když jsme se měli rozhodovat, co budeme dál dělat po maturitě, přesvědčoval mě náš profesor na gymnáziu, abych šla studovat raději nějaký přírodovědný obor, že to má větší budoucnost. Já jsem pořád toužila po studiu historie, protože mě to hrozně bavilo. Ale nakonec jsem se po maturitě v roce 1948 přihlásila na medicínu, ale nedodělala jsem ani semestr. Zádrhel byl v tom, že jsme na gymnáziu neměli dobrého učitele chemie, a tak jsem s chemií měla velké problémy a studia jsem rychle zanechala. Byla jsem pak chvíli v roce 1949 na Úřadu ochrany práce v Benešově jako referentka a od krajského zřízení 1. dubna 1949 jsem pracovala na národním výboru v Sedlčanech na referátu ochrany práce. Měla jsem na starosti zařazování mládeže do pracovního procesu.

Od 1. října 1949 jsem pak šla studovat dějepis a archivnictví.

Na koho z pedagogů ráda vzpomínáte, kdo Vás ovlivnil?

Byla to trochu přelomová doba. Pokud jde o archivnictví, existovala ještě archivní škola, kterou studovali starší studenti, a my jsme byli první, kteří začali studovat archivnictví jako univerzitní obor. Zároveň jsem měla možnost zažít ještě dobu, kdy na historii vyučovali staří profesori, kteří zahájili kariéru za první republiky. To byl především Václav Chaloupecký, Karel Stloukal a Josef Dobiáš.

Nejvíc vzpomínám na Josefa Dobiáše, to byl vzor univerzitního profesora. Můj manžel o něm později napsal článek. Ten mě velice oslovil, přednášel nám dějiny starověkého Řecka a Říma. K Chaloupeckému jsem chodila do semináře, ale bylo to nepovinné, nebylo to v indexu. Chaloupecký byl výborný, přednášel velmi zajímavě, ale nikdy nevěděl, kde minulou hodinu skončil. Já jsem na něj chodila velice ráda, několik spolužáků tam chodilo také, hlavně z těch nereformovaných. Pak také vzpomínám na Bohumila Rybu, který nám přednášel středověkou latinu. A samozřejmě na pana profesora Vojtíška.

Vedle toho jsem poznala i nové profesory – Václava Husu a Oldřicha Říhu. Museli jsme chodit na Říhův seminář k moderním dějinám, to mě nebavilo. Zkoušky u Říhy byly z marxismu a moderních dějin. Já jsem se ještě se třemi spolužačkami smluvila, že budeme chodit na seminář k Říhovi, aby si nás dobře pamatoval a ta zkouška byla lepší. Vyšlo nám to docela přesně. První zkoušku jsme dělali z novin. Chodili jsme do městského archivu, tam jsme si vypůjčovali staré ročníky novin z 20. let a z toho jsme dělali takové sumáře a tím pádem jsme excelovali.

Zajímavé přednášky měli ti učitelé, kteří si byli jisti v kramflecích. Já jsem poslouchala i Z. Fialu, který tam přišel a přednášel státní správu. Dr. Volf přednášel archivnictví, dr. Haas statistiku, doc. Skalský numismatiku, doc. Roubík novověkou paleografii.

Václava Vojtíška jste měla možnost poznat blíže v době, kdy jste byla demonstrátorkou v semináři pomocných věd historických.

V našem ročníku nás začínalo pět. Pan profesor Vojtíšek po prvním semestru si přál u každého z nás, abychom pracovali deset hodin někde na univerzitě. Tak například Marie Stupková byla v univerzitním archivu, stejnětak Mirek Truc a také snad Vašek Lomič. Já s Alenou Sakařovou jsem pracovala přímo v semináři. Nikdo z nás nebyl ve straně a tíhli jsme spíše k archivnictví, kde bylo málo marxismu. A Vojtíšek nás v tomto smyslu zaštitil. Hrozné bylo, když jsem přišla v roce 1949 na fakultu, tak tam tehdy studovalo hodně tzv. dělnických kádřů. Měli tu dělnickou přípravku, mohli dělat jen moderní dějiny. Oni se dost uchýlovali k marxismu. To byli tzv. ádékáři (absolventi dělnických kurzů).

S Vojtíškem jsem si rozuměla velmi dobře. On byl sice dost takový suchopárny člověk, ale vyhověli jsme si. Já jsem převážně v semináři přijímala a ohlašovala návštěvy. Psala jsem na stroji, protože jsem to dobře uměla z doby, kdy jsem pracovala na úřadě.

Pan profesor nebyl moc oblíben u kolegů (říkali mu „moučný červ“), s nikým se moc nepřátelil. Některé samozřejmě uznával. Ale studenti měl rád. Byla jsem

u něj přes tři roky a nemůžu si vůbec stěžovat. On byl sice nepředstavitelně náladový. A ta jeho náladovost byla někdy až směšná. Například se tradovalo, že Bedřich Mendl, se kterým Vojtíšek bezvadně vycházel, si jednou při příležitosti nějaké konference pověsil svůj kabát na věšák pana profesora Vojtíška. A ten s ním do smrti nepromluvil. Já si na něj nemůžu stěžovat, jsem proti náladám imunní. Takže když měl pan profesor špatnou náladu, tak jsem ho žádným způsobem neobtěžovala. Kdybych se třeba šla zeptat, zda pro mě má pan profesor nějakou práci, to by se byl rozčílil. Opravdu mám na něj ty nejlepší vzpomínky. Dovedl být milý, přátelský, kamarádský. Například do smrti vzpomínal na svého oblíbeného studenta Jindřicha Hilgera. Hilger zemřel na rakovinu a pan profesor vzpomínal, jak se scházel s jinými studenty (manželi Durdíkovými), mimochodem byli všichni mladí komunisté, v prostřední místnosti semináře, kde já jsem úradovala. První místnost byla posluchárna, druhá takhle střední místnost a třetí ředitelna pana profesora. Do té prostřední místnosti si Hilger zval své kamarády z partaje a že pan profesor říkal: „on pan Hilger jedl pořád sladké koláče“. A říká se a mám to ověřeno, že kdo má rakovinu v počátečním stadiu, tak má pořád chuť na sladké. Co byl velice hezký rys u pana profesora, to byla jeho štedrost. Jakmile přišly vánoce, všichni jeho zaměstnanci, každému, koho někde usadil, dával vánoční dárky. A když jsme končili studia, tak nám každému sehnal místo.

Na Vojtíška se muselo diplomaticky, mít taktiku. Neprovokovat ho. Spousta studentů ještě nereformovaných dodělávala třeba u Vojtíška zkoušky, takže docházeli do semináře.

Když jsem se pak vdávala, tak jsem mu poslala oznámení, a on mi napsal velice hezkou gratulaci, takže si mě pamatoval. Také jsme byli na návštěvě u něj v bytě. S paní Vojtíškovou jsem se výborně znala. Já si pamatuji na jednu scénu. Paní Vojtíšková přišla do semináře, pan profesor tam byl a měl špatnou náladu. A paní Vojtíšková mu přišla vyřídit, že volali z Plzně, jestli by tam neudělal nějakou přednášku. A pan profesor pravil: „ať mi dají pokoj“. A paní Vojtíšková, protože ho znala, tak hodinu tam byla. A vždycky když vylezl, tak mu to přerécitovala. A nakonec on říkal: „prosím Tě, jdi už a řekni, že tam půjdu“. To byl pan profesor. On byl malicherný, náladový, ale jinak velkorysý. Při zkouškách vyžadoval znalosti. Já jsem ty první zkoušky měla dobré, jen pak ty marxistické mi nešly.

Vojtíšek, to byla záchrana. Protože, kdybych studovala normálně historii u Říhy nebo u Husy, tak to by nemělo žádný význam pro další život.

Absolvovala jste během studia nějaké archivní praxe?

Už si to moc nepamatuji. Ale každý rok jsem praxi absolvovala. Začínala jsem v Jirkově, protože náš takový studijní vedoucí byl dr. Jindřich Růžička a ten nás

poslal na první praxi do Jirkova, kde vedl archiv neodborně jeho strýc. Pak jsem byla také v Mladé Vožici s kolegyní Honcovou.

V roce 1953 jste nastoupila do tehdejšího Ústředního archivu Ministerstva vnitra. Jak k tomu došlo?

V roce 1953 jsem absolvovala, diplomovou práci jsem dělala u Vojtíška o nejstarší knize konfirmační. Nepřišlo mi to těžké, my jsme měli dobré školení v paleografii, diplomatice, znali jsme dobře i latinu. Velice jsem litovala, že jsem neměla doktorát, protože doktoráty končily v březnu 1953 a my jsme absolvovali v červnu. Poslední doktoři filozofie byly ročníky 1947/1948, to byl třeba můj manžel. Na mě to už nevyšlo. Později, kdy to bylo možné, jsem měla rodinu, a už jsem se k doktorátu neodhodlala.

Když jsem pracovala na diplomové práci, často jsem chodila do Historického ústavu. Potřebovala jsem určovat zeměpisné lokality a tam byly k dispozici všechny pomůcky. Tam jsem se seznámila s Josefem Mackem a také Františkem Grausem. Když jsem absolvovala, Macek si mě nechal v ústavu jako sekretářku. Po absolutoriu jsem tam pracovala od června do 1. prosince 1953. Situace v Historickém ústavu byla tehdy dost nepříjemná. Macek jako ředitel byl původem ze statku a šéf jednoho oddělení František Graus mu občas tuto skutečnost předhazoval a držel ho tím v šachu. Byly to intriky. Graus pojal zášť i proti mně, pořád mě napadal a už byla situace neudržitelná, tak jsem potom odešla. Graus byl sekerník a kvůli němu jsem byla šťastná, že jsem se odtamtud dostala. To bylo nebe a dudy. Byla jsem moc ráda, že mě dr. Šamberger přetáhl do archivu, kde jsem nastoupila 1. prosince 1953. Tehdy bylo málo archivářů, z archivu byli někteří z politických důvodů vyhozeni a my jsme byli, i když to je směšné, „nové kádry“ absolvující studium už po únoru 1948.

Jaké byly Vaše první úkoly po nástupu do archivu, jaká byla v archivu situace?

Já jsem nastupovala do Karmelitské na tehdejší III. oddělení vedené Františkem Rajtorem. Na první úkoly si už nevzpomínám, ale velmi brzy jsme byli pověřeni zpracováním právě přejímaných klášterních archivů. Situace byla tehdy taková, že tzv. sistovaným klášterům ministerstvo vnitra zabavilo jejich archivy a mělo zájem na jejich urychleném uspořádání, protože se zajímalo o jejich obsah z hlediska „politického vytěžení“. Naše oddělení tak muselo přednostně tyto archivy zpracovat a všichni odborní pracovníci na to byli nasazeni (Pavla Burdová, Josef Kollmann, Dagmar Culková, já a další). Byl to vlastně svým

způsobem „politický“ úkol. Pracovníci ministerstva vnitra nám stáli „za zády“, protože bezprostředně po uspořádání celé fondy procházeli v badatelně nebo si je půjčovali. Samozřejmě je zajímaly hlavně mladší písemnosti. Zároveň to ale byla ohromná škola, klášterní archivy nebyly většinou v dobrém stavu a my jsme tak museli nejprve materiál analyzovat a pak se rozhodnout pro postup pořádání. Pro mě jako začátečnici to byl ideální start, zároveň jsem měla možnost poznat řadu starších kolegů, se kterými jsem se spřátelila. Práce probíhaly ve velkých pořadačkách v budově archivu v Karmelitské ulici, ke koloritu patřil i neustále puštěný gramofon, kde jsme si pouštěli zejména opery, v paměti mám například Smetanova Dalibora, uměli jsme ho tehdy zpaměti.

Pokud jde o situaci v archivu, mně se tam velice líbilo. Samozřejmě i do Státního ústředního archivu, který byl pod vnitřem, zasahovaly nějaké vnější politické události a celkové klima ve společnosti. Ale archivnictví bylo svým způsobem únikem před touto realitou. Protože do samotného pořádání pochopitelně politika zasahovat nemohla. Prostě, fond se buď uspořádá, nebo neuspořádá. A tak i u sledovaných úkolů, jako byly právě klášterní archivy, politika zasahovat nemohla. Fond se prostě buď uspořádá, nebo neuspořádá. Historici, kteří nastoupili třeba do ústavu, tak museli politiku zohledňovat. My jsme byli archiváři, měli jsme pořádat fondy a nemohli jsme nějak politiku promítat do práce. Samozřejmě jsme chodili na školení odborná i politická. Ale jinak nic.

V roce 1959 jsem pak přešla na Těšnov do zemědělsko-lesnického oddělení, tam jsem hlavně pořádala.

Jste spoluautorkou první archivní bibliografie pro období 1895–1956. Jak vzpomínáte na tuto práci?

V roce 1954 se stal bývalý zemský archiv součástí nově vzniklého Státního ústředního archivu. Někteří pracovníci zemského archivu přešli do Karmelitské a někteří zůstali v Dejvicích v budově zemského archivu. A ke mně přišel dr. Otakar Bauer, bývalý ředitel zemského archivu. Co jsme pořádali, si už nepamatují. Situace musela být pro dr. Bauera obtížná, ale nikdy nedal najevo zklamání, velmi dobře jsme si rozuměli.

Jednoho dne mi dr. Bauer řekl, že promyslel, že archivnictví chybí bibliografie. A nabídl mi, zda bych neměla zájem s ním takovou bibliografií dělat. Samozřejmě jsem přijala. A spolu jsme začali tu bibliografií dělat. Když dr. Bauer později zemřel, tak mi přidělili nového kolegu Rostu Nového, ale ten tu práci jedinež zdržel. Rosta přišel do archivu v roce 1956 a protože neměl vlastní fondy, přiřadili ho ke mně, aby mi po Bauerově smrti s bibliografií pomohl. Když jsme psali citace k jednotlivým titulům, tak Rosta citace neověřoval, bral to jen

z bibliografie. Tak se stalo, že tam byly nepřesně ročníky, čísla stránek apod. Já jsem pak jeho spolupráci musela odmítnout a všechno znovu ověřit. Tím se zdrželo vydání, takže jsme dostali minimální honorář. Jak jsem si vážila a vážím vědeckých výsledků Rosti Nového, pracovní vzpomínky na něj mám ty nejhorší. Práce ho nebavila a byl velmi nezodpovědný. Neměl absolutně žádnou zodpovědnost k práci. Já jsem byla precizní, ale s ním byla tragédie pracovat. Nemohla jsem věřit k ničemu. Bylo to nepoužitelné.

My jsme procházeli všechny časopisy, i krajské, protože i učitelé, kteří třeba byli archiváři, psali o jednotlivých archivech. Vycházeli jsme z knihovny archivy, chodili jsme i do univerzitní knihovny a dokonce jsme byli s dr. Baue-rem i v Opavě, kde jsme doplňovali záznamy. Ten excerpt byl rozsáhlý a bylo s tím hodně práce. Začali jsme v roce 1954 někdy ke konci roku a vydáno to bylo až 1958. Po smrti Bauera jsem na to byla uvolněna a v závěrečné fázi jsem dělala už jen na bibliografii. Bylo to solidní dílo. Když jsme práci dodělali a mělo se to dát do tisku, tak dr. Šamberger, který byl velký komunista, prošel všechny tituly a některé autory (např. Jana Slavíka nebo Josefa Borovičku, což byli dle jeho názoru reakcionáři) vyhazoval. Byla to vlastně cenzura. Po roce 1989 jsem chtěla, aby se dohledaly původní podklady a chybějící záznamy byly doplněny třeba v Archivním časopise. Ale zatím se je nepodařilo najít. Já jsem pak pracovala i na dalším pokračování bibliografie společně s dr. Musilovou z brněnského archivu.

K Vaším úkolům v archivu bylo rovněž zajištění Celostátní výstavy archivních dokumentů v roce 1958. Jak vzpomínáte na tuto práci?

Výstava byla instalována ve všech místnostech Pražského hradu, ve Vladislavském sále, ve Španělském sále atd. Já jsem byla správkyně depotu, kde byly svezené všechny archiválie na výstavu. Už si nemohu vzpomenout, jak jsem se dostala k tomu, že mi svěřili organizaci. Tento depozitář byl umístěn ve Staré sněmovně vedle Vladislavského sálu. Všechny archiválie, které se vypůjčovaly na základě výpůjčních lístků, jsem měla na starosti. Výstava byla dělaná chronologicky, každé období měl na starosti jeden archivář, např. Aleš Chalupa, Jaromír Charous, který měl ve skupině několik vězňů pomáhajících s instalací, a další. Pamatuji si na několik vězňů, např. Františka Kubištu, synovce Bohumila Kubišty, nebo pana Šťastného, to byl student architektury, kterého vyhodili, protože byl nějak ve spojení s Miladou Horákovou.

Výstavu zahajoval tehdy ministr Barák a řada archivářů tam musela dělat průvodce, i ze Slovenska. Ta výstava měla ohromný úspěch, od té doby vlastně nic takového na takovéto úrovni nebylo. Ideu prosadil dr. Šamberger, měla samozřejmě i svůj rozměr politický, ale archivnictví se tím moderně řečeno

„zviditelnilo“. Dostalo se tam spousta zajímavých materiálů, já jsem také jezdila s dislokační četou, svázeli jsme dokumenty autem. Výstava byla několik měsíců, přes léto, myslím, že končila někdy v říjnu.

V následujícím období jste přešla na zemědělsko-lesnické oddělení Státního ústředního archivu, jak vzpomínáte na toto období?

V roce 1959 jsem přešla na zemědělsko-lesnické oddělení. Bylo to v době, kdy byla dokončena bibliografie a bylo i po archivní výstavě. Já jsem se naplno vrhla do velkých pořádacích prací a to mě nesmírně bavilo. Pamatuji si třeba na fond Zemědělská rada a další. A pak samozřejmě rodinný archiv toskánských Habsburků. Na Těšnově byli ještě někteří bývalí pracovníci zemědělského archivu, např. A. Blabolil. Pak tam přišel nový personál, Libuše Neckářová, Helena Janderová, Lidmila Dědková a další. Šéfem oddělení byl právník Josef Görner a po jeho odchodu na Archivní správu dr. Jaroslav Honc. O Honcovi se dá říci jedna věc. Honc, pokud pořádal fondy, tak byl vynikajícím analytikem, ale výsledky té analýzy nerespektoval. Syntézu si udělal, jak chtěl. Pamatuji si, že jsme jednou měli poradu a byl tam prof. Šmilauer, který se zabýval historickou topografií. Honc tam tehdy něco řekl o lokalitách končících na písmeno y, jako třeba Stěžery. A tehdy Šmilauer vylétl a řekl: „jak tohle můžete říci, vždyť Vaše analýza dopadla jinak.“ Prostě, syntézu si vymýšlel. On byl strašně rád originální. Byl v tomhle dost nespolehlivý, nedalo se mu moc věřit.

V roce 1985 jsem šla do důchodu a hned jsem nastoupila na brigádu. A potom mi Marie Stupková dohodila brigádu v Archivu Akademie věd a můj šéf byl Jirka Beran. A to byla krásná práce, dělala jsem ze spisů a osobních fasciкул seznam členů Královské české společnosti nauk.

K nejvýznamnějším fondům, se kterými jste pracovala, jistě patří Rodinný archiv toskánských Habsburků. Jak vzpomínáte na tuto práci?

Rodinný archiv toskánských Habsburků jsem normálně dostala přidělen ke zpracování někdy v 60. letech. Samozřejmě na mě kladl jiné nároky, především jazykové. Okamžitě jsem se přihlásila do jazykové školy, naučila jsem tehdy docela slušně. Byl to samozřejmě mimořádný fond, já jsem udělala několik inventárů. Bohužel jsem nemohla tehdy jet do Florencie. Bylo to již domluvené, italští archiváři sem začali jezdit, zejména prof. Pansini. Bylo to už tehdy reciproční. Já jsem měla naplánovanou cestu, ale protože moje sestra emigrovala po roce 1968 do Anglie, už jsem nebyla puštěna a místo mne tam tehdy ředitel archivu dr. Vrbata. Vrbata byl mým spolužákem z fakulty, byl to hodný člověk

a ráda na něj vzpomínám. Snažil se mou cestu prosadit. Nejdříve to vypadalo, že pojedou do Florencie, řekli mi jen, abych odtud nepsala sestře. Já jsem říkala, že je to samozřejmé. Psala jsem jí jen korespondenční lístky z Prahy. Muselo se počítat s tím, že je korespondence sledována. Ale nakonec rozhodli, že nepojedu. Byla to škoda, bylo by to velmi přínosné pro fond, protože jsem měla připravené poznámky.

Zvolila byste profesi archivářky i dnes?

Klidně bych si vybrala archivní profesi, ale nemohla bych to dělat, protože já nerozumím počítačům a to je dnes nezbytné. Já jsem byla v archivu naprosto spokojená, nebyla jsem žádným způsobem perzekuována kvůli sestře, vůbec ne. Mě vždycky takové pišišvorné práce bavily a v tom jsem se dost našla. To, co jsem dělala, jsem dělala s velkým zájmem. Já jsem si na inventářích dávala záležit. Sice jsme dostali instrukce, jak to má vypadat, ale když jsem posoudila kvalitu, tak jsem se musela přizpůsobit materiálu, aby inventář co nejvíce zpřístupňoval materiál.

Když mě tehdy vzali na archivnictví, tak jsem byla spokojená. Já jsem tehdy řekla, teď jsem se sem dostala, budu studovat a bude mě to celý život bavit.

*Rozhovor proběhl dne 4. února 2013 v bytě
prom. hist. Ludmily Špětové v Praze-Vršovicích.*

Rozhovor vedl Jan Kahuda.

ROZHOVOR S MGR. ALEXANDROU ŠPIRITOVOU

Jak jste se dostala ke studiu archivnictví?

Stručně řečeno - velice složitě. Narodila jsem se v roce 1936. Když mi bylo 9 let (v roce 1945), zemřel během pražského povstání na zápal plic můj otec (lékař na pražských Vinohradech), protože se k němu nedostal včas lékař. Tato událost samozřejmě značně poznamenala život naší rodiny. Otec zdědil po své matce po její smrti dům na Vinohradech, v tom dodnes bydlím, o ten jsme pochopitelně pak přišli a já jsem měla jaksi nevhodný kádrový původ.

Když jsem vychodila základní školu, šla jsem před komisi a vedoucí té komise prohlásila, že ze mě bude buď krejčí, švadlena nebo abych šla do průmyslu nebo tak podobně. Se mnou byl tehdy můj strýc jako poručník a prohlásil: „i kdybych se s ní měl vyspat, ty se dostaneš na gymnázium“. A protože můj strýc pracoval ve Výzkumném ústavu myslivosti na Zbraslavi, tak mi tam zařídil místo u sebe v laboratoři, kde jsem mu myla zkumavky apod. a zároveň jsem chodila na večerní gymnázium. To trvalo rok a potom ředitel toho výzkumáku Čabart prohlásil: „vždyť to dítě se zničí!“ Mně bylo tehdy patnáct.

Po roce jsem podala přihlášku na gymnázium. Strýček tehdy řekl mojí sestře, že musí dojít na školský referát obvodního národního výboru s flaškou (asi koňaku) a mou žádostí. Ona tam šla s flaškou v aktovce a hrozně se styděla. Přišla tam, uvedli ji k příslušnému referentovi. Bylo tam prý asi osm lidí a on tomu předsedal. Povídal: „co chceš?“ Odpověděla, že nese tady žádost tu a tu a on jí vzal do ruky a povídal: „A kde máš flašku?“ Odpověděla „tady“ a on na to: „soudruzi, to je můj případ“. A šla jsem na gymnázium. Normálně jsem odmaturovala, ale zase mě nepustili dál. Sestra, která tehdy pracovala v zemědělském archivu na Těšnově, mi pak sehnala místo v Zemědělsko-lesnickém archivu v Mnichově Hradišti.

Jak k tomu došlo?

Sestra vyprávěla, že jeden den seděla v archivu s Jaroslavem Honcem, Emanuelem Janouškem a Václavem Černým a přijel tam na návštěvu vedoucí zemědělského archivu v Mnichově Hradišti Vladimír Budil. Chlubil se prý, že má místo pro druhého archiváře. A ona řekla, že má sestru, která je po maturitě a která by tam šla. A „že hraje šachy“, protože věděla, že Budil je vášnivý šachista. Na to on:

„To je báječné, budeme hrát šachy v Mnichově Hradišti, my tam žádnou ženskou nemáme“. Tak jsem s nimi jezdila na zájezdy, přes šachistický kroužek jsem sehnala i podnájem. A kupodivu jsem někdy i vyhrávala, jindy nemělo druhé družstvo ženu, tak jsme vyhráli kontumačně.

Vy i Vaše sestra PhDr. Jaroslava Honcová jste historičky a archivářky. Přivedlo Vás k budoucí profesi rodinné zázemí?

My jsme k tomu víceméně byly z domova vychovány. Táta nám místo pohádek četl Staré pověsti české. I když, sestra měla jít původně na medicínu, poněvaž tatínek vždycky říkal, že spolu budou ordinovat. Po otcově smrti podala přihlášku na Filosofickou fakultu.

Ale zertovně můžu říci, že jsem se stala archivářem omylem. Upřímně řečeno – historii jsem měla ráda, ale pořádně jsem nevěděla, co je to archiv. Tušila jsem, co to tak ten archiv asi obnáší, když jsem chodila za Jaroslavou na Těšnov.

Jak vzpomínáte na Mnichovo Hradiště?

Pracovala jsem tam čtyři roky. Budil využil toho, že tam má archiváře. Byl ze Zbraslavi a domu dojížděl na sobotu a neděli. Využíval toho, že v archivu někdo byl. Víkend si protáhl na pondělí, úterý. Tím způsobem jsem se musela naučit i občas něco někomu říct, když se mě ptal. Nakonec to dopadlo tak, že jsem mnichovohradištský archiv v podstatě vedla já. Také mě pak Budil nechtěl pustit. Pamatuji se na chvíli, kdy přijel do archivu Václav Lukáš, tehdy vedoucí Státního archivu Jablonec (my jsme byli oddělení Státního archivu, Lukáš byl náš nadřízený, jak můj, tak i Budila). Lukáš se bavil s Budilem, mysleli si, že je neslyšší, ale já jsem je slyšela moc dobře, jak Lukáš říká Budilovi: „My ji musíme pustit“. Podívej se ona má před porodem. Předtím jsem totiž oznámila Budilovi, že končím, že musím dát výpověď, protože budu mít dítě, a že prostě nemůžu existovat v Mnichově Hradišti.

Ale dr. Görner, který pracoval na Těšnově, mi tehdy poradil, že jsem blázen, abych nedávala výpověď, ale že mám žádat o přeložení z Mnichova Hradiště do Prahy. Mezitím totiž vznikla jednotná archivní síť. Přišla jsem tedy na archivní správu – myslím, že to byl tehdy kádrovák Skula – žádat o přeložení. A on tam kouká: „Ženská proč jste si nepodala žádost už dávno?“ A já měla chuť říci, že mě nechtěli pustit pryč.

Když už jsem byla v archivu, tak mi nevěřili, jestli mám opravdu malé dítě, přišli se tenkrát za mnou do bytu podívat Skula a J. Charous, tehdejší vedoucí našeho oddělení. Pořádali jsme zrovna fond Zemská školní rada a pro mě to znamenalo

jezdit až na Břevnov. Tchyně občas pomohla a pohlídala dítě, i když brebentila. Ale oni po mě chtěli, abych se na léto odstěhovala třeba do Broumova nebo na Mníšek, což jsem absolutně nemohla. Co bych dělala s miminem? Tak se tenkrát přišli podívat, jestli opravdu to mimino je. A Charous povídal: „ono to má takové malé nožičky“. No bodejť by nemělo, když mu bylo pět nebo šest měsíců.

Jak vzpomínáte na svůj nástup do Státního ústředního archivu?

To bylo také srandovní. Měla jsem v osm hodin nástup v Karmelitské u pana ředitele, tehdy R. Rejmana. Přizenu se tam. V předsáli před jeho kanceláří sedí jeho sekretářka, kterou jsem v tu dobu neznala, pak se stala mojí velkou přítelkyní (Olina Kodetová). Vytřeštila na mě oči, co tam chci. Říkám: „Vždyť já mám v osm hodin nastoupit tady v Praze!“ Na to ona: „To asi pan soudruh ředitel zapomněl. Moment sedněte si, já ho zavolám“. A taky že byl Rejman asi ještě v pyžamu. Pak přišel, podíval se a řekl: „Doktor Charous potřebuje nějakou posilu.“ Zavolal Charouse a Charous přišel celý nadšený, že má posilu. Za hodinu se otevrou dveře a v nich rozzuřený Görner, co tady dělá? „My Vás čekáme na Těšnově“. Čekali mě tam, protože mysleli, že je logické, že mě z Mnichova Hradiště dají do zemědělského oddělení.

Nikoho nenapadlo, ani Rejmana, aby sdělil vědeckému vedoucímu Nuhličkovi, že nastupuje ta a ta a představit ji. Asi po měsíci jsem se potkala s Nuhličkem ve vrátnici, když jsem tam věšela klíče od kanceláře po pracovní době. Nuhlíček se na mě podíval a povídá: tuto soudružku neznám, nebyla mi představena. Tak jsem si říkala: no nazdar, to mám veselé. Ale on si dělal srandu.

Jak to vypadalo dál?

Byla jsem u Charouse, tím pádem ve druhém oddělení SÚA. Jednalo se o oddělení do roku 1918 a v něm jsem už zůstala až do penze. Zůstalo nás v něm takhle do penze či skoro až do ní víc – Ludmila Kubátová, Marie Stupková, vedle níž jsem nakonec seděla, kancelář byla propojená dveřmi. Pak Alena Sakařová, ta už je nebožtík, Helena Sýkorová nastoupila až ve dvaasedesátém, když dokončila studium. Byla o dva roky mladší než já. Protože neměli místo, kam ji posadit, tak seděla se mnou v kanceláři, a tak jsme se sblížily.

Když jste nastoupila do druhého oddělení, co jste dostala za práci? Zpracovávala jste hned nějaké fondy?

Ne, samostatně samozřejmě ne. Tehdy se pracovalo v tzv. pracovních dvojicích. Když jsem nastoupila do druhého oddělení, tak už tam byli lidé, kteří byli

osvědčení pracovníci. Mám na mysli M. Stupkovou, L. Kubátovou, A. Sakařovou. Většinou mě J. Charous přivodil k Aleně Sakařové. Mám dojem, že to udělal záměrně, protože s Alenou nechtěl nikdo pracovat. Možná to působila její nemoc. Měla v dětství obrnu, takže byla na jednu ruku chromá. A měla svéráznou povahu.

O mně bylo vyhlášené, že ke mně do mé kanceláře se chodí kouřit, ke mně se chodí kecat, ke mně se chodí pít kafe. A když byl Z. Šamberger ředitel, tak říkal: Aleno, Vám chybí jediné červená lucernička nade dveřmi. Jemu to hrozně vadilo, i když vadilo-nevadilo, protože také chodil. A Rejman, ten vůbec. Zvykl si, každé ráno jsem ho tam měla. Měla jsem vařítko, tak si na něm vařili kafe. I když Rejman říkal: „Aleno, to není zdravé. Vždyť přece železo nebo ocel nebo co to je, je ve styku s vodou“. Ale stejně pil kafe vesele. Ale Šambus ne, jemu to vadilo jako šéfovi, musel si dodávat jako šéf autoritu. S ním mám nezapomenutelný zážitek. Jeden čas jsem chodila do závodky. Pak mě to omrzelo a byla jsem líná, tak jsem si vařila z domova. K večeri jsem vařila cmundu. Mám ji ráda i studenou. A v poledne pojídám k obědu cmundu a najednou se otevřou dveře a Šamberger – to byl skok k mému stolu, vyrval mi tu cmundu a nacpal si ji do pusy. „Máte to dobrý“, a odkráčel. Šambuse jsme poznala až v archivu, protože dokud byl na archivní správě, tak jsem ho neznala. Ale když přišel do SÚA, tak jsem slyšela první den řev na chodbě po pavlači, a Šamberger lítal po pavlači a řval: „kam jsem se to dostal, tohle je džungle a ne archiv!“ Což mě děsně urazilo.

Vzpomínala jste, že jste pracovali v archivních dvojicích. Jak to vypadalo, to vás ten starší zaučoval do práce nebo jste pracovali v tandemu?

Měl asi zaučovat, ale u Aleny to bylo jiné, protože věděla, že mám čtyři roky Mnichova Hradiště a že jsem mnohdy táhla ten archiv sama. Alena to věděla, takže si dělala svoje a já si dělala taky své. Noví pracovníci byli přiřazováni ke starším, tak například k Lídě Kubátové byla ta Alena Slavníková na montana, Stanislav Biman byl u Marie Stupkové.

Když jste nastoupila, bylo Vaší jedinou nebo hlavní činností pořádání nebo jste byli využíváni i na skartace?

To bylo až později a to zase byly skartační dvojice. To jsem chodila s L. Kubátovou. Pamatuji si, že L. Kubátové dával jednou někdo úplatek. A dával jí pět deka kávy a ona se hrozně urazila pochopitelně.

Na koho z archivářů vzpomínáte, kdo Vás ovlivnil, koho jste si vážila?

Tak určitě jsem si vážila všech, ale kdo mě ovlivnil, to moc nevím. J. Charous byl například pověstný tím, že kejal hlavou a říkal: „jde to, jde to.“ Pak mám na něj ještě jednu vzpomínku z plesu archivářů v Lidovém domě; Charous tam říkal mému manželovi: „Alenka jenom vodičku, vínečko Alenka nebumbá“. A já jsem si myslela: ty troubo jeden a co je tady tohle. Ale jinak Charous nebyl špatný, ale že by byl mým vzorem, to říci nemůžu. Myslím, že špičky tehdy spíše byly v Dejvicích, v bývalém Zemském archivu, ale od těch jsme měli odstup, protože jsme si mysleli, že se na nás dívají spatra. Později jsem zjistila, že jsme se asi mýlili, oni byli jen starší. Pak jsem se sblížila třeba s Marií Liškovou nebo Eliškou Čáňovou, a to díky Juriji Křížkovi. Křížek byl tehdy v Historickém ústavu a nabídl nám, abychom pracovali formou nějakého melouchu na slovnících představitelů různých odvětví správy a samosprávy v letech 1848–1938. A tak jsem se více poznala s M. Liškovou a Eliškou a zjistila jsem že vůbec nejsou takové, jak jsem si myslela, že jsou starší, a že jsou v Dejvicích a my jsme v Karmelitské, v dolíku, což způsobuje jistý odstup. A Eliška potom za mnou přišla, a říkala: Aleno, prosím Tě, Ty se kamarádíš s tou Sýkorovou, to už byla Helena zástupkyně ředitele, promluv s ní, že bychom mohli ty věci, co jsme dělali pro Křížka, že by se z nich mohla udělat edice, nebo něco. Tak já jsem opravdu za Helenou šla a tenkrát se podvedlo dokázat, že by to šlo a nakonec to vyšlo. A to má Křížek zásluhu, to byly materiály, které jsme našli pro něj, za ty kopie nám zaplatil, ale materiály zůstaly v archivu.

Takže jste neměla někoho, koho byste považovala v uvozovkách za toho nejlepšího nebo kapacitu, nebo ke komu jste se šla třeba poradit?

Já jsem měla ve vážnosti starého A. Haase, dokud byl, ovšem to bylo díky tomu, že byl taky starý, ale nikoho jiného jsem tam neměla.

A jak to bylo potom s Vaším archivním studiem? Začala jste studovat, až když jste byla v Praze?

Když jsem byla rok v Praze, začala jsem dálkově studovat archivnictví. Promovala jsem v roce 1964. Jednou za měsíc jsme měli konzultace. No a já vždycky musela prchat dříve kvůli dítěti. Tak jsem se vždycky omlouvala Fialovi, že musím jít domů kojit. A Fiala vždycky říkal: Vy si uvědomte, že můžete být student nebo zaměstnanec nebo matka, ale všechno dohromady být nemůžete. A já jsem mu vždycky říkala, ale ono to jde. Diplomku jsem pak dělala u Fialy. Byla to zemská školní rada, zemský úřad školský a ústřední školská matice měla samostatnou kapitolu.

Vy jste měla velmi blízko k pozdějšímu řediteli archivu Jaroslavu Vrbatovi, mohla byste na něj zavzpomínat?

Já musím předeslat, že z celého archivu mi po celou dobu mé kariéry byli nejbližší dva lidé. To byl Jaroslav Vrbata a to byla Helena Sýkorová, takže jsem před nimi mohla říci cokoli. Shodou okolností, oba činní komunisté, ale oba ryzí charaktery. Pokud jde o Vrbatu, on byl také ze Státního archivu v Jablonci, Mnichovo Hradiště bylo oddělení Jablonce. Takže jsme se znali od roku 1955, byl to kamarád. Později se potřeboval, asi kvůli manželce, dostat do Prahy. V archivu nebylo místo, nebo nebyl přijatý, tak byl v Národním muzeu. No a já jsem se dozvěděla po haluzích, že Vrbata je taky v Praze a tak jsem za ním šla a tím jsme navázali spolu kontakt, to bylo asi rok nebo dva po mém odchodu z Hradiště. Jednoho dne se objeví v mé kanceláři Vrbata: „já jsem šel kolem, tak jsem si řekl, že se na Tebe podívám a hele víš, já nastupuju v SÚA. Ale jako normální odborný pracovník“. Tak jsem říkala „fakt jo“, a on: „tak se budeme zase vídat. Já budu mít kancelář taky tady v Karmelitské“. Já nic netušila, on skutečně nastoupil a pozval mě do své kanceláře. A já mu říkám: „prosím Tě, oni si tě nějak považují, že máš tady záclony.“ A za týden byl vedoucím oddělení. Já myslela, že ho praštím, on neřekl ani slovo. To je potvora. Nejdřív byl skartačním referentem, ale to seděl ještě někde jinde, než mu dali tu kancelář do pucu. Týden na to, co mi ukázal tu kancelář, byl vedoucím.

Jaroslav Vrbata je především hodný, čestný a poctivý člověk. Za druhé, on vzal funkci ředitele archivu velmi zodpovědně, on se dokázal za archiv a za lidi v něm prát a jak jsem ho poznala, jemu jistě nebyly nějaké konfliktní situace vlastní. Řeknu upřímně: kdybych si měla vybrat, tak to byl nejlepší ředitel (a potom snad ještě zastupující ředitel Pecháček), s těmi dvěma mohl ten archiv skutečně dojít k jakýs slávě. Rozhodně ne se Šambergrem, rozhodně ne s Rejmanem, který tomu nerozuměl. Rejman, když odjel do Afriky, tak nám psal dopisy – tedy kolektivu druhého oddělení, a jednou napsal, já se musela smát: „Teprve tady poznávám co je to archiv“. Ježíšmarjá, on musel až do Afriky, aby to poznal. Ten tomu skutečně nerozuměl, ale nutno říct, že se snažil. My jsme se s Rejmanem občas handrkovali, ovšem kamarádsky. No a pak byl předsedou dílenské organizace a já byla místopředseda. No a pak chlapec chtěl, aby mu prošlo tohle a tohle, ale já mu řekla, že od toho nejsou odbory a on mě pak vyhodil do městského výboru. Tak jsem mu řekla, no to je nejlepší, vyhodit někoho výš.

Pokud jde ale o Vrbatu, on měl a má snad do dneška ohromnou vlastnost, když přišel k fondu, stačilo se mu podívat na dvě tři krabice a hned věděl, co je to za fond. Měl vlastnost se okamžitě orientovat, tu neměl například Šamberger, s tím to bylo dost těžký.

Další věc, Vrbata se nebál postavit se za lidi. Když byl přesvědčen, že někdo je dobrý, dobře pracuje apod., tak lhostejno, straník – nestraník, on dost těm lidem umožňoval a dost se na ně bral. Například já se dostala do situace, že nějaká paní Řeháčková, která pracovala v archivu, si dala za cíl dostat mě do strany. Co já bych dělala ve straně, ale bylo to usnesení, tak on jako předseda základní organizace to musel se mnou projednat. A řekl, hele ona Tě navrhuje na členku strany a tak jsem mu řekla, že to bych skončila v blázinci, buď já nebo on. No a on řekl: to máš teda pravdu a odešel. Co řekl té Řeháčkové, to nevím, ale já do strany nemusela.

Vrbatovi vděčím i za odborné příležitosti. Například, už po roce 1989 se na Vrbatu obrátil Karel Kaplan a chtěl po něm nějaké edice. A Vrbata mu na to řekl: „já jsem na indexu, přece jenom aktivní straník a to by se nehodilo a víte co, Špiritová to zvládne“. To mě Kaplan neznal, zřejmě o mně v životě neslyšel a tak se mi jednoho krásného dne ozval domů, to se pamatuji zrovna jako dnes. A tam se ozvalo, tady doktor Kaplan, já bych potřeboval s Vámi mluvit. Já byla úplně na větvi a šla jsem do kuchyně a tam seděl manžel, byl doma, a já říkám, to se pamatuji: „on mi volal Kaplan“ a on mi říkal: „A kdo je to? No to je vládní historik, člověče. On chce se mnou mluvit“. To mě nenapadlo, že to Vrbata hodil na mě.

A další věc, hned po 1989 se měly dělat dějiny archivu. Sýkorová to odmítla a hodila to na mě. Tvrdila, my jsme kompromitovaní a nemá cenu nás tam uvádět, ať to udělá Špiritová, takže vznikaly moje texty.

Jak vzpomínáte na ostatní ředitele archivu?

Zase tolik jich nebylo. To byl R. Rejman, potom Z. Šamberger, J. Vrbata a po něm L. Pecháček. S Pecháčkem jsem si docela rozuměla. My jsme se sice docela hádali, já jsem se hádala za odbory, my jsme se hádali, ale oba jsme si rozuměli. A když jsem se dozvěděla, že Pecháček odchází ze SÚA, protože ho nařkli, že je na seznamech, bylo mi to líto. On dal výpověď, ale vyhrál soud. To byla blbost, že dal výpověď, ale na druhé straně jsem ho obdivovala. Protože byl prvním archivním podnikatelem. Protože se okamžitě orientoval a začal být podnikatel v době krabic, to je dodneška unikátní.

Ještě jsem trochu zažila Babičku, ale tam jsme si nikdy nepadli do noty. Jednak jsem měla námitky proti jeho některým teoriím. Měl například teorii, že archiv by měl mít zkratky, jako mají auta – SPZ, takže by měli mít podobné archivní značky. Tak jsem mu říkala, to přece nemůžete srovnávat. Tak to se mi nelíbilo a pak se mi nelíbily některé jeho názory skartační. On se domníval například, že není správné všechno schovávat, to já uznávám, ale že by se to mělo roztrdit podle let, podle ročníků, aby se vědělo co a jak. To se mi nelíbilo.

Eva Drašarová, to je pak něco jiného. Víte, když Eva nastoupila po fakultě do SÚA, tak byla přidělena mně jako dvojka, abych ji zaučila. Dělali jsme paliva. To byl Vrbatův nápad mimochodem. On měl totiž pocit, že ty písemnosti z ministerstva z posledních let časem vyblednou a vypadnou, což se dělo hlavně v Dejvicích, protože ten inkoust nebyl kvalitní a vypaloval to a je tedy potřeba přednostně zachránit tohle. Ovšem na to nestačilo břevnovské oddělení. To by sami nezvládli, tak celý archiv povinně musel začít pracovat v pětiletce na tomhle, na nejnovějších dokumentech. Druhé oddělení dostalo ministerstvo paliv a ministerstvo paliv a energetiky. A k tomu jsem dostala k ruce Drašarovou. A jednoho krásného dne Drašarová přišla za mnou a povídá: „Paní Špiritová, já jsem se dozvěděla, že paní Stupková chce jít do penze, vedle vás bude místo v kanceláři, vadilo by vám, kdybych si tam sedla. Můžu si to zařídit s doktorkou Sýkorovou?“

Za svou kariéru jste zpracovala množství archivních fondů různých typů. Přece jen ale možné uvést Vaši specializaci na poštovní fondy. Ty byly do Státního ústředního archivu převzaty po zrušení Poštovního archivu. Jaká jsou specifika těchto fondů?

Pro badatele je to celkově vývoj našeho poštovníctví od roku 1763 až do konce, tedy do roku 1918, protože v tomto roce Poštovní archiv jako takový přestal existovat a stal se z něj resortní archiv Ministerstva pošt. Ten potom převzal SÚA. Pro badatele má velký význam, protože to podchycuje skutečně celý vývoj a celou dobu našeho poštovníctví. Takže je to základní pramen pro dějiny poštovníctví a vůbec pro tento obor.

Dnes, kdybychom hovořili k laickému, nepoučenému posluchači nebo badateli, tak by možná termín „poštovníctví“ byl malinko zavádějící, protože tehdy to, co obhospodařovala pošta, byla mnohem širší doména, než je tomu dnes. Když vezmeme v potaz například už samotnou poštovní dostavnickovou dopravu, osobní přepravu. To dnes již pošta prakticky vůbec negarantuje...

Ovšem je třeba brát v potaz, že nějaká doba uplynula a že takto bychom mohli zahrnout všechno. Všechno se mění...

Šíře domény, kterou pokrývalo poštovníctví té doby, byla mnohem větší, než je tomu dnes. Kdyby se badatel zajímal například o vývoj dopravy v 18. století, tak by ho nemuselo na první pohled napadnout, že by se měl podívat do „poštovních fondů“.

Já se domnívám, že když už by to byl badatel skutečně seriózní, tak by to věděl. Jedině opravdu, kdyby to byl nějaký laik, ale ten by zase o takové téma neměl zájem.

Když si vezmete dnešní svět mobilů, internetu, nekonečných nových možností spojovací techniky, v čem by mohlo být zkoumání například „starých telegrafů“ zajímavé v tomto kontextu pro dnešního člověka, který pomalu již ani neví, co je telegraf?

To by ho asi nezajímalo. Zájem o to můžou mít historikové. Poznala jsem badatele, kteří byli zuřiví fandové, kteří mi málem s prominutím požírali spisy. Ale poznala jsem zase lidi, kteří o to absolutně neměli zájem. Kdo má o to zájem, začíná tomu rozumět, chápe, o co jde. Když o to zájem nemá, nutit ho nikdo nebude.

Když si vezmete v potaz tuto veškerou transformaci technologií, vše, co se za posledních sto let v této oblasti událo...

Myslím si o sobě, že jsem barbar. Protože, když mi někdo řekne internet, já pořádně nevím, co to je. Já ho nemám pochopitelně. Faktem je, že když začínal, tak jsme se s manželem dohadovali. On se rozčlil, protože jsem mu řekla, že na stará kolena budeme analfabeti, protože tomu nebudeme rozumět. Což je v podstatě pravda. Ale v mnoha případech je to stejné, jako to bylo. Dopisy ještě existují, známky existují, takže vše ještě není přehozené na nové technologie.

Vy posíláte dopisy?

Někdy ano. Podle toho, když mám důvod, upřímně řečeno. Protože si zase nepotrpím na nějaké psaní jen tak pro nic za nic. Takže dopisy klidně, ano. Vyniká v tom sestra, která dokonce nyní našla přes internet v Rakousku naše předky z rodu Libických. Tak jim psala a pomalu jí docházejí odpovědi. Takže to ještě existuje. Stejně jako si dopisují já s přítelem z Afghánistánu. To byl kamarád mého syna. Dodneška mi píše a já mu samozřejmě odpovídám. Takže občas někomu sem tam píšu, ale normálně dopisem, jak to dělali moji předkové.

Byla jste i u přebírání Poštovního archivu?

V SÚA jsem tehdy ještě nebyla. Poštovní archiv už v SÚA byl, ale každý se mu vyhýbal. Nikdo nechápal, proč jsou v něm nějaké sbírky. Archivní teorie také nic takového nezná. Já jsem pak na to skočila. Začalo mě to téma také zajímat. Mimoto jsem dostala pod ruku badatele, který mě trvale obtěžoval a chtěl vědět to, to, to. Tak jsem musela jít do fondu. Byl to předseda klubu filatelistů v Písku. Měl zásluhu o Písek i o mě, protože díky němu jsem se k tomuto fondu a tématu dostala. Pořád chtěl vědět víc a víc a já musela hledat. A tak mě to chytilo také.

Promluvme nyní i v archivně teoretickém ohledu o pořádacích systémech. U Poštovního archivu existovaly vlastně dva registraturní systémy. Jednak u poštovních úřadů, kde byl zaveden věcný registraturní systém a potom ve spisovných telegrafních úřadů, kde existoval chronologický systém podle čísel jednacích. Rád bych se Vás zeptal na podrobnější charakteristiku obou systémů a případně, jestli byste nám nezhodnotila, který Vy považujete za vhodnější pro pozdější archivní pořádací práce případně pro badatele?

Chronologický systém se mi nikdy nelíbil, protože je za prvé velmi zavádějící a za druhé vám roztrhne tematiku. Něco podobného je v Poštovním archivu sbírková část. Ty už nikdo nedá dohromady, respektive by dal, ale musel by věnovat v podstatě celý pracovní život tomu, aby je předělal. Proto jsme sbírky v Poštovním muzeu také nechali. Protože nebylo v lidských silách je za nějakou krátkou dobu dát tam, kam by to patřilo.

Odpovídal věcný registraturní systém, věcné skupiny dokumentů skutečnosti, skutečnému obsahu dokumentů? Dnes se setkáváme na úřadech s tím, že mají věcný systém a věcné skupiny dokumentů, ale mnohdy mají velký problém správně rozřadovat dokumenty do věcných skupin. Že oni mají sice krásný spisový plán, ale nedaří se jim ho naplňovat.

Připomínáte mi jednu kolegyni, která když celý archiv musel povinně zpracovávat nejnovější fondy, tak z toho byla zoufalá. Říkala: „ono to nemá signatury, já nevím, kam to mám dát“ (nakonec se jí podařilo přesvědčit Vrbatu, že z toho byla osvobozena)... Ale nemůžu si pomoci, mně věcný systém připadá lepší než chronologický.

Čili, Vy myslíte, že i když to někde nesedí, tak přesto věcný systém rámcově mají referenti držet a dokumenty věcně rozřadovat do skupin a že to potom pomůže pak už definitivnímu zpracování.

Pro badatelskou práci je věcný systém přístupnější než chronologický. Protože když by se někdo chtěl zabývat nějakým tématem, tak by musel hledat v chronologickém systému v každém ročníku, pokud by nevěděl ve kterém roce se co dělo.

Postřehla jste nějaký vývoj v kvalitě faktického naplňování věcného registraturního systému u poštovních úřadů během let? Zlepšoval se a zdokonaloval se či naopak?

Z materiálu během jeho pořádání nevyplývala žádná podstatnější změna. Nic takového jsem já nepozorovala.

Byl věcný registraturní systém u poštovních úřadů v něčem odlišný od jiných institucí té doby? Měl nějaká svá specifika?

Upřímně řečeno Poštovní archiv, respektive Vrchní poštovní správa je svým způsobem rarita. Tam totiž zpracovatel vytvářel takové lístky na proučcích psané na stroji. V Poštovním muzeu nevěděli, o co jde. Tak mi jednou řekli, koukejte, nám tady zbyly nějaké lístky. A on to byl opis lístků, které nesou informaci o obsahu spisů (nechala jsem udělat jejich fotky a měla by to mít k dispozici badatelna). V podstatě se jednalo o katalog, a to právě ke sbírkové části Vrchní poštovní správy. V tom se odlišovala. Ale způsobil to patrně archivář Šimon. Podle mě to dělal on, protože pochybuji, že by něco takového dělal F. Roubík. Roubík sice měl dohled na archiv, měl o něj velikou zásluhu, ale toto určitě nedělal. Já jsem se s tím nikde nesetkala než v poštovním archivu. Obsah každého spisu máte podchycený na proužku. V tomto se liší poštovní správa od ostatních fondů. Je to však zásluha zpracovatele.

Byla jste někdy ve Vídni? Měla jste možnost prohlédnout tamější poštovní fondy?

Ve Vídni jsem nebyla, protože jsem se tomu vyhýbala. Přesvědčovali mě, abych tam jela. Já jsem se bála, že mě přesvědčí nebo to dají rozkazem. Ze dvou důvodů: jednak z rodinného, protože jsem bydlela u tchyně a ona by se zbláznila, kdybych ráčila odjet do Vídně i na krátkou dobu. A druhý důvod byl, že jsem antitalent na řeči a já měla hrůzu z toho, že tam udělám jedině ostudu.

Pokud se pamatuji z literatury, tak o těchto fondech není nic moc napsáno. Když tam byl jednou Vrbata, tak jsem ho takříkajíc pověřila, aby se po tom podíval. A on přijel celý vykulený a povídal: oni mě k tomu nechtěli pustit. Nevím proč, prostě ho odmítali k tomu pustit.

Vždyt jste pracovala celý život s německým materiálem.

To jsem pracovala. Klidně Vám budu překládat, ale mluvit nebudu. To jsou typy lidí. Nejsem schopna dát dohromady německou větu. Takže jsem se vždy dėsila, když vypuklo období, kdy se mělo rozhodnout, kdo pojede.

Charakterizovala byste nám stručně, o co šlo při vytváření poštovních sbírek? Jakým způsobem sbírky vznikaly? Kdo je vytvářel a v čem rámcově spočívaly?

Pokud je mi známo, vytvářel je archivář Poštovního muzea po roce 1918 ve dvacátých letech. V podstatě se jednalo o výše dotčené proužky papíru. Kdyby se přepsaly, tak by to byl katalog. Akorát že nemá formální náležitosti typu počet listů. Ale obsah to má jako katalog. Pokud se mi tenkrát podařilo zjistit, tak to dělal tehdejší archivář, dokud mu to nezarazil Roubík. Když tam byl, tak na to nějak přišel a řekl Lustigovi a dalším: prosím vás neblázněte, toto ne.

Když byly fondy převedeny do SÚA, kdo v SÚA rozhodl, že se materiály nedouspořádají do sbírek v systému, ve kterém začalo Poštovní muzeum?

Jak jsem již řekla, nikdo s tím nechtěl mít nic společného. Ujala jsem se toho nakonec já a budiž řečeno, že jsem to prosadila já. Že jsem uznala, že by to nebylo v lidských silách, že by se tím člověk úplně zahltil. Buď by se muselo původní uspořádání rozbít a uspořádat materiál chronologicky, anebo by skutečně nebyla jistota, že se přemanipulovává správně.

Ono se vlastně jedná o pertinenční princip...?

Ano. Je to proti současným archivním teoriím. Ale nakonec, mám dojem, to docela sloužilo a slouží. Až na to, že se tím rozbíjí celek fondu, že se musíte dívat na dvě místa, protože nikdy nemáte jistotu, že to není vedle ve druhé části.

Otázka vztahu provenienčního a pertinenčního principu je stále, řekl bych, velké a aktuální téma dodnes. Mnoho věcných registraturních systémů vlastně nějakým způsobem z pertinenčního principu alespoň do nějaké míry vychází. To je mé osobní stanovisko, že nelze činit jednoduchou diferenci mezi provenienčním a pertinenčním principem a že my v archivnictví máme vycházet z provenienčního principu. Ale kdybych se od tohoto odpíchl: zeptal bych se Vás rád na to – a Vy jste to naznačila před chvílí – jaká je využitelnost dokumentů uspořádaných do sbírek podle vlastně pertinenčního principu? Naznačila jste, že to není až tak zlé...

Opravdu mně osobně připadalo, že materiál je přístupný. Jedině nastolený postup rozbíjí celek, že musíte hledat na dvou místech. Nemůžete totiž zaručit, že všechno je zařazené do sbírkové části, ale musíte se dívat i do chronologické části.

Do sbírek tedy nebyly přemanipulovány všechny dokumenty. Člověk tudíž neví, jestli byl daný dokument zařazen do sbírky nebo ne. A další potíž asi spočívá v tom, že byl-li daný dokument přemanipulován již do některé ze sbírek a já hledám určitou informaci, tak nevím, v jaké sbírce jej najdu. Je to vůbec problém pertinenčního přemanipulování fondů: že dokument přiřadím podle jedné věcné obsahové informace, ale obsahových informací v něm může být více... Čili i zde může být skryto riziko?

Je to v podstatě to samé. Obojí může samozřejmě hrozit.

Kolik běžných metrů je ve sbírkách?

Nevím přesně. Je toho dost, je to nakonec uvedeno v inventáři. Když však badatel hledá něco určitého, ví bezpečně, co chce, tak ve sbírkách to najde spíš.

Do sbírek se přemanipulovávalo nesporně i to, co bylo původně nejenom v chronologických řadách, ale i ve věcném uspořádání.

Ano. To je právě ta smůla, že do nich namleli úplně všechno. Tedy měli by, protože kdo nám zaručí, že tam dali úplně vše. To dnes nemůže nikdo zaručit. Proto říkám, je třeba se dívat tam i tam. Sbírky jsou svým způsobem rarita. Já jsem se s tím u jiných fondů nesetkala. A další věc: sbírky přesahují více úřadů, proto se jednalo o sdružený inventář.

Jak se stalo, že některé spisy zůstaly ještě dodnes v Poštovním muzeu, víceméně vytrhané?

To mi prosím Vás nepřipomínejte. Já jsem vlezla do Poštovního muzea k řediteli Čtvrtníkovi i na půdu. Pak jsem k svému úžasu jednou, už nevím, ve kterém roce to bylo, synátor jel na brigádu do Vyššího Brodu o prázdninách, to už byl na fakultě, přišla do Poštovního muzea nic netušíc a Čtvrtník na mě žertem řval přes celou badatelnu: „Vy máte syna! Vy jste mi ho zatajila!“ A načež synátor mi píše domů: Mámo, máme tady i spisy Ministerstva obchodu, přijedť. Tak jsem přijela. Čtvrtník to dal ještě ke všemu do vitríny. Já mu tenkrát říkala: Proboha, alespoň z vitríny to vyndejte. On tvrdil, že to je vysloveně ze skartu... Já jsem na základě tohoto zjištění, že ve Vyšším Brodě mám ve vitrínách rakouské Ministerstvo obchodu, tak jsem mu vlezla až na půdu a hledala jsem tam. Tenkrát stále chodil za mnou: Tady nic není, já jsem nic neukradl. To bylo tenkrát v Praze, v Holečkově.

Ostatně, jak vlastně vypadala celkově jednání a jejich průběh mezi Poštovním muzeem a SÚA?

Jak říkám, moc Vám k tomu nepovím. Nebyla jsem u nich. Bylo to v době, když se rušily resortní archivy. A v rámci toho byl zrušen i Poštovní archiv. Muzejníkům se to nelíbilo, to já vím. Dávali mi to stále znát; že jsme jim sebrali spisy. Byla to stará rivalita mezi muzejníky, archiváři a knihovníky.

Ve Vašem inventáři píšete: „Později Ředitelství pošt a telegrafů v Praze předalo své spisy do roku 1920 patrně před rokem 1938. V roce 1951 byla k Poštovnímu archivu přiřazena po důkladné vnitřní skartaci zbývající část spisů do roku 1944. V únoru 1956 bylo zahájeno jednání mezi Ministerstvem spojů a SÚA o převzetí Poštovního archivu, ke kterému došlo v listopadu téhož roku.“ Čili to by znamenalo, že v roce 1956 byla tedy do SÚA předána většina Poštovního archivu.

Já přišla do SÚA v roce 1959. Čili, jak říkám, přišla jsem až „po“.

Čili když jste chodívala do Poštovního muzea, tak jste sem tam narazila ještě na nějaké kostlivce ve skříni, typu půda v Holečkově? Někaké větší celky tam již nebyly?

Ne, to bych snad opravdu objevila. Byla jsem až na půdě. Podle mě měl Čtvrtník asi skutečně pravdu, že zmiňovaný spis rakouského Ministerstva

obchodu byl asi ze skartu. On to byl také jenom referátník Ministerstva obchodu, nic závažného.

Jak byste formulovala svůj „odkaz“ ve věci poštovních fondů? Jak by se mělo pokračovat v jejich zpracování? A druhá otázka: myslíte si, že by archiv a archiváři měli pokračovat ve Vaší práci i badatelské. Vy jste se věnovala hlavně dějinám poštovní správy a v zásadě jste je dovedla na ústřední nebo zemské úrovni do roku 1918 sérií článků posléze shrnutých ve sborníku K dějinám poštovníctví v Čechách 1722–1918 (1930). Jakým způsobem byste dnes doporučovala, že by se v tom mělo pokračovat?

Já myslím, že pokračovat by se mohlo a mělo, protože rokem 1918 nekončí dějiny poštovníctví.

Myslíte si, že by mělo smysl dělat po Vás něco dalšího s poštovními fondy z hlediska pořádání? A potom pokračovat ve sledování správních dějin i po roce 1918. Jsou nějaká jiná specifická témata, která Vás zaujala a která by stála za další zpracování? Vy jste pak přeci sledovala spoustu speciálních témat typu židovská pošta, odraz války v poště atd. Kdyby třeba dnes za Vámi přišel nějaký student a řekl by: chtěl bych nějaké téma z dějin poštovníctví a Vy vytáhnete třicet témat...

Zajímavá byla třeba rodina Špačků, dědičných pražských pošt mistrů. Na svou dobu byl Špaček opravdu dobrý, protože na svou dobu udělal ze svého práce velký podnik. Rozhodně si myslím, že zpracovat správní vývoj po roce 1918 by bylo záslužné. Myslím si, že pošta není zase tak bezvýznamný obor. Pak by se možná našel za první republiky nějaký další Špaček, to je také možné, podle mě dokonce pravděpodobné. To by bylo také zajímavé.

Možná by bylo dobré vydat katalog sbírkové části poštovních fondů. Pokud si matně pamatuji, tak jsem to začala připravovat a bylo to na takových kartičkách ve dvou krabicích. Víím, že jsem uvažovala nad tím, že by to byl hezký katalog. I dědičné pošty by nebyly marné.

Mám dojem, že v dnešním Národním archivu je spousta fondů, o kterých místní historikové vůbec nevědí, že by se daly využít. To není jenom pošta. To je například Válečná odškodňovací komise. Vždyť to je úplný poklad, kdyby o tom věděli. Ale oni o tom asi nevědí, že to existuje. Nebo vyvazovací komise. Také by to mohl být úplný poklad pro místní historiky, stejně tak jako dědičné pošty, poštovní úřady. Vždyť tam je všechno možné. Tam by měly dané na podnose tak krásné věci.

Jak jste prožívala rok 1989 v SÚA? Jaké v něm probíhaly procesy?

Rok 89 je pro mě osobně zajímavý. Do 1989 byli dva moji přátelé, Jaroslav Vrbata a Helena Sýkorová, považováni za držitele komunistické strany v archivu. Helena byla předsedkyně, on ředitel archivu. U Heleny nevěřím tomu, že by to byla přetvářka. My jsme se stýkaly pochopitelně velmi často. Chodily jsme spolu z archivu. Občas jsem za ní přes den s něčím přišla, s badatelskou žádostí a podobně. Už nevím, proč jsem za ní tehdy šla. Tehdy mi říkala: „Aleno, my jsme tomu věřili, ale věř tomu, že oni nás zradili“. Takže jsem pochopila, že tedy ani Helena nebyla skálopevná. O Jaroslavu Vrbatovi jsem věděla dávno, že není skálopevný. On za to chudák ani nemohl. Vojnu prožil jako osvětový důstojník, což mu tehdy naroubovali. A pak už to s ním šlo dál. Nicméně budiž řečeno, že Vrbata není žádný omezený mezek.

Tenkrát byla svolána plenárka všech zaměstnanců, kde se mělo hlasovat, komu z vedení SÚA vyslovit důvěru a komu ne. Mě samotnou překvapilo, že byla jednoduše odhlasována důvěra Vrbatovi a Koškovi (vedoucímu ekonomického oddělení) ne. Potom rezignoval, dal výpověď a odkráčel. U Koška to ale myslím nebylo z politických důvodů, ale jenom proto, že Košek šetřil, kde mohl, a každému říkal: na to nemáme peníze.

Na rehabilitační komise se nepamatuji. Ale pamatuji se na rok 1970, dobu, když nastoupil Husák a kdy se vylučovali lidé. V SÚA to dělali ve Vrbatově kanceláři. Byli tam povoláváni jednotliví členové KSČ a buď jim bylo řečeno, že jsou uznáni, anebo aby vypadli. My jsme s Marií Stupkovou seděly v kanceláři vedle výtahu, takže to bylo šikmo k nám. A většina z nich vypadla a šla k nám na kafe, aby se vzpamatovala. Pamatuji se, že Eliška Čáňová přišla se slzami, že tedy co děti, že ji vyhodili. To byly tehdy prověřkové, stranické komise.

Jak obecně probíhal rok 1989 v SÚA. Bylo to hodně, řečně, vzrušené nebo spíše klidné?

Řekla bych, že to bylo poměrně klidné. Podívejte se, stávkovali jsme. Byla jsem dokonce ve stávkové komisi, protože mě všude strkali. Upřímně řečeno, začalo to tím, že byla zvolená plenárka po listopadu, po masakru studentů na Národní třídě. Tehdy zazněl názor, že v Americe se študáci, když se bouří, berou lopatami. Já jsem se přihlásila o slovo – nevím, kde se to ve mně tehdy vzalo – a prohlásila jsem: „kdyby můj syn přišel zmlácený, tak bych rozhodně neříkala, že je to vina Ameriky. My jsme tady v Československu a tady se snad toto dít nemůže“. A on se vám ozval potlesk. Od té doby mě strkaly do každé takové komise. Od té doby jsem byla předsedkyně odborů. Vymetli se mnou kde co.

Jak jste již zmiňovala, když potom koncem sedmdesátých a hlavně v osmdesátých letech přicházeli noví kolegové, absolventi, dnešní generace padesátníků, šedesátníků – vy jste se jich na začátku ujímala. Vnímala jste, že byli dobře připravení nebo lépe připravení než Vaše generace. Nebo to bylo případ od případu? Jak jste vůbec vnímala profil absolventa vysoké školy, když k vám přišli. Byli to již připravení archiváři nebo byla potřeba je usměrnit či navést?

Jak jsem Vám říkala asi už dříve, lidé z našeho oddělení v SÚA včetně našeho ředitele ke mně chodili na kafe. Byla jsem v tom vyhlášená. Všechno to začalo ke mně chodit na kafe. Ale že bych pozorovala, že by byli jiní než my, to asi ne... Tedy, u některých jsem pozorovala, že neměli pro archivařinu cit a také jsem řekla: vy nikdy nebudete archivář. O nich jsem věděla, že nebudou v archivu věčně. Byli to historici, ale ne archiváři. Ale jinak se snažili všichni.

Pokud byste se vrátila, chtěla byste znovu pracovat jako archivářka?

Kdybych se měla dneska rozhodovat pro nějaké povolání, tak bych si zvolila zase archivařinu. Měla jsem ohromné štěstí, že jsem našla obor, který mě bavil. Že jsem se nemusela nudit nebo chodit někam jen kvůli tomu, že musím něco dělat.

Rozhovor proběhl v bytě mgr. Alexandry Špiritové v Praze-Vinohradech ve dnech 12. ledna a 20. února 2012 za částečné přítomnosti PhDr. Ing. Jaroslavy Honcové, CSc., sestry A. Špiritové.

Rozhovor vedli Mikuláš Čtvrtník a Jan Kahuda.

VZPOMÍNKA PROM. HIST. IVANA ŠŤOVÍČKA, CSC.

Studium

Na střední škole jsem dlouho váhal, co dál studovat. Rozhodoval jsem se mezi matematikou a historií. Nakonec jsem se v maturitním roce rozhodl a přes nesouhlas rodičů jsem podal přihlášku na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy – obor historie. Při přijímacím pohovoru jsem byl zařazen řízením osudu do skupiny adeptů, kterou zkoušela komise v čele s tehdy odborným asistentem Zdeňkem Fialou. A ten si mě vybral. Když jsem dostal písemné vyrozumění, že jsem byl přijat na obor archivnictví, byl jsem zpočátku překvapen a zaskočen. Že existuje takový obor, to jsem vůbec netušil. Jen matně jsem si představoval, co to asi je, co se tam studuje. Říkal jsem si – archiv, to jsou archiválie, listiny a knihy, to jsou prameny, a být u pramenů, to není špatné. Pak jsem si vzpomněl, že i K. J. Erben byl archivář, jak jsme se učili, a začalo se mi to pomalu zamlouvat.

V ročníku na archivnictví nás bylo původně 14, končilo nás jen 12. Byli jsme, myslím, dobrá parta, dodnes se rádi setkáváme. Žel, už nás je jen polovina – vedle mne – Zdeněk Pousta, Karol Bílek, Jana Šámalová, Věra Beránková a Vlasta Švarcová. Vzpomínám i na ty, co už mezi námi nejsou – Standa Šisler, Vojtěch Sýkora, Helena Sýkorová, Olina Sprušilová, Dáša Šmerdová a Jana Pleskačová. S mnohými jsem se později setkával a spolupracoval i v pracovním procesu.

V rámci studia oboru jsme se postupně seznamovali a sblížili s kolegy z vyšších a později i nižších ročníků. Byli mezi nimi např. Jan Pelant, pozdější arcibiskup a kardinál Míla Vlk, profesorka Zdenka Hledíková, Vláda Ježek, Josef Maršál, Josef Žabka, Láda Dušek, Jirka Fabšic, Boženka Kopiczková, Bedřich Nosek, Alena Nosková, Lída Dědková, Marie Salabová-Kučerová a další.

Samozřejmě jsme měli i výborné vztahy s kolegy z jiných oborů – především s historiky a filozofy. Budu jmenovat namátkou např. historiky Mirka Šestáka, Mirka Tejchmana, disidenta a pozdějšího velvyslance ve Velké Británii Pavla Seiferta, ministra Petra Piňhu, moji spolužačku z berounského gymnázia a později ředitelku Okresního archivu v Berouně Svatavu Drtinovou a jejího manžela Zdeňka Vimmera, spisovatelku Zorku Dvořákovou, docentku Evu Broklovou a jejího manžela filozofa Luboše Brokla, Jardu Prokopa, archeology Ivana Pavlů a Jana Fridricha, dramaturga Národního divadla Jaroslava Krále, z kolegů starších či mladších např. Antonína Klimka, profesora Eduarda Maura, ředitele

archivní správy Oldu Sládka, profesory Milana Haunera, Jana Kuklíka, Jana Wannerera, Standu Bimana, Mílu Martínka a další.

Nezapomenutelní byli naši učitelé. Na archivnictví ještě působil Václav Vojtíšek, ale nás už neučil. Měli jsme rádi Zdeňka Fialu, k studentům měl dobrý vztah, někdy s námi i poseděl v hospůdce na pivu. Ivana Hlaváčka jsme se zpočátku trochu báli, jako mladý asistent byl dost náročný, ale nakonec několik z nás, co si vzali k diplomce téma z medievistiky, se stalo jeho prvními žáky, které dovedl k obhajobě práce.

České a československé dějiny nás učili František Kavka, František Červinka, Věra Olivová. Robert Kvaček nás vedl v kroužku vojenských dějin. Na chodbách s námi diskutoval i Karel Durman. Na obecné dějiny jsme měli Květu Mejdřickou a Josefa Polišínského. Starověk nám přednášeli Jan Burián a Jaromír Pečírka. Nezapomenutelný byl profesor, akademik Jan Filip, u kterého jsme dělali vůbec první zkoušku – z pravěku. Samozřejmě, že jsme měli strach, ale když se otevřely dveře jeho pracovny a ozvalo se: „Tak prosím, pojďte dál, pane kolego, posadte se, pane kolego“, tréma najednou zmizela.

Vzpomínám i na další profesory a učitele – Václava Vaněčka, který nám přednášel dějiny státu a práva, Karla Novotného, Jaroslava Kašpara, Václava Husu, který nás zasvěcoval do metodiky historické práce, Františka Roubíka (novověká paleografie), Emanuela Nohejlovou-Prátovou a další.

V roce 1961 jsem předložil k obhajobě diplomovou práci na téma „Vývoj správy a organizace bratrstva táborského a orebského“. Oponentský posudek, vedle Ivana Hlaváčka, napsal František Kavka. Práci jsem úspěšně obhájil. Skončila krásná studijní léta, čekaly nás dva roky vojny a pak další neznámá – praxe.

Vojna a hledání zaměstnání

Ještě před promocí, mnozí z kolegů dostali tzv. umístěnku, jakýsi příkaz k nástupu do určitého místa bez možnosti vlastního výběru. Byla to sice určitá jistota zaměstnání, ale pro mnohé komplikace, neboť umístěnky většinou byly vzdáleny mimo jejich trvalé bydliště. Týkalo se to hlavně těch, kteří měli učitelskou specializaci. Já jsem umístěnku nedostal. Prof. Fiala, který se nějak dověděl, že hledají archiváře v Archivu Ministerstva zahraničních věcí, ve snaze nám pomoci, mne a Zdeňka Poustu tam poslal. Příjímací pohovor probíhal velmi dobře, ale když se dověděli, že jdeme na dva roky na vojnu, s lítostí poděkovali za zájem a prohlásili, že bohužel nemohou čekat.

O prázdninách, než jsem 1. září 1961 narukoval do Mariánských Lázní k 104. motostřeleckému pluku, jsem krátce brigádníčil asi měsíc v Podnikovém archivu ČKD ve Vysočanech. Jen pro zajímavost, u pluku jsme sloužili tři archiváři,

kolega z ročníku Karol Bílek a absolvent brněnské fakulty Jiří Adámek, pozdější pracovník Moravského zemského archivu a v devadesátých letech také poslanec.

Služba u pluku neproběhla v právě klidném období. V Mariánských Lázních jsme prožili Berlínskou i Kubánskou krizi a byla pohotovost nejvyššího stupně: Spali jsme oblečení a připraveni okamžitě vyrazit do bojových pozic. Naštěstí se to urovnalo a těšili jsme se na civil a každý z nás stříhal metr. Trochu mne znepokojovalo, že jsem nevěděl, co budu dělat, až se vrátím, kam nastoupím. Někdy počátkem roku 1963 při jednom „opuštětku“, když jsem jel do Prahy na vyšetření na alergologii, jsem se začal po něčem poohlížet. Nejprve jsem se ptal na krajské archivní správě, tam mi nezávazně nabízeli nějaké podnikové archivy. Pak jsem se zcela náhodně zastavil na osobním oddělení ve Vojenském historickém ústavu. A měl jsem štěstí. Sdělili mi, že v archivu mají volné místo a hned mi dali dotazník a slíbili přijetí. Vojenský historický archiv, který byl v té době autonomní složkou ústavu, vznikl sloučením Archivu Památníku odboje a Vojenského ústředního archivu teprve v roce 1959 a jeho nový náčelník podplukovník PhDr. Vojtěch Fejlek jej ještě budoval a hledal kvalifikované a vysokoškolsky vzdělané síly. Když jsem se koncem září 1963 vracel z vojenské základní služby „do civilu“, byl jsem klidný, věděl jsem už, co bude dál.

Vojenský historický ústav/Vojenský historický archiv

Počátkem října 1963 jsem zahájil téměř padesátiletou cestu českým archivnictvím, na níž jsem se pohyboval po jakési spirále. Začal jsem ve Vojenském historickém archivu, pak jsem přešel asi na dva a půl roku do Státního ústředního archivu, koncem roku 1971 následovala Akademie věd – Československo-sovětský institut. V roce 1990 jsem se vrátil do Vojenského historického archivu jako ředitel, po nuceném odchodu v důsledku „reorganizace“ jsem od roku 1995 znovu působil ve Státním ústředním archivu/Národním archivu. Zároveň jsem ale opět začal pracovat v Akademii věd – v Archivu Ústavu T. G. Masaryka při Masarykově ústavu AV ČR.

Na své první místo vzpomínám s určitou nostalgií. Dr. Fejlekovi se podařilo vytvořit skutečně výborný a dělný vícegenerační kolektiv. Z těch starších mohu vzpomenout vedoucího 4. oddělení majora Jana Kroupu, dále dr. Evu Boháčkovou, která ještě absolvovala Archivní školu, Libušku Vichrovou a Ludvíka Starostu, střední generaci zastupovali dr. Rudolf Sander, Dana Nývltová, dr. Králová a z těch mladších vedle mne tu byli Lída Dědková a Marie Salabová-Kučerová, která v roce 1968 emigrovala do Německa. I tam se prosadila v archivnictví. Obě dvě jsem znal ještě ze studií, stejně jako Jirku Fabšice, který nastoupil v roce 1964 a v roce 1968 také emigroval. Nejprve do Německa a později do Kanady, kde si změnil jméno na Fabian. Jirka byl velmi aktivní a publikoval ve Večerní Praze a ve Studentovi.

V roce 1968 psal o politických věznicích na Mírově, navštívil Svobodnou Evropu a psal o ní. V témže roce napsal s publicistou Romanem Cílkem knihu „Vlkodlak kryje stín“¹ o činnosti německých Wehrwolfů v českém pohraničí. Pochoptelně jeho činnost byla sledována asi i sovětskou zpravodajskou službou, neboť jeho jméno se objevilo i v tzv. Bílé knize mezi představiteli kontrarevoluce.

Nastoupil jsem do 2. oddělení, které spravovalo fondy z období 1939–1945. Samotné oddělení sídlilo na dvou místech: V Památníku odboje na Žižkově, kde byly uloženy fondy československé zahraniční armády i domácího odboje a v karlínské Invalidovně, kde našli domov fondy vládního vojska, slovenské armády, trofejní německé fondy a další. Na žižkovském pracovišti, kde jsem zpočátku sídlil, jsme měli výborný kolektiv, který vedla Dana Nývltová. Byla tam téměř rodinná atmosféra. Často nás na oddělení navštěvoval historik dr. Toman Brod, který před svým odchodem na historické oddělení Vojenského historického ústavu zde působil.

Na Žižkově sídlilo rovněž vedení Vojenského historického ústavu, jeho historické oddělení, knihovna i Vojenské historické muzeum, takže jsme měli denno-denní kontakt s historiky, knihovníky i muzejníky. Byli mezi nimi plk. dr. Jaromír Navrátil, náčelník historického oddělení, jenž v roce 1968 působil jako poradce Josefa Smrkovského, dále Eduard Čejka a Toman Brod. Poslední dva jako první napsali knihu o československém západním odboji.² Dále na oddělení působili Antonín Benčík, František Kružík, Bohumír Klípa, Stanislav Zámečník, Karel Pichlík, Andrej Romaňák, Jaroslav Křížek, Jan Beránek a další. Z muzejníků připomenu např. plk. Sávu Svatoně, plk. Miroslava Šádu a mého kolegu z ročníku Zdeňka Vimmera. Nesmím zapomenout na náčelníka celého ústavu plk. dr. Tibora Hochsteigera. Většina těchto historiků, včetně Tibora Hochsteigera, po roce 1968, vzhledem k tomu, že ústav byl označen za centrum kontrarevoluce v armádě, skončila v dělnických profesích. Např. Tibor Hochsteiger jako zedník, další u vodoměřičů v maringotkách atd. Paradoxem bylo, že tak skončili i ti, kteří se v šedesátých letech podíleli na rehabilitaci Gustava Husáka a kteří připravili rehabilitaci generála Heliodora Píky a dalších příslušníků armády.

V ústavu jsem se poznal s generálem Ludvíkem Svobodou, který v něm psal své paměti, a s plukovnící Věrou Tichou, příslušnicí československé jednotky v SSSR. V archivu jsem se též seznámil s řadou významných badatelů, včetně Viléma Prečana, který připravoval svou nedostižnou edici o Slovenském národním povstání.³

¹ Cílek, Roman – Fabšic, Jiří: Vlkodlak kryje stín. Praha 1968.

² Brod, Toman – Čejka, Eduard: Na západní frontě. Praha 1963.

³ Prečan, Vilém (ed.): Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava 1965.

Moje fondy a odborná činnost

Po nástupu jsem začal také okamžitě dělat odbornou archivní práci. První fondy, které jsem pořádal, byly fondy tří slovenských divizních oblastí. Jejich inventář dokončil až v sedmdesátých letech Václav Sluka. Pak mi Dana Nývltová dala skutečně archivní lahůdku – dostal jsem za úkol zpracovat fondy československého letectva ve Velké Británii. Zpracoval jsem je jako celek a vytvořil sdružený inventář. Samozřejmě, že jednotlivé fondy – Inspektorát československého letectva, fondy 310., 311., 312. a 313. peruti tvořily samostatné celky. Dále jsem zpracoval a inventarizoval fond 1. československé armády na Slovensku, který jsem objevil zcela náhodně mezi nezpracovaným materiálem. Fond, stejně jako fondy divizních oblastí, byl po roce 1993 předán v rámci archivní rozluky na Slovensko.

Další lahůdku jsem dostal v roce 1966. Měl jsem zpracovat fond Pražské povstání, který koncem padesátých let předal do Vojenského historického archivu Archivní a studijní ústav Ministerstva vnitra, jenž jej měl evidován jako fond č. 17. Pořádací práce byla náročná a daleko složitější, než předchozí fondy. Byl to fond, který vytvořila Státní bezpečnost. Byla v něm zmanipulována dohromady dokumentace České národní rady, povstaleckého velitelství Bartoš a podřízených jednotek – Revolučních gard – a některé další materiály. Ze souboru jsem vytvořil dva fondy – Českou národní radu a fond Revoluční gardy. Dokumentaci jsem roztřídil a systematicky uspořádal a inventarizoval. K jednotlivým záznamům inventárních jednotek jsem připojoval staré signatury Studijního ústavu. K fondu Revoluční gardy, který tvořilo také několik celků, jsem vypracoval také sdružený inventář.

Dále jsem se podílel na zpracování a inventarizaci fondu Československé jednotky v Itálii 1945. Zkušenosti jsem získával i při zpracování některých sbírkových fondů – Domácí odboj, Koncentrační tábory, Historická zpracování a Dotazníky o domácím odboji. Zpracoval jsem i fond Generální inspektorát vládního vojska, který po mém odchodu dokončil až v roce 1974 J. Urban.

Náčelník Fejlek měl velký zájem o odborný růst. Proto čas od času svolával odborné porady, kde se diskutovalo o konkrétních problémech, např. o charakteru rozkazů, válečných deníků a kronik a jejich postavení ve struktuře fondů. Ta diskuse mě vyprovokovala k sepsání studie o rozkazech.⁴ Kromě toho jsem publikoval další menší studie a časopisecké edice.⁵

⁴ Štoviček, Ivan: Zvláštnosti kategorizace písemností vojenských archivních fondů. In: Historie a vojenství, roč. 15, 1966, s. 951–970.

⁵ Úplná bibliografie viz Štoviček, Ivan: Ediční teorie a metodika. Praha 2008, s. 192–203.

Ve Vojenském historickém archivu jsem se také zapojoval do další práce: Podílel jsem se na běžné úřední agendě a také jsem chodil v rámci předarchivní péče na kontrolu skartace do Archivu Ministerstva národní obrany a jezdil do Archivu Československé lidové armády v Olomouci.

Filmová dokumentaristika

Někdy v roce 1966 přišel do archivu bádát filmový režisér a dokumentarista Tibor Podhorec. Natáčel na Filmové a televizní fakultě svůj absolventský film o československých letcích ve Velké Británii „Odkaz“. Připravoval jsem mu nějaké materiály a přitom jsme se dost sblížili. Při této práci jsem se seznámil i s několika západními letci, jako např. s generálem Františkem Fajtlem, Stanislavem Hluškou, Poldou Šromem a Arnoštem Švermou, který si po celou válku, od internace v SSSR vedl deník. Bylo to skutečně zajímavé čtení. Šverma z Polska přes SSSR se dostal na Střední východ a byl příslušníkem 11. praporu – východního. V Káhiře působil jako redaktor českého vysílání místního rozhlasu a vydával časopis „Volá Káhira“. Pak se dostal do Anglie, odkud byl vyslán na výcvik do Kanady. Do vlasti se vrátil jako navigátor 311. bombardovací perutě. Deník, který líčil situaci v polském legionu, v internaci v SSSR, v jednotce na Středním východě a další události, byl doplněn fotografiemi a kresbami malířů Wlastimila Hofmana (v Polsku) a Jindřicha Křečka-Jituse (na Středním východě). Bohužel deník jsem měl půjčený jen na pár dnů. V té době neexistovala žádná kopírovací technika a byl problém i s mikrofilmováním. Deník jsem musel vrátit a co je s ním nyní a kde je – to je otázka.

S Tiborem Podhorcem jsem začal spolupracovat. Vzniklo z toho několik dokumentárních filmů: „Krysy pouště“ o československé jednotce na Středním východě, „...a slunce je věčné“ o popáleném československém letci Josefu Koukovi a „Povstalecká křídla“ o letcích ve Slovenském národním povstání.

U všech televizních filmů jsem se podílel na psaní scénářů a dokumentaci. Krysy bylo nejprve dost těžké prosadit. Práce pak však byla velmi zajímavá a poznal jsem mnohé účastníky bojů: Generála Karla Klapálka, plukovníka Ladislava Snídala, pana Zdenka Rohlena, účastníka bitvy u El Alameinu a další.

Při natáčení dokumentu „Povstalecká křídla“ jsem hovořil i s některými bývalými letci slovenského leteckého pluku, který se účastnil také na povstání, např. plukovníkem Mikulášem Šinglovičem. Film produkovala bratislavská televize a měl úspěch – dostal 3. cenu v soutěži k 25. výročí Slovenského národního povstání.

V roce 1968 jsme ještě připravovali dokument o Vladimíru Clementisovi. Měl se jmenovat „Rozhovor“, který by byl založen na imaginární rozpravě mezi Vladem a jeho ženou Lídou v době, kdy Clementis seděl v komunistickém vězení a čekal na smrt. Jako podklad měla sloužit jejich vzájemná korespondence. Jako

kontrast k těm čistým vyznáním, jsme chtěli ve střihu použít výňatky z projevu prokurátora. Navštívili jsme v jejím pražském bytě i paní Clementisovou. Na toto setkání se nedá zapomenout. Ěterická čistá žena, která stále žije se svým Vladem. Jakoby právě odešel do práce a večer se měl zase vrátit.

Dokonce jsem dostal nabídku jít dělat do televize dramaturga. Zvažoval jsem to, ale nakonec jsem zůstal věrný archivnictví. Když už jsem si myslel, že celá má filmová „kariéra“ je zapomenuta, ozval se mi v telefonu někdy v roce 2008 režisér Jan Marhoul, který právě natočil film „Tobruk“. Náš dokument znal a žádal mne o souhlas, zda by jej mohl přidat jako bonus ke svému filmu na vydávané DVD. Souhlasil jsem.

Rok 1968

Vývoj v druhé polovině šedesátých let a zvláště pak rok 1938 v nás vyvolával velkou naději. Postupně jsme mohli mluvit i psát o všem. Objevovala se nová témata, nové dokumenty, poznávali jsme zajímavé lidi, začaly probíhat rehabilitace, českoslovenští legionáři z první světové války měli dostat jakési odškodnění – v archivu jsme jim vystavovali doklady o jejich službě v legiích...

Někdy v květnu nebo v červnu si mne pozval na fakultu profesor Zdeněk Fiala. Nabídl mi studium externí aspirantury. Dohodli jsme se, že udělám vědeckou edici z fondu Česká národní rada, který jsem právě zpracoval a součástí práce že bude i teoretická studie o metodice vydávání novodobých pramenů. Dokonce jsem pak vypracoval jakýsi projekt edice a sestavil seznam literatury.

A pak přišel 21. srpen. Vše se zhroutilo. Naděje sice ještě chvíli přetrvávala, ale atmosféra postupně houstla. I v archivu. Nejdřív odešel Jirka Fabšic, pak se nevrátila Marie Salabová... A to už bylo vidět, že bude zle. Prostřednictvím Dany Nývltové, která měla manžela Karla na Archivní správě Ministerstva vnitra, jsem dostal kontakt na dr. Zdeňka Šambergera a tak jsem v květnu 1969 odešel z Vojenského historického archivu do Státního ústředního archivu. Asi celkem včas. Počátkem sedmdesátých let ve Vojenském historickém ústavu i ve Vojenském historickém archivu nastaly čistky – muselo odejít celé vedení, většina historiků z historického oddělení, z Vojenského historického archivu vyhodili dr. Fejleka i Danu Nývltovou. Nastala normalizace. Na aspiranturu jsem už vůbec nemyslel. Změnilo to i moje plány a představy.

Na skok ve Státním ústředním archivu

Ve Státním ústředním archivu jsem byl přijat do 2. oddělení, které sídlilo na „Loretě“, tedy v Trauttmannsdorfském paláci v Loretánské ulici. Vedla ho tehdy

zkušená archivářka Irena Malá. Přijít jsem byl velmi dobře. Nebylo to tak úplně neznámé prostředí, neboť na oddělení byli Věra Helešicová a Jan Šturz, které jsem znal z fakulty. Samozřejmě i v dalších odděleních byla řada kolegů známých ze školy, dokonce i z ročníku. Na Loretě jsem pak poznal Raisu Machatkovou, svérázného Jardu Kreče, paní Julinku Kutovou, Iva Měšťánka, Vlastu Měšťánkovou a další. Samozřejmě jsem poznal i řadu dalších lidí na jiných odděleních.

I když ve společnosti byla dusná atmosféra, v archivu byl stále klid, docela pohoda a přátelské ovzduší. Začalo se to měnit až v následujícím roce. V únoru 1970 si mne pozvali na stranickou schůzi. Někde se dobrali toho, že jsem v srpnu 1968 ve Vojenském historickém ústavu podal přihlášku do KSČ. Chtěl jsem tehdy podpořit reformní Dubčekovo vedení. Členství jsem ale vyřízené neměl a po okupaci jsem o to ani neusiloval. A aniž jsem co tušil, na oné únorové schůzi mi předali stranickou legitimaci. Někdy v polovině března mi ale členství pozastavili a v dubnu jsem šel k „prověrkám“. Soudruzi shledali, že nejsem správně uvědomělý, neboť jsem odmítl nutnost vstupu spřátelených vojsk. A tak jsem byl zbaven členství – „vyškrtnut“. Následky to zatím v té době nemělo, to až později – na pracovišti Akademie věd.

Ve Státním ústředním archivu jsem v letech 1970–1971 uspořádal a zinventarizoval fond Exportní ústav a sedm menších fondů. Společně s ostatními jsem se podílel na pořádání fondu Nejvyšší správní soud. V roce 1971 jsem jel na první služební cestu do Varšavy na výzkum bohemik. Vznikla z toho pomůcka Soupis bohemik ve fondech Archiwum Akt Nowych 1917–1939.⁶

Československo-sovětský institut ČSAV

Někdy kolem poloviny roku 1971 mne oslovil kolega z fakulty, historik Mírek Tejchman, jenž od roku 1963 pracoval v Ústavu evropských socialistických zemí ČSAV, zda bych nešel k nim. Ústav, který se právě transformoval na Československo-sovětský institut ČSAV, hledal archiváře, který by pracoval na rozjetých i připravovaných edičních projektech. Protože to mělo být i tématem mé disertační práce, tak jsem na nabídku kývl a 1. listopadu 1971 jsem nastoupil v institutu.

I zde jsem znal několik lidí. Vedle Tejchmana i Mirka Šestáka, kolegu z ročníku. Pak tu byla děvčata, která k nám chodila bádát ještě do Vojenského historického archivu, totiž Světlana Kalašnikovová a Zdena Modestová-Sirotková. Do ústavu nastoupila také sinoložka Ivana Bakešová, známá z fakulty. Byl jsem zařazen na oddělení Čestmíra Amorta. Zde jsem poznal Zdeňka Sládka, bulharisty Růženku Havránkovou, manželku profesora Jana Havránka, Josefa Koláře

⁶ Soupis bohemik ve fondech Archiwum Akt Nowych 1917–1939. Praha 1971.

a albanistu Pavla Hradečného. Seznámil jsem se i s pracovníky jiných oddělení – polonistou Jaromírem Mikulkou, Veselinem Štarčevičem, Václavem Melicharem, Marcellem Zachovalem a dalšími. Později do ústavu přišla mladší generace – Slávek Litera, Emil Voráček, Petr Prokš, Jaroslav Kučera, Jirka Vykoukal, Helena Nováčková a další. Nesmím zapomenout ani na Tonika Černého – vedoucího knihovníka, ani na pracovnice knihovny a dokumentace, z nichž budu alespoň jmenovat hungaristku Evu Irmanovou.

První projekt, na kterém jsem začal pracovat, byla edice Československé prameny k dějinám Bulharska. Edice se připravovala na základě dohody s Historickým ústavem Bulharské akademie věd. Československá strana zodpovídala především za heuristiku v československých archivech a za základní ediční zpracování. Na projektu jsem spolupracoval především s Josefem Kolářem a Valerianem Bystrickým z Bratislavy. Za bulharskou stranu pak s Vasilem A. Vasilevem a Lýdií Manolovou. Na heuristice se ovšem podílela řada dalších lidí. Vedle Státního ústředního archivu a Vojenského historického archivu jsme chodili bátat i do Archivu Ministerstva zahraničních věcí, Archivu hlavního města Prahy, Archivu Kanceláře prezidenta republiky a Archivu Škodových závodů.

Heuristiku jsme dokončili někdy koncem roku 1972, kdy jsme bulharské straně předali maketu celé edice už ve strojopisné podobě. Edice vycházela pak se zpožděním v dvojjazyčné verzi (česky a bulharsky) v Sofii v letech 1985–2008 pod názvem Čechoslovaški izvori za Bălgarskata istorija.⁷ I když edice, co se týče obsahu, přináší hodně zajímavých dokumentů, po ediční stránce její zpracování vůbec není špičkové.

Od roku 1973 jsem začal pracovat na projektu Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů.⁸ Až do roku 1988 jsem se podílel na heuristice a edičním zpracování druhého až pátého dílu. Na edici, kterou ústav připravoval ve spolupráci s moskevským Ústavem slavistiky a balkanistiky Akademie věd SSSR, pracovalo více než dvě desítky kolegů, a to nepočítám členy redakční rady. Z naší strany vzpomenu Zdeňka Sládka, který především připravil první a druhý díl, kterého v poslední fázi čistek vyhodili, pak Světlanu Kalašnikovou a Helenu Nováčkovou (od 4. dílu). Z ruské strany Alexandra Ch. Klevanského, Káťu D. Vorobjevovou, Elu Lavrik, provdanou Zadrožňuk, která dodnes dělá československé dějiny, Valju Ščečilinu a archivářku O. A. Garjanovou.

⁷ Čechoslovaški izvori za bălgarskata istorija/ Češki i Slovaški izvori za bălgarskata istorija. Dily I. – IV. Sofija 1985, 1987, 1994, 2008.

⁸ Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů. Díl 1. Listopad 1917 – srpen 1922. Praha 1975. Díl 2. Srpen 1922 – červen 1934. Praha 1977. Díl 3. Červen 1934 – březen 1939. Praha 1979. Díl 4, svazek 1. Březen 1939 – prosinec 1943. Praha 1982. Díl 4, svazek 2. Prosinec 1943 – květen 1945. Praha 1984. Díl 5. Květen 1945 – únor 1948. Praha 1988.

Edice není špatně zpracovaná, ale její obsah je jednostranný. I když jsme při heuristice našli řadu významných a zajímavých dokumentů, dokonce nám z Archivního a studijního ústavu Ministerstva vnitra zpřístupnili dokumenty z fondu Archiv Huberta Ripky (fond č. 1), do edice se nakonec nedostaly. Bdělé oči cenzora vyřadily vše, co neodpovídalo ideologii „věčného přátelství“. Na indexu byla i některá jména, která se v edici nesměla objevit.

Na „čistotu“ dokumentů především dohlížel vedoucí sovětské části kolektivu a člen redakční rady A. I. Nėdorezov. Tak si vzpomínám, jak se v jednom z dokumentů o schůzi Společnosti pro kulturní a hospodářské styky se Sovětským svazem vyskytlo jméno Jaroslava Seiferta. Dokument byl sice v pořádku, ale jméno, bylo to v době, kdy Seifert podepsal Chartu 77, muselo pryč.

Někdy v polovině sedmdesátých let jsem se měl podílet na edičním záměru československo-německých pokrokových vztahů. Německá strana ale téma edice zúžila jen na vztahy stranické a já jsem byl převeden na projekt Dokumenty a materiály československo-polských vztahů 1944–1980, který se připravoval ve spolupráci s Ústavem historických věd Slovenské akademie věd a Institutem socialistických zemí Polské akademie věd. Výzkum se prováděl v letech 1976–1979. Edice v Polsku vyšla v roce 1985, u nás část rovněž v roce 1985 (období 1944–1948)⁹ a v roce 1989 (období 1949–1960).¹⁰ V Institutu jsem na edici spolupracoval s Václavem Melicharem a Josefem Kolářem, slovenský ústav zastupoval Viktor Borodovčák a polskou stranu Wiesław Balcerak, Lidia Buczma a Piotr Lippóczy.

Někdy na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let mne ředitel Václav Král jmenoval vedoucím oddělení dokumentace a knihovny. Do knihovny jsem se moc nepletl, tam to dobře řídil Antonín Černý, stejně jsem ani moc nezasahoval do práce dokumentace. Hlavním úkolem oddělení byla tisková dokumentace denního tisku socialistických zemí. Výstřižky se pak lepily na volné listy papíru, třídily podle klíče a archivovaly. Koncem osmdesátých let jsem pak vyjednal předání celého výstřižkového archivu Československo-sovětského institutu ČSAV do Státního ústředního archivu.

Aspirantura

Jak jsem již uvedl, v roce 1968 jsem vstoupil do externí aspirantury na Katedře archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty

⁹ Dokumenty a materiály k dějinám československo-polských vztahů v letech 1944–1948. Praha 1985.

¹⁰ Dokumenty a materiály k dějinám československo-polských vztahů v letech 1949–1960. Praha 1989.

Univerzity Karlovy v Praze u profesora Zdeňka Fialy. Po vstupu vojsk, už na počátku „normalizace“, mi bylo jasné, že téma, které jsem chtěl zpracovávat – fondovou edici České národní rady – nebudu moci udělat objektivně. Jedna z hlavních postav České národní rady byl čelný představitel Pražského jara Josef Smrkovský. A tak jsem s přípravou edice ani nezačal. Navíc jsem měnil zaměstnání a měnil se mi i můj osobní život.

Když jsem nastoupil do Československo-sovětského institutu ČSAV, ředitel Václav Král se nějak dověděl, že jsem ve vědecké přípravě, zavolal si mne a přinutil mne v aspirantuře pokračovat. S profesorem Fialou jsem se dohodl na změně tématu. Domluvili jsme se, že se zaměřím víc na teorii, než na konkrétní edici. Jako ukázkou edice jsem měl připravit sborník z dokumentů, které jsem vyhledával a zpracovával pro bulharskou stranu.

Začal jsem proto studovat teorii. Chodil jsem do knihovny na Archivní správy Ministerstva vnitra, kde jsem si vypůjčoval celé ročníky odborných archivních časopisů. Díky časopisecké výměně tam byl skutečně unikátní soubor odborného tisku z celého světa. Z článků zabývajících se vydáváním historických pramenů jsem si pořizoval rozsáhlé výpisky. Z recenzí a zpráv jsem si udělal i přehled o knižní produkci. Zahraniční knížky jsem si pak objednával přes výpůjční službu v Univerzitní knihovně. Řadu publikací jsem získal také později od ruských kolegů, se kterými jsem dělal na společné edici. V tom mi hodně pomohla O. A. Garjanová, která pracovala na moskevské Hlavní archivní správě.

V československé odborné literatuře toho moc nebylo. K vydávání novověkých pramenů, krom stručných pravidel Františka Roubíka z roku 1957 a několika spíš informativních článků o sovětské archeografii z počátku padesátých let, téměř nic. Ve srovnání se Sovětským svazem ale i Polskem a dokonce i Bulharskem, kde v roce 1970 Kănčo Georgiev vydal rozsáhlou monografii *Văprosi na bălgarskata archeografija*,¹¹ byl stav naší ediční teorie a metodiky tristní.

Mnohem dále u nás byla textologie, která už měla vypracovány metodiku a zásady pro vydávání literárních textů. První kritické zásady textologické vyšly ve *Věstníku České akademie věd a umění* již v roce 1947. V roce 1971 pak vyšla metodická textologická příručka *Editor a text – Úvod do praktické textologie*.¹²

Snažil jsem se hledat poučení u medievistů – editorů. Jaké bylo moje překvapení, když jsem objevil práce Josefa Emlera a Gustava Friedricha vztahující se k vydání českého diplomatáře. Zvláště Emlerova studie „O potřebě vydání diplomatář český a o tom, jak by se to díti mělo“, která vyšla v *Českém muzejníku*

¹¹ Georgiev, Kănčo: *Văprosi na bălgarskata archeografija*. Sofija 1970.

¹² Štorek, Břetislav – Havel, Rudolf: *Editor a text – Úvod do praktické textologie*. Praha 1971.

už v roce 1877.¹³ Vzpomněl jsem si přitom na diskusi na přelomu padesátých a šedesátých let o diplomatice – diplomatika jedna nebo dvě?¹⁴ Uvědomil jsem si, že tak jako je jedna diplomatika, musí být i základní principy ediční teorie, metodiky, ale i praxe stejné, i když samozřejmě jsou specifika daná dokumenty i dobou, z které pocházejí. Emlera jsem si zamiloval, proto jsem i citát z jeho práce dal v roce 2002 jako motto edičních Zásad.¹⁵

Při svém výzkumu jsem se nezaměřoval jen na teoretické studie, metodické příručky a ediční pravidla, ale snažil jsem se seznámit i s dosavadní ediční praxí u nás i v zahraničí. V různých knihovnách jsem procházel stovky svazků edic k novým a nejnovějším dějinám různých typů i zpracování. Cílem tohoto výzkumu bylo udělat si obraz, jaké dokumenty se vydávají, jakou formou, pro jaké účely, jakou technikou, jak se reprodukuje text atd.

Studium literatury a edic bylo časově dost náročné, neboť v podstatě jsem neměl žádné pracovní úlevy. Pracoval jsem na svazcích edice pro Bulhary a začínal na edici československo-sovětské. Krom toho jsem měl i rodinné povinnosti a taky i zdravotní potíže – v roce 1972 jsem prodělal operaci žlučníku.

Mezitím zemřel můj školitel profesor Fiala. Mým novým vedoucím učitelem byl jmenován ředitel ústavu Václav Král a konzultantem byl určen profesor Josef Petráň. S ním jsem také připravovanou práci probíral, četl její rukopis a myslím, že se mu líbila.

Zvládl jsem jazykové zkoušky a v roce 1975 jsem měl napsanou disertační práci „Problémy ediční teorie a praxe při vydávání pramenů k novým a nejnovějším dějinám“ a edici „Československé dokumenty k politickým dějinám Bulharska (1918–1923)“. Myslel jsem si, že vše teď už půjde hladce. Chtěl jsem udělat odbornou zkoušku, jenomže najednou mě nikdo nemohl zkoušet. Posléze si mne zavolala předsedkyně stranické organizace na ústavu, soudružka Mudrochová, a sdělila mi, že nejsem kádrová rezerva a že tedy nemohu dělat zkoušku, ani být připuštěn k obhajobě. Podobně jako já nebyli připuštěni k obhajobě i kolegové Josef Kolář, Pavel Hradečný a sinoložka Ivana Bakešová. Na fakultě mě sice ještě nějakou dobu vedli ve vědecké přípravě, ale po čase mě vyřadili.

¹³ Emler, Josef: O potřebě vydání diplomatář český a o tom, jak by se to díti mělo. Zvláštní otisk z Časopisu Musea král. Českého, r. 1877. sv. 4. Praha 1877.

¹⁴ Např. Fiala, Zdeněk: Diplomatika jedna – nebo dvě? In: Archivní časopis, 1960, s. 1–18 a na něj navazující články.

¹⁵ Štoviček, Ivan a kol.: Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.– 20. století pro potřeby historiografie. Praha 2002.

Celou problematiku ediční teorie a metodiky jsem měl nastudovanou, promyšlenou a napsanou. A tak jsem začal jednotlivá témata samostatně zpracovávat a publikovat ve Sborníků archívních prací a Archivním časopise.

Tak jsem se stal „expertem“ na edice. Byl jsem proto jmenován členem komise ČSAV pro vydávání pramenů při Československém historickém ústavu a v připomínkovém řízení jsem se vyslovoval k Pravidlům pro vydávání novodobých historických pramenů, která vyšla v roce 1978.¹⁶

Svoji disertaci jsem nakonec obhájil až v únoru 1991.

Rok 1989/1990

V druhé polovině osmdesátých let jsem dál pokračoval na dvou edičních projektech. V roce 1988 vyšel pátý díl sovětské edice dokumentující období let 1945–1948 a začalo se s přípravou šestého svazku (1949–1960). Na jaře 1989 probíhalo v Praze jednání redakčních rad a autorských kolektivů o projektu práce. To už byla v Rusku v běhu perestrojka. Mezi jednáním mne oslovil, trochu stranou, jeden z členů ruské delegace a nový člen autorského kolektivu, Ivan Pop, který v té době dělal v Moskvě i výkonného redaktora odborného časopisu *Voprosy slavjanovedenija*. Požádal mne, zda bych mu nezpřístupnil setkání s historiky v disentu, kteří nesměli u nás publikovat. Chtěl jim nabídnout publikování v jeho časopise. Obrátil jsem se na kolegu z fakulty Pavla Seiferta a ten zorganizoval setkání u sebe v byte ve Veverkově ulici. Došlo k dohodě, ale události běžely tak rychle, že realizace se již neuskutečnila.

Dne 13. listopadu 1989 jsem odjel do Varšavy na jednání redakční rady a autorského kolektivu edice dokumentů k československo-polským vztahům. Svazek, který dokumentoval období let 1961–1970 byl hotov a byl před odevzdáním do tisku, ale k tomu už nedošlo. Sborník zůstal v rukopise. Mělo se jednat o další svazek pro následující desetileté období. Polští kolegové chtěli svazek bez cenzury. Navrhovali publikovat všechny zásadní dokumenty o Pražském jaru i o vstupu vojsk. U naší strany redakční rada váhala. V Polsku už totiž panovala jiná atmosféra, cenzura byla zrušena, vycházel nezávislý necenzurovaný tisk jako *Gazeta Wyborcza*, v polských knihkupectvích byla necenzurovaná domácí i zahraniční literatura... A u nás? Zdálo se mi, když jsme do Varšavy odjížděli, že zde zamrzl jakýsi normalizačně-neostalinistický skanzen.

Vůbec jsem si nemyslel, že může k něčemu, co následovalo po 17. listopadu dojít. Samozřejmě, že jsme sledovali polskou televizi, polský denní tisk, abychom se zevrubně dovídali, co se doma děje. Domů jsme se vraceli v sobotu 25.

¹⁶ Pravidla pro vydávání novodobých historických pramenů. Praha 1978.

listopadu. Praha nás přivítala v úžasné revoluční atmosféře, popsaná a polepená hesly, plakáty, novinami... Samozřejmě zažil jsem velkou manifestaci na Letenské pláni.

Jiná atmosféra byla i v ústavu. Zakládalo se Občanské fórum, většina pracovníků se připojila ke generální stávce přes pokusy několika „konzervativců“ účast zvrátit. Na veřejné schůzi byli přehlasováni.

Ještě v listopadu 1989 se ústav přejmenoval. Přijal starý název z roku 1968 Ústav dějin střední a východní Evropy ČSAV. Do ústavu se okamžitě vrátili všichni ti, kteří byli v letech normalizace vyhozeni: Toman Brod, Jaroslav Valenta, Zdeněk Sládek a Milan Švankmajer, který byl záhy jmenován novým ředitelem.

V prosinci mi jednou zavolal Karel Pichlík, který se vracel do Vojenského historického ústavu a nabídli mi místo ředitele Vojenského historického archivu, který v té době byl součástí Vojenského historického ústavu. Pár dní jsem nabídku zvažoval, archiv jsem znal, věděl jsem zhruba, v jakém je momentálně špatném stavu, a tak jsem se rozhodl, že i když jsem nikdy netoužil po funkcích a po tomto druhu kariéry, že to „ředitelování“ vezmu, abych archivu, ve kterém jsem strávil několik krásných let, pomohl se zmátořit. V Ústavu dějin střední a východní Evropy jsem dal výpověď k 30. dubnu 1990. Do Vojenského historického archivu jsem ale začal chodit už v lednu, abych se seznámil se situací, s lidmi, problémy atd.

Před odchodem jsem ještě požádal 12. března ředitele Ústavu dějin střední a východní Evropy, aby jménem ústavu předložil komisi pro obhajoby kandidátských prací v oboru pomocných věd historických na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze návrh na provedení obhajoby mé kandidátské práce ve formě veřejné rozpravy. Dne 1. června žádost schválila vědecká rada fakulty a postoupila komisi pro vědecké hodnosti. Práci a soubor statí jsem pak obhájil v březnu následujícího roku.

Ředitelem Vojenského historického archivu

Když jsem po 1. květnu 1990 z rukou plukovníka Jiřího Krupičky převíral vedení Vojenského historického archivu, byla v něm situace hrozná, téměř katastrofální, jak po stránce zpracovanosti fondů, tak personální, organizační i materiální. Do budovy Invalidovny se téměř 20 let neinvestovalo. Například voda a záchody byly v rozsáhlé budově jen na třech místech, samozřejmě o teplé vodě si mohl každý nechat jen zdát. Do kanceláří se voda rozvážela v konvích, každá pracovníkyně měla přidělený lavor. V kancelářích se v zimě topilo uhlím ve starých kamnech značky Petra, která tam byla už v šedesátých letech. Uklízečky v zimě vždy po ránu měly za úkol vymést kamna a připravit

na zápal. Samozřejmě z topení bylo dost prachu a občas se stalo, že kamna vybuchla, a pak vedle prachu byla celá místnost plná sazí. Problémem bylo i uhlí. Byly roky, zvlášť ty první, že se ho nedostávalo. V depozitářích nebyla žádná klimatizace, ani topení – a tak v zimě tam byla hrozná zima a jen v létě bylo docela příjemně. Vyskytovaly se tam i plísně, takže jsme museli každoročně provádět protiplísňové zaplňování celého archivu. Vedení Vojenského historického ústavu (tehdy Historického ústavu Československé armády), do budovy nehodlalo příliš investovat. Prioritou pro ně byla budova na Žižkově pod Památníkem.

Počátkem devadesátých let projevíli zájem o budovu francouzští developéři, kteří hodlali z Invalidovny vybudovat multifunkční kancelářské a obchodní centrum. Hodlali dokonce postavit novou archivní budovu na klíč. Záměr však ztroskotat. Jednak nebyl pozemek a pak úředníci na Ministerstvu obrany stále zvyšovali své požadavky, až nakonec Francouzi od záměru ustoupili. Budovu chtěla převzít také radnice Prahy 8, ale nic nenabízela. Když si budovu prohlížel její starosta, dotazoval se, zda ty papíry vůbec mají cenu, zda se vůbec mají uchovávat a že si myslí, že by stačilo dát je po digitalizaci do sběru. Když jsem mu odpověděl, že tedy nevím, ale že když sem za nimi jezdí badatelé z USA, Izraele a Austrálie, tak že asi nějakou cenu mají, jen otevřel ústa.

Je paradox, že od počátku devadesátých let archiv usiloval o novou budovu a teprve letos (2013) se začne stěhovat do nového sídla v Praze Ruzyni.

Také ve zpracovanosti archivních fondů se za dvacet let normalizačního období příliš nepokročilo. Zpracovalo se zhruba stejné množství jako za období let 1959–1968. Nebyl ani nějak velký zájem na zpřístupňování archiválií badatelům. Byl to následek normalizačních změn v organizaci a personální politiky Vojenského historického ústavu.

Z původních čtyř oddělení zůstaly jen dvě – jedno spravovalo fondy do roku 1938, tedy Rakousko-Uhersko a první republika, a druhé fondy vzniklé po roce 1938 až do zhruba šedesátých let. Jestliže v šedesátých letech v archivu pracovalo přes 30 zaměstnanců, v roce 1989 jich zde byla zhruba polovina. Nebyly naplněny ani tabulkové počty.

V archivu bylo jen šest vysokoškolsky vzdělaných pracovníků. Plukovník Jiří Krupička, CSc., od kterého jsem funkci ředitele přejímal, archiv řídil jen krátce. Přišel do něj z historického oddělení Vojenského historického ústavu. Nechal jsem si ho jako svého zástupce a myslím, že jsme byli dobrý tandem. Krom povinností vyplývajících z funkce, začal i odborně pracovat. Napsal dobrou studii o organizaci Československé armády po roce 1945, kterou publikoval

ve Sborníku archivních prací.¹⁷ Jeho další plány a práci ukončilo srdeční selhání a neočekávaný náhlý odchod.

Po příchodu do archivu jsem se v něm setkal s „doktorkami“, dr. Slávkou Královou a dr. Evou Boháčkovou, které zde už byly v době, kdy jsem zde začínal. Kromě nich z vysokoškoláků v archivu působili ještě Václav Sluka, Milan Kavalír a Zdeněk Vališ.

Prvním úkolem, který přede mnou stál, bylo vybudovat novou organizační strukturu a pracoviště personálně posílit. Vrátili jsme se k organizaci z roku 1968 – tj. čtyř oddělení (rakouské, prvorepublikové, válečné a poválečné) a samostatných pracovišť fotoarchivu, konzervační dílny a studovny, které přímo podléhaly vedení archivu. Organizace nám byla vedením ústavu a pak i ministerstvem schválena a co víc, byly potvrzeny i nové personální tabulky, které předpokládaly až 34 pracovníků.

Po schválení tabulek bylo třeba je začít okamžitě naplňovat. V první fázi se mi podařilo získat několik zkušených archivářů. Růženu Hlušíčkovou, Dášu Šmerdovou a Janu Šámalovou. Další pak přicházeli postupně během roku 1990.

Někdy v červnu 1990 se náhle ozval telefonicky vedoucí archivu Ústředního výboru KSČ František Štěpán a nabídl k převzetí fondy a sbírky, které se vztahovaly k druhému odboji. A tak jsme se s Jirkou Krupičkou okamžitě do budovy Ústředního výboru KSČ vypravili s autem. Procházeli jsme chodbami a bylo vidět, že se tu usilovně skartuje. Skartovačky zřejmě jely naplno. Na chodbách byly proužky papíru a balíky rozřezaného papíru. Převzali jsme několik menších fondů a odjeli.

Brzy nato jsme dostali další nabídku – z Archivu Ústavu marxismu-leninismu Ústředního výboru KSČ. Jeho fondy byly přímo ohroženy. Česká spořitelna, která restituovala budovu na Ovocném trhu, v jejímž depozitáři bylo archivní depo, hrozila jejich vystěhováním na ulici. Rychle jsme se dohodli s archivářem Jaroslavem Soukupem a zároveň i s novým ředitelem obnoveného Ústavu T. G. Masaryka Jaroslavem Opatem a Františkem Janáčkem z vedení Vojenského historického ústavu na urychleném převzetí odbojových fondů a sbírek a především fondů Ústavu T. G. Masaryka a Archivu E. Beneše. Byla podepsána dohoda o převzetí, společné péči a využívání těchto fondů. Na Invalidovně jsme vyklidili celé jedno velké depo pro fondy Masaryka a Beneše. Podařilo se nám rychle zajistit u armády nákladní vozidlo a vojáky na stěhování. Během jednoho dne bylo stěhování provedeno. Zároveň jsme s Ústavu marxismu-leninismu (z budovy v Olšanské ulici) převzali rozsáhlou sbírku vzpomínek a pamětí.

¹⁷ Krupička, Jiří: Československá vojenská správa v letech 1945–1948. Sborník archivních prací 44, 1994, s. 68–142.

Při stěhování došlo k pikantní události. Jakýsi zlodějíček v nestřeženém okamžiku sebral jednu krabici s fotografiemi E. Beneše. Ale záhy ho chytila policie, když se pokoušel fotky na Václavském náměstí prodávat.

Převzetí fondů se nesetkalo s pozitivním ohlasem: Zlobil se Státní ústřední archiv, ale i Archivní správa, ale nakonec jsme si to vysvětlili. Fondy se totiž vztahovaly k problematice, kterou Vojenského historického archivu dlouhodobě dokumentoval, tj. k prvnímu i druhému odboji.

S novými přírůstky jsme přijali i několik odborných pracovníků – archivářů: Jaroslava Soukupa, Julia Baláže, Alenu Jiráskovou a Jaroslava Boučka.

Po roce 1989 se archiv plně otevřel badatelské veřejnosti. Především se projevila zvýšený zájem nejen o studium nově převzatých fondů T. G. Masaryka a E. Beneše, ale i o kmenové fondy Vojenského historického archivu, zvláště o druhý odboj, ale především o tzv. německé fondy.

Po válce byly do tehdy ještě Vojenského ústředního archivu předány trofejní fondy německé armády a fondy tzv. archivu SS objeveného v Zásnukách. Nejprve do Vojenského historického archivu přijeli badatelé z Izraele a USA v čele s Robertem Büchlerem z Moreshet Archive.¹⁸ Měli zájem o dokumentaci perzekuce židovského obyvatelstva. Dodali archivu kopírovací přístroj Xerox a najali si pracovníci znalou němčiny, která pro ně archivně zpracovala německé fondy. Ve fondech se našla bohatá dokumentace o masových vraždách zvláště na Ukrajině. Pak si vybrali a zaplatili i sílu, která vybrané dokumenty kopírovala. Pracovníci, která fondy zpracovala a dvojjazyčně česko-německy zinventarizovala, Zuzanu Pivcovou, jsme po dokončení této práce do archivu přijali. Záhy se v archivu objevili vyšetřovatelé z Velké Británie a posléze i z Austrálie, kteří pátrali po dokumentech týkajících se válečných zločinů. A právě ve fondech jednotek SS byly některé dokumenty nalezeny. Zuzana Pivcová pak dokonce s dokumenty jako svědek letěla do Austrálie k soudu.

O německé fondy projevil zájem i německá strana. Ozval se ředitel Bundesarchivu – Militärarchivu plukovník dr. Manfred Kehrig. Jednalo se v Praze i ve Freiburgu. Jednání se účastnili za naši stranu ředitel Archivní správy dr. Oldřich Sládek, ředitel Historického ústavu Československé armády plukovník Tibor Hochsteiger, jeho zástupce Karel Pichlík, Zuzana Pivcová a já. Představovali jsme si, že se bude jednat o nějaké vzájemné spolupráci, výměně mikrofilmů, kopií dokumentů a podobně. Nicméně německá strana přišla s požadavkem předání všech

¹⁸ Moreshet archive je součástí Moreshet, Mordechai Anielewicz Memorial Hlocaus Study a Research Center, které bylo založeno v roce 1961 osobami, které přežily holocaust a účastníky partyzánských bojů. Sbírá především osobní pozůstalosti. <http://www.moreshet.org/?CategoryID=156> [1. IX. 2013].

trofejních německých fondů. Plukovník Kehrig se dost nediplomaticky vyjádřil, že to je německé kulturní dědictví, které bylo Německu ukradeno. Pomyslel jsem si – pěkné kulturní dědictví – dokumenty o masových zločinech, vyvražďování desetitisíců lidí na Ukrajině apod. Nakonec jsme navrhovali kompromis. Byli jsme ochotni předat německé straně rozsáhlý fond osobních spisů příslušníků wehrmachtu a z ostatních fondů vyhotovit kopie výměnou za kopie dokumentů týkajících se Československa uložených v německých archívech. Ovšem to plukovník Kehrig odmítl s tím, že by to německou stranu přišlo příliš draze.

A tak nakonec z celé spolupráce zůstalo jen u toho, že do Německa se předaly ony osobní spisy, které z hlediska historického výzkumu neměly valného významu, ale v Německu mohly sloužit k úřední a sociální agendě.

Z podnětu velvyslanectví ČSFR v Moskvě, jsem s kolegou, pracovníkem Památníku odboje, Stanislavem Kokoškou, navštívili Moskvu. Za úkol jsme měli prozkoumat fondy Ústředního státního zvláštního archivu a zjistit možnosti jejich využití pro potřeby státní správy a účely vědecké. Měli jsme možnost se zde především seznámit s fondem Správy NKVD pro válečné zajatce a internované. Ve fondu je uloženo téměř 70 000 osobních spisů československých občanů a další materiály. Navštívili jsme i další archívy: Archiv Ministerstva obrany, Ústřední státní archiv a další. O cestě jsme po návratu informovali širší veřejnost v článku v časopise *Historie a vojenství*.¹⁹

V *Archivním časopise* jsem ještě publikoval tak trochu programový článek „Vojenský historický archiv – tradice, současnost a perspektivy“²⁰ a v *Historii a vojenství* příspěvek k přípravě novely archivního zákona „Československé vojenské archivnictví a archivní zákon“.²¹

Během roku 1990 se podařilo naplnit personální tabulky a v archivu pracovalo v jednu dobu 35 zaměstnanců, takže bylo možné zvládat narůstající úřední agendu a začít dokonce se zpracováváním a inventarizací fondů. Vedle stále probíhající agendy podle zákona č. 255/1946 Sb.²² týkající se účastníků druhého odboje, přišla nová agenda týkající se příslušníků pomocných technických praporů a jejich odškodňování a dále agenda vztahující se k soudním rehabilitacím. Samozřejmě, že narostla i badatelská agenda.

¹⁹ Kokoška, Stanislav – Štoviček, Ivan: *Archívy Ruské federace. Historie a vojenství* 41, 1992, s. 181–184.

²⁰ Štoviček, Ivan: *Vojenský historický archiv – tradice, současnost a perspektivy. Archivní časopis* 41, 1991, s. 65–74.

²¹ Štoviček, Ivan: *Československé vojenské archivnictví a archivní zákon. Historie a vojenství*, 41, 1992, s. 103–111.

²² *Zákon o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození.*

Objevily se i žádosti týkající se restitucí. Archivu se dotkl i případ „Walderode“. Nejprve přišel obyčejný dotaz, zda je pravda, že na Hrubém Rohozci byly za války deponovány archiválie československých legií. Odpověděli jsme kladně, dokonce odkázali i na literaturu, kde se o tom píše. Informace byla pak advokáty zneužita k tvrzení, že Walderode byl československý vlastenec, že zachránil fondy prvního československého odboje. To mělo vést k získání československého občanství a otevřít cestu k rozsáhlým restitucím majetku i zámku Hrubý Rohozec. Samozřejmě, že to nebyla pravda. O uložení archiválií na zámku jej požádala německá vojenská správa, konkrétně Heeresarchiv, a fondy zde byly umístěny na základě smlouvy a za úplaty. Pokud někdo archiválie chtěl zachránit, tak to byli němečtí vojenští archiváři, kteří se obávali válečných operací a bombardování a snažili se písemnosti uložit na relativně bezpečném místě. Smlouvu jsme pak dali k dispozici tisku.

Rozpad federace: Archivní rozluka a rušení vojenských útvarů

Rozpad státu silně zasáhl do chodu Vojenského historického archivu, neboť jako zvláštní archiv s federální působností spravoval fondy z území celé federace, takže se ho také týkala archivní rozluka. Od poloviny roku 1992 jsem se začal teoreticky na rozluku připravovat. Snažil jsem se poučit z provádění archivní rozluky s Rakouskem po roce 1918. Dobrým průvodcem mi v tom byla rozsáhlá stať Jana Opočenského v Časopise archivní školy, kde byly zveřejněny i texty mezistátních smluv o dělení archivů.²³ Seznámil jsem se také s normami mezinárodního práva o rozpadu a dělení států, kde jsou i pasáže týkající se dělení archivů a spisoven.

Nejprve jsem čekal, že se sejde reprezentace česká a slovenská a uzavřou obdobnou smlouvu o archivní rozluce, jakou uzavřela ČSR s Rakouskem v roce 1920. Bohužel k tomu nebyla politická vůle. Jednaly jen obě archivní správy, které dohodly principy rozluky. Jednoho takového jednání jsem se s ředitelem Archivní správy Ministerstva vnitra ČR Oldřichem Sládkem také v Bratislavě zúčastnil. Bylo velmi korektní a přátelské. Po odborné stránce nebylo problémů. Slovenská strana neměla přemrštěné požadavky a my jsme zase vstřícně navrhovali přenechat v souladu s provenienčním principem všechny fondy vzniklé na Slovensku a k němu se vztahující. Na závěr jednání nám slovenská strana předala medaile Za zásluhy o slovenské archivnictví.

²³ Opočenský, Jan: Archivní úmluva republiky Československé s republikou Rakouskou. Časopis Archivní školy 1, 1923, s. 51–141.

V archivu jsme se na rozluky začali okamžitě připravovat. Vypracoval jsem základní principy rozluky. Na Slovensko se měly předat především fondy vojenských úřadů, velitelství a jednotek Slovenské republiky z let 1939–1945, dále velitelství a jednotek Rakousko-Uherska, které trvale sídlily před rokem 1918 na Slovensku, dále všechny fondy velitelství a jednotek československé armády z let 1918–1939 a po roce 1945, které měly trvalé sídlo na území Slovenska. Fondy těch jednotek, které se stěhovaly, se měly individuálně posuzovat. Hlediskem pro posouzení měla být doba pobytu jednotky na tom či onom území a také jakou roli hrála a jaký měla význam pro daný region. Dále bylo rozhodnuto, že fondy legií, fondy vojenských úřadů, velitelství a jednotek československého zahraničního odboje, jakož i všech dalších bojových útvarů se nebudou dělit a zůstanou v České republice s výjimkou fondu 1. československé armády na Slovensku (1944–1945) a samozřejmě slovenských bojových divizí Rychlé a Zajišťovací. V Praze zůstávaly dál fondy Ministerstva národní obrany a dalších vojenských úřadů zde trvale sídlících. Slovenska strana si mohla z těchto fondů vyžádat ty části fondů a dokumenty, které se bezprostředně týkaly Slovenska. S koncepcí rozluky i se seznamem fondů navržených k delimitaci na Slovensko souhlasila Archivní správa Ministerstva vnitra ČR.

Problémem byla otázka osobních spisů – kmenových a kvalifikačních listin. Jejich dělení by ani nešlo provést. Mnozí narození na Slovensku měli trvalé bydliště v Česku a mnohdy i české občanství a naopak. Zjišťovat občanství a místo trvalého bydliště u statisíců občanů bylo prakticky neproveditelné. Tak jsme se se slovenskou stranou dohodli, že kmenové listy, které byly již do Vojenského historického archivu předány, tj. osob narozených do roku 1910, zůstanou v Praze, a ostatní, které byly archivovány v Archivu vojenské evidence osob v Trnavě, zůstanou na Slovensku, tj. osob narozených od roku 1911 až zhruba do roku 1932. Spisy osob vedených v aktivní evidenci se samozřejmě dělily. Se slovenskou stranou jsme se pak dohodli, že při využívání těchto spisů budeme úzce spolupracovat.

Vlastní realizace archivní rozluky vyvolala negativní reakce nejprve mezi historiky v ústavu na Žižkově. Zpochybňovali principy rozluky a především se stavěli proti předávání fondů jednotek československé armády, které sídlily na Slovensku. „Bunkrologové“, tedy ti badatelé, kteří se zabývali pevnostním opevněním, se tvrdě postavili proti předání fondu Ředitelství opevňovacích prací Bratislava. Dokonce bylo proti předávání fondů podáno i trestní oznámení na Generální prokuraturu. Odpůrci rozluky měli podporu i u některých politických představitelů. Při vernisáži darovaných obrazů v muzeu v Novém Bydžově, na kterou mne pozval kolega z fakulty Jaroslav Prokop, jsem se setkal s exministrem obrany a vedoucím pracovníkem prezidentské kanceláře Lubošem Dobrovským. Ten

mne v rozhovoru nabádal, abychom Slovákům nic nedávali. Když pak ministru obrany Baudyšovi docházely proti rozluce protesty a stížnosti, mezi jinými i od vedoucího studovny Vojenského historického archivu Zdeňka Vališe, ministr 26. dubna 1993 provádění rozluky okamžitě zastavil. Ministr povolil předat jen fondy slovenského státu a rakousko-uherské armády. Rozluku pak až po několika letech dokončil Julius Baláž.²⁴

Po roce 1992 se v rámci reorganizace armády rušila řada útvarů. Z toho archivu vyplynula další povinnost – kontrola skartačního řízení. Do této akce se museli zapojit všichni pracovníci archivu. A tak jsem jezdil i já po útvarech po celé republice. Naštěstí vojenské spisovny byly dobře připraveny, takže nevznikaly žádné komplikace.

Archivní práce a ediční činnost

Přes všechny mimořádně náročné úkoly archiv začal plnit i své běžné povinnosti. Začaly se zpracovávat archivní fondy. V letech 1990–1994 bylo dokončeno a nově zpracováno a zinventarizováno zhruba stejné množství fondů jako za předchozí dvacetileté normalizační období. Ve volných chvílích jsem sám zpracoval a inventarizoval druhou část osobního fondu Tibora Hochsteigera a s kolegyní Hlušíčkovou jsme se pustili do zpracování části fondu Edvarda Beneše.

Věnoval jsem se také ediční činnosti. Nejprve jsem s Růženou Hlušíčkovou, Jiřinou Lukešovou, Bohumilem Pekárkem a Marií Michálkovou sestavili edici ilegálního časopisu „V boj“²⁵. Díly a jejich jednotlivé svazky vyšly v roce 1992.²⁵

V roce 1994 jsem připravil ve spolupráci s profesorem Jaroslavem Valentou edici Československo-polská jednání o konfederaci 1939–1944.²⁶ Edice byla vydána ještě znovu v roce 1995 v anglickém zpracování.²⁷ V roce 1992 jsme také začali pracovat na prvním svazku ediční řady Dokumenty československé zahraniční politiky, který v roce 1994 vyšel pod názvem „Vznik Československa 1918“²⁸. Na něm jsem spolupracoval s Antonínem Klimkem, Helenou Nováčkovou a Miladou Polišíenskou. Na edici se podíleli dále Jan Galandauer, Bohumil Klípa, Martin Kučera, Karel Pichlík, Jitka Zabloudivová a další. Publikoval jsem i několik menších časopiseckých edic a článků s tematikou ediční teorie

²⁴ Baláž, Julius: Archivní rozlučka mezi AČR a ASR (1993–1996). In: Ročenka 2005. Vojenský historický archiv. Praha 2006, s. 86–105.

²⁵ V boj. Edice ilegálního časopisu. Díly 1 a 2. Praha 1992.

²⁶ Československo-polská jednání o konfederaci 1939–1944. Svazky 1–4. Praha 1994.

²⁷ Czechoslovak-Polish negotiations of the establishment of confederation and alliance 1939 – 1944. Praha 1995.

²⁸ Vznik Československa 1918. Praha 1994.

a metodiky. V roce 1992 jsem byl také jmenován členem Vědecké archivní rady a působil v ní celých deset let až do vydání nového archivního zákona.

Odchod z Vojenského historického archivu

Vojenský historický archiv měl mít v rámci Historického ústavu AČR autonomní postavení, nicméně do jeho kompetencí ústav začal zasahovat, jak se už ukázalo při archivní rozluce. Navíc postavení archivu neodpovídalo archivnímu zákonu, neboť podle něho měl být řízen přímo svým zřizovatelem, tj. Ministerstvem obrany a ne jeho rezortním ústavem. Upozorňovala na to i Archivní správa.

Někdy v první polovině roku 1993 se na mně obrátil náčelník oddělení generálního štábu, které řídilo další dva armádní archivy (Archiv Ministerstva obrany a Archiv Armády ČR v Olomouci) a chtěl situaci řešit tak, že by Vojenský historický archiv byl vyjmut z podřízenosti ústavu a vytvořila se síť vojenských archivů přímo řízená oddělením Ministerstva obrany. O jednání se dovědělo vedení ústavu a vyvolalo to velkou nelibost. Celý projekt vedení ústavu zamítlo. Realizoval se až později, v roce 1999, když vznikl Vojenský ústřední archiv, jehož složkou je i Vojenský historický archiv.

Od roku 1993 v Historickém ústavu AČR rostlo napětí. Postupně odcházeli vedoucí pracovníci. Nejprve odešel do důchodu náčelník generál Tibor Hochsteiger, pak byla snaha odvolat z funkce ředitele Památníku odboje Františka Janáčka. Ten se ale postavil na odpor a soudní cestou vyhrál. Měl být odvolán také ředitel muzea Zdeněk Jelínek. Oba ale náhle zemřeli. Od počátku roku 1994 jsem dostával signály, že i mne chce nové vedení odvolat. Od jara 1994 jsem byl omezen ve svých kompetencích a v podpisovém právu. A tak jsem jednal s ředitelem Archivní správy Oldřichem Sládkem a ředitelem Státního ústředního archivu Václavem Babičkou a ti mi přislíbili, že v případě propuštění, mě zaměstnají.

Den D nastal 30. září, kdy jsem byl náhle povolán na ředitelství na Žižkově. Tam mi ředitel dr. Petr Klučina sdělil, že od 1. ledna 1995 dojde k reorganizaci ústavu, že archiv ztrácí svou autonomii a stává se oddělením Historického ústavu Armády České republiky a tudíž že se ruší místo ředitele. A z důvodu nadbytečnosti jsem dostal k 31. prosinci 1994 výpověď.

Zpátky do Státního ústředního archivu a napsání edičních pravidel

Po více než dvaceti třech letech jsem se vrátil do Státního ústředního archivu, dokonce na stejné oddělení, takže to nebylo pro mne nové prostředí. Většinu pracovníků jsem znal, řadu z nich ještě z doby svého prvního působení, jako Raisu Machatkovou, Věru Helešicovou, Vlastu Měšťánkovou a Jana Šturze. Další jsem

poznal za jejich badatelských návštěv jako Jarku Milotovou a samozřejmě kolegyni Helenu Nováčkovou, se kterou jsem spolupracoval na edicích v Československo-sovětském institutu ČSAV.

Pohodový návrat mi zkazila skutečnost, že krátce po nástupu do práce se lékařům po rentgenu něco nezdálo na mých plicích a poslali mě do nemocnice na pozorování. Naštěstí to dopadlo dobře, nic nebezpečného nenašli. V nemocnici jsem se ale setkal s profesorem Ottou Urbanem, se kterým jsem se znal s fakulty. Za manželku měl naši kolegyni z ročníku Milušku, která studovala psychologii. Když jsme se tam spolu bavili, tak jsem netušil, že se vidíme naposled. Asi půl roku potom nás opustil. Když jsem se vrátil do práce, odcházela do nemocnice kolegyně z ročníku Olina Sprušilová... Také se už nevrátila. Takže trochu smutný návrat.

Okamžitě jsem se zapojil do práce. Byla tu především rozsáhlá agenda věznění za druhé světové války, pak agendy totálního nasazení, restitucí atd. Pak také přišlo stěhování archivu do nové budovy. Přes všechny tyto úkoly se podařilo zahájit, dnes bych řekl úspěšnou ediční činnost. V roce 1995 jsem požádal o grant Grantovou agenturu ČR na edici Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Jádrem týmu, které tvořili Jan Němeček, Helena Nováčková a já, ve spolupráci na edicích pokračuje dodnes. Edice pak vyšla ve dvou dílech v letech 1998 a 1999.²⁹

Následovalo několik svazků z ediční řady Dokumenty československé zahraniční politiky, na kterých jsme spolupracovali s historiky Jindřichem Dejmekem, Janem Němečkem, Františkem Kolářem, Janem Kuklíkem ml. a dalšími. Některé svazky jsme dokončovali až po mém odchodu do důchodu. Krom toho jsme vydali i několik menších časopiseckých edic.

V roce 1995 mně Vědecká archivní rada dala úkol napsat ediční pravidla. Stará pravidla z roku 1978 totiž už nevyhovovala rostoucím potřebám ediční praxe. A tak jsem se pustil do práce. Měl jsem teoretické znalosti a i dostatek praktických zkušeností. Nejprve jsem vytvořil jakousi osnovu, schéma pravidel. Pak jsem hledal spolupracovníky, autory jednotlivých částí a pasáží. Podařilo se mi sestavit dělný kolektiv dvanácti autorů, archivářů i historiků, kteří připravili své části. Napsané texty se pak musely prokonzultovat, upravit a ujednotit. Sám jsem napsal oddíly A a D. Na dalších jsem se spolupodílel. Na sjednocování textů se významně – a to i autorsky – podílela kolegyně Helena Nováčková. Rukopis pravidel pak byl rozeslán v „přípomínkovém řízení“ k posouzení významným osobnostem z oboru pomocných věd historických, archivnictví i historie: Václavu

²⁹ Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939 – 1945. Dokumenty. Díl 1. (březen 1939 – červen 1943). Němeček, Jan – Nováčková, Helena – Štoviček, Ivan – Tejchman, Miroslav (eds.). Praha 1998. Díl 2. (červenec 1943 – březen 1945). Praha 1999.

Babičkovi, Karlu Beránkovi, Josefu Hanzalovi, Ivanu Hlaváčkovi, Růženě Hlušičkové, Vladimíře Hradecké, Jaroslavu Kašparovi, Edovi Kubů, Karlu Müllerovi, Jaroslavu Pánkovi, Jindřichu Schwipplovi, Vladimíru Vašků a dalším, také celým ústavům a archivům, mezi jinými i Archivu AV ČR, Ústavu pro jazyk český AV ČR a dalším. Došla řada cenných připomínek, které byly zapracovány, a pravidla konečně v roce 2002 spatřila světlo světa.³⁰

Předtím, než jsem nastoupil v roce 1995 do Státního ústředního archivu, říkal jsem řediteli Václavu Babičkovi, že v archivu nechci vykonávat žádnou vedoucí funkci. Přesto mne v roce 1997, když se Státní ústřední archiv reorganizoval, požádal o vedení 2. oddělení. Jelikož byla dost kritická situace, tak jsem mu na jeho žádost kývl. I když jsem oddělení několik měsíců vedl, tak z ministerstva stále nepřicházelo jmenování. Naopak přišly pokyny ke snižování personálních stavů. Když jsem souhlasil s vedením oddělení, měl jsem slíbeno, že oddělení bude posíleno, aby mohlo plnit všechny své úkoly. Ale stal se opak a místo posílení z oddělení odešlo několik lidí. A tak jsem rezignoval na jmenování. Oddělení jsem ještě několik měsíců řídil já, pak ředitel Babička, nějakou dobu dr. Vévoda. Oddělení se konsolidovalo až s příchodem Zdeňky Kokoškové.

V důchodu

V září 1998 mi vznikl nárok na důchod, ale až do konce roku 2000 jsem přesluhoval. Ale i po odchodu do penze jsem dál pracoval, dokonce na dva zkrácené úvazky. Ve Státním ústředním archivu, od roku 2004 Národním archivu, až do roku 2009. Druhý úvazek jsem měl v Masarykově ústavu AV ČR – v Archivu T. G. Masaryka. Měl jsem štěstí, na závěr své odborné kariéry archiváře se mi dostaly k zpracování opravdu velké a krásné fondy. V Národním archivu jsem nejprve zinventarizoval tzv. Londýnský archiv a pak fond Ministerstvo vnitra – Londýn a úplně na závěr Archiv Huberta Ripky. Všechny tyto fondy až do osmdesátých let spravoval tzv. Archivní a studijní ústav Ministerstva vnitra. Jejich zpracování spočívalo v tom, že dokumenty bez jakéhokoli uspořádání byly propaginovány, dány do obalů, ty pak pročíslvány a vloženy do kartonů. Nejjednodušší byl fond Ministerstvo vnitra – Londýn, neboť si částečně zachoval původní strukturu. Fond Londýnský archiv byla sbírka do jednoho celku zmanipulovaných dokumentů asi 30 původců. Nejsložitější a největším zpracovatelským oříškem byl fond Archiv Huberta Ripky. Do jednoho celku byla zmanipulována písemná dokumentace

³⁰ Štoviček, Ivan a kol.: Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16. – 20. století pro potřeby historiografie. Praha 2002.

Ripkova kabinetu ve Správě pro věci informační Československého národního výboru v Paříži (1939–1940), kabinetu státního ministra v Ministerstvu zahraničních věcí československé vlády v Londýně a Ripkova kabinetu v Ministerstvu zahraničního obchodu (1945–1948) s dokumenty jeho osobního fondu, ale i dokumenty cizí provenience. Krom toho v Národním archivu byl uložen fond dr. Hubert Ripka, který byl vyčleněn v roce 1958 z fondu Ministerstva zahraničního obchodu. Metodická komise v roce 2004, při posuzování koncepce zpracování, rozhodla oba fondy spojit. Klasické třídění a pořádání fondu bylo vzhledem k tomu, že jeho dokumenty byly v řadě edic již publikovány a v odborné literatuře citovány, nepřicházela v úvahu, neboť by se tím znehodnotily všechny tyto práce, a vyhledávání dokumentů podle starých signatur by bylo velmi obtížné či vůbec nemožné. Vytvářet jakýsi rejstřík starých signatur, vzhledem k rozsahu fondu, bylo neproveditelné. Rozhodl jsem se a metodické komisi navrhl ponechat původní uspořádání a systematicky uspořádat pouze zápisy inventárních jednotek. Metodická komise v r. 2004 po delší diskusi nakonec můj návrh metodiky zpracování schválila. Při zpracování fondu jsem jednotlivé záznamy jednotek zapisoval na kartičky, pak je třídil a pořádal. Po přepsání byl inventář dán k dispozici veřejnosti v roce 2009. Následujícího roku Národní archiv převzal od Ústavu soudobých dějin AV ČR poslední část Ripkovy písemné pozůstalosti, tj. část, kterou přivezl a ústavu daroval syn Huberta Ripky. A tak jsem se k fondu ještě vrátil, neboť k již zpracovanému fondu byla připojena i tato nově přejatá část. Na jejím zpracování jsem nic neměnil. Byla dokonce už inventarizována, tak jsem jen upravil a ujednotil text registů s předchozími částmi fondu Archiv Huberta Ripky.

V roce 2001 jsem nastoupil také na půl úvazku do Masarykova ústavu AV ČR. Zlákala mě tam tehdejší jeho ředitelka, kolegyně z fakulty, Eva Broklová. Archiv už nesídlil v Invalidovně, ale v budově na Florenci. V archivu v té době pracovala Dagmar Hájková, Jaroslav Soukup a Jan Bílek, syn mého kolegy a přítele Karola. Za úkol jsem měl uspořádat a zinventarizovat rozsáhlý fond Edvard Beneš. Práce byla také náročná, neboť celý fond má přes tisíc kartonů. Podařilo se. V roce 2005 jsem dokončil inventář poslední části fondu. V současné době se připravuje jeho knižní vydání.

Při zpracování Benešova fondu, někdy v roce 2003, se mi podařil nádherný objev – našel jsem mezi nezpracovaným materiálem v neoznačených kartonech dokumenty, po kterých pátrala řada historiků – zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. Byl to unikátní objev, neboť zápisy se dochovaly jen v této jediné řadě. V Národním archivu ve fondu Předsednictvo ministerské rady – Londýn jsou uloženy rozsáhlé rukopisné záznamy, ale bohužel téměř nečitelné.

Vzhledem k významu těchto zápisů došlo počátkem roku 2006 k dohodě mezi Masarykovým ústavem AV ČR a Historickým ústavem AV ČR o jejich vydání. Připojila se později i Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze a na vydání spolupracuje i Národní archiv. Kolektiv autorů, který tvoří Jan Němeček, Jan Kuklík ml., Helena Nováčková, Jan Bílek a já, získal na řešení projektu podporu Grantové agentury ČR. Vyšly již tři díly a v současnosti se připravuje čtvrtý a pátý díl zahrnující období 1944–1945.

Musím říci, že ani na stará kolena se zatím nenudím. S Davidem Hubeným a Helenou Nováčkovou jsme nedávno vydali dvě menší sborníkové edice zápisů Huberta Ripky o rozhovorech s Edvardem Benešem.³¹

Připravil David Hubený

³¹ Nováčková, Helena – Štoviček, Ivan – Hubený, David (eds.): Hubert Ripka: Hovory s Edvardem Benešem 1932–1938. *Paginae historiae* 20/1, 2012, s. 258–307 a Štoviček, Ivan – Nováčková, Helena – Hubený, David (eds.): Hubert Ripka: Hovory s Edvardem Benešem 1938–1944. Sborník archivních prací 62, 2012, s. 409–490.

ROZHOVOR S PHDR. JOSEFEM ŽABKOU

Proč ses stal archivářem a co Tě k tomu vedlo?

Celkem náhoda. Na jedenáctileté střední škole jsme měli latináře a ten mi řekl, že by bylo možná dobré, kdybych se zkusil přihlásit na archivnictví. Já o tom nevěděl přirozeně vůbec nic, ale jeho návrh nebyl tak špatný. Latinář se jmenoval Spilko a měl holou hlavu, říkali jsme mu Šošon. Bylo to v Žamberku, kde jsem končil v roce 1957. V témže roce jsme začínali studovat v Praze na Filozofické fakultě. První zkouška byla z pravěku u akademika Filipa. Absolvoval jsem ji společně s Jiřím Grušou, protože zkoušení bylo po dvojicích, aby to pan akademik stihl. Tam jsem zjistil, že je důležité znát literaturu. Jiří Gruša to věděl. On si tehdy říkal Martin, nevím z jakého důvodu. Byl z Pardubic a tam měl zřejmě víc možností zjistit, jaké je vysokoškolské studium. Takže od té doby jsem se koukal do literatury a nebylo to špatné, protože když znáš literaturu, tak o čemkoli můžeš mluvit, a ona vždy ta zkouška vyšla. Říkalo se, že studium archivnictví a pomocných věd historických (PVH) je obtížné. Asi dva je nedokončili, to je pravda. Bylo nás původně asi osm (z později známých Ladislav Dušek, Karel Novotný, Jana Pšeničková, Anna Čermáková-Smolková, Quido Kastner).

Můžeš nám podrobněji povědět o oboru, který jsi studoval?

Bylo to pouze jednooborové studium archivnictví. Kupodivu. První dva roky to byla též politická ekonomie, marxistická filozofie, tedy společný základ. To s námi chodili všichni historici, třeba Milan Hauner, který je dnes profesorem v Madisonu (USA), Vladimír Smetáček (později jsem s ním intenzivně spolupracoval na tvorbě archivních tezaurů), Petr Pitha, byl o rok výš, ale taky se účastnil přednášek. Poznali jsme tam Mílu Vlka, který byl velmi přátelský a choval se úplně jinak než většina z vyšších ročníků. V roce 1959 (nebo 1960) obhajoval svou práci o Jenském kodexu. Profesor Husa byl předsedou komise a spletl se, když řekl: „tak tady máme kandidátskou práci“ a asistent – Jiří Svoboda, který později odešel do zahraničí – mu pošeptal: „to není kandidátská práce, pane profesore, ale diplomová“. Husa to však odbyl poznámkou: „ale úroveň práce je kandidátská“. Což tedy opravdu byla. Největší vliv na mě měl ale profesor Zdeněk

Fiala. Byla to osobnost, která nás všechny výrazně ovlivnila. Pamatuji si například na jeho věty: „každý český historik je numismatik“ nebo „ono, když se jde do hloubky, je všechno složité“.

V roce 1962 jsme končili. A já, protože jsem psal diplomovou práci vztahující se k době první republiky, jsem se dostal jako badatel do tehdejšího I. oddělení Státního ústředního archivu. Tam mě oslovil vedoucí oddělení František Štěpán a nabídl mi, zda bych nechtěl do archivu po škole nastoupit. Byl jsem rád a nastoupil hned asi 14 dní po promoci. Oddělení sídlilo v Loretánské 6, bývalé donucovací pracovně, kde byl vězněn i Švejk. Ale pak jsem hned přešel na Břevnov, který tehdy už patřil Státnímu ústřednímu archivu, a tam jsem byl do konce září. A pak na vojně 1962–1964. Tam jsem se bohužel vůbec nedostal k archivní praxi a tato přestávka byla znát. Od 1. října 1964 jsem nastoupil do tehdejšího SÚA. Hned na přijímací pohovor jsem přišel asi o půl hodiny později a dr. Nuhlíček, tehdy vědecký vedoucí SÚA, mě za to mírně káral.

Takže jsi se opět vrátil do SÚA...

V Loretánské to bylo takové idylické, zvonkohra... Bylo to hezké. Pamatuji si, že v srpnu 1968 jsem byl doma na Pastvinách, a tak jsem volal do práce, jestli se něco děje, a říkali: „nic, zrovna tady jedou tanky“. Již tehdy jsem se věnoval předarchivní péči, i když zároveň jsem se zabýval zpracováním, které bylo hlavní náplní činnosti oddělení.

Tehdy to bylo III. oddělení SÚA?

Tuším třetí. Materiály po roce 1945 do současnosti. Tehdy existovaly tzv. skartační dvojice, o tom budou hovořit jistě i další pamětníci. Skartační dvojice měly rozdělené jednotlivé rezorty. Já jsem byl, myslím, s Růženu Hlušičkovou. Chodil jsem na podniky zahraničního obchodu, ale většinou sám, protože Růžena dělala tzv. skartačního referenta a moc času na to neměla. Tuším, že tenkrát jsem dokonce debatoval s dr. Kollmannem, který chodil na statistiku, o charakteru materiálů Státního úřadu statistického.

Jak vypadaly archivní dvojice? Chodily skartační návrhy samy od institucí nebo jste je spíše kontaktovali z vlastní iniciativy?

Skartační dvojice byly složené většinou ze staršího zkušeného pracovníka a mladšího archiváře. Návrhy chodily od původců, ale někdy jsme opravdu vyvíjeli iniciativu my.

Tehdy existoval model, že se to týkalo všech odborných pracovníků?

Všech odborných pracovníků, „do terénu“ chodili mimo jiné i dr. Kollmann, dr. Čáňová, dr. Beránek.

Kdo přišel s konceptem archivních dvojic?

Už nevím. Muselo to být ještě před rokem 1962, než jsem nastoupil. S myšlenkou přišel asi Nuhlíček, který měl na starosti odbornou činnost SÚA.

Kdo byl skartační referent?

Byla jím Růžena Hlušičková, která koordinovala práci všech dvojic, vyhodnocovala a psala zprávy pro porady vedení. Dobře odhadla, že skartace vyžaduje soustředěnou pozornost a vybudovala samostatné skartační oddělení, které vzniklo v roce 1970. Ale už od 1969 jsme seděli na Břevnově v klášteře sv. Markéty. Kanceláře byly v přízemí v prelaturě a všechno ostatní byly depoty na chodbách. Dole s námi seděli ještě chvíli pracovníci OPBH, takže jsme na sebe nevrážili, protože každý chtěl mít víc místa. Ale archivu se nakonec povedlo dostat onen podnik pryč. Nahoře v prelaturě byl známý tereziánský sál, kde se konala i archivní konference k výročí SÚA v roce 1984. Pak tam byl malovaný sál, pracovní opata, a přijímací pokoj. V klášteře byla tři nádvoří. Na třetím nádvoří býval tzv. rajský dvůr s kašnou, ale časem se přírodní kanály zanesly a křídlo směrem k Vojtěšce začalo vlnout. Někdy kolem roku 1985–1986 zde dělal průzkum dr. Dragoun, který nás dokonce ke svým výkopům pozval.

Jak vypadaly depoty v tehdejším sídle SÚA v břevnovském klášteře?

Nacházejí se tam dva refektáře, zimní a letní. Zimní byl hodně tmavý. Situován byl mezi prvním a druhým nádvořím a byly v něm krásné fresky, které se týkaly stravování benediktinů. V letním, vysunutém do zahrady a s krásnými kamny, bylo uložené sčítání lidu z roku 1950. Na dveřích byla umístěna cedulka „tělocvična“, protože tam byla do roku 1954 umístěna vojska MV a ta tam zřejmě cvičila. Když se do kláštera vrátili benediktini, tak byli konsternováni, co jsme tam prováděli. I když viděli, že jsou tam složené archiválie. Depoty byly poměrně velké, některé byly ovšem směrem do zahrady, ty byly menší, původně to byly cely mnichů. Na chodbách stály regály. V onom podmáčeném křídle v prvním patře bohužel praskala na klenbách omítka, žádné klenáky však nepovolovaly. Dokonce jsem asi dvakrát mluvil s otcem Opaskem. Poprvé říkal, že je velmi dobré, že tam archiv byl, v podstatě se nic neztratilo a knihovnu měla ve

správě Národní knihovna. Otec Opasek říkal: „Přišel jsem, sáhnul a ta knížka, kterou jsem hledal, je pořád na stejném místě.“ Ale za půl roku obrátil: „No, teď si nemám kam dát postýlku kvůli písemnostem ROH.“ Protože na chodbě viděl, myslím ve fondu Ministerstva těžkého strojírenství, že v něm jsou zápisy ROH. Jenže to byly výroční zprávy ministerstva, žádné písemnosti ROH. Benediktini tehdy bydleli v hospodářském křídle, kde se dříve nacházela sledovačka StB. Čili od 1990 do 1992 jsme tam my archiváři ještě byli s nimi, ale bylo jasné, že jdeme pryč. I když tehdejší ředitel Jarda Vrbata si myslel, že to nějak uhraje, přirozeně – neuhrál. Na podzim 1992 jsme se stěhovali.

Kam jste se stěhovali?

Stěhovali jsme se do Vysočan do bývalého skladu obilnin. Vlastnil jej uze-nář Kliment, který nám tam pronajal jedno patro. Díky tomu jsme mohli začít přejímat, protože do té doby byl „stopstav“ (zákaz veškerého přejímání archiválií do SÚA), zkrátka nebylo místo na Břevnově ani jinde. Břevnov byl nacpaný asi 15 km archiválií, takže už nebylo kde brát a Růžena Hlušičková vyhlásila přísné sankce. Nebylo radno cokoli dále přejímat. Přesto se mi povedlo tam utajit pár desítek metrů Státního úřadu statistického. A jenom jsem se modlil, aby na to nepřišla. Ale chci zdůraznit, že se opomíjí kritérium místa, které není zmiňované v žádných kritériích výběru. A to je v takovýchto zlomech asi nejdůležitější. Administrativní přípisy s hrozbou sankcí naprosto v těchto případech nepomáhají. Na podzim roku 1992 předala vedoucí spisovny Úřadu předsednictva vlády pečetidla vlády ještě z první republiky, celkem asi sedm, které navrhovali přední tehdejší výtvarníci. Naprosto jsem o nich neměl tušení – nyní to jsou atraktivní předměty na výstavách nehledě na jejich výtvarnou a historickou hodnotu.

Od začátku roku 1993 až do října jsme přebírali písemnosti federální vlády. Ty už jsme sice přebírali dříve, asi od roku 1985, a opět to bylo kritérium místa, které vládu nutilo předávat. Už zkrátka neměli dokumenty kam dávat. A to přitom měli tehdy ještě Klárův ústav. Dole v suterénu byla spisovna. Jenomže v ní byly špatné podmínky, protože okýnky na úrovni chodníku se tam dostávala voda a písek při dešti a bylo tam vlhko. Byly zde většinou uloženy materiály RVHP. Takže to bylo poprvé, kdy nám začali z vlastní iniciativy předávat. Česká vláda měla docela slušné prostory v Lazarské ulici a zůstala tam až do konce roku 1992. Pak ovšem Klaus vyhlásil stěhování a začalo se masivně předávat. Od ledna do dubna 1993 jsme převzali z Lazarské asi 400 bm a dále asi 160 bm záznamů z jednání vlády (tzv. vládní protokol), které byly uloženy v 32 plechových skříních ve Strakově akademii.

Tvou hlavní náplní ve Státním ústředním archivu byla předarchivní péče v tom nejširším slova smyslu, nebo jsi i zpracovával fondy v počátečních fázích, kdy ještě nebylo jasně rozdělené působení skartátorů a zpracovatelů. Přišel jsi už v době, kdy se vydělilo samostatné oddělení pro skartační řízení a zpracovatelská oddělení.

Ne, bylo to tak půl na půl, skartace i zpracování fondů. Do roku 1968 jsem udělal inventář Ministerstva průmyslu (Ministerstvo průmyslu, Praha (1945–1950)), což byl dost velký fond, a třeba pozůstalost Bohumila Laušmana. Převzali jsme ji po zrušení tehdejší cenzury – Hlavní správy tiskového dohledu –, z Archivního a studijního ústavu MV ze Sněmovní. Ještě pak nějaké drobnější fondy. Později fondy různých průmyslových ministerstev. V roce 1968 jsme právě přejímali přímo v budově Ministerstva průmyslu na Františku prezidium Ministerstva průmyslu, které bylo uloženo v klenuté sklepní místnosti. Materiály tam ležely zřejmě od roku 1950. Bylo to tak zaprášené, že člověk vylezl v podstatě jako od mlátičky. Takže archivního zpracování bylo nejméně půl, možná i víc. Až od roku 1970 se poměr změnil tím, že se vyčlenilo samostatné 5. oddělení.

Jak vypadal vztah mezi předarchivní péčí a zpracováváním v 70. letech?

Převážně jsme už začali chodit na skartace nejen na základě zaslaných skartačních návrhů, ale dělali jsme si i průzkumy o stavu spisoven a někdy jsme tam i přímo pracovali, zrovna na prezidiu Ministerstva průmyslu. Stav ve spisovnách byl bohužel tristní, mnohem horší než teď. Ovlivněné to bylo 50. léty, kdy se prováděly velké skartační akce. Dokonce na archivní správě měl prý jeden pracovník vyvěšené vyznamenání za odevzdání desítek metrů písemností do sběru. Tenkrát se za ty písemnosti platilo poměrně slušně, takže každý spisovák nebo vůbec kdokoli se snažil všechno vyskartovat. Proto jsme se tenkrát snažili převzít co nejvíce dokumentů i na civilněsprávním úseku Ministerstva vnitra, který byl náš nadřízený orgán. V podstatě neměli spisovenskou pracovníci, tudíž jsme skartace dělali sami, což ředitel Vrbata těžce snášel. Myslel si, že se vše dá ovlivnit administrativně. Nechávali dokumenty na chodbách, takže jsme pracovali i tam, dokonce i ředitel Vrbata tam jeden čas pomáhal. Pak zjistil, že to není administrativně možné ovlivnit. Při těchto velkých reorganizacích – v roce 1968, potom byla v dubnu 1988 trochu menší, ale značná, a pak 1992–1993 – se nedá ovlivnit v podstatě nic. Pamatuji si, že cirká v roce 1993 ve Správě pro dopravu ve Vršovcích leželo asi 200 bm na chodbě. Nestačil jsem to zdaleka probrat. Nyní nám chybějí například přeložky tratí. Máme tady jen malou část a bohužel se v těchto materiálech hledá.

Zůstaneme-li ještě u vztahu předarchivní péče a archivního zpracovávání, jak to vypadalo v době stopstavu, kdy archiv nepřijímal nové archiválie? Věnovali jste se ve větší míře zpracovávání, když jste nepřejímali nové dokumenty?

Ano. Ale zároveň jsme pracovali ve spisovnách a snažili jsme se je přesvědčit, aby si tam materiály nechávali. Dokonce jsme i sepisovali, přirozeně nijak odborně, jenom na kartičky podle kartonů. Pak jsme doufali, že se materiály časem převezmou. Ale ten stav trval dlouho, takových sedm let, od roku 1985, kdy jsme převzali ještě část Úřadu předsednictva vlády (ÚPV) – asi kolem 400 bm. Pak už nebylo opravdu kam dávat. Nezpracovávalo se ovšem nijak moc. Už si pak nepamatuji, že bychom dělali nějaké větší fondy. V rámci 5. oddělení existoval totiž vedle skartačního také samostatný úsek pro zpracování, kde byli cirká čtyři lidé. Vedla jej Alena Nosková, a ti zpracovávali fondy po 1945 a pak už i fondy po 1970 (po federalizaci), které jsme rovněž přebírali. My jsme měli skartační úsek, asi 4–5 lidí. Dost se to tam střídalo. Byla tam třeba Jitka Vondrová, nyní v Ústavu soudobých dějin, paní doc. Míšková, i pan prof. Jančík, jenž byl spíše ve zpracovatelském úseku a občas si odskočil na skartaci.

Když jste vznikli v roce 1970 jako nové oddělení, kolik vás bylo a mohli jste si vybrat, kam půjdete? Jak to proběhlo? Jak byly organizovány skartace, chodili i lidé z jiných oddělení?

Výjimkou byl Těšnov, bývalý zemědělsko-lesnický archiv, později 4. oddělení. Ti si prováděli skartace sami. Později nám předali dokumentaci. Až do svého zániku v roce 1996 dělali skartace ve vlastní režii. Někteří (dr. Kubátová, vedoucí 2. oddělení) poskytovali spíše odborné rady, ale sami už pak nechodili. Růžena Hlušíčková se jako vedoucí snažila, abychom skartace dělali ve vlastní režii. Nejvýš se přejímaly nějaké rady, například od dr. Kollmanna. My jsme třeba zkoušeli pokračovat v jeho studii o meziarchivech, zpracovali jsme dvě pokračování. Byly to však vlastně jen výpisky z literatury, ale první část by se možná dala i publikovat. Druhá část byla spíše neurovnaná.

Také se pracovalo na hromadě se vyskytujících písemnostech. Tuto akci rozjela Archivní správa MV ČSR. Vydávala k ní v 80. letech metodické pokyny o výběru písemností. Takže byla v oddělení snaha pracovat i odborně. Růžena Hlušíčková a Ludmila Kubátová napsaly například do Slovenské archivistiky článek o multiplicite. Myslím poměrně dobrý, bylo to stručné a jasné. Dále se také dost rozvíjela spolupráce se Slovenskem. To by myslím nebylo na škodu ani dnes. Několikrát jsme tam byli a dr. Rákoš k nám také občas přijel. Rákoš by mohl

být také jeden ze vzorů pro předarchivní péči. Později přednášel na bratislavské fakultě. „Krásný Elemírko“ jsme mu říkali.

Čili vedoucí se snažila, aby oddělení bylo samostatné, aby do toho nikdo moc nemluvil. Hlavně ne ředitel Vrbata, který také pracoval vědecky na úseku výběru dokumentů a dokonce zkoušel předložit kandidátskou práci na toto téma. Napsal asi dva články do časopisu Zpravodaj ČSVTS. Ale bohužel to bylo moc brzy na tehdejší dobu, protože se pokoušel přiřadit jednotlivým druhům spisů jakési váhové kategorie, prostě, jak jsou důležité. Podle toho že by se mělo vybírat. Z toho ovšem opravdu nic nebylo. Pokus to byl zajímavý, ale obávám se, že by to nebylo možné ani dnes. Léta 1990–1995 byla dost hektická, protože se na nás mimo jiné sesypala restituční agenda. Bez toho, že by byl k dispozici fond Ministerstva průmyslu a Ministerstva obchodu, kde byly uloženy znárodňovací dekrety, by se restituce daly těžko provést. Na 4. oddělení, zemědělsko-lesnické, bylo jistě vznášeno také dost požadavků. Do toho přišlo asi půlroční stěhování a pak další přejímání fondů až do 1995, kdy začalo stěhování na Chodovec.

Byl jsi rád, že jsi šel na nově vzniklé oddělení. Našel ses v problematice předarchivní péče?

Nijak mi to nepřišlo, že bych se měl vyčlenit jen na zpracování. Předarchivní péče mě docela bavila, i když jednání na institucích nebylo jednoduché a záleželo většinou na pracovníkovi spisovny, jak se povede výběr provést. A museli jsme kolikrát výběr konat sami nebo se víc snažit pracovníka spisovny usměrnit a donutit, aby něco udělal. Ale nepřišlo mi, že bych se mohl věnovat něčemu jinému. Někdy jsme se nemohli dostat ani na Břevnov, jak napadlo sněhu. Nejezdily ani tramvaje ani autobusy. Byli jsme tehdy ještě odolní a, myslím, spokojení. Byl s námi několik let i Tomáš Kalina, ale toho to táhlo spíš k vědecké práci, takže odešel do nově vzniklého útvaru informatiky.

Kdo Tě „archivně“ ovlivnil?

Jistě dr. Kollmann, to byla jednička, i mezinárodně. Také možná bývalá vedoucí Irena Malá. I když nebyla povoláním archivářka, tak dovedla s dokumenty pracovat. S bývalým vedoucím Ústavu pro soudobé dějiny doc. Prečanem napsala *Cestu ke Květnu*. Tato edice je pořád hodnocená velmi dobře. Když se podíváte na poznámkový aparát, tak je to opravdu udělané kvalitně. Pak „Elemírko“ Rákoš, hlavně z jeho studií, měli jsme totiž možnost číst Slovenskou archivistiku. Pak dr. Beránek, to je autorita. Dr. Šamberger částečně, i když odborně

je zdatný, jako archivář vlastně nikdy nepracoval. Z archivářů mimo SÚA možná Jindřich Růžička, i když neřekl bych, že bych souhlasil se vším, co hlásal z novodobé diplomatiky.

Byli jste tehdy inspirováni ze západních zemí?

Der Archivar bylo možno sehnat, *Gazette des Archives* také. Všechno přicházelo na Archivní správu. *Gazette* chodila i do archivu. Ale spíš se u nás prosazovala ruská archivní škola – GAU (Glavnoje archivnoje upravlenije), Avtokratov atd. – a východní Němci. Ti se snažili velmi intenzivně o teoretickou práci. Myslím, že ani západní Němci tehdy na podobné úrovni ani nebyli. Je ale otázkou, zda takové rozpitvávání a detailní popisování, jak to dělali Rusové a východní Němci, má smysl. Asi je lepší být stručnější. Anglicky neznám, takže jsme používali jen zpětně recenze nebo anotace. Nevím, že by u nás někdo podrobněji a soustavně sledoval zahraniční literaturu o výběru archiválií. Osobně jsem měl zkušenosti jen archivnictvím východoněmeckým. Měli jsme s nimi dlouhodobější spolupráci a zejména vedoucí badatelny ústředního archivu v Postupimi Ulrich Resske byl mým přítelem.

Do jakých konkrétních institucí, které vidíš jako podstatné, jsi docházel?

Vyjmenovávat je nemůžu, protože si nevzpomenu. My jsme tenkrát měli 437 organizací tzv. první a druhé kategorie. První kategorie byla ministerstva a jim na roveň postavené úřady, kterých bylo federálních i českých asi čtyřicet a to ostatní byly nyníější rozpočtové a příspěvkové organizace. Měli jsme je rozdělené přibližně stejným počtem. Já bych mohl říci něco o **Úřadu předsednictva vlády**.

Nejdřív jsem chodil na podniky zahraničního obchodu, později přejmenované na organizace zahraničního obchodu (pak je převzal Kája Bolomský); pak na Úřad předsednictva vlády a průmyslová ministerstva federální i česká. Úřad předsednictva vlády (dále jen: UPV) je podle mého názoru jeden z nejdůležitějších fondů Národního archivu, ale zároveň se jedná o jeden z největších. Stručný přehled: v lednu–dubnu 1993 jsme převzali asi téměř 600 bm obyčejných i tajných materiálů (1969–1988). Dále jsme převzali více než 100 bm sekretariátu místopředsedů a předsedy vlády. Na ty bych chtěl obzvlášť upozornit, protože byly dlouhou dobu zcela neznámé. A vlastně jsou neznámé i teď. Například v sekretariátu V. Širokého jsou vývozy do Sovětského svazu, dopis Chruščova o dodávkách pšenice; Lenárt: vojenská komise, tajné rozhovory se sovětskou vládou, Moskva, RVHP, hospodářsko-vědecká spolupráce;

Dolanský: pět pečetěných balíků Jáchymov, Jankovcová: spotřební průmysl. Z pozdějších let to je Lúčan, pak jsou to tzv. tajné spisy: projev Zápotockého, výpověď sovětských poradců v roce 1953, zpráva o lidovém léčiteli Mikoláškoví, Fierlingerova korespondence, stížnostní agenda – tam jsou stížnosti manželky Smrkovského. Jsou tam i fotky, projevy, články, různá alba, třeba z manifestace na Řípu v roce 1968. Takže tyto sekretariáty předsedů a místopředsedů by stály za zpracování. Je v nich také materiál těsně po roce 1945 o dělení Zakarpatské Ukrajiny. Jsou to materiály, o kterých se zatím nic moc nevědělo. V současnosti se je snaží zpřístupnit kolega František Štverák, zatím ovšem alespoň popisy na kartonech.

Dále jsou zde přirozeně materiály z jednání vlády, jež nejsou na internetu. Jedná se o podklady k usnesení vlád. V nich se nacházejí velmi zajímavé materiály. Stálo by za to jednou srovnat materiály, které se zasílají na jednání vlády z jednotlivých rezortů s těmi materiály, které jsou uloženy ve fondu ÚPV, protože se domnívám, že na rezortech jsou podkladové materiály širší, že se na vládu posílá už konečný výsledek z těch různých podkladů, které na rezortu jsou. Ovšem to je práce na dlouhou dobu. Jinak fond ÚPV, od 1990 Úřadu vlády, by se dal charakterizovat jako složitý archivní fond, jak by ho charakterizoval František Hoffmann, a hledá se v něm enormně. Do roku 1959 je zpracován, od 1959 je poměrně rozsáhlá kartotéka, jmenná i podle spisových znaků. Hledá se v ní poměrně dobře. Dále existuje kartotéka usnesení vlád a k ní existuje index, podle kterého se dá vyhledávat. Dále bych ještě zdůraznil, že na vládě je bývalá Rada obrany státu, která vznikla v roce 1969 a fungovala do roku 1992. Určitě tam musí být více než 5 bm, které mám podchyceny. A musí být odtajněny. Někde jsem našel záznam, že Václav Klaus, když se stěhoval z Lazarské do Strakovy akademie, odtajnil globálně skoro všechna usnesení vlád. Takže Rada obrany státu (ROS) a na ni navazující Bezpečnostní rada státu budou velmi důležitým doplňkem fondu ÚPV. V materiálech průmyslových federálních ministerstev se také vyskytují materiály Vládního výboru pro obranný průmysl (VVOP) – jako celek však nebyl z ÚPV převzat.

Ještě bych dodal, že v roce 1992 jsme převzali také fondy některých federálních ministerstev, například Státní komisi pro vědecký a investiční rozvoj, Federální ministerstvo paliv a energetiky, v němž je zase vidět, jak se už od 1985 rozvíjel ekologický program. I když to byl tenkrát V. Ehrenberger, který jen „hrabal a hrabal“ uhlí, tak pod vlivem Adamce se už začínala rozvíjet ekologie a odsiřování a odkalování. Tam by se našlo dost věcí. A pak bych ještě upozornil na Federální ministerstvo hutnictví a strojírenství na tajnou část, což je asi 30–40 bm, bohužel řazených podle čísel jednacích. Ale tam jsou krásné věci, co se týká

vývozu do spřátelených zemí, i co se týká vývoje zbraní. Určitě se zde najde houfnice Dana, bude tam něco o Tamaře, což je i v tajné vládě. A jsou tam i zápisy ROS. Nedávno tu byl jeden poměrně významný slovenský badatel, který velmi jásal nad tím, co jsme mu předložili. My jsme to tam hledali dvě hodiny a stačilo mu to na několik dnů. Takže tenhle fond by stál za to prohlédnout, srovnat a nakrabicovat, buď věcně nebo opsat jenom čísla jednací. Ale myslím, že z Vojenského historického ústavu budou spokojeni, protože teď začínají dělat vývoj armády v 70. letech.

Přejdeme již konkrétně k fondu vlády nebo se ještě chceš zmínit o dalších fondech, které jsi obhospodařoval?

Bylo by to Federální ministerstvo paliv a energetiky, o kterém jsem se už zmiňoval. Bohužel je fond rozdělený asi na tři části tím, jak se dokumenty postupně předávaly. Existují k němu seznamy, ale hledá se v něm velmi obtížně. Jsou tam třeba malé vodní elektrárny. Je tam i těžba uranu, a to bude myslím časem velmi zajímavé. Není tam bohužel dohoda se Sovětským svazem z roku 1945 o vývozu vytěženého uranu do SSSR. Jsou tam spisy předchůdců až od 50. let. Dále územní dobývací prostory stojí také za pozornost a chtělo by to nějakého báňského odborníka, aby to využil, nebo alespoň sepsal. Pak je tam třeba Federální ministerstvo elektrotechnického průmyslu, tam jsou také zajímavé věci.

Předsednictvo vlády bylo zřízeno už 11. ledna 1990 usnesením vlády č. 21. Zároveň vznikl Úřad předsednictva vlády, který zajišťuje organizační, technické a personální záležitosti. Od roku 1945 do roku 1968 byla unitární vláda, jejíž činnost zajišťoval Úřad předsednictva vlády. Po roce 1968 se vláda rozdělila na českou a federální. Pro českou se od té doby užíval název Úřad vlády, kdežto pro federální Úřad předsednictva vlády.

V čem vidíš význam fondu vlády, případně jeho specifika, co se týká struktury fondu, vztahu vůči jiným fondům (ministerstev či jiným)?

Já myslím, že tento fond je mnohem členitější než fondy resortních ministerstev, které jsou v podstatě jednodušší a tvoří je převážně jenom registratura uspořádaná podle spisového plánu. Kdežto v případě vlády se fond skládá jednak z usnesení vlád a podkladů k nim, což je velká část fondu. Pak z vlastní registratury a nakonec z různých rad a výborů a komisí a sekretariátů předsedů a místopředsedů vlády, které nemáme zcela zmapovány. O jejich přehled se pokusila pracovnice správního archivu Úřadu vlády, ale bohužel práci nedokončila. Rozhodně by bylo přínosné v této práci pokračovat.

Zde je asi problém, že jednotlivé rady se na vládě nedochovávají, protože ne vždy zasedají na Úřadu vlády, takže dokumentace je třeba někde úplně jinde. Ale přímo z fondu vlády rady moc dostupné nejsou. Někdo tu agendu vede, ale jak je to mimo tu budovu, tak je to složité, protože zápisy z rad jsou vždy k dispozici na rezortech, kde členové sedí, ale na vládu se to nakonec nemusí dostat.

Ale i když jsou přímo na Úřadu vlády, tak nebyly považovány za součást registratury a předsedové vládních komisí, výborů a rad výsledné dokumenty do spisovny mnohdy nedávali. Prostě si mysleli, že je to samostatná část a dost se toho ztratilo. Například Komise pro vědecké hodnosti, jež skončila v roce 1995. Část jí je na Ministerstvu školství, kde ale není zdaleka všechno a zde jsou protokoly o zkouškách, ale vlastní registratura je zřejmě pryč. Ovlivnit jsme to moc nemohli. Vzpomínám si, že vedoucí zvláštního oddělení vlády se s námi moc nebavil, až když jim teklo do bot a potřebovali předávat, tak jakžtakž navázali kontakt. Ale těch vládních komisí, výborů, rad jsou desítky. Něco je zpracované, dokonce s inventářem. Ale je to zlomek.

Do roku 1959 včetně je fond ÚPV kompletně zinventarizován podle tehdejšího spisového plánu ve třech manipulačních obdobích. V roce 1960 byl sestaven pro vládu nový velmi podrobný spisový plán, který platil až do roku 1992. Jím se v podstatě řídila i federální vláda po roce 1968 až do roku 1992 do skončení ČSFR. Česká vláda zavedla v roce 1974 podobný, ne zcela totožný spisový plán, který platil také do roku 1992. V tomto roce vedoucí Úřadu vlády ČSFR tento plán zrušil pro jeho údajnou velkou složitost. Úřad vlády v roce 1994 sestavil indexový rejstřík, ovšem méně rozsáhlý. Takže z původního spisového plánu se vytvořil takový velmi okleštěný seznam, v němž je pouze asi dvacetina znaků spisového plánu z roku 1960. Byla to, myslím, tenkrát velká chyba, jenže proti vedoucímu úřadu nebyla žádná možná oponentura. Takže fond nové české vlády po roce 1992 je vůči jednotlivým fondům předcházejících vlád (federální i české) a resortních ministerstev méně přehledný.

M.Č.: V čem by fond úřadu předsednictva vlády, respektive úřadu vlády mohl zajímat dnes badatele? Jaké podstatné a cenné informace (něco už jsi naznačil) by tam badatel mohl najít a jak je lze hledat?

Fond ÚPV, později Úřadu vlády je průřezový fond. To znamená, že se v něm shromažďují informace z mnoha resortů. Podobné fondy jsou bývalá Státní plánovací komise nebo Ministerstvo financí. Ale vláda má myslím mimořádně velký význam, když nehledíme na ÚV KSČ, kde jsou otázky zásadní. Vláda byla spíš

prováděcím orgánem, ústřední výbor jakýmsi ideologickým. Vláda má také zpracovaný velmi dobrý informační systém. Jednak do roku 1959 zmíněný inventář, od roku 1960 podrobné kartotéky až do roku 1990, podrobný spisový plán platný už od roku 1960, v podstatě nezměněný. Nebyl by se změnil ani v onom roce 1992, kdyby Igor Němec neprohlásil, že to je příliš složité a šmahem to asi desetkrát zmenšil.

Jednak se tedy jedná o kartotéku, která odkazuje na signatury, což jsou vlastně spisové znaky, ale v rámci spisových znaků je rozepsána až na čísla jednací. A pak obrovská kartotéka k usnesením předsednictva vlády, ta je už od roku 1945 a také až do roku 1990. Je ještě asi dvakrát větší než kartotéka ke spisovým znakům. Čili v ní lze hledat opravdu dobře. V kartotéce spisových znaků jsou zachyceny odkazy i na tajné písemnosti (dokumenty). Ovšem zdá se mi, že z tajných dokumentů se nezachovalo zdaleka všechno. Do tzv. zvláštního oddělení, kde se utajované písemnosti ukládaly, nás vlastně nepouštěli, ani jsme nebyli přirozeně prověřeni. Takže se mi zdá, že spoustu věcí na vládě vyhodili bez nás, protože si říkali, že po deseti, patnácti letech je to dávno zbytečné. To se stalo i u jiných fondů.

Čili nedošlo k odtajnění a navržení do skartačního řízení? Rovnou byly utajované dokumenty „černě skartovány“?

Ano, nedošlo. Na bývalých ZO (zvláštních odděleních) se s námi moc ne bavili. Pokud vím, tak existovaly tzv. spalovací protokoly, což byly opravdu protokoly o spálení dokumentů: že je vyvezli za Prahu někam na louku a tam spálili a udělali o tom záznam. Toto dělali na Státní plánovací komisi. Vláda měla obrovskou drtičku, takže takový postup nepotřebovala. Jinak vláda je podle mého názoru prioritní pro badatele vlastně ve všech oblastech, ať se týká kultury, školství, průmyslu i politického zřízení. Ale upozorňuji, že byla vlastně výkonným orgánem ústředního výboru KSČ.

Už jsi naznačil, že na vládě docházelo zřejmě k tzv. černým skartacím. Mohl bys nám obecně říci něco o tom, co se ve fondu vlády nezachovalo? Respektive o jakých věcných skupinách dokumentů, agendách předpokládáš, že pravděpodobně absentují?

Především jsou to ony utajované písemnosti, jak jsem zmiňoval. Ale také jiné odbory na ÚPV se chovaly podobně. Zcela určitě církevní odbor. Zachránili jsme pár metrů. Mluvili jsme s Alenou Noskovou v roce 1990 dokonce s ředitelem, který tam tehdy ještě seděl. Choval se velmi arogantně, protože věděl, že se mu vlastně nic nestane a že většina je už dávno zničena. Čili tento odbor je opravdu velmi torzovitý. Rozhodně se vyhazovaly i jiné věci. I třeba Česká komise pro

vědecké hodnoti. Tedy vlastní spisový materiál, myslím, pořádně ani neexistuje. Ale existují protokoly o zkouškách u MŠMT. Nevím, je to několik metrů. Dělali jsme dokonce s Rudou Kaďorkem zprávu pro Václava Babičku.

Řekl bych, že ve všech odborech se skartovalo bez povolení. To, co se jim zdálo bezvýznamné, tak prostě vyhodili. A pak jistě spousta vládních komisí a výborů. O tom jsme se již zmiňovali, že jich jsou desítky. Každý předseda komise si prostě myslel, že si s jejími materiály může dělat, co chce. Dokumenty nařídil vyhodit myslím Bém, protože když si zřizoval svoji protidrogovou komisi, tak zasedl na místo Komise vědeckých hodnotí.

Měl při černých skartacích, respektive, jak hovoříš, při nepovoleném ničení dokumentů ze strany úřadů, archiv a archiváři tehdy nějakou možnost tomu účinně zabránit? Pokud ano, co mohl archiv dělat?

Myslím si, že nic, protože jsme celkovou produkci dokumentů vůbec neznali. Sice jsme se mohli držet spisového plánu, ale archivář naprosto nemohl vědět, kolik bylo vyprodukovaných písemností.

Ani podle jednacích protokolů.

Tak to bylo už úplně nemožné, protože když jsi tam přišel na skartaci, měl jsi k dispozici několik hodin. Procházet jednacích protokoly tak bylo časově zcela neúnosné. Také mohli říci, že to je ještě uložené u referentů. Což tedy někdy bylo. Písemnosti zůstávaly i ve skříních po jejich odchodu. Víím, že na Ministerstvu práce a sociálních věcí se po roce 1990 našly nějaké materiály o Romech. Někdy při vyhledávání podle odkazů z kartotéky nenalezneme příslušný dokument.

V polovině devadesátých let nebyla možnost ani uložit sankci. Jeden paragraf byl zmatlaný, takže SÚA měl ukládat sankci prostřednictvím, teď nevím – Archivu hl. m. Prahy nebo národních výborů. Takže to byla tak krkolomná konstrukce, že se domnívám, že žádný archiv nikdy žádnou pokutu nikomu neuložil.

Ne, nikdy jsme neuložili. Alespoň my ne.

A před rokem 1990...?

To je stejné. Bylo to prostřednictvím národního výboru příslušného sídlu organizace. Ani ředitel, že by uložil pokutu, nepřipadalo v úvahu. Spíš se bál.

Normální písemný styk, to ano. Možná že ředitel Vrbata občas něco napsal. Ale ani mu neodpověděli, co já vím.

Podobná je situace dnes. Bylo to trošku paradoxní. Na jednu stranu jste byli zaměstnanci vnitra, leckam jste se asi dostali, ale na druhou stranu jste měli úplně svázané ruce tím, že jste žádný jiný pořádný nástroj neměli.

Pracovníci přímo řízených organizací snad někdy mysleli, že když je člověk u vnitra, že by mohl být něco jako bezpečnostní složka. Ale stejně to záviselo na úrovni spisové služby, která od padesátého roku byla opravdu tristní a jenom postupně se zlepšovala. Výjimky: třeba Ministerstvo školství, kam nastoupila Alena Slavníková, pracovnice 2. oddělení SÚA, a paní Bernášková, která nastoupila po zrušení Federálního ministerstva všeobecného strojírenství na Ministerstvo práce a sociálních věcí.

To byli lidé, kteří v Národním archivu dělali předarchivku?

Alena Slavníková ne, Jiřina Prokopová ano, Ivana Bernášková také. Ale zároveň zpracovávaly a pořádaly i fondy.

Ale co se týče možností, co může archiv dělat dnes vůči předchozímu stavu: je toho více? Já myslím, že zase tolik ne. Sice máme sankce, ale kolik jich udělujeme a jaký to má efekt?

Na toho, kdo odchází, tak už vůbec ne.

Tomu je to jedno. A když má miliardové rozpočty, tak je mu to také jedno.

To jistě. Ten se už neohlíží ani na společenský dopad.

A když jste předtím třeba jen formálně mohli uložit sankci, tak jste jim jí nehrozili?

Nevzpomínám si, že bychom někomu hrozili pokutou. Právě že to bylo zprostředkované přes národní výbory a bylo to tak komplikované, že v podstatě ten výsledek by byl asi nulový. Archiv by z toho rozhodně nic neměl. Jenom zbytečnou administrativu. Tak to je i dnes.

Podíváme-li se na předarchivní péči z historické roviny, kdybys srovnal jednání s vládou (jsme na konkrétní rovině vlády a jejího fondu v Národním archivu) po roce 1989, čili stav nedávny až přítomný, s jednáním s původcem v dřívějších dobách, našel bys nějaké odlišnosti?

Před rokem 1990 jsme se jistě snažili o nějaký ofenzivní přístup a sami je upozorňovat na to, co by měli předat. Ne vždy se to dařilo. Už jsem zmiňoval úroveň spisové služby, která se zvedala jen postupně. Po roce 1990 pomohlo i vládní nařízení č. 213 o meziarchivech. Úroveň spisovenských pracovníků, pracovníků spisoven, správních archivů je opravdu vyšší. Myslím, že je to zásluhou i archivářů, kteří tam dneska chodí. Ale třeba vláda je nesrovnatelná. Dříve tam třeba byl vojenský penzista, jmenoval se Petrželka. Byl sice jako voják dost pečlivý, krabice, které tady máme, jsou pěkně polepené. Ale že by sám vyvíjel nějakou iniciativu, aby se fondy předávaly, to nikoliv. Obvykle pomohlo, když chybělo u původců místo, což byl problém vlády už od roku 1985, kdy začala předávat, a zrovna tak i dalších organizací.

Ale dnes se vy mladí snažíte o to, aby správní archiváři připravovali už i seznamy, proskartovali písemnosti, aby nebyla práce pouze na archivářích konečných archivů, „endarchivů“. Dříve jsme to tak bohužel dělali, protože nebylo zbylí. A nějaká administrativa, upozorňování, že tak to není správné, se naprosto míjelo účinkem. Třeba na civilněprávním úseku MV, kde snad byla jednou čtvrtinou úvazku nějaká materiálně-technická zásobovačka. Bylo to bohužel i jinde. Spisové službě se nevěnovala pozornost. Dnes přeci jenom díky archivnímu zákonu a i díky tomu, že spisová služba je pod dohledem jednoho odboru (odboru archivní správy a spisové služby MV), se to přeci jenom podle mého názoru podstatně zlepšilo. Proč se masivně předávalo od roku 1990 až asi do roku 1995? Protože zkrátka reorganizace přinutila původce-nástupnické orgány (federální orgány zmizely), aby předávaly co nejvíce. V roce 1968 to bylo jiné. Zmizeli někteří původci, nastoupili jiní, federální. Ale na nějaké předáváníi kašlali. Na Ministerstvu hornictví v Lazarské ulici, kde nastupoval po ministerstvu Úřad vlády ČR, existují fotky, jak jsou tam dokumenty naházené na obrovské mnohatunové hromadě. Sice se něco podařilo zachránit. Palivoenergetické fondy Ministerstva hornictví jsou tady, ale rozhodně velmi torzovité. Podobně jsem viděl takovou hromadu i ve Štěpánské ulici, kde byla chvíli také spisovna federálního Ministerstva paliv a energetiky.

Takže rozdíl by byl ten, že dneska přeci jenom úroveň spisové služby u původců je nesrovnatelně vyšší, že předávají sami. Náš archiv speciálně, co se týče ústředních orgánů, na to spíše dohlíží a pomáhá a metodicky vede.

Už jsi naznačil, jak se projevíly dejme tomu přelomové okamžiky v roce 1989, 1968. A nyní to není míněno jenom jako revoluce a „jara“, ale například v souvislosti se vznikem federálních úřadů v roce 1968. Počítám, že na následující věc si nevzpomínáš, ale možná Ti o tom vyprávěli Tví učitelé: Jak to vypadalo po roce 1948. Projevila se únorová revoluce nějakým způsobem v předarchivní péči, v předávání dokumentů do archivu?

Myslím, že ze začátku ne. Spisová služba byla dost zažitá. Tenkrát za první republiky i za okupace nebyla v takovém úpadku a nedívalo se na ni skrz prsty. Do padesátého roku pořád ještě fungovala spisová služba docela normálně. Až když se začalo se sběrovými akcemi a s tím, že administrativa zatěžuje budování socialismu, tak se to zhroutilo. Místa spisovenských pracovníků obsadili nekvalifikovaní zaměstnanci. Ale ani referenti nebo vedoucí oddělení, ředitelé odborů se o spisovou službu nezajímali. Spíše je to zatěžovalo. Pamatuji se, že jsme v sedmdesátém čtvrtém zpracovávali s Růženou Hlušičkovou spisový řád a plán pro Ministerstvo průmyslu ČSR a na závěrečné poradě pracovníci ministerstva, kteří se jí účastnili, dali najevo, že je to naprosto nezajímavá, že je to všechno zbytečné. Podle toho se také chovali. Ministerstvo průmyslu je také obrovský fond, kupodivu. Zbylo z toho poměrně dost, ovšem zcela přeházené a neuspořádané. Dokonce je to i v krabicích a popsané velmi podrobně. Ale hledat v tom je velmi obtížné.

Dovedl bys lokalizovat časově onen přelom, kdy spisová služba začala výrazně degradovat? Je to tedy rámcově padesátý druhý, padesátý třetí rok?

Řekl bych, že již v padesátém prvním. Tak po tom padesátém roce. Shodli jsme se na tom dokonce i s kolegou Tomášem Fialou, který byl na archivní správě metodikem pro skartaci a spisovou službu. Je to ve skriptech pro spisovenské pracovníky, která byla sepsaná v sedmdesátých letech. Myslím, že i dr. Kollmann s tímto názorem souhlasil, že opravdu kolem roku 1950 se to láme a spisová služba je považovaná za zátěž a přežitek a jenom překáží. Je zázrakem, že se i za tohoto stavu zachovalo poměrně dost dokumentů. I když stále jsou většinou nezpracována třeba federální ministerstva. Federální ministerstvo paliv a energetiky – 350 bm.

Kdybys nyní vztáhl vývoj spisové služby obecně u centrálních úřadů k samotné vládě. Já si pamatuji, jak jsi jednou vzpomínal, jak

v devadesátých letech po Sametové revoluci noví exekutivní činitelé pohlíželi na spisovou službu také s velkým despektem s tím, že je nepotřebná. Kdybys srovnal vývoj názorů na spisovou službu a její výkon u samotné vlády dejme tomu od protektorátu do dneška v obecných milnících, jak by to vypadalo podle Tebe?

Pamatuji si, že na vládě byl nějaký pracovník, který byl velmi důsledný, že ho brali na vědomí. Ale později v polovině padesátých let, nevím opravdu přesně kdy, to upadlo. Střídali se tam lidi anebo to byly kumulované funkce, kteří o to neměli zájem. Tak to bylo tuším i jinde.

Po roce 1990 například Petr Uhl, nevím nyní, kterou komisi vedl, dokumenty ležely v Lazarské a na vládě byl vedoucím archivu Filip Wittlich. Byl zcela nešťastný. Povídal, že mluvil s Uhlem a že mu říkal, že by se dokumenty měly předat do SÚA a on mu odvětil, že předávání dokumentů neodpovídá Listině základních práv a svobod a vůbec se s ním nebavil a myslím, že to nechal vyhodit.

Pak jsi ještě vzpomínal na to, jak fungovalo samotné úřadování na vládě. Že tam vůbec měli problém s pomyslnou štábní kulturou...

Marián Čalfa – mluvil jsem s jeho sekretářkou – je do roku 1992 učil vládnout. Píše se to i v novinách, říkal to i Václav Havel. Ovšem týkalo se to hlavně zasedání vlády a přípravy materiálů pro vládu, následných zápisů, přípravy usnesení a pak i tedy ukládání. A to je snad naučil opravdu dobře, protože usnesení vlády i podklady jsou dochované v pořádku – já jsem asi jen ve dvou nebo ve třech případech nenašel podklady. Ani to není jinak možné, protože tato část práce vlády (vládní usnesení) musí fungovat. Nebylo nic jiného možného než převzít způsob z minula, jenom se tu změnil obsah usnesení. Že se nyní nepočítá na tunokilometry, ale jednalo se spíše o kvalitativní záležitosti.

Byly na vládě nějaké zvukové záznamy?

Byly, tuším, od roku 1985, kdy je zavedl Lubomír Štrougal. A to z osobního důvodu. Některý ministr mu něco vyčítal, že neřekl to, co mu Štrougal nyní předhazuje. Tak se Štrougal naštvál a nechal dělat zvukové záznamy. Existuje předpis, jak nakládat se zvukovými záznamy, někdy z poloviny devadesátých let. Domnívám se však, že je v něm ustanoveno, že se mají vymazávat. Naštěstí nám tyto záznamy předali. Na vládě je stále pracovník, který zvukové záznamy shromažďuje.

Do kterého roku vám je vydali?

Už se nepamatuji. Věděla by to vedoucí 8. oddělení dr. Benešová.

Je také zajímavé, že v padesátých letech probíhaly reorganizace ministerstev, schvalovaly se nové spisové plány, takové to sjednocování podle sovětských vzorů. Přebudovávala se ministerstva, třeba zdravotnictví nebo školství. Je zajímavé, že se ve spisové službě, spisových plánech apod. neprojevila centralizace a sovětský vzor. I na zdravotnictví písemný materiál neodpovídá spisovému plánu, se kterým si dali práci. Není v tom rozpor?

Referenti ani vedoucí nebrali příliš zřetel, aby se ukládalo podle spisových znaků. To jen opravdu výjimečně. Některé úřady jako třeba Státní plánovací komise, Česká plánovací komise, Ministerstvo dopravy, Ministerstvo spojů měly ukládání podle čísel jednacích a ještě čísla jednacích byla dělená na vlastní a došlá. Sice jsou k tomu podací protokoly a dá se v nich snad i hledat, ale musíš vědět číslo jednacích – a to se ví málokdy.

Když byl přijat zákon č. 97/1974 Sb., změnilo to nějak předarchivní péči, mělo to na ni nějaký vliv?

Podle mě příliš ne. Protože pořád jsme chodili na instituce a snažili se tam alespoň něco zachránit. Myslím, že ne. Vzpomínám si na uvedený případ Ministerstva průmyslu, že i když měli spisový plán, příliš na něj nedbali.

Takže zákon č. 97/1974 – žádná změna...

Podle mě ne příliš. Jenom postupně. Podle toho, když se dostal do spisovny nějaký odpovědnější nebo kvalifikovanější pracovník, tak pak ano, pak to bylo lepší. Ale třeba na Ministerstvu průmyslu jsme v sedmdesátých letech dělali ve třech lidech, dokonce i na dohodu. Tam jsme dokumenty zpracovávali v podstatě sami.

Pak jsi říkal, že jste dělali spisový plán pro Ministerstvo průmyslu... Dnes se archiváři snaží spíše vyhnout tomu, aby spisový plán pro organizaci vypracovávali sami, protože pokrýt a znát vlastně všechny agendy, které v tom úřadu jsou, vyžaduje, aby to dělal člověk, který je uvnitř dané organizace a ne ten, kdo je zvenčí. Ty jsi však zmínil, že jste

spisový plán psali sami. Bylo to tehdy obvyklé, nebo to byla spíš nějaká atypická činnost, kterou jste dělali třeba i na základě nějaké smlouvy a spíš výjimečně?

Spíše to bylo neobvyklé. Situace na Ministerstvu průmyslu nastala na tom základě, že kolegyně vedoucí Růžena Hlušičková tam znala pracovníci, kterážto byla manželkou docenta na vysoké stranické škole. Jinak si nevzpomínám. Snad až ještě na jeden spisový plán na Ministerstvu stavebnictví, také v polovině sedmdesátých let. Ale to jsme přirozeně dělali poměrně podrobný průzkum a chodili po hlavních odborech a zjišťovali, jaké typy dokumentů se tam objevují. Ale bylo to spíše výjimečné než pravidlo. A původci, kteří měli ukládání podle čísel jednacích, ti měli pouze textovou část – spisový řád a skartační řád.

Dokázal bys odhadnout, jak dlouho vám na jednom ministerstvu trvala příprava spisového plánu, když říkáš, že jste obcházeli odbory, zkoumali agendy, to je práce tak na půl roku, na rok.

Tak mezi půl rokem a rokem. Rok celý asi ne, protože to by nám nedovolili, chtěli to rychleji. Ale přes půl roku určitě. Spíše tak tři čtvrtě, osm, devět měsíců. Na průmyslu i na stavebnictví.

Potom od poloviny osmdesátých let se začaly prosazovat skartační rejstříky podle vzoru Slováků, kteří je velmi propagovali. Některé byly snad dokonce i velmi dobré. Máme je v naší sbírce spisových řádů a plánů. Teď si momentálně nevzpomenu, který byl nejlepší. Ale opravdu to nebylo špatně udělané. Nakonec spisový plán Ministerstva vnitra, tuším z roku 2002, je spíše taky skartační rejstřík než pravý spisový plán.

Na Ministerstvu kultury to bylo to samé. Také oni měli až donedávna rejstřík.

Říkám, někdy od 1984 se začaly prosazovat rejstříky. Čili bylo výjimkou, že jsme vytvořili některé spisové plány. Ale stejně se moc nedodržovaly.

Schvalovali jste spisové plány?

Schvalovali, to ano. Bylo myslím i v zákoně, že je schvaluje příslušný archiv.

Jak vypadalo tehdejší archivní prostředí? Třinácté komnaty, tajné chodby?

Tak například na vládě v Klárově ústavu, v kapli. Místo zastavěné také regály. Myslím, že je tam krásná freska na stropě a na stěnách. Tam je to takové ne tajemné, ale zajímavé. Tajné chodby tam, co já vím, nebyly. Ale jistě tam nějaký kryt vlada musela mít. To ano. Ale o něm se nikdo nezmínil.

Já bunkry potkávám běžně, v nemocnicích jsou normálně součástí...

To byl Výzkumný ústav A. S. Popova tady na Praze 4, za Policejní akademií. Lezlo se tam nějakým příklopem. Něco podobného jako trezory v bance. Našli jsme tam sekury a válenky.

Památkáři měli někde na Jezerce pronajatý sklep normálního činžovního domu a tam byl protiletadlový kryt ještě s německými nápisy na zdech. Takové ty těžké dveře, pákové... V nemocnici je dost morbidní návštěva. Sály jsou velké, jsou samozřejmě na to, aby pojaly pacienty. Plus jsou tam ty operační sály, které funkční asi nikdy moc nebyly. Tak je to takové polozařízené, polozničené. A do toho místnosti s nápisem márnice a podobně, a to všechno hluboko pod zemí, což působí depresivně.

Na vládě mají, respektive měli spisovnu v suterénu směrem k Vltavě. Teď tam mají pracovnu. Ale myslím, že dole už ani neukládají, že ukládají někde v přízemí. Nevím, že by tam měli něco opravdu tajného, dříve ovšem ano.

Když už jsme přešli k takovýmto tématům, jaké úsměvné vzpomínky máš, ať již k vládě nebo k dalším původcům?

Už jsem se zmiňoval o tom, jak v roce 1992 někdy na podzim, když zanikala federální vláda, tak vedoucí spisovny předala zcela neformálně razidla státních pečeti. To bylo tak, že jsem tam přijel, vzal razidla do větší tašky a odjel tramvají do Karmelitské, aniž bych pořádně tušil, co tam je. Až teprve v archivu jsem se podíval. Příští den se předávaly do trezoru v Karmelitské. Teprve Václav Babička zjistil, že je to materiál opravdu památečný. Některá razidla navrhoval třeba profesor František Kysela. Tenkrát mě nenapadlo, natož vedoucí spisovny, že by se měly převážet třeba autem. Nehledě na to, že auto stejně nebylo k dispozici, protože všichni už prchali z vlády pryč. Věděli, že tam přijde V. Klaus a přivede si s sebou svoje lidi.

Jinak nevím. Vypadalo to spíše tak, jak jsem mluvil o Ministerstvu průmyslu, jak jsme dělali v klenuté místnosti, kde to bylo samý prach a špína. To moc zábavné tedy nebylo.

Vzpomínáš ještě na nějaké jiné místnosti podobného rázu, starodávného, zaslého, tajuplného.

Například ve Štěpánské poměrně nová budova Spolku pro chemickou a hutní výrobu už z první republiky. Sklep tam byl tedy taky dost strašidelný, tmavý, bez oken a nevětraný, takže se v něm nedalo dlouho být.

Přímo na Federálním ministerstvu paliv to bylo celkem vzdušné. Jakž takž to tam ještě šlo. Až tedy na ten suterén. V roce 1992, když se ministerstvo rušilo, v něm byl umístěn sklad zbraní milice, ale už vystěhovaný. Bylo to taky dost takové tísnivé. Byl to poschodový, několikaúrovňový prostor, takže to bylo zcela nepřehledné.

Převládaly na institucích spisovny spíše v suterénech v podzemí nebo pod střechou na půdách.

V suterénech. Pod střechou si pamatuji finance. V zimě tam byla opravdu zima a v létě se nedalo vydržet. Je to tam obrovské, mají nejméně kilometr a půl. Na financích přirozeně měli také suterén, kde měli též spisy. A když přišel líjak, tak to plavalo, takže jsme si tam dávali prkna a po těch chodili. Zachránili jsme tenkrát s Alenou Noskovou nějaké spisy týkající se repatriace. Čili na financích to bylo také dost zajímavé a hlavně vlhké.

Stávalo se pravidelně, že pršelo a spisy na financích plavaly?

Ano, to se stávalo. Spisy vlastně neplavaly, ale na podlaze byla voda. Alespoň pět centimetrů, takže v polobotkách jsi tam nemohl.

Ostatně položme otázku: archiválie či dokumenty a voda? Povodně, zátopy. Setkal ses osobně se situací zatopení spisovny a dokumentů?

Před rokem 2002 si nedovedu vybavit, že by kromě těchto občasných přehánek někde vnikla voda. Spíše prasklo potrubí, což se stávalo. Třeba ve Smečkách na Českém úřadu bezpečnosti práce, ale to zažila spíše Milena Marešová. Jinak nevím, že by před rokem 2002 byly spisy zatopené. Rok 2002 ale zase stál za to.

Účastnil ses záchranných archivních prací za povodní 2002?

Ano, podávali jsme každý den zprávu o stavu, co se děje a co bylo zachráněno nebo zjištěno, že je zatopeno. Nejhorší to bylo na Invalidovně. Voda zde vystoupala do čtyř metrů. Zaplavily se dokumenty Federálního statistického úřadu, které jsme měli připravené za čtrnáct dní k převzetí. Voda stoupala až do prvního patra, kde bylo asi půl metru vody, takže zasáhla spodní regály. Zrovna tak jsme byli ještě s Michalem Ďurovičem ve Vojenském historickém archivu. Zde to bylo hodně tristní. Voda jim zaplavila i knihovnu. Také vystoupala do prvního patra, kde to bylo nejhorší. Jinak povodně zasáhly také Ministerstvo pro místní rozvoj, kde však šlo spíše o vodu z kanálů, která zaplavila spisovnu hodně hluboko, někde ve druhém suterénu, ale jenom asi do půl metru. Zde byly zase zničeny mzdové listy federálních ministerstev, ne tedy všechny, ale poměrně dost, což je škoda, protože donedávna na ně byly často dotazy.

Ministerstvo zemědělství...?

Ano. Povodeň tam zasáhla také. Jednalo se o druhý nejhorší případ. Dokonce zde visely na trubkách balíky, naštěstí hlavně účetních dokumentů. Ale jinak byl zaplavený do výše asi dvou metrů dvorek a suterény. Byla tam uložená myslím pozemková reforma, tak ta taky dostala. Povodeň zaplavila budovu asi do zmíněných dvou metrů, takže přízemí bylo pod vodou a také v prvním patře byla voda. Průmysl taky, ale ne v takové míře, nebylo to tak zlé. Doprava snad ani ne. Tam jsem ani nebyl.

Na jaké úřady jsi chodil osobně zachraňovat spisy?

Na Federální a Český statistický úřad, na Ministerstvo průmyslu také, pak to převzal Franta Frňka. Na zemědělství jsme se podíleli jenom pro zmapování situace. Zde poté zachraňovala Jana Pšeničková.

Chodilo tehdy vícero lidí, než kteří se normálně věnovali předarchivce? Předpokládám, že při povodních asi ano, že pomáhal, kdo mohl.

Oddělení Michala Ďuroviče. To ale spíše po technické stránce: radili, co se zaplavenými dokumenty dělat. Jinak čtvrté oddělení – Frňka, Štverák, Brom – ten byl tehdy ještě na pátém oddělení. Z ostatních oddělení, myslím, paní ředitelka někoho vyčlenila, ale nebylo to v nějaké masové míře.

Dostali jste očkování v té době?

Ano, očkování proti žloutence.

V čem přesně spočívala záchranná práce dokumentů během povodní? To už byly zatopené spisy a vy jste rozhodovali, co by mělo být akutně převezeno do mrazíren a na druhé straně co není tak podstatné a co může být určeno ke zničení? V podstatě jste činili takový výběr dokumentů v mimořádné situaci?

Ano. A také jsme vytahovali balíky zatopených dokumentů, pokud šly vytáhnout, protože byly nasáklé a úplně nacpané do regálů, že to někdy ani nebylo možné. Pomáhali vojáci. Třeba na Staroměstském náměstí (Ministerstvo pro místní rozvoj, bývalé Ministerstvo obchodu). Jinak na statistice se kupodivu povedlo zachránit a i zrestaurovat tuším nákladem asi 600 000 Kč výsledné zprávy Federálního statistického úřadu a další materiály. Máme je nyní v parádních deskách, ale spravuje je čtvrté oddělení, protože novější písemnosti po roce 1992 spadající pod páté oddělení nebyly snad zasažené. Bohužel na místním rozvoji jsme museli vyhodit ony mzdové listy, což tedy archivní materiál není, ale pro lidi by to znamenalo dost pomoc.

Naše rozhodování hodně vycházelo z toho, jak moc byly materiály zasažené. Pokud byly jakžtakž čitelné, tak se dávaly zmrazit. Nebylo možné ani pořádně prohlížet, jestli se jedná o „S“ nebo archiválie, tak jsme radši vzali všechno. Nejednalo se však o velká množství dokumentů.

Co materiály soudu, třeba Státní soud?

O tom moc nevím, protože to si dělala Alena Šimánková a Alena Nosková. Vím jenom, že tam jely snad na lodičce pod trojským Mostem barikádníků.

U Státního soudu jsou některé spisy pokryté krustou bahna. Nastal podobný případ i na jiných dokumentech?

Na zemědělství jich takových bylo dost. Ale na statistice také.

Jak jste pak určovali, co v tom balíku je? Jestli zachránit, nezachránit, když dost dobře ani nebylo možné určit obsah balíku?

No, podle stupně, jak byly písemnosti zaplavené. Jestliže vypadalo, že jsou už úplně rozmočené, tak se vyhodily. Jestli se zdálo, že jsou jenom tak trošku

zvarhánkovatěle a zvlhlé, tak se balík rozdělal, aby dokumenty trochu proschly a nechaly se. Jasně, když člověk viděl, že tam jsou nějaké běžné účty, tak se balík vyhodil.

Jak dlouho jste se s povodní potýkali?

Povodně byly v srpnu; následky jsme řešili do podzimu určitě, ...do listopadu, ale práce pokračovaly ještě v roce 2003, kdy se zase vozily některé spisy již vysušené.

Nastaly ještě nějaké jiné krušné chvíle, jiné krizové situace během Tvé archivní kariéry?

V šedesátém osmém například. V těchto změnách to bylo vždy napjaté...

Nebo když nebylo místo a musel jsi odmítat, o čems věděl, že bylo nutné zachránit. V polovině osmdesátých let, ten tzv. stopstav. Občas jsme něco vzali a nacpali na Břevnov, někam, kde se archiválie daly strčit, ale jednalo se řádově o metry, do takových pěti metrů. Větší celky se vzít nemohly.

Nebyly někdy obavy o Státní ústřední archiv, případně Národní archiv během jeho existence, že by byl zrušen nebo organizačně přivtělen někam jinam, rozkulačen apod.?

To snad nebyly. Akorát byl za doktora Vrbaty spor o to, jaká to má být instituce – jestli tedy také výzkumná či taková pracovní, správního charakteru. Vrbata prosadil, že i výzkumná, vědecká.

Kdy to bylo?

Možná, že už to bylo vloženo do zákona v roce 1974. Jinak se na nás pohlíželo spíše jako na správní úřad, ne jako na vědeckou organizaci.

Teď myslíš koho? Ministerstvo vnitra, vědeckou historickou obec?

Ministerstvo vnitra hlavně. Vědecká obec také. Historický ústav jistě. Na Kollmanna tak přirozeně nehleděli, rovněž na první oddělení, snad ani ne na druhé oddělení.

Jak jste se na tuto situaci a na své povolání dívali vy jako archiváři? (nemám na mysli nyní dr. Kollmanna) Vnímali jste sami sebe spíše jako

úředníky, kteří v rámci skartačního řízení atd. vykonávají jisté správní funkce, úřední funkce, nebo jste vnímali sami sebe také jako historiky, respektive vědce?

Jako vědce asi rozhodně ne, protože na to moc času nebylo. Alespoň mohli mluvit za sebe. Zkoušel jsem občas něco napsat, ale byly to spíše materiálové články. Na nějakou soustavnou vědeckou práci by asi čas byl, ale to bych musel více přemáhat a vlastní archivní práce byla tak členitá, že jsi už pak na vědu moc chuť ani neměl. Protože to bylo takové různorodé, pořád se někde něco dělo, na původcích, takže se k nim muselo jít zasahovat, aby se zachránily materiály. Spíše jsme to brali tak, že je nutné zachránit, co se dá. To byla hlavní náplň práce.

Ale přitom, když se člověk podívá na to, co jsi psal od sedmdesátých let a především pak v osmdesátých a devadesátých letech, tak jsi napsal spoustu článků, například ohledně nových nosičů informací, přirozeně také o výběru dokumentů, což je Tvoje kardinální téma. Je z nich mimo jiné patrné, že ses orientoval v nejnovějších tendencích na poli nových informačních počítačových technologií, které byly obzvlášť v našem sovětském bloku jednak velmi pozadu vůči západnímu vývoji a jednak byly informace obtížně dostupné. Viděl jsem v jednom textu, že jsi odkazoval na stav informačních technologií v Japonsku. Musel ses v tom nesporně orientovat.

Nevím, že bych něco takového napsal. Něco ano. Ale šlo spíše o shrnující studie. Nebylo to žádné novum. Na můj zájem o nové informační technologie působilo, že s archivem spolupracoval Vladimír Smetáček, který se zabýval později i automatizovaným překladem a pokoušel se vytvořit jakýsi tezaurus. Také se sestavoval zemědělsko-lesnický tezaurus. Pak s námi spolupracoval i Petr Piřha, který se zase zabýval matematickou lingvistikou. Tak spíš s nimi. Odkaz na stav v Japonsku – to byla asi umělá inteligence. Tenkrát Japonci tvrdili, že se asi do roku 2000 opravdu povede sestavit umělou inteligenci, že počítače budou pracovat samy. Myslím, že se jednalo o teorii řízení. Tuším, že to bylo publikováno v časopisu „Organizace a řízení“. Pak jsem hodně čerpal z východních archivních časopisů, také z německých. Gazette des archives byla spíše na okraji, protože to už jsem francouzštinu zapomněl. Jejich resumé jsem však sledoval. Ale nevím, že by to bylo něco takového odborného, spíše pro seznámení se s problematikou.

Na koho rád vzpomínáš z těch mnoha desítek let, co jsi prožil v archivu a také u desítek ba možná stovek původců? Kdo Ti utkvěl v hlavě jako postava zaznamenání hodná, zajímavá?

Ze začátku profesor Zdeněk Fiala. Měl opravdu široký rozhled, jenž se dneska už asi nevidí. I když jednou jsme se s ním dostali do sporu. Myslím, že i společně s Alenou Noskovou. Někdy v šedesátém osmém se konal kongres archivářů. Měli jsme pro něj napsat, co by se mělo zlepšit v archivním studiu. Mě napadlo akorát to, že se málo přednáší novodobá diplomatika nebo spíš pořádací systémy. My jsme tenkrát již měli zkušenosti, že se bohužel pomocí pravidel diplomatiky, která má základy v 18. století, všechno zvládnout nedá. Prof. Fiala sám pracoval v Archivu Ministerstva vnitra ještě před vznikem SÚA, ale pak přešel na fakultu. Takže archivní práci znal. To zcela jistě. Ale do 1954, 1952, kdy odešel, nebyly archivní pětiletky a nezpracovávalo se v duchu co nejdřív a co nejlíp, tedy vykázat co nejlíp běžných metrů zpracovaných – ať je to jakkoliv–, aby byly zpřístupněné. Z hlediska dnešních kritérií pro zpřístupnění, pro inventáře by takový postup byl asi dost otřesný. Tedy se mně speciálně zdálo, že o archivních pořádacích systémech mnoho přednášeno nebylo. Je však možné, že měl pravdu, že jsme měli více studovat a sami si pravidla a zásady diplomatiky aplikovat na archivní materiál. Bylo by to asi zdlouhavější, ale stálo by to za to.

Jinak ředitel Vrbata nebyl nijak špatný. Lidsky byl rozhodně dobrý. Bral se za zaměstnance. Nevím, že by někoho vyhodil kvůli politickému přesvědčení.

Vedoucí Růžena Hlušíčková se také snažila udržet oddělení pokud možno bez nějakých vnějších vlivů. Alenka Nosková také. Nastoupili jsme vlastně souběžně. Já ji znal ještě z fakulty. Pak ti mladší. Na každého se v podstatě dá vzpomenout něčím dobrým.

Vzpomínáš na nějaké osobnosti ze strany původců, institucí, kteří byli ve spisovnách? Napadá Tě někdo, kdo v materiálech uložených ve spisovně skutečně něco, co bude mít historickou hodnotu za padesát let? Někdo, kdo spisovou službu prostě nevnímal jako nějaké nutné zlo a prostředek obživy, ale jako jakési poslání?

To si tedy nevzpomínám. Akorát na Tomáše Fialu, který přešel na archivní správu jako metodik pro předarchivní péči a který předtím působil na Ministerstvu průmyslu. Ale bral to spíše tak bohémsky. Byl rozhodně schopný, byl i na stáži v Public Record Office ve Velké Británii. Takže znal problematiku, ač byl školením filozof.

Pak snad už ke konci osmdesátých let a spíš už v devadesátých letech paní Libuše Maxová, která byla vedoucí správního archivu Ministerstva průmyslu a která ještě doposud pracuje na financích. Ta byla odborně rozhodně dobrá.

Co třeba Tvoji kolegové z „archivních dvojic“, se kterými jsi chodil na skartace? Byli to Tvoji soudruzi v dobrém slova smyslu.

Byla jím akorát vedoucí Růžena Hlušičková. Šlo tak o čtyři roky, protože pak už jsme přešli na samostatné oddělení.

Ještě bych měl zmínit Danu Retichovou, která vedla spíš správní agendu oddělení a spravovala Federální ministerstvo zahraničního obchodu, anžto tam byla dříve zaměstnaná. Její manžel působil za války v Londýně. Byl tam jako pozemní telegrafista u letectva, takže není vedený v seznamu letců, ale je účastník druhého odboje. Už dávno umřel. Dana ještě pořád žije, možná by stálo za to, ji také vyzpovídat. Ale už jsem ji dlouho neviděl.

Dr. Kollmann, i když byl někdy silně ironický, byl docela přátelský. Dr. Šamberger byl zkrátka vedoucí. Pak byl ale v sedmdesátém při prověrkách vyhozen, čili už tedy neměl ředitelskou pravomoc, tak se s ním už dalo jakž takž mluvit, ze začátku ne. Když se zrušila Hlavní správa tiskového dohledu, tak nám předali kus fondu Bohumila Laušmanna, uspořádaný podle jejich kritérií, tzn. podle určitých písmen a čísel, na které pak odkazují v kartotéce, kterou mají na Struze. Týkalo se to hlavně jmen. Musel jsem fond přemanipulovat. Bohužel jsem ani nevěděl, že nějaká kartotéka existuje, jinak bych zachoval alespoň nějaké původní členění. Udělal bych to paralelně. Tenkrát v roce 1968 se psalo v souvislosti s Laušmannem i tom, že ho unesli z Vídně a že umřel na Ruzyni. Psala o něm Lidová demokracie nebo Práce, tuším. Tak jsem to do úvodu napsal a Šambergera to velmi naštvalo a napsal mi: „Přepracovat. Odkdy je pro s. Žabku novinový článek historickým pramenem?“ Myslím, že už svůj názor změnil, totiž že novinový článek historický pramen je. I když se musí brát opatrně.

Karel Bolomský – s ním byla legrace taky. Tomáš Kalina, toho ho bavila spíše informatika. Václav Babička, jistě, byla s ním také legrace, ale držel se vždy zpátky. Jinak byl velmi systematický, vše promýšlel do hloubky a jeho články jsou stále rozhodně přínosné. Drahoš Jančík, nyní profesor Jančík, také u nás chvíli pracoval a byl zcela bezproblémový.

Jaký měli například právě Václav Babička, Zdeněk Šamberger (u Jaroslava Vrbaty o tom není pochyby) vztah k předarchivní péči,

k výběru dokumentů? Považovali jej za významnou činnost v rámci archivnictví?

Vrbata rozhodně ano. Protože na tom chtěl postavit svou kandidátskou práci. I když sám měl praxi z okresního archivu tuším v Liberci nebo v Jablonci, ale v SÚA potom už vedl 2. oddělení do roku 1968, takže přímo v terénu nepracoval. Spíše to bral tak teoreticky a na základě svých dřívějších zkušeností. Že by s námi zašel k původcům, to rozhodně ne, protože neuznával příliš práci přímo na institucích. Jak říkám, byl spíše teoretik.

Dnes již prosazujete, že dokumenty mají připravit původci. Což je přirozeně správné. Situace se změnila i v tom, že obsazení správních archivů je kvalitativně mnohem lepší, než bylo. To se, myslím, srovnat nedá. Je správné, že přenášíte hlavní tíži práce, přípravy na původce a sami jenom určujete hlavní směr. Ale myslím, že pak zase nemáte přímo styk s materiálem. I když poté v archivu, když se materiál trošku zpracovává, styk s ním už dostanete.

Pojďme ke kauzám...

Ze současné doby mohu zmínit karlovarské dluhopisy. To je případ, který je podle mě mrtvý, protože nemá opodstatnění. Advokát Fagan si na něm prostě zase jenom dělal popularitu. Kolega Zbyšek Stodůlka našel pokračování od padesátých let až do roku 1997, kdy snad kauza částečně skončila. Již v roce 1982 tyto a podobné dluhopisy, karlovarské speciálně, byly splacené z milionu a půl, zbývalo asi 360 000 dolarů. Ale není pravda, že nebyly zaplacené. Zrovna tak se to týká státních dluhopisů z roku 1923. Teď jsem četl v Lidových novinách článek, že má kdosi vylepené státní dluhopisy v kanceláři právě z roku 1923 a že nejsou splacené. Ale jsou splacené. Čili je to zábavná historka, ony karlovarské dluhopisy nebo obligace, jestli se tomu tak dá říkat. Ukazuje se na ní, jak je dobré určité dokumenty zachovat. Zbyšek sám mi říkal, že tam viděl kopii dluhopisu a že jej zaujala. Jinak bohužel referenti na financích zřejmě kolem roku 2000 dluhopisy vyhodili. Řekli si, že zřejmě už nemají cenu.

Navrhli vlastně celý spis se skartačním znakem „S“; měl být vyřazen, ale Zbyšek ho ze skartu nakonec vytáhl, takže se zachránil.

Ale to je právě to, že oni neberou ohled na obsah spisů, natož aby se seznámili se spisovým plánem. A písemnosti, jež jsou starší řekněme 10 let, i 5 let, tak vyhazují bez milosti. Myslím, že Kollmann napsal, že provozní lhůta dokumentu je asi 4 roky. Ale u některých jsou to desítky let. Zrovna u dluhopisů, když se splácí takovou dlouhou dobu.

To ovšem pan doktor Kollmann ještě nepracoval s obdobími Evropské unie, s dotačními programy, protože u nich by musel lhůtu přiměřeně prodloužit.

Tam je to minimálně 15 let.

Jak se díváš na případ sčítání obyvatel? Ty sám jsi říkal, že jsi spravoval fond Českého statistického úřadu a Federálního statistického úřadu. Jak hodnotíš jejich dokumenty: jak výsledky sčítání, statistiky, které vytváří onen úřad (u nich je to nepochybné), tak především samotné sčítací archy z jednotlivých sčítání? Myslíš si, že by měly být všechny zachovány a ze všech sčítání obyvatel? Nebo například jenom jednou za 30 let?

Rozhodně zachovat, protože podle toho, co vím, ze sčítání třicet a padesát jsou to prvořadě dokumenty pro etnografii, pořád se využívají, ale mají i správný význam. Hledal jsem myslím pro Richarda Adama ve sčítání osmdesát, tedy jenom z čistě správního hlediska, jeho bydliště. Ale rozhodně je pak možné dokumenty sčítání vytěžít i matematickými metodami.

Ze sčítání jsou zachované výsledná, ale již anonymní databáze, ze které se nic moc nepozná a se kterou se hlavně už nedá dál nic asi dělat. Někde jsem četl, že když jsou zachované prvotní podklady, tak je z nich možné těžit stále a stále a používat nových metod a nového softwaru. Ale takto, když se vlastní sčítací operáty vyhodí, tak s anonymizovaným zbytkem už asi nelze dělat vůbec nic. Ani pro správní účely se nedá použít.

Sčítání 2000 již předseda ČSÚ Outrata nechal zničit. V sedmdesátých a osmdesátých letech se také vyhazovalo, ale jenom proto, že nebylo místo.

Zachované sčítání 1991 je důležité, protože se jednalo o první sčítání v novém společenském systému. Ale je to rozhodně škoda.

Co tě potěšilo celkově za těch v roce 2012 dovršených padesát let v archivní službě? Z čeho jsi měl radost? Třeba si vzpomínám, jak jsi vyprávěl, že jste hráli ping-pong na chodbách břevnovského kláštera. Tak to asi byla radost. Taková malá radost...

Jak nás tam nacytal ředitel Vrbata a Kája Bolomský ho odehnal mávnutím ruky a on opravdu odešel. Ale pak nám přirozeně vedoucí Růžena Hlušíčková vynadala a už se to tam nesmělo provozovat. Radost... Ale nebylo to tak špatné. Hlavně když člověk nemohl vzít do archivu materiál, který by chtěl, tak to byla spíš žalost. Když se povedlo něco převzít, tak ano, tak to byla zase celkem radost.

Kdybych položil nietzschovskou otázku, kdybys to měl všechno prožít znovu, úplně stejně tak, jak jsi to prožil, tak bys radostně řekl ano, rád to znovu prožiju. Nebo by ses spíš zarazil a... - radši jinak.

Pravděpodobně ano, ale věnoval bych se více studiu jazyků. Dixi et salvavi animam meam.

Rozhovor proběhl dne 1. prosince 2011 v Národním archivu.

Rozhovor vedli Mikuláš Čtvrtník a Karolína Šimůnková, dále byli přítomni Michaela Munková, Jan Kahuda a Pavel Koblasa.

ROZHOVOR S MGR. ZDENOU BENEŠOVOU

Proč jste se stala archivářkou? Co vás vedlo k povolání archiváře? Vystudovala jste archivnictví jako obor?

Nevystudovala jsem archivnictví, ale divadelní vědu a češtinu na Filozofické fakultě UK a archivářem jsem nikdy být nechtěla. Chtěla jsem být dramaturgyní v divadle. Divadelní vědu jsem vystudovala, protože jsem se seznámila, někdy v roce 1966, s panem doktorem Krausem,¹ dramaturgem Divadla za branou. To bylo divadlo, které mě vlastně přivedlo k divadlu. A on mi rozmluvil studium divadelní dramaturgie na DAMU a přemluvil mě, ať jdu studovat divadelní vědu na Filozofickou fakultu, že to má vyšší úroveň studia. Ukázalo se, že byl tento obor dva roky zavřený a první rok, kdy se po mé maturitě otevíral, byl rok 1969. Takže já jsem se při posledních „normálních“ přijímacích dostala v roce 1969 na Filozofickou fakultu, stále s tím, že chci být dramaturg v divadle. Bylo to dvouoborové studium, tak jsem si k divadelní vědě přibrala češtinu.

Ale v roce 1970 se situace změnila. Nastoupila opravdu tvrdá normalizace, polovina profesorů, kteří nás učili na divadelní vědě, musela odejít, a stačil mi další rok na to, abych pochopila, že nechci být dramaturgyně, protože se z tohoto krásného povolání stal slouha moci. Byla to funkce, která se rapidně změnila. Já jsem před sebou viděla obraz Karla Krause, který byl skvělý dramaturg, který s režiséry pracoval na textech a dělal svěbytné divadlo. A to, abych byla někde v divadle a rozhodovala, že mám vybrat pět titulů ze socialistických zemí, tři klasiky a dvě současné údernické hry, to samozřejmě nebylo vůbec žádným mým snem.

Divadlo za branou zavřeli v roce 1972. Nastoupila jsem do něj na praxi poslední rok, než byla ukončena jeho činnost. V té době jsem o něm psala seminární práci a zároveň, protože jsme věděli, že už má divadlo na kahaníku, jsem vozila na Větrník na kolej všelijaké materiály divadla, které jsem na kolej

¹ Karel Kraus (28. 1. 1920), dramaturg a překladatel. Dramaturg Beskydského divadla (1944/45), Divadla na Vinohradech (1945–1950), Divadla satiry (1955/56), Národního divadla (1956–1961). 1961–1965 zaměstnán v Divadelním ústavu Praha, 1965–1972 dramaturg Divadla za branou. Od roku 1972 zaměstnán mimo divadelní oblast. Od roku 1990 do roku 1994 dramaturg Divadla za branou II.

přepisovala pro režiséra Otomara Krejčů,² protože nebyly xeroxy ani jiná podobná technika. Dělal jsem rešerše zahraničních kritik a podobně, protože jsme nikdo nevěděl, co se s divadelním archivem stane. Tehdy jsem poprvé přišla vlastně k něčemu, čemu by se dalo říkat divadelní archiv. Naštěstí se nakonec naše obavy ukázaly jako mylné, protože policii zajímali lidé, ale nikoli archiv. Archiv pak byl umístěn dokonce tady u nás (v Archivu Národního divadla) a uschován.

V Divadle za branou jsem se seznámila s Hanou Konečnou,³ dramaturgyní, která byla v roce 1972 za trest umístěna do Archivu Národního divadla. Říkám za trest a tak to také bylo. Oni si mysleli, že se jí tím vlastně pomstí. V této době nemohla nikde pracovat jako dramaturgyně, protože nebyla ideově vhodná a měla skvrnu Divadla za branou - a už předtím byla vyhozena z Divadla J. K. Tyla v Plzni. Jenomže ona vzala pobyt v archivu v podstatě jako poslán.

Archiv Národního divadla byl v dost špatném stavu. Dostala jsem se do něj tak, že se někdy na jaře 1974 v archivu uvolnilo místo. V té době jsem měla už vyjednáno, že půjdu pracovat do kulturního střediska v Praze v Ďáblicích. Byla jsem domluvená s panem ředitelem, že druhý den pojedou podepsat smlouvu. Hanka mi tehdy volala o půlnoci na kolej, že se v Archivu ND uvolnilo místo a že by stála o to, abych nastoupila. To bylo někdy v dubnu, takže já jsem ještě neměla hotový ročník, ani dodělanou diplomku. Jak jsem uslyšela, že místo je v Národním divadle v archivu a ještě s ní, tak jsem samozřejmě druhý den ráno velmi pokorně volala panu řediteli a říkala jsem: „Prosím Vás, nezlobte se. Nastoupím do Archivu Národního divadla.“ Byl velkorysý. A tak jsem nadšeně nastoupila do Archivu ND ještě jako studentka v dubnu 1974 a od té doby jsem z něj neodešla.

Kdo vás ovlivnil jako pedagog?

V první řadě to bylo Divadlo za branou a Hana Konečná a Karel Kraus.

² Otomar Krejča (23. 11. 1921 – 6. 11. 2009), herec a režisér. Herec v Jihlavě, Kladně, 1945–1946 v Divadle E. F. Buriana, 1946–1951 v Divadle na Vinohradech, 1951–1965 herec a režisér činohry Národního divadla, 1956–1961 šéf činohry Národního divadla. 1965 založil Divadlo za branou, které bylo zrušeno v roce 1972. 1973–1976 režisér Divadla S. K. Neumanna, poté působil v zahraničí. 1996–1998 opět režisér činohry Národního divadla.

³ Hana Konečná (5. 6. 1938 – 7. 11. 1999), teatroložka. Vystudovala dramaturgii a divadelní vědu na DAMU, pracovala v divadle v Příbrami (1959–1960), 1961–1969 dramaturg Divadla J. K. Tyla v Plzni, 1969–1972 Divadla za branou. Poté umístěna do Archivu Národního divadla, k dramaturgii se vrátila 1990–1991 v Divadle E. F. Buriana.

Na škole mě nejvíc ovlivnili dva pedagogové, jedním byl pan profesor František Černý,⁴ hlavně svým vztahem k českému divadlu, k historii českého divadla, a také to byl můj školitel. Téma mé diplomové práce bylo „Karel Čapek jako dramaturg a režisér v divadle na Vinohradech“. O tom se málo vědělo. Byl na Vinohradech tři roky. Ani bych dneska neměla odvalu si svoji diplomku přečíst. Ale přeci jenom v ní bylo vidět moje směřování k práci s textem. A pak mě hodně ovlivnil Milan Lukeš svou neuvěřitelnou jak odbornou tak pedagogickou kvalitou.⁵ Byl to jeden z kantorů, který nám všem dal hodně například z hlediska divadelní praxe. Nejenže přednášel Shakespeara, ale vedl s námi i tzv. kritický seminář, kdy jsme měli recenzovat jednotlivá divadelní díla, inscenace, představení, která jsme navštěvovali. To byl mimořádně inspirující a chytrý muž.

Ráda bych se ještě vrátila do doby střední školy, kdy úplně největší vliv, mimo těchto tří nebo čtyř lidí, na mě měla paní profesorka Zlámalová, naše pedagožka v Chomutově na SVVŠ, Střední všeobecně vzdělávací škole. Bylo to tříleté studium, něco jako gymnázium, ale do něho to mělo daleko. V Chomutově byla jenom matematicko-fyzikální větev, vůbec nechápu, jak jsem ji mohla vystudovat, vždycky jsem inklinovala samozřejmě k humanitním oborům. Profesorka Zlámalová nás měla na češtinu, zdůrazňuji, že šlo o léta 1964 až 1967. To byla úžasná doba, obrovský kulturní boom. Ale podotýkám, malé matematicko-fyzikální kvazi gymnázium v Chomutově, to znamená na malém městě. Paní Zlámalová opustila Prahu kvůli svému muži, protože nesměl v Praze učit, takže s ním přišla do Chomutova. Uměla asi šest řečí. Díky ní jsme perfektně věděli, co je Činoherní klub, co je Divadlo za branou, znali jsme současnou poezii, současný film. Byla důležitá i v tom, že nás všechny, i matematiky v naší třídě, kluky, co skončili jako jaderní fyzici, dokázala opravdu naučit i to, že existuje i něco jiného než je fyzika, chemie a matematika, a to byl myslím velký úspěch.

⁴ František Černý (21. 2. 1926 – 12. 6. 2010), teatrolog, historik českého divadla a pedagog. Vystudoval na FF UK estetiku a slovanskou filologii. 1949–1951 zaměstnán v Ústavu pro českou literaturu, 1953 se stal docentem na DAMU, 1956 založil Kabinet pro studium českého divadla, který vedl do roku 1969. Od roku 1960 učil na FF UK (oddělení dějin a teorie divadla), 1968 jmenován profesorem, 1990–1991 děkan. Autor mnoha desítek teatrologických publikací, hlavní redaktor čtyřsvazkových Dějin českého divadla.

⁵ Milan Lukeš (14. 12. 1933 – 22. 9. 2007), teatrolog, překladatel. V roce 1955 absolvoval katedru divadelní vědy a dramaturgie na DAMU, působil jako pedagog na FF UK. Překládal zejména anglickou a americkou dramatickou tvorbu, byl autorem řady knih, především o alžbětinském divadle. 1985–1989 šéf činohry Národního divadla. 1989–1990 ministr kultury.

Přejděme k tématu Archivu Národního divadla. Co je to vlastně Archiv Národního divadla? Jaké základní fondy jsou v něm uloženy? Jaké základní činnosti vykonává? Jakým způsobem se například liší od standardních spisoven, které najdeme na úřadech?

Možná bych začala tím, jak vypadal archiv dříve a jak vypadá dnes. Tak dojdeme k tomu, co vlastně archiv dělá.

Když jsem v roce 1974 do Archivu ND nastoupila, tak archiv sídlil v historické budově. Jeho základní místnost, a to i pro lidi, kteří přicházeli z venku a něco od něj chtěli, byla tam, co je dnes vrátnice, když jdete zadním vchodem do divadla. To už samo o sobě svědčí o tom, jaký to byl prostor. Tak to byla hlavní místnost. Pak jsme měli spoustu dalších místností, rozstrkaných různě po divadle. Například ta, kde jsem začala pracovat já, byla pod orchestřištěm. Šlo se tam šílenými chodbami, kde nad vámi visela různá vedení a roury. Okno jsem měla do šílené Divadelní ulice. A pak jsme měli různé sklady i v doplňovací budově v různých patrech. Bylo to opravdu složité.

Vedoucí tam byla paní Pavlová, která dříve pracovala na správě opery a na správě činohry a po čase ji odsunuli do archivu. Rozhodně neměla žádné archivní ani teatrologické vzdělání. A jak říkám, byla tam paní Konečná, která byla vlastně prvním zaměstnancem v Archivu ND, který měl vystudovanou divadelní vědu a dramaturgii. Kromě ní tam pracovala paní Krahulíková, báječná žena, bývalá tanečnice. V archivu pracoval také Martin Šrubař, náš kolega, který do něj přišel rok přede mnou. Žádná jiná odborná síla než Hana Konečná v archivu nebyla.

Archiv také nebyl veden stejným způsobem jako dnes. Byl místem, kam se uskladňovaly věci, které někdo odložil. Systém byl hodně prapodivný. Před námi byl v Archivu ND archivářem pan Anton, kterého já pamatuji z doby, kdy jsem studovala, úžasný člověk. Všechno našel, všechno věděl. Mělo to jediný problém. Ve chvíli, kdy odešel do penze, tak se nenašlo nic nebo velmi málo, protože materiály byly uspořádány takovým zvláštním způsobem. Kde bylo místo, tam se něco vrazilo. Osignované nebylo kromě knih nic. To jsme dělali až při stěhování. Dokumenty byly uspořádány abecedně, podle názvu inscenace, čili opět velký problém. A navíc se dělaly nesmyslné činnosti, například se výstřižky a fotografie lepily. To jsme pak pracně odlepovali, alespoň ty fotografie. Za prvé to zabíralo všechno strašně místa a za druhé to nemělo žádný systém. Archiv nebyl vedený tak jako dnes, že bychom měli badatelské dny pro veřejnost, že bychom sloužili veřejnosti v tom rozsahu, jako je to nyní. Archiv byl spíše takovým odkladištěm materiálů a zároveň také občas odkladištěm lidí. Znáte to: když to nejde jinam, tak se to dá do archivu.

Příchodem Hanky Konečné, kterou tehdejší stav poměrně hluboce štval, tam nastal přeci jenom úplně jiný vítr. S tím, že jsem tam potom přišla já jako posila, tak docházelo ke střetům s paní Pavlovou, která měla najednou pocit, že tam chceme zavádět jakési podivné móresy. Věděly jsme, že se v archivu musí utvořit nějaký pořádný systém. Je však pravda, že v tehdejších prostorách Archivu ND to prostě nešlo.

V archivu se shromažďovalo ke každé inscenaci v podstatě to co dnes: kritiky, fotografie, divadelní text. Knihovna nefungovala tak jako funguje nyní. Knihy se nenakupovaly. Prostě tam občas někdo něco daroval, přinesl Aloise Jiráka, kterého už nechtěl mít doma, a tak v podobném duchu.

V podstatě jako zázrak se ukázala nutnost archiv vystěhovat. Tím jsme se přiblížili pomalu k roku 1977, kdy se musela celá budova Národního divadla vyklidit. Poté došlo k odstřelu tehdejší doplňovací budovy vedle Národního divadla na místě, co nyní stojí nová doplňovací budova, kde jsme také měli knihovnu a podstatnou část různých archiválií. Tehdy se rozhodlo, že Národní divadlo pro archiv, pro účtárny a pro podobné útvary dostane Anenský areál. Musím říct, že to byla jedna z nejstrašlivějších záležitostí, co jsem kdy zažila. Ten archiv jsme celý sami balili, balíky nás učil vázat dramaturg pan Karel Kraus, o kterém jsem tady mluvila. On je totiž původním povoláním vyučený knihkupec a ti se učili vázat balíky takovým zvláštním způsobem. Dodnes to umím, protože těch balíků bylo nepředstavitelně. Naučil nás je balit tak, aby se nerozvázaly. Tak jsme to všechno zabalili a pak byla vyčleněna v divadle parta asi čtyř pět mužů, kteří materiály stěhovali. My jsme je v Anenském areálu zase potom rozbalovali.

Strašné bylo, že když jsme museli opustit prostory staré doplňovací budovy, tak nové prostory v Anenském areálu nebyly ještě hotové. Taková klasika. Takže se to všechno stěhovalo nadvrát. Nejprve se materiály vytahovaly do kopule střechy Národního divadla, kde byl jediný velký volný prostor pro to šílené množství balíků. Nevím, jestli jste někdy byli na jevišti a viděli tahy, které jsou vzadu a kterými se např. části dekorací vytahují do provaziště nahoře. Těmito jevištními tahy se balíky tahaly nahoru. Až se poté konečně vystěhovala Tiskárna Svoboda, která byla v Anenském areálu před námi, a konečně se tu vymalovalo a nakoupily se regály, tak se z kupole Národního divadla vše zase stěhovalo dolů, vozilo do Anenského areálu a tady se to ukládalo do regálů.

Hrůza stěhování byla však pro archiv zároveň jedním z nejdůležitějších momentů, protože tenkrát se poprvé objevila možnost, že materiály, co patří k sobě, můžeme seskupit na jedno místo a vymyslet způsob, jak je nově uspořádat, aby byly lehce dohledatelné. Při stěhování docházelo k neuvěřitelným věcem. Například jsme vybourali regál, na kterém byly knihy. Ukázalo se, že ve zdi je

obrovská zamčená skříň. Když jsme skříň vypáčili, protože nikdo nevěděl, kde je klíč, ukázalo se, že jsou tam uložené vzácné knihy, kostýmní návrhy, fotografie. Ukazuje to na způsob, jakým se tehdy ukládaly materiály do archivu. To znamená: zaplnila se skříň, pak se zavřela, a protože už nebylo jiné místo, tak se před tu skříň postavil regál, jenž se zaplnil knihami nebo fotkami. Takové objevy jsme tehdy dělali. Byla to úžasná záležitost. Ale o dobrém fungování archivu nemohla být ani řeč.

Všechny materiály jsme tedy přestěhovali sem do Anenského areálu. Stěhování trvalo se vším balením asi tři čtvrtě roku. Archiv byl v tu dobu samozřejmě zavřený. Tehdy nebylo jiné řešení, protože z Národního divadla zůstaly vlastně jenom obvodové zdi.

V Anenském areálu jsme dostali dvě velké a jednu malou místnost. Kde je dnes badatelna, tam tehdy seděla vedoucí archivu, kterou se mezitím stala Hana Konečná. To je důležitá věc, na kterou jsem zapoměla. Když odešla paní Pavlová do penze, tak se nějakým zázrakem podařilo, že Hanka Konečná obloudila vedení Národního divadla, přestože její kádrový profil byl strašný. Pro mě jediné vysvětlení je, že pozice vedoucí archivu byla pro ty nahoře nic. Byla v té době poměrně mladá. Mně bylo, když jsem dostudovala, pětadvacet, a Hance asi dvatřicet. Na archiváře jsme byly vyložená ucha.

Kdy se stala paní Konečná vedoucí Archivu Národního divadla?

Už si to přesně nepamatuji. Já jsem nastoupila v roce 1974 a když jsme se v roce 1977 stěhovali, tak už šéfovala. Myslím, že to bylo někdy v roce 1976.

Stala se vedoucí a my jsme začaly spolu vymýšlet způsob, jakým fondy vlastně uspořádáme. Tehdy to nebylo tak, že by existoval fond fotografií, fond scénických návrhů. Prostě to byla taková směs všeho dohromady. Takže nejprve jsme vymyslely systém, že materiály budeme archívovat podle inscenace, což bude základním kritériem. Vedle toho to pak byl ještě fond personální a tzv. fond věcný. Vysvětlím.

Inscenace je vlastně základní úzus, který v divadle používáte jako archivní jednotku. Všechno v divadle se odvíjí od premiér. To je základní výrobek divadla. Rozhodli jsme se pro členění činohra, opera, balet, „Č“, „O“, „B“. Každý titul dostal číslo a každé nastudování titulu dostalo písmeno, abychom všechny Prodané nevěsty měli u sebe. Uvedu příklad: Když se inscenovala Prodaná nevěsta, dostala signaturu O 284. Velké „O“ jako opera, číslo 284, první nastudování dostane písmeno malé „a“, druhé nastudování „b“, třetí „c“. Důvod byl velmi pragmatický, totiž aby všechna nastudování jedné inscenace byla u sebe. Kdybychom archiv zakládali a šli bychom dozadu sto let, tak by to nebylo moc významné,

protože tam by šlo o místo. V našem případě však už většina nastudování za těch necelých sto let (jsme v roce 1977 a divadlo začalo hrát roku 1883) byla přecejnomen nějakým způsobem pospolu.

Má to tu výhodu, že když hledáte ve fondech – a tady se to skutečně většinou hledá buď podle lidí, nebo podle inscenací, to znamená podle titulu –, tak máte vlastně všechny materiály pohromadě. A i když listinné materiály a fotografie a scénické a kostýmní návrhy jsou uloženy na různých místech, všechno má stejnou signaturu. Cokoliv k té inscenaci máme, má stejnou signaturu.

Ještě bych se zastavil u signatury. „O“, „Č“, „B“ je naprosto zřetelné. Pak je tam číslo 284...

Měli jsme dochovanou již dříve vzniklou kartotéku premiér. Byla řazena abecedně, podle názvu hry. Začínalo se Aidou, ale neměla žádnou signaturu. Bylo u ní jenom napsáno Aida, autor, premiéra, inscenátoři. My jsme vzali kartotéční lístky a osignovali jsme je. Všechny Aidy dostaly jedno číslo, a pak měly dle nastudování přiděleno ono písmeno „a“, „b“, „c“... Podle osignované kartotéky jsme potom začali osignovávat i ostatní materiály. To znamená obálky s výstřižky, fotografie atd.

Čili konkrétní číslo, na našem příkladě 284, znamená pořadí dané inscenace v rámci původní kartotéky, která byla řazena abecedně?

Ano. Každá nová inscenace, která se tady ještě nehrála, dostává další následné číslo. Už ne abecedně, ale chronologicky podle toho, jak jsou inscenace uváděny. A pak je tam ono malé písmeno „a“, „b“, „c“, „d“, a to je číslo nastudování daného titulu. Pokud máme u Prodané nevěsty písmeno „u“, tak si lehce vypočítáme, že jich bylo nekonečně (tj. 21 nastudování – pozn. red.) za těch 120 let.

Abecední řada však končí a za chvíli vám dojde, takže...

Za chvíli budeme používat „aa“, nejspíš.

Prodaná nevěsta je nejdále?

Ano, je nejvíce nastudovávaná. Ale blíží se jí například Rusalka, kde jsme u písmene „o“.

Jakým způsobem, když jste nyní přivtělili Státní operu Praha, kde jsou samozřejmě další nastudování některých oper, se vám to spojí?

Nespojí, protože se rozhodlo, že nastudování, které připravili v době, kdy byla Státní opera opravdu samostatná jednotka, zůstávají v archivu doktora Vrbky (ze *Státní opery Praha – pozn. red.*).

Naopak existují inscenace, ukázalo se jich asi šest, k mému naprostému údivu, které jsme nastudovali v Národním divadle již před rokem 1992. V tomto roce došlo k rozpojení Národního divadla a Státní opery Praha a tyto inscenace tam zůstaly, protože byly nastudovány tehdy ve Smetanově divadle. Ukázalo se, že se celých těch dvacet let hrají a ještě stále pokračují. Materiály k těmto inscenacím jsme tedy nyní zakomponovali do našich fondů. Signatura tu je, výstřižky, programy, všechno. Do karet, které vedeme, jsme k nim napsali, že od 1. 2. 1992 přechází inscenace do Státní opery Praha. A nyní jsme se zase k tomu vrátili a pokračujeme dál v zapisování repríz a obsazení, jako to bylo předtím.

Ale to, co vzniklo a skončilo ve Státní opeře, to znamená, že to nepřechází do Národního divadla, tak to zůstane v archivu Státní opery. Nakonec inscenace, které měly premiéru ve Státní opeře a přecházejí nyní do našeho repertoáru, jsme museli nově zavést s tím, že je uvedeno, že měly premiéru v rámci Státní opery, v níž se odehrálo například třicet repríz, a od 31. reprízy je inscenace opět součástí repertoáru Národního divadla.

Jakým způsobem jsou řazeny fyzicky ty materiály tady u vás v archivu?

Materiály jsou samozřejmě řazeny podle signatur. S tím, že je zvlášť rozdělena opera, činohra a balet. Důležité je, že tímto způsobem je osignováno všechno, co k inscenaci patří, přestože to například není fyzicky u sebe. Protože máme zvlášť listinné materiály, potom fotografie a potom výtvarno, pokud k té inscenaci něco je, buď kostýmní, nebo scénické návrhy, ale vše je spojeno jednou signaturou.

V listinných materiálech shromažďujeme všechno, co k inscenaci máme a dostaneme. To znamená programy, plakáty, výstřižky, kritiky, rozhovory hlavních představitelů, záznamy z porad, tiskové zprávy, zkrátka všechno, co k inscenaci Národní divadlo vydalo, vyprodukovalo v listinné podobě, případně ohlasy zvencí.

Pak je fond fotografií, kde jsou fotografie osignovány stejným způsobem a uloženy samozřejmě jinde, protože archiv má statisíce fotografií. Potom jsou scénické a kostýmní návrhy, pokud k inscenaci jsou.

Zmínila bych se ještě o složení fondů obecně. Nejprve tedy listinný fond, to znamená materiály papírové podoby. Jsou tady vedené vlastně od samého začátku, od prvních inscenací. První inscenace, myslím tím devatenácté století,

tak pro ně platí, že obálky obsahují maximálně divadelní ceduli. Tenhle fond se hodně doplňuje dary, ale o tom se budeme ještě bavit. Věnuje-li nám někdo něco, co našel doma, např. výstřižky z první republiky nebo z padesátých, šedesátých let, tak to pak zařadíme k příslušné inscenaci.

Kromě tohoto listinného fondu inscenací máme další fond – personální. V něm zachycujeme všechno o jednotlivých osobách. Je signován písmenem P a příslušným číslem. Byla vytvořena kartotéka, jednalo se opět o akci po stěhování, kdy se příslušné obálky osignovaly a seřadily. Personální fond je řazen podle abecedy v kartotéce, číslován je podobně jako nyní inscenace.

Dnes tady máme poslední signaturu P 9956, což znamená, že o 9956 lidech tady něco je. Ten fond je velmi vzácný, protože už nejméně 30, možná 40 let archivujeme materiály nejenom o umělcích Národního divadla. To musím říct velmi důrazně. Fond obsahuje výstřižky o hudebních skladatelích, spisovatelích, dramaticích, výtvarných umělcích, o hercích jiných divadel. Nikdy nevíte, kdy se dotýčný člen nějakého jiného divadla stane hercem Národního divadla. Svými silami stříháme denní tisk a odborné časopisy. Písemnosti mají samozřejmě různou hodnotu, ale leckdy najdete výstřižky ze staré doby. Je to, řekla bych, co se týče informací, které tam člověk získá, jeden z nejcennějších fondů z toho, co tady máme, protože zvlášť v dnešní době, kdy se spoléháme strašně na internet, tak těmito materiály se instituce moc nezabývají. My je skutečně uchováváme v papírové podobě.

To je fond, kterého si hodně ceníme. Je to hrozně pracná záležitost, nudná a otravná, ale je to jedna z nejdůležitějších věcí, které tady děláme pro potřebu badatelů.

Kolik asi je těchto materiálů v běžných metrech?

Cca 43 metry.

Další fond je takzvaný fond věcný. Do něj se ukládá to, co se nikam jinam nevejde, co nepatří ani k inscenacím, ani k personáliím. To znamená „Pražské jaro“, vztahy Národního divadla s Pražským jarem, Ministerstvo kultury, Národní galerie, Národní knihovna, Národní archiv, nebo například statuty Národního divadla, takováto věcná témata. K fondu máme tématickou kartotéku. Spadají sem také články o té které sezóně, které nemůžete zařadit nikam jinam, protože nejsou k inscenaci ani k člověku, ale jsou důležité, protože vypovídají něco o dané sezóně. Nebo tady máme i výstřižky, které se týkaly Státní opery, když se oddělila od Národního divadla. Každé téma má své číslo, ale kartotéka je abecedně uspořádaná. Začínáme od Archivu Národního divadla až po Ž.

Do fondu se vejde spousta věcí, například příkazy ředitele ND, výstavy, které Národní divadlo dělá, takže máme přehled o všech výstavách podle sezón atd.

Další fond je tzv. fond zájezdů, který má značku „Z“ a opět určitou signaturu. Jedná se o materiály, které se týkají zájezdů Národního divadla ven a cizích souborů do Národního divadla, včetně koncertů.

Tím jsme dokončili fondy listinné a přejdeme na další základní věc, která je z hlediska Archivu ND a jeho funkce pro badatele, vědce a historiky tím úplně nejdůležitějším, a to jsou konvoluty divadelních cedulí, které jsou svázané od roku 1883 až do současnosti a neustále s tím pokračujeme. Je to základní pramen, který kdybychom neměli, tak bychom nikdy nemohli udělat soupis repertoáru Národního divadla. Tuto cennost má ještě jedna instituce, a tou je Divadelní oddělení Národního muzea, takže je to našťástí ve dvojím vyhotovení.

Jsou zde skutečně všechny divadelní cedule od počátku. Naši předkové je vytvářeli v takových obrovských formátech. Příliš si jich nevážili, takže používali ten nejhorší papír, který v té době asi byl. Dovedete si představit, jak to vypadá, po téměř sto třiceti letech. V nedávné době se nám podařilo šest nejstarších konvolutů restaurovat.

Na začátku v 19. století se rozhodli, že povedou dvě řady a jednu budou ukládat v Národním muzeu?

Na to nedokážu odpovědět. Pravda je, že toto víme bezpečně, protože jsme spolupracovali s Divadelním oddělením Národního muzea, když jsme vytvářeli první soupis repertoáru ke stému výročí existence Národního divadla. Za doby, co já pamatuji, jsme Divadelnímu oddělení NM konvoluty dávali. Děláme to do dneška na konci každého roku, abychom tu řadu udrželi. Ale kde se to v Národním muzeu vzalo tehdy, to nemám nejmenší tušení. Vypomáhali jsme si. Občas se stalo, že někde chyběl jeden list nebo naopak u nich něco chybělo, ale v podstatě to bylo kompletní a je to tedy ten nejdůležitější pramen pro zkoumání dějin Národního divadla, bez toho bychom byli úplně ztraceni.

Já myslím, že je zajímavý ten moment, že někdo musel v 19. století učinit rozhodnutí: Uložme to na dvou různých místech!, takže už asi tehdy si byl vědom...

...Ano, jak je to důležité. Skener tenkrát nebyl, kopírovat nešlo... Skutečně mají originály v originálních vazbách, jako je máme i my, což je dobře, protože nikdy nevíte, co se nedej bože může stát.

Možná zde působil vliv požáru Národního divadla, že zafungoval jako pojistka, co by se stalo kdyby.

Velmi moderní. Když se teď začíná budovat Národní digitální archiv. To je taky o dvou oddělených místech, kdyby jedno z nich bylo náhodou zasaženo nějakou katastrofou.

Shrme-li tedy, pod listinným fondem jako jisté subfondy chápete fond inscenací, fond personální, fond listin, fond zájezdů. A nadřazený pojem je listinný fond, pod nějž spadají tyto čtyři fondy.

Na rozdíl od fondů výtvarných dokumentací.

Přejděme tedy nyní k nelistinným fondům.

To znamená k obrazovým fondům. Jde o dva základní fondy. Prvním je fond fotografií. Je velmi obsáhlý, protože Národní divadlo mělo asi od roku 1948 svého fotografa. Tehdy se stal fotografem Národního divadla Jaromír Svoboda, který zde fotografoval až do konce osmdesátých let minulého století.⁶ Proto je tu hodně fotografií, zvláště z téhle doby. Byl to fotograf placený Národním divadlem a byl to vlastně jeho zaměstnanec. V této praxi se pokračuje. Po doktoru Svobodovi jsou tady další fotografové, kteří pracují – kromě externích fotografů - pro Národní divadlo.

Se staršími fotografiemi jsme naložili tak, že jsme se, podle nového archivního zákona, domluvili s Národním archivem a originály fotografií do roku 1920 jsme odevzdali do Národního archivu s tím, že jsme je díky digitalizaci Archivu Národního divadla a díky laskavosti pracovníků Národního archivu, čímž pozdravuji tady přítomnou paní magistru Karolínu Šimůnkovou a paní doktoru Emílii Benešovou, mohli naskenovat. Takže jsme fotografie naskenovali, než jsme jejich originály odevzdali Národnímu archivu. Kromě toho jsme do Národního archivu, a rádi, dali negativy pana doktora Jaromíra Svobody, protože jednak tady nebyl způsob uložení ideální a jednak většina negativů pocházela z doby, kdy se dělaly na hořlavé materiály. Byli jsme opravdu rádi, že je Národní archiv převzal, protože to je neuvěřitelně cenný fond.

Druhý obrazový fond jsou výtvarné a kostýmní návrhy. To je fond, který zdaleka nemá takové množství materiálů a dokumentů jako fond fotografií,

⁶ Jaromír Svoboda (1. 4. 1917 – 27. 7. 1992), operní pěvec, fotograf. Vystudoval právnickou fakultu, od 1. 8. 1948 sólista opery Národního divadla, od roku 1953 do konce 80. let 20. století fotograf Národního divadla.

protože záležitost výtvarných návrhů pro divadlo je složitá kapitola. Bývaly doby, kdy pokud vytvořil výtvarník scénické a kostýmní návrhy pro inscenaci, tak to byl majetek divadla. Mluvím o první republice. Zkrátka to zůstalo v divadle, i když to mohl být tak slavný člověk jako Josef Čapek nebo Vlastislav Hofman. Pak tady máme spoustu návrhů od Josefa Matěje Gottlieba, který byl zaměstnancem Národního divadla.⁷ Těch inscenací, kdy si Národní divadlo zvalo takové osobnosti, jako byli Čapkové, Ladové a Zrzaví, mnoho nebylo. Pro většinu inscenací navrhoval scénu a kostýmy Josef Matěj Gottlieb a posléze jeho synovec Václav Gottlieb. Některé jejich návrhy v ND zůstaly, mnoho jsme jich získali od Růženy Gottliebové, dcery Josefa Matěje Gottlieba. Nevím, kdy se praxe změnila, ale už řadu desetiletí platí, že scénické a kostýmní návrhy jsou majetkem výtvarníka. Tím pádem samozřejmě došlo k tomu, že jsou tady strašlivé mezery. Možná o něco lépe je na tom Divadelní oddělení Národního muzea, které spoustu věcí mohlo nakupovat, protože na to měli finanční fondy. Archiv ND nikdy žádné fondy na nakupování neměl.

Některé návrhy jsme dostaly darem. Například pozůstalosti. Takhle jsme získali velký fond kostýmních návrhů Jana Skalického, což byl výtvarník, který pracoval v Národním divadle před rokem 1968.⁸ Také pracoval v Divadle za branou s Otomarem Krejčou. Po roce šedesát osm v sedmdesátých letech emigroval. Byl to opravdu evropsky uznávaný kostýmní výtvarník. Jan Skalický žil ve Švýcarsku, zemřel však v Čechách, protože po roce 1989 sem začal jezdit. Když zemřel, odkázal všechno jedné anglické dámě, která se o něj postarala, když emigroval. Rozhodla, že si nechá byt, nábytek a podobné věci, jeho knihovnu a kostýmní návrhy, kterých bylo asi 4 tisíce kusů, žádná maličkost, daruje z poloviny Národnímu divadlu a z poloviny Divadelnímu ústavu. Tím se samozřejmě náš fond obohatil. Nejednalo se o Skalického návrhy pro Národní divadlo. Byly to návrhy pro evropská divadla v době jeho emigrace a mě trochu překvapilo, že třeba curyšské divadlo, kde on nedaleko bydlel a dělal pro ně spoustu věcí, o jeho návrhy nemělo zájem. Ale je důležité, že jsme je převezli do Prahy a že je to vlastně fond v jakési ucelené podobě, byť na dvou místech,

⁷ Josef Matěj Gottlieb (18. 3. 1882 – 1. 11. 1967), scénograf. Od roku 1906 asistent šéfa výpravy Národního divadla, od roku 1919 do roku 1945 šéf výpravy. Po roce 1945 spolupracoval s divadly v Liberci, Brně a Košicích. Byl odborným poradcem Čs. státního filmu. Otec herečky a tanečnice Růženy Gottliebové, strýc výtvarníka Václava Gottlieba.

⁸ Jan Skalický (11. 9. 1929 – 23. 4. 2006), kostýmní výtvarník. Spolupracoval s různými divadly v Československu (Plzeň, Národní divadlo Praha, Divadlo za branou, Laterna magika, Liberec, Brno) i v zahraničí (USA, Německo, Švýcarsko, Francie, Itálie). Po roce 1968 emigroval a žil v blízkosti Curychu. Po roce 1989 opět navázal spolupráci s českými divadly včetně Národního divadla.

a nepřijde mi až tak důležité, že se to netýká Národního divadla. Tehdy totiž hrozilo, že Skalického návrhy skončí v popelnici.

Podobným způsobem jsme získali kostýmní návrhy Marcela Pokorného, což byl výtvarník 50. a 60. let 20. století v Národním divadle.⁹ Darovala nám je nevlastní sestra pana Pokorného, která žije ve Francii a má za manžela profesora historie na Sorbonně. Či jiný příklad: dcery pana režiséra Jaromíra Pleskota nám darovaly 26 zarámovaných obrazů scénických návrhů Oldřicha Šimáčka. Jaromír Pleskot¹⁰ byl slavný činoherní režisér v Národním divadle, který tady mnoho let působil a většinou spolupracoval s Oldřichem Šimáčkem, což je velmi známý divadelní scénograf.¹¹ Oldřich Šimáček daroval Jaromíru Pleskotovi scénické návrhy z některých společných inscenací a dcery pana režiséra Pleskota se rozhodly, že nám je darují do archivu. Takže tím jsme získali některé věci Oldřicha Šimáčka. Nestává se to často. Je to výjimka, ale stane se to a my jsme za to samozřejmě rádi, protože ty věci tu zůstanou zachovány.

Tímto způsobem tedy získáváme scénické a kostýmní návrhy. Bohužel dokumentačně k jednotlivým novějším inscenacím nemáme téměř nic. Řešíme to v poslední době alespoň tak, že nám na Flóře, kde se vyrábějí kostýmy, jednotlivé kostýmní návrhy naskenují nebo oxeroxují, abychom měli alespoň kopie. A ty jsou pak uloženy u dané inscenace.

A přicházíme ke knihovně, která je součástí archivu a je registrovaná na Ministerstvu kultury jako veřejná knihovna. Knihovna je výběrová. Máme dnes asi 37 tisíc svazků, není to v žádném případě malá knihovna. Její vznik se dá těžko odhadnout. Moje teorie je následující: Národní divadlo mělo takové dva dovolenkové ráje. Jeden byl v Týně nad Vltavou, jakýsi stanový tábor, a druhý v Jizerských horách v Janově. U nich existovaly závodní knihovny. Pak se stalo, že tam knihy chtěli vyhodit, a tak je odvezli na jedno místo do Národního divadla. Tam někde myslím, vedle shromažďování textů, které se v ND hrály, vznikl základ knihovny. Zhruba od začátku 70. let 20. století byla knihovna velmi systematicky budována.

⁹ Marcel Pokorný (12. 3. 1922 – 13. 5. 1977), kostýmní výtvarník. Studoval u prof. Františka Muziky (1941–1943). První divadelní kostýmy navrhoval pro Nové divadlo Oldřicha Nového. Spolupracoval s četnými českými divadly i s divadly v cizině (Holandsko, Německo, Švýcarsko, Rakousko). Pro Národní divadlo vytvářel kostýmy od roku 1952 až do své smrti.

¹⁰ Jaromír Pleskot (11. 2. 1922 – 6. 8. 2009), divadelní režisér. V roce 1945 absolvoval dramatické oddělení Konzervatoře v Praze, už během studia vystupoval jako herec v divadle Větrník a v Nezávíslem divadle. 1945–1950 režisér v Divadle na Vinohradech, 1951–1953 šéf činohry v Olomouci, 1954–1957 zaměstnán v Čs. státním filmu, 1957–1988 režisér Národního divadla.

¹¹ Oldřich Šimáček (2. 9. 1919), scénograf. Po absolvování Uměleckopřemyslové školy v Praze (1938–1942) nastoupil v roce 1942 do divadla v Olomouci, kde byl šéfem výpravy do roku 1958. V letech 1959–1987 byl scénickým výtvarníkem Národního divadla.

Například se podařilo, a byl to velký boj, že byla přijata do archivu v roce 1978 profesionální knihovnice. Do té doby knihovnu pořádal archivář, a to systémem, který byl zvláštní. Její fondy sice byly rozdělené, zvlášť byly ukládány divadelní hry a zvlášť ostatní literatura, ale naštěstí byly od samého počátku vedeny přírůstkové seznamy. Takže jakýsi základ odborného vedení knihovna měla. Ale už za stěhování jsme věděli, že s knihovnou musíme také něco udělat.

V dnešní době to vypadá tak, že máme zvlášť fond divadelních her, a to jednak divadelních her vydávaných Národním divadlem pro potřeby inscenací, jednak her vydávaných Dilií a ostatními nakladatelstvími. Fond divadelních her je opravdu rozsáhlá knihovna s velmi vzácnými tisky. Jsou tady i rukopisy z Prozatímního divadla a z počátků Národního divadla. Archiv zachránil i knihovnu Divadla E. F. Buriana, které hrozila likvidace.

Zvlášť máme uměnovědnou literaturu, zvlášť literaturu výtvarnou, literaturu hudební, divadelní a zvlášť beletrii. Je pravda, že knihovna je skutečně výběrová v tom smyslu, že i nákupy samozřejmě probíhají výběrově. Jsme specializovaní spíš na uměnovědnou a divadelní literaturu. Beletrii nakupujeme jen v tom případě, že autor má něco společného s divadlem. Přesto si myslím, že je to dobře vybavená knihovna, zvlášť v oblasti divadelních her. Využívají ji dramaturgové z celých Čech, protože fondy jsou skutečně bohaté. Pro knihovnu pravidelně dostáváme v rozpočtu určité finance na nákup knih. Kromě toho máme rozvinutou reciproční výměnnou službu s některými vydavateli, jako je například Divadelní ústav, jenž nám dává všechny knihy, které vydává, a my jim recipročně dáváme naše programy, případně publikace, které Národní divadlo tu a tam vydá. Stejným způsobem to funguje s DAMU, jež je teď velmi vydavatelsky produktivní. Vydávají spoustu divadelní literatury, pan profesor Vostrý se Zuzanou Sílovou, a my jim naopak poskytujeme recipročně naše programy a knihy. Tím samozřejmě ušetříme.

Měla bych jenom jeden doplňující dotaz: Existuje zde notový archiv?

V ND jsou také uloženy notové materiály, ale nejsou uloženy v Archivu ND, ale v tzv. hudebním archivu, jehož správný název je právě Knihovna notových materiálů. Tam shromažďují noty. Knihovna notového materiálu spadá pod operní správu, na rozdíl od nás, my nespadáme pod žádnou uměleckou správu.

V Archivu ND jsme měli také tzv. fond osobních spisů, který jsme nakonec předali do Národního archivu. Do tohoto fondu byly s různými mezerami ukládány osobní spisy všech zaměstnanců Národního divadla, nejenom umělců. Samozřejmě živé svazky lidí, kteří jsou v ND stále zaměstnaní, mají na personálním oddělení.

Jaká je vlastně role Archivu Národního divadla?

Role Archivu Národního divadla, jako všech divadelních archivů, je zásadní. Divadlo je jeden z mála oborů umění, který je zcela pomíjivý. V okamžiku, kdy nastane derniéra, inscenace zmizí a zůstane jenom v paměti návštěvníků, pokud za to stojí. A pak přetrvá jenom to, co někde zůstane uloženo. Nic jiného z inscenace nezůstane. Je tedy důležité, aby povědomost o tom, že divadelní archiv je něco, co je velmi potřeba, byla rozšířena nejen u veřejnosti, ale hlavně u lidí z divadla.

Naprostá většina divadelních archivů v České republice je v dezolátním stavu, protože divadla většinou nejsou ochotná archivům věnovat peníze, prostor a lidskou sílu. Pro ně je primárně důležité, co se vytváří na jevišti. Já tomu rozumím. A je poměrně málo osvěcených ředitelů divadel, kteří by si uvědomovali, že věci, které se neuloží do archivu, navždy zmizí.

Naštěstí Archiv ND byl vždy vnímán jako důležité místo, byť byl rozmístěn na mnoha místech. Z toho jsme pak mohli vyjít při takové zásadní záležitosti, jakou bylo stěhování, které skutečně kvalitu archivu ovlivnilo v míře vrchovaté.

Záleží také samozřejmě na zaměstnancích archivu, protože pokud v archivu pracuje či jej vede někdo, kdo tohle ví a uvědomuje si to, tak má pak možnost samozřejmě působit na ředitele nebo šéfy jednotlivých souborů. Působím v Archivu ND téměř čtyřicet let a musím říct, že většinu té doby někoho přemlouvám a apeluji. Přemlouvám je, že je důležité, aby se materiály shromažďovaly na jednom místě a potom sloužily dál, jednak pro historii a jednak i pro ně samotné.

Archiv ND dnes slouží veřejnosti v míře, v jaké nikdy nesloužil. Máme badatelnu. V Národním divadle to nebylo vůbec možné, protože tam na to nebyl absolutně prostor. Ale tady v Anenském areálu to bylo možné.

Pro veřejnost máme badatelnu otevřenou dva dny v týdnu, pro lidi z divadla, kterým sloužíme, jsme tady každý den. Považujeme badatelské dny za důležité. Máme otevřeno pondělky a čtvrtky, a dokonce do půl šesté do večera, což je důležité pro lidi, kteří jezdí zvenku. Nemáme žádnou polední pauzu, abychom nemuseli badatele vyhadzovat ven, protože k nám jezdí i hodně mimopražských badatelů. Navštěvují nás studenti, dramaturgové, režiséři, kritici. Většina divadelních archivů však takové možnosti vůbec nemá. Ukázalo se, že pro většinu archivů je vůbec obtížný úkol, aby přemluvily v divadle někoho, aby jim dali do archivu např. dva programy, neboť v divadlech se všechno přepočítává na peníze, a dva programy, to už je pro mnoho ředitelů problém.

Domluvily jsme se jednou s Helenou Hantákovou, vedoucí knihovny Divadelního ústavu, že vyrobíme něco, čemu jsme se rozhodly říkat „archivní kuchařka“. Sepsalí jsme základní a alespoň minimální požadavky pro lidi z divadelních

archivů, co by měli požadovat od svých divadel, od svých šéfů a co by mělo být v divadelním archivu uloženo. Musím říct, že to vzbudilo docela velký ohlas. Hlásili se nám lidé z archivů po celé České republice. Většina divadelních archivů nemá ani žádné archiváře, tuto funkci zastávají např. dramaturgové.

Další úspěch byl, že na jedné konferenci paní magistra Karolína Šimůnková z Národního archivu divadelníkům vysvětlila, že to vlastně není tak, že by každý ředitel divadla mohl říci: „Tak nebudeme, prostě archiv zavřeme, vyhodíme, zničíme.“ Že to má i regule z hlediska archivního zákona, i když to nejsou archivy v pravém slova smyslu. To bylo pro většinu lidí, myslím, velké překvapení a velká naděje, že se dá operovat tím, že existuje zákon a určité veřejné oblastní archivy, které dohlížejí na činnost divadelních archivů a nad ukládáním jejich dokumentů. Naštěstí v Archivu Národního divadla jsme dál, tady už to není potřeba. Zde přece jenom všichni vědí, jak je archiv důležitý. Na druhou stranu je také pravda, že podmínky, které se vytvořily tady v Anně, jsou výborné. Máme dost prostorových možností. To je jinak samozřejmě nevýhoda všech archivů, protože archivy bobtnají a bobtnají a nemají kam ukládat. To se pak i systém udržuje opravdu špatně. Z prostorového hlediska k nám bylo Národní divadlo velkorysé. Rozrostli jsme se o dvě další velké místnosti. A dnes má archiv takovou perspektivu, že by měl mít kam ukládat materiály zhruba alespoň na příštích deset let.

Máte nějaké povědomí, jestli je v zahraničí nějaký podobný divadelní archiv?

Mám zkušenost s archivem Slovenského národního divadla, kde se k mému velkému zklamání ukázalo, že ani při výstavbě nové budovy se na divadelní archiv příliš nemyslelo. Také je důležité říci, že my jsme jedna z mála zemí, která nemá samostatné divadelní muzeum.

Máme sice Divadelní oddělení Národního muzea, ale to se zabývá divadlem jen do roku 1945. Muzea ostatních velkých měst v ČR mají také svá divadelní oddělení, ale možnosti obohacovat své sbírky jsou stále omezenější. Potom máme Divadelní ústav, který by se měl zabývat divadlem od roku 1945 do současnosti. Před několika lety se změnil na Institut umění - Divadelní ústav a hodně se tam proměnily priority. Tato země tedy nemá divadelní muzeum – a divadelní archivy ho mohou suplovat pouze částečně.

Kromě toho, že naši hlavní pracovní náplní je samozřejmě archivovat a zároveň poskytovat materiály jak dovnitř divadla, tak vně divadla, tak občas spolupracujeme na publikacích, které Národní divadlo vydává. Jednak poskytujeme materiály a jednak jsme se podíleli na třech publikacích i autorsky. Spolupracovali

jsme na knize *Národní divadlo. Historie a současnost budovy*¹². Dodali jsme k ní obrazové materiály, šlo o obrazové konfrontace starých a nových fotografií Národního divadla a k tomu drobné doprovodné texty.

Druhá publikace už byla více naše autorská. Týkala se Stavovského divadla.¹³ Kombinovali jsme v ní staré a nové fotografie interiéru i exteriéru a zároveň jsme jeho vývoj v jednotlivých etapách dokumentovali dobovými texty, například heslem z Riegerova slovníku o hraběti Šporkovi. Publikovali jsme v ní také Arbesovy poznámky na téma divadlo a jeho funkce či jsme otiskli dokument o zánoru Stavovského divadla v roce 1920.

Také jsme připravili publikaci o bustách, což byl docela zajímavý počin, protože divadelní návštěvníky překvapivě busty zajímají. Národní divadlo je přebustováno, je jich tam už 82, a my jsme udělali takové medailony jednotlivých lidí, kteří tam mají bustu, medailony autorů bust plus fotografie dané busty. Je to zajímavý pohled na výtvarnou výzdobu historické budovy ND.

Jak je tomu s digitalizací v Archivu ND? Patří mezi klíčové činnosti Archivu ND?

V roce 2002 rozhodlo vedení Národního divadla, tehdy byl ředitelem Daniel Dvořák, že bychom měli začít digitalizovat archiv, resp. vytvořit soupis repertoáru Národního divadla na webových stránkách. Musím k tomu říci, že myšlenka prezentovat archiv na webových stránkách vznikla dříve, už za pana ředitele Srstky se o tom začalo přemýšlet. Neměli jsme však tehdy žádný program a nenašli jsme takový, který by se hodil pro podobu, kterou chceme, aby uživatelé na webových stránkách viděli.

Důležité bylo již sté výročí Národního divadla, to znamená rok 1983, a příprava na něj. Hana Konečná tehdy přemluvila vedení Národního divadla, ředitelem byl Jiří Pauer,¹⁴ že by bylo záhodno vydat ke stému výročí Národního divadla tzv. *Soupis repertoáru Národního divadla*, chronologicky od počátku soupis všech premiér až do současnosti, to jest do roku 1983. V dějinách Národního divadla byly pokusy o určité soupisy, což je samozřejmě bibliografické dílo velkého

¹² Benešová, Zdeňka – Součková, Taťána – Flídrová, Dana: Národní divadlo. Historie a současnost. Praha 1999.

¹³ Benešová, Zdeňka – Součková, Taťána – Flídrová, Dana: Stavovské divadlo. Historie a současnost. Praha 2000.

¹⁴ Jiří Pauer (22. 2. 1919 – 21. 12. 2007), hudební skladatel. Vystudoval učitelský ústav v Kladně (1934–1938), poté v letech 1943–1946 na Konzervatoři Praha kompozicí u A. Háby a v letech 1946–1950 Hudební fakultu AMU. Aktivně organizoval hudební život, 1958–1980 byl uměleckým šéfem České filharmonie. Od roku 1967 učil na HAMU, v letech 1951, 1953–1955 a 1965–1967 byl šéfem opery ND. Od 1. 1. 1979 do 7. 12. 1989 byl ředitelem ND.

významu, ale vždycky šlo o určité etapy a nikdy se nejednalo o soupis za celou dobu trvání ND. Tehdy to však vedení divadla povolilo. Začali jsme někdy v polovině 70. let. Na soupisu pracovala velká skupina externistů spolu s Kabinetem pro studium českého divadla při Akademii věd, kde tehdy působila paní dr. Eva Šormová, pan dr. Václav Štěpán ad. Excerptovali se divadelní cedule, z této excerptce vznikla karta každé jednotlivé premiéry. Na kartu inscenace se zaznamenala premiéra, derniéra a počet repríz, inscenátoři a potom všechny postavy a všichni herci, včetně všech alternací. Data repríz se uváděla na zadní straně karty.

Soupis jsme vytvářeli na psacích strojích, tehdy nebyly žádné počítače. Knižně pak vyšly tři svazky. V nich byl obsažen základ, to znamená: autor, název, název originálu, premiéra, derniéra, počet repríz a základní inscenátoři. V knižním vydání chyběly postavy, obsazení a alternace. To už by se do knižní podoby nevešlo.

V roce 1983 se tedy vydal ve dvou svazcích *Soupis repertoáru Národního divadla v Praze 1881–1983* v knižní podobě.¹⁵ Ve třetím svazku vyšly rejstříky: názvový a jmenný. Tehdy se ukázal základní problém publikace – objevila se v něm jména, která byla naprosto nepřijatelná, jako například emigranti. Trvali jsme na tom, že v díle nikdo nebude vyškrtnut. Byla tam jména jako Jan Tříška, Bohumil Hrdlička, operní režisér, který emigroval, Josef Topol, Otomar Krejča. Prostě lidé, kteří byli nepřijatelní. Musím říct, že o to byl sveden velký boj. V divadle toto původně nikomu nedošlo, když práce na soupisu povolovali. Nakonec se našlo takové šalamounské řešení, zaplatit pánbůh za něj. Pan ředitel Pauer rozhodl, že se soupis vydá, že se však nebude prodávat a bude veden jako interní tisk Národního divadla. Tím pádem v něm mohli zůstat všichni, takže z něj nebylo vyškrtnuto jediné jméno. Bez tohoto bibliografického díla, které považuji dodnes za výjimečnou záležitost, kterou Archiv ND spolu s Kabinetem pro studium českého divadla udělal, bychom nikdy digitalizaci nemohli udělat v takové rychlosti a vlastně v takové přesnosti, protože soupis a veškeré údaje přepisované externisty jsme několikrát kontrolovali.

V roce 2002 vedení ND rozhodlo, že bychom přeci jenom měli první část digitalizace udělat do konce roku 2003, kdy bylo 120. výročí otevření ND. Největším problémem byl samozřejmě počítačový program, který se podařilo sestavit ve spolupráci s Globalsystemem a panem inženýrem Frousem, velkým nadšencem. Digitalizace se podařila také díky řediteli Danielu Dvořákovi, který byl zase ochotný program zaplatit, protože to byla asi nejdražší záležitost. Nemám představu, kolik ona aplikace stála, ale bylo to nezbytné, protože my jsme potřebovali

¹⁵ *Soupis repertoáru Národního divadla v Praze 1881–1983*, 3 sv. Praha 1983. 4. svazek vyšel také r. 1993 a zahrnoval období 1983–1993.

takový program, kdy by uživatel mohl vlastně kombinovat různé možnosti vyhledávání, zda chce vybírat podle sezón, podle lidí, podle titulů nebo podle dat a všechno to muselo být důsledně provázané. To bylo samozřejmě nejsložitější. Obsahově jsme do aplikace pak „jenom“ vsunuli informace vydané v knižní podobě a navíc se k nim přidalo to, co bylo v tištěné podobě vynecháno, to znamená postavy a jejich obsazení. Takže když chcete dnes vědět, co všechno hrál Karel Höger, tak si kliknete na Karla Högera a vyjedou vám všechny postavy, které v Národním divadle vytvořil.

Digitalizovaný soupis jsme vytvořili během asi roku a půl za pomoci několika málo externistů. Mimo pracovníků archivu nám navíc pomáhal v podstatě jeden a čtvrt úvazek, to je směšné množství.

To byla tedy první etapa. Pak pokračovala druhá fáze. Začali jsme na web vkládat denní repertoár, tedy věrné kopie denních cedulí. Jedeme od začátku, takže jsou tam všechny divadelní cedule od roku 1883 a dneska už jsme v roce 1986. Zbývá nám tedy nějakých čtrnáct let, protože od roku 2000 se data do programu již vkládala.

Také digitalizujeme fotografie a kostýmní a scénické návrhy, to je třetí etapa, to znamená digitalizace obrazového materiálu. Z fotografií jsou tam již uloženy, jak už jsem říkala, všechny fotografie, které Archiv ND měl do roku 1920. S mladším obrazovým materiálem postupujeme od současnosti nazpátek, takže máme zdokumentované inscenace od dnešního data nazpět k roku 1955. Takže nám zbývá vlastně „pouhých“ 35 let, ale z hlediska dějin ND opravdu pouhých 35 let. U mladších fotografií se jedná o výběrovou záležitost.

V jakém smyslu je to výběrová záležitost?

Děláme výběr, protože máme k jednotlivým inscenacím třeba 50, 60 fotografií. To je zbytečné. Snažíme se vybrat fotografie scény, hlavních hrdinů, aby tam všichni víceméně byli, ale nemusí tam být pětkrát, protože fotografie jsou občas variace jedné fotografie. Historické snímky do roku 1920 jsme dávali na web opravdu všechny.

Archiv ND vlastně vytváří dvě podoby digitalizátů...

Na web ukládáme fotografie v menším rozlišení, protože nechceme, aby byly používány v této podobě. Tady v archivu digitalizáty ukládáme ve větším rozlišení a pokud je někdo potřebuje, tak mu je skenerista pošle s tím, že zaplatí poplatek, jednak Archivu ND za použití a jednak autorovi fotografie, pokud je autor v hranici, kdy se mu ještě platí podle autorského práva.

Pokud vím, tak jste vytvářeli digitalizát jednou v podobě technicky, řekněme, syrové a podruhé opravený.

Podruhé opravený, vyretušovaný pro tisk. To, co vidíte na webu, je vyretušovaná fotografie v horším rozlišení. To, co je uloženo tady u nás, to je jednak originální fotografie v původním vysokém rozlišení a jednak větší rozlišení vyretušované fotografie. Tedy v podstatě tři řady, tři podoby.

Stejným způsobem se chystáme naskenovat scénografie, jak kostýmní, tak scénické návrhy.

Jsou k nim autorská práva?

Autorská práva jsme tady neřešili, protože současné nebo nedávné originály nám buď výtvarníci prodali, nebo darovali.

Přecházíme nyní na pomyslnou historickou rovinu. Srovnala byste postavení Archivu ND v minulosti a dnes? Jaká byla období vrcholu a naopak období spíše krizová a složitá pro archiv?

Archiv ND v dnešní podobě je něco docela jiného, než byl řekněme do začátku 70. let, což souvisí skutečně s personálním vybavením archivu. Do té doby byl archiv trochu odkladišť, jak lidí, tak materiálu. Většina lidí, která tam pracovala, byli divadelní nadšenci, to beze sporu, ale chyběla tam odborná erudice, zvládnout věci takovým způsobem, aby byly použitelné pro kohokoli v budoucnu.

V zásadě se to změnilo, což už jsem říkala, s nástupem první odborné síly, což byla Hana Konečná, která svým vlivem zajistila, že se sem přijímaly odborné síly. To byl jeden zásadní zlom pro archiv. Druhý zásadní zlom bylo stěhování, protože se tady vytvořily podmínky pro vedení pracoviště odbornějším způsobem. Jakmile bojujete o místo, nic nevytvoříte. To je základní podmínka pro práci. Archiv musí mít prostor a musí mít lidi, kteří jsou odborně erudovaní. Další faktor, který hodně ovlivňoval podobu archivu, byli ředitelé. Já jsem jich zažila asi deset. Archiv ovlivňovali, aniž si to uvědomovali. Nerozhodoval o nás šéf opery, šéf činohry, šéf baletu, ale vždycky to byl víceméně ředitel, případně správní ředitel, který byl pod ním, a záleželo na tom, jakých kvalit dotčným ředitel byl.

Když byl za normalizace ředitelem Přemysl Kočí (*ředitelem ND v letech 1969–1978 – pozn. red.*), tak byl archiv malá myška. Nic jsme opravdu nevystrokovali ven. Jednak tady působili lidé, o nichž kdyby Přemysl Kočí věděl, že tady pracují, tak už by archiv asi nebyl. Archiv byl pracoviště, které se podařilo obsadit lidmi, kteří byli z politických důvodů odněkud vyhozeni. Takhle se sem téměř pokoutně dostal Jindřich Černý, divadelní kritik v šedesátých letech. Po roce

1968 ho vyhodili. Poté dělal kdesi vrátného a pak se sem díky iniciativě nesmírně odvážné Hany Konečné dostal na místo archiváře. Potom se stal druhým ředitelem Národního divadla po roce 1989. Měl tedy přímo zkušenost práce v archivu.

Když nastoupil ředitel Jiří Pauer (*ředitelem ND v letech 1979–1989 – pozn. red.*), měli jsme pocit, že nastoupil osvícenec nejvyššího druhu proti Přemyslu Kočimu. Když máte takového ředitele a přijde člověk, který je slušný a normální, tak se vám zdá, že je to král. Je pravda, že tenkrát vznikl tištěný soupis do roku 1983, a to byl velký počín. A pak se ředitelé střídali poměrně rychle, ale přece jenom už měl archiv vybudované poměrně slušné postavení i v divadle samotném. Pak samozřejmě záleželo na tom, jestli měl ředitel nějaký kladnější vztah k archivní práci.

Tak například pan dr. Jiří Srstka (*správním ředitelem ND v letech 1992–1994, ředitelem ND v letech 1994–2002 – pozn. red.*), s nímž jsem se vždycky dokázala domluvit, ale někdy to bylo velmi obtížné, protože on byl ten technický ředitel, právník, kterému když řekli, že se musí ubrat někde nějaký pracovník, tak první, co ho napadlo, byl archiv. To napadá ředitele ve většině divadel, nebyl výjimka. Kdežto když nastoupil Daniel Dvořák, který byl povoláním scénograf, tak dobře věděl, že pokud někde mají jeho scénografie existovat, tak musí být někde uloženy, jinak zmizí spolu s derniérou. Jeho vztah k archivu tak byl veskrze kladný. Díky tomu mohla vzniknout digitalizace. Domnívám se, že dneska je digitalizace už v takovém stavu, že ani příchod jakéhokoliv ředitele, který nebude úplně milovník archivu – zaklepáme to – že už je v podstatě k nezastavení. Také by takový ředitel byl blázen, protože digitalizace divadlo navenek propaguje. Samozřejmě vzdělaný ředitel, vzdělaní šéfové si tohle uvědomují. Uvědomují si, že archivní webové stránky jsou velkou propagací Národního divadla. Dříve se nám nestalo, že bychom šli do rozhlasu vyprávět o Archivu ND. Koho by to kdy napadlo? Ale po digitalizaci, po jejím zahájení a po prvních výsledcích, které lidé mohli vidět na webových stránkách, se nám to stalo už několikrát. Čili tohle všechno pomáhá tomu, že dnes je pozice archivu opravdu důstojná.

Podobně pomohlo otevření hranic v roce 1989. Najednou máme spoustu badatelů ze zahraničí, kteří díky otevřeným hranicím používají naše webové stránky a reagují na ně, a tím pádem se archiv dostává i do povědomí veřejnosti venku mimo hranice České republiky, alespoň v odborných kruzích.

V této souvislosti jsme řešili i název Archivu ND. Nakonec jsme se dohodli, že by bylo vhodné zachovat tu značku, protože Archiv ND už je dneska, alespoň v odborných kruzích, i zahraničních, firemní značka. A myslím si, že je to dobrá značka. Trvalo to dlouho, ale dnes můžeme říct, že máme fondy zpracované, a to

je také veliký rozdíl oproti některým jiným institucím u nás. Už tady člověk nezažije to překvapení, že by něco otevřel a nevěděl, co tam je.

Na to by navázala otázka, jaký byste viděla výhled archivu a jeho činnosti a úkolů do budoucna, když máte pomalu všechno zpracováno? Co může ještě archiv udělat? Stojí před ním ještě nějaké výzvy, které Vy byste viděla pro příští léta a desetiletí?

Tak já osobně si samozřejmě myslím, že archiv musí pokračovat v digitalizaci, jak současné tak i minulé. To je úkol, který je na desetiletí. Může se digitalizovat kde co od režijních knih, po kritiky atd. To je prostě nekonečné pole možností. My se teď soustředíme na výtvarno, ale jednoho krásného dne nastane okamžik, kdy dojde i na materiály listinné povahy.

Záleží na tom, kdo tady bude pracovat. Měl by tady zůstat duch toho, že je archiv důležitý. Když si to myslí samotní pracovníci, tak to překvapivě přenášíte i na ostatní. Nemůžu si stěžovat na to, že by měl archiv problémy toho typu, že by nebyl lidmi v divadle uznáván. Ale jak říkám, je to opravdu výsledek dlouhé letité práce. Nikdy člověk nesmí přestat. Noví pracovníci, kteří v budoucnu přijdou, budou muset vždycky znovu nové umělce, nové šéfy přesvědčovat, zase a do nekonečna jim zdůrazňovat význam archivu a tlak do divadla se musí pořád zvyšovat.

Služby pro veřejnost má archiv dostatečné. Podle počtu badatelů a dle frekvence jejich návštěv si myslím, že badatelská doba je dostatečná, pondělky a čtvrtky badatelé dostatečně využívají. Není asi nutné, abychom měli otevřeno pro veřejnost celý týden. Kromě toho, když někdo přijede z Brna, tak ho ve středu nevyhodíme, ale poskytneme mu, co potřebuje. Ale archiv by si měl uchovat schopnost zpracovávat věci i současné tak, aby když badatel dorazí, tak aby nemusel předem volat, že potřebuje a abychom mu během minuty, dvou, tří dokázali poskytnout, co potřebuje. To je dnes možné právě díky systému uložení materiálů. Myslím si, že by se v tom mělo pokračovat.

Někdy nám přibude práce, když k nám připojí Laternu magiku, případně Státní operu. Pak zase nevíte, jestli náhodou Státní operu neoddělí, a to je zase další práce pro archiv. Ale v podstatě je i personální vybavení dostatečné. Nám se nyní podařilo, že se skenerista, který je velmi důležitý pro projekt digitalizace, stal řadovým zaměstnancem Národního divadla. Na druhou stranu bych samozřejmě byla ráda, kdyby finanční situace, dnes asi celé společnosti, ale i Národního divadla samotného, byla taková, že bychom opravdu mohli tu a tam něco nakoupit. Také jde o prostou obměnu techniky v divadle. Naše opisovačky, co nám tu pomáhají s digitalizací, používají počítače, které už jsou skutečně historické.

Jaké máte úsměvné vzpomínky za dobu působení v Archivu ND?

No, já nevím, jestli mám nějaké úsměvné vzpomínky nebo veselou příhodu z natáčení, já vás asi zklamu. Jsme takové poklidné pracoviště. Jinak tomu bylo v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století – to byl archiv neuvěřitelné konspirační pracoviště. Vydávaly se zde takové interní materiály, které zpracovával pan dr. Pavel Eckstein, velký operní odborník. Národní divadlo vydávalo cyklostyly překladů operních, baletních a činoherních recenzí ze zahraničních odborných časopisů. A to se dělalo tak, že jsme tady v archivu zaměstnávali na tyto práce neuvěřitelné množství lidí, kteří nesměli pracovat v oboru. Dostávali honorář psaný na Benešovou, Konečnou, Krahulíkovou, já nevím na koho. Pracovali pro nás a překládali texty lidé jako jmenovaný Jindřich Černý (do té doby než se podařilo zaměstnat v archivu), Josef Balbín, překladatel z němčiny, Jana Patočková, dcera pana profesora Patočky, Věra Štovičková, bývalá pracovnice Československého rozhlasu a další. Za překlady dostávali alespoň nějaké peníze. Nebo nám pomáhala Vlasta Chramostová, která popisovala činoherní fotografie, samozřejmě opět pod nějakým jiným jménem, a ta nám vlastně popsala v době, kdy nesměla vůbec hrát, všechny činoherní fotografie. I to je důvod, proč můžu nyní říkat, že v Archivu ND je dnes všechno zpracované. Bylo to jedno z krásných období archivu, což je s podivem, protože to byla nejhorší normalizační doba. Bylo to báječné pro archiv, protože se materiály zpracovaly a bylo to báječné pro lidi, že mohli alespoň trošku dělat něco v oboru, který měli rádi a pracovat v něm nemohli. Byla to jedna z nejhezčích etap, co jsem tady zažila, a na ty lidi ráda vzpomínám. Rozšiřovali se tady dokumenty Charty, nosily se sem knihy, uklízela tady paní Paloušová, manželka pana profesora Radima Palouše a nejlepší uklízečka, kterou jsem zažila. Přinášela nám samizdaty, které jsme dál půjčovali.

A ještě vám s tím materiálem pomohli lidé, kteří by si jinak na archiv třeba ani ten čas nenašli a byli vlastně ti nejpovolnější.

Ano...

V poslední době mi dělá velkou radost reakce na digitalizaci. Za prvé vidíme, že sem chodí daleko méně badatelů, neboť naprostá většina z nich si to najde na webových stránkách. Nechodí se do historických materiálů, to znamená, že jsou ušetřeny. Neprohlíží se staré historické fotky, protože ty digitalizované jsou lepší než je originál, alespoň pro účely, který badatelé potřebují. Těší mě, že lidé nám píší a volají: „Ten váš archiv na webových stránkách je úžasný. My tam prostě všechno najdeme.“ To mi dělá radost.

My jsme trošku takoví obrozenci, snažíme se všem vyhovět. Nedávno se nám ozval pán z města Fulnek. Žije tam poslední vnučka nebo pravnučka Jaroslava Durycha a že by hrozně rádi udělali výstavu na Durychovu počest. Národní divadlo dělalo Bloudění asi před patnácti lety a jestli bychom nemohli pomoci. Tak jsme oxeroxovali kritiky, naskenovali fotografie, poslali plakát a program, aby tu malou výstavu mohli udělat. Okamžitě získáte ve Fulneku pár lidí, kteří si řeknou, že tedy to Národní divadlo, to je báječná organizace.

Nedávno bylo 150. výročí narození Augustina Bergra, což byl první choreograf Národního divadla, který tu byl nekonečně let, od roku 1883 do roku 1900 a poté v letech 1912–1923. Byl to neuvěřitelný člověk, nejdřív tanečník-sólista, pak dlouhá léta choreograf v Národním divadle. Založil zde baletní školu, první tanečnice musel vozit z Itálie, protože tady jsme vrcholné tanečnice vůbec neměli. Založil školu, kde vychoval mnoho sólistek baletu Národního divadla. Konstituoval celý repertoár baletu od samého začátku. A balet to měl v dějinách Národního divadla vždycky horší než opera či činohra, méně prostoru, méně diváků.

Jeli jsme se správou baletu do Boskovic, Bergrova rodiště, abychom tam odhalili desku Augustina Bergra. Půjčili jsme jim nějaké fotografie, připravili tam výstavu, paní docentka Brodská měla přednášku o Bergrovi, Tereza Podařilová zatančila sólo z Labutího jezera. Bylo vidět, že Národní divadlo, ne archiv, ale divadlo tam získalo okamžitě velké renomé. Toto je také smysl naší archivní profese. Nejenom věci archivovat, ale také je zprostředkovávat veřejnosti.

Takže nakonec vás asi ani nemrzí, že jste nebyla dramaturg?

Ne, vůbec mě to nemrzí, ani náhodou.

Poslední otázka úplně na závěr: Kdybyste se mohla opět rozhodnout, vybrala byste si opět archivní řemeslo, ke kterému jste se nakonec dostala a strávila v něm celý profesní život?

Samozřejmě, bez váhání.

Rozhovor proběhl v Archivu Národního divadla v Praze dne 11. března 2013.

Rozhovor vedli Mikuláš Čtvrtník a Karolína Šimůnková.

ROZHOVOR S JARMILOU SCHLÖGLOVOU

Na Úřad vlády (dále jen ÚV) jsem nastoupila v roce 1985, odešla začátkem roku 2005. Pak jsem působila sedm měsíců na Pražském hradě v Kanceláři prezidenta republiky v bezpečnostním odboru v tajné spisovně. Od září 2005 pracuji na Nejvyšším kontrolním úřadu (dále jen NKÚ) opět v tajné spisovně.

Čili na ÚV, u pana prezidenta i zde na NKÚ jste měla na starosti vždy utajované dokumenty (dále jen UD)?

V období, po roce 1992, kdy skončila federace, zrušila se federální vláda a česká vláda se přestěhovala na federál, tedy do Strakovy akademie, změnila se organizační struktura ÚV a v té době mě z tajné spisovny-převedli do obvyčejného archivu. A poté, v roce 1997, mě povolali opět do tajného a od té doby jsem pracovala jenom v tajné spisovně.

Co Vás přivedlo k utajovaným dokumentům, byla to náhoda?

To byla náhoda. Předtím jsem učila v Bohnicích, a protože jsem měla zdravotní problémy, praskly mě žaludeční vředy, lékaři mně doporučili odejít ze školství kvůli stresům. Souhrou náhod jsem se dozvěděla o tom, že se na ÚV uvolnilo místo v tajné spisovně, projevila jsem zájem a byla přijata. Šlo o kompletní spisovou péči o utajované dokumenty, od příjmu, k ukládání, ke skartaci až po archivaci.

V té době byly podle tehdejšího zákona č. 102/1971 Sb., o ochraně státního tajemství pouze dva stupně utajení, plus mobilizační a „PTZD“ (přísně tajné zvláštní důležitosti). Nakládání s UD bylo tehdy jednodušší v porovnání s dnešním stavem, kdy máme čtyři stupně utajení. Na Úřad vlády docházelo velké množství utajovaných dokumentů, jelikož se tehdy utajovaly třeba i pozvánky na různá jednání. Vlastních UD na Úřadu vlády ani tolik nevznikalo. Na ÚV totiž existovala spousta odborů (zdravotní, kulturní, tělocvičný atd.), které se věcně zabývaly tím, co dnes spravují jednotlivá ministerstva.

Ano, ÚV byl průřezový orgán, kde se shromažďovaly informace ze všech odvětví. Shrňeme-li tedy, tak na ÚV bylo utajovaných dokumentů mnohem více než dnes?

Ano, srovnáme-li situaci na ÚV dejme tomu před rokem 1998 a po něm. Současně se jednalo o věcně širší problematiku, která se na tehdejší ÚV řešila. Mezníkem byl zákon č. 148/1998 Sb., o ochraně utajovaných skutečností. Tento zákon upravil vznik utajovaných informací a následné nakládání s nimi. V té době vláda ještě vydala nařízení, kdy si každý resort vytvořil soupis oblastí, které mají pokrýt utajované dokumenty. A podle toho, jak vysoká újma státu by nastala v případě úniku informací v nich obsažených, se nastavily stupně utajení. Omezení okruhu věcné problematiky, jíž se ÚV obecně zabýval, nastalo zejména v roce 1992 při zrušení federace.

Současně v období po zrušení federace do vydání zákona v roce 1998 o ochraně utajovaných skutečností došlo k docela velkému poklesu vzniku UD. Tak například přestaly vznikat dokumenty Státní plánovací komise, „pětileté plány“, které předkládala na jednání vlády. Tyto utajované dokumenty byly obsáhlé, měly x příloh. Někdy, právě pro jejich obsáhlost, je musela dovézt i dodávka.

Po snížení počtu UD v devadesátých letech pak došlo, po vydání zákona č. 148/1998 Sb., opět k navýšení množství UD. Ustavily se totiž čtyři stupně utajení, přičemž nejnižším stupněm je „Vyhrazené“, pak „Důvěrné“, „Tajné“ a „Přísně tajné“. Myslím, že největší počet utajovaných dokumentů vzniká ve stupni utajení „Vyhrazené“.

Průřezovost, o které jste hovořili – tzn. že se na ÚV scházely UD ze všech možných resortů, což vytvářelo současně patrně specifikum UD na ÚV ve srovnání s jinými institucemi –, existovala vždy u ÚV?

Existovala vždy, protože na vládě se shromažďují materiály ze všech státních institucí. Vláda řeší otázky ze všech oblastí státní správy, což je skutečně specifikum vlády.

Z hlediska historického, z hlediska badatele, který by hodlal zkoumat, jak vypadal průmysl, školství, kultura atd. atd. v průběhu 20. století, by mohly mít UD z ÚV skutečně velký význam, najde-li v nich podstatné informace průřezově k širokému spektru témat?

Částečně, protože každý materiál do vlády předkládal daný resort. Základ dané věci, problému, otázky je uložen na resortu. Na vládu předkládají již jakási

„střeva“, trest' dané záležitosti či problému. Čili kdyby badatel chtěl řešit daný problém, tak základ najde na patřičném resortu.

Obsahují materiály došlé z resortů na vládu nějaké informace navíc ve srovnání s tím, co zůstává uloženo na samotných resortech?

Obsahují usnesení vlády, které ukládá příslušnému resortu – ministroví, nějaký úkol, vyplývající z jednání vlády. Toto usnesení se stává součástí vládního předkládaného dokumentu a je rozesíláno na jednotlivé resorty.

Domnívám se, že vládní materiály mají navíc stanoviska resortů, i když většinou se omezí na „nemám připomínku“. A pak tam jsou stanoviska odborů vlády, která seznamují předsedu vlády s daným materiálem ve stručnosti. Toto na resortu nebude.

Odbor vládní agendy ÚV, který zabezpečuje projednávání vládních materiálů, zároveň zajišťoval vypracování stanovisek k danému vládnímu materiálu, které byly následně uloženy u vládního materiálu v utajované části dokumentů, nikoli v obecné spisovně.

V Národním archivu máme ale obojí část. U Vás na oddělení, kde se ukládaly UD, jste ukládali vedle materiálů do vlády tajné rovněž další UD? Ukládali jste je podle spisového plánu či podle čísel jednacích?

Ukládalo se podle ročníků a v rámci ročníku podle čísel jednacích. Spisové znaky neexistovaly. Neutajované dokumenty na ÚV spisové znaky měly, ale utajované ne. Ani dříve.

Ve stodvoje (zákon č. 102/1971 Sb., o ochraně státního tajemství – pozn. red.) bylo, myslím, také předepsané, že utajované dokumenty mají být manipulovány věcně podle spisového plánu, ale nikdy se to nedělalo a ukládalo se čistě podle čísel jednacích.

Vytvářeli jste ke spisům rejstříky, indexy, které by pomohly vyznat se věcně ve spisech?

Ne. Při ukládání utajovaných dokumentů se vyznačují skartační znaky a lhůty. Zákon ukládá zpracovateli povinnost při uložení dokumentu do spisovny vyznačit skartační znak a lhůtu. Ale během mé praxe jsem se setkala s tím, že často tuto povinnost plnil pracovník spisovny, který daný dokument ukládal.

Jak to vypadalo tehdy, pokud jste potřebovali vyhledat podle věcného kritéria nějaký spis, když jste měli spisy uspořádaný podle čísel jednacích?

Spisy se vyhledávaly podle čísel jednacích, ale šlo vyhledávat také podle data nebo původce spisu. Utajovaná dokumentace je vedena ručně v jednacích protokolech na většině rezortech.

V případech neutajovaných dokumentů ve starších protokolech určité věcné hledisko bylo sledováno, protože u daného spisu v poslední kolonce byla uvedena čísla spisů, které se vázaly k téže problematice. Spisy nebyly spojeny fyzicky, ale byly uvedeny odkazy na spisy k téže záležitosti. Nejsm si však jistá, zda-li byl tento postup uplatňován také u UD.

Existovalo u UD na ÚV vytváření spisů k téže věci?

Ano. Dříve se hodně používaly sběrače. Pořádek v tom byl.

Existovaly nějaké obecné odlišnosti mezi fungováním spisové služby a předarchivní péče u UD a neutajovaných dokumentů na ÚV, mj. rovněž z hlediska charakteru archivních prohlídek ze strany příslušného archivu?

Dokumenty k archivaci vybíral vždy pracovník tajné spisovny, a to podle skartačních znaků a lhůt. Materiály se fyzicky připravily a následně se pozval pracovník SÚA, který je opravdu prostudoval a řekl: „Ano, toto můžete skartovat, toto vidím k archivaci“. Tento postup u UD fungoval a platil také u obyčejných dokumentů.

Kdo chodil na ÚV ze strany SÚA na skartační řízení u UD? Potřeboval dotyčný archivář prověrku na daný stupeň utajení, jak je to vyžadováno třeba dnes podle současné legislativy?

Chodil k nám Josef Žabka s Alenkou Noskovou, což bylo tehdy v souladu s legislativou.

Prověrku na utajované skutečnosti jsme neměli, skartační řízení se provádělo tzv. rozbořem skartačního návrhu. Ke skartačnímu návrhu existovala příloha, kde byl uveden soupis čísel jednacích a popis věci, a na tomto základě byl prováděn archivní výběr. V některých sporných případech se skartátor snad i podíval do spisu, ale to nastávalo zřídka.

Pak se napsalo, že na základě rozboru skartačního návrhu se předávají k archivnímu uložení tato čísla jednací. Nebylo toho zase tolik.

Proměnila se v posledních letech nějakým způsobem spisová služba u UD ve srovnání s minulostí?

Po vydání nového zákona č. 148/1998 Sb. se práce s UD ztížila. Jistou dobu trvalo, než si všichni obecně ujasnili, kdy stanovit jeden ze čtyř stupňů utajení. V souvislosti s personální bezpečností museli pracovníci podat žádost na NBÚ o vydání osvědčení fyzické osoby pro přístup k utajovaným dokumentům. Například prověrka na „PT“ je skutečně velmi přísná.

Celkově je manipulace s UD v současné době asi složitější. Dříve byly protokoly „P“, „PT“ a „PTZD“. Dnes máte tři nebo čtyři protokoly. V samostatných protokolech se zvláště evidují, odděleně od národních dokumentů, a zároveň ukládají utajované dokumenty NATO a EU. Evidence manipulace s utajovaným dokumentem je vedena tak, aby pracovník tajné spisovny měl v danou chvíli přehled o všem, co se s dokumentem děje. Osobní odpovědnost každého, kdo s utajovaným dokumentem pracuje, je daleko větší než dříve. Postihy za neoprávněné nakládání s utajovanými informacemi jsou velice nepřijemné.

Od 1998 byla v zákoně rovněž vytvořena funkce bezpečnostního ředitele, který na příslušných úřadech zajišťuje ochranu utajovaných informací a bezpečnostní způsobilost, jak mu ukládá zákon č. 412/2005 Sb., spolu s dalšími prováděcími předpisy.

Myslíte si, že zkomplikování procesů spisové služby dejme tomu v posledních deseti letech s sebou přineslo i nějaký pozitivní efekt? Například že je evidence pečlivější, že se dokumenty méně ztrácejí, nebo se jedná o zbytečný nárůst úředničiny?

Co se týče UD, znamená to pro mě více ostražitosti, více komplikovanosti. Záleží, jak to kdo pojme. Na každém státním úřadě se vydávají směrnice o zajištění administrativní bezpečnosti v jeho působnosti. Často ukládají další povinnosti, které vám komplikují život při manipulaci s UD. Někdy je jednoduchost více než nadstavba a složitost. To záleží na situaci.

Ovšem bez samotného institutu utajování informací se asi opravdu neobejdeme. Je však vždy na zpracovateli dokumentu, co uzná jako hodné utajení a co nikoli. Stanovení stupně utajení utajovaného dokumentu by mělo být v souladu s nařízením vlády č. 522/2005 Sb., kterým se stanoví seznam utajovaných informací, které mají být utajovány. Tento seznam neříká přesně a konkrétně, co vše

má být utajeno, spíše zahrnuje širší oblasti. Záleží pak také na daném zpracovateli, jaký stupeň utajení dokumentu stanoví.

Problémy nastaly například při zániku federace. Někteří původci byli na Slovensku. Mnohé podniky se rozprodaly, mnozí původci zanikli, a nyní dohledávejte původce, abyste mohli UD odtajnit. Musíte hledat nástupnické organizace. Kolikrát to nelze. Odtajnit to v takovém případě může pouze NBÚ.

Institut utajování dokumentů je spojen s komplikovaností odtajňování. Na resortech se hromadí došlé UD z jiných úřadů. Oni je nemůžou odtajnit. Je pro ně složité vždy žádat původce o odtajnění atd. Já jako archivář, nemohu-li do dokumentu nahlédnout, pak z pouhého jeho názvu nemohu posoudit, zda-li lze dokument zničit či jej má archiv uložit jako archiválii.

Nový zákon (č. 412/2005 Sb.) nakazuje, že každých pět let by měl původce daný dokument přezkoumat, případně přehodnotit a odtajnit. Měl by pak dát na vědomí všem institucím, kterým dotyčný dokument rozeslal, že byl odtajněn. Problém nastává, když toto původce neprovede.

Co se týče utajovaných skutečností, po roce 1990 se začalo říkat, že UD nikdy více anebo co nejméně. Ale pak po roce 1998 se najednou manipulace s UD stala ještě problematictější, komplikovanější, než to bylo před rokem 1990. Těchto asi osm let je období, kdy se UD vyskytovaly málo.

Ano. V této době utajovaly takové resorty jako obrana, vnitra, kdežto dříve utajoval i resort kultury, školství apod.

Co si myslíte o eventuálním vzniku zvláštního bezpečnostního archivu, kde by se shromažďovaly UD z celé státní správy? Dnes mají veřejné archivy problém s přebíráním UD, což je spojeno s nešťastnými formulacemi v současném archivním zákoně.

Já bych jej uvítala. Pracovníkům utajovaných spisoven by ulehčil práci. Vzala bych své dokumenty, sepsala je a odvezla tam. Ale nevím, jak by vypadala následná práce s dokumenty. Musel by existovat někdo, kdo by UD odtajňoval, kdo řekne: „Ano, může se s nimi seznámit ten a ten.“ Trochu hrozí, že odvětlí: „Co bych jim to říkal, nepustím je do toho.“ Hrozí, že bychom se k důležitým informacím nedostali. A co by se do takového archivu dávalo – jen „áčka“ nebo všechno...?

Ostatně jaké množství „áček“ z celkového množství UD se předává do archivu?

„Áček“ asi třetina či čtvrtina, alespoň to tak bylo za mé působnosti na Úřadu vlády. Nepředávaly se však jako utajované, ale již jako odtajněné dokumenty.

Ale zatím toho tolik nepředali. Alespoň ne z odboru obrany. Nepředali nám doposavad například Bezpečnostní radu státu.

Čtvrtina až třetina je docela vysoké číslo ve srovnání s obyčejnými neutajovanými dokumenty, kdy se do archivu přebírá tak 5 až 10 procent.

Konečný poměr ovšem záleží rovněž na tom, o jaký resort se jedná.

Promítly se do práce s dokumenty přelomové chvíle jako rok 1968, 1989 apod.? Došlo třeba ke ztrátám dokumentů?

Nevím o tom. To, co bylo utajované, ani skartovat nešlo.

Jak to vypadalo při zániku federace? Předávaly se některé dokumenty slovenské straně?

Například na resortu financí Slováci přijeli a xerozovali si dokumenty, které se vztahovaly ke Slovensku. Spíše se xerozovalo, než že by se dokumenty fyzicky předávaly slovenské straně.

Na ÚV se ani nexerozovalo, určitě ne do roku 2005.

Nastal na ÚV u UD v osmdesátých letech také stopstav předávání archiválií do SÚA, kdy SÚA přestal na jistou dobu přejímat archiválie? Vlády se ani moc netýkal.

Řekla byste nám nějaké úsměvné vzpomínky na lidi, které jste během své archivní práce potkala? Víte něco ze zákulisí například na tehdejší premiéry?

Pana Čalfu jsem zažila ještě jako právníka v legislativním odboru. Před ním to byl Ladislav Adamec, který ministrům na jednání vlády sebral cigarety a tužky, které jim kdosi předtím rozdal. Za Adamce se opravdu šetřilo. Po Čalfovi přišel

Václav Klaus. Tehdy jsme měli v jídelně setkání všech pracovníků s novým premiérem. Přišel s celým ansámblem (sekretariátem a poradci), vešel a pravit: „No tak doufám, že počet lidí zaměstnaných na úřadu je tolik, kolik vás tady vidím.“ Čili míněno málo. „Na úřadu jsem já první, pak vám představuji ředitelku sekretariátu a poradce, a pak bohužel ten obslužný personál.“ A to jsme byli my.

Jela jsem také jednou s jednou kolegyní s vozíkem na chodbě pro nějaké materiály a potkala jsem po cestě pana Klause a on se ptal svého pobočnicka svým typickým přízvukem: „Co tady dělají?“ Třeba se o něm i tradovalo, když se naštal a holky mu připravily nějaké materiály, tak do nich pinknul a nechal je to sbírat. Nebo na Hradě, když byl prezidentem, měl takové nádvoříčko, odkud byl přístup do jeho kanceláří, a tam se šlapalo po špičkách, nesmělo se tam moc chodit. Ostatně Hrad za prezidenta Klause, to byla taková vláda ve vládě. Za Klause to bylo tvrdé. Již jen v omezování středních pracovníků. Byla nastavena velmi striktní a výrazná hierarchie, přísná subordinace. Velice úřední, nikoli lidský přístup.

Práci svých podřízených ocenil nejvíce Miloš Zeman. Za Zemana byl na ÚV největší pořádek. Byl také humorný. Byla jsem cosi předat sekretariát, objevil se ve dveřích a povídal: „Přicházejte od zubaře, jak jinak, tak štamprličku becherovky.“ Bylo to lidštější. Neměnil tolik lidi, nebyla na ÚV taková fluktuace zaměstnanců. Naopak Klaus propustil většinu stávajících zaměstnanců na federální vládu.

Vladimír Špidla byl hodný, a také velký sportovec. Ráno vždy běhal od bytu na ÚV. Utekl ostraze. Na ÚV často býval již v šest hodin ráno.

Ale to jsou spíš vzpomínky, Vy jste chtěl veselé historky.

Premiér Špidla na zasedání vlády myslím vyžadoval od ministrů, aby dodávali materiály vedle písemné podoby rovněž na disketách. Ale tyto diskety jsem nikdy na ÚV neviděl.

Na koho ještě ráda vzpomínáte?

Vždy mě potěšila paní dr. Nosková s panem dr. Žabkou, když za mnou přišli. Dost mě toho naučili. Ale jinak tím životem člověk tak nějak prolétl. Nejbliže mně byla asi Eliška Adamová.

Nastaly Vám nějaké krušné chvílky během Vašeho působení v tajných spisovnách?

Když přišel Klaus jako nově nastoupivší premiér a končila federace, tak tam, kde jsem působila já, bylo tajné oddělení. Přiřadili je do odboru obrany, protože

prakticky všechny federální materiály byly tehdy převezeny do SÚA a začalo se v podstatě od nuly. Těchto materiálů bylo tolik, že je odvážela nákladní auta. Balíky s dokumenty jsme nakládali na auta přímo okny. Jednalo se o sekretariáty předsedů a místopředsedů vlád. Šlo o UD i o neutajované dokumenty.

Kdybyste se mohla opět rozhodnout, zda-li zvolit cestu k dokumentům a spisové službě či nikoli, volila byste stejně?

Těžko na to odpovědět jednou větou. Asi ano, ale nešla bych k obyčejným dokumentům. U utajovaných dokumentů je práce zajímavější.

Rozhovor vedli Mikuláš Čtvrtník a Josef Žabka.

ARCHIV-ERINNERUNGEN

Der vorliegende Band unserer Zeitschrift geht wieder zu Tradition der monographisch begrenzten Themenbänder zurück. Nach Records Management und Schriftgutverwaltung, die im vorigen Jahre behandelt wurden, haben wir diesmal ein mehr „intimes“ Thema gewählt, und zwar die Erinnerungs-Gespräche mit ehemaligen Mitarbeiter des Nationalarchivs (oder genauer des Staatlichen Zentralarchivs in Prag). Das Ziel unserer Bemühung war ein Versuch, Archivgeschichte, aber auch Geschichte manchen wichtigen Archivbestände, aus personeller Sicht zu bringen. Wir glauben, dass diese Erinnerungen eine wichtige Quelle zu diesen Themen darstellen und bei Gelegenheit des 60jährigen Archivjubiläums im Jahre 2014 als eine ausserordentliche Basis dienen könnten.

Ursprünglich war geplant, rund zwanzig solcher Gespräche zu bringen, die vor allem der Problematik der Schriftgutverwaltung und damit zusammenhängenden Bestansgeschichte gewidmet werden sollten. Bei der Vorbereitung haben wir aber relativ schnell erkannt, dass die besprochene Problematik mehr reicher ist, und haben wir immer neue Fragen gestellt, z. B. Berufsmotivierung, Hochschulstudium, Vorbilde, wissenschaftliche Ergebnisse usw. Es ist leider nicht gelungen, alle Kollegen, die bestimmt viel zu sagen hätten, zu diesem Spezialband eizureihen. Manche leider aus objektiven Gründen, weil wir zu spät gekommen sind, andere haben wir leider nicht überzeugt. Trotzdem ist es gelungen, mehr als 15 Interviews zu sammeln. Unter den Respondenten werden Archivare aller Abteilungen beinhaltet, als Zusatz kann auch ein Gespräch mit Mitarbeiter der Archivverwaltung, sowie zwei Gespräche aus Feld der Institutionen, wo unser Archiv die Schriftgutverwaltung kontrolliert hat, dienen.

Im ersten Gespräch werden die Meinungen eines der ältesten und hochgeschätzten tschechischen Archivare Karel Beránek gebracht. In diesem Interview wird die Aufmerksamkeit der Beránek´s Studium der Geschichte und klassischer Philologie, seiner Arbeit im Universitätsarchiv, dann im Archiv des Innenministerium und Staatlichen Zentralarchiv gewidmet. Speziell wurde Beránek´s Zusammenarbeit mit jüngeren Kollegen erwähnt. Folgend wird Interview mit Věra Beránková eingereiht. Dieses Interview akzentiert neben der eigenen Karriere der Respondentin die Bestandsgeschichte, vor allem der Urkundenbeständen sowie einiger Bestände der Zentralverwaltung 1526–1749, die Věra Beránková verzeichnet hat. Auch im Interview mit Eliška Čáňová werden die Fragen der ältesten Bestände besprochen, v. a.

des Archivs des Prager Erzbistums. Wichtig sind aber auch die Informationen über die Situation im Archiv in 1950s. Die Aussagen von Lidmila Franková betreffen Situation in landwirtschaftlicher Archivabteilung, weiter reflektieren auch die Karriere von Respondentin als Direktorin des Bezirksarchivs in Pelhřimov. Im Interview mit Věra Helešicová wird die Aufmerksamkeit der Abteilung für Bestände von 1918 bis 1945 gewidmet, sowie der Vorbereitung des ersten Archivführers. Auch Růžena Hlušičková spricht sehr ausführlich und offen über die Problematik der Schriftgutverwaltung und Records Management im Staatlichen Zentralarchiv. Das Gespräch mit Věra Janíková bringt interessante Informationen über die Lage des Parlamentarchivs. Ludmila Kubátová war vor allem mit Montanbeständen verbunden und liegt interessante Informationen zu diesem Thema vor. Auch Alena Nosková beschäftigte sich mit der neuesten Beständen, interessant sind vor allem ihre Zeugnisse über das Archiv des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei Tschechoslowakei. Karel Novotný war jahrelang Referent für staatliche Archive in Archivverwaltung des Innenministeriums, in seinem Interview bringt er vor allem Informationen über seine Bemühung um Bau der neuen Archivgebäude. Marie Stupková arbeitete vor allem mit Justizbeständen aus der Zeit 1848–1918, über diese Problematik bringt sie interessante Informationen. Ludmila Špětová war im landwirtschaftlichen Abteilung tätig. Ohne Interesse sind nicht auch die Informationen über die Vorbereitung der ersten Archivbibliographie und Archivausstellung in 1958. Alexandra Špiritová hat vor allem über Postbestände gesprochen. Ivan Šťovíček hat seine Erinnerungen an Arbeit im Staatlichen Zentralarchiv und im Militärhistorischenarchiv vorgelegt. Mit Josef Žabka wird die Aufmerksamkeit wieder zu neueren Beständen und speziell zum Bestand des Regierungsamtes konzentriert. Als ein Zusatz wurden Interviews mit Leiterin des Archivs des Nationaltheaters Zdena Benešová und mit Jarmila Schlögllová aus Verwaltungsarchiv des Regierungsamtes eingereicht.

Archival Memories

This monographic issue of our magazine contains 16 interviews with former employees of the National Archives (State Central Archives in Prague). These interviews provide important information about the history of archives and some of its key archival records. Interviews were conducted by a common methodology. They were taken on the occasion of the approaching anniversary of the archives in 2014. As a complement to the included two interviews to institutions where the archive carries out checks on records management.

SEZNAM FOTOGRAFIÍ

Kolektiv pracovníků II. oddělení SÚA, 1976 (zleva Alena Sakařová, Naďa Vondřichová, Rudolf Rejman, Marie Stupková, Alexandra Špiritová, Alena Slavníková, Stanislav Biman a Luďmila Kubátová)

Kolektiv pracovníků III. oddělení SÚA, 1976 (zleva Julie Kutová, Luďmila Kolařová, Irena Malá, Jaroslav Kreč, Jan Šturz, Václav Babička, Věra Helešicová, Vlasta Měšťánková, Jaroslava Brichová, Raisa Machatková, František Rajtoral)

Kolektiv pracovníků III. oddělení SÚA, 1979 (zleva Václav Babička, Věra Helešicová, Jaroslava Milotová, Julie Kutová, Anna Mašková, Jan Šturz, Václav Vinš, Raisa Machatková a Helena Uchytílová)

Kolektiv pracovníků zemědělsko-lesnického oddělení SÚA, cca 1960

Kolektiv pracovníků V. oddělení SÚA, 80. léta 20. století (zleva v popředí Helena Janderová, Růžena Hlušíčková, Alena Nosková, Hana Klasová, Ivana Bernášková, Alena Richterová, Jitka Vondrová, v pozadí zleva Karel Bolomský, Josef Žabka, Tomáš Kalina, Milan Bílkovský)

Kolektiv spoluautorů Celostátní výstavy archivních dokumentů, 1958

Návštěva pracovníků Státního ústředního archivu v Praze v depozitáři v broumovském klášteře, 1976

Exkurze pracovníků Státního ústředního archivu v Praze v NDR, 1976

KRAJSKÉ MUSTRUNKY A KRAJŠTÍ MUSTRHEŘI V ORGANIZACI VOJENSKÉ SPRÁVY PŘEDBĚLOHORSKÝCH ČECH (1565–1618)¹

PETR MAREŠ

V 16. a 17. století čelila východní a jihovýchodní část evropského kontinentu mohutné expanzi ze strany Osmanské říše. Země ležící na západ od několika set kilometrového hraničního pásma ohrožovaného Turky a Tatary ovládala habsburská dynastie. Habsburští panovníci koordinovali protitureckou obranu celého západního křesťanského světa a jejich soustátí vynakládalo na svou obranu obrovské finanční prostředky a lidské zdroje. Vojenská obrana před tureckou expanzí byla tématem nejen celoevropským, ale především lokálním.

Až do poloviny 17. století nedisponovala habsburská monarchie stálou armádou. Podíl vojenských hotovostí jednotlivých zemí na její obraně byl zanedbatelný, protože stavové vytrvale odmítali osobní účast na vojenských taženích a bránili vysílání zemských hotovostí za její hranice. Vojenskou sílu monarchie tak zajišťovaly žoldnéřské oddíly najímané dočasně panovníky a stavovskými reprezentacemi podle míry momentálního ohrožení.

Vojenské záležitosti monarchie byly centrálně spravovány až od roku 1556, kdy Ferdinand I. zřídil dvorskou válečnou radu.² Úkolem rady bylo vytvořit program jednotné obrany habsburského soustátí, definovat podíly jednotlivých zemí na něm a v případě ohrožení koordinovat jeho obranu. Na tvorbě programu se aktivně podílely tajná rada a dvorská komora, při jednáních se stavy jednotlivých zemí také místní komory a špičky stavovských reprezentací. Program společné obrany monarchie nebyl ale v předbělohorském období realizován a zůstal v rovině vyjednávání a plánování.

¹ Text je součástí řešení grantového projektu GA ČR 13 – 17978S „Svět mužskosti. Nižší šlechta z českých zemí ve válkách počátkem novověku“, jehož příjemcem je Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.

² Do válečné rady jmenoval panovník také zástupce z českých zemí. Sněmy české III, s. 245 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 30. června 1565).

Podíl Českého království na protiturecké obraně³

Tradičním místem jednání panovníka a stavovské reprezentace Českého království resp. reprezentací zemí České koruny byl zemský popř. generální sněm. Pravomoc svolat sněm měl pouze panovník a důvodem pro svolání byla v předbělohorském období téměř vždy nutnost projednat formu a míru podílu Českého království na protiturecké obraně. Téma protiturecké obrany představovalo při vyjednávání panovníka se stavy a naopak významný mocenský nástroj.

Panovník předkládal sněmu své požadavky prostřednictvím propozice. Na jejím formulování se podíleli jak nejvyšší zemští úředníci a česká komora, tak také centrální úřady monarchie jako dvorská komora, dvorská válečná rada a tajná rada. Jednotlivé body propozice projednávala nejdříve každá stavovská korporace zvlášť, poté se všechny korporace dohodly na jednotném stanovisku představujícím vůli celé stavovské obce. Po úspěšném projednání všech bodů propozice bylo sněmovní usnesení sepsáno a vloženo do desek zemských. Tím se stalo zemským zákonem závazným pro celou stavovskou obec bez výjimky.⁴

České království se v předbělohorském období podílelo na obraně proti Turkům čtyřmi způsoby: povoláním berní a různých finančních sbírek; najímáním a financováním žoldnéřských vojsk; osobním tažením stavů za hranice země a mobilizováním zemské hotovosti na obranu království.

Vůbec nejčastějším požadavkem, který panovníci předkládali sněmu k projednání a schválení, byla žádost o **vybrání tzv. pomoci proti Turkům**.⁵ Protože stavové odmítali schvalovat vybírání této pomoci na několik let dopředu, byli panovníci nuceni vždy po uplynutí termínů, ve kterých se schválená pomoc vybírala, svolat nový sněm a vyjednávat na něm od začátku novou pomoc.

³ Výběrové s odkazy na literaturu a prameny Pánek, Jaroslav: Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi, ČsČH 36, 1988, s. 856–872; 37, 1989, s. 71–84; Sterneck, Tomáš: Město, válka a daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593–1606). Praha 2006.

⁴ Usnesení sněmů byla vkládána do řady desek zemských stavovských. Národní archiv (NA), fond Desky zemské, Desky zemské stavovské (DZSt) 1 (Kvatern červený, sněmové od 1541 do 1582), 1541–1582; tamtéž, DZSt 2 (Kvatern bílý sněmův obecních od 1583 do 1602), 1583–1602; tamtéž, DZSt 3 (Kvatern zelený sněmův obecních od 1603 do 10), 1603–1610; tamtéž, DZSt 4 (Kvatern bílý sněmův obecních 1567), 1567–1603 a tamtéž, DZSt 5 (Kvatern černý sněmův obecních Království českého od léta 1611), 1611–1617. Usnesení sněmů vložena do DZSt 1 a 2 byla vydána v edici Sněmy české. Gindely, Antonín – Dvorský, František – Krofta, Kamil – Novák, Jan Bedřich – Volf, Miloslav (edd.): Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I–XI, XV. Praha 1877–1925, 1955 (dále jen Sněmy české I–XV).

⁵ Rieger, Bohuslav: Zřízení krajské v Čechách, část I. Historický vývoj do roku 1740. Praha 1889, s. 190–203.

Pomoc na obranu proti Turkům měla různé formy. Starší formou bylo vybírání berně z movitého a nemovitého majetku stavů a jejich poddaných, tj. určité částky vyměřené z určité hodnoty majetku. V roce 1567 se prosadilo vybírání tzv. domovní berně, tj. berně vyměřené z počtu osedlých poddaných a z domů ve městech. Vedle toho povolovaly sněmy panovníkům ještě jiné formy finančních pomoci, nejčastěji různé sbírky, tj. zdanění nejrůznějšího zboží nebo činností.

Sněmy určovaly způsob a termíny vybírání berní a sbírek a volily také jejich výběrčí.⁶ Stavové si vyhrazovali právo na kontrolu nad distribucí vybraných finančních prostředků. Sněmovní usnesení opakovaně konstatovala, že vybrané peníze mohou být určeny výhradně na obranu proti Turkům.⁷ V konkrétních případech na zaplacení žoldnéřských oddílů střežících uhersko-osmanskou nebo rakousko-osmanskou hranici, posádek hraničních pevností, oprav starých a poškozených pevností nebo výstavby nových.⁸

V organizaci vojenství dominovalo v předbělohorských Čechách **najímání žoldnéřských vojsk**. Sněmy projednávaly a povolovaly časté žádosti panovníků o vybrání určité finanční částky na zaplacení žoldnéřského vojska. Schválené finanční prostředky pocházely buďto z vybraných berní a sbírek nebo z jednorázových půjček poskytnutých celou stavovskou obcí nebo jednotlivci.

Najímatelem žoldnéřského vojska financovaného stavy mohl být panovník i stavovská obec. Způsob a cíl jeho využití závisel zcela na vůli najímatele. Panovníci i stavové vysílali žoldnéřské oddíly především za hranice zemí České koruny.⁹ Smyslem najmutí žoldnéřského vojska bylo nahradit nebo doplnit vojsko zemské

⁶ Volf, Miloslav: *Nástin správy České berně v době předbělohorské*. Praha 1941 [= *Sněmy české XI/2: Prováděcí usnesení sněmů Českých 1605–1607, sešit 1*. Praha 1941].

⁷ Distribuce pomoci proti Turkům byla svěřována polnímu colmistrovi Českého království volebnému na zemské nebo generálním sněmu. V některých případech stavové neváhali zdržet vybrané finance do té doby, než by byl do Uher vyslán polní colmistr k jejich rozdělení. Např. *Sněmy české VI*, s. 140 (Úvod k jednání zemského sněmu zahájeného 5. února 1582).

⁸ Např. v textu sněmovního usnesení z roku 1574 je určení pomoci zobecněno takto – „Pomoc pro nic jiného než pro samé to opatření hranic v království Uherském se svoluje. Nikam jinam než na záplatu lidu toho, kterýmž zámkové a místa pomezí v království Uherském osazení jsou, obrátiti ráci.“ *Sněmy české IV*, s. 82 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 22. června 1574). Přehled výdajů na uherskou hranici v roce 1577 viz *Sněmy české V*, s. 201–208 a 208–212.

⁹ Prameny k žoldnéřským vojskům najímaným panovníkem a českými stavy jsou zpřístupněny především v těchto edicích: Roubík, František (ed.): *Regesta fondu Militare Archivu ministerstva vnitra Republiky československé v Praze, I*. Praha 1937 a Liva, Václav (ed.): *Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu Militare Archivu ministerstva vnitra Republiky československé v Praze, II*. Praha 1938. K osobním zážitkům žoldnéřského vojáka ve sledovaném období zejména Petráčková, Věra – Vogeltanz, Jan (edd.): *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*. Praha 1979.

hotovosti.¹⁰ Výhodou žoldnéřského vojska ve srovnání se zemskou hotovostí byla možnost jeho poměrně rychlého sestavení, pružnost jeho pohybu a jeho relativní profesionalita.¹¹

Nejméně využívanou formou účasti Českého království na protiturecké obraně bylo **osobní tažení šlechty za hranice země**. Zemské zřízení dokonce panovníkovi zakazovalo nutit stavy k takovému tažení.¹² Stavové se k němu zavazovali pouze pod podmínkou, že se ho zúčastní osobně také panovník.¹³ S osobním tažením šlechty za hranice země se počítalo také v případech, že by na její obranu nestačila zemská hotovost.¹⁴ V případě takového tažení se rušilo vybírání pomoci proti Turkům¹⁵ a nařízení o zemské hotovosti.¹⁶ V letech 1565–1618 vytáhla celá šlechtická obec za hranice zemí České koruny pouze dvakrát – v roce 1566¹⁷ a 1594.¹⁸ Ani jedna výprava ale nezasáhla do válečných operací.

¹⁰ Např. v roce 1571 stavové odsouhlasili najmutí 2100 koní na místo postavení zemské hotovosti. Sněmy české III, s. 600–605 (Usnesení zemského sněmu z 30. dubna 1571). V roce 1576 zase odsouhlasili, že kdyby bylo potřeba, najmou vedle nařízení zemské hotovosti na svůj náklad 2200 koní. Sněmy české IV, s. 552–554 (Usnesení generálního sněmu uzavřeného 11. července 1576). V roce 1580 se sněm usnesl o způsobu nařízení zemské hotovosti, ale protože byla celá země dlouhou dobu v míru, povolil nejvyšším úředníkům a zemským soudcům, aby v případě potřeby mohli pro její obranu najmout až 1000 žoldnéřů. Ti pak měli působit vedle zemské hotovosti. Sněmy české V, s. 679 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 9. února 1580). Další příklady např. Sněmy české VII, s. 279–280 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 24. února 1588); NA, DZSt 3, fol. F 21–H 3 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 22. března 1606); tamtéž, fol. H 4–H 23 (Usnesení komise z 6. května 1606); tamtéž, fol. K 26–O 18' (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 23. února 1610) a NA, DZSt 5, fol. A 29–C 2 (Usnesení generálního sněmu uzavřeného 23. května 1611) a C 3–G 14 (Usnesení generálního sněmu uzavřeného 3. října 1615).

¹¹ Srov. usnesení sněmu z roku 1571, které rušilo krajské mustrunky a místo zemské hotovosti nařídilo najmout 2100 koní. Důvodem bylo z pohledu současníků na jedné straně nákladné a bezvýznamné krajské mustrování, na druhé straně se prý ukázalo „že lid služebný je ve všem lepší než domácí vyslaný lid“. Sněmy české III, s. 600–605 (Usnesení zemského sněmu ze 30. dubna 1571).
¹² Jireček, Hermenegild – Jireček, Josef (edd.): Zřízení zemská království českého XVI. věku. Praha 1882 [= Codex iuris Bohemici, Tomi IV. Pars 1. Sectio 1.: Jura et constitutiones regni bohemiae saeculi XVI.], s. 151, čl. B. 4.; tamtéž, s. 508, čl. A. 29.

¹³ Sněmy české III, s. 33 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 10. listopadu 1558); tamtéž, s. 57–58 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 1. října 1561); tamtéž, s. 191 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 27. ledna 1564) a usnesení následujících sněmů.

¹⁴ Sněmy české IV, s. 552–553 (Usnesení generálního sněmu uzavřeného 11. července 1576).

¹⁵ Sněmy české III, s. 245–246 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 30. června 1565) a usnesení následujících sněmů.

¹⁶ Sněmy české XI/1, s. 291 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 14. června 1605).

¹⁷ Srov. prameny vydané v Roubík, F. (ed.): Regesta, s. 159 ad.

¹⁸ K tzv. patnáctileté válce výběrově Janáček, Josef: Rudolf II. a jeho doba. Praha 1997, s. 321–328; Niederkorn, Jan Paul: Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien 1993; Vojenské dějiny Československa, II. díl (1526–1918). Praha 1986, s. 60–70; Bůžek, Václav: Protiturecké tažení z roku 1594 (Hospodářské a politické aspekty generalátu

Na protiturecké obraně se České království podílelo také **mobilizováním zemské hotovosti**, i když s významným omezením. Zemská hotovost (veřejná hotovost; defenzí) totiž sloužila primárně pouze k obraně Českého království popř. k obraně hranic zemí České koruny. Na přelomu 16. a 17. století bývalo její teoretické využití rozšířeno ještě na obranu vybraných měst a pevností v případech jejich obléhání Turky (Vídeň, Komárno, Nové Zámky, Ostřihom) a na pomoc okolním zemím, které měly dědičné smlouvy s panovníkem a Českou korunou.¹⁹ Pokusy panovníků o zřízení stálé zemské hotovosti v Českém království byly po celé předbělohorské období neúspěšné.²⁰ Proto museli na každém sněmu znovu žádat stavy o projednání článků o zemské hotovosti. Neúspěšné byly také pokusy o začlenění české zemské hotovosti do centralizované obrany na úrovni monarchie²¹ a na úrovni zemí České koruny.²²

Petra Voka z Rožmberka). Jihočeský sborník historický 58, 1989, s. 53–66; Petrů, Eduard (ed.): Bartoloměj Paprocký z Hlohoh. O válce turecké a jiné příběhy. Výbor z Diadochu. Praha 1982; Líva, V. (ed.): Prameny, s. 7–338. K působení rytíře Albrechta Pětipeského z Chýš a z Egerberku v žoldněřském pluku hraběte Šebestiána Šlika a později v žoldněřském pluku najatém českými stavy viz Mareš, Petr (ed.): Albrecht Pětipeský z Chýš a z Egerberku – edice korespondence. Praha 2005 (Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy).

¹⁹ Sněmy české X, s. 619–624 (Usnesení komise z 2. července 1604) a usnesení následujících komisí a sněmů.

²⁰ Už na sněmu v roce 1569/1570 dali stavové pravomoc nejvyšším úředníkům a zemským soudcům, přísedícím dvorského a komorního soudu a jednotlivcům voleným sněmem z obce, aby pokud budou předvoláni panovníkem, byli oprávněni projednávat s ním záležitosti týkající se zemské hotovosti. Sněmy české III, s. 500–503 (Usnesení generálního sněmu zahájeného 19. prosince 1569 a uzavřeného v květnu 1570). Osmičlennou komisí nařídil zase sněm v roce 1578. Jejím úkolem bylo projednat problematiku zemské hotovosti a sepsat definitivně článek „o nařízení stálé veřejné hotovosti“. Také její činnost zůstala nedokončena. Sněmy české V, s. 294–295 (Královská propozice na zemský sněm zahájený 2. srpna 1578); tamtéž, s. 308–309 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 2. srpna 1578).

²¹ Např. žádost Maxmiliána II. v propozici na sněm 1575 o vytvoření veřejné hotovosti společně pro celou monarchii nebo podobná žádost Rudolfa II. po nastoupení na trůn v propozici na sněm 1577. Sněmy české IV, s. 170–171 (Královská propozice na zemský sněm zahájený 21. února 1575); Sněmy české V, s. 57–58 (Královská propozice na zemský sněm zahájený 5. února 1577). V usneseních obou sněmů chybí jakýkoliv náznak, že by byl tento bod vůbec projednáván. Sněmy české IV, s. 177–182 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 21. února 1575); Sněmy české V, s. 94–120 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 2. března 1577).

²² Např. žádosti panovníků v propozicích na sněmy 1576, 1593 nebo 1595 o vytvoření jednotné veřejné hotovosti pro všechny korunní země. Sněmy české IV, s. 532 (Královská propozice na generální sněm zahájený 17. května 1576); Sněmy české VIII, s. 342 (Královská propozice na zemský sněm zahájený 23. října 1593); Sněmy české IX, s. 32–33 (Královská propozice na sněm zahájený 13. února 1595). Pokusy o vytvoření jednotného programu zemské hotovosti všech korunních zemí mělo přispět především k jejich lepší koordinaci v případech ohrožení. Sněmy české V, s. 678 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 9. února 1580); Sněmy české VI, s. 455–456 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 13. února 1585); Sněmy české VII, s. 82–83 (Usnesení zemského

Zemská hotovost byla vojskem složeným podle určitého klíče z domácího obyvatelstva.²³ Rozhodování o ní bylo zcela v kompetenci zemských a generálních sněmů, i když v roce 1593 (na začátku patnáctileté války) delegoval sněm tyto své pravomoci speciální sněmovní komisi „pro nařízení veřejné hotovosti“.²⁴ Její předností byla schopnost projednat v případě nutnosti rychleji všechny okolnosti svolání zemské hotovosti.²⁵ Usnesení komise mělo váhu sněmovního usnesení, bylo vkládáno do desek zemských²⁶ a tištěno.²⁷

Pravomoc mobilizovat zemskou hotovost a určit způsob jejího využití a cíl tažení měl panovník nebo v jeho nepřítomnosti nejvyšší purkrabí pražský a nejvyšší úředníci a přísedící zemského soudu.²⁸ Později i tuto pravomoc delegoval sněm na zmíněnou komisi.²⁹

V letech 1565–1618 byla zemská hotovost mobilizována k obraně království a korunních zemí pouze třikrát. V roce 1605 na obranu proti vpádu Štěpána Boč-

sněmu uzavřeného 17. prosince 1586). Srov. také Líva, V. (ed.): *Prameny*, s. 311–314 (Zápis jednání komise „pro nařízení veřejné hotovosti“ rozšířen o zástupce z vedlejších zemí České koruny z roku 1606).

²³ Základní přehled Rieger, B.: *Zřízení krajské v Čechách*, s. 203–216; Pánek, J.: *Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi*, s. 856–872; 37, 1989, s. 71–84. Pro Moravu Kameníček, František: *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam (od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání obnoveného zřízení zemského 1526–1628)*, II. Brno 1902, s. 170–400.

²⁴ *Sněmy české VIII*, s. 378–383 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 3. listopadu 1593). Členy komise byli vedle panovníka nejvyšší zemští úředníci, přísedící zemského soudu, přísedící dvorského a komorního soudu a sněmem volení zástupci z krajů.

²⁵ Komisi svolával panovník nebo místodržící a k účasti na jejím jednání byli vyzýváni také komisaři z ostatních korunních zemí. Např. *Sněmy české VII*, s. 82–83 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 17. prosince 1586); Líva, V. (ed.): *Prameny*, s. 26–27 (Pražský hrad, 27. června 1594). Místodržící Petrovi Vokovi z Rožmberka a osobám zvoleným na sněmu do komise „pro nařízení veřejné hotovosti“; *tyž*, s. 43–44 (Pražský hrad, 30. července 1594). Místodržící Janovi Millnerovi z Milhauzu; *tyž*, s. 44–45 (Pražský hrad, červenec – srpen 1594). Několik článků komise „pro nařízení veřejné hotovosti“.

²⁶ Poprvé komise samostatně rozhodla 9. srpna 1601. Následovala usnesení z 23. července 1602, 2. července 1604, 5. května 1605 a 6. května 1606. *Sněmy české X*, s. 222–226 (Usnesení komise z 9. srpna 1601); *tamtéž*, s. 337–342 (Usnesení komise z 23. července 1602); *tamtéž*, s. 619–624 (Usnesení komise z 2. července 1604); *Sněmy české XI/1*, s. 206–219 (Usnesení komise z 5. května 1605) a NA, DZSt 3, fol. H 4–H 23 (Usnesení komise z 6. května 1606).

²⁷ Např. Líva, V. (ed.): *Prameny*, s. 276 (Pražský hrad, 27. července 1604). Česká komora hejtmanům královských panství mimo Pardubice a Poděbrady.

²⁸ *Sněmy české V*, s. 469–470 (Usnesení generálního sněmu uzavřeného 14. dubna 1579).

²⁹ *Sněmy české IX*, s. 101–103 (Usnesení generálního sněmu uzavřeného 17. března 1595); *tamtéž*, s. 266 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 13. března 1596); *tamtéž*, s. 322–324 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 19. září 1596) a následující sněmy.

kaje na Moravu,³⁰ v roce 1608 na obranu proti vpádu arciknížete Matyáše do Čech a v roce 1611 na obranu proti vpádu pasovského vojska do Čech.³¹

Krajské hotovosti v letech 1565–1618

Svolávání zemské hotovosti doprovázely vždy značné organizační problémy. V polovině 16. století proto do organizace vojenské správy vstupuje nový prvek – pravidelné svolávání hotovostí jednotlivých krajů (krajský mustrunk) a jejich přehlížení (mustrování) v krajském městě (mustrplac). S tím je spojen také vznik funkce přehlížeatele krajské hotovosti (krajský mustrher).³²

Smyslem pravidelných mustrunků krajských hotovostí bylo získat přehled o jejich síle, potažmo o síle celé zemské hotovosti, o stavu jejich výstroje a výzbroje a o jejich bojeschopnosti. Krajské mustrunky byly také zkouškou a přípravou vojenských oddílů jednotlivých vrchností na mustrunk zemské hotovosti v případě vyhlášení mobilizace.

Organizační záležitosti krajských hotovostí byly v kompetenci sněmu nebo komise. Na jejich sestavení se museli podílet všechny pozemkové vrchnosti a všichni obyvatelé, kteří půjčovali peníze na úrok (tj. úvěroví podnikatelé).³³ Výchozíkem pro sestavení hotovosti byl soupis odhadované hodnoty majetku vrchností nebo měšťanů královských a věnných měst, výše úročených peněz úvěrových podnikatelů

³⁰ K tomu více Kameníček, František (ed.): *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí Koruny české roku 1605–1606*. Praha 1894; Žitný, Miroslav (ed.): *Deník Štátného Václava Pětipeského z roku 1605*, in: Václav Bůžek (ed.), *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků*. České Budějovice 2009 (= OH 13), s. 187–262.

³¹ Sněmy české XV, 1. a 2. část.

³² V roce 1565 nařídil sněm mustrovat krajské hotovosti dvakrát ročně až do doby, kdy by to panovník se stavy změnil. Mustrování dvakrát ročně se ale neujalo. Sněmy české III, s. 245–246 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 30. června 1565). Epizodickým zásahem do pravidelného mustrování bylo usnesení sněmu v roce 1571, kterým se rušily články o mustruncích a nařizovalo se najmutí 2100 koní na místo postavení zemské hotovosti. Krajské mustrování ale záhy obnovilo usnesení sněmu z roku 1576. Sněmy české III, s. 600–605 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 30. dubna 1571); Sněmy české IV, s. 552–553 (Usnesení generálního sněmu uzavřeného 11. července 1576).

³³ Jednotlivé skupiny poplatníků byly popsány ve sněmovním usnesení. Např. podle usnesení sněmu z roku 1596 mezi ně patřili vedle panovníka, páni, rytířstvo, Pražané, města horní a jiná města, všichni tři stavové, též opatové, proboštové, jeptišky, kněží, faráři, kteří na farách sou a statky pozemské mají, i jiní klášterové, též mistři, kolegiatové, manové, dědinici, svobodníci, nápravníci, dvořáci, svobodní rychtáři, kteřížkoliv statky svobodný a zápisný a jakéžkoliv jiné, anebo platy komorní, městské i šosovní, též také kteříž peníze na úrocích, listech, zápisích, aneb jakýchkoliv užitích mají, též kupci, ležáci, domácí i přespolní, kteří v tomto království handle a obchody své vedou“. Sněmy české IX, s. 321 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 19. září 1596).

a počty poddaných.³⁴ Protože se každá vojenská hotovost skládala ze dvou složek – jezdeckta a pěchoty, lišil se klíč pro způsob jejich sestavení. V případě jezdeckta bylo vždy stanoveno, z jaké výše přiznaného majetku³⁵ nebo přiznaných úročených peněz³⁶ má být postaven jeden kůň (kůň zbrojný, kůň jízdny).³⁷ V případě pěchoty z jaké výše přiznaného počtu poddaných má být postaven jeden pěšák (pěší).³⁸ Jiné způsoby sestavení krajských hotovostí se prosadily v roce 1576 a 1588.³⁹

Krajské mustrunky

Podle sněmovního usnesení z roku 1565 měly být krajské hotovosti mustrovány v krajských městech pravidelně dvakrát ročně v termínech v pátek po svátku Nanebevstoupení Páně a den po svátku svatého Matouše.⁴⁰ Tato pravidelnost sice nebyla v následujících letech dodržována, ale krajské hotovosti byly podle potřeby svolávány k přehlídkám i nadále.⁴¹

³⁴ Formulář odhadu, tzv. list přiznávací, byl publikován v každém sněmovním usnesení. Přiznávací listy s odhadem (šacuňkem) majetku byly sestavovány zpravidla podle posledního celozemského odhadu. Nejčastěji se vycházelo z odhadu provedeného v roce 1557, později také z odhadů z let 1565, 1588 a 1595.

³⁵ 1 kůň ze 2000 kop grošů českých (v roce 1553); 1 kůň ze 3000 kop grošů českých (1567, 1577); 1 kůň ze 4000 kop grošů českých (1579, 1580, 1583); 1 kůň ze 5000 kop grošů českých (1567, 1588, 1593, 1595, 1598, 1601, 1602 ad.).

³⁶ 1 kůň z 12500 kop grošů českých (1596, 1598, 1601, 1602 ad.).

³⁷ Kůň jako evidenční jednotka obnášel jednoho vystrojeného koně, jednoho rejtara s předepsanou výstrojí a výzbrojí a někdy ještě jednoho pěšího s předepsanou výstrojí a výzbrojí. Detailní popis výstroje a výzbroje publikovalo usnesení sněmu nebo komise.

³⁸ Např. jednoho pěšáka stavěly vrchnosti z každých čtyřiceti poddaných v roce 1579, z každých deseti v roce 1593, z každých třiceti v roce 1595, z každých dvaceti v letech 1596, 1598, 1601, 1602; ve městech byl stavěn jeden pěšák z každých patnácti obyvatel v letech 1596 a 1601.

³⁹ V roce 1576 měli stavové za úkol spočítat rozlohu pozemků svých poddaných a z každých 30 lánů postavit jednoho valacha, rejtara a pěšího s výzbrojí, pražané a jiná města pak každého třicátého člověka podle domů. Změna byla nařízena také v osobě mustrhera. Mustrovat koně i pěší měly vrchnosti. Sněmy české IV, s. 552–553 (Usnesení generálního sněmu uzavřeného 11. července 1576). V roce 1588 sněm nařídil postavit 1500 koní. Úkolem nejvyšších berníků a komisařů bylo podle přiznávacích listů rozpočítat, kolik koní případně na každý kraj. Sněmy české VII, s. 278–280 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 24. února 1588).

⁴⁰ Sněmy české III, s. 245–246 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 30. června 1565). Srov. též článek 43 o mustrunku v teoretickém díle Zikmunda Chotka z Chockova z roku 1593 Zprávy a naučení strany věci vojenské pro každého kryksmana, kterýž by chtěl ve věcech vojenských proti Turkům pracovati a něco zkusiti. Sněmy české VIII, s. 432–433. Svátek Nanebevstoupení Páně byl pohyblivý svátek připadající na čtvrtek po páté neděli (Křížové; Rogate) po Velikonocích (tj. mezi 30. dubnem a 3. červnem). Svátek svatého Matouše byl svátkem pevným, připadal na 21. září. Pokud svátek svatého Matouše připadl na sobotu, měl se mustrunk konat až v pondělí.

⁴¹ I když místo a datum mustrunku stanovilo usnesení sněmu nebo komise, mohlo být jeho konání zrušeno nebo odloženo. Přehled je tedy pouze přehledem mustrunků nařízených sněmu nebo

Mustrování krajské hotovosti nařizovalo usnesení sněmu nebo komise. V usnesení bylo uvedeno zpravidla také místo a datum konání mustrunku. Definitivně ale krajské mustrunky vyhlášoval až panovník mandáty adresovanými do každého jednotlivého kraje, ve kterých všechny obyvatele informoval s dostatečným předstihem o vyhlášení mustrunku a o místě a datu jeho konání.⁴²

Přehled nařízených krajských mustrunků 1565–1618 podle usnesení sněmů nebo komise pro nařízení zemské hotovosti⁴³

Usnesení sněmu/ komise	Datum mustrunku jízdy	Mustrheři jízdy ⁴⁴
Sněm 1565 ⁴⁵	29. 10.	2 krajští mustrheři*
Sněm 1567 ⁴⁶	18. 8.	2 krajští mustrheři*

komisí, ne přehledem mustrunků skutečně realizovaných. Srov. Sněmy české III, s. 270 (Pražský hrad, 1. dubna 1566). Mandát arciknížete Ferdinanda do všech krajů Českého království; Roubík, F. (ed.): Regesta, s. 321 (Viedeň, 15. září 1572). Maxmilián II. místodržícím.

⁴² Sněmy české X, s. 222–226 (Usnesení komise z 9. srpna 1601); tamtéž, s. 337–342 (Usnesení komise z 23. července 1602) a další sněmy a komise podobně. Srov. Líva, V. (ed.): Prameny, s. 273–274 (Pražský hrad, 10. července 1604). Mandát Rudolfa II. do všech krajů Českého království; týž, s. 333–334 (Pražský hrad, 4. září 1606). Mandát Rudolfa II. do všech krajů Českého království.

⁴³ Mustrování krajských hotovostí je doloženo už na sněmu v roce 1546. Sněmovní usnesení z roku 1553 zavádělo dokonce pravidelné mustrování krajských hotovostí dvakrát ročně (mustrovat měly vrchnosti) a sněmovní usnesení z roku 1556 a 1557 toto usnesení opakovalo, konání krajských mustrunků ale není doloženo. Za trvalou změnu je bráno až sněmovní usnesení z roku 1565. Články o mustrování krajských hotovostí jsou pravidelnou součástí sněmovních usnesení a poprvé je úkol mustrování svěřen krajským mustrherům. Rieger, B.: Zřízení krajské v Čechách, s. 204, 208; Sněmy české II, s. 22–24 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 27. července 1546); tamtéž, s. 653–654 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 20. února 1553); tamtéž, s. 705–707 (Usnesení generálního sněmu uzavřeného 15. dubna 1556); tamtéž, s. 804 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 22. března 1557).

⁴⁴ Hvězdička v tomto sloupci upozorňuje na dochovaný seznam krajských mustrherů publikovaný v usnesení zemského nebo generálního sněmu, anebo v usnesení komise.

⁴⁵ Sněmy české III, s. 245–246 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 30. června 1565). Srov. Roubík, F. (ed.): Regesta, s. 147 (Pražský hrad, 17. října 1565). Arcikníže Ferdinand králi Maxmiliánovi; týž, s. 149 (Pražský hrad, 21. října 1565). Arcikníže Ferdinand králi Maxmiliánovi. Na základě tohoto sněmovního usnesení bylo vyhlášeno mustrování krajských hotovostí také v roce 1566, připadající na den 24. května. Viz Roubík F. (ed.): Regesta, s. 163 (Pražský hrad, 28. března 1566). Arcikníže Ferdinand do všech krajů Českého království

⁴⁶ Sněmy české III, s. 378 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 3. března 1567). O plánovaném mustrování krajských hotovostí v roce 1569 viz Roubík, F. (ed.): Regesta, s. 291–292 (Viedeň, 14. dubna 1569). Maxmilián II. místodržícím; týž, s. 296 (Viedeň, 9. srpna 1569). Maxmilián II. místodržícím.

Usnesení sněmu/ komise	Datum mustrunku jízdy	Mustrheři jízdy ⁴⁴
Sněm 1569/1570 ⁴⁷	30. 10. 1570	2 krajsší mustrheři*
Sněm 1576 ⁴⁸	Podle potřeby	Vrchnosti
Sněm 1577 ⁴⁹	4. 11.	2 krajsší hejtmani ⁵⁰
Sněm 1579 ⁵¹	10. 8.	2 krajsší hejtmani ⁵²
Sněm 1580 ⁵³	16. 5.	2 krajsší hejtmani ⁵⁴
Sněm 1588 ⁵⁵	24. 5.	2 komisaři ⁵⁶ + rytmistr a hejtman, kteří povedou vojsko
Sněm 1593 ⁵⁷	Stanovní panovník s komisí ⁵⁸	Neurčeno
Sněm 1595 ⁵⁹	8. 5.	2 krajsší hejtmani ⁶⁰
Sněm 1596 ⁶¹	Stanovní panovník s komisí ⁶²	2 krajsší mustrheři*
Sněm 1598 ⁶³	Stanovní panovník s komisí	2 krajsší mustrheři*
Komise 9. 8. 1601 ⁶⁴	Stanovní panovník s komisí	2 krajsší mustrheři*
Komise 23. 7. 1602 ⁶⁵	14. 8.	2 krajsší mustrheři*
Komise 2. 7. 1604 ⁶⁶	11. 8.	2 krajsší mustrheři*
Komise 5. 5. 1605 ⁶⁷	24. 5.	2 krajsší mustrheři*
Sněm 14. 6. 1605 ⁶⁸	5. 7.	2 krajsší mustrheři*
Komise 6. 5. 1606 ⁶⁹	13. 6.	2 krajsší mustrheři*
Sněm 23. 2. 1610 ⁷⁰	24. 5. a 13. 9.	2 krajsší hejtmani ⁷¹ a 2 krajsší mustrheři*

- 47 Sněmy české III, s. 502 (Usnesení generálního sněmu zahájeného 19. prosince 1569 a uzavřeného v květnu 1570). Srov. Roubík, F. (ed.): Regesta, s. 308 (Pražský hrad, 26. října 1570). Česká komora mustherům plzeňského kraje.
- 48 Sněmy české IV, s. 552–553 (Usnesení generálního sněmu uzavřeného 11. července 1576)
- 49 Sněmy české V, s. 178–179 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 17. srpna 1577). Srov. Roubík, F. (ed.): Regesta, s. 323–327 (s. l., září – listopad 1577). Odhady statků v žateckém kraji podle usnesení zemského sněmu ze 17. srpna 1577.
- 50 Seznam krajských hejtmanů pro služební období 1577/1578 se nedochoval. Viz Mareš, Petr: Obsazování úřadu krajského hejtmana v předbělohorském období a soupis krajských hejtmanů na základě dochovaných seznamů z let 1563/1564–1616/1617. Praha 2009, s. 110–230.
- 51 Sněmy české V, s. 469 (Usnesení generálního sněmu uzavřeného 14. dubna 1579).
- 52 Seznam krajských hejtmanů pro služební období 1579/1580 se nedochoval. Mareš, P.: Obsazování 1563/1564–1616/1617, s. 110–230.
- 53 Sněmy české V, s. 678 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 9. února 1580). Článek o veřejné hotovosti měl trvat tak dlouho a do té doby, dokud by se stavové neusnesli jinak. Sněmy české V, s. 679 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 9. února 1580).
- 54 Seznam krajských hejtmanů pro služební období 1580/1581 se nedochoval. Mareš, P.: Obsazování 1563/1564–1616/1617, s. 110–230.
- 55 Sněmy české VII, s. 279–280 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 24. února 1588). V tomto případě se nejednalo o klasickou zemskou hotovost. Stavové na sněmu rozhodli, že pro obranu země najmou na svůj náklad 1500 koní a určitý počet pších. Podle příznávacích listů mělo být rozpočítáno, kolik koní připadne na každý kraj. Srov. Roubík, F. (ed.): Regesta, s. 340 (Pardubice, 13. března 1588). Jiřík Adlspach z Damsdorfu, hejtman na Pardubicích, Rudolfovi II.
- 56 Sněmy české VII, s. 280 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 24. února 1588). Komisaři nebyli jmenováni, měli být vyhlášeni později císařskými mandáty. Stali se jimi Ladislav starší Popel z Lobkovic a Radslav Vchynský ze Vchynic. Viz Roubík, F. (ed.): Regesta fondu militare, s. 340 (s. l., 10. června 1588). Ladislav starší Popel z Lobkovic a Radslav Vchynský ze Vchynic Rudolfovi II.
- 57 Sněmy české VIII, s. 382–383 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 3. listopadu 1593). Srov. Líva V. (ed.): Prameny, s. 9 (Pražský hrad, 11. prosince 1593). Česká komora hejtmanům a správcům královských panství; týž, s. 14 (Poděbrady, 15. ledna 1594). Kryštof Metych z Čechova české komoře.
- 58 Na místo mustrování krajských hotovostí bylo v roce 1594 vyhlášeno veřejné tažení zemské hotovosti s mustrováním ve Znojmě.
- 59 Sněmy české IX, s. 108 (Usnesení generálního sněmu uzavřeného 17. března 1595).
- 60 Seznam krajských hejtmanů pro služební období 1595/1596 se nedochoval. Viz Mareš P.: Obsazování 1563/1564–1616/1617, s. 110–230.
- 61 Sněmy české IX, s. 322 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 19. září 1596).
- 62 Krajské mustrunky se konaly 23. října 1596. Líva, V. (ed.): Prameny, s. 208–210.
- 63 Sněmy české IX, s. 554–555 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 17. dubna 1598).
- 64 Sněmy české X, s. 222–226 (Usnesení komise z 9. srpna 1601).
- 65 Sněmy české X, s. 337–343 (Usnesení komise z 23. července 1602). Srov. Líva, V. (ed.): Prameny, s. 233 (Pražský hrad, 27. července 1602). Mandát Rudolfa II. do všech krajů a všem obyvatelům Českého království.
- 66 Sněmy české X, s. 619–624 (Usnesení komise z 2. července 1604). Srov. Líva, V. (ed.): Prameny, s. 273–274 (Pražský hrad, 10. července 1604). Mandát Rudolfa II. do všech krajů Českého království.

Usnesení sněmu nebo komise a mandát panovníka stanovili také klíč k postavení jednoho koně a jednoho pěšího a předepisovali jejich výstroj a výzbroj. Na krajských mustruncích byli mustrováni pouze koně. Pěchotu měly mustrovat kvůli problémům s cestováním a vysokým finančním nákladům samy vrchnosti na svých statcích.⁷² Hotovosti pražských měst mustrovali hejtmani pražských měst nebo zvláštní komisaři.⁷³

Každá vrchnost byla povinna dostavit se se svými koňmi a vojáky k mustrunku do toho kraje, ve kterém podle příznávacího listu přiznávala svůj majetek.⁷⁴ Všechny kraje měly být mustrovány ve stejný den. Mustrování mělo začít ráno a nemělo být zbytečně prodlužováno. Hotovosti byly zmustrovány zpravidla během jednoho dne nebo několika málo dnů. Bezprostředně po skončení mustrunku byly vrchnosti se svými koňmi a pěšáky propuštěny do svých domovů.⁷⁵ Vrchnostem bylo nařizováno zůstat po zbytek roku se svými lidmi v určité pohotovosti pro případ mobilizace krajské nebo zemské hotovosti.⁷⁶

⁶⁷ Sněmy české XI/1, s. 206–219 (Usnesení komise z 5. května 1605). Srov. Lída, V. (ed.): *Prameny*, s. 281–282 (Pražský hrad, 5. května 1605). Česká komora všem hejtmanům královských panství v Českém království.

⁶⁸ Sněmy české XI/1, s. 270–302 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 14. června 1605). Srov. Lída, V. (ed.): *Prameny*, s. 291 (Pardubice, 20. června 1605). Albrecht Pfeferkorn z Ottopachu, hejtman na Pardubicích, české komoře; týž, s. 317 (Pražský hrad, 17. března 1606). Nejvyšší úředníci a zemští soudcové Českého království všem krajským hejtmanům a mustrherům v Českém království.

⁶⁹ NA, DZSt 3, fol. H 8'–H 10 (Usnesení komise z 6. května 1606). Srov. Lída, V. (ed.): *Prameny*, s. 327 (Pražský hrad, 1. června 1606). Rudolf II. všem obyvatelům a stavům Českého království; týž, s. 333–334 (Pražský hrad, 4. září 1606). Mandát Rudolfa II. do všech krajů Českého království.

⁷⁰ NA, DZSt 3, fol. N 2'–N 4 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 22. února 1610). Srov. Lída, V. (ed.): *Prameny*, s. 410–411 (s. l., s. d.). Článek usnesení zemského sněmu o veřejné hotovosti a o mustruncích.

⁷¹ Seznam krajských hejtmanů pro služební období 1610/1611 se dochoval. Mareš P.: *Obsazování 1563/1564–1616/1617*, s. 110–230.

⁷² Sněmy české III, s. 377–378 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 3. března 1567); Sněmy české V, s. 106 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 2. března 1577).

⁷³ Místo krajských hejtmanů zastával v každém z pražských měst královský hejtman. Přehled hejtmanů pražských měst podal Roubík, František: *Královští hejtmané v městech pražských v letech 1547 až 1785. Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy VII*, 1933, s. 121–188. Podle usnesení zemského sněmu z roku 1580 měl hotovost všech pražských měst mustrovat jako zvláštní komisař Humprecht Černín z Chudenic. Sněmy české V, s. 678–679 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 9. února 1580).

⁷⁴ Pokud měla vrchnost majetek ve více krajích, mohla nechat mustrovat všechny své koně jen v jednom, zpravidla v tom, ve kterém sídlila.

⁷⁵ Zcela výjimečně nařídil zemský sněm 1609/1610 cvičit krajské hotovosti dva dny v místě mustrunku. NA, DZSt 3, fol. K 26–O 18' (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 23. února 1610).

⁷⁶ Sněmy české V, s. 106 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 2. března 1577). Srov. Lída, V. (ed.): *Prameny*, s. 206 (Pražský hrad, 26. září 1596). Mandát Rudolfa II.; týž, s. 240–241 (Pražský hrad, 26. září 1602). Česká komora všem hejtmanům královských panství v Českém království.

Krajský mustrher

Funkce mustrhera krajské hotovosti nebyla institucionálně zakotvena, proto na ni nelze nahlížet jako na úřad. Jednalo se spíše o určitý druh specializované sněmovní komise s předem jasně vymezenou dobou a místem působení a jasně definovaným úkolem. Podobných jednorázových komisí bylo na sněmech voleno pravidelně vždy několik. Poprvé se s funkcí krajského mustrhera setkáváme v usnesení sněmu z roku 1565.

Krajské mustrhery volil na svém zasedání sněm nebo komise pro nařízení zemské hotovosti.⁷⁷ Pro každý jeden kraj byli voleni dva šlechtici – pán a rytíř. Krajské mustrhery neskládali služební přísahu a za výkon své funkce odpovídali pouze sněmu nebo komisi která je volila. Jejich povinnosti definovalo usnesení sněmu nebo komise.⁷⁸

Služební období krajského mustrhera bylo omezeno pouze na dobu mustrování krajské hotovosti. Trvalo proto jen jeden den nebo několik málo dní. Pokud bylo mustrování zrušeno, potom zvolený šlechtic tuto funkci vůbec nevykonával.

Krajské mustrhery (nebo ti, jimž bylo nařízeno mustrovat krajskou hotovost) vstupovali během svého služebního období do úzkého osobního nebo písemného vztahu se členy stavovské obce celého kraje a s některými krajskými a zemskými úřady. Z titulu své funkce zajišťovali také určitou úřední agendu.

Mustrhery museli před mustruntem s dostatečným předstihem shromáždit příznávací listy jednotlivých vrchností a úvěrových podnikatelů nebo výtahy z nich. Příznávací listy poskytovaly přehled, kolik má každá vrchnost a každý úvěrový podnikatel nechat zmustrovat podle stanoveného poměru svých koní.⁷⁹

O vyhlášení veřejné hotovosti po krajích v roce 1608 viz týž, zvl. s. 350 (Pražský hrad, 11. dubna 1608). Patent české komory svobodníkům, dvořákům a svobodným rychtářům ve všech krajích Českého království; týž, s. 350 (Pražský hrad, 12. dubna 1608). Česká komora hejtmanům všech královských panství v Českém království; týž, s. 351 (Pražský hrad, 14. dubna 1608). Rudolf II. kurfiřtovi saskému; týž, s. 359 (Pražský hrad, 24. dubna 1608). Příloha 2 ze 31. března. Tištěný mandát Rudolfa II. všem obyvatelům a poddaným Českého království.

⁷⁷ Do roku 1547 vykonávali funkci krajských mustrherů krajské polní hejtmani za pomoci krajských hejtmanů; v letech 1547–1564 krajské hejtmani a v letech 1565–1618 krajské mustrhery. V posledním období byla tato funkce svěřována někdy také krajským hejtmanům (1577, 1579, 1580, 1595 a 1610), jednou vrchnostem (1576) a jednou dvěma komisařům a rytmistovi a hejtmanovi krajského vojska (1588).

⁷⁸ Instrukcí pro krajské mustrhery zmiňuje poprvé až usnesení sněmu z let 1609/1610. NA, DZSt 3, fol. K 26–O 18' (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 23. února 1610).

⁷⁹ Srov. např. Roubík, F. (ed.): Regesta, s. 323–327 (s. l., září–listopad 1577). Odhady statků v záteckém kraji podle usnesení zemského sněmu ze 17. srpna 1577; Líva, V. (ed.): Prameny, s. 413–419 (s. l., 21. dubna – 25. května 1610). Příznávací listy některých českých stavů k veřejné hotovosti usnesené na sněmu uzavřeném 23. února 1610.

Příznávací listy a jejich výtahy zasílali krajským mustrherům buďto přímo vrchnosti a úřeroví podnikatelé, nebo jako mezičlánek krajští hejtmani, krajští berníci, nejvyšší berníci nebo zvláštní komisaři, jimž je vrchnosti a úřeroví podnikatelé museli poslat ke kontrole.⁸⁰ Někdy dostali krajští mustrheři příznávací listy přímo od vrchností a úřerových podnikatelů až při mustrunku.⁸¹

V den mustrunku předstoupila každá vrchnost nebo každý úřerový podnikatel se svými koňmi před krajské mustrhery. Ti na základě příznávacích listů popř. výtahů z nich zkontrolovali, zda se tito dostavili k přehlídce s odpovídajícím počtem koní. Vedle toho zkontrolovali, zda je každý kůň a jeho doprovod opatřen předepsanou výstrojí a výzbrojí v odpovídajícím stavu. Ti, kteří se k mustrunku dostavili ve správném počtu a s odpovídající výstrojí a výzbrojí, byli mustrhery odsouhlaseni a propuštěni. Ti, na nichž mustrheři shledali nějaké nedostatky, byli napomenuti a vyzváni k nápravě. Odstranění nedostatků měli prokázat při dalším mustrunku.⁸²

Mustrheři byli povinni založit a vést při mustrunku tzv. rejstřík mustrunku (registra krajských mustrunků).⁸³ Do něj zapisovali jednak ty vrchnosti a úřerové podnikatele, kteří byli shledáni v pořádku, jednak ty vrchnosti a úřerové podnikatele, kteří se k mustrunku nedostavili, neodevdali příznávací listy nebo nebyli shledáni v pořádku. Rejstřík po ukončení mustrunku zasílali spolu s příznávacími listy zmustrovaných vrchností a závěrečnou zprávou o průběhu krajského mustrunku panovníkovi nebo jeho místodržícím popř. nejvyšším úředníkům a zemským soudcům nebo nejvyšším berníkům.⁸⁴ Panovník a centrální úřady tak získali přehled o stavu hotovostí jednotlivých krajů a o hotovosti celého království.⁸⁵

⁸⁰ Sněmy české III, s. 377–378 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 3. března 1567); Sněmy české V, s. 106 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 2. března 1577); Sněmy české X, s. 180–181 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 19. února 1601); tamtéž, s. 222–226 (Usnesení komise z 9. srpna 1601).

⁸¹ Sněmy české V, s. 678–679 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 9. února 1580).

⁸² Sněmy české III, s. 377–378 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 3. března 1567).

⁸³ Srov. Roubík, F. (ed.): Regesta, s. 327 (Touchovice, 15. listopadu 1577). Šebestián Vřesovec z Vřesovic a z Doubravské Hory české komoře; Líva, V. (ed.): Prameny, s. 414–419 (s. l., 21. dubna – 25. května 1610). Příznávací listy některých českých stavů k veřejné hotovosti usnesené na sněmu uzavřeném 23. února 1610.

⁸⁴ Těm, kteří se nezachovali podle sněmovního usnesení, hrozila sankce obesláni k zemskému soudu. Sněmy české III, s. 377–378 (Usnesení zemského sněmu zahájeného 3. března 1567); Sněmy české V, s. 106 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 2. března 1577); tamtéž, s. 678–679 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 9. února 1580); Sněmy české IX, s. 100–110 (Usnesení generálního sněmu uzavřeného 17. března 1595); tamtéž, s. 322–324 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 19. září 1596).

⁸⁵ Sněmy české V, s. 106 (Usnesení zemského sněmu uzavřeného 2. března 1577).

Mustrheři spolupracovali velmi úzce zejména s krajskými hejtmany, jejichž úřad stál na základně pomyslné správní pyramidy zemských úřadů. Spolupráce vyplývala jednak z vlastních služebních úkolů při mustrování krajské hotovosti, jednak z toho titulu, že krajští hejtmani byli v případě mobilizace krajské hotovosti jejími veliteli.⁸⁶ Dokonce v letech 1577, 1579, 1580 a 1595 pověřil sněm mustrováním na místo krajských mustrherů krajské hejtmany a v roce 1610 měli krajští mustrheři a krajští hejtmani mustrovat krajské hotovosti společně.

Pevné provázání funkce krajského mustrhera s úřadem krajského hejtmana prokazuje také porovnání seznamů mustrherů se seznamy hejtmanů.⁸⁷ Ze všech šlechticů, kteří byli zjištěni jako krajští mustrheři (113), mělo před jmenováním do funkce zkušenost v úřadu krajského hejtmana 77 šlechticů, zbylých 36 tuto zkušenost nemělo.⁸⁸ Z těchto posledních se ale 22 šlechticů stalo krajskými hejtmany později, u 14 to nebylo zjištěno.⁸⁹

Výjimečnou nebyla ani zkušenost šlechtice zvoleného krajským mustrherem s působením v nejvyšších zemských úřadech, zemském soudu nebo dvorském a komorním soudu.⁹⁰ Z nejvyšších zemských úředníků byl krajským mustrherem zvolen nejvyšší sudí Václav Berka z Dubé a z Lipé, nejvyšší dvorský sudí Václav Říčanský z Řičan a purkrabí hradeckého kraje a později

⁸⁶ Povinnosti krajských hejtmanů upravovala zemská zřízení z let 1530, 1549 a 1564. Jireček, H. – Jireček, J. (edd.): Zřízení zemská království českého XVI. věku, s. 69–70, čl. 184–186; s. 338–345, čl. R. 21.–R. 31. a s. 671–674, čl. R. 14–R. 22.

⁸⁷ Přehledy krajských hejtmanů viz Mareš, P.: Obsazování 1563/1564–1616/1617, Praha 2009 a týž: Obsazování úřadu krajského hejtmana v Čechách za vlády Ferdinanda I. a soupis krajských hejtmanů z let 1537/1538–1560/1561 podle register české královské kanceláře. *Paginae historiae* 19, 2011, s. 7–93.

⁸⁸ Při srovnání je třeba počítat s faktem, že se pro sledované období nedochovaly všechny seznamy krajských hejtmanů.

⁸⁹ U těchto 14 šlechticů nebylo zjištěno, že by v průběhu života zastávali úřad krajského hejtmana: z pánů Zikmund z Vartemberka, Jan z Vartemberka, Vilém Lev Říčanský z Řičan a Štěpán Šlik z Holejče, hrabě z Pasounu a z Lokte; z rytířů Hynek Kekule ze Stradonic, Erhart Štampach ze Štampachu, Tristram Lukavecký z Lukavce, Zikmund Chotek z Chockova, Sezima Miřkovský z Tropčic, Václav Popel z Vesce, Bernard Hochauzar z Hochauzu, Štilfivost Lukavecký z Lukavce, Smil Kyšperský z Vřesovic a Petr Kryštof Kapoun ze Svojkova. Zajímavostí je, že z těchto patřil Zikmund Chotek z Chockova ke známým válečným praktikům a teoretikům. Srov. jeho práci Zprávy a naučení strany věci vojenské pro každého kryksmana, kterýž by chtěl ve věcech vojenských proti Turkům pracovati a něco zkusiti. Sněmy české VIII, s. 415–442.

⁹⁰ Přehled nejvyšších zemských úředníků sepsal Palacký, František: Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků. In: Jaroslav Charvát (red.): Dílo Františka Palackého I. Praha 1941, s. 360, 364, 365–366, 369, 371 a 375. Přehled přísedících zemského soudu Mareš, Petr: Přísedící většího zemského soudu Českého království (1542–1620) na habsburských dvorech a na dvoře Fridricha Falckého. *Paginae historiae* 18, 2010, s. 7–62. Přehled přísedících dvorského a komorního soudu Mareš, Petr: Soupis přísedících komorního soudu Českého království v letech 1527–1620, Praha 2013.

purkrabí karlštejnský Adam Hrzán z Harasova. Z přisedících zemského soudu byl krajským mustrherem zvolen z pánů Jaroslav Smiřický ze Smiřic, Zbyněk Berka z Dubé a z Lipé, Diviš Slavata z Chlumu a z Košumberka a Václav Berka z Dubé a z Lipé; z rytířů Jan Leskovec z Leskovce, Jan Malovec z Malovic a Adam Hrzán z Harasova. Václav Zajíc z Házmburka, Václav Haugvic z Biskupic, Zdeněk Berka z Dubé a z Lipé, Oldřich Dubanský z Duban a Petr Boubínský z Újezda patřili zase k těm šlechticům, kteří byli před zvolením krajským mustrherem přisedícími zemského soudu, v době volby už ale tuto funkci nezastávali. Podobná čísla lze sledovat u přisedících dvorského a komorního soudu, kteří byli v průběhu funkčního období zvoleni krajskými mustrhery. Byli to z pánů Jan mladší z Valdštejna, Jan Říčanský z Řičan, Zdeněk z Vartemberka, Jaroslav Libštejnský z Kolovrat, Fridrich Míčan z Klinštejna a z Roztok, Linhart Colonna z Felsu, Karel Mracký z Dubé, Adam starší z Valdštejna, Karel z Vartemberka, Vilém Sviták z Landštejna a Vilém mladší Popel z Lobkovic; z rytířů Zikmund Brozanský z Vřesovic, Ondřej Nebřehovský z Nebřehovic, Jan Markvart z Hrádku, Kryštof Zilvar z Pilníkova, Diviš Markvart z Hrádku, Kryštof Fictum z Fictum a Jiřík Gerštorf z Gerštorfu. Bývalými přisedícími dvorského a komorního soudu byli Zdeněk Krajíř z Krajku a Jindřich purkrabí z Donína.

Celkově byli tedy do funkce krajského mustrhera zvoleni tři nejvyšší zemští úředníci, sedm přisedících zemského soudu a osmnáct přisedících dvorského a komorního soudu. Není to nezanedbatelný počet, pokud uvážíme, že krajské mustrhery volil sněm nebo komise, v jejichž čele byli právě nejvyšší zemští úředníci a přisedící zemského a dvorského a komorního soudu.

Závěr

Funkce krajského mustrhera stála mimo správní pyramidu zemských nebo vojenských úřadů. Svým charakterem je řazena na úroveň sněmovní komise. Proto ji nelze hodnotit jako funkci svého druhu „iniciační“ nebo stojící na začátku šlechtické kariéry. Na kariérní postup jejího držitele neměla vliv. Naopak, krajskými mustrhery byli voleni šlechtici se zkušeností především v úřadu krajského hejtmana, výjimečně také přisedící zemského, dvorského a komorního soudu.⁹¹

⁹¹ Zkušenost krajských mustrherů s působením v ostatních zeměpanských a královských úřadech a soudních institucích bylo zanedbatelné. Např. zkušenost s působením v české komoře nebo apelačním soudu neměl žádný krajský mustrher. V královských úřadech jen jednotlivci. Bohužel pro nedostatek pramenů nelze zhodnotit zkušenosti krajských mustrherů ve vojenské správě a hierarchii.

Přehled krajských musthrerů

Bechyňský kraj (Tábor)

Panský stav:

- Zdeněk Krajíř z Krajku na Landštejně [z. 1577] – 1565, 1567, 1569/1570
- Jan Albrecht Křinecký z Ronova [z. po 1622] – 1596, 1598
- Fridrich Míčan z Klinštejna a z Roztok na Vitanovicích [z. 1616] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Jan mladší Říčanský z Říčan na Červené Řečici [z. po 1622] – 1609/1610

Rytířský stav:

- Jan Leskovec z Leskovce na Horní Cerekvi a Líšni [z. 1583/1584] – 1565, 1567
- Šebestián Leskovec z Leskovce na Červené Řečici [z. 1582] – 1569/1570
- Jan Malovec z Malovic na Kamenici nad Lipou a Chýnově [z. 1598] – 1596, 1598
- Jeroným Hozlaur z Hozlaur na Hněvkovicích [z. po 1622] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Bohuslav nejstarší Víta ze Rzávého na Červeném Záhoří [z. 1631] – 1609/1610

Boleslavský kraj (Mladá Boleslav)

Panský stav:

- Zbyněk Berka z Dubé a z Lipé na Mělníku a Zákupěch, nejvyšší mistr komory [z. 1578] – 1565
- Jindřich purkrabí z Donína na Benátkách nad Jizerou [z. 1597] – 1567, 1569/1570
- Zikmund Smiřický ze Smiřic na Hrubé Skále, Českém Dubu a Kostelci nad Černými lesy [z. 1608] – 1596, 1598
- Jindřich Křinecký z Ronova na Rožďalovicích [z. 1602] – 1601
- Karel z Vartemberka na Hrubém Rohozci, JMC rada [z. 1612] – 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Zdeněk Libštejnský z Kolovrat na Loučeni [z. 1640] – 1609/1610

Rytířský stav:

- Václav Vřesovec z Vřesovic a z Doubravské Hory na Byšicích [z. 1583] – 1565, 1567, 1569/1570
- Jiřík Vančura z Řehnic na Studénce [z. 1610] – 1596, 1598, 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Mikuláš Vratislav z Bubna na Březně⁹² [z. 1617] – 1609/1610

⁹² Viz též Hradecký kraj.

Čáslavský kraj (Čáslav)

Panský stav:

- Albrecht Novohradský z Kolovrat na Horních Kralovicích [z. 1580] – 1565, 1567, 1569/1570
- Kašpar Melichar ze Žerotína na Nových Dvorech a Ovčárech [z. 1628] – 1596, 1598
- Vlachyně Říčanský z Říčan na Studenci [z. 1604] – 1601, 1602
- Adam starší z Valdštejna na Žehušicích, JMC rada, číšník a podkomoří královny [z. 1615] – 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Heralť Václav Libštejnský z Kolovrat na Janovičkách, JMC rada [z. 1630] – 1609/1610

Rytířský stav:

- Beneš Beneda z Nečtin na Vilémově [z. 1594] – 1565, 1567, 1569/1570
- Tristram Lukavecký z Lukavce [z. 1620] – 1596, 1598
- Václav Popel z Vesce [z. po 1623] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Štilfried Lukavecký z Lukavce na Lukavici [z. po 1614] – 1609/1610

Hradecký kraj (Hradec Králové)

Panský stav:

- Albrecht Smiřický ze Smiřic na Náchodě a Škvorci [z. 1566] – 1565
- Zdeněk z Valdštejna na Štěpanicích [z. 1580] – 1567, 1569/1570
- Albrecht Gotfried Křinecký z Ronova na Jilemnici [z. 1612] – 1596, 1598, 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606, 1609/1610

Rytířský stav:

- Kryštof Zilvar z Pilníkova na Vlčicích a Smidarech, JMC rada [z. 1579] – 1565, 1567, 1569/1570
- Kryštof Václav Kapoun ze Svojkova na Hlušicích [z. 1608] – 1596, 1598
- Mikuláš Vratislav z Bubna na Žamberce⁹³ [z. 1617] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Myslibor Hamza ze Zábědovic na Hoříněvsi [z. 1617] – 1609/1610

Chrudimský kraj (Chrudim)

Panský stav:

- Václav Haugvic z Biskupic na Litomyšli [z. 1571] – 1565

⁹³ Viz též Boleslavský kraj.

- Diviš Slavata z Chlumu a z Košumberka na Košumberce [z. 1575] – 1567
- Zdeněk Berka z Dubé a z Lipé na Rychmburku [z. 1572] – 1569/1570
- Václav nejstarší Berka z Dubé a z Lipé na Rychmburku, maršálek českého královského dvora, nejvyšší sudí [z. 1600] – 1596, 1598
- Jan Bezdrůžický z Kolovrat na Bystrém, JMC rada [z. 1604] – 1601, 1602
- Diviš Lacembok Slavata z Chlumu a z Košumberka na Košumberce [z. 1623] – 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Purkart Střela z Rokyc na Cerhenicích, Krucemburku a Štěpánově [z. po 1622] – 1609/1610

Rytířský stav:

- Bernard Gerštorf z Gerštorfu na Cholticích [z. 1574] – 1565, 1567, 1569/1570
- Jan nejstarší Lukavský z Lukavice na Zámrsku [z. 1607] – 1596, 1598
- Jiřík Gerštorf z Gerštorfu na Cholticích, JMC rada [z. 1613] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Petr Kryštof Kapoun ze Svojkova na Zaječicích [z. 1621] – 1609/1610

Kouřimský kraj (Kouřim)

Panský stav:

- Jaroslav Smiřický ze Smiřic na Kostelci nad Černými lesy [z. 1597] – 1565, 1567, 1569/1570
- Petr Karel Holický ze Šternberka na Českém Šternberku [z. 1608] – 1596, 1598
- Karel Mracký z Dubé na Pyšelech, JMC rada [z. 1623] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Jan starší Cehnice z Říčán na Popovicích [z. 1614] – 1609/1610

Rytířský stav:

- Ondřej Nebřehovský z Nebřehovic na Pyšelech [z. 1577] – 1565, 1567, 1569/1570
- Jeroným Čejka z Olbramovic na Chvalech a Počernicích [z. 1609] – 1596, 1598, 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Bernard Hochauzar z Hochauzu na Bašti [z. 1611] – 1609/1610

Litoměřický kraj (Litoměřice)

Panský stav:

- Jan mladší z Valdštejna na Bílém Újezdu [z. 1597] – 1565
- Hendrich z Vartemberka na České Kamenici [z. 1604] – 1567, 1569/1570

- Adam Havel Popel z Lobkovic na Duchcově [z. 1605] – 1596, 1598
- Zikmund z Vartemberka na Zvířeticích [z. 1608] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Jan z Vartemberka na České Kamenici [z. 1616] – 1609/1610

Rytířský stav:

- Oldřich Dubanský z Duban na Liběšicích, podkomoří královny [z. 1572] – 1565, 1567
- Zikmund Brozanský z Vřesovic na Brozanech [z. 1588] – 1569/1570
- Zdeslav mladší Kaplíř ze Sulevic na Želenicích [z. po 1603] – 1596, 1598
- Petr Kostomlatský z Vřesovic na Ploskovicích [z. 1604] – 1601, 1602
- Adam Hrzán z Harasova na Skalce, Lanškrounu a Lanšperku, JMC rada a purkrabí karlíštejnský [z. 1619] – 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Václav Baše Kaplíř ze Sulevic na Sulevicích [z. 1616] – 1609/1610

Plzeňský kraj (Plzeň)

Panský stav:

- Kryštof z Roupova na Spáleném Poříčí [z. 1590] – 1565, 1567, 1569/1570
- Vilém Popel z Lobkovic na Horšovském Týně a Čečovicích, JMC kraječ [z. 1626] – 1596, 1598, 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Hendrich Lorenc hrabě z Gutnštejna na Hostouni [z. po 1628] – 1609/1610

Rytířský stav:

- Humprecht Černín z Chudenic na Chudenicích [z. 1601] – 1565
- Jan Markvart z Hrádku na Nekmíři [z. 1591–1595] – 1567, 1569/1570
- Zikmund Chotek z Chockova v městečku Touškově nad Mží [z. 1603] – 1596, 1598, 1601, 1602
- Diviš Markvart z Hrádku na Bělé a Nekmíři, JMC rada [z. kol. 1625] – 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Smil Kyšperský z Vřesovic na Přívozci [z. 1615] – 1609/1610

Podbrdský kraj (Beroun)

Panský stav:

- Ferdinand Švihovský z Rýzmburka a ze Švihova na Dobříši [z. 1595] – 1565, 1567
- Ladislav Popel z Lobkovic na Zbirohu [z. 1609] – 1569/1570
- Václav Říčanský z Říčan na Hořovicích a Mnichu, nejvyšší dvorský sudí [z. 1596] – 1596

- Hynek z Roupova [z. 1603] – 1598
- Jan Litvín Říčanský z Řičan na Hořovicích, JMC rada [z. 1637] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Zdeněk Vratislav z Mitrovic na Mníšku pod Brdy [z. 1641] – 1609/1610

Rytířský stav:

- Václav mladší Bechyně z Lažan na Dlouhé Lhotě a Obořišti [z. 1600] – 1565, 1567, 1569/1570
- Vratislav starší Vratislav z Mitrovic na Všeradicích [z. 1600] – 1596, 1598
- Václav mladší Vratislav z Mitrovic na Litni [z. po 1612] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Ctibor Malovec z Chýnova a z Vinterberka na Svatém Poli a Jincích [z. 1614] – 1609/1610

Prácheňský kraj (Písek)

Panský stav:

- Václav Zajíc z Házmburka na Strakonících, nejvyšší mistr českého převorství johanitů a nejvyšší a dědičný stolník a kuchmistr [z. 1578] – 1565, 1567, 1569/1570
- Jaroslav Libštejnský z Kolovrat na Starosedlském Hrádku [z. 1617] – 1596, 1598
- Matouš Děpold Popel z Lobkovic na Strakonících, nejvyšší mistr českého převorství johanitů [z. 1621] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606, 1609/1610

Rytířský stav:

- Petr Boubínský z Újezda na Dubu a Střele [z. 1600] – 1565, 1567, 1569/1570, 1596, 1598
- Jan Horčice z Prostého na Bratronicích [z. 1616] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606, 1609/1610

Rakovnický kraj (Rakovník)

Panský stav:

- Kryštof Krakovský z Kolovrat na Všesulově [z. 1596] – 1565, 1567, 1569/1570
- Vilém Sviták z Landštejna na Krašově a Sosni, JMC rada a hejtman Nového Města pražského [z. 1612] – 1596, 1598, 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Maximilián Krakovský z Kolovrat na Šípech [z. 1645] – 1609/1610

Rytířský stav:

- Jan Myška ze Žlunic na Hořesedlech [z. asi 1568] – 1565, 1567
- Radslav Vchynský ze Vchynic na Petrovicích [z. 1619] – 1569/1570

- Václav starší Hochauzar z Hochauzu na Pšovlicích [z. 1612] – 1596, 1598
- Václav Chotek z Chockova na Žihli [z. 1617] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606, 1609/1610

Slánský kraj (Slaný)

Panský stav:

- Zdeněk z Vartembergu na Buštěhradě [z. 1583] – 1565, 1567, 1569/1570
- Václav purkrabí z Donína na Bílém Újezdcí [z. 1598/1599] – 1596, 1598
- Jan Novohradský z Kolovrat na Buštěhradě a Košátkách, JMC rada a číšník [z. 1613] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Vilém mladší Popel z Lobkovic na Bílině a Horních Beřkovicích [z. 1647] – 1609/1610

Rytířský stav:

- Hynek Kekule ze Stradonic [z. kol. 1590] – 1565, 1567, 1569/1570
- Václav Pětipeský z Chyš a z Egerberka na Blahoticích [z. 1602] – 1596, 1598, 1601
- Odolen Pětipeský z Chyš a z Egerberka na Blahoticích [z. kol. 1640] – 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606, 1609/1610

Vltavský kraj (Sedlčany)

Panský stav:

- Jan Říčanský z Říčan na Kosově Hoře, JMC rada [z. asi 1577] – 1565, 1567, 1569/1570
- Jan z Vrtby na Červeném Hrádku [z. 1616] – 1596, 1598, 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Vilém Lev Říčanský z Říčan na Voračicích [z. 1633] – 1609/1610

Rytířský stav:

- Jan Velemyský z Velemyšlovi na Týnci nad Sázavou, hejtman vltavského kraje [z. asi 1570] – 1565, 1567
- Adam Řepa z Neveklova na Tloskově [z. 1574] – 1569/1570
- Adam Velemyský z Velemyšlovi na Olbramovicích [z. 1609] – 1596, 1598, 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Vilém Černín z Chudenic [z. 1629] – 1609/1610

Žatecký kraj (Žatec)

Panský stav:

- Jaroslav Libštejnský z Kolovrat na Petrohradě [z. 1595] – 1565, 1567, 1569/1570

- Linhart Colonna, svobodný pán z Felsu na Šenkenberku a Andělské Hoře, JMC rada [z. 1620] – 1596, 1598, 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Štěpán Šlik z Holejče, hrabě z Pasounu a z Lokte na Údrči [z. 1620] – 1609/1610

Rytířský stav:

- Erhart Kager ze Štampachu na Děkově [z. 1571] – 1565, 1567, 1569/1570
- Sezima Miřkovský z Tropčic na Verušičkách [z. 1601] – 1596, 1598
- Kryštof Fictum z Fictum na Klášterci nad Ohří, JMC rada [z. 1620] – 1601, 1602, 1604, 1605/1, 1605/2, 1606
- Asman Štampach ze Štampachu [z. 1658] – 1609/1610

Kreismusterungen und Kreismusterherren in Organisation der Militärverwaltung in Böhmen in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berg (1565–1618)

Im 16. und 17. Jahrhundert wurde Habsburgermonarchie mit einer Expansion des Osmanischen Reiches konfrontiert. Fehlen des stehenden Heeres wurde durch die Söldnertruppen ersetzt. An Verteidigung der gefährdeten Grenze haben alle Länder der Monarchie teilgenommen. Im Falle des Königreiches Böhmen handelte sich vor allem um Steuerbewilligung, verschiedene finanziellen Sammlungen, Rekrutierung und Finanzierung von Söldnertruppen, zumindest die persönliche Teilnahme des böhmischen Adels ausserhalb des Königreiches. Unter den Formen der Hilfe für Verteidigung gegen Türken wird auch Mobilisierung des Landsturmes einbezogen. Lansturm wurde aber ausschliesslich zu Verteidigung des Königreiches bestimmt, bzw. zu Verteidigung der Länder der böhmischen Krone. Aufgrund der problematischen Aufberufung des Landsturms wurde ein neues Element in die Organisation der Militärangelegenheiten in zweiter Hälfte 16. Jahrhunderts eingetreten – Organisation von regelmässigen Landsturm musterung an der Kreisebene (Kreismusterung). Damit ist auch Funktion eines Kreismusterherrn entstanden. Die Kreismusterungen wurden von Landtügen oder Sonderlandtagskommissionen angeordnet. Die Landtüge oder die Kommissionen haben die Kreismusterherren gewählt. Dienstzeit eines Kreismusterherrn hat nur zur Zeit der Musterung gedauert, d. h. zur Zeit der Pferdenkontrolle, die von Obrigkeiten gesandt wurden, deren Anzahl, Ausrüstung und Waffen. Kreismusterherr hat mit einigen Behörden an der Kreis- und Landesebene zusammengearbeitet. Funktion eines Musterherrn kan man nicht für einen Amt halten, es befindet sich auf Ebene einer Landtagskommission.

Regional Military parade and „Parade-men“ (mustrheři) in the organization of military administration in Bohemia in period before the battle of White Mountain (Bílá hora) (1565–1618)

The author analyzes the organization and function of a particular system of military administration in Bohemia in 1565–1618, so called „mustrunky“ (regional military parades) and the function of responsible people for this administrative systeme – „mustrheři“ (parade-men).

POLICEJNÍ VÝSLECH CESTOVATELE DR. EMILA HOLUBA¹

MARTIN ŠÁMAL

V Národním archivu, ve fondu Policejní ředitelství Praha I. – všeobecná registratura (PŘ 1891–1895), se v kartonu č. 3691 nachází pod signaturou H 142/61 soubor dokumentů z let 1872–1895, které se týkají slavného afrického cestovatele dr. Emila Holuba.² Pocházejí převážně z období po jeho návratu z Afriky (1879) a jedná se např. o povolování Holubových přednášek nebo výstavy jeho afrických sbírek v Praze v roce 1892. Výjimku tvoří dva nejstarší dokumenty z roku 1872, které přibližují málo známé období krátce před odjezdem dr. Holuba do Afriky (18. května 1872).³ Umožňují nahlédnout do příprav jeho první africké cesty pro-

¹ Studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2013/34, 00023272).

² Cestovatel dr. Emil Holub (1847–1902) podnikl dvě cesty do jižní Afriky. Během první, kterou uskutečnil v letech 1872–1879, podnikl tři výzkumné cesty do afrického vnitrozemí. Podruhé se do Afriky vydal v letech 1883–1887 v čele rakousko-uherské expedice, jejímž hlavním cílem bylo přejít africký kontinent od jihu po sever. Postup výpravy však ukončil útok Mašukulumbů (Ilů), severně od řeky Luenge (Kafue), na území dnešní jižní Zambie. Na svých cestách Holub získal nevidané množství především přírodovědeckých a etnografických sbírek.

³ Životu i cestám dr. Emila Holuba byla v minulosti věnována poměrně početná odborná i populárně naučná literatura (nejnověji např. Streit, Vincenc: *Osud jménem Galulonga. Vzpomínka k 100. výročí úmrtí lékaře a cestovatele MUDr. Emila Holuba a na počest 120. výročí druhé africké výpravy uskutečněné 1883–1887*. Pelhřimov 2003; Rozhoň, Vladimír: *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*. Praha 2005; Šámal, Martin: *Emil Holub: cestovatel, etnograf, sběratel*. Praha 2013). Cestovatel se těší stálému zájmu historiků, etnografů, přírodovědců, je předmětem zkoumání četných studentských prací apod. Období, v kterém vrcholily přípravy jeho první cesty do Afriky, se nicméně věnuje poměrně malá pozornost. Na vině je samozřejmě především nedostatek pramenů, kromě toho ale také určitá tendence či snaha prezentovat Holuba jako člověka, který se na svou africkou cestu připravoval cílevědomě a systematicky takřka od útlého mládí. Srov. např. Klienietz, Otto: *Emil Holub*. In: *Separat-Abdruck aus der Augsburger Allgemeinen Zeitung vom 2., 3. und 4. September 1882*, s. 2–4; Želízko, Jindřich V.: *Dr. Emil Holub a jeho výzkumné cesty v jižní Africe*. In: *Sborník české společnosti zeměvědné VIII, 1902*, s. 100–101; Bauše, Bohumil: *Život a cesty Dra. Emila Holuba*. Praha 1907, s. 10–12; Dlouhý, Jindřich Maria: *Dr. Emil Holub, africký cestovatel. K stoletému výročí jeho narození*. Holice 1947,

střednictvím zcela konkrétních informací, které v jiných materiálech doloženy nejsou a představují proto zcela unikátní pramen, který pomáhá tuto část Holubova života lépe poznat.⁴

Sám cestovatel přípravy na cestu do Afriky nikde podrobně nepopsal, možná i proto, že se jednalo o čistě soukromou cestu a zkrátka necítil potřebu její počátky zveřejňovat. Určité zmínky, umožňující je alespoň částečně přiblížit, jsou rozptýlené v jeho rodinné či osobní korespondenci apod. Jedná se ovšem spíše o sporadické informace a nezbývá než zalitovat ztráty podstatné části dopisů, které psal mladý Emil Holub svému otci Františkovi během svého vysokoškolského studia (1866–1872). Bezpochyby by totiž zdaleka nejlépe dokumentovaly konkrétní kroky, které podnikl k uskutečnění své cesty. Ze zmíněné korespondence se však dochovala jen ta část dopisů, napsaná Františkem Josefem Holubem, zatímco dopisy jeho syna byly nedopatřením zničeny v polovině devadesátých let.⁵

Vzhledem k omezenému množství pramenů jsou velmi závažné vzpomínky někdejší Holubovy snoubenky Bertě Novákové-Kopřivové z roku 1928.⁶ Pro Národní listy tehdy uvedla různé podrobnosti ze svého vztahu s pozdějším cestovatelem a kromě toho také některé údaje týkající se příprav jeho africké cesty, např. vytváření přírodovědeckých preparátů, studium cizích jazyků, četbu cestopisné literatury apod. Její svědectví je ovšem nutno vnímat s určitou obezřetností, protože od vzpomínaných událostí uběhlo v té době již přes půl století, vzpomínky vykazují některé nesrovnalosti a velmi obtížně se pro ně hledá opora v pramenech. Při nedostatku jiných materiálů samozřejmě stoupá význam obou zmíněných dokumentů uložených ve fondu Policejního ředitelství v Praze.

s. 28–29; Votrubec, Ctibor: Jihoafrické cesty Emila Holuba. Praha 1954, s. 7–8. Popis příprav africké cesty je proto často nahrazen líčením různých příhod a událostí z Holubova dětství či mládí, zatímco konkrétní kroky, které podnikl, aby cestu vůbec mohl realizovat, popisovány zpravidla nejsou, s výjimkou obecných zmínek o Holubově studiu v Náprstkově knihovně či návštěvách Musea království Českého apod.

⁴ Chtěl bych velmi poděkovat Mgr. Zbyškoví Stodůlkovi z Národního archivu za velkou trpělivost, ochotu a pomoc, kterou mi poskytl při studiu těchto dokumentů.

⁵ Při úklidu bytu vyhodila Holubova žena Rosa bez bližšího zkoumání jakousi krabici s papíry, zamořenou šváby. Ironií osudu to byla ovšem právě krabice se zmíněnou korespondencí.

⁶ Berta Nováková-Kopřivová (1852–1935) se s Holubem zasnoubila krátce před jeho odjezdem do Afriky. Celých sedm let pečovala o jeho sbírky, které do Čech zasilal, zprostředkovávala kontakt s redakcemi různých novin apod. Po Holubově návratu z Afriky se však ve zlém rozešli, což Bertu silně poznamenalo. Později se provdala za obchodníka s uhlím Pavla Kopřivu. V roce 1928 věnovala tehdejšímu Literárnímu archivu Národního muzea konvolut osobní korespondence s Emilem Holubem. Při této příležitosti otiskly Národní listy sérii jejích vzpomínek na slavného cestovatele. Národní muzeum – Náprstkově muzeum, archiv (dále jen „ANpM“), Sběrka Scrapbooks, SB 78, s. 135–140 (Národní listy z 25. a 28. února a z 2., 9. a 10. března 1928).

První z nich je dopis okresního hejtmanství v Pardubicích z 15. března 1872⁷ a týká se Holubova cestovního pasu, který vystavilo o pět dní dříve. Jelikož zde nebylo známo, kde Holub v Praze bydlí, zaslalo jej c. k. policejnímu ředitelství v Praze, spolu se žádostí o zjištění Holubovy pražské adresy a předání pasu.⁸ Jak vyplývá z poznámek na reverzu dokumentu, vyhovění žádosti bylo poněkud komplikovanější, než by se na první pohled zdálo. Holubovu adresu totiž bylo nutné poměrně složitě zjišťovat, neboť se ukázalo, že v Praze není nahlášen (v orig. „*nicht konskribiert*“). Holub přitom pobýval v Praze na stejné adrese již od zahájení svého studia na univerzitě v roce 1866.⁹ Vyřízení této záležitosti se proto pozdrželo a došlo k němu až téměř o měsíc později, 7. dubna 1872.¹⁰

Druhý dokument pochází z 30. dubna 1872 a jedná se o protokol Holubova výslechu na policejním ředitelství v Praze. Výslech vedl vrchní policejní komisař Karl Edler von Nordheim a týkal se zbraní, které si Holub opatřil pro svou cestu do Afriky, respektive výslovně kvůli vlastnictví jedné pušky, patrně kulovnice (v orig. „*Kugelstutze*“), a poměrně značného množství munice (500 ostrých nábojů).¹¹

První část protokolu obsahuje všeobecný výslech (ad generalia), v kterém jsou uvedeny Holubovy základní osobní údaje, např. datum a místo narození, vyznání, domovská příslušnost, rodinný stav, bydliště, způsob obživy apod. Holub v závěru této části protokolu zmínil ještě vlastnictví cestovního a zbrojního pasu. Druhá část protokolu obsahuje záznam vlastního výslechu k věci (ad specialia), tedy souvislou Holubovu výpověď. Právě ta činí protokol vskutku jedinečným pramenem, nejen pro množství informací, které obsahuje, ale také proto, že se jedná o Holubův nejdélejší a nejpodrobnější popis bezprostředních příprav na cestu do Afriky. Z tohoto důvodu je na závěr této studie připojen jeho úplný přepis.

V úvodu výpovědi Holub zmiňuje svůj pražský pobyt a studium. Vlastnictví zbraní vysvětluje tím, že „*zamýšlí podniknout vědeckou cestu do*

⁷ Na policejní ředitelství došel dokument o tři dny později a byl zaevidován po čj. 10851/2574.

⁸ Přestože rodina Holubova žila od roku 1857 v Pátku nedaleko Loun, příslušela do Holic (okr. Pardubice). V roce 1869 Holubův otec získal na vlastní žádost od městského úřadu v Holicích domovský list pro sebe i svého syna. Proto cestovní pas vystavovalo okresní hejtmanství v Pardubicích.

⁹ Bydlel v Spornergasse, tedy dnešní Nerudově ulici čp. 235, resp. 39.

¹⁰ Národní archiv (dále jen NA), Policejní ředitelství Praha I. – všeobecná registratura (PŘ 1891–1895), kart. 3691, sign. H 142/61, čj. 10851.

¹¹ Problematiku držení a nošení zbraní upravoval Císařský patent z 24. října 1852 o ustanoveních týkajících se výroby, obchodu a držení zbraní a věcí muničních a nošení zbraní (dále jen „zbrojní patent“) a dále především Nařízením ministerstva vnitra, spravedlnosti a nejvyššího policejního úřadu z 29. ledna 1853, které plnilo funkci prováděcího předpisu. Přestože byly v pozdějších letech obě normy často doplňovány a vysvětlovány (zejm. nařízením ministerstva vnitra č. 39, z 11. února 1860), zůstal v platnosti až do roku 1949, kdy byl nahrazen zákonem č. 162/1949 Sb. o zbraních a střelivu.

Kapska a okolních zemí“. Zmínka o jeho plánech je samozřejmě velmi stručná a obecná, avšak je třeba vzít v úvahu, že podrobnější plán cesty se z doby před odjezdem do Afriky nedochoval a je sporné, zda jej vůbec zpracoval. Že tomu tak být nemuselo, prozrazují drobné zmínky rozptýlené v jeho korespondenci, které jsou stejně neurčité jako v protokolu. První přesně vymezený plán, respektive program svého afrického působení, navíc sestavil až po svém příjezdu do Afriky.¹²

Nejzávažnější informace skýtá následující část Holubovy výpovědi, která se týká jeho zbraní. Přestože je v předmětu výslechu uvedeno vlastnictví pouze jediné pušky, z protokolu vyplývá, že si Holub na cestu shromáždil poměrně slušný lovecký arzenál, konkrétně dvě pušky, revolver a jakýsi tesák.¹³ Jednu ze zbraní, blíže neurčenou dvouhlavňovou pušku, vlastnil Holub patrně již od roku 1870, kdy mu na ni okresní hejtmanství v Lounech vystavilo zbrojní pas.¹⁴ Byla to jediná zbraň, na kterou jej vlastnil a měl ji uloženu u svých rodičů v Pátku, kam jezdil o prázdninách, podnikal různé výpravy po okolí a lovil drobnou zvěř. Do Prahy si ji kvůli plánované cestě přivezl někdy v polovině března 1872.

Zhruba ve stejné době si u puškaře Matěje Červenky¹⁵ na Malé Straně zakoupil další zbraně. Zmíněnou kulovnici, revolver a 500 ks ostrých nábojů. Pušku přechovával v domě pražského optika a brusiče drahokamů Františka Nováka,

¹² Pokud se literatura zabývá Holubovými plány před první africkou cestou, většinou cituje vlastenecké úryvky z jeho poslední vůle z roku 1873 nebo trojici pohnutek, které ovšem Holub vyslovil až po svém návratu do Čech v roce 1879 na svých přednáškách. ANpM, Emil Holub, MD, kart. 63, inv. č. 890 a Sběrka Scrap-books, SB 3, s. 2–16. V obou případech se ale jedná pouze o jakousi ideovou náplň cesty, nikoli o její skutečný plán. Srov. program Holubových výzkumů Afriky v dopise Královské české společnosti nauk ze dne 28. srpna 1872. ANpM, Emil Holub, MD, kart. 70, inv. č. 24. Na tento dokument sice upozornily již v roce 1928 Národní listy, u příležitosti zmíněného předání Holubovy korespondence Bertou Novákovou-Kopřivovou do tehdejšího Literárního archivu Národního muzea, avšak přetiskly jen úvodní a závěrečnou část dokumentu. Úplný přepis viz Šámal Martin: *Emil Holub, cestovatel, etnograf, sběratel*. Praha 2013, s. 435–438.

¹³ Bohužel veškeré pátrání vedoucí k bližší identifikaci alespoň některé ze zmíněných palných zbraní bylo neúspěšné.

¹⁴ Zbrojní pas nebyl nutný pro samotné vlastnictví zbraně. V přiměřeném množství mohl zbraně vlastnit prakticky každý, komu to nebylo zákonem či úřadem zakázáno (zbrojní patent, § 12). Zbrojní pas se vydával pro nošení zbraně a byl vystaven na konkrétní osobu, zbraň a správní okres (zbrojní patent § 19). Získání zbrojního pasu zmínil Holub také v jednom z dopisů Bertě Novákové. „Dnes teprv mne přinesl starosta již od 2. Augustu zaplacený v Lounech Waffepass, on jest mi dán na tři leta. Já ho Vám, až přijedu do Prahy, ukážu...“ ANpM, Holub Emil, MD., kt. 20, inv. č. 402 (stará sig. Hol 70/10–61).

¹⁵ Matěj Červenka provozoval svou živnost v Mostecké ulici čp. 56/1. Prager Handels- und Gewerbe- Adressenbuch, Prag 1871, s. 122 a 427.

otce své snoubenky Berty.¹⁶ Zbraně zamýšlel odeslat do Anglie, přičemž oslovený špeditér jej upozornil, že k vývozu zbraní je zapotřebí povolení. Holub se proto obrátil na pražské policejní ředitelství.¹⁷

Pravdivost své výpovědi se Holub snažil doložit různými dokumenty, ale také záštitou několika osob. V protokolu proto uvedl jejich jména, která jsou v souvislosti s Holubem samozřejmě významná sama o sobě, ale také tím, že pomáhají přiblížit a částečně rozšířit okruh lidí, s kterými se Holub před cestou do Afriky stýkal a u kterých hledal podporu a pomoc. Byl to především hrabě Jan Kolovrat-Krakovský¹⁸, František Xaver Beneš¹⁹ a Karel Frič²⁰. V této souvislosti překvapuje, že mezi zmíněnými osobnostmi nefigurovalo jméno Vojty Náprstka, který Holuba před cestou podporoval, a dokonce mu na ni přispěl. Těžko dnes spekulovat o důvodech, jedním z nich by snad mohl být policejní dohled, pod kterým byl Náprstek od svého návratu z Ameriky v roce 1858.²¹

V případě hraběte Kolovrat-Krakovského představuje protokol z výslechu zřejmě jedinou zmínku, která spojuje budoucího cestovatele s tímto významným českým vlastencem a mecenášem. Z výpovědi vyplývá, že jeho prostřednictvím nebo lépe řečeno pomocí blíže nespecifikované intervence či přímlyvy, se Holub pokoušel získat ono povolení pro vývoz zbraní a jeho jménem se také do určité míry zaštitil. „*Co se týká pravdivosti mé výpovědi, odvolávám se na pana hraběte Kolowrata-Krakovského, který se zde v této věci obrátil na pana vrchního policejního komisaře Vlčka, abych pas obdržel.*“

Nevíme bohužel nic bližšího o možných stycích Holuba a hraběte Krakovského, nicméně z protokolu lze alespoň usuzovat, že byli před Holubovým odjezdem do Afriky minimálně v určitém kontaktu, který Holubovi stačil k tomu, aby hraběte v úředním jednání zmínil k potvrzení hodnověrnosti své výpovědi. S ohledem na štědré dary a zásluhy, kterými byl hrabě znám, se nabízí otázka,

¹⁶ Byt rodiny Novákovy se nacházel v domě čp. 430 na rohu Michalské ulice a Ballengasse, tedy dnešní Vejvodovy.

¹⁷ Protokol tedy nebyl sepsán na základě udání, jak jsem omylem uvedl v Holubově životopisu. Šámal Martin: Emil Holub. Cestovatel, etnograf, sběratel. Praha 2013, s. 94.

¹⁸ Jan Karel Kolovrat-Krakovský, zvaný také Hanuš (1794–1872), český vlastenec a mecenáš, který se významně zasloužil o Matici českou.

¹⁹ František Xaver Josef Beneš (1820–1888), vrchní konzervátor Musea království Českého.

²⁰ Karel Frič (1834–1915), obchodník s přírodninami, bratr prof. Antonína Friče.

²¹ Vojta Náprstek (1826–1894) se jako student práv aktivně zapojil do vídeňské revoluce 1848. Následně musel uprchnout před zatykačem ze země rakousko-uherské monarchie a deset let strávil v Americe. Do vlasti se vrátil v roce 1858. Nevíme, kdy se seznámil s Holubem, pravděpodobně až v roce 1872, avšak jeho (nejen finanční) podpora a pomoc byly pro nastoupení i průběh Holubovy cesty naprosto stěžejní. Náprstek a později i jeho žena Josefa patřili k Holubovým nejvěrnějším přátelům i poté, co jej část společnosti odsoudila za „odrodilství a přílišný příklon k Vidni“.

zdali Holub u hraběte nehledal kromě této konkrétní přímluvy také jinou formu (např. finanční) pomoci pro svou cestu do Afriky. Holubovi se peníze na cestu sháněly poměrně obtížně a nikdy vlastně blíže nespécifikoval, kdo všechno jej podpořil. Pokud by ale hrabě skutečně poskytl Holubovi na cestu nějaký příspěvek, bylo by velmi zvláštní, že by jeho jméno Holub nikde nezmínil.²²

Holubovy kontakty s Františkem Benešem jsou doloženy lépe. S tímto, dnes již pozapomenutým průkopníkem archeologie se Holub znal od konce šedesátých let.²³ Byl to právě Beneš, kdo Holuba podnítil k archeologickým výzkumům a uvedl jej do Archeologického sboru Musea království Českého. Na jeho popud si Holub založil svůj první vědecký zápisník „Tagebuch-Reisen“, v kterém si zaznamenával své výzkumy a v kterém se zachoval mj. soupis Holubovy archeologické sbírky.²⁴

Beneše uvádí v protokolu Holub jako další osobnost, která může dosvědčit pravdivost jeho výpovědi, mj. prostřednictvím dokumentu, který Benešovi předal a který se týkal jeho sbírek v případě, že by se ze své cesty nevrátil. „*Také mohu přinést potvrzení od pana konzervátora Beneše v Krakauergasse, kterému jsem předal prohlášení, aby daroval mé sbírky, které zde vlastním, Archaeologickému klubu při Museu království Českého, kdyby mě po cestě potkalo neštěstí.*“ Toto prohlášení, které se bohužel nedochovalo.²⁵ Týkalo se jistě převážně Holubovy archeologické sbírky, která v té době čítala téměř 700 předmětů.²⁶

Poslední osobností, kterou Holub zmínil ve své výpovědi na důkaz její pravdivosti, byl Karel Frič. Uvedl, že mu Frič vystavil jménem Společnosti pro vývoz a dovoz jakýsi dopis, v kterém žádal od jihoafrického obchodníka Hermanna Michaelise pro Holuba podporu a pomoc. Jedná se bezpochyby o stejný doporučující list, o kterém se Holub zmiňuje ve svém cestopise.²⁷

²² Hrabě krátce po Holubově odjezdu zemřel (26. června 1872). Holub do detailu neupřesnil dary či půjčky, kterých se mu dostalo před cestou. Jmenovitě uvádí pouze příspěvek Vojty Náprstka a půjčku Holické záložny. Zde si ovšem peníze vypůjčil na své jméno jeho otec František, kterého už Holub nezmiňuje a stejně tak neuvádí nikde ani půjčku od Františka Nováka, který Holubovi poskytl peníze dokonce den před jeho odjezdem.

²³ Vztahu a vzájemným kontaktům Emila Holuba a Františka Beneše viz Sklenář Karel: Z Čech do Pompejí Praha 1989, s. 431–434, popř. též: Africký cestovatel Emil Holub jako český archeolog. In: Časopis Společnosti přátel starožitností 4/2004, s. 215–227.

²⁴ Rukopis Holub věnoval v roce 1880 do Náprstkovy knihovny. Později, někdy před rokem 1947, z ní byl vyčleněn a stal se součástí Holubova osobního fondu. ANPm, Holub Emil, MD., kart. 2, inv.č. 17.

²⁵ Karel Sklenář je označuje jako první verzi Holubovy závěti, Sklenář K.: Africký cestovatel, s. 225.

²⁶ Minimálně část své archeologické sbírky věnoval v prosinci 1880 Museu kr. Českého, viz Sklenář, K.: Africký cestovatel, s. 226.

²⁷ „*Německý kupec, Heřman Michaelis, na něž měl jsem doporučovací list, odkázal mě na rakouského konsula, pana Adlera...*“ Holub, Emil: Sedm let v Jižní Africe. Praha 1880, s. 23.

Holubovi tento dopis zejména v počátcích jeho pobytu v Africe výrazně pomohl. Po příplutí do Port Elizabeth se totiž po zaplacení různých poplatků ocitl zcela bez peněz. Dopis mu pomohl k získání přátelství důležitých osob, které mu pomohly se zde usadit.²⁸ Pro jednání na policejním ředitelství to byl navíc jeden z důležitých dokumentů, které dokládaly jeho zcela vážně míněný úmysl podniknout vědeckou cestu do Afriky.

Na základě Holubovy výpovědi byl vyslán oficiál František Jiráček, aby provedl kontrolu bytu Františka Nováka, při které zjistil, že zbraně jsou skutečně připravené k odeslání do Anglie (pouze munice ještě nebyla zabalena). Potvrdil tedy Holubovu výpověď a celou záležitost pak uzavřel vrchní policejní komisař Karl Edler von Nordheim: „Poté, co se zjistilo, že v tomto případě nedošlo k přestoupení § 19 císařského patentu z 24. října 1852, týkajícího se zbrojního zákona, bylo upuštěno od úředního řízení proti Holubovi a byl mu vydán vývozní list na zbraně a munici pro špeditéra Maška“.

Z dnešního pohledu poněkud zaráží, že se Holub pokoušel získat povolení k vývozu zbraní vlastně na poslední chvíli. Navíc, jak vyplývá z jeho výpovědi, o potřebě povolení nevěděl a začal je shánět až teprve poté, co byl na tuto povinnost upozorněn přepravcem. Toto opomenutí příliš nekoresponduje s tradovanou představou o Holubových dlouhodobých přípravách na cestu do Afriky a přispívá k pochybnostem, které vyslovil už Jiří Baum v roce 1955.²⁹

Zřejmě záhy poté, co obdržel potřebné dokumenty, odeslal Holub svou výstroj do Anglie. V protokolu sice nezmiňuje, jak velký náklad do Anglie přepravoval, ale z jiných pramenů víme spolehlivě, že se jednalo celkem o tři bedny.³⁰ Zhruba tři týdny od vystavení povolení, odcestoval z Prahy 18. května 1872 také samotný Holub. Když se o pět dní později v Southamptonu sháněl po svých bednách, zjistil, že sem dorazily pouze dvě. Chyběla bohužel právě bedna, v které

²⁸ Vzhledem k významu tohoto dopisu je překvapivé, že Holub nikde Fričovo autorství neuvádí. Je možné, že se tak stalo kvůli zhoršení vzájemných vztahů, podobně, jako tomu bylo v případě Čenka Palca, který v začátcích Holubova působení v Africe rovněž velmi výrazně pomohl, ale v cestopise jej Holub zcela záměrně nezmiňuje. Tuto domněnku by potvrdzval dopis Holubova otce, který svého syna v roce 1875 informoval o Pacltově dopisu, zpochybňujícím a zesměšňujícím Holubovy africké výzkumy a který přetiskl časopis Slovan (22. května 1875). Údajně právě Karel Frič s touto „senzací“ obcházel redakce dalších časopisů a snažil se podobné zprávy šířit. ANpM, Holub Emil, MD, kart. 3, inv. č. 34, cestovní deník (vevázaný dopis F. J. Holuba z 15. června 1875).

²⁹ Jiří Baum ve své posmrtně vydané práci např. poukázal na Holubovo zcela zásadní opomenutí jazykové přípravy. „Je zvláštní, že přece od malička se chystal stát se africkým cestovatelem, zanedbal úplně přípravu jazykovou.“ Baum Jiří 1955, s. 115. Kratší doba příprav je navíc zřejmá i z Holubovy korespondence.

³⁰ Vyplývá to např. ze záznamů v jeho cestovním deníku. Archiv NpM, Holub Emil, kart. 3, inv. č. 21, cestovní deník.

měl uloženu municí.³¹ Bedna sice nakonec dorazila hned druhý den, avšak nějakým nedopatřením ji přepravní společnost nenalodila na Holubův parník. „*Ale to Sakrament! Teď říkají naopak od včera, že totiž má kistna a patrony tu není? Aby do nich das uhodil.*“³² Doručení bedny se pak pokoušel urgovat z Madeiry, kde parník krátce stavěl.³³

Vzhledem k tomu, že nevíme, kdy se Holub původně chystal odeslat svůj náklad do Anglie, nemůžeme spolehlivě odpovědět na otázku, zdali opatření nutných dokumentů nezpůsobilo určité zdržení, kvůli kterému se následně zpozdílo také doručení bedny s municí, se všemi popsány následky.

Příloha

1872, 30. dubna, Praha – Protokol o výsledku Emila Holuba na Policejním ředitelství v Praze

Národní archiv, Policejní ředitelství Praha I. – všeobecná registratura (PŘ 1891–1895), kart. 3691, sign. H 142/61, čj. 10851.

Ediční poznámka

Při transkripci textu se vycházelo z obecných zásad pro vydávání německých novověkých textů.³⁴ K záznamu Holubova výslechu byl použit formulář protokolu, s předtištěnou hlavičkou a otázkami všeobecného výslechu (ad generalia). Text je tištěn frakturou s výjimkou latinských názvů obou částí výslechu („Ad generalia“, „Ad specialia“).

Holubovy odpovědi v první části výslechu i jeho souvislá výpověď jsou psány novogotickým kurzivním písmem. Humanistickým písmem jsou psány zeměpisné názvy a vlastní jména, ovšem v některých případech pouze příjmení (např. Franz Nowak, Karl Frič, Franz Jirak). Na případné další užití tohoto

³¹ Ve svém cestovním deníku zaznamenal i vysvětlení, kterého se mu dostalo: „*Při tom ale mně připomenuto, že parník municí nechtěl vzít, a proto že ty dvě kistny zde jsou, ale ne ještě třetí s patrony[!], která se plachetnou lodí očekává. Mrzelo mě to velmi.*“ ANpM, Holub Emil, MD., kart. 3, inv. č. 21, cestovní deník, zápis ze dne 23. května 1872.

³² ANpM, Holub Emil, MD., kt. 3, inv. č. 21, cestovní deník, zápis ze dne 26. května 1872.

³³ „...*napíší psaní na Union Steam Company, stran mé patronové kistny...*“ V deníku se dokonce našel koncept dopisu, v kterém Holub žádá společnost o dopravu bedny, pokud možno prvním parníkem, který se vydá do jižní Afriky. ANpM, Holub Emil, MD., kart. 3, inv. č. 21, cestovní deník, zápis ze dne 30. května 1872 a koncept dopisu ze dne 27. května 1872.

³⁴ Štoviček, Ivan a kol.: Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti: příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie. Praha 2002.

písmu u jiných slov (např. „Doppelgewehr, Ofizial, Sammlungen“), nebo jeho nedůsledné užití (např. u slova „Munition“), je upozorněno v poznámce.

Text byl transkribován podle současné gramatické normy, upraveno bylo zdvojení souhlásek, nebo oddělené či spojené psaní jednotlivých slov. Předsažené h bylo ponecháno. Zkracovaná slova byla pokud možno rozepsána bez upozornění na doplněnou část, stejně tak byly doplněny vypuštěné části tištěného formuláře (ve slovech d...selbe apod.), ponechány však byly běžně užívané zkratky (např. Nr., No., k. k., Z.) popřípadě zkratky označující univerzitní titul. Číslovky byly ponechány ve shodě s předlohou.

Zásahy editora do textu byly vyznačeny značkou [text], při nečitelnosti či vypuštění textu nebo jeho části značkou [...]. Nejisté čtení slova bylo označeno značkou [?], zřejmá chyba značkou [!]. Vsuvky byly zařazeny podle odkazu v textu na příslušné místo a označeny rovnou závorkou /text vsuvky/. Opravy či přeškrtnutá slova byla vyznačena lomenými závorkami <text>. Podtržená slova byla proložena kurzívou.

Přepis dokumentu

Protokol,

welches aufgenommen wurde bei der k.k. Polizei-Direktion. Prag, den 30. April 1872.

Gegenstand ad Nr. Exh.

Ist die Einvernehmung des Herrn Emil Holub über den Besitz von einer Kugelstutze und 500 Stück scharfe Patronen.

Nach vorausgegangener ernstlichen Ermahnung, die Wahrheit anzugeben, wurde derselbe nachfolgend vernommen:

Ad Generalia:

1. Woher derselbe gebürtig? Wo unterthänig, ansässig oder wohnhaft? Aus welchem Orte obrigkeitlichen Bezirke, Distrikts-Kommissariate, Pfleg- oder Landgerichte, Kreise, Viertel oder Komitate, aus welchem Lande oder Provinz sei?

Aus Holic, Bezirkshauptmannschaft Pardubitz, in Böhmen gebürtig, dessen zuständig, in Prag No. 239-III wohnhaft.

2. Was für ein Gewerbe oder Nahrung derselbe jetzt[?] führe? Oder früher, dann wo geführt hat? Und wovon derselbe jetzt[?] lebe?

Med. Dtor.

3. Wie alt derselbe sei? Welcher Religion? Ob ledig oder verheiratet? Ob noch Eltern oder Kinder und wo diese sich befinden?

Geboren 1847, katholisch, ledig.

4. Ob derselbe früher schon – wie oft – weswegen – dann wo in Untersuchung oder Verhaft gestanden ist?

Versehen mit Pass k. k. Bezirkshauptmannschaft Pardubic 10. Mai 1872 P.P. N9 N.E. 1942 Waffenpass k. k. Bezirkshauptmannschaft Laun, 13. August 1870 Z. 13 WP (3 Jahre).

Ad Specialia:

Weswegen derselbe gegenwärtig in Untersuchung oder Verhaft gezogen worden ist?

Ich bin seit einigen Jahren in Prag, weil ich in der hiesigen Hochschule die Medicin studierte, und auch hier am 24. Februar 1872 M. Dtor. promoviert wurde.

Ich beabsichtige nun eine wissenschaftliche Reise nach Capland und die angrenzenden[?] Länder zu unternehmen und habe zu dem Zweke[!] nur den Waffenpass samt Drehlauf Doppelgewehr³⁵, dass ich bei meinen Eltern in Patek <Holic>³⁶ hatte, weil ich in den Ferien dort auf Jagden ging, *vor 14 Tagen* nach Prag kommen lassen, um es auf meiner Reise mitzunehmen, *und kaufte* mir ebenfalls *vor 14 Tagen auf den Kleinseite bei dem Büchsenmacher Czerweny oder Cerwenka bei kleinseiter Brückenthurm eine Kugelstutzen und 500 Stück Patronen*, den Stutzen und die Patronen /nebst *Doppelgewehr*³⁷ – *Revolver* und *Hirschfänger*/ habe ich her in der Altstadt bei der Graweur Franz Nowak.

Der Stutzen ist schon zerlegt, und die Patronen bereits verpackt zur ihre[!] Sendung nach London durch den Spediteur Maschka.

Von diesem wurde ich aufmerksam gemacht, dass ich zur Versendung einen Munitionsschein haben müsse, weshalb ich um die Ausfertigung desselben bitte.

Über die Wahrheit meiner Angaben berufe ich mich auf den Herrn Grafen Kolowrat Krakowsky, der sich in dieser Richtung hier bei dem Herrn Polizei Oberkommissar Vlček persönlich³⁸ verwandt hat um den Pass zu erhalten.

Auch könnte ich von dem Conservator Benesch in der Krakaugasse[?] eine Bestätigung beibringen, dem ich eine Erklärung gab, dass wenn ich mich der Reise verunglücken sollte, ich meine Sammlungen³⁹, das ich hier besetze, dem böhmischen Museum archaeologischer⁴⁰ Sektion schenke.

³⁵ Slovo psáno humanistickým písmem.

³⁶ Oprava. Slovo „Pátek“ nadepsáno. Slovo Holice podtrženo tečkami.

³⁷ Slovo psáno humanistickým písmem.

³⁸ Příjmení (v oprig, ve tvaru Vlček) i následující slovo psáno humanistickým písmem.

³⁹ Slovo psáno humanistickým písmem.

⁴⁰ Dvě slova psána humanistickým písmem.

Übrigens kann ich noch mich über die Abreise nach Afrika mit einem Schreiben der Gesellschaft für Aus- und Einfuhr der dissen[?] von Karl Frič gefertigt ist und an Michaeli[s] in Elisabet Port Capland lautet, /ausweisen derselbe angegangen wird in welchen/, mich in allem und jedem zu unterstützen und behilflich zu sein.

MDr. Emil Holub

Komissionsbemerkung

Wurde der hierämtliche Official Herr Franz Jirak beauftragt in die Wohnung des Grawier Franz Nowak zu gehen, und sich durch Augenschein die Überzeugung zu verschaffen, dass was Med. Dr. Emil Holub zu Protokoll angegeben hat, die fraglichen Waffen nebst Munition zur Absendung nach London verpackt bereit liegen. Nachdem sich diese Angabe bewahrheitet und Med. Dr. Holub nebstbei mit englischen Noten, und nach Empfehlungsbriefen uns gewiesen hat, wurde demselben ein Waffen und Munitionsgeleitschein ausgefertigt.

Karl Edler von Nordheim

k. k. Polizei Oberkommissar

Nachdem im vorliegenden Falle eine Übertretung des § 19 des kaiserl. Patent⁴¹ vom 24. Oktober 1852 betreffend das Waffengesetz⁴² nicht Platz greift, so wurde von der Amtshandlung gegen Holub abgelassen und ihm der Ausfuhrs Munitions und Waffenschein für den Spediteur Maschka ausgefolgt daher zu reponieren.

30.4.1872

Bt[...] Nordheim

Afrikaforscher Dr. Emil Holub im Polizeiverhör

Der Aufsatz befasst sich mit einigen Einzelstücken aus dem Archivbestand Polizeidirektion Prag – Allgemeine Registratur, die sich auf den Afrikaforscher Dr. Emil Holub beziehen. Die Aufmerksamkeit wird insbesondere dem Polizeiverhörprotokoll gewidmet, der im April 1872, nur wenige Tage vor Holubs Abreise nach Afrika, angefertigt worden war. Das Verhör betraf vor allem Waffen, die sich der künftige Forschungsreisende für seine Reise besorgt hatte, das Protokoll enthält aber auch eine Reihe von weiteren Angaben. Es bietet Informationen über Holubs Vorbereitungen auf die Reise und über den Umkreis von Personen, die ihn in jener Zeit

⁴¹ Slovo psáno humanistickým písmem.

⁴² Slovo psáno humanistickým písmem.

unterstützt hatten. Die Bedeutung dieser Informationen beruht nicht nur in ihrem Inhalt selbst, sondern auch darin, dass sie in keinen anderen Quellen belegt sind. Das Verhörprotokoll ist daher eine ganz einzigartige Quelle, die zur Erkenntnis des Lebens des bedeutendsten böhmischen Forschungsreisenden des 19. Jahrhunderts und seiner ersten Afrika-Reise in den Jahren 1872-1879 bedeutend beiträgt.

Police Interrogation of traveler Dr. Emil Holub

The article analyzes a police interrogation of traveler dr. Emil Holub from April 1872, several days before his departure to Africa trip. This interrogation concerned to above all the weapons procured by Holub for this journey. Nevertheless is this interrogation protol an important source for the knowledge of life of our most famous traveler in 19th century.

PROJEKTY PRAŽSKÉ POULIČNÍ DRÁHY 1875 AŽ 1955 VE FONDECH NÁRODNÍHO ARCHIVU

MILAN ŠIMŮNEK

1 Úvod

Tato práce se zabývá archivními materiály o pražské pouliční dráze, které byly nalezeny ve fondech Národního archivu v souvislosti s prací na virtuálním modelu Prahy zaměřeném na historii (www.Praha4D.net). Pouliční drahou se rozumí koňka, elektrické či parní tramvaje a lanové dráhy – a to jak realizované, tak i plánované. Okrajově jsou zmíněny i trolejbusy a autobusy.

Dlouhodobým cílem práce na modelu je zobrazit nejen Prahu současnou, ale i její různé dřívější podoby. Proto je nutné před vlastním modelováním shromáždit celou řadu materiálů, z nichž mezi nejdůležitější patří plány města a výkresy budov. Zachovaná dokumentace o plánování, stavbě i údržbě tratí pražské pouliční dráhy obsahuje celou řadu takových podkladů, zejména v podobě situačních plánů.

Na obrázku 1 vlevo vidíme, jak by všechny naskenované situační plány vypadaly, kdyby se správně rozprostřely na podlahu v tělocvičně (na kterou byl nejprve nakreslen orientační plánek Prahy) a vyfotily z dostatečné výšky od stropu. Vpravo je pak „rentgen“ těchto map, který světlostí odstínu zelené symbolizuje počet situačních plánů naskládaných v daném místě přes sebe – na škále od jedné do třiceti (čím světlejší odstín, tím více vrstev)

Vidíme, že nejvíce situačních plánů pokrývá Václavské náměstí a významné křižovatky – Můstek, Muzeum, Bulhar, Florenc/Těšnov, náměstí Republiky a na levém břehu Vltavy zejména Anděl, Újezd a Klárov¹. Četné jsou plány týkající se úseků Bulhar – Národní muzeum, Náměstí Republiky – Stromovka, a také tratě od křižovatky Spálená × Lazarská do Myslíkovy ulice a na Palackého náměstí. Na obrázku světle prosvítá ještě okolí karlínské vozovny, Olšanské náměstí, Flora, Orionka, náměstí Míru a Nádražní ulice před Smíchovským nádražím. Všechna

¹ Pro označení lokality, ulic a náměstí jsou v tomto textu používány dnes platné názvy.

tato místa jsou zaznamenána alespoň na třiceti různých situačních plánech z období let 1875 až 1955.

Za hlavní přínos tohoto textu považují poukázání na existenci relevantních materiálů ve fondech Národního archivu, zmínění některých méně známých skutečností či pohledy z jiného úhlu, a pak zejména pokus o posouzení kvality zaměření situačních plánů. Cílem tohoto textu není popisovat historii městské hromadné dopravy v Praze, která byla již dříve podrobně zpracována v celé řadě publikací, a to jak obecných,^{2 3 4} tak i specializovaných.⁵ Zpracované materiály byly s informacemi v těchto publikacích porovnány a poukázáno je na případné rozdíly.

V následující kapitole je výčet archivních fondů, ze kterých bylo čerpáno. Dále je uveden přehled jednotlivých druhů materiálů, které byly v souvislosti s pouliční dráhou nacházeny. Ve čtvrté kapitole je popsána technika digitalizace a způsob dalšího zpracování materiálů, zejména jejich georeferencování. Podrobným věcným popisem vybraných tématických celků (koňka, soukromé elektrické dráhy, elektrifikace, rekonstrukce...) se zabývá pátá kapitola. V šesté kapitole je pro situační plány provedena analýza kvality zaměření/zakreslení, včetně rozboru vybraných lokalit. V poslední kapitole jsou materiály zhodnoceny – a to jak obecně, tak s ohledem na přípravu virtuálního modelu. Na adrese <http://www.Praha4D.net/ruzne/ph2013> jsou nejdůležitější obrázky z této práce v digitální podobě a s možností zvětšení.

Před dalším čtením je třeba upozornit, že hlavním cílem zpracování materiálů bylo získat podklady pro přípravu virtuálního modelu. Ten je však vytvářen nikoliv pro celé území dnešní Prahy, ale pouze pro centrální oblast vymezenou přibližně historickým jádrem a částmi historických předměstí, které tvoří s historickým jádrem kompaktní zástavbu. Proto byly z fondů vybírány a zpracovány pouze materiály týkající se této zájmové oblasti. A pouze k ní se vztahují i všechny dále v textu uváděné věcné informace, počty a rozsahy.⁶

² Pošusta, Stanislav – Lukáčová, Eva – Háber, Jiří – Prošek, František: *Od koňky k metru*. Praha 1975.

³ Fojtík, Pavel – Linert, Stanislav – Prošek, František: *Historie městské hromadné dopravy v Praze*. Praha 2000.

⁴ Fojtík Pavel a kolektiv: *Fakta & Legendy o pražské městské hromadné dopravě*. Praha 2010.

⁵ Linert, Stanislav – Mahel, Ivo – Fojtík, Pavel: *Kolejová vozidla pražské městské hromadné dopravy*. Praha 2005.

⁶ Z pohledu pouliční dráhy tak nebyly zpracovány tyto oblasti: od Vápenky na Spojovací; od Vihovradského hřbitova do Strašnic; od Edenu k Průběžné a do Hostivaře; od plynárny v Michli na Spořilov; od vozovny Pankrác na Kačerov; od plaveckého stadionu v Podolí do Braníka; od Křížové do Radlic; od Malostranského hřbitova do Košíř; z Malovanky na Vypich; od vozovny Střešovice na Petřiny; od Dejvického náměstí směrem na Velešlavín; od Libuškáku do Kobylis; a od Balabenky do Vysočan.

Tab. 1 – Zpracované fondy Národního archivu

Název Fondu	Zkratka	Nad	Období	Počet Plánů	Přepočet na A4
České místodržitelství Praha – všeobecné	ČM	873/3	1875–1900	33	163,10
Generální inspekce rakouských drah	GI/R	344	1882–1917	621	3059,51
Ministerstvo dopravy I	MD-I	862	1923–1951	55	461,07
Ministerstvo dopravy II	MD-II	1035	1956	–	–
Ministerstvo místního hospodářství	MMH	856	1952–1954	–	–
Ministerstvo železnic I	MŽ-I	813	1901 ⁷ –1945	221	828,38
Ministerstvo železnic II	MŽ-II	319	–	–	–
Ministerstvo železnic Vídeň	MŽ/R	342	1910–1910	1	1,00
Zemský výbor – Železniční oddělení	ZV-ŽO	1054/4	1896–1926	3	14,51
Celkem	–	–	1875–1956	934	4527,57

2 Archivní fondy

V Národním archivu bylo doposud nalezeno celkem devět fondů dotýkajících se svým obsahem pouliční dráhy v Praze. Jejich přehled je uveden v tabulce 1. Vidíme, že jde o archivy orgánů státní správy, kterým stavitelé či provozovatelé pouliční dráhy povinně předkládali projekty k posouzení a ke schválení. Z toho vyplývá, že ve fondech Národního archivu mohou být nalezeny pouze oficiální dokumenty určené třetím stranám. Nikoliv tedy interní materiály vyhotovené pro vlastní potřebu.⁸ Dochované materiály přesto tvoří významný doplněk k materiálům ve specializovaných oborových archívech (zejména v archivu Dopravního podniku), a to i přes peripetie, kterými materiály Národního archivu do dnešní doby prošly.⁹

⁷ Rokem 1901 začínají výroční zprávy v kart. 4979 (viz dále); plánová dokumentace začíná až rokem 1916.

⁸ Výjimku představuje situace před Hlavním nádražím z roku 1938 (MŽ-I, kart. 1424), kterou si jako interní materiál vytvořilo Ředitelství státních drah pro jednání s Elektrickými podniky v souvislosti s řešením pohybu cestujících přestupujících z tramvaje na vlak a naopak.

⁹ Více viz Kunt, Miroslav: Vývoj dopravního archivnictví v Československu se zvláštním zřetelem k archivům železničním. *Paginae historiae* 4, 1996, s. 227–262.

Ve sloupci Období tabulky 1 je rozpětí let, ve kterém se ve fondu vyskytují materiály přímo k pouliční dráze. Ve sloupci Počet plánů je uveden počet nalezených situačních plánů v každém fondu. Údaj však nemá přesnou vypovídací hodnotu, protože jedním situačním plánem může být celá trať ze Stromovky na Zvonařku o velikosti několika metrů, nebo také pouhý jeden list formátu A4 se zastávkou Bílkova. Proto je ve sloupci Přepočet na A4 pro lepší představu uveden rozsah situačních plánů přepočtený na listy formátu A4.¹⁰ Na obrázku 2 je situačními plány pokryté území znázorněno graficky, odděleně pro čtyři nejvýznamnější fondy.

Jak je vidět z tabulky i z obrázku, je hlavním zdrojem fond Generální inspekce rakouských drah 1888–1918, který ve skutečnosti obsahuje materiály už od roku 1882.¹¹ Městská pouliční dráha byla chápána jako dráhy nižšího řádu¹² a patřila nejprve do působnosti Ministerstva obchodu a od roku 1896 do působnosti nově vzniklého Ministerstva železnic. Generální inspekce rakouských drah¹³ byla již od roku 1856 odborným a administrativním orgánem pro dohled a kontrolu nad stavbami a provozem železnic.¹⁴ Jejím schválení tak podléhaly všechny projekty nových tratí, rekonstrukce i pouhá přemístění zastávek. Díky tomu se v archivu Generální inspekce zachovala ucelená dokumentace stavební historie pražské pouliční dráhy v uvedeném rozpětí 46 let. Ve fondu GI/R je uložena v kartonech číslo 276 až 344 (přibližně chronologicky) a v roce 1979 byl zpracován podrobný soupis¹⁵ jako příloha pomůcky k fondu,¹⁶ která pro tyto kartony obsahuje pouze

¹⁰ Počítaná je pouze plocha skutečně pokreslená – bílá místa byla z naskenovaných listů pokud možno oříznuta. Zároveň je tímto způsobem zohledněno různé měřítko plánů.

¹¹ Podle Kunt, M.: Vývoj dopravního archivnictví, s. 229 byly při spisové rozluce v roce 1918 předávány i některé priorované spisy, starší než třicet let (tedy před rokem 1888). Z pohledu pouliční dráhy je významná plánová dokumentace k rozšiřování tratí koňky v letech 1882 až 1885 (viz dále). Některé relevantní spisy mohou stále nacházet v Rakouském státním archivu, zejména v tam uložené části fondu Generální inspekce.

¹² Dle zákona č. 2/1895 ř.z., ze dne 31. prosince 1894, o drahách nižšího řádu – dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=18950004&seite=00000007> [cit. 2013-02-13] – se pro městské dráhy nejčastěji používalo označení „drobná dráha“. V některých městech však bylo v koncesi použito označení „místní dráha“ v závislosti na době udělení koncese a aktuálně platných právních předpisech.

¹³ General inspektion der Österreichische Eisenbahnen, v textových materiálech uváděna pod zkratkou GIDÖE.

¹⁴ Více viz Churaň, Milan: Ministerstvo železnic (Viedeň) 1896–1918. Inventář SÚA. Praha 1961.

¹⁵ Fojtík, Pavel: Obsah fondu GI/R inv. č. 84 (Praha – el. pouliční dráha) ve Státním ústředním archivu. Kroužek přátel městské dopravy Kulturního domu DP, T 5/79, Praha 1979, příloha pomůcky 422 (Generální inspekce rakouských drah 1888–1918 – inventář).

¹⁶ Bakoš, Ignác – Churaň, Milan: Generální inspekce rakouských drah 1888–1918. Inventář SÚA. Praha 1962.

čísla jednací bez textového popisu. Obsah kartonů na 99 % odpovídá soupisu, některé materiály byly přemístěny do jiného kartonu, podařilo se nalézt i několik položek navíc.

Ve fondu GI/R nejsou materiály z úplných počátků koňky v Praze. Ty se dochovaly díky Českému místodržitelství, kterému byly důležité projekty (zejména nové tratě) také předkládány ke schválení. Ve fondu ČM byla nalezena projektová dokumentace ke stavbě obou úseků první tratě koňky v letech 1875–76. Místodržitelství dostávalo projekty ke schválení i nadále (ne však všechny), a tak jsou některé materiály¹⁷ duplicitně jak ve fondu ČM, tak i v GI/R. Na Místodržitelství se obvykle nezabývali tolik technickými detaily, a proto v některých případech Místodržitelství dostávalo a archivovalo pouze protokoly nebo úřední spisy týkající se provozních záležitostí (a nikoliv pro model Prahy důležité plány a výkresy). Fond ČM je organizován podle časových období a v rámci nich podle věcných skupin. Pouliční dráha je v prvním období pod signaturou 38 Stavební záležitosti, později pod 39 Železnice.¹⁸

Třetím významným fondem z pohledu pražské pouliční dráhy je fond Ministerstvo železnic I – a to kvůli období let 1918 až 1945, které pokrývá.¹⁹ Oproti fondům GI/R a ČM však MŽ-I neobsahuje souvislou skupinu dokumentů k pouliční dráze,²⁰ ale po celém fondu roztroušené spisy zařazené podle čísla jednacího mezi ostatní (zejména železniční) agendu projednávanou v daném roce na Ministerstvu železnic. Při hledání relevantních materiálů je možné jako výchozí použít pomůcku N6,²¹ která zmiňuje i některé vybrané materiály k pouliční dráze. Fond však má přes 5000 kartonů, a tak ani přes značný rozsah neobsahuje pomůcka úplný výčet. Neuvedené jsou i některé významné projekty nových tratí,²² a proto je nutné použít tzv. Pomocné kartotéky.²³ V nich je

¹⁷ Zejména již zmíněné rozšiřování koňka v letech 1882–5, ale i pozdější materiály.

¹⁸ Více viz Čermáková, Marie – Chudobová, Helena – Biman, Stanislav – Špiritová, Alexandra: České místodržitelství 1856–1910. Inventář SÚA. Praha 1969.

¹⁹ Ve fondu jsou tedy jak spisy prvorepublikového ministerstva železnic, tak i ministerstva dopravy, resp. dopravy a techniky, viz Kunt, M.: Vývoj dopravního archivnictví, s. 227.

²⁰ V pomůcce N6 (Kreč, Jaroslav a kolektiv: Ministerstvo železnic 1918–1945. Inventář SÚA. Praha 1972) odkazované kartony ka4622 až 4631 a nadepsané „Projekty tratí pražské pouliční elektrické dráhy“ obsahují nesouvisající projekty železničních drah.

²¹ Kreč J. a kol.: Ministerstvo železnic 1918–1945 – inventář.

²² Např. Vršovice–Strašnice (Národní archiv (NA), MŽ-I, kart. 1373), Holešovice – Pelc-Tyrolka – Vychovatelna (MŽ-I, kart. 2041) nebo Olšanské náměstí – Nákladové nádraží Žižkov (NA, MŽ-I, kart. 2170).

²³ Jejich základní přehled je v práci Hrdina, Zdeněk – Kunt, Miroslav: Pomocné kartotéky Ministerstva železnic – prozatímní seznam. Národní archiv, Praha.

na papírových lístcích výčet spisů spolu s čísly jednacími a identifikací fondu.²⁴ Kartotéka je členěna tématicky a pouliční dráha je pod signaturou B/2/a-91 (Drobné dráhy dle měst – tramvaje, trolejbusy), číslo kartotéky je kt. 13. V rámci signatury je další věcné členění na tratě, věci provozní, vozy, vrchní vedení, vozovny, dílny... (a to zvláště pro tramvaje a zvláště pro trolejbusy). Po zjištění čísla jednacím a roku projednání je možné použít pomůcku N6 a vyhledat číslo kartonu. Poměr materiálů o pouliční dráze uvedených i v pomůcce N6 a těch, které jsou pouze v Pomocných kartotékách, je přibližně jedna ku čtyřem. Podařilo se nalézt menší množství spisů, které nejsou uvedeny ani v Pomocných kartotékách, ani v pomůcce N6.

Velký problém působí ve fondu MŽ-I pozdější neodborné skartace a priorování dokumentů. To se týká (až desítek) zejména nejstarších dokumentů z let 1918 až 1925, které se podle informací z Pomocných kartoték nepodařilo nalézt.²⁵ Někdy je původní návrh připojen k plánům dle skutečného provedení a jejich číslu jednacím. Projektová dokumentace odkazovaná v kartotéce však mohla být priorována k pozdějšímu, méně významnému spisu (např. k žádosti o užívací povolení), který však již v kartotéce uveden není.²⁶ Priorované spisy z dvacátých let byly nalezeny dokonce až ve fondu MD-I.²⁷ Vzhledem k rozsahu fondu MŽ-I je pak možnost dohledání velmi malá.²⁸ V současné době byly zpracovány významné spisy z fondu MŽ-I (zejména projekty nových tratí a významné rekonstrukce) a postupně jsou skenovány další materiály podle Pomocných kartoték. Kromě plánové dokumentace jsou ve fondu

²⁴ Pro pouliční dráhu jsou odkazované spisy z let 1918 až 1950, tedy nejen z fondu MŽ-I, ale i z MD-I. Poválečné projekty trolejbusových tratí jsou však zpracovány méně podrobně a pouze do roku 1949.

²⁵ To může souviset i se složitým vznikem Československého železničního archivu až v roce 1923, více viz Kunt, M.: Vývoj dopravního archivnictví, s. 231.

²⁶ Např. návrh i provedení rekonstrukce tratí Plzeňská–Radlice z roku 1925, které jsou až mezi spisy z roku 1926.

²⁷ NA, MD-I, kart. 1452 – křížení pouliční dráhy s železniční tratí na Palmovce (spis 716.2/40 1952) a k němu priorované spisy 23706/1923, 22854/1922, 61050/1921 a 67127/1920.

²⁸ Dle konzultace se správcem fondu byly také za německé okupace ze spisů hromadně vyjímány mapové přílohy (jako podklad pro uvažované radikální přestavby města) a již nevráceny. Mnoho spisů bylo skartováno v rámci válečného hospodářství se surovinami (viz Kunt, M.: Vývoj dopravního archivnictví, s. 235) nebo v padesátých letech při divokých skartacích nekvalifikovanými osobami (viz tamtéž s. 238).

MŽ-I i četné textové dokumenty – kromě samostatných protokolů a žádostí jde např. o vyšetřování nehod nebo výroční zprávy.²⁹

Posledním významným fondem z pohledu tématu je fond Ministerstvo dopravy I obsahující spisy týkající se poválečné obnovy tramvajové sítě a projekty trolejbusových tratí (více viz dále). Pomůcka k fondu³⁰ je k dispozici online a spisy jsou odkazovány i z Pomocných kartoték. V tomto případě se však zdá výčet v pomůcce úplný a obsah kartonů odpovídá. Z textových dokumentů se dochovaly materiály k jednání o výrobě dvou prototypů T1 z roku 1947 (MD-I, kart. 602).

Rokem 1951 se z fondů v Národním archivu projekty pouliční dráhy vytrácejí a nalezeno bylo pouze malé množství jednotlivin – viz dále. Od tohoto roku totiž přešla působnost ve věcech městské dopravy na Ministerstvo vnitra, respektive přímo na Národní výbory.³¹ Spisy Ministerstva vnitra z tohoto období by měly být ve fondech MV-II (1946–1960). V těch se však podle pomůcek nepodařilo nic k pouliční dráze nalézt. Žádný relevantní materiál nebyl nalezen ani ve fondu Ministerstvo železnic II (1952–1953). Otázkou je vymezení působnosti ministerstva, a zda se v jeho archivech nějaké materiály vyskytovat mohou.³² Pokud se tedy mimo archiv Dopravního podniku nějaká projektová dokumentace z této doby zachovala, bude patrně v Archivu hl. m. Prahy.

V roce 1953 vzniklo samostatné Ministerstvo místního hospodářství, které převzalo odpovídající agendu Ministerstva vnitra a jeho schválení podléhaly větší investiční akce. Ve fondu MMH se podle pomůcky³³ podařilo k pouliční dráze nalézt pouze čtyři kartony (ka1605 až ka1608), které obsahují podrobný projekt trolejbusové vozovny na Bohdalci, projekt vozovny Hloubětín, nákres k Ústředním dílnám v Hostivaři a projekt tramvajové tratě Zahradní Město – Hostivař. Lokality jsou však již mimo zájmovou oblast modelu. Spisy po roce

²⁹ Viz NA, MŽ-I, kart. 4979 – výroční zprávy Elektrických podniků 1901 až 1937. Zpočátku jde pouze o finanční přehledy. Postupně přibývají textové informace (např. o nově postavených tratích v daný rok) a později i grafy (např. diagram denních odběrů elektrické energie) a (méně známé) fotografie. Zrcadlo dnešní době nastavuje i souhrnný přehled výsledků hospodaření od roku 1898 až do roku vydání té které zprávy. Chybí zprávy pro roky 1921–1923, 1925–1931, 1933 a 1934. Výroční zpráva pro rok 1935 je dvakrát.

³⁰ Pazderová, Alena: Ministerstvo dopravy MD-I 1945–1953 Inventář SÚA. Praha 1985. Dostupné online: <http://www.badatelna.cz/fond/2265> [cit. 2013-02-13].

³¹ Více viz Bubeníková, Růžena – Machatková, Raisa – Křížek, Karel – Šturz, Jan – Tichý, Václav – Žabka, Josef: Ministerstvo místního hospodářství 1953–1958. Dílčí inventář SÚA. Praha 1964, s. 3 a dále.

³² Samostatné poválečné Ministerstvo železnic existovala pouze krátkou dobu (1952–53). V inventáři k fondu (pomůcka SÚA, 1199) je však uveden projekt trolejbusové tratě v Teplicích (kart. 68), takže pouliční dráha v nějaké formě patrně do působnosti ministerstva patřila.

³³ Bubeníková a kol.: MMH, dílčí inventář.

1953 jsou také uloženy ve fondu Ministerstvo dopravy II. V tomto fondu však nebyla za použití pomůcky³⁴ nalezena žádná mapová dokumentace k pouliční dráze, pouze texty z roku 1956 týkající se výroby a údržby vozů T (MD-II, kart. 377). S ohledem na výše uvedené změny v působnosti je tak nejasný osud projektů posledních postavených trolejbusových tratí.

Z pohledu přípravy modelu Prahy jsou pouze okrajové fondy MŽ/R a ZV-ŽO. Ve fondu MŽ/R jsou spíše textové materiály provozního charakteru – služební řády, předpisy, stížnosti atp. Jejich hlavní část se nachází v kartonech 1108 až 1142.³⁵ Ve fondu však chybí většina plánové dokumentace a protokolů. V textech jsou situace a výkresy výslovně zmiňovány jako přílohy a v některých případech jsou patrné i stopy původní existence těchto příloh (šňůrky, svorky a otvory). Podle informace v pomůcce³⁶ byly tyto typy materiálů po schválení záměrně vyjímány ze spisů a zasílány do archivu Generální inspekce, která je potřebovala při výkonu dohledové činnosti. Přesto malé množství map ve fondu MŽ/R zůstalo.³⁷

Ve fondu ZV-ŽO se podle pomůcky³⁸ podařilo nalézt pouze dva kartony týkající se pražské pouliční dráhy – ka120 a ka893. V prvním jsou protokoly z let 1896 až 1926 k projektům nových tratí či k rekonstrukcím, na které byli zástupci Zemského výboru přizváni (rozhodně však nejde o úplný soubor). V kartonu 893 je pak z jiných fondů neznámý nerealizovaný projekt tramvajové tratě Smíchov–Zbraslav z roku 1898.

Na obrázku 3 je graf množství nalezených plánů k jednotlivým letům (v počtu naskenovaných listů formátu A4). Barevně jsou odlišeny návrhy, plány dle provedení, popis stavu a nerealizované návrhy (více viz dále). Na pozadí je také vyznačeno rozpětí let, které hlavní fondy pokrývají. Na obrázku 4 vpravo jsou pak situační plány barevně odlišeny podle roku vyhotovení.

3 Druhy materiálů ve fondech

Od nejstarších návrhů prvních tratí koňky je patrná inspirace dokumenty používanými u železnice a při návrhu železničních tratí. To bylo dané i právními

³⁴ Pazderová, Alena a kolektiv: Ministerstvo dopravy MD-II 1953–1960. Inventář SÚA. Praha 1984. Dostupné online: <http://www.badatelna.cz/fond/4551> [cit. 2013-02-12].

³⁵ více viz pomůcka Churaň, M.: MŽ/R – Inventář.

³⁶ Churaň, M.: MŽ/R – Inventář, s. 8 a 9.

³⁷ V případě pouliční dráhy jde o ka674 – situace křížení tramvajové trati s vlečkou v dnešní Havlíčkově ulici.

³⁸ Skýbová, Anna – Křepelková, Anita – Kunt, Miroslav: Zemský výbor Praha – Železniční oddělení 1894–1925 Dílčí inventář. SÚA. Praha 2006. Dostupné online: <http://www.badatelna.cz/fond/2208> [cit. 2013-02-12].

předpisy, které pouliční dráhu řadily mezi dráhy nižšího řádu³⁹. Struktura projektové dokumentace vycházela z nařízení Ministerstva obchodu⁴⁰ a pro místní (a později drobné) dráhy platily některé úlevy⁴¹. V průběhu let se ustálily typy a podoba dokumentů, které se tak u zejména u projektů nových tratí nebo jejich rekonstrukcí opakují.

3.1 Přehledová mapka

Přehledová mapka jako úvodní dokument většiny projektů nových tratí podává základní představu o počátku a konci navrhované tratě a orientačně i o jejím průběhu. Využit byl obvykle obecný plán Prahy v měřítku 1:10 000 nebo 1:12 000, který zobrazuje v praktickém rozměru centrální část města a do kterého byla ručně zakreslena trasa.

Ve fondech GI/R a MŽ-I jde nejčastěji o Hurtigův polohopisný plán Prahy⁴² v měřítku 1:10000 a jeho dřívější či pozdější verze. Později jsou alternativně použity plány Prahy v měřítku 1:12000 nebo 1:20000, jejichž autorem je Josef Brož⁴³ – a to jak přímo v projektech tratí, tak i v souhrnných materiálech o rozvoji a stavu sítě pouličních drah ve vybraných letech.⁴⁴

U některých projektů soukromých drah⁴⁵ byla jako přehledová mapka použita vojenská speciální mapa v měřítku 1:75000 ze třetího vojenského mapování (označována i jako „mapa generálního štábu“).⁴⁶ Ve výjimečných případech⁴⁷ byly pro zakreslení použity mapy odvozené z katastrálních měřítek 1:2880

³⁹ Viz zákon č. 2/1895 ř.z., ze dne 31. prosince 1894, o drahách nižšího řádu.

⁴⁰ č. 19/1879 ř.z., dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=1879&page=147&size=45> [cit. 2013-02-12].

⁴¹ Viz např. zákon č. 57/1880 ř.z., dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=18800004&seite=00000214> [cit. 2013-02-13].

⁴² Plán Prahy s okolím, kreslil Alfred Hurtig, Nákladem vlastním, Litogr. ústav uměl., V. Neubert, Praha–Smíchov, V. vydání, 1:10000.

⁴³ Např. Plán královského hlavního města Prahy s okolím v měřítku 1:20000. Sestavil a nakreslil Josef Brož. Lit. V. Neubert Praha–Smíchov. Vydává B. Rácová, Král. Vinohrady; NA, GI/R, kart. 329.

⁴⁴ Přehledná mapka tratí k 1908 – Nejnovější a nejuplněnější plán královského hlavního města Prahy a obcí sousedních. Sestavil a nakreslil J. Brož. Nákladem A. Storchy syna. 1:12 0000, GI/R, kart. 342.

⁴⁵ Např. projekt Křižíkovy tratě Praha–Libeň–Vysočany (NA, GI/R, kart. 282), projekt Hlaváčkovy tratě Smíchov–Košíře z roku 1893 (NA, GI/R, kart. 281), původní návrh okružní trati Praha–Žižkov–Vinohrady (také od Fr. Křižíka) z roku 1895 (NA, GI/R, kart. 283).

⁴⁶ Původní projekt trati Praha–Libeň–Vysočany z roku 1892 (NA, GI/R, kart. 282).

⁴⁷ Projekt první elektrické dráhy Letná–Stromovka z roku 1893 (NA, GI/R, kart. 280).

a 1:1440 nebo i jiných měřítek.⁴⁸ Od roku 1930 se jako přehledové mapky začínají objevovat ručně kreslené situace v měřítku 1:5000 nebo 1:12000.⁴⁹

Přehledová mapka není součástí nejstarších projektů koňky ve fondech ČM a GI/R. Pro přehledné zobrazení existujících a plánovaných tratí v roce 1882 byl použit „Plán Prahy a předměstí“ v měřítku 1:12 000 od F. Kytky.⁵⁰

Tab. 2 – Počty situačních plánů podle měřítka, včetně období výskytu a pokrytého území

Měřítko	Období	Počet situací	Přepočet na A4	Plocha území v Ha
1:360 a větší	1890–1948	51	224,74	57,60
1:500	1886–1948	13	39,85	60,80
1:720	1875–1951	855	4199,49	13816,40
1:1000	1893–1950	19	45,24	287,70
1:1440	1947	1	0,35	4,60
1:2880	1892–1898	4	10,85	562,70
1:4000	1886	1	2,35	229,80
1:5000	1930–1939	5	4,71	1114,30

3.2 Situační plán

Situační plán tramvajové tratě zachycuje samotné koleje a jejich nejbližší okolí, v drtivé většině případů v měřítku 1:720,⁵¹ které dovoluje zachytit více detailů v městské zástavbě než katastrální mapy v dané době obvyklých měřítcích 1:1440 a 1:2880. V případě, že bylo třeba ještě lépe znázornit detaily, je použito měřítko 1:360 nebo i větší. To se týká zejména návrhů kolejových smyček⁵²,

⁴⁸ Např. mapka k nerealizovanému projektu čtyř lanových drah z roku 1886 v měřítku 1:4000 (NA, GI/R, kart. 276).

⁴⁹ Např. přeložení tramvajové tratě z Vyšehradské ulice do ulice Na Slupi (NA, MŽ-I, kart. 1198) nebo návrh trolejbusové tratě z Jiráskova náměstí k továrně Walter v Jinonicích (NA, MŽ-I, kart. 3314).

⁵⁰ Neuster Plan der königl. Landes-Hauptstadt Prag und der Vororte. Verlag von F. Kytka. (NA, GI/R, kart. 279).

⁵¹ V sáhových mírách $1'' = 10''$ (jeden palec na mapě je deset sáhů ve skutečnosti).

⁵² Např. kolejová smyčka před Smíchovských nádražím (NA, GI/R, kart. 332).

detailů křížení se železničními tratěmi a drobných změn ve směrovém vedení kolejí, kde by měřítko 1:720 nepostačovalo. Výjimečně můžeme nalézt naopak situace v měřítku 1:1000, a to v případě, že jako podklad byl použit plán železniční tratě,⁵³ pro které je toto měřítko typické. V měřítku 1:1000 jsou i výkresy pro autobusová nádraží a garáže z roku 1947 a později. Toto měřítko však není pro městskou zástavbu tak vhodné a kvalita zakreslení je téměř vždy horší, než by odpovídalo rozdílu vůči měřítku 1:720. Kromě situačních plánů tratí mohou být součástí projektů významných staveb (vozovny, elektrické stanice, mosty) i detailní situace (areálu, kolejiště) v měřítcích 1:100, 1:200, 1:250 a 1:500. Všechny nalezené situační plány⁵⁴ jsou zobrazeny barevně odlišené podle měřítka na obrázku 4 vlevo a v tabulce 2 jsou jejich četnosti spolu s plochou území, kterou zachycují.⁵⁵

Protože situační plán tramvajové tratě sleduje přesně její průběh, nemá výsledná mapa pravidelný tvar. Vzhledem k použitému měřítku 1:720 je navíc v rozloženém stavu i poměrně velká (řádově metry) – viz obrázek 5 vlevo. Z praktických důvodů byly takto dlouhé „pásy“ šikovně skládány (podobně jako leporelo) do obdélníkového tvaru o velikosti standardního formátu papíru.⁵⁶ Opravdu dlouhé situační plány jsou slepeny z několika kratších pásů. Navíc byly v místech slepení kvůli snazšímu skládání ponechávány mezery ve formě „švu“ podlepeného plátnem. Šev však nežádoucím způsobem zvětšuje vzdálenost mezi objekty na obou spojovaných částech situace. V žádném slepeném spoji navíc na sebe obě části nenavazují úplně přesně. Proto je nutné švy při digitalizaci respektovat a neskenovat najednou dvě části „přes šev“. Byla-li přesto část situace naskenována i se švem, je třeba sken rozdělit na dva podle švu a obě části zpracovávat zvlášť (více viz dále). Čím je situační plán starší, tím je slepen z více pásů. Nejstarší výkresy koňky mají švy mezi všemi listy.

Jde-li o situační plán delšího úseku tratě, je obvykle orientován zleva doprava ve směru staničení.⁵⁷ Některé úseky tratí byly v průběhu času přičleněny k trati jiné, a tím zároveň mohlo dojít k obrácení směru staničení.⁵⁸

⁵³ Např. odbočná kolej na Hlavní nádraží pro odvoz raněných vojáků za 1. sv. v. (NA, GI/R, kart. 339).

⁵⁴ Včetně přehledových mapek v měřítcích 1:2880, 1:4000 a 1:5000 zmíněných výše.

⁵⁵ Všimněme si rostoucí plochy zachyceného území se zmenšujícím se měřítkem mapy.

⁵⁶ Nejprve šlo o tzv. kolkový formát kancelářského papíru o velikosti 21 cm × 34 cm, který byl následně používán i na začátku první republiky. Více viz např. Teyssler – Kotyška: Technický slovník naučný, díl IV. Praha 1929, s. 603. Dokumenty ve formátu DIN A4 se začínají používat v první polovině 30. let dvacátého století a v archivních fondech začínají objevovat v roce 1932.

⁵⁷ Existují i výjimky – např. přeložení zastávky Muzeum v roce 1913 (NA, GI/R, kart. 330), kde orientováno k severu.

⁵⁸ Nedošlo-li zároveň k novému zaměření nebo alespoň překreslení mapy, vede dodržení orientace zleva doprava ve směru staničení k tomu, že textové popisky (čísla popisná domů, názvy stanic) jsou „vzhůru nohama“ (viz např. trať Anděl – Malostranské náměstí z roku 1901).

3.3 Profily a řezy

Jedním z důležitých parametrů navrhované tratě jsou její sklonové poměry. Zejména u koňky a u prvních elektrických drah bylo nutné volit trasu tak, aby stoupání (ale ani klesání) nebylo příliš příkré. Proto jsou už od počátků součástí návrhů tratí i jejich podélné profily. Podélné profily obsahují výškové kóty i případné výškové regulace terénu. Aby byl výkres přehledný, je použito odlišné měřítko pro znázornění délky (obvykle 1:2000) a pro výšky (obvykle 1:200).

V předběžných návrzích tratí (nebo v souhrnných přehledech) se můžeme setkat s „generálními podélnými profily“, které mají měřítko délek 1:10000 a měřítko výšek 1:1000. Slouží k získání základní představy o sklonových poměrech tratě.

U většiny projektů nových tratí jsou jejich součástí i příčné řezy.⁵⁹ Ty zobrazují pro vybraná místa tratě její kolmý řez včetně bezprostředního okolí kolejí. Ve zmenšeném měřítku jsou tak znázorněny různé objekty v okolí tratě – sloupy trakčního vedení, pouliční lampy – ale i části budov, pomníky, nábrežní zdi nebo i mosty. Pro příčné řezy je používáno měřítko 1:100.

3.4 Výkresy a normálie

K budovám a stavbám (jako jsou vozovny, elektrické stanice, měnírny, čekárny atp.) jsou v materiálech výkresy půdorysu základů, přízemí a pater, vazby krovu, pohledy (nárysy, bokorysy) a řezy. Jde o podrobné stavební plány, podle kterých je možné ve virtuálním modelu tyto stavby velmi přesně modelovat. Použité měřítko je obvykle 1:100 nebo 1:200. Pro zájmovou oblast vnitřní Prahy jsou výkresy hlavně ve fondu GI/R.

Normálie jsou obecnou výkresovou dokumentací nemající vztah ke konkrétnímu místu. Jde o popis standardních prvků tratě jako jsou kolejnice, výhybky, sloupy, uchycení trakčního vedení atp. Měřítko jsou 1:10 nebo i větší. Zvláštním typem výkresu je grafické znázornění jízdního řádu (grafikon dopravy), který přehledně znázorňuje jízdní doby mezi jednotlivými zastávkami i počty a křižování vozů (v případě jednokolejných tratí).

Zejména ve fondech GI/R a MŽ-I se také nachází poměrně rozsáhlý soubor výkresů k vozům koňky i elektrických drah (soukromých i pod hlavičkou Elektrických podniků). Obvykle jde o technický výkres obsahující nárysy, bokorysy a půdorys vozu. V některých případech je doplněn dalšími výkresy detailních částí – brzd, elektrického rozvodu, kontroléru, troleje atp. Měřítko výkresů vozů je velmi detailní – obvykle 1:10, ale není výjimkou i 1:5 nebo

⁵⁹ Obvykle označované jako „příčné profily“.

dokonce 1:1. Výkresy vozů byly již podrobně zpracovány v jiných publikacích^{60 61 62} a tato práce se jim dále nevěnuje.

3.5 Texty

Posledním typem dochovaných materiálů k pouliční dráze jsou texty. Zejména v počátcích jde o koncese, stanovy a smlouvy o podmínkách provozování pouliční dráhy. Dále je možné ve zmiňovaných fondech nalézt finanční výkazy a texty k provozním záležitostem – stanovení jízdného a provozní doby, úprava pracovních podmínek pro kočí a průvodčí atp.

Součástí projektů jsou technické zprávy, které například v projektech nových tratí odůvodňují jejich vznik a popisují jejich směrové vedení a případné komplikace při stavbě – nutné odkupy pozemků, terénní úpravy, překonávané vodní toky atp. U předběžných projektů (viz kapitola 3.6) je zpráva stručná, u detailních projektů bývá podrobná, i na mnoho stránek.

Všechny dotčené subjekty se mohly k projektu vyjádřit při tzv. politické pochůzce (místním šetření v rámci stavebního řízení). Obvykle šlo o zástupce magistrátu/městských rad obcí, policejního ředitelství, vojenské správy, vodovodů a kanalizací, pošt a telegrafů, majitelů pozemků či staveb v blízkosti tratě a v neposlední řadě i o zástupce ministerstva železnic (resp. Generální inspekce). O pochůzce byl sepsán protokol a ve fondech je obvykle přiložen k detailnímu projektu. Protokoly mají neměnnou strukturu a na začátku je vždy zdůrazněno, že politická pochůzka byla ze „zákona nařízená“. Dále v textu jsou pak zachyceny názory, obavy a zájmy účastníků – i dnes jde o zajímavé čtení dokládající, že lidé a jejich starosti se nemění.

Druhý protokol – z tzv. „technicko-policejní zkoušky“ (TPZ, dnes technicko-bezpečnostní zkouška) – byl vypracován po dokončení tratě nebo stavby při prokazování její bezzávadnosti a možnosti jejího uvedení do provozu. Tento protokol je obvykle doprovázen další dokumentací popisující změny oproti původnímu návrhu. Ve fondech jsou i protokoly o technicko-policejní zkoušce vozů (zejména zkoušek brzd).

3.6 Soubory dokumentů

Výše uvedené typy dokumentů tvoří obvykle soubor projektové dokumentace, který bývá uložen v pevných deskách. Desky jsou pak samy o sobě malým

⁶⁰ Losos, Ludvík a kolektiv: Atlas tramvají. Praha 1980.

⁶¹ Linert, Stanislav: Autobusy a trolejbusy pražské městské hromadné dopravy. Praha 2002.

⁶² Linert a kol.: Kolejová vozidla pražské městské hromadné dopravy.

uměleckým dílem (zejména ty vyhotovené před rokem 1900). Soubory dokumentů jsou odlišné pro předběžný projekt, detailní projekt (návrh) a plány dle provedení⁶³.

Předběžný projekt obsahuje úvodní zakreslení průběhu trati a podélného profilu (oboje v malém měřítku) a textovou zprávu. Lze jej přirovnat k dokumentaci pro územní rozhodnutí. Detailní projekt na stavbu nové tratě pouliční dráhy tvoří: přehledová mapka, situace, podélný profil, příčné řezy, normálie (zejména v počátcích koňky a u prvních elektrických drah), grafické znázornění jízdního řádu, technická zpráva, rozpočet a dodatečný protokol z politické pochůzky/pochůzí komise (může být až z dalšího roku). Soubor dokumentů dle skutečného provedení tvoří: protokol o technicko-policejní zkoušce a provedené změny oproti návrhu (často jen situace, někdy i podélný profil).

Projekty významných staveb tvoří: přehledová mapka, situace, výkresy (půdorysy, pohledy, řezy, detaily), technická zpráva, statický výpočet (zejména u mostů, střech a komínů) a protokol z politické pochůzky. Soubor dokumentů k dokončení stavby tvoří: protokol o technicko-policejní zkoušce, situace a výkresy dle skutečného provedení a případně protokol o zatěžkávací zkoušce (zejména u mostů, ale někdy i pro střechy). V souboru může být některý typ dokumentu vynechán.

Situační plány obvykle dodržují konvence používané v jiných technických výkresech – navrhované změny (nové koleje, budovy) jsou zvýrazněny červenou barvou. Je-li obsahem návrhu zbourání budovy, nebo snesení kolejí, je změna zvýrazněna žlutě. Koleje, komunikace a okolí, u kterých nemá dojít ke změnám (v projektu) nebo nedošlo ke změně (v plánech dle provedení), jsou pak černě (ve starší dokumentaci spíš dohněda). Barevně byly zdůrazněny také kolejové násypy (tmavší zelená) a zářezy (hnědě). Na pečlivěji připravených plánech je dále hmota budov vybarvena šedivě (u projektů koňky růžově), vodní toky světle modře a trávníky zeleně. Na plánech dle provedení už nejsou odstraněné koleje a zbourané budovy. Odchyly ve skutečném provedení oproti návrhu bývají zakresleny modře (ale přibližně od roku 1924 se od modrého zvýrazňování upouští). V určitých dobách se mohou objevit i další barvy a někdy mohly být v plánech dle provedení zakresleny i změny, které zatím nebyly uskutečněny.

⁶³ Přesná definice a náležitosti viz dříve zmiňované nařízení Ministerstva obchodu č. 19/1879 ř.z.

Tab. 3 – Plánová dokumentace podle typu a měsíce vyhotovení (přepočteno na listy formátu A4)

Typ Situace Měsíc	Záznam stavu	Návrh na změnu	Dle skutečného provedení	Nerealizovaný návrh
Leden	–	348,57	123,82	8,79
Únor	–	220,42	56,47	42,59
Březen	261,47	235,05	28,03	3,35
Duben	–	241,88	47,23	47,39
Květen	–	312,21	234,61	1,93
Červen	6,76	125,34	363,89	11,99
Červenec	–	83,54	125,77	14,51
Srpen	10,73	108,48	71,31	4,87
Září	18,85	185,63	196,78	32,04
Říjen	–	181,90	140,04	25,42
Listopad	–	190,60	117,10	15,12
Prosinec	21,49	99,34	110,00	–
neznámý	1,00	29,83	19,34	2,20
Celkem	320,30	2362,79	1634,39	210,20

Tabulka 3 rozděluje plány podle typu a měsíce vyhotovení.⁶⁴ Hodnoty potvrzují očekávání, že projekty s navrhovanými změnami byly připravovány především v zimě (resp. v lednu až květnu) a k TPZ (při které byly vypracovány plány dle skutečného provedení) docházelo buď před létem (v květnu a v červnu), nebo pak až v září nebo říjnu. Velké množství plánů z března zaznamenávajících skutečný stav je způsobeno státní kolaudací tratí v březnu 1906 (viz dále). Celkově je více návrhů na změnu, protože plány dle provedení byly vypracovány pouze, když došlo k nějaké změně.

⁶⁴ Rozsah je opět přepočten na listy formátu A4, aby bylo možné navzájem porovnávat mapy různých měřítek.

Informační hodnotu má jak původní návrh, tak i verze dle provedení. Situační plán s návrhem na změnu obvykle zahrnuje širší okolí a také skutečný stav v okamžiku návrhu. Plány dle provedení zobrazují potvrzený nový skutečný stav, který se může od původního návrhu lišit. V této verzi však už nejsou případně odstraněné koleje a budovy (které však mohou být důležité pro georeferencování a zejména pro následující vektorizaci). Rozdíl v obou verzích může být způsobem i tím, že mezi okamžikem návrhu a realizací mohlo uplynout i několik let a okolí za tu dobu doznalo změn. Někdy byla v původním návrhu odhalena chyba a opravena v plánech dle provedení.

V případech nerealizovaných návrhů nebo změn v realizaci není problém ignorovat původní návrh, protože je barevně odlišen. Stejně tak má význam digitalizovat situační plán celé tratě, i když ke změně (např. elektrifikaci) docházelo pouze v její části. Situační plán může být totiž oproti předchozí verzi aktualizován, mohou být opraveny chyby v zaměření a případně může být i jiným způsobem rozdělen na segmenty a poskládán. Tím budou i jinak rozděleny naskenované díly, mohou se snáze georeferencovat a získáme variantní naskenování téhož místa pro kontrolu. V neposlední řadě dochází díky vícenásobnému skenování stejné mapy i k eliminaci chyb eventuálně vzniklých při skenování.

4 Zpracování materiálů

Podklady pro práci na virtuálním modelu Prahy, jsou postupně získávány od roku 2004. Konkrétně materiály z fondů Národního archivu pak od roku 2009. K tématu pouliční dráhy bylo provedeno přes 5200 dílčích skenů situačních plánů či výkresů a přes 6000 fotografií dalších typů dokumentů (profilů, řezů, textů – viz výše).

Pro georeferencování, katalogizaci a vektorizaci digitalizovaných map je vlastními silami vyvíjená aplikace RamaGeo.⁶⁵ Ta je nezbytným předpokladem pro zpracovávání rozsáhlého souboru mapových podkladů a jejich přípravu pro (polo-)automatické generování virtuálního modelu Prahy. Poskytuje totiž podporu celého procesu a významně ulehčení práce díky řadě implementovaných funkcí. Zároveň aplikace umožnila i prezentaci veškerých mapových výstupů a údajů v tabulkách v tomto textu.

⁶⁵ Více viz Šimůnek, Milan: On Building and Processing of Large Digitalized Map Archive. *Journal of Systems Integration* [online], 2, 2011, s. 3–16. Dostupné online: <http://www.si-journal.org/index.php/JSI/article/view/98> [cit. 2013-02-13].

4.1 Technika digitalizace

Jak již bylo ukázáno na obrázku 5 vlevo, jsou situační plány tramvajových tratí rozměrné a navíc značně nepravidelného tvaru. Po rozložení leporela mohou být krajní body od sebe vzdálené i několik metrů. Plán se potom nevejde na velkoplošný skener a v průběžném by (kromě překročení přípustné šířky) navíc hrozilo zaseknutí a případně roztržení plánu kvůli švům a tlustšímu titulnímu listu, který je obvykle na čtvrtce. Často používané focení dokumentů je v případě map nevhodné, protože mapu vždy určitým způsobem deformuje.⁶⁶ Zbývá tedy skenování po částech. Nikoliv však na běžném stolním skeneru – zvýšené okraje totiž u skenovací plochy komplikují skenování materiálů přesahujících její formát. Hlavně by však bylo přiklápění horního víka stolního skeneru nešetrné k historicky cenným materiálům.

Uspokojivé řešení se podařilo nalézt v podobě průhledného skeneru⁶⁷ (viz obrázek 5 vpravo), který je možné postupně přikládat na mapu libovolného formátu – na skenovací desce nejsou žádné zvýšené okraje⁶⁸ a zároveň je přesně vidět, jaká část mapy se právě skenuje. Tímto způsobem lze šetrně naskenovat mapu jakékoliv velikosti a tvaru. Situační plány tratí pouliční dráhy jsou úzké pásy, takže při skenování sledujeme skenerem její průběh. U map s větším rozměrem jak délkově, tak šířkově (např. náměstí nebo výkresy půdorysů) se jako vhodné ukazuje skenování podle fiktivní pravoúhlé mřížky, protože se potom dílčí skeny lépe spojují zase dohromady (viz dále).

Na druhou stranu jde pouze o skener pro běžné uživatele a nesplňuje požadavky na certifikované skenování katastrálních map. Proto je třeba počítat s drobnými nepřesnostmi zanášenými do digitalizované kopie mapy způsobené nerovnoměrným pohybem skenovací hlavy nebo jejím „vlněním“. Způsob měření těchto odchylek a jejich zpětné odstranění softwarovými prostředky byl vyřešen již dříve⁶⁹.

V neposlední řadě je skenování pracné kvůli poměrně malé pracovní ploše skeneru (deklarována ve formátu A4, ale v praxi o několik milimetrů menší). To mimo jiné znamená, že i pouhá jedna stránka dříve používaného kolokového formátu papíru s delším rozměrem 34 cm musí být skenována nadvakrát a následně softwarově spojována. Naskenování jednoho dílu o velikosti A4 trvá (spolu s nastavením pozice skeneru a zkontrolováním výsledku) při-

⁶⁶ Zejména optickými deformacemi způsobené čočkou (čočkami) fotoaparátu a také prostým faktem, že krajní části mapy jsou foceny pod určitým úhlem a zkracují se tak délky.

⁶⁷ HP ScanJet 4600/4670, v současné době se již nevyrábí a na trhu neexistuje adekvátní náhrada.

⁶⁸ To je však bohužel příčina i jejího častého praskání.

⁶⁹ Šimůnek, M.: On Building and Processing of Large Digitalized Map Archive, s. 5 a dále.

blíže jednu minutu. K tomu je však třeba přičíst dobu nutnou pro vyhledání materiálu ve složce, rozprostření na desce stolu, zaznamenání pomocných údajů o provedeném skenu, a potom hlavně následné zpracování – viz sekce 4.3 a 4.4. Počet nutných skenů zvyšuje i to, že jednotlivé dílčí skeny se musí částečně překrývat, aby je bylo možné v případě potřeby spojit (sekce 4.3), resp. georeferencovat se správnou návazností (sekce 4.4).

Z časových důvodů byly skenovány hlavně situační plány – u těch je nejvíce důležité nezanášet digitalizací další nepřesnosti. Dále byly skenovány výkresy významných budov (zejména půdorysy přízemí), vybrané příčné řezy (pro účely modelování mostů, sloupů, pomníků, lamp atp.) a pouze výjimečně části podélných řezů (zachycující významné výškové regulace terénu). V ostatních případech byl použit obyčejný kompaktní fotoaparát pro rychlé zaznamenání informační hodnoty textu nebo výkresu.

4.2 Identifikace digitalizovaných souborů

Množství digitalizovaných materiálů je značné, a proto bylo nutné zavést pravidla pro pojmenování vzniklých počítačových souborů. Naskenované dílčí skeny jsou systematicky pojmenovávány lokalitou, kterou zobrazují, rokem zaměření situace, koncovými lokalitami zachycenými na situačním plánu tratě a pořadovým označením v rámci situačního plánu. Výsledné pojmenování souboru může být například Muzeum.1905.Tram.Stromovka-Zvonarka.Navrh.Dil-F2c a informuje, že jde o třetí (c) dílčí sken druhé (2) části šestého (F) segmentu situačního plánu návrhu tramvajové tratě Stromovka–Zvonařka z roku 1905, v místech křižovatky před Národním muzeem.

Zároveň byl navržen účelový systém místopisného pojmenování poskytující jednoznačnou a snadno zapamatovatelnou identifikaci všech vhodně ohraničených lokalit v zájmové oblasti Prahy. Ten je navíc nezávislý na změnách v pojmenování ulic, náměstí či tramvajových zastávek i na stavebním vývoji lokality. Systém je úspěšně používán nejen pro katalogizaci tisíců digitalizovaných plánů a map (z různých oborů, ne pouze pouliční dráhy), ale zejména pro katalogizaci stovek tisíců místopisných fotografií Prahy, vlastních i historických. Podrobný popis však přesahuje zaměření tohoto textu.

Systematický způsob pojmenování zabraňuje pomíchání zdrojových naskenovaných souborů. Zároveň je automaticky přebírán do aplikace Rama-Geo a využit při naplňování katalogu map. Spolu s dalšími zadanými údaji je potom možné nechat automaticky vybrat například pouze situační plány koňky dle provedení mezi lety 1890 až 1895 a z dané lokality vybrané kliknutím do mapy. Následně je možné vybrané dílčí skeny nechat seřadit podle

posloupnosti na původním papírovém situačním plánu a najednou zobrazit na obrazovce – viz obrázek 7 dále.

4.3 SW nástroje pro spojování částí obrázků v celek

Naskenované dílčí části plánů a výkresů mohou být spojeny softwarově opět v jeden celek – např. z důvodu historického studia nebo v případech, kdy kvůli nedostatku vhodných identických bodů nelze každou jednotlivou část georeferencovat zvlášť. Pro spojování obrázků existuje celá řada softwarových nástrojů. V projektu PRAHA4D jsou používány dva – RasterStitch (VextraSoft) a PanoramaMaker (ArcSoft). První se hodí zejména pro spojování nepravidelných pásů tramvajových tratí. Druhý pak spíše pro obdélníkové mapy skenované po částech v pravoúhlé mřížce, i když ne vždy je výsledek uspokojivý.

Spojování naskenovaných částí je používáno zejména u rozsáhlých výkresů – např. půdorysů vozoven. U situačních plánů tratí se ukazuje jako přesnější georeferencovat každý dílčí sken samostatně a k opětovnému zobrazení celého situačního plánu použít speciální funkci v aplikaci RamaGeo – viz obrázek 7.

4.4 Georeferencování situačních plánů

Georeferencováním rozumíme co nejpřesnější umístění naskenované mapy nebo její části do referenční mapy stejné lokality tak, aby se ztotožnily identické body na obou mapách. Při umísťování mapy se používají transformace – zejména posun, otočení a změna měřítka (volitelně i nezávisle podle osy x a y). Na obrázku 6 vidíme, jak jsou na libovolně orientované mapě nejprve nalezeny vhodné body (vlevo) a spojeny se svými protějšky na referenční mapě (modré šipky). Po stisku tlačítka jsou následně automaticky vypočteny parametry transformace, která georeferencovanou mapu natočí a zmenší/zvětší tak, aby se co nejlépe překrývala s mapou referenční (vpravo).

4.4.1 Referenční mapa a identické body

Pro georeferencování situačních plánů pouliční dráhy byla jako referenční použita katastrální mapa Prahy z roku 1946,⁷⁰ která byla sama o sobě nejprve georeferencovaná (v tomto případě však metodou podle rohových bodů rámu). Následně byla vektorizována a korigována nejen podle Jednotné digitální mapy

⁷⁰ Katastrální mapa S-JTSK 1:1000 z nového katastrálního řízení v letech 1940–1945, vyhotoveno metodou číselnou (polygonovou a polární). Ministerstvo financí (reprodukce). 1946. Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, fond B3/3, sign. 6068.

Prahy,⁷¹ ale zejména podle ortofotomap z let 1938 až 2002.⁷² Volba této katastrální mapy se ukázala jako vhodná, protože pro celé období situačních plánů pouliční dráhy nabízí pro většinu lokalit dostatečný počet použitelných referenčních bodů (více viz sekce 4.4.4 dále v tomto textu).

Se vzrůstajícím počtem georeferencovaných situací se začalo ukazovat, že některé body jsou vhodnější pro uchycení mapy, než jiné. Je-li zjevné, že tato konkrétní budova nebo její roh je zakreslen špatně, tak je lepší daný bod nepoužívat. V aplikaci RamaGeo proto byla vytvořena funkce zvýrazňující již dříve použité body při georeferencování a ty jsou nabízeny přednostně i při georeferencování dalších map ze stejného místa. To jednak zkracuje dobu nutnou pro georeferencování, ale zároveň i zvyšuje kvalitu georeferencování tím, že jsou opakovaně používány již jednou ověřené body.

4.4.2 Georeferenční transformace

Při georeferencování map a plánů pro model Prahy byla záměrně zvolena nejjednodušší možná transformace – pouze posun, otočení a změna měřítko. Hlavní výhodou afinní transformace je, že nedeformuje přímky a že pro výpočet stačí pouhé tři identické body. Výpočet parametrů transformace i zobrazení georeferencované mapy ve správné pozici je proto jednoduché, a tím pádem i rychlé. Území vnitřní Prahy je zároveň natolik malé, že není nutné brát v úvahu zakřivení zeměkoule. Zároveň je vhodnější georeferencovat menší části samostatně (nejlépe jednotlivé dílčí skeny, každý zvlášť). Afinní transformace totiž na rozdíl od polynomiálních transformací vyššího řádu nedovoluje lokální deformace. Georeferencováním po částech nahrazujeme jednu transformaci větší části vícero transformacemi menších částí. Obvykle pak dosáhneme lepší přesnosti a částečně i eliminujeme chyby v původním zaměření, které se spíše projeví na větší vzdálenosti. Georeferencováním částí o přibližně stejné velikosti byla zajištěna i lepší vzájemná porovnatelnost dosažené přesnosti.

Při georeferencování navazujících dílů původního situačního plánu jsou používány pokud možno stejné georeferenční body v rámci překryvu, aby bylo dosaženo co nejlepší návaznosti obou dílů. Při vektorizaci je pak správná návaznost řešena individuálně a ručně pro každou dvojici i s ohledem na potřeby

⁷¹ Útvar rozvoje města: Jednotná digitální mapa Prahy (JDMF) 1989 – 2002. Institut městské informatiky Praha, 2005. Popis online: <http://www.urm.cz/cs/clanek/29/jednotna-digitalni-mapa-prahy-jdmp> [cit. 2013-02-13].

⁷² Útvar rozvoje města: Historické a současné ortofotomapy 1938 – 2002. ČÚZK. Popis online: <http://www.urm.cz/cs/clanek/25/ortofotomapy-historicke>, <http://www.urm.cz/cs/clanek/31/ortofotomapy-barevne> [cit. 2013-02-13].

polo-automatického generování podkladů pro virtuální model. V případě, že není možné nalézt dostatek referenčních bodů pro georeferencování každého dílčího skenu, použije se některá ze dvou výše zmíněných aplikací pro spojení více dílčích skenů do jednoho. Při georeferencování rozsáhlejší oblasti se už obvykle podaří alespoň tři identické body nalézt. Že jde o díl vzniklý spojením více dílčích skenů, signalizuje systém pojmenování zmíněný výše.

V praxi se používají i další transformační metody, zejména pro georeferencování map rozsáhlejšího území. V takovém případě je nutné počítat i s vlivem zakřivení zeměkoule, respektive aproximací jejího tvaru pomocí vhodného geometrického tělesa. V případě nelineárních transformací dochází i k deformaci přímek na křivky. To vadí zejména v místech styku dvou sousedních dílů původní mapy.⁷³

4.4.3 Využití georeferencovaných map

Po správném georeferencování lze automaticky složit původní situaci z dílčích skenů – viz obrázek 7. Z určitého úhlu pohledu je informační hodnota po částech georeferencované a následně opětovně složené situace dokonce ještě vyšší než informační hodnota originálu. Georeferencováním po částech se spíše eliminují chyby v zaměření (které se jinak na větší vzdálenosti sčítají) a zároveň jsou odstraněny i nepřesnosti vzniklé vložení švů kvůli snazšímu skládání leporela. Po georeferencování je tak možné přesněji odečítat vzdálenosti libovolných objektů, čemuž na originálu bránily právě švy.

Hlavním cílem georeferencování je však umožnit co nejpřesnější vektorizaci naskenovaných rastrových map. Postupně je tak možné budovat syntetickou vektorovou mapu Prahy (více v závěru). Nově vektorizované čáry mohou být přidávány i do referenční mapy, a mohou tak rozšířit množinu referenčních bodů vhodných pro georeferencování dalších map ze stejné lokality.

Po georeferencování je dále možné automaticky vyhledat úplně všechny situační plány, které by jen částí zobrazují dané místo. Případně přes sebe zobrazit mapy různých měřítek a orientací tak, že budou stejné objekty přesně v zákrytu. Můžeme tak porovnávat kvalitu zaměření jednotlivých map mezi sebou. Obě funkce byly implementovány do aplikace RamaGeo a ukázkou normalizovaných výřezů křižovatky Těšnov z různých map vidíme na obrázku 8.

⁷³ O řešení těchto problémů na konkrétním případě Müllerovy mapy Čech pojednává práce Cajthaml, Jiří: *Analýza starých map v digitálním prostředí na příkladu Müllerových map Čech a Moravy*. Praha 2012.

Přestože původní mapy měly odlišné měřítko⁷⁴ a navíc byly odlišným způsobem orientovány, tak vygenerované výřezy zobrazují při stejné velikosti stále stejnou oblast a jsou všechny orientovány přesně k severu. Může se stát, že některá situace nepokrývá celé území označené výřezem, a potom je tato část vyplněna šedě. Na adrese <http://www.Praha4D.net/ruzne/ph2013> je ukázka, kde se jednotlivé výřezy postupně zobrazují jako animovaný film.

Tab. 4 – Četnosti podle úspěšného georeferencování

Dopravní prostředek	Rok		Počet		Z toho úspěšně georeferenc.	
	Od	Do	Plánů	Dílů	Dílů	Přepočet na A4
Koňka	1875	1901	52	413	403	304,19
Elektrická dráha	1891	1951	837	3740	3560	3556,78
Lanovka	1886	1932	23	46	29	23,21
Trolejbus, autobus	1937	1951	38	428	424	429,03
Celkem	1875	1951	947	4589	4379	4314,24

4.4.4 Úspěšně georeferencovaná a problematická místa

Počty naskenovaných dílů situačních plánů, které se podařilo úspěšně georeferencovat, jsou v tabulce 4, odděleně podle dopravního prostředku. Všimněme si rozdílu mezi počtem úspěšně georeferencovaných dílů a přepočtu jejich plochy na formát A4 (předposlední a poslední sloupec). Zatímco u elektrické dráhy jsou obě čísla téměř shodná, bylo u koňky možné z každého naskenovaného listu v průměru čtvrtinu odříznout, protože neobsahovala mapovou kresbu. U trolejbusů a autobusů se téměř vždy podařilo georeferencovat každý dílčí sken formátu A4. Několik však muselo být spojeno dohromady, aby byl nalezen dostatek identických bodů. Proto je přepočet na formát A4 v posledním sloupci vyšší, než počet dílů.

U některých míst bylo využito toho, že na použité katastrální mapě z roku 1946 jsou částečně zachovány původní parcelní čáry ještě dlouho po demolicí staveb nebo přeparcelování území.⁷⁵ Podařilo se tak nalézt poměrně dost vhodných referenčních bodů i pro nejstarší výkresy koňky z 19. století.

⁷⁴ Katastrální mapa z roku 1946 je v měřítku 1:1000, stejně tak jako železniční situace z roku 1922, všechny ostatní v měřítku 1:720.

⁷⁵ Například hranice pevnostního obvodu hradeb zbouraných v roce 1874 nebo původní koryto Botiče v Nuslích před jeho regulací.

Tab. 5 – *Problematická místa pro georeferencování situačních plánů*

Lokalita	Poznámka
Vltava/Velké Benátky před regulací Vltavy a před stavbou definitivního Hlávkova mostu	zásadní úpravy terénu i toku řeky; jediné dvě budovy, které se zachovaly, jsou nepřesně zaměřené
Bubeneč/Stromovka (okolí bývalé vozovny)	okolí buď úplně „prázdné“, nebo špatně zaměřené
Bubeneč/třída Milady Horákové (před dnešním stadionem Sparty)	pouze zbytky starých parcelních čar; nejisté body
Holešovice/nábřeží pod Letnou	málo bodů; chybně zakreslené okolí začátku Rudolfovy štol; špatný úhel zakřivení nábřeží
Hradčany/třída Milady Horákové (u Prašného mostu)	málo bodů; nezmapované území devíckého nádraží
Karlín/Sokolovská (před Invalídnou)	špatně zakřivení Sokolovské; chybný úhel parkových cest k budově Invalídnou
Vršovice/údolí Botiče až Feiglva továrna	málo záchytných bodů

Přesto existuje několik lokalit, kde se zatím nedaří s jistotou dostatek vhodných referenčních bodů nalézt. Problém je především tam, kde došlo k výrazným stavebním nebo terénním změnám před rokem 1946⁷⁶. V lokalitách uvedených v tabulce 5 se sešlo více nepříznivých faktorů. V případě vltavských ostrovů v místě dnešního ostrova Štvanice došlo k opravdu výrazným terénním úpravám i k přeložení samotné řeky. Kromě budov čp. 858 a čp. 863 zatím nebyl nalezen žádný další vhodný referenční bod. Problém s oběma budovami je přitom v tom, že na většině situačních plánů jsou zakresleny špatně a nelze je pro georeferencování použít.

⁷⁶ Další referenční body by bylo možné doplnit z už úspěšně georeferencovaných situačních plánů. Do budoucna s tímto postupem se počítá při vytváření syntetické vektorové mapy Prahy 1800 až 2000 (viz závěr). Problém však je, že se potom ztrácí „objektivita“ porovnávání kvality plánů mezi sebou. Každý nově přidaný referenční bod s sebou vždy nese určitou „zátěž“ danou tím, že plán, ze kterého byl převzat, nikdy nebude 100% přesný a nenulová bude tedy i chyba georeferencování tohoto plánu (viz dále). Proto jsou veškerá georeferencování v tomto článku založena pouze na katastrální mapě Prahy z roku 1946, přestože se některé lokality v takovém případě nepodařilo georeferencovat.

Na nábreží pod Letnou je obecný nedostatek spolehlivých referenčních bodů. V podstatě se omezují pouze na severní předpolí řetězového mostu (jeho řetězové komory, domek akcízu a později dolní stanici lanové dráhy). Na východ jsou vhodné body až u prvních domů v dnešní třídě Dukelských Hrdinů a na západ až severní předpolí Čechova mostu (navíc s výhradou velmi nepřesného půdorysu kaple sv. Magdalény a špatně zaměřeného úhlu nábreží k Občanské plovárně). Stavidlový domek u ústí do Rudolfovy štolý („havírna“) a jeho okolí s bývalou restaurací jsou totiž také dost nepřesně zachycené.

Před výstavbou „nového“ fotbalového stadionu Sparty⁷⁷ nejsou na dnešní třídě Milady Horákové žádné záchytné body v podstatě od křižovatky s Korunovačnickou⁷⁸ až k vilkám začínajícím na křižovatce s ulicí U Vorlíků (které jsou však také špatně zaměřené). Podobná situace je na křižovatce s ulicí U Prašného Mostu, kde není dostatek vhodných bodů až do dnešní doby.

Ve Stromovce u vozovny byla použitelným záchytným bodem pouze samotná vozovna⁷⁹, protože téměř celá trať směrem k ulici U Výstaviště jde „prázdným prostorem“. Hospodářský dvůr na místě dnešního planetária i západní hranice areálu Výstaviště vykazují chyby v zaměření a celkově málo vhodných bodů. Výraznou komplikací úspěšného georeferencování je také zásadní chyba v zaměření křižovatky ulice U Výstaviště s dnešní třídou Dukelských Hrdinů (včetně železničního mostu Buštěhradské dráhy) – viz sekce 7.5.2 dále.

Dalším místem, na kterém se zatím nedaří uspokojivě georeferencovat situační plány, je Sokolovská třída před Invalidovnou, resp. už od Kaizlových sadů až k Rústonce. Zde opět nejsou výrazné záchytné body a na většině situačních plánů je špatně zakreslené jak zakřivení Sokolovské ulice, tak i boční úhel k budově Invalidovny. Poslední problematickou lokalitou je území mezi stadionem Bohemky u Botiče a bývalou Feiglovou továrnou (křižovatkou u Koh-i-noorky) ve Vršovicích, kde tramvajové koleje v dnešní Vršovické vedly „polem“. Záchytným bodem je až bývalý pivovar v dnešní Petrohradské více na západě.

V případě lanovek je obecný nedostatek vhodných referenčních bodů v místech, kudy procházejí (Petřín a svah pod Letnou).

5 Věcný popis nalezených materiálů

V následujících sekcích jsou stručně zmíněny některé tématické celky (koňka, výstavba tratí, zastávky atp.) s důrazem na nalezené situační plány. Na

⁷⁷ První stadion Sparty na Letné byl v místech dnešní budovy Národního technického muzea.

⁷⁸ Nestála ani budova „Molochovu“, a tak je důležité, jestli je na situačním plánu zachyceno širší okolí až k areálu letenské vodárny, podle které lze situační plán uchytit.

⁷⁹ Která je navíc na prvních situačních plánech zakreslena chybně.

začátku každé sekce je seznam fondů Národního archivu, ve kterých jsou související materiály uloženy. Zároveň byly nalezené materiály porovnány s Přehledem výstavby tramvajových tratí,⁸⁰ dále jen Přehled.

5.1 Koňka

Fondy: ČM, GI/R

Prvním věcným celkem jsou plány, výkresy a materiály týkající se koňské dráhy. Z nichž nejstarší se týkají úplných počátků koňky v Praze. Kromě textových dokumentů (viz níže) jde o projekt první tratě z Karlína k Národnímu divadlu a o pokračování od druhého konce řetězového mostu Františka I. na Malé Straně k nádraží na Smíchově.⁸¹

V návrhu z 30. ledna 1875 byl začátek tratě Karlín–Smíchov uvažován dokonce od parku před Invalidovnou. Zároveň je uchovaná i dokumentace dle skutečného provedení (z 15. září), kde je počátek tratě až od vozovny v dnešní Šaldově ulici.⁸² Samotná vozovna však na tomto plánu zakreslena není – pouze výhybka z hlavní tratě a naznačený vjezd.⁸³ I pro levobřežní úsek je zachován plán dle skutečného provedení z 12. května 1876, který však začíná až před Újezdskou branou na katastrálním území Smíchova (na dnešním náměstí Kinských). Pro malostranský úsek tratě (od mostu Františka I. na Újezd) nebyl plán dle provedení nalezen. Pro vedení tratě od Újezdské brány přes pozdější náměstí Kinských je několik variantních návrhů. Na obrázku 9 vlevo jsou vidět jednotlivé georeferencované díly situačních plánů pro oba úseky. Červeně je původní návrh, modře skutečnost dle provedení a žlutě nerealizované části (Invalidovna–Šaldova a tratě přes řetězový most).⁸⁴

Ve fondu ČM se nepodařilo nalézt nic k nerealizovaným projektům rozšíření koňky v roce 1879.⁸⁵ Rozsáhlá dokumentace je však ve fondech GI/R i ČM k následnému rozšiřování tratí v letech 1882 až 85 – viz obrázek 9 vpravo. Pro

⁸⁰ Příloha Fojtík a kol.: Historie městské hromadné dopravy v Praze.

⁸¹ NA, ČM, kart. 2108.

⁸² V literatuře obvykle uváděný začátek „poblíž Invalidovny“ (viz např. Fojtík a kol.: Historie MHD, s. 19) je trochu nepřesný, právě kvůli rozdílu mezi původním návrhem a plány dle provedení. Není jasné, zda se myslí v Sokolské opravdu od pomníku utopených vojáků v parku před Invalidovnou nebo pouze od křižovatky s budoucí Šaldovou, kde byla postavena vozovna. V publikaci Pošusta a kol.: Od koňky k metru, s. 11 je počátek lokalizován k čp. 278 (tedy samotná vozovna) s dodatkem „v místech dnešní Urxovy ulice“, což však neodpovídá ani jednomu z nalezených plánů. Zároveň by koleje položené v Sokolské až do těchto míst bránily později Ing. Křižíkovi při stavbě jeho tratě do Libně.

⁸³ Na rozdíl od ukázký plánu ve Fojtík a kol.: Fakta & Legendy, s. 19.

⁸⁴ Tyto významy barev jsou použity i na dalších obrázcích v této sekci.

⁸⁵ Zmiňovaných ve Fojtík a kol.: Fakta & Legendy, s. 22 a obrázek na s. 18.

všechny skutečně realizované nové tratě⁸⁶ byly nalezeny jak návrhy z roku 1882, tak i plány dle skutečného provedení z let 1883 až 1885.⁸⁷ Z tratí navržených v roce 1882 nebyl realizován úsek Újezd – Malostranské náměstí (pravděpodobně kvůli nutnému zásahu do zástavby na jižní straně náměstí – pozdější „průlom U Klíčů“) a k realizaci došlo až po převzetí koňky Prahou – viz dále. Zároveň jsou mezi projekty i situační plány úseků Florenc – Národní divadlo a Anděl – Smíchovské nádraží se zakreslením spojovacích kolejí s nově projektovanými tratěmi. Pro oba úseky jsou opět dochovány jak původní návrhy, tak i skutečné provedení. Z února 1883 je opravený návrh úseku Smetanovo nábřeží – Křižovnické náměstí tratě Národní divadlo – Malostranské náměstí, který mění původní dvojkolejnou trať na jednokolejnou.⁸⁸ Pro prodloužení tratě Náměstí Republiky – Holešovice od bývalé Martínkovy továrny (ve třídě Dukelských Hrdinů, přibližně před dnešním Parkhotelem) až k vozovně ve Stromovce byl nalezen situační plán z 12. března 1885.⁸⁹

V následujících letech nastal stavební (nikoliv provozní) útlum, a tak byly nalezeny pouze návrhy na zdvojkolejnění krátkého úseku na Můstku (1894), rekonstrukce manipulační koleje u dolní stanice lanové dráhy na Letnou (1895) a přemístění zastávky u Bulhara (1898). Největší změnou bylo prodloužení žižkovské tratě od vozovny v Chelčického ulici na Olšanské náměstí navržené v roce 1892 a realizované 1893. Vznikla tak smyčka Chelčického–Nákvasova–Táboritská–Lupáčova, která byla však hned v roce 1894⁹⁰ přerušena snesením kolejí⁹¹ v Táboritské a Lupáčově a zřízením tupého ukončení s manipulační kolejí v Nákvasově ulici.⁹²

Z roku 1896 je ještě poslední návrh⁹³ na prodloužení koňky z Újezda Karmelitskou ulicí směrem k Malostranskému náměstí, tentokrát ukončené už u Pro-

⁸⁶ Poříčí–Smíchov, Křižovnické náměstí – Žižkov, Národní divadlo – Malostranské náměstí, Josefské náměstí – Holešovice a Můstek–Zvonařka.

⁸⁷ NA, GI/R, kart. 278 a 279.

⁸⁸ NA, ČM, kart. 2108.

⁸⁹ NA, GI/R, kart. 276.

⁹⁰ Situační plán je z 6. října 1894, ale dle Fojtík a kol.: Historie MHD, s. 5 realizováno až v roce 1895.

⁹¹ Viz NA, ČM, kart. 6043 a současně také NA, GI/R, kart. 280.

⁹² Podle náznaků v průvodních textech, vzešel původní podnět ke snesení koleje od společnosti Pražské Tramwaye, ke které se následně přidalo i zastupitelstvo Žižkova zdůvodňující odstranění kolejí zejména častými pohřebními průvody ubírajícími se Táboritkou ulicí na Olšanské hřbitovy. Zdá se však pravděpodobnější, že pravým důvodem byl projekt okružní elektrické dráhy Praha–Žižkov–Vinohrady, o kterém se právě už v roce 1894 vážně jednalo a pro který byla v roce 1895 vyhotovena podrobná projektová dokumentace – v té vedou koleje právě Táboritskou ulicí. Již v roce 1897 se po nich rozjela elektrická tramvaj, průvody–neprůvody.

⁹³ NA, ČM, kart. 6043 a současně také NA, GI/R, kart. 285.

kopovy ulice (opět kvůli nejasnému řešení průlomu na náměstí). Posledními výkresy z doby koňky jsou pak částečné situační plány tratí vedoucích po výpádových silnicích (Sokolovská v Karlíně, Husitská na Žižkově, Nádražní na Smíchově) a po Bělehradské na Vinohradech z roku 1900 v souvislosti s plánovanou elektrifikací a obavě o zachování dostatečné dopravní kapacity silnic i po instalaci sloupů vrchního vedení.⁹⁴

Textové dokumenty k historii koňky je možné nalézt ve fondu ČM zejména v kartonech 2107 a 2108 a dále 6042 až 6045. Z nejstarších jde o stanovy Anglo-böhmischen Tramway-Gesellschaft⁹⁵ založené hrabětem Kinským a B. Kollmannem, stanovy belgické Sociétés Anonyme des Tramways de Prague z roku 1877 a v rámci dokumentů o přebírání koňské dráhy Prahou i kopie listin z 1873 až 1876.⁹⁶ Kromě toho jsou v kartonu 2107 i materiály k provozním záležitostem – stanovení jízdného v roce 1877 a 1883 – a pro inspiraci i texty o koňských drahách ve Švýcarsku a ve Vídni. V kartonu 2108 jsou protokoly z politické pochůzky nově navrhovaných tratí v roce 1882 (a k nim odpovídající protokoly o technicko-policejní zkoušce pak ve fondu GI/R, karton 279).

V kartonu 6042 fondu ČM je zajímavým dokumentem český překlad smlouvy obce pražské s E. Otletem z roku 1882 o rozšíření sítě koňky, v kartonu 6043 pak služební řád pro kočí a průvodčí. V kartonu 6044 jsou další dokumenty k přebírání koňky městem Prahou a v kartonu 6045 texty k již zmiňovaným hlavním výpádovým silnicím a důsledkům elektrifikace na průchodnost dopravy.

Porovnáním s Přehledem se nepodařilo ve fondu ČM (ani GI/R) nalézt nic ke stavbě a rušení výhyben v letech 1877 až 1881, ani ke stavbě druhé koleje v úsecích Prašná brána – Můstek (1881) a Jungmannovo náměstí – Národní divadlo (1882). Z plánů pro úsek Florenc – Národní divadlo z let 1882–3 není zřejmé, že by se druhá kolej v úseku Poříčí – Prašná brána stavěla až v roce 1883,⁹⁷ ale je zaznamenána jako „současný stav“ už na situačním plánu z roku 1882. Nebyl nalezen ani žádný materiál k nerealizované trati Bulhar – Národní muzeum.⁹⁸

5.2 Soukromé elektrické dráhy

Fondy: GI/R, ČM

Ve fondu GI/R jsou uchovány projekty jak všech tří ryze soukromých elektrických drah: Letná–Stromovka, Praha–Libeň–Vysočany (PLV) a Smíchov–Košíře,

⁹⁴ NA, ČM, kart. 6045.

⁹⁵ NA, ČM, kart. 2107.

⁹⁶ NA, ČM, kart. 2108.

⁹⁷ Jak je uvedeno ve Fojtík a kol.: Historie MHD, s. 22.

⁹⁸ Zmíněna ve Fojtík a kol.: Historie MHD, s. 25.

tak i dráhy Praha–Žižkov–Vinohrady (PŽV), kterou navrhl Ing. Křížík a získal pro ni i původní koncesi.⁹⁹ V tabulce 6 jsou uvedeny nalezené soubory plánů a výkresů seřazené podle roku vzniku.

Tab. 6 – Plánová dokumentace k soukromým elektrickým drahám (fond GI/R)¹⁰⁰

Rok	Název	Typ ¹⁰⁰	Stavitel	Karton	Poznámka
1891	Zámeček–Ovenecká	N	Křížík	ka280	
1891	Zámeček–Ovenecká	P	Křížík	ka280	
1892	PLV: Florenc–Švábky–Zenklova	NN	Křížík	ka282	původní návrh
1892	PLV: Švábky–Balabenka	N	Křížík	ka280	
1892–3	Ovenecká – Místodržitelský letohrádek	N	Křížík	ka280	více návrhů
1893	Ovenecká – Místodržitelský letohrádek	P	Křížík	ka280	
1893	Anděl–Košíře	N	Hlaváček	ka281	
1894	PLV: Palmovka–Libušák	N	Křížík	ka282	
1895	Praha–Žižkov–Vinohrady (PŽV)	N	Křížík	ka283	
1896	PLV: Florenc–Balabenka	P	Křížík	ka285	
1896	PLV: Palmovka–Libušák	P	Křížík	ka285	
1897	Anděl–Klamovka	P	Hlaváček	ka287	
1897	PŽV (vinohradská část)	P	Křížík	ka286	pro Vinohrady
1897	PŽV (žižkovská část)	P	Křížík	ka286	pro Prahu
1900	PLV: Šaldova a Sokolovská	NN	Křížík	ka302	druhá kolej
1904	PLV: Lyčkovo nám. a Urxova	N	Křížík	ka302	druhá kolej
1904	Zámeček–Ovenecká	S	Křížík	ka308	snesení kolejí
1905	PLV: Lyčkovo nám. a Urxova	P	Křížík	ka302	druhá kolej

Původní návrh Křížíkovy tratě Praha–Libeň–Vysočany je zajímavý tím, že vozovna měla být přímo v Křížíkově továrně v Šaldově ulici a hlavní trať měla pokračovat od křižovatky Švábky do dnešní Voctářovy ulice, odbočit do

⁹⁹ Než ji byl nucen převést na Vinohrady a Žižkov, aby otupil odpor Prahy. Viz Pošusta a kol.: Od koňky k metru, s. 18.

¹⁰⁰ N ... návrh, P ... provedení, NN ... nerealizovaný návrh, S ... záznam stavu.

Koželužské a končit měla v Zenklově¹⁰¹. Výkresová dokumentace k vozovně Švábky je jak ve fondu GI/R, kart. 283 a 284, tak ve fondu ČM, kart. 6042.

Porovnáním s Přehledem nebylo nic nenalezeno k provizorní trati přes Invalidovnu postavenou i zrušenou v roce 1903.

5.3 Elektrifikace

Fond: GI/R

Elektrifikace původních tratí koňky je ve fondu GI/R zachycena na plánech a výkresech z let 1898 až 1905. První návrhy na elektrifikaci tratě z náměstí Republiky do Stromovky jsou z března 1898 a během roku 1899 přibýly návrhy na elektrifikaci zbylých tratí. Pro elektrifikaci Václavského náměstí a úseku Můstek – Jungmannovo náměstí byly zvažovány varianty (kvůli vlivu stožárů vrchního vedení na vzhled veřejného prostoru, zejména v průhledu Václavským náměstím na tehdy novou budovu Národního muzea). Hlavní elektrifikační práce proběhly v letech 1900 a 1901. Z roku 1902 je provedení elektrifikace vozovny v ulici Na Valentince a z roku 1905 pak projekt elektrifikace tratě na Karlově mostě, a to pomocí spodního přívodu (opět z estetických důvodů).

O rozsahu plánové dokumentaci k elektrifikaci si můžeme udělat představu podle obrázku 27 dále v tomto textu. Stavba nové tratě z Malostranského náměstí na Klárov je na stejném situačním plánu jako elektrifikace úseku Újezd – Malostranské náměstí, stejně tak je na jednom situačním plánu i elektrifikace žižkovské tratě koňky a její přeložení do Lupáčovy ulice.

Při porovnání s Přehledem byly nalezeny všechny uváděné projekty elektrifikace. Kromě elektrifikace tratě na Karlově mostě je ve všech případech dochováno jak návrh, tak i provedení. Elektrifikované úseky byly dávány do provozu po částech. Pro každou dílčí technicko-policejní zkoušku však byl obvykle vyhotoven situační plán úplně celé tratě. Na trať Anděl – Malostranské náměstí vyjela podle Přehledu nejprve koňka, a to 22. prosince 1900. Technicko-policejní zkouška však proběhla až 17. ledna 1901 (viz GI/R, kart. 298).

5.4 Státní kolaudace tramvajových tratí

Fond: GI/R

V roce 1906 proběhla tzv. státní kolaudace tramvajových tratí. Šlo o podrobný technický popis všech tehdy existujících tratí. Soubor dokumentů s pevně danou strukturou tvoří: situace, podélný profil, tabulka „směry“ (textový soupis přímých úseků a oblouků), tabulka „sklony“ (textový popis sklonů tratě), přehled

¹⁰¹ Viz dále a též Fojtík a kol.: Historie MHD, s. 43.

mostů (pojízdných i podjízdných), seznam zastávek, seznam staveb patřících k trati (zejména vozovny a čekárny) a seznam zařízení (sekce, napájecí body, hromosvody).

Elektrické podniky vyhotovily veškeré materiály k březnu 1906. Zdá se, že alespoň někde došlo k opětovnému zaměření, protože některé předchozí chyby se v situačních plánech kolaudace již nevyskytují (ale na druhou stranu se vyskytují nové). Rozsah situačních plánů je opět až na obrázku 27 dále v tomto textu. V Přehledu není zmiňováno, protože jde pouze o popis tehdy aktuálního stavu, k žádné změně tratí nedošlo.

5.5 Nové tratě elektrických drah

Fondy: GI/R, MŽ-I, MD-I

Spolu s elektrifikací existujících tratí koňky začal po vzniku Elektrických podniků i systematický rozvoj tramvajové sítě. Srovnáním s Přehledem bylo ověřeno, že ve fondu GI/R byla nalezena dokumentace ke všem realizovaným novým tratím do roku 1917 – viz obrázek 10 vlevo.¹⁰²

Matoucí je plánová dokumentace k trati Korunovační třídou v Bubenči. Dle situačního plánu k TPZ z 8. června (GI/R, kart. 312) je původně zamýšlená trať Korunovační – Strossmayerovo náměstí trať vyznačena modře (obvykle znamenající skutečnost dle provedení) už z Korunovační třídy od nadjezdu nad Buštěhradskou dráhou. Podle Přehledu však byla trať realizována pouze od křižovatky ulic Milady Horákové a Čechova a dále na Strossmayerovo náměstí. Z roku 1913 pak existuje další návrh na postavení tratě Korunovační třídou, tentokrát dvojkolejně (GI/R, kart. 338), který opět nebyl realizován.

Zajímavý je čtyřletý rozdíl mezi postavením a uvedením do provozu prodloužení tratě Těšnov – Nádraží Smíchov od Slavojovy (dnes Rozkošného) ulice k Červené zahradě (dnes zastávka ČSAD Smíchov). Technicko-policejní zkouška proběhla 28. června 1902, k uvedení do provozu tohoto prodloužení došlo však až 15. dubna 1906 (viz Přehled).

Během první světové války nastal stavební útlum, který trval až do počátku 20. let. Následně se výstavba nových tramvajových tratí přesouvala dále od centra. Dohledávání spisů se stává obtížnějším, protože jsou nyní roztroušeny ve fondu MŽ-I. Podařilo se nalézt projekty k významným tratím v centru (Náměstí Jana Palacha – Náměstí Curieových, Jiráskovo náměstí – Karlovo náměstí, Botanická zahrada – Albertov), tratě přes nový Libeňský most, přeložky v Jelení ulici,

¹⁰² Situační plány některých nově stavěných tratí obsahují i část původní tratě koňky, a proto je na obrázku i část tratě Újezd–Anděl, Náměstí Republiky – Stromovka nebo Těšnov–Smíchov.

spojovací trati Na Knížecí i k dalším tratím (např. Nuselská – Náměstí Hrdinů, Milady Horákové – Dejvice, Smíchov–Radlice, Argentinská–Vychovatelna, Olšanské náměstí – Nákladové nádraží, Strojimport–Ohrada) – viz obrázek 10 vpravo. Zatím se nedaří nalézt návrh ani provedení tratě z Otakarovy ulice do Vršovic (na křižovatku s Minskou)¹⁰³ a plány dle provedení tratě Nusle–Michle.¹⁰⁴

Pro období po roce 1945 byl ve fondu MD-I z nových tramvajových tratí doposud nalezen pouze návrh spojovací tratě ulicí Na Florenci. Kromě toho je však dochována dokumentace k několika rekonstrukcím a zejména k tratím trojbusů – viz sekce 5.10 dále.

5.6 Rekonstrukce, rušení a obnovování tratí

Fondy: ČM, GI/R, MŽ/R, MŽ-I, MD-I

Ve všech uvedených fondech se nachází velké množství projektové dokumentace k větším či menším rekonstrukcím. Jde zejména o zdvojkolejňování původně jednokolejných úseků (jak koňky, tak později i elektrické dráhy), dále o stavbu kolejových přejezdů a spojovacích kolejí, o manipulační koleje a smyčky pro obracení souprav a odstavování vozů a konečně o zvláštní (nákladní) koleje pro dopravu uhlí či transport raněných vojáků.

U rekonstrukcí je častým jevem, že byl vypracován pouze návrh na změnu a plány dle skutečného provedení již nikoliv. Výjimkou jsou projekty zdvojkolejňování delších úseků – viz obrázek 11 vlevo. Na stejném obrázku vpravo pak podle světlého odstínu zelené vidíme místa, kde docházelo k rekonstrukcím nejčastěji, resp. existuje pro ně nejvíce situačních plánů – ať již návrhů na změnu nebo plánů dle provedení (na škále od 1 do 20 plánů). Nejvíce plánů je pro úsek Národní muzeum – Bulhar, pro Myslíkovu ulici, náměstí Míru, náměstí Republiky, trať z Těšnova na Vltavskou a její jednotlivé etapy, okolí karlínské vozovny v Šaldově ulici a pro úsek třídy Milady Horákové mezi Letenským náměstím a dnešním stadionem Sparty.

Nalezena byla jak projektová dokumentace, tak i plány dle provedení k odbočkám pro dopravu raněných vojáků z Hlavního nádraží do Všeobecné fakultní nemocnice na Karlově náměstí i do provizorní nemocnice na Letenské pláni (GI/R, kart. 339 a 344).

Vzhledem k velkému rozsahu nebylo pro tento tématický celek provedeno úplné porovnání s Přehledem. Opět se nepodařilo dohledat vícero spisů podle Pomocných kartoték, zejména z období před rokem 1928. Navíc však byly

¹⁰³ Přestože by se podle Pomocných kartoték měly plány dle provedení nacházet v NA, MŽ-I, kart. 466.

¹⁰⁴ Měly být v NA, MŽ-I, kart. 278.

nalezeny materiály, která nejsou v Přehledu uvedené – například v MŽ-I, kart. 2642 dokumentaci k přeložení kolejí v Seifertově mezi Bulharem a Krásovou ulicí z roku 1937 (návrh už z roku 1935).

Tab. 7 – Plánová dokumentace k rušení tratí

Rok	Popis	Karton	Poznámka
1894	Lupáčova–Táboritská	GI/R, kart. 280	koňka
1904	Letná–Stromovka	GI/R, kart. 308	dle Fojtík a kol., 2000 mezi roky 1903–04
1908	Husitská – Olšanské náměstí	GI/R, kart. 331	koleje zůstaly položeny, trolejové vedení odstraněno 1915, definitivně sneseno 1927
1909	Moráň – Palackého náměstí	GI/R, kart. 329	
1912	spojovací trať U Prašného mostu	GI/R, kart. 327	
1913	Linhartská	GI/R, kart. 322	budova nové radnice
1925	smyčka Pohořelec	MŽ-I, kart. 474	nová trať v Jelení ulici
1930	Vyšehradská mezi Trojickou a Výtoní	MŽ-I, kart. 1198	nová trať Na Slupi
1930	Myslíkova	MŽ-I, kart. 3337	návrh
1932	Myslíkova	MŽ-I, kart. 3337	provedení

Zajímavou podkapitolou jsou rušené tratě. Zejména historie dvou úseků, kde byly koleje položeny, sneseny a opětovně položeny – jde o trať Myslíkovou ulicí od Spálené k dnešnímu Mánesu a trať z Moráně na Palackého náměstí. V tabulce 7 je uvedena plánová dokumentace k rušení tratí nebo jejich úseků, kterou se podařilo nalézt. Přesné časové určení snesení kolejí je obtížné, protože jen v některých případech byl vypracován standardní projekt a podstoupen ke schválení. Trať v Myslíkově ulici byla obnova již v roce 1939 (MŽ-I, kart. 3337). Trať z Moráně na Palackého náměstí až po demolici několika domů v ulici Na Moráni v roce 1968 (viz Přehled).

Porovnáním s Přehledem se nepodařilo nalézt dokumentace k rušení tramvajových tratí: v Platněrské, ve Škrétově, tratě Kapucínská–Loretánská, ve Valdštejnské, v Anglické, v Křižíkově, na Santošku, ve Stromovce, tratě Křižová–Koulka, tratě v Jelení a Dlabačov–Hládkov. Zatím nebyla nalezena větší část dokumentace k rušení manipulačních kolejí, smyček a odbočných kolejí (nemocnice na Karlově náměstí a na Letenské pláni, Hlavní nádraží, žižkovská plynárna) opět s vědomím, že v některých případech nemusela být ani vypracována.

5.7 Zastávky

Fondy: GI/R, MŽ-I, MD-I

Dalším tématickým celkem jsou návrhy týkající se zastávek – jejich zřizování, přemísťování nebo naopak rušení. Kromě textového zdůvodnění změny je obvykle přiložena situace bezprostředního okolí zastávky vzniklá překreslením/vystřížením odpovídající části ze situačního plánu celé tratě, jejíž součástí zastávka je. Situační plán je většinou přiložen i tehdy, pokud byla navrhována pouhá změna ze zastávky Stálá na zastávku Na znamení (či naopak) nebo zrušení zastávky. Velikost výřezu odpovídá obvykle tehdy používanému formátu papíru (viz výše), ale jsou i výjimky.¹⁰⁵

Tab. 8 – Hromadné změny zastávek

Období	Popis	Poznámka
1900–1910	Zřizování dodatečných zastávek	zahušťování sítě zastávek
1913–1915	Odsun zastávek z křižovatek a zřizování nástupních ostrůvků	zastávky přímo v křižovatce začaly v průběhu let vadit rostoucí dopravě
1914–1918	Racionalizace zastávek za 1. sv. v.	rušení, změna „Na znamení“
1927–1929	Další zřizování nástupních ostrůvků	automobilová doprava
1938–1939	Rekonstrukce na pravostranný provoz	zastávky a nástupiště, někde i koleje
1941–1945	Racionalizace zastávek za 2. sv. v.	rušení, změna „Na znamení“

¹⁰⁵ Například zrušení zastávky „Chotkova silnice“ v roce 1933 (NA, MŽ-I, kart. 1560), kde je přiložen rozsáhlý situační plán od Klárova až po křižovatku s Badenihou ulicí. A to vše jen kvůli přeškrtnutí názvu zastávky – tehdy plýtvání papírem a prací (vše krásně vybarvené tuší), dnes krásný „poklad“ do sbírky digitalizovaných map.

Kromě neustálých změn vyplývajících z místních poměrů a provozních potřeb, byly v souvislosti se zastávkami identifikovány některé významné hromadné změny uvedené v tabulce 8. V prvním desetiletí elektrických drah docházelo k zahušťování sítě zastávek. Před první světovou válkou se pak kvůli narůstající dopravě začalo s přemísťováním zastávek z míst uprostřed křižovatek před a za křižovátku. Objevovat se začaly i tzv. „vymezené zastávky“ (např. Můstek, Příkopy, Národní divadlo) a první zvýšené nástupní ostrůvky¹⁰⁶ zlepšující bezpečnost cestujících. Po válce pak byly nástupní ostrůvky zřizovány i na dalších místech (např. Můstek, Dukelských Hrdinů, Loretánská, náměstí Jana Palacha, Vodičkova, Švábky, Chotkova), nejvíce v letech 1927 až 1929.

V květnu 1914 proběhla velká změna zastávek – jejich přejmenování, přemísťování, změna typu a rušení. Týkala se více než stovky zastávek a pro každou byl vypracován situační plán zastávky a jejího okolí. Spolu s dalšími změnami v průběhu první světové války jsou zobrazeny na obrázku 12 vlevo. U změn zastávek je téměř pravidlem, že existuje pouze návrh (na obrázku červeně) a plán dle provedení (modře) již nebyl vypracováván.

Na obrázku 12 vpravo je přehled situačních plánů k další velké změně – jízdě vpravo. Přestože opticky působí jako méně rozsáhlá než změny v letech 1914–1917, tak stavebně šlo o náročnější akci, při které musely být rekonstruovány i některé výhybky a kolejové spojky. Rozsáhlá dokumentace k této události (MŽ-I, kart. 4339) také potvrzuje často opomíjený fakt, že o zavedení pravostranného provozu se uvažovalo již od roku 1926, resp. od roku 1928, kdy se na změnu začaly připravovat Elektrické podniky. Provedení bylo naplánováno na 1. května 1939 a příchod okupantů tedy tuto radikální změnu urychlil pouze o několik týdnů.¹⁰⁷

Veškerá plánová dokumentace k rekonstrukci nástupních ostrůvků, okolí stanic a případně i výhybek byla vypracovávána už od listopadu 1938 (na základě vládního nařízení z 10. listopadu 1938) a úplně dokončena v únoru 1939.¹⁰⁸ Následně, během 2. sv. války došlo k zastavení výstavby nových tratí a postupnému redukování provozu. Podobně jako za první války došlo i k racionalizaci zastávek a změně některých pouze Na znamení (např. na Fidlovačce nebo v Karmelitské, v Pařížské a ve Vinohradské ulici). V Přehledu není téma zastávek zpracováno.

¹⁰⁶ První nástupní ostrůvek byl zřízen před Hlavním nádražím v roce 1914 (návrh z roku 1913) a dle dobových zpráv se osvědčil, a proto bylo přistoupeno k zřizování dalších – např. náměstí Republiky nebo Jungmannovo.

¹⁰⁷ Více viz Fojtík a kol.: *Historie MHD*, s. 109 nebo Králík, Jan: *Zmizelá Praha – Automobily a motocykly*. Praha 2012, s. 10.

¹⁰⁸ Většina situačních plánů má uvedené datum „únor 1939“.

5.8 Významné stavby

Fondy: ČM, GI/R, MŽ-I

Mezi významné stavby pouliční dráhy patří zejména vozovny, které bylo nutné stavět a rozšiřovat podle vývoje kolejové sítě i rostoucího provozu. Pro elektrické dráhy bylo dále nutné stavět elektrárny a měničrny. A v případě Prahy vzhledem k existenci velké řeky a členitému terénu jsou nezbytným předpokladem i mosty.

Projektové dokumentace k vozovnám, holešovické Centrále a k dílnám v Rusonce jsou zejména ve fondu GI/R, dokumentace k vozovně Pankráč pak ve fondu MŽ-I. Měla-li trať pouliční dráhy vést přes některý most, je jeho půdorys přirozenou součástí situačního plánu tratě a výškový profil mostu součástí jejího podélného profilu. Kromě toho byl obvykle jako jeden z příčných řezů vyhotoven i příčný řez mostu. Díky výkresům pouliční dráhy tak jsou k dispozici poměrně přesné výkresy, někdy dokonce lepší, než dnes používané (více viz dále).

Výkresy jsou nejen pro mosty přes Vltavu, ale například i pro most přes Rokytku v Libni nebo Botič v Nuslích. A také pro železniční mosty,¹⁰⁹ které pouliční dráha podjížděla a kde bylo důležité vyřešit vhodný způsob izolace vrchního trakčního vedení zavěšeného pod mostem.

Součástí dokumentace k pouliční dráze jsou i materiály vyhotovené třetími stranami, pokud se pouliční dráhy nějak dotýkaly a provozovatel dráhy se k nim měl vyjádřit. To se týká zejména projektů mostů, které většinou vypracoval Stavební úřad města Prahy a po kterých měly vést koleje pouliční dráhy¹¹⁰. Do základních výkresů pak projektanti Elektrických podniků zakreslovali průběh kolejí a vrchního vedení. Nalezeno bylo také několik výkresů souvisejících s budováním kanalizační sítě, kdy bylo nutné v daném místě přerušit tramvajový provoz a na obou koncích vybudovat kolejové spojky pro obracení vozů.

Stavební dokumentace nebyla nalezena k původním vozovnám koňky, které se tak objevují pouze v půdorysu na situačních plánech tratí.¹¹¹ Porovnáním s Přehledem je dochovaná dokumentace k vozovnám elektrických drah úplná. Navíc byly nalezeny dokumentace k původní elektrické stanici v Sokolské

¹⁰⁹ U Bulhara a na Hrabovce na Žižkově, v Bělehradské a Křesomyslově na Vinohradech a v Nuslích, viadukt na Výtoni, mosty v Nádražní ulici na Smíchově, v ulici U Výstaviště v Holešovicích a jednotlivé oblouky Negrelliho viaduktu.

¹¹⁰ I když po nich tramvaj nikdy neprojela – jako u Jiráskova mostu, kde byly koleje dokonce položeny, ale nakonec nebyly napojeny na žádnou trať a později opět sнесeny – viz Fischer, Jan – Fischer, Ondřej: *Pražské mosty*. Praha 1985, s. 134.

¹¹¹ Pro vozovnu Karlín se dochovalo zaměření původního stavu z roku 1899, kdy byla navržena rekonstrukce pro elektrické dráhy (NA, GI/R, kart. 297).

ulici¹¹² a k měnírně tamtéž a na Klárově.¹¹³ Z mostů chybí stavební dokumentace k původnímu mostu Barikádníků.¹¹⁴

5.9 Lanové dráhy

Fondy: GI/R, MŽ-I

Lanová dráha je chápána jako zvláštní typ pouliční dráhy, resp. dráhy nižšího řádu. V případě Prahy je souvislost ještě užší, protože na lanovou dráhu na Letnou navazovala i první elektrická dráha a v případě petřínské lanovky se o stavbě navazující (parní) tramvaje uvažovalo (viz dále). Zároveň se historie lanových drah v Praze neomezuje pouze na zmiňované dráhy na Letnou a na Petřín postavené v roce 1891. Ve starším projektu z roku 1886¹¹⁵ jsou spolu s později realizovanou letenskou navrhovány i tři další lanové dráhy:

- 1) přímo po Nových zámeckých schodech na Hradčanské náměstí;
- 2) z ulice Pod Bruskou („Myší dírou“) na křižovatku dnešní Chotkovy a Gogolovy;
- 3) od křižovatky nábřeží Edvarda Beneše a ulice U Plovárny, s horní stanicí na východ od dnes stojícího Hanavského pavilonu.

Projekt předložili Adolf Ritter von Schaeck (c. a k. konzul v Ženevě) a projektant Ing. Ferdinand Herglotz z Chebu. Při politické pochůzce k němu měli zásadní výhrady zástupci obce pražské. Vadilo jim zejména, že s nimi navrhované trasy lanových drah nikdo předem nekonzultoval, přestože tratě měly vést vesměs po obecních pozemcích nebo dokonce komunikacích.¹¹⁶ V roce 1890 (již na objednávku města Prahy) vypracovala technická kancelář Reiter&Štěpán další návrh lanovky na Letnou. Ten je velmi podobný původnímu návrhu Ing. Herglotze z roku 1886, a to jak v trasování lanové dráhy, tak i ve stylu

¹¹² NA, GI/R, kart. 285, 291, 300, 302 a 344.

¹¹³ NA, GI/R, kart. 302, součást projektu Centrály v Holešovicích.

¹¹⁴ V několika kartonech byly nalezeny lístečky informující o soustředění dokumentace k mostu do NA, MŽ-I, kart. 2133. Tento karton je však prázdný a obsahuje pouze žádost z roku 1986 o vrácení projektové dokumentace zapůjčené v roce 1971(!) Projektovému ústavu dopravních a inženýrských staveb, konkrétně jmenovanému zaměstnanci. V odpovědi pak PŮDIS sděluje, že ing. V. již není zaměstnancem a že žádné dokumenty k mostu již v Ústavu nejsou.

¹¹⁵ NA, GI/R, kart. 276.

¹¹⁶ Na Nových zámeckých schodech by se patrně úplně znemožnil pěší průchod a problémy by nastaly i v přístupu do domů v Thunovské ulici.

vypracování výkresů.¹¹⁷ Z let 1901 až 1904 jsou návrhy a realizace přeměny lanovky na elektrický pohon.¹¹⁸

Ve stejné době jako lanovka na Letnou se připravovala projektová dokumentace i k lanovce na Petřín. Nalezen byl jak původní projekt z roku 1890, tak i plány dle provedení z roku 1891.¹¹⁹ Po dlouhodobém přerušení provozu trvajícím od 1. sv. války byla v letech 1931–32 lanovka postavena znovu – byla prodloužena až na vrchol Petřína a i dolní stanice změnila svoji polohu. Pohon byl již elektrický.¹²⁰

Lanové dráhy nejsou v Přehledu zahrnuty. V hlavním textu publikace¹²¹ je však zmíněna jak původní dráha z roku 1891, tak i dva konkurenční návrhy (ČKD a Škoda Plzeň) z roku 1931. V MŽ-I, kart. 1246 se podařilo nalézt vítězný návrh ČKD s variantami dolní stanice. Způsob řešení zachytávacího lana i jeho zkouška jsou v MŽ-I, kart. 1183. V MŽ-I, kart. 1362 jsou pak plány dle provedení z roku 1932.

5.10 Trolejbusy a autobusy

Fondy: MŽ-I, MD-I

Ve fondech Národního archivu je také bohatá dokumentace k trolejbusům, zejména k návrhům a realizacím tratí. Z předválečného období byl ze zájmové oblasti modelu nalezen projekt i plány dle provedení pro trolejbusovou linku W¹²² ze Smíchova (původně Jiráskova náměstí) k Walterově továrně v Jinonicích a nerealizovaný návrh Sv. Matěj – Špejchar (viz dále).

Z poválečného velkého rozvoje trolejbusové sítě byla nalezena dokumentace ke stavbě většiny tratí. A to jak návrh, tak i dle skutečného provedení (kromě trati Šumavská–Vysočany, kde pro úsek Šumavská–Ohrada byla nalezena dokumentace pouze dle provedení). Z období po roce 1951 byla nalezena pouze projektová dokumentace k vozovně na Bohdalci (MMH, kart. 1605–1608).

Městské autobusové tratě nepodléhaly doзору Ministerstva železnic, a proto se ve zkoumaných fondech vyskytují pouze jednotliviny. Podařilo se nalézt například několik situačních plánů ke zřízení ústředního auto-

¹¹⁷ To může souviset s tím, že Ing. Reiter se jako zástupce Prahy účastnil pochozí komise, která odmítla původní návrh z roku 1886 a zcela jistě jej tedy znal. NA, GI/R, kart. 277.

¹¹⁸ Již v režii Elektrických podniků za spolupráce firem Křížík, Ringhoffer a Bří Prášilové. NA, GI/R, kart. 306. Více viz Fojtík a kol.: Historie MHD, s. 36.

¹¹⁹ NA, GI/R, kart. 438. Chybí však situační plán z roku 1890.

¹²⁰ Více viz Fojtík a kol.: Historie MHD, s. 138.

¹²¹ Fojtík a kol.: Historie MHD.

¹²² NA, MŽ-I, kart. 2394 (návrhy z 1936–38, realizace v roce 1939).

busového nádraží (ÚAN) Florenc,¹²³ návrh na zřízení stanoviště autobusů Bulhar z roku 1947 (MD-I, kart. 728) v místě zničené budovy Ředitelství státní drah a výkresy k adaptaci garáží ve vozovně Pankrác z let 1946 až 1948 (MD-I, kart. 488). Výkresy pro ÚAN Florenc pocházejí od Československých státních drah, a proto jsou v měřítku 1:500 (odvozeném ze „železničního“ 1:1000) a nikoliv pro pouliční dráhy typickém měřítku 1:720. Výkresy pro stanoviště u Bulhara jsou v měřítku 1:300. Výkresy k adaptacím autobusových garáží ve vozovně Pankrác jsou sice dílem Dopravního podniku, jsou však také v měřítku 1:1000. Naproti tomu se v Archivu Dopravního podniku podle informací lektora dochovaly i situační plány některých autobusových tratí – např. pro linky A a B z roku 1925 dokonce v měřítku 1:720. Později se používala měřítka 1:2000, 1:2880 a 1:75 000.

Porovnáním s Přehledem nebyly nalezeny projekty přeložek trolejbusových tratí a zejména celé nové tratě: Krejčárek – Vozovna Libeň, Kolínská–Bořivojova, Dienzenhoferovy sady – Újezd, Na Valentince – Velká Chuchle, Bělocerkevská–Bohdalec a Zborovská – Arbesovo náměstí. Většinou jde o projekty po roce 1951, které již patrně ve fondech Národního archivu být nemohou. Období rušení trolejbusových tratí už přesahuje vymezený časový rámec tohoto textu.

5.11 Neuskutečněné návrhy

Fondy: ČM, GI/R, MŽ/R, ŽV–ZO, MŽ-I

Nerealizovaným projektům tratí pouliční dráhy je obecně věnována menší pozornost. Přesto má jejich projektová dokumentace důležitou vypovídací hodnotu, protože zachycuje podrobně území, která z jiných zdrojů v takovém detailu nemáme. I když samotné koleje nebo terénní úpravy nakonec provedeny nebyly, tak dokumentace zachycuje reálný stav v době návrhu. Pro zajímavá místa je tak k dispozici situace ve velkém měřítku, podélný profil a v některých případech i příčné řezy.

V tabulce 9 je výpis neuskutečněných projektů nalezených ve fondech Národního archivu. Některé z nich jsou následně zmíněny podrobněji.

¹²³ Projekt z roku 1947 (NA, MD-I, kart. 758), výpravní budova (NA, MD-I, kart. 758) a zavedení rozhlasu (NA, MD-I, kart. 663).

Tab. 9 – Neuskutečněné návrhy pouliční dráhy ve fondech Národního archivu

Rok	Popis	Kdo ¹²⁴	Fond	Kar-ton	Poznámka
1875	Invalidovna – vozovna Karlín	PT	ČM	2108	realizace koňky až od vozovny Karlín (viz výše)
1875	Národní divadlo – Újezd	PT	ČM	2108	realizováno až po postavení kamenného mostu
1882	Újezd – Malostranské nám.	PT	ČM	2109	realizováno až po průlomu „U Klíčů“
1886	Nové zámecké schody	S&H	GI/R	276	lanová dráha (viz výše)
1886	Klárov – Badeniho	S&H	GI/R	276	lanová dráha (viz výše)
1886	Občanská plovárna – Letná	S&H	GI/R	276	lanová dráha (viz výše)
1886	Štefánikův most – Letná (Zámeček)	S&H	GI/R	276	lanová dráha (viz výše), postavena v roce 1891 městem Prahou
1892	Petřín – Dlabačov – Liboc	DRP	GI/R	281	parní tramvaj
1892	Florenc – Švábky – Voctářova – Koželužská – Zenklova	Křížík	GI/R	282	vozovna přímo v Křížikově továrně v Šaldově
1895	vozovna Flora	Praha	GI/R	283, 284	na místě dnešních vodojemů na Floře
1896	Na Florenci – Těšnov – Petřské náměstí – Bolzanova	Praha	GI/R	284	spojení tří nádraží
1896	Melantrichova – Rytířská – Můstek – Muzeum	Praha	GI/R	291	na Václavském náměstí paralelně s tratí koňky
1897	Náměstí Míru – Vršovické náměstí – Nusle – (Vyšehrad) – Karlovo náměstí	EP	GI/R	291	Nuselským údolím navrženy dvě varianty

¹²⁴ PT ... Pražská Tramway, S&H ... Schaeck a Herglotz, DRP ... Družstvo rozhledny na Petříně, H&Ř ... Holeyšovský a Řivnáč.

Rok	Popis	Kdo ¹²⁴	Fond	Kar-ton	Poznámka
1898	Flora – Vinohradské hřbitovy	EP	GI/R	293	realizováno jako Muzeum–Strašnice
1898	Smíchov – Zbraslav	EP	ZV–ŽO	893	později realizována část do Hlubočep
1900	(Těšnov –) Veletržní – Korunovační – Krupkovo náměstí	EP	GI/R	304	realizovaná pouze část Těšnov–Veletržní
1903	Zavření průlomu U Klíčů	EP	GI/R	307	podjezd mezi domy (původním čp. 268 a dodnes stojícím čp. 271)
1906	Korunovační – Letenské náměstí	EP	GI/R	312	včetně vozovny u letenské vodárny; jde o nerealizovanou část tratě ze Strossmayerova nám.
1906	Malostranské náměstí – Nerudova	EP	GI/R	308, 312	ukončení v půlce Nerudovy ulice kvůli sklonovým poměrům
1907	Libeň, horní nádraží – loděnice v Libni	H&Ř	MŽ-R	136	železniční trať, přesto zamítnuta kvůli výhradnímu právu Fr. Křížka uděleném mu v koncesi na Drobnou elektrickou dráhu PLV
1908	Staroměstské náměstí – Železná – Rytířská – Můstek	EP	GI/R	320	
1909	Kolejová smyčka Havířská – Rytířská – Na Můstku	EP	GI/R	330	
1913	Klárov – Kaprova – Dlouhá – Soukenická – Těšnov	EP	GI/R	338	realizována pouze spojovací trať Klárov – náměstí Jana Palacha
1913	Korunovační	EP	GI/R	338	další nerealizovaný návrh
1913	Vozovna Michle	EP	GI/R	338–9	

Rok	Popis	Kdo ¹²⁴	Fond	Kar-ton	Poznámka
1930	Koh-i-noor – Želivského	EP	MŽ-I	1150	později částečně s tratí do Strašnic
1938	Matěj – Podbaba – Špejchar	EP	MŽ-I	3268	trolejbusová trať
1947	Smíchov – Klikovka	EP	MD-I	612	předběžný návrh trolejbusové tratě; realizována pouze část Smíchov – Hřebenka

O nerealizovaných částech první tratě koňky byla již zmínka v tématické sekci výše, stejně tak o projektu čtyř lanových drah z roku 1886. Jedinou nerealizovanou tratí koňské dráhy navrženou při velkém rozšíření v roce 1882 byla trať Újezd – Malostranské náměstí. Jednou z příčin nepostavení bylo zúžení Karmelitské ulice před Malostranským náměstím. V závěrečných letech své existence (v roce 1896) navrhla společnost Pražské Tramway alespoň provizorní zakončení u Prokopské ulice, ale trať byla postavena až Elektrickými podniky v roce 1900¹²⁵ po průlomu „U Klíčů“.

K nerealizovanému návrhu vinohradské parní tramvaje¹²⁶ se nepodařilo nalézt žádné situační plány, pouze texty – dopis Aloise Procházky z 20. června 1885 s žádostí o povolení předběžných prací (ČM, kart. 6041) a dopis vinohradského starosty Jana Friederländera z 10. prosince 1890 s žádostí k Místodržitelství o předběžné povolení vedení tratě erárními silnicemi (ČM, kart. 6043). V textu dopisu jsou plány zmiňovány jako příloha, ale ve spisu nalezeny nebyly.

Byl však nalezen projekt k méně známému návrhu Družstva rozhledny na Petříně. To se patrně inspirovalo Křižíkovou dráhou od konečné lanovky na Letné do Stromovky a navrhovalo trať navazující tentokrát na petřínskou lanovku¹²⁷ a vedoucí k oboře Hvězda (do Liboce). Oproti Křižíkově elektrickému pohonu však Družstvo uvažovalo o tramvaji parní. Z různých důvodů,¹²⁸ patrně

¹²⁵ Přestože na ní bylo instalováno vrchní vedení, tak provoz začal ještě s koňmi kvůli nedostatku elektrických vozů – viz Přehled.

¹²⁶ Podrobněji viz např. Fojtík a kol.: Historie MHD, s. 50 nebo Fojtík a kol.: Fakta & Legendy, s. 55.

¹²⁷ Respektive s nástupní stanicí u rozhledny, tedy poměrně daleko od tehdejší konečné lanovky nad Nebozítkem.

¹²⁸ Viz Fojtík a kol.: Historie MHD, s. 39.

však také kvůli méně příznivým sklonovým poměrům¹²⁹ zůstalo pouze u předběžného návrhu.

Nalezeny nebyly žádné materiály k prvním návrhům tratí elektrické dráhy od firmy Reiter&Štěpán pro město Prahu z počátku 90. let.¹³⁰ Další návrhy z roku 1896 však již dochovány jsou. Jde o tratě Florenc – Bolzanova, Melantrichova – Národní Muzeum a Náměstí Míru – Nusle – Karlovo náměstí.

První je (směrově velmi podivný) návrh tratě elektrické dráhy vedoucí z ulice Na Florenci přes Těšnov a dále Petruskou a Truhlářskou do Revoluční, přes náměstí Republiky do Senovážné a na Senovážné náměstí, se zakončením v Bolzanově ulici (viz obrázek 13). S velkou oklikou spojovala trať tři nádraží,¹³¹ ale její význam byl spíše v právě vrcholícím boji mezi městem Prahou a E. Otletem o další osud koňky, resp. její výkupní cenu.¹³² Krátký úsek Senovážné náměstí – Bulhar byl realizovaný až mnohem později, v roce 1925 jako spojovací trať. Stejně tak měl spíše nátlakovou formu projekt elektrické dráhy vedoucí z Melantrichovy ulice přes Rytířskou na Můstek, odkud bylo navrhováno položení kolejí souběžně s kolejemi koňky přes celou délku Václavského náměstí až k Národnímu muzeu. V roce 1908 byla tramvajová trať přes Havelské město navrhována opět, tentokrát už ze Staroměstského náměstí Železnou ulicí do Rytířské a na Můstek.¹³³ Realizována nebyla ani navrhovaná smyčka vedoucí ulicemi Havířskou, Rytířskou a Na Můstku z roku 1909.

Zajímavý je návrh tratě Náměstí Míru – Vršovické náměstí – Gröbovka – Vršovické nádraží – Otakarova – Fidlovačka – (Vyšehrad) – Karlovo náměstí z roku 1897, která měla dvě variantní trasy Nuselským údolím. První pokračovala z Fidlovačky dnes existujícím směrem pod železniční most Pražské spojovací dráhy a do Jaromírovy ulice. Pak však odbočila do Svatoplukovy ulice a Nuselské údolí projela Oldřichovou ulicí¹³⁴ na Ostrčilovo náměstí a konečně ulicí Na Slupi a Vyšehradskou na Karlovo náměstí. Druhá varianta na Fidlovačce odbočila do dnešní Křesomyslovky ulice a zleva se přimkla k železniční trati na Smíchov a následně se Slavojovou, Vnislavovou a Neklanovou ulicí dostala před vyšehradskou radnici,

¹²⁹ Trať nemohla kvůli neupravenému terénu a tehdy stále ještě používaným lomům vést v místech dnešního Strahovského stadionu, ale musela podél Hladové zdi až ke Strahovskému klášteru, tam překonat barokní opevnění, a potom od Dlačačova opět nahoru směrem na Vypich – viz GI/R, kart. 281.

¹³⁰ Zmiňované ve Fojtík a kol.: *Historie MHD*, s. 56.

¹³¹ Kolej v ulici Na Florenci měla sdílet s tehdy již existující Křižkovou tratí Praha–Libeň–Vysočany.

¹³² Viz též Fojtík a kol.: *Historie MHD*, s. 27.

¹³³ V souvislosti s dokončením Čechova mostu a nově postavenou tratí z nábřeží pod Letnou Pařížskou třídou na Staroměstské náměstí. Viz též Fojtík a kol.: *Historie MHD*, s. 82.

¹³⁴ Paralelní Jaromírova ulice v těchto místech ještě neexistovala.

a odtud Vyšehradskou ulici k Botanické zahradě a také na Karlovo náměstí. Realizována byla pouze první část Náměstí Míru – Vršovické náměstí (v roce 1899) a úsek Karlovo náměstí – Vyšehradská radnice (už v roce 1898).

Pro trať Praha–Žižkov–Vinohrady byla původně navržena vozovna v místech dnešních východních vodojemů na Floře. Důvodem byla katastrální hranice mezi Vinohrady a Vršovicemi, která Ing. Křížíkovi nutila projektovat i samotné koleje nikoliv až na dnešní křižovatku Jičínské s Korunní, ale kosým úhlem přes dnešní západní vodojem s tím, že na směr Korunní by se napojovaly až před vinohradským pivovarem. S takto umístěnou vozovnou počítaly i projekty tratí Florenc–Bolzanova a Spálená – Náměstí Míru od firmy Reiter&Štěpán. Následně však patrně došlo k dohodě mezi Vinohrady a Vršovicemi, koleje byly napříměny a vozovna postavena na dnešním místě, i když v katastrálním území Vršovic¹³⁵.

Z roku 1898 jsou dva návrhy tratí (Flora–Strašnice a Smíchov–Zbraslav), z nichž první byl realizován později jako Muzeum–Flora–Strašnice. Trať ze Smíchova na Zbraslav postavená celá nebyla, ale po částech se realizovaly úseky od Smíchovského nádraží do Hlubočep. Návrh z roku 1898 je zpracován v měřítku 1:720 pouze na Zlíchov ke křížení s železniční tratí Praha–Plzeň (kde zvažuje dvě varianty – úroňový přejezd nebo most). Dále na Zbraslav je pak pouze mapa v měřítku 1:2880.

Na Malostranském náměstí se dlouho řešil způsob dopravního propojení do Karmelitské ulice. Původní řešení zbouráním domů čp. 269, 268 a 270 (tzv. průlom „U Klíčů“)¹³⁶ bylo dopravně výhodné, ale narušilo souvislou posloupnost fasád na jižní straně náměstí.¹³⁷ Jeden z nerealizovaných návrhů v roce 1903 navrhol ponechání tramvajové tratě v přímé poloze a postavení „průjezdného“ domu. Až v roce 1912 byl problém vyřešen postavením nového domu čp. 270 a přeložením tratě západněji. Dále byl nalezen nerealizovaný návrh na krátkou trať z Malostranského náměstí přibližně do půlky Nerudovy ulice. Pokračovat dále nešlo kvůli strmému stoupání, a proto bylo upuštěno i od první části.

Z tratě z Klárova přes Mánesův most do Kaprovy ulice, přes Staroměstské náměstí Dlouhou třídou do Soukenické a Petrské až před nádraží Těšnov navržené v roce 1913 byl postaven pouze první úsek z Klárova přes Mánesův most na dnešní náměstí Jana Palacha.

¹³⁵ V některých projektech je označována jako „Vršovická vozovna“ – viz např. rozšíření vozovny z roku 1899, NA, GI/R, kart. 292. Později došlo ke změně katastrální hranice a vozovna je dnes v katastru Vinohrad.

¹³⁶ Viz Hlavsa, Václav – Vančura, Jiří: *Malá Strana – Menší Město pražské*. Praha 1983, s. 252.

¹³⁷ Viz např. Merhout, Cyril – Wirth, Zdeněk: *Zmizelá Praha – Malá Strana a Hradčany*. Praha 2002, s. 44 nebo Hlavsa&Vančura: *Malá strana*, s. 132.

Trať v Korunovační ulici byla navržena několikrát, nikdy však nebyla realizována. Původní návrh tratě Těšnov–Bubeneč z roku 1900 předpokládal konečnou dokonce až na Krupkově náměstí. Následovaly ještě návrhy z roku 1906 (trať Korunovační – Strossmayerovo náměstí, viz také poznámka výše) a z roku 1913.

V roce 1930 byla navržena tramvajová trať od křižovatky u Koh-i-noorky k Edenu, a pak přes Míčanka a kolem Vinohradské nemocnice na křižovatku Vinohradská × Želivského. První část byla později použita pro trať Vršovice–Strašnice a druhá byla částečně nahrazena trolejbusy a dnes autobusy.

Nerealizovaný návrh trolejbusové tratě Sv. Matěj – Podbaba – Špejchar z roku 1938 byl pravděpodobně variantou pozdějšího (také nerealizovaného) návrhu tratě Sv. Matěj – Florenc, ze kterého byl realizován pouze pozměněný úsek Sv. Matěj – Garáže v Podbabě.

V Přehledu nejsou nerealizované návrhy zpracovány.¹³⁸

6 Osoby a obsazení

Dnes již patrně nelze ve většině případů s určitostí vypátrat, kdo konkrétně zaměřoval situace v terénu a zakresloval mapy a výkresy. Přesto je možné některé údaje zjistit jak z plánů samotných (nejvíce z jejich titulních listů), tak i z dalších dokumentů (zejména z protokolů). Tato sekce vznikla jako „vedlejší produkt“ zpracování materiálů a zařazena do textu byla pro zajímavost a také ke zdůraznění faktu, že za zkoumanými materiály stojí konkrétní lidé.

Na titulních listech plánů a výkresů je obvykle celá řada podpisů, které se v daném období navíc opakují. Jde o podpisy představitelů města (obvykle přímo primátorů), dále podpisy zástupců dozorových orgánů (zejména Ministerstva železnic) a dotčených subjektů (viz výše), kteří se účastnili politické pochůzky, resp. technicko-policejní zkoušky. Mezi podpisy se většinou podařilo nalézt i podpis první – podpis odpovědné osoby (nebo odpovědných osob) subjektu, který projekt předkládá. Skladba podpisů se liší i podle toho, zda jde o návrh nebo o plány dle provedení. Na plánech dle provedení jsou obvykle pouze podpisy inspektorů/komisařů třetích stran, pouze výjimečně jsou na nich i podpisy zástupců předkládajícího subjektu.

Postupně bylo možné identifikovat materiály podepsané např. E. Otlemem, B. Kollmannem, Ing. Fr. Křížíkem, Ing. Fr. Pelikánem, Ing. A. Svobodou, Ing. E. Möltzerem, ale i primátory JUDr. J. Podlípým, JUDr. K. Baxou atd., protože

¹³⁸ Některé jsou zmíněny přímo v textu publikace Fojtík a kol.: *Historie MHD*.

většina podpisů je poměrně čitelná.¹³⁹ Zároveň je možné z podpisů vysledovat i kariérní postup toho kterého člověka či změny zaměstnavatele¹⁴⁰.

U výkresů koňky jsou podpisy nikoliv na titulní stránce, ale až přímo na výkresech (obvykle na posledním listu). S podpisem Eduarda Otleta se lze v projektech ve fondech Národního archivu setkat pouze na některých podélných profilech či příčných řezech, nikoliv na situačních plánech.¹⁴¹ Otletův podpis je i na „Plánu Prahy a předměstí“ od F. Kytky znázorňujícím plánované rozšíření sítě koňky v letech 1882–85 a zmíněném výše. V případech prvních projektů koňky z let 1875–76 se setkáváme hlavně s podpisem Bernarda Kollmanna, výkonného ředitele a zástupce majitele E. Otleta. Na některých je podpis Ing. Rosenthala, který někdy za PT také vystupoval.¹⁴² Rozšiřování tratí v letech 1882–85 podepisoval nový ředitel Constante de Preter. V letech před prodejem Praze podepisoval projekty poslední ředitel Viktor Haas.

V digitalizovaných pobytových přihláškách¹⁴³ je Bernhard Kollmann (*1837) hlášen k 13. 8. 1875 v čp. I-1012, v paláci Lažanských (ka282, obraz 507), kde mělo Generální ředitelství PT pronajaté místnosti.¹⁴⁴ Druhý ředitel, Constante de Preter (*1832) byl k 17. 10. 1878 již hlášen v čp. II-1055, tedy v novém sídle ředitelství v rohovém domě ulic Na Poříčí a Na Florenci (ka484, obraz 690). Následně, k 28. 11. 1880 byl se svojí ženou (Francinne) hlášen v čp. 278¹⁴⁵ (ka484, obraz 691). Viktor Haas (*1839) je k 24. 10. 1889 policejně hlášen opět v budově ředitelství čp. II-1055 (ka161, obraz 583).

¹³⁹ Kromě podpisů samotného E. Otleta a Ing. E. Möltzera, kteří jsou však natolik známými, že nebylo pochyb, o čí podpis jde. Hůře čitelný je ještě podpis ředitele Pražské tramwaye z 80. let 19. století – C. de Pretera.

¹⁴⁰ Např. Ing. Eustach Mölzer pracoval původně pro Ministerstvo železnic, a teprve později se stal předsedou správní rady Elektrických podniků. (Z období práce na ministerstvu jsou v archivních fondech také nacházeny výpůjční lístky na jeho jméno.) Dlouholetý přednosta dráhového odboru Ing. Alois Svoboda byl postupně „ingenieur“, „chef/vrchní ingenieur“ a konečně „st. (avební) rada“.

¹⁴¹ Dle obrázku ve Fojtík a kol.: *Fakta & Legendy*, s. 18 se v archivu Dopravního podniku vyskytuje i situační plán nerealizovaného návrhu z roku 1879 s Otletovým podpisem.

¹⁴² Např. při jednání s vojenskými úřady ohledně vedení tratě přes dnešní náměstí Kinských. Viz Vojenský historický archiv, fond Vojenské stavební úřady, GD Praha 1780–1913, kart. 21 (demonliční reversy 1781–1901).

¹⁴³ Národní archiv: Policejní ředitelství I, konskripce. *Konskripce (1850–1914) – pobytové přihlášky pražského policejního ředitelství*. Vojáček, M. (Ed.). Dostupné online: http://www.nacr.cz/C-fondy/digi_policejni_prihlasky.aspx [cit. 2013-02-13].

¹⁴⁴ Viz Fojtík a kol.: *Fakta & Legendy*, s. 20.

¹⁴⁵ Nepodařilo se však určit, zda jde o Staré Město.

V 90. letech měla na vypracování projektové dokumentace pouličních drah v Praze téměř monopol technická kancelář Reiter&Štěpán.¹⁴⁶ Jednalo se o projekt lanové dráhy od mostu Františka Josefa I. na Letnou pro město Prahu, dva projekty pro Družstvo rozhledny na Petříně (lanová dráha a její nerealizované pokračování formou parní tramvaje od petřínské rozhledny do Liboce – viz sekce 5.11 výše), projekt Hlaváčkovy tratě Smíchov–Košíře, a pak zejména o celou řadu návrhů tratí elektrické dráhy pro město Prahu, ještě před vznikem Městských elektrických podniků.

Na projektové dokumentaci z roku 1886 ke čtyřem nerealizovaným lanovým drahám je razítko a podpis F. Herglotze, civilního inženýra z Chebu – viz sekce 5.11 výše. Na většině titulních listů výkresů lanové dráhy na Petřín z roku 1891 je podpis Františka Zelenky.¹⁴⁷ Na detailních výkresech lanové dráhy na Letnou je podpis stavitele Ing. Jana Kruliše a razítko „Jan Kruliš, podnikatelství staveb“.

Všechny projekty, za nimiž stál Fr. Křížík, obsahují na titulním listu jeho podpis, obvykle pod označením „projektant“. Většinou však zadával vyhotovení projektové dokumentace specializované firmě. V případě první Křížíkovy tratě elektrické dráhy z Letné do Stromovky to podle informací v literatuře¹⁴⁸ byla výše zmiňovaná kancelář Reiter&Štěpán. Je zajímavé, že na nalezených plánech k této trati chybí typické razítko kanceláře a všude je pouze podpis samotného Křížíka.¹⁴⁹ Skutečné autorství je doloženo pouze nepřímou z textových dokumentů.¹⁵⁰ Porovnáním s projektem Hlaváčkovy elektrické dráhy Smíchov–Košíře z roku 1893 (kde je kancelář Reiter&Štěpán jako autor jasně vyznačena) lze nalézt některé shodné znaky, ale i odlišnosti (zejména v provedení výkresů). Zároveň je netypické vzhledově odlišné provedení situačních plánů v návrhu a dle skutečného provedení (jakoby od dvou různých autorů). Na výkresech ke strojovně a čekárně je kromě Fr. Křížíka i podpis „Bohumil Šterba(I), architekt a stavitel“.

¹⁴⁶ Podle Pošusta a kol.: Od koňky k metru, s. 12 byl Ing. Reiter **stavitelem** Palackého mostu, ale jeho podpis je na plánové dokumentaci mostu z roku 1875, pod hlavičkou „Úřad hospodářský kr. hl. m. Prahy“. Podle Fischer&Fischer: Pražské mosty, s. 34 byli staviteli mostu bratři Kleinové. Ing. Reiter se tedy spíš podílel na projektu mostu.

¹⁴⁷ Pravděpodobně jde o stavitele Fr. Zelenku zmiňovaného např. ve Fojtík a kol.: Fakta & Legendy, s. 56 v souvislosti s návrhem vinohradské parní tramvaje.

¹⁴⁸ Např. Fojtík a kol.: Fakta & Legendy, s. 37.

¹⁴⁹ Neuvádění autorů zaměření a zakreslení a „zastřešení“ podpisem pouze samotného Fr. Křížíka je typické pro většinu projektových dokumentací týkajících se Křížíkových tratí (výjimku představuje situační plán ke snesení kolejí první elektrické dráhy z Letné do Stromovky z roku 1904, kde je pod razítkem „Fr. Křížík Elektrotechnische-Fabrik“ nečitelný podpis jiné osoby).

¹⁵⁰ Např. dopis Fr. Křížíka městské radě z 7. března 1890, viz Fojtík Pavel: Pražské elektrické dráhy. Praha 2003, s. 4.

Pouze ze situačních plánů není zřejmý ani skutečný autor zaměření tratě Praha–Libeň–Vysočany. Na titulních listech je opět jen podpis Ing. Křížíka. Až z korespondence mezi ním a městskou radou vyplývá, že předběžné technické práce (v rámci kterých se zaměřovalo a vyhotovoval projekt) provedl Ing. Leopold Šmilauer.¹⁵¹ Projekt z roku 1892 je vzhledově podobný spíše původnímu návrhu tratě na Letné, než plánům dle provedení. Zachyceno je pouze bezprostřední okolí kolejí a jen čelní fasády v ulici, ve které trať procházela. To je typické pro všechny situační plány tratí v Karlíně i v dalších letech. Podobně není zřejmé, kdo skutečně zakresloval projekt okružní dráhy Praha–Žižkov–Vinohrady v roce 1895, který má opět trochu jiný vzhled a je zachyceno i širší okolí tratě. Nalezen byl opět pouze podpis Fr. Křížíka. Na výkresech vinohradské vozovny a kůlny na akumulátory u vinohradské vodárny je podepsán Ing. Al. Tichý.

Elektrické podniky si (kromě zmiňovaných úplně prvních návrhů od firmy Reiter&Štěpán) již další projekty připravovaly samy. Do roku 1918 obvykle pod kulatým razítkem „Kancelář Elektrických podniků král. hlavního města Prahy“. Jména podepisujících se osob souhlasí s přehledem vedoucích představitelů Elektrických podniků.¹⁵² Na titulním listu se od první let existence EP objevuje podpis Ing. Františka Pelikána¹⁵³ (bez titulu), doplněný podpisem Ing. Aloise Svobody (také bez titulu). Počínaje rokem 1906 svůj podpis začal připojovat i zástupce správní rady (obvykle její předseda, ale někdy v zastoupení některý její další člen). Například na všech dokumentech ke státní kolaudaci v březnu 1906 (viz sekce 5.4 výše) je podpis Ing. Pelikána a předsedy správní rady R. Jahna.¹⁵⁴ V roce 1906¹⁵⁵ odstoupil Ing. Pelikán, a tak za Kancelář Elektrických podniků nadále podepisuje pouze Ing. Svoboda, ke kterému se obvykle připojuje momentální předseda správní rady. Ing. Svoboda byl přednostou dráhového odboru až do roku 1922, kdy jej na dalších devatenáct let vystřídal Ing. Alois Píbl.¹⁵⁶ Od roku 1941 do 1945 vedl odbor Ing. Arnošt Páv. Naproti tomu předsedové správní rady se až do roku 1923 střídali po třech letech (někdy i častěji). V roce 1923 se však předsedou správní rady stal Ing. Eustach Mölzer, který tuto funkci zastával až do roku 1939.

¹⁵¹ Fojtík a kol.: Historie MHD, s. 43.

¹⁵² Viz Fojtík, Pavel: Přehled předsedů správní rady EP etc. DP-KONT@KT – list pracovníků Do-pravního podniku hl. m. Prahy 9, 2007, s. 17.

¹⁵³ Někdy označován jako „první ředitel EP“ (Pošusta a kol.: Od koňky k metru, s. 19), jinde jako „představitel ústřední správy“ (Fojtík, P.: Přehled předsedů).

¹⁵⁴ Pouze na situaci k rušené trati Palackého nám. – Karlovo nám. se Jahn nepodepsal (na podélný profil ano).

¹⁵⁵ Přesně k 1. červenci, dle Fojtík, P.: Přehled předsedů.

¹⁵⁶ Ten byl zároveň i předsedou Sdružení soukromých pouličních a místních drah v Československé republice.

Na titulním listu výkresu čekárny na náměstí Republiky z roku 1899 je podpis Ing. Karla Nováka, přednosta elektrárenského odboru.¹⁵⁷ Ve velmi málo případech je přímo na výkresu i podpis skutečného autora – Ed. Windisch, Poupě, Sixta. Většinou jde o výkresy budov (vozovny, Centrála). Pouze na situačním plánu tratě Spálená – Náměstí Míru z roku 1897 je podepsán Václav Kunart.

Osobnost Ing. Aloise Svobody je zajímavá nejen dlouholetým působením ve funkci (1898 až 1922).¹⁵⁸ Podle vzhledu i typického umístění jeho podpisu na dokumentech (podpis je bez titulu, pouze příjmení, nepříliš velký a téměř vždy „ukrytý“ úplně v pravém dolním rohu – viz obrázek 14 vlevo) se dá usuzovat na skromného člověka nederoucího se do popředí. V množství nalezených dokumentů působí obvykle jako „druhý“, kdo se „pouze“ připodepisuje – nejprve k Ing. Pelikánovi, později k některému zástupci správní rady. Rozdělení kompetencí mezi Ing. Svobodou a Ing. Pelikánem v letech 1897 až 1906 také není úplně zřejmé. Někdy se podepsal pouze Ing. Pelikán, někdy pouze Ing. Svoboda a někdy oba. Na dokumentech ke státní kolaudaci v březnu 1906 podpis Ing. Svobody není. Od léta 1906 až do roku 1909 se za dráhový odbor podepisuje pouze Ing. Svoboda. Mezi lety 1909 a 1914 se však (zejména v letních měsících) na dokumentech někdy objevuje podpis jeho zástupce Ing. Jaroslava Řeřábka a místo kulatého razítka „Kancelář Elektrických podniků“ pak obyčejné „Říditelství (nebo Ředitelství) městských podniků“. Po roce 1914 se až do roku 1922 opět celoročně podepisuje Ing. Svoboda. V roce 1917 došlo k zajímavé změně v jeho podpisu – už není tak nevýrazný, podepisuje se celým jménem včetně titulu a „nekrčí“ se v pravém dolním rohu – viz obrázek 14 vpravo. Před rokem 1922 se však opět vrátil k původní variantě nevýrazného podpisu.

V meziválečném období bylo častější, že místo přednosta dráhového odboru podepisoval projekt jeho zástupce (náměstek). S podpisem Ing. Páva se tak lze setkat již před rokem 1941 a některé dokumenty podepsal Dr. Ing. Alexandr Voigts. Za německé okupace došlo k rozšíření hlavičky titulních listů projektových dokumentů, a tak se objevují i další jména – Ing. Dr. Alois Ballouš (někdy Balouš), F. Dobiáš, Holý, Němeček, Pánek, Dr. Ing. Karel Sichrovský, Suchánek. Na dokumentech je i podpis správce Ing. arch. Rudolfa Schicketanze.

Po roce 1945 je titulní list dále upraven tak, že jsou uvedena příjmení celé řady osob – těch, kteří změnu navrhli, kteří situační plán zaměřovali, těch kteří

¹⁵⁷ Patrně proto, že v suterénu čekárny byl spínač městského osvětlení.

¹⁵⁸ Jeho podpis se vyskytuje na projektech suverénně nejčastěji ze všech identifikovaných osob (viz tabulka 16). A patrně měl opravdový zájem na rozvoji pražské pouliční dráhy – např. v MŽ-I, kart. 167 byla nalezena jeho vizitka s ručně psanou poznámkou z roku 1921, že na ministerstvu osobně urgoval uspišení povolení k zahájení předběžných prací na prodloužení tratě Podolí–Cementárna.

jej kreslili a konečně těch, kteří návrh schválili (i když ne vždy je vše vyplněno). Projekty schvaloval většinou Ing. Miroslav Šimáně, v několika případech Ing. Dr. Alois Ballouš nebo později Ing. Jan Blažek. Za nejvyšší vedení podepisuje ředitel dráhového odboru Ing. Vojtěch Thoř,¹⁵⁹ který se stal i prvním ústředním ředitelem Dopravního podniku. Po něm se stal správcem Karel Lukavský, s jehož podpisem se lze setkat zejména na projektech trolejbusových tratí. Kromě jmen známých i z předchozího období¹⁶⁰ se objevují další jména (abecedně): Čejchan, Ing. Jaroslav Dobroruka, Dolejší, Ing. Eckert, Antonín Flosman (někdy Flossmann nebo Flossman), Ing. Holý, Kudrle, Moučka, Mráz, Puč, Suchánek, Šebek, Šípal, Vl. Thoř,¹⁶¹ Vimr, Vohnický a Ing. Voldán (většinou bez křestních jmen, některá bylo možné doplnit z protokolů).

V omezeném množství přebíraly Elektrické podniky mapové podklady od jiných subjektů a pouze do nich zakreslily návrh/změnu vedení tramvajových kolejí. Šlo zejména o projekty mostů, u kterých je autorem projektové dokumentace obvykle Stavební úřad hl. m. Prahy. Při stavbě kanalizace na Výtoni v roce 1908 a nutnému zřízení provizorního kolejového přejezdu byla tato změna zakreslena do plánu vyhotoveného Kanalizační kanceláří.¹⁶²

Výše uvedené určitě není vyčerpávající přehled a bylo by možné dohledávat i další jména (zejména z protokolů pochozích komisí a TPZ – včetně zástupců třetích stran). To však přesahuje rozsah a zaměření tohoto textu.

7 Přesnost zaměření a zakreslení map

Cílem následujícího textu není nikterak poukazovat na chyby autorů map, navíc za pomoci nástrojů, o kterých se jim nemohlo ani zdát. Smyslem je naznačit, jakou kvalitu lze u tohoto rozsáhlého souboru map očekávat jak v celku, tak i podle vybraných kritérií. A v prvé řadě bych chtěl vyjádřit obdiv nejen k přesnosti, kterou ve sledovaném období let většina autorů map dosahovala, ale i ke kvalitě zpracování projektových dokumentací, které tak mají i nezanedbatelnou estetickou hodnotu.

¹⁵⁹ Na konci roku 1947, těsně před odchodem z funkce za něj však podpisoval Dr. Ballouš (viz např. trolejbusová trať z Václavského náměstí do Jinonic, NA, MD-I, kart. 602).

¹⁶⁰ Pánové Němeček a Suchánek.

¹⁶¹ Příjmení je shodné s tehdejším ústředním ředitelem Ing. Vojtěchem Thořem, vzhledem k atypickému příjmení šlo pravděpodobně o příbuzného.

¹⁶² Stavba hlavního sběrače č. CXII (druhá část) a vedlejších stok v části Podskalí, NA, GI/R, kart. 325.

7.1 Metodika

Jak již bylo naznačeno výše, tak veškeré situační plány byly georeferencovány. Narozdíl od katastrálních map však jednotlivé situace nejsou zakresleny v předem daném kladu listů a neobsahují ani referenční rám. Proto bylo jedinou možností georeferencovat je podle vyhledaných identických bodů na georeferencované a referenční mapě, což je však metoda veskrze subjektivní.

Kvalita zaměření každé situace je posuzována podle střední polohové chyby (M_p) vypočtené z odchylek mezi označenými identickými body po transformaci podle následujícího vztahu:

$$M_p = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (dX_i^2 + dY_i^2)}{n - 1}}$$

kde

- $dX_i, dY_i \dots$ jsou odchylky v x-ové resp. y-ové souřadnici pro i-tou dvojici identických bodů;
- $n \dots$ je počet dvojic identických bodů nalezených pro danou situaci.

Subjektivnost použité metody je dána tím, že volbou jiné množiny referenčních bodů se změní výsledná poloha georeferencované mapy i vypočtená střední polohová chyba (M_p). Toho bylo i využíváno v případě, že některý bod se ukázal jako dlouhodobě chybně zakreslený a jeho použití pro georeferencování by vedlo k chybné pozici celé mapy. Velké množství zpracovaných situací totiž umožnilo získat poměrně dobrou představu o kvalitě zaměření jednotlivých míst. Při georeferencování byly zkoušeny různé kombinace identických bodů, a tak byly postupně eliminovány body nevhodné, které umístění situace kazily. Dá se říci, že díky postupně vytvářené databázi vhodných bodů se metoda georeferencování objektivizovala tím, že takto vybrané body byly používány pro georeferencování většiny situačních plánů dané lokality.

Že jsou identické body pouze subjektivním výběrem, zohledňuje i použitý výraz $(n - 1)$ ve jmenovateli. Potom můžeme předpokládat, že dvě třetiny všech bodů na georeferencovaném situačním plánu budou mít odchylku od správné pozice menší nebo rovnu hodnotě vypočtené M_p .

Dále je třeba si uvědomit, že výslednou střední polohovou chybu ovlivňuje mnoho faktorů, z nichž většinu nemohli původní tvůrci mapy ovlivnit. Celková chyba je tak složena z následujících dílčích chyb:

- 1) Chyba zaměření v terénu.
- 2) Chyba zakreslení mapy.
- 3) Chyba překreslování originální mapy nebo chyba při rozmnožování mapy tiskem.
- 4) Změna rozměrů papírů, zprohýbání, roztržení (vlivem stárnutí a degradace papíru).
- 5) Zanesení nežádoucích deformací při skenování.
- 6) Chyba v referenční mapě.¹⁶³
- 7) Chyba georeferencování (chyba v určení identických bodů či jejich nepřesné označení).

Je obtížné kvantifikovat podíl jednotlivých dílčích chyb, zejména proto, že chyby se mohou navzájem násobit, ale naopak i kompenzovat. Některé typy chyb se navíc odfiltrují digitální transformací v rámci georeferencování. Jde zejména o (drobnou) změnu měřítka, která může napravit jak chybu v původním zaměření/zakreslení mapy nebo v nechtěném zvětšení/zmenšení při kopírování, tak i změnu fyzické velikosti papíru během stárnutí.

Při následném hodnocení kvality byla dodržována zásada, že střední polohová chyba je počítána na úrovni dílčích skenů, tedy na listech velikosti A4 (u starších map na kolkovém formátu papíru – viz výše). Pouze v případě, že nebylo možné nalézt alespoň tři vhodné identické body, byla georeferencována nejednou větší část situačního plánu. Z analýzy chyb byly vyřazeny díly, které se nepodařilo georeferencovat – viz tabulka 4 výše v tomto textu.

Množství použitých identických bodů na jednom úspěšně georeferencovaném dílu se pohybuje nejčastěji od čtyř do deseti. Při výběru bodů byla dáвана přednost těm, které vedly k lepší hodnotě střední polohové chyby. Zároveň nebyly používány body, u kterých byla jasně patrná špatná poloha, pokud šlo pouze o jediný takový bod na georeferencovaném dílu.

7.2 *Typické chyby*

Zdá se, že při zaměřování v terénu se využívalo primárně měření vzdáleností (měřicím pásmem nebo počítáním otáček kola) a méně měření úhlů

¹⁶³ To není hypotetický případ, protože díky přesným situačním plánům koňky byla odhalena chyba v dnes aktuálně používané digitální mapě Prahy (více viz dále).

a triangulace. Tato domněnka je založena na skutečnosti, že v situačních plánech pouliční dráhy jsou některé vzdálenosti zachyceny velmi přesně – např. šířky fasád domů do ulice¹⁶⁴. Tedy ty, které je možné právě pásmem nebo počítáním otoček kola změřit velmi dobře. Ale naopak se setkáváme s chybami, které by se při zaměřování úhlů patrně nestávaly. Jde o následující typy chyb:

- 1) Chybný úhel bočních ulic.
 - 2) Špatné zakřivení zatačky/oblouku uliční fronty.
 - 3) Podélné posunutí protilehlých front ulice vůči sobě.
 - 4) Větší nepřesnosti zaměření v řídké zástavbě nebo solitérních budov (i významných).
 - 5) Chybná vzdálenost dvou územních celků.
- ad 1) Chybný úhel bočních ulic. Zejména u prvních výkresů koňky byly ulice boční k té, ve které procházely koleje, zakreslovány pouze schématicky a jejich úhel neodpovídá realitě. Postupně bylo do situačních plánů zahrnováno širší okolí tratě (až tři nebo čtyři domy v bočních ulicích, včetně jejich dvorů). Přesto je i pak třeba počítat s tím, že se vzrůstající vzdáleností od tratě je zakreslení méně přesné.
- ad 2) Špatné zakřivení zatačky/oblouku uliční fronty. Směr tratě neodpovídá realitě (např. Jiráskovo náměstí; křižovatka před vstupem na Výstaviště – viz i dále), často spojeno se špatnou vzdáleností druhé strany zatačky (např. chybně zakreslený dolní vstup na Olšanské hřbitovy na Olšanském náměstí). Celý situační plán je pak „zkroucený“ – neodpovídají v něm úhly ani delší vzdálenosti (např. Krupkovo náměstí v Bubenči).
- ad 3) Podélně posunutá protilehlá strana ulice. Toto je velmi zajímavá chyba, která nejvíce poukazuje na způsob zaměřování prioritně přes vzdálenosti. Objevuje se u přímých úseků ulic, kde šířka ulice je přesně zaměřená a i šířky fasád budov jsou správné. Obě strany ulice jsou však vůči sobě posunutá – vchody do domů, které mají být proti sobě, jsou o několik metrů mimo. Příkladem je západní strana ulice Újezd mezi křižovatkou s Vítěznou a náměstím Kinských, která je oproti východní straně posunutá o cca 3 metry směrem na jih.
- ad 4) Větší nepřesnosti zaměření v řídké zástavbě nebo solitérních budov. Kvalita situačních plánů je obecně nižší v místech řídké zástavby (například

¹⁶⁴ Toho bylo využíváno při hledání identických bodů pro georeferencování – na nároží se hůře určují identické body, protože nárožní budovy bývají okrašlovány rizality a jinými výstupky, které však na mapách nebývají zakresleny úplně přesně. Proto je výhodou možnost spoolehnout se právě na hraniční čáry sousedních budov.

svah pod Letnou, Velké Benátky, Stromovka, okolí Ortenova náměstí před výstavbou nebo Wilsonova před Hlavním nádražím). Ještě větší problémy jsou pak se zaměřením i významných solitérních budov (kostely, nádražní budovy, Národní muzeum). U Národního muzea je například v období let 1895 až 1906 na plánech tratě Praha–Žižkov–Vinohrady patrné otočení celé budovy o několik stupňů oproti skutečnosti. U kostelů je zkreslený (obvykle zmenšený) půdorys – více viz dále.

- ad 5) Chybná vzdálenost dvou územních celků. Poslední typickou chybou je pak chybná vzdálenost dvou územních celků. Zdá se, jako by dva týmy měřily každý svůj úsek tratě a v místě, kde se setkaly, špatně navázaly svá měření na sebe. Příkladem je správně zaměřená horní část Václavského náměstí (jeden tým) a správně zaměřená budova Národního muzea a křižovatka Wilsonovy a Vinohradské (druhý tým). Když byly potom obě části zakresleny na jednom listě situačního plánu, je budova Národního muzea a vše za ní ve špatné vzdálenosti od rohových budov na Václavském náměstí a od pomníku svatého Václava – viz obrázek 15.

Na obrázku 15 vlevo vidíme, že přesně sedí jak budova Národního muzea, tak i čp. 555 na rohu Vinohradské a dnešní Wilsonovy (Horova kavárna Elektra). Přibližně na spojnici Mezibranské a Washingtonovy došlo k chybnému změření vzdáleností, protože budovy na západní straně obou ulic (včetně zvýšeného chodníku v Mezibranské) a i pomník sv. Václava jsou o cca **čtyři** metry posunuté (zvýrazněno červeně). Na obrázku 15 vpravo je při georeferencování přesně zachycena levá strana stejného situačního plánu, takže je naopak posunutá budova Muzea i čp. 555 (opět zvýrazněno červeně). V takovém případě nezbyvá, než list „rozpůlit“ a obě jeho části georeferencovat zvlášť – viz obrázek 16. Bohužel zrovna v tomto případě je chyba v místech složité kolejové křižovatky.

Tab. 10 – Střední polohová chyba (M_p) podle deklarovaného měřítka mapy

Měřítko	Rok		Geo-ref. Dílů	Přepoč. na A4	Střední polohová chyba M_p			
	Od	Do			Avg	Min	Max	StDev
1:360 a větší	1890	1948	71	201,56	0,24	0,01	0,76	0,16
1:500	1886	1948	14	30,97	1,00	0,16	2,44	0,72
1:720	1875	1951	4292	4029,12	0,43	0,01	4,16	0,28
1:1000	1893	1950	20	33,65	1,10	0,43	4,51	0,86

Měřítko	Rok		Geo-ref. Dílů	Přepoč. na A4	Střední polohová chyba M_p			
	Od	Do			Avg	Min	Max	StDev
1:1440	1947	1947	1	0,35	0,29	0,29	0,29	–
1:2880	1892	1898	9	10,85	3,00	1,41	11,02	2,87
1:4000	1886	1886	3	2,35	1,60	0,76	2,80	0,87
1:5000	1930	1939	6	4,71	7,42	1,76	29,63	9,95

7.3 Přesnost podle měřítka mapy

Na velikost průměrné chyby má největší vliv měřítko mapy. V tabulce 10 vidíme střední polohovou chybu (v metrech) podle měřítek. Platí, že čím menší měřítko, tím je třeba počítat s větší M_p . Drobné odchylky od trendu jsou v tabulce 10 způsobené nižším počtem georeferencovaných dílů v některém měřítku. Vzhledem k převaze měřítka 1:720 a také kvůli porovnatelnosti M_p jsou pro další analýzu používány pouze georeferencované díly situačních plánů v tomto měřítku.

Dobrou možností k posouzení kvality mapy je i porovnání deklarovaného měřítka (např. 1:720) s měřítkem skutečným – tedy, jak moc musela být digitalizovaná mapa softwarově zvětšena či zmenšena, aby vzdálenosti na ní zakreslené odpovídaly realitě. Protože je známo rozlišení v DPI (dots-per-inch, bodů na palec), kterým byla mapa naskenována, je možné z velikosti obrázku v pixelech zpětně vypočítat i fyzické rozměry originální mapy na papíru. Po úspěšném georeferencování jsou zároveň zjistitelné i rozměry reálného území, které mapa pokrývá. Z těchto údajů je potom možné vypočítat skutečné měřítko mapy a to dokonce nezávisle na výšce i na šířce.

Skutečné měřítko mapy se ve většině případů od deklarovaného liší, a to v řádu procent. V první řadě mohlo dojít k chybě při samotném zakreslování nebo při ručním kopírování (pomocí „pantografu“). Dále mohlo v průběhu desítek let dojít ke změně rozměru papíru, na kterém byla mapa zakreslena nebo vtištěna. A poslední možností je zkreslení zanesené při skenování. Bylo však ověřeno, že při zvoleném postupu a použité technice je toto zkreslení menší než 1 ‰ a můžeme je ignorovat.¹⁶⁵

Na obrázku 17 je v grafu zobrazen vztah skutečného měřítka a roku vyhotovení situačních plánů v měřítku 1:720. Vidíme, že větší část výkresů koňky (70. a 80. léta 19. století) je reálně spíše ve větším měřítku než 1:720 (jsou fyzicky

¹⁶⁵ Viz Šimůnek, M.: On Building and Processing, s. 6.

větší, než by měly být). Naopak výkresy elektrických tratí po roce 1900 jsou spíše v menším měřítku (jsou fyzicky menší než by měly být), ale postupně se v čase skutečné měřítko vylepšuje a blíží se shora k deklarovanému 1:720.

7.4 Vývoj přesnosti zaměření v čase

Jak podle zobrazeného trendu (viz obrázek 18), tak i subjektivně se zdá, že po horší kvalitě úplně prvních situačních plánů koňky se přesnost zakreslení v čase postupně zlepšovala. To se týká jak většího množství plánů z let 1882–85, tak zejména těch několika málo situačních plánů koňky z 90. let 19. století, které jsou z pohledu přesnosti velmi pěkné. Srovnatelné jsou s nimi situační výkresy ve stejné době projektovaných soukromých tratí a prvních tratí Elektrických podniků od kanceláře Reiter&Štěpán. Je však několik lokalit, které byly zakresleny velmi špatně (např. Bulhar – viz dále).

V následujícím období docházelo paradoxně v průměru k mírnému zhoršování kvality, které trvalo až do roku 1920. Po roce 1920 se kvalita zakreslení zlepšuje, a to jak v průměru, tak i menším počtem vysloveně špatných zaměření. Současně byly opraveny chyby v dřívějším zaměření některých lokalit – viz dále. Po druhé světové válce je pozorovatelné velmi mírné zhoršení jak v průměrné chybě zaměření, tak i po estetické stránce (mj. dané i horší kvalitou papíru nebo chybami v soutisku barev).

Na základě zkušeností byly hodnoty M_p rozděleny tak, že chyba do 0,20 metru je považována za v praxi nejvyšší dosažitelnou přesnost u ručně kreslených map v měřítku 1:720 a odpovídá jí sytě zelená barva. Interval od 0,20 do 0,40 je považován za standardní kvalitu. Chyba kolem 0,50 metru je slabší průměr znázorněný odstínem žluté. Nad 0,65 metru jde o horší kvalitu (oranžová) a nad 0,80 metru o velmi špatnou, které odpovídá červená.

7.5 Přesnost podle lokalit

Asi nejzajímavější analýzou je přesnost zaměření podle míst, kterými pouliční dráha procházela nebo měla procházet. Na obrázku 19 vidíme barevně vyznačenou průměrnou střední polohovou chybu pro všechna místa, pro která je alespoň jeden situační plán. Velikost chyby je znázorněna na barevné škále zelená–žlutá–červená s tím, že do zelena jsou nízké chyby a do červená pak vysoké.

Jako nejnápadnější je na obrázku problematická oblast souostroví Velké Benátky mezi Těšnovem a Vltavskou, konečná ve Stromovce, severní předpolí Čechova mostu a přilehlé úseky nábřeží, okolí Lyčkova náměstí a vozovny Karlín, úseky Bulhar – Národní muzeum (včetně směru na Hrabovku a do Seifertovy), Ruská – Moskevská – Vršovické náměstí, trať pod Vyšehradem a náměstí Kinských.

Barva daného místa je ovlivněna všemi zpracovanými situačními plány, a tak nemusí dobře zachytit fakt, že původně špatné zaměření bylo postupem času opraveno. Proto byly vytvořeny čtyři samostatné mapy postupně pro období let 1875 až 1894, 1895 až 1907, 1908 až 1920 a 1921 až 1955 – viz obrázek 20.

V období před rokem 1895 je kvalita nejhorší a existuje také nejvíce míst, kde se nepodařilo georeferencovat žádný plán (např. Stromovka, Invalidovna – viz sekce 4.4.4 výše). Hodně špatné jsou situační plány k úsekům Újezd – Smíchovské nádraží, Strossmayerovo náměstí – Výstaviště, Bulhar – Národní muzeum a Bulhar–Bezovka.

Po roce 1895 a s nástupem elektrických drah se podařilo zaměření některých míst vylepšit (přesto však došlo k jistému zhoršení, například v úseku Náplavní – Palackého nábreží). Ve Stromovce a před Invalidovnou se již začíná dařit nalézt dostatečný počet bodů pro georeferencování, ale kvalita stále pokulhává. Zároveň se objevují nová problematická místa tak, jak byla rozšiřována kolejová síť. Zejména jde o Velké Benátky před velkou regulací terénu a přeložením koryta Vltavy (úsek Těšnov–Štvanice–Vltavská). Velmi špatné je zaměření nového úseku Bulhar – Národní muzeum v projektu okružní dráhy Praha–Žižkov–Vinohrady. Problematické je nábreží pod Letnou v úseku od Občanské plovárny k dolní stanici lanové dráhy u Štefánikova mostu, Chotkova serpentina, okolí Lyčkova náměstí a Vršovické náměstí s Moskevskou ulicí. Dále pak Centrála v Holešovicích, budoucí Ortenovo náměstí a okolí Krupkova náměstí v Bubenči. Konečně se nepodařilo vůbec georeferencovat některé díly v třídě Milady Horákové (před stadionem Sparty) a chyby jsou až ke Špejcharu.

V období od 1908 do 1920 dochází k dalšímu mírnému zhoršení průměrné kvality zaměření pozorovanému už na grafu na obrázku 18. Některá místa se zlepšila a podařilo se tak snížit rozptyl v kvalitě, ale průměrná střední polohová chyba se zvětšila. Mezi nejhorší místa patří i nadále nábreží pod Letnou (zejména severní předpolí Čechova mostu) a úseky nové tratě Národní divadlo – Podolí (zejména u vyšehradské skály). Horší kvalitu má i zaměření nového úseku Husitská–Ohrada–Vápenka.

K zásadnímu zlepšení došlo po vzniku republiky (nejvíce pak po roce 1930), zejména u nově stavěných (a tedy nově zaměřovaných úseků) dále od centra. Přeměřeny byly některé lokality v centru města (k výraznému zlepšení došlo např. na křižovatkách před Národním muzeem a Prašnou branou, u Bulhara nebo v Chotkově serpentině). Zmenšily se také rozdíly v kvalitě mezi jednotlivými georeferencovanými díly.

7.5.1 *Velmi pěkně zakreslená místa*

I přes výše zmíněné problémy v mapování některých míst je třeba zdůraznit, že na situačních plánech se vyskytuje celá řada lokalit, které jsou zachyceny velmi přesně. Kromě přímých úseků ulic a dalších míst, kde byla zřejmá geometrická osnova uliční sítě, jsou pěkně zachycena i složitější místa. Jde například o blok domů na konci Nábřeží Kapitána Jaroše a na počátku třídy Dukelských Hrdinů – viz obrázek 21 vlevo nahoře. Tato lokalita je přesně zachycena již na situačním plánu koňky z roku 1882, přestože ulice tvoří mírnou zatačku a na pravé straně nebyly žádné záchytné body. Zároveň je vysoká kvalita zaměření pro toto místo udržena kontinuálně na všech zpracovaných plánech.

Stejně tak je pěkně zakreslena Prokopova ulice v okolí Prokopova náměstí a to včetně křižovatky s Husitskou, kde je opět správně zachycen úhel mezi oběma ulicemi – viz obrázek 21 vpravo nahoře (zde situační plán ze státní kolaudace v roce 1906). I přes svůj územní rozsah je dále velmi pěkně vyhotoven situační plán Rustonky a jejího okolí z roku 1912 (a plány na něj navazující) – viz obrázek 21 vlevo dole. Ukázky složitějších a přesto přesně zakreslených míst uzavírá situační plán křižovatky U Bulhara (vpravo dole), která je konečně v roce 1937 zachycena správně (a to jak šířka ulice U Bulhara, tak i pokračování na Hrabovku a do Seifertovy).

Výčet dobře zakreslených míst by mohl pokračovat ulicí Komunardů (mezi Jateční a U Průhonu – a to i v dobách, kdy šlo o poustou pláň), dále okolím Sautošky, Balabenky a téměř všemi situačními plány po roce 1930.

Díky dobře zakreslenému mostu Palackého (už na prvních výkresech koňky) se dokonce podařilo odhalit chybu na katastrální mapě z roku 1946, ze které je odvozena i aktuálně používaná digitální mapy Prahy – viz obrázek 22. Vzdálenost mezi smíchovskou opérou a prvním pilířem je na výkresech pouliční dráhy správných 27,2 metru, zatímco na katastrální i digitální mapě je pilíř posunutý směrem na západ o více než dva metry.¹⁶⁶

7.5.2 *Významné chyby*

Jak je vidět z obrázků 19 a 20, tak některá místa působila při zaměřování problémy. Z pochopitelných důvodů byly po určitou dobu používány výsledky

¹⁶⁶ Chyba byla způsobena patrně tím, že katastrální mapa z roku 1946 v měřítku 1:1000 a vkladu listů podle S-JTSK rozděluje Palackého most tak, že smíchovská opéra a první levobřežní pilíř jsou na listu 347, kdežto zbytek mostu na listu 348. Že jde o chybu katastrální mapy bylo ověřeno na ortofotomapách z let 1938, 1953 (a na nejaktuálnější na veřejných webových mapových serverech), na stavebních výkresech mostu a v neposlední řadě i fyzickým měřením na místě. Kontrola podle ortofotomapy z roku 1938 také vylučuje, že by byl pilíř poškozen za bombardování v únoru 1945 a následně z nějakého důvodu změněna šířka oblouků.

jednou provedených měření v terénu (resp. obkreslovány původně zakreslené situace). To však vedlo k tomu, že jednou zanesená chyba se někdy i velmi dlouhou přenášela z jedné mapy do druhé. V některých případech došlo dokonce k zanesení chyby do míst, která před tím byla zaměřena správně. To se stávalo hlavně u projektů elektrických drah v místech, která byla již dříve zachycena na tratích koňky (např. křižovatka u Bulhara, Olšanské náměstí nebo pozice pilířů řetězového Štefáníkova mostu pod Letnou).

Křižovatka před Národním muzeem byla již ukázána výše, a tak na obrázku 23 vidíme vlevo křižovatku Bulhar. Na situaci z roku 1895 je zejména špatně šířka ulice U Bulhara mezi dodnes stojícími domy a bývalou budovou Ředitelství státní drah (zničenou v květnu 1945). Ředitelství je zakresleno relativně dobře, ale koleje po levé straně ve skutečnosti už procházejí domy. Špatná je také pozice domů na začátku Husovy třídy a i její pokračování na Hrabovku. Na výřezu pak není vidět, že špatně je i dnešní Wilsonova před Hlavním nádražím, včetně chybně zakreslené pozice poštovní budovy na nádraží. Stejně tak již mimo výřez jsou ve špatné vzdálenosti domy v Seifertově (čp. 32 „Dům Tvrz“ a dále).

Na obrázku 23 vpravo je Chotkova serpentina, jak byla zachycena v roce 1914. Její dolní část je opět relativně dobře, horní je však výrazně posunutá směrem na sever a špatně je také vyústění na křižovatku s Badeniho (již mimo výřez). Drobné chyby jsou i v uličce Pod Bruskou.

Na obrázku 24 vidíme budoucí Jiráskovo náměstí (výjimečně neorientováno k severu) na situačním plánu k přeložení tratě z Náplavní ulice na nábřeží v roce 1907 (GI/R, kart. 319). Situační plán se vyznačuje poměrně špatně změřenými vzdálenostmi a hlavně chybně zaměřeným zakřivením nábřeží. Odmysleme si tehdy neexistující Jiráskův most a na variantě vlevo vidíme, že správně zachycena je pouze Myslíkova ulice a severní fronta Náplavní úplně v levém horním rohu. Vše ostatní je posunutá a hlavně je chybný úhel Palackého nábřeží včetně činžovních domů v pravém dolním rohu. Na variantě vpravo byl učiněn pokus o správné georeferencování Palackého nábřeží. Zde je naopak zákonitě špatně celá levá strana.

V následující tabulce 11 jsou shrnuty identifikované chyby ve zpracovaných situačních plánech, včetně časového vymezení.

Tab. 11 – Odhalené chyby v zaměření lokalit nebo budov

Od ¹⁶⁷	Do ¹⁶⁸	Lokalita	Popis
1875	1929+ 1939-	Nové Město/ nám. Republiky až k Prašné bráně	chybně severní fasáda staré celnice (kláštera u Hybernů); pootočená Prašná brána (někdy však dobře – např. 1906 kolaudace, ale pak opět pootočená); v letech 1907 až 1914+ špatně i vstup do kostela sv. Josefa
1875	1910+	Karlín/Ke Štvanici	špatně křižovatka se Sokolovskou, zejména blok domů na místě dnešní stanice metra
1875	1910+ 1937-	Smíchov/Anděl	posunutě domy v ulicích Nádražní, Na Bělidle a Jindřicha Plachty; v průběhu let střídavě lepší a horší
1875	1896-	Smíchov/ náměstí Kinských	velmi špatně před zbouráním hradeb a parcelací (špatný úhel od Újezdské brány do Nádražní; špatné vzdálenosti); v souvislosti s elektrifikací (1896) už lepší; od 1899 dobré
1882	1914+ 1946-	Holešovice/U Výstaviště	chybná vzdálenost mezi vstupem na Výstaviště a železničním mostem i domy ve Strojnické; špatný úhel tramvajových kolejí do Stromovky
1882	1923+	Smíchov/Lidická	velmi špatně dva domovní bloky mezi ulicemi Lidická, Staropramenná, Na Bělidle a Palackého mostem
1892!	1914+	Karlín/Invalidovna	zakřivení Sokolovské a úhel k Invalidovně – dobře na návrhu koňky z roku 1875, ale špatně na prvním návrhu PLV, a pak převzaly i Elektrické podniky
1895!	1906+ 1937-	Nové Město/ Bulhar	chybně šířka ulice U Bulhara; chybně úhel Husitské; chybně Wilsonova k Hlavnímu nádraží; chybně pozice poštovní budovy na nádraží; v roce 1903 částečné zlepšení; 1906 na plánech státní kolaudace další zlepšení, ale stále nesedí pošta, ani budovy na Masarykově nádraží; úplně správně až v roce 1937; na situačních plánech koňky bylo dobře (v místech, kudy procházela)

¹⁶⁷ Rok první nalezené situace s chybou. Je-li za rokem vykřičník (!), existují dřívější situace, kde bylo dobře.

¹⁶⁸ Rok poslední známé situace, kde ještě špatně (X+). Rok první známé situace, kdy už správně (X).

Od ¹⁶⁷	Do ¹⁶⁸	Lokalita	Popis
1895 1940	1926+ 1927- 1942+	Nové Město/ Václav- ské náměstí, zejména kři- žovatka před Národním muzeem	špatně šířky domů a podélně posunutá severní a jižní strana; největší chybou je špatná vzdálenost Národního muzea a rohových domů na Václavském náměstí; na plánech v letech 1895 až 1906 vycházejících z Křížíkova zaměření pro trať PŽV navíc budova Národního muzea výrazně pootočená; o něco lepší na plánech k elektrifikaci; nejhorší od 1905 s tratí do Strašnic; téměř opraveno patrně v souvislosti s přeložením kolejí v letech 1927–28; od roku 1940 opět posunutá Národní muzeum; přitom celé Václavské náměstí i Národní muzeum správně na nerealizovaném návrhu Melantrichova – Národní muzeum z roku 1896
1896	1906+	Holešovice/Centra- lá	problémy s celým areálem – mj. posunutá budova strojovny (elektrárny); špatně pozice komínů; v roce 1906 se zlepšilo, ale zase špatně budova vozovny
1896	1907+ 1913-	Malá Strana/ Klárrov	vše od Lužické ulice na západ + Ústav slepců ve špatné vzdálenosti k domům v ulici U Železné Lávký (včetně bývalého vojenského skladu) a Strakově akademii; kolem roku 1908 se o něco zlepšilo
1896	1906+ 1948-	Malá Strana/ Újezd	západní strana ulice Újezd (jižně od Vítězné) je posunuta jižněji oproti domům na východní straně; špatně ulice Rošických; na plánu trolejbusové tratě z roku 1948 se zdá být již dobře, ale mapa nezahrnuje ulici Újezd
1897	1931+	Vršovice/Vršo- vické nám., Moskevská, Ruská	nesedí kostel ani Rangherka (čp. 120); zkroucené budovy v Moskevské směrem k Ruské; posunutá domy v Ruské
1898!	1913+	Vltava/Štefáni- kův most	obě věže o více než metr blíže ke svému břehu, než správných 50 m; na výkresech koňky pilíře správně (tam však zase posunutá domy v Revoluční)
1899	1938-	Vltava/Velké Benátky	celkově nepřesné zakreslení celého území, zejména před stavbou Hlávkova mostu; mj. posunutý dům čp. 858
1899	1927+ 1939-	Smíchov/ Nádražní (před Smíchovským nádražím)	špatně změřené šířky stavebních míst domů v Nádražní ulici (zejména mezi ulicemi U Královské Louky, Rozkošného a Moulíkova); někde problém se zakřivením Nádražní ulice
1899	1908+	Žižkov/Husitská	špatně hloubka domů do vnitrobloku (jižní strana ulice mezi Jeronýmovou a Prokopovou)

Od ¹⁶⁷	Do ¹⁶⁸	Lokalita	Popis
1900	1913-	Bubeneč/Letenské nám.	chybně čp. 141, 176, 178 a nároží Čechovy třídy a Korunovační; drobné chyby i později (vodárna, „Molochov“, „Kachlíkárna“)
1900!	1906+ 1907-	Vinohrady/ Orionka	chybně úhel ulic Jičínská a Korunní; špatně vzdálenost mezi vozovnou a pivovarem; na původním návrhu (1895) přítom oboje správně; úhel opět správně od 1907
1901!	1908+ 1914- 1931-	Žižkov/Olšanské náměstí	posunutý vstup na hřbitov, kaple sv. Rocha i celá východní strana Jičínské; špatný úhel Jičínské na Floru; před rokem 1914 se zlepšil úhel Jičínské, ale vzdálenost východ-západ stále špatně; úplně správně až 1931; přítom na výkresech koňky i na dřívějších plánech PŽV dobře
1904	1907-	Karlín/Lyčkovo nám.	chybné velikosti a pozice domovních bloků v okolí
1905	1910-	Karlín/Hybešova	domy zasahují až do Kaizlových sadů
1906	1914+ 1924-	Nové Město/ Jiráskovo náměstí	špatný úhel nábřeží i vzdálenosti; chyba patrně při zaměřování nového stavu po postavení Masarykova nábřeží; oprava patrně se stavbou trati na Karlovo náměstí
1907!	1923+ 1939-	Bubeneč/ Špejchar	posunuté vilky čp. 229, 185, 179 a 260; v roce 1900 (ještě před postavením vilek) se zdá zaměření správně
1907	1914+ 1933-	Hradčany/ Chotkova	horní část serpentiny posunutá příliš na sever
1908	1912+	Hradčany/ U Kasáren	části na sever a na jih od uličky „Na Novém Světě“ jsou od sebe ve špatné vzdálenosti
1908!	1916+ 1930-	Vyšehrad/Svobodova ' Nové Město/NaSlupi	špatně pozice i velikost budovy vyšehradského nádraží; posunuté domy na křivatce Svobodova ' Na Slupi; posunutý roh Svobodovy a Vinařického; v roce 1930 zlepšení, ale naopak posunutá budova ZŠ Botičská; na prvním plánu z roku 1897 přítom docela dobře
1908	1914+ 1951-	Žižkov/ Koněvova	Posunutá fronta domů mezi ulicemi Ostromečská a Černínova
1909	1949+	Vyšehrad/ nábřeží	svisle posunutá nábřežní zeď oproti domům na východní straně ulice; posunuté barokní hrady; úplně špatně oblouk nábřeží na jih od tunelu směrem do Podolí; u trolejbusů o něco lepší zakřivení nábřeží, stále však špatně hrady

Od ¹⁶⁷	Do ¹⁶⁸	Lokalita	Popis
1912	1914+	Nové Město/ Karlov	posunutá severní budova dnešní Dětské nemocnice a celý roh ulic Ke Karlovu ' Wenzigova
1912	1939+	Vršovice/ Čechovo nám.	špatně křížovatka Moskevská ' Slovinská, zejména rohový čp. 262
1925	1943-	Staré Město/ náměstí Curie- ových	špatný úhel mezi Pařížskou a 17. listopadu; větší chyby v zaměření dnes neexistujících domovních bloků
1925!	1939+	Staré Město/ náměstí Jana Palacha	mj. špatná vzdálenost mezi VŠUP a Rudolfínem; špatně stavební místo FFUK (před i po stavbě budovy); špatná šířka ulice 17. listopadu; přitom na prvních plánech z roku 1911–13 relativně dobře
1926!	?	Hradčany/Poho- řelec	posunuté domky na jižní straně (u Strahovského kláštera); mezi lety 1908 až 1914 zaměřeno dobře
1948!	1949+	Vinohrady/Ang- lická ' Škrétova ' Bělehradská	SZ strana výrazně posunutá vůči JV straně; zdá se, že jde o chybně napojená měření dvou týmů

7.5.3 Nepřesnosti v zakreslení významných budov

Zajímavou skutečností je poměrně častá chyba v zakreslení půdorysů významných budov. Zatímco u budov nádraží by se dalo spekulovat o záměru z důvodu utajení, tak například u kostelů (sv. Ludmily, sv. Prokopa) tento důvod zcela jistě nebyl. V některých případech je chybný půdorys důsledkem zakreslení předběžného návrhu stavby (ještě před jejím postavením) a opomenutím opravit půdorys podle skutečného stavu (např. Fantova budova Hlavního nádraží nebo Obecní dům).

Problém byl zejména v zakreslení solitérních budov. Nezdá se, že by významné stavby byly záměrně zakreslovány pouze schématicky. Často je půdorys zakreslen poměrně přesně, ale významně (o několik metrů) posunutý oproti realitě, přestože okolní „obyčejné“ budovy jsou zakresleny správně (viz obrázek 25). Svou roli hrál patrně opět odlišný způsob zaměřování oproti katastrálním mapám a technický účel zakreslovaných map – budova (nebo její část) byla přesně zaměřena pouze, když v jejím bezprostředním okolí vedly koleje nebo byla použita pro uchycení různých nesoucích vrchní vedení. Postupně se dařilo zakreslení budov zlepšovat – např. půdorys kostela sv. Antonína na situaci z roku 1938 ke spojovací trati Strossmayerovo náměstí – Vltavská (MŽ-I, kart. 2909) je zakreslen velmi dobře.

7.6 Přesnost podle vybraných úseků tratí

Pro účely tohoto textu byly tratě a jejich části rozděleny do úseků přibližně vycházejících z tratí koňky a dělení používaného samotnými Elektrickými podniky bezprostředně po jejich vzniku. V dalších letech docházelo k četným změnám v souvislosti s prodlužováním kolejové sítě a s jejím zahušťováním v centru. Vznikaly tak atypické tratě,¹⁶⁹ které však byly pro účely tohoto textu ignorovány a pokud možno byla dodržena časová kontinuita příslušnosti tratě nebo její části ke stejnému úseku. Pod jeden traťový úsek může být zahrnuto více směrových variant tratě, jak se postupem času vyvíjely.¹⁷⁰ Porovnání vybraných úseků je v tabulce 12.

Nejmenší průměrné chyby dosahují spíše novější úseky (včetně trolejbusových tratí), které nejsou zatěžovány o trochu horší kvalitou zaměření před rokem 1920. Přesto bylo dobré kvality dosaženo i na úsecích s delší historií, jako je Anděl–Košíře a Zámeček–Stromovka (i když tam jsou větší výkyvy v kvalitě jednotlivých dílů). Následuje většina úseků s průměrnou chybou mezi 0,4 až 0,5 metru. I mezi nimi jsou však velké rozdíly, co se jednotlivých dílů týče. Například v úseku Klárov–Jatka–Centrála–Výstaviště, který prochází jak obtížně zaměřovaným terénem pod Letnou, tak i místy, která se dařilo zaměřovat dobře (začátek třídy Dukelských Hrdinů, Vltavská a ulice Komunardů).

Tab. 12 – M_p situací 1:720 podle vybraných tratí nebo jejich částí

Typ situace	Rok		Georef. Dílů	Přepoč. na A4	Střední polohová chyba M_p			
	Od	Do			Avg	Min	Max	StDev
Anděl – Košíře	1893	1939	39	31,31	0,32	0,13	0,57	0,10
Anglická – Karlov	1912	1939	23	23,40	0,49	0,25	1,02	0,18
Hradčany – Dejvice	1925	1943	64	75,53	0,28	0,02	0,67	0,15
Veletřní – Bubeneč	1900	1913	25	23,89	0,56	0,19	1,08	0,20
Národní – Podolí	1909	1927	58	54,74	0,61	0,12	1,96	0,34

¹⁶⁹ Např. trať Bulhar – Muzeum – Můstek – Národní divadlo – Újezd – Anděl nebo Prašná brána – Bulhar – Muzeum – Náměstí Míru – Čechovo náměstí.

¹⁷⁰ Např. úsek tratě Karlovo náměstí – Nusle zahrnuje jak původní okliku Vyšehradskou ulicí, tak i pozdější přímé vedení ulicí Na Slupi.

Typ situace	Rok		Georef. Dílů	Přepoč. na A4	Střední polochová chyba M_p			
	Od	Do			Avg	Min	Max	StDev
Národní- nám. Curieov.	1882	1939	58	47,97	0,50	0,14	1,16	0,23
n. Republ. – Stromovka	1882	1947	230	228,40	0,43	0,01	2,28	0,26
Jung. nám. – Průběžná	1948	1950	99	86,87	0,32	0,05	0,90	0,14
Karlín – Újezd	1875	1945	257	209,79	0,43	0,04	1,37	0,20
Klášrov – Holešovice	1896	1939	261	254,88	0,46	0,06	4,16	0,38
Klášrov – Pohořelec	1907	1939	157	159,71	0,45	0,04	1,93	0,27
Klášrov – Těšnov	1911	1914	29	32,76	0,53	0,21	1,05	0,22
Spálená – nám. Míru	1896	1949	74	69,27	0,43	0,05	1,81	0,25
Malá Strana – Žižkov	1882	1951	307	267,20	0,46	0,01	3,12	0,29
Můstek – Vinohrady	1882	1941	191	174,32	0,48	0,08	1,52	0,25
Muzeum – Strašnice	1898	1950	95	95,39	0,40	0,10	1,34	0,23
Karlovo nám. – Nusle	1897	1943	151	137,21	0,46	0,08	1,80	0,24
nám. Míru – Vršovice	1897	1950	85	76,08	0,57	0,15	1,68	0,28
Nusle – Michle	1913	1939	25	24,23	0,58	0,14	1,27	0,25
Nusle – Vršovice	1897	1951	25	24,88	0,43	0,11	1,13	0,24
Václav.nám. – Jinonice	1937	1948	120	115,63	0,31	0,07	0,93	0,13
Palmovka – Libušák	1894	1923	42	37,58	0,37	0,16	0,81	0,13

Typ situace	Rok		Georef. Dílů	Přepoč. na A4	Střední polohová chyba M_p			
	Od	Do			Avg	Min	Max	StDev
Praha – Libeň – Vysočany	1892	1929	179	155,10	0,40	0,02	2,23	0,26
Praha – Žižkov – Vinohrady	1895	1942	362	355,21	0,44	0,03	2,06	0,31
Nusle – Pankrác	1924	1947	36	36,87	0,37	0,12	0,70	0,14
Šumavská – Vysočany	1950	1951	39	43,03	0,31	0,15	0,52	0,09
Smíchov – Radlice	1912	1938	51	41,13	0,34	0,02	0,61	0,13
Smíchov – Strahov	1948	1948	66	68,05	0,32	0,11	1,27	0,16
Štěpánská – Pankrác	1948	1949	60	56,45	0,33	0,11	0,73	0,12
Těšnov – Anděl	1882	1949	269	230,20	0,42	0,09	2,06	0,23
Těšnov – Veletržní	1900	1938	64	65,09	0,46	0,10	1,79	0,30
Újezd – Klárov	1882	1941	124	102,25	0,39	0,07	1,02	0,16
Újezd – Smíchov	1875	1950	187	163,11	0,59	0,03	3,25	0,49
Vltavská – Střešovice	1900	1951	154	158,54	0,45	0,04	2,05	0,31
Zámeček – Stromovka	1891	1904	36	25,95	0,32	0,03	1,16	0,21

Na obrázku 26 je průměrná střední polohová chyba znázorněna graficky, včetně směrodatné odchylky. Sloupce s jednotkami na pravé ose reprezentují rozsah nalezených situačních plánů pro daný úsek (přepočteno na listy formátu A4).

Zajímavé je porovnání průměrné chyby a směrodatné odchylky tratí Praha–Libeň–Vysočany a Praha–Žižkov–Vinohrady. Zdá se, že Karlín a Libeň se zaměřovaly o něco snadněji a s menšími výkyvy v kvalitě než Žižkov. Částečnou příčinou však je, že na Žižkově a Vinohradech bylo zakreslováno širší okolí tratě. Mezi úseky s největší průměrnou chybou patří trať Nusle–Michle a zejména Národní divadlo – Podolí, jejíž kvalita je ovlivněna zaměřením v tehdy nezastavěném Podskalí a hlavně oblastí kolem vyšehradské skály. Úsek

Újezd – Smíchovské nádraží – Lihovar kazí velmi špatná kvalita zaměření pro první trať koňky (viz také vysoký rozptyl).

Tab. 13 – M_p situací 1:720 podle dopravního prostředku

Dopravní prostředek	Rok		Georef. Dílů	Přepoč. na A4	Střední polohová chyba M_p			
	Od	Do			Avg	Min	Max	StDev
Koňka	1875	1901	403	304,19	0,56	0,01	3,25	0,42
Tramvaj	1891	1951	3461	3316,86	0,43	0,01	4,16	0,26
Lanovka	1890	1932	15	11,57	0,38	0,25	0,73	0,12
Trolejbus	1937	1951	413	396,50	0,32	0,05	1,27	0,14

7.7 Přesnost podle dalších kritérií

Porovnáme-li střední polohovou chybu situačních plánů podle typu dopravního prostředku v tabulce 13, jsou patrné rozdíly. Ty jsou však dány zejména tím, že typ dopravního prostředku nepřímo určuje i časové období vyhotovení situačního plánu, a tak jde pouze o potvrzení trendu zlepšování kvality zaměření v čase (viz výše).

Tab. 14 – M_p situací 1:720 podle věcných celků

Tématický celek	Rok		Georef. Dílů	Přepoč. na A4	Střední polohová chyba M_p			
	Od	Do			Avg	Min	Max	StDev
První koňka	1875	1876	81	72,60	0,77	0,21	3,25	0,63
Velké rozšiřování	1882	1885	247	175,21	0,53	0,01	3,12	0,35
Soukromé dráhy	1891	1897	188	177,21	0,40	0,02	2,09	0,30
Elektrifikace	1898	1905	394	370,72	0,40	0,01	2,28	0,22
Kolaudace	1906	1906	269	243,29	0,42	0,06	2,06	0,23
Nové tratě EP I	1897	1914	679	667,56	0,46	0,02	2,05	0,27
Nové tratě EP II	1924	1950	208	215,51	0,39	0,02	1,16	0,21

Obdobné rozdíly jsou patrné i při rozdělení podle vybraných věcných celků popisovaných výše v tomto textu – viz tabulka 14. Zajímavostí je na danou dobu o něco lepší kvalita zaměření nových tratí Fr. Křížíka a M. Hlaváčka. V období mezi roky 1895 a 1920 se potvrzuje zhoršení kvality (jak bylo vidět už na grafu 18) s tím, že první situační plány vyhotovované už samotnými Elektrickými podniky k elektrifikaci jsou spíše kvalitnější (průměrná M_p pouze 0,40 oproti 0,42 u státní kolaudace a 0,46 u nových tratí). Grafické porovnání kvality zaměření dílů situačních plánů z elektrifikace a ze státní kolaudace vidíme na obrázku 27.

Při rozdělení situací podle typu (záznam stavu, návrh na změnu, plán dle provedení a nerealizovaný návrh) nejsou patrné žádné významné rozdíly ve střední polohové chybě – viz tabulka 15. O něco horší jsou pouze nerealizované návrhy, a to z pochopitelných důvodů – obvykle šlo o první zaměření nějaké místa a následně už nebyla možnost případné chyby opravit při pozdějším přeměření.

Tab. 15 – M_p situací 1:720 podle typu situačního plánu

Typ situace	Rok		Geo-ref. Dílů	Přepoč. na A4	Střední polohová chyba M_p			
	Od	Do			Avg	Min	Max	StDev
Záznam stavu	1897	1910	336	302,42	0,42	0,03	2,06	0,25
Návrh na změnu	1875	1951	2157	2043,54	0,44	0,01	4,16	0,30
Dle provedení	1875	1951	1589	1492,36	0,42	0,02	3,12	0,26
Nerealizovaný návrh	1875	1949	209	189,76	0,40	0,02	1,69	0,22

S vývojem kvality zaměření v čase souvisí i autorství – jak subjektu, tak i odpovědné osoby. V tabulce 16 jsou situační plány seskupeny podle projekčních kanceláří, resp. vybraných odpovědných osob, jak byly identifikovány na titulních listech (viz sekce 6 Osoby a obsazení výše). Kromě zlepšující se průměrné střední polohové chyby si všimněme také klesajícího maxima chyby a zároveň i její směrodatné odchylky.

Tab. 16 – M_p situací 1:720 podle subjektů a odpovědných osob

Subjekt (Osoba)	Rok		Geo- ref. Dílů	Přeпоč. na A4	Střední polochová chyba M_p			
	Od	Do			Avg	Min	Max	StDev
PT	1875	1896	356	266,63	0,58	0,01	3,26	0,44
z toho Kollmann	1875	1876	80	69,87	0,75	0,21	3,26	0,62
z toho Preter	1882	1885	247	175,25	0,53	0,01	3,12	0,35
z toho Haas	1892	1896	26	17,02	0,42	0,20	0,98	0,23
Reiter&Štěpán	1890	1897	129	113,48	0,37	0,05	1,81	0,22
z toho pro MHMP	1890	1897	110	100,71	0,38	0,05	1,81	0,23
z toho pro DRP	1891	1892	6	4,28	1,31	0,37	2,64	0,96
z toho pro Křížika	1891	1891	6	3,62	0,23	0,07	0,35	0,10
z toho pro Hlaváčka	1893	1897	10	7,65	0,33	0,14	0,57	0,12
Křížík	1891	1905	216	196,78	0,41	0,02	2,23	0,29
EP	1897	1951	3550	3408,33	0,42	0,01	4,16	0,26
z toho pouze Pelikán	1898	1906	330	315,80	0,43	0,05	2,39	0,26
z toho pouze Svoboda	1898	1922	920	896,87	0,48	0,02	3,21	0,27
z toho Pelikán+Svob.	1898	1906	488	465,11	0,44	0,01	2,05	0,27
z toho Řeřábek	1909	1914	81	74,79	0,48	0,01	1,11	0,21
z toho Píbl	1923	1940	509	488,30	0,39	0,02	1,80	0,21
z toho Páv	1926	1945	148	151,30	0,32	0,02	1,06	0,20
z toho Voigts	1931	1942	61	60,89	0,32	0,06	1,07	0,17
z toho Šimáně	1947	1951	427	410,12	0,33	0,05	1,28	0,14

Pro zajímavost jsou ještě v tabulce 17 údaje pro další subjekty (situační plány jsou v měřítcích 1:300, 1:500 a 1:720).

Tab. 17 – M_p situací různých měřítek vyhotovených dalšími subjekty

Subjekt (Osoba)	Rok		Geo- ref. Dílů	Roz- sah A4	Střední polohová chyba M_p			
	Od	Do			Avg	Min	Max	StDev
ČKD	1931	1932	9	7,73	0,40	0,27	0,73	0,14
MHMP, staveb. úřad	1904	1911	30	32,63	0,45	0,13	0,84	0,19
ŘSD Praha	1923	1948	10	29,47	0,98	0,15	2,44	0,93
Schaeck&Herglotz	1886	1886	9	7,23	1,01	0,46	2,80	0,68

8 Zhodnocení materiálů

Zde popisované materiály mají nepochybný význam pro studium historie pouliční dráhy v Praze, a to od přípravných prací v 70. letech 19. století až do začátku 50. let století dvacátého. Pro období do vzniku ČSR v roce 1918 jsou materiály seskupeny věcně ve fondech ČM a GI/R. Od roku 1918 je třeba materiály poměrně pracně hledat ve fondech MŽ-I a MD-I. Po roce 1951 bylo nalezeno již pouze malé množství jednotlivin. Materiály uchovávané ve fondech Národního archivu přesto tvoří významný komplementární soubor o historii pražské pouliční dráhy k fondům archivu Dopravního podniku a případně dalších archivů.

8.1 Význam pro studium stavební historie Prahy

Veškeré nalezené materiály mají vysokou hodnotu s ohledem na přípravu virtuálního modelu města. Význam situačních plánů je v jejich podrobnosti – obvykle jsou v měřítku 1:720 oproti katastrálním mapám a regulačním plánům zástavby v měřítku 1:2880, případně 1:1440 (podrobností se blíží pouze železniční situace, které jsou obvykle v měřítku 1:1000). Přitom měřítko 1:720 bylo používáno již od roku 1875.

Přestože jde o tematické mapy týkající se pouze míst se vztahem k pouliční dráze, zachycují poměrně rozsáhlé území vnitřní Prahy. Kromě nejbližšího okolí samotných tratí jsou zaznamenána i okolí dalších provozních objektů – vozoven, elektráren a měníren. Kromě toho jsou ve fondech i situace k neuskutečněným projektům tratí, které jsou však trasovány v prokazatelně existující zástavbě, a rozšiřují tak pokryté území o další lokality. Na výkresech tramvajových tratí jsou relativně přesně zachycena významná místa, kde došlo kolem přelomu 19. a 20. století k dramatickým změnám stavební situace – např. Podskalí (zejména Výtoň); okolí dnešní stanice Vltavská – a to i stav před stavbou budovy

Elektrických podniků; holešovická jatka před přeložením koryta Vltavy; oblast mezi Voctářovou a Vojenovou (dnes předpolí Libeňského mostu) a další.

Zejména pro starší období jsou velmi cenné podélné profily a příčné řezy, které podávají patrně nejpřesnější dochované informace o výškových poměrech v bezprostředním okolí tratě. Na podélných profilech jsou uvedeny nadmořské výšky,¹⁷¹ které jsou důležité opět zejména pro lokality, kde došlo později k výrazné regulaci terénu (např. Korunní ulice, Chotkova serpentina, ulice Na Moráni nebo i ostrov Štvanice a přilehlé oblasti Těšnova a Vltavské).

Příčné řezy obsahují obvykle také části řezů okolních budov, mostů a náspů – to vše v měřítku spolu s dalšími objekty v okolí tratě – sloupy trakčního vedení a osvětlení, ploty, pomníky atp. Mohou tedy sloužit i jako pomocné podklady pro počítačové modelování těchto objektů.

Větší měřítko oproti katastrálním mapám umožnilo také autorům situaci zakreslit více detailů – jak na půdorysu budov, tak i například hranice chodníků (obrubníky), parkové cestičky a další objekty (pouliční hodiny, telefonní budky a sloupy pouličního osvětlení nebo trakčního vedení). Spolu s textovými popisky přímo na situačním plánu, lze tak daleko lépe vyčíst z mapy podobu daného místa. Na obrázku 28 jsou tučně původní parcelní čáry katastrální mapy, které jsou situačním plánem pouliční dráhy v podkladu významně doplněny.

Z pohledu práce na virtuálním modelu není tolik na závalu nedostatek (resp. nedostupnost) materiálů po roce 1950, protože v modelem pokrývané centrální části města již byla pouliční dráha vybudována a těžiště jejího rozvoje se přeneslo do „okrajových“ částí Prahy, resp. v centru se následně tratě spíše rušily. Průběhy tramvajových tratí i výškové profily terénu lze navíc pro druhou polovinu 20. století získat v dobrém měřítku i z jiných zdrojů – např. katastrální mapa Prahy 1:1000 z roku 1946, Technická mapa Prahy v měřítku 1:500¹⁷² a Jednotná digitální mapa Prahy.

8.2 Způsob zaměrování situací

Dalším důležitým přínosem situací zakreslujících pouliční dráhu je, že doplňují katastrální mapy o nezávislý záznam stejného místa vyhotovený jinými lidmi a hlavně jinými technikami. Je možné, že pro některá místa byly použity

¹⁷¹ Důležitá není absolutní kóta, ale diference nadmořské výšky mezi dvěma místy, z nichž jedno zůstalo zachováno dodnes. Proto není ani důležité, v jakém systému nadmořských výšek jsou kóty vyjádřeny.

¹⁷² Útvar rozvoje města: Technická mapa Prahy 1964 – 1989. ČÚZK. Popis online: <http://www.urm.cz/cs/clanek/19/skenovane-technicke-mapy> [cit. 2013-02-13].

podklady třetích stran,¹⁷³ ale následně docházelo k přeměřování a opravám, jak byly případné chyby odhalovány při pokládání kolejí či stavbě nástupních ostrůvků. Při tvorbě situačních plánů byly měřeny zejména vzdálenosti. To vede například k tomu, že u situačních plánů koňky i tramvajových tratí jsou hranice sousedních budov v uliční řadě zakresleny velmi přesně.

Naopak se na situačních plánech stává (pravděpodobně opět kvůli zpusobu zaměřování), že jsou vůči sobě podélně posunuté protilehlé strany ulice. Z pochopitelných důvodů jsou dále v některých případech nepřesně zakresleny zadní trakty domů a dvorky,¹⁷⁴ někdy úplně chybí.¹⁷⁵

8.3 Jazykový koutek

Při čtení textů na sto a více let starých dokumentech zaujmou některé odlišnosti v používaném pravopisu. Patrným trendem je používání prodloužených samohlásek v místech, kde se dnes používá samohláska krátká – tedy hříště a bydlíště, propůstek, listopád, rozváděč, kábel a Slávojeva či Pivovární ulice, Na Zátlance, ale někde i Tylová nebo Křemencová ulice. Ve druhém pádě množného čísla se lze setkat se zakončením na „ův“ (např. „rozvrh nákladův“).

Poněkud komicky působí slovní spojení „rozdávěcí/řídící prkno“, ale dnes používaný „řídící panel“ možná bude za sto let vzbuzovat nežádoucí asociace s panelovým sídlištěm. Běžně se používalo logičtějšího řiditel/řiditelství místo dnešního „ředitel“.¹⁷⁶ Občas se objeví gramatické chyby nebo vynechání písmene. A někdy jde o obyčejnou lidskou chybu – například na situačním plánu tratě Muzeum–Flora–Strašnice, kde patrně pod dojmem zastávky „Náměstí krále Jiřího (z Poděbrad)“ napsal někdo u dalšího náměstí omylem „náměstí **KRÁLE** Jiřího z Lobkovic“...

Zajímavým fenoménem je správné skloňování místního názvu Újezd, resp. volba zakončení ve druhém pádě na „-u“ či „-a“. Orientační průzkum v okruhu

¹⁷³ V některých případech však různé subjekty vycházely ze stejných zaměření v terénu. To je příklad mapy ke stavbě hlavního sběrače na Výtoni (Kanalizační kancelář kr. hl. m. Prahy) z roku 1908 a situačních plánů tramvajové tratě z Výtoně do Nuslí (Elektrické podniky) ze stejného roku. Na obou je stejným způsobem chybně zakreslená budova vyšehradského nádraží i roh Svobodovy a Vinařické.

¹⁷⁴ Např. Husitská ulice na Žižkově – jižní fronta domů mezi Jeronýmovou a Prokopovou.

¹⁷⁵ Zejména v Karlíně – to je typické pro tuto čtvrť už od prvních návrhů tratě Praha–Libeň–Vysočany. Jinde (např. na Letné) jsou však dvorky zachyceny naopak velmi přesně, a to i v místech, kam není běžně z ulice vidět. To může znamenat, že autoři map měli k dispozici ještě další podklady (např. stavební plány některých domů).

¹⁷⁶ Ale „ředitelství“ už i na materiálu z roku 1909 (Zřízení kolejové spojky na trati Těšnov – Bělského tř., NA, GI/R, kart. 310).

rodilých Pražáků vyšel v souladu s autorovým názorem a všichni oslovení dali spontánně přednost tvaru „z Újezda“. Stejně tak jim zakončení na „-u“ (např. „z Újezdu na Klárov“) připadal spíše jako meziměstská autobusová linka. Domnívám se, že použití vzoru „les“ oproti vzoru „hrad“ se vžilo právě kvůli odlišení pražské lokality a ulice Újezd od všech dalších Újezdů. Možná bylo také inspirováno skloňováním blízké lokality Klárov, které jednoznačně používá vzor „les“. Proto je zakončení na „-a“ použito i výše v tomto textu.

9 Závěr

Cílem tohoto textu bylo podat přehled o materiálech k pražské pouliční dráze uchovávaných ve fondech Národního archivu, představit způsob jejich zpracování v souvislosti s prací na virtuálním modelu Prahy a pokusit se o jejich zhodnocení z pohledu kvality zaměření.

Podobným způsobem jsou postupně zpracovávány i materiály z jiných fondů – Ústředního archivu zeměměřičství a katastru, Vojenského historického archivu nebo Archivu hl. m. Prahy.¹⁷⁷ Záměrem je získat dostatek podkladů pro vytvoření dynamické syntetické vektorové mapy Prahy pro období let 1800 až 2000 v nejvyšší dosažitelné míře přesnosti a podrobnosti. Tedy mapy generované dynamicky pro zadaný rok, která přitom bude zobrazovat obsahové vrstvy syntetizované z oborově a tématicky zaměřených map (katastrálních, pouliční dráhy, železničních, vojenských, vodních cest atp.), které zatím nebyly najednou a v také míře přesnosti na jedné mapě zobrazeny.

Poděkování: Pracovníkům badatelny Národního archivu za ochotu, vstřícnost a pomoc při orientaci ve fondech a při vyhledávání materiálů, bez které by tento text nemohl vzniknout. Zároveň bych chtěl poděkovat oběma lektorům za jejich cenné rady a návrhy na zpřesnění textu.

Prohlášení: Tato práce vznikla jako součást nezávislého projektu PRAHA4D.

¹⁷⁷ Viz např. Šimůnek, Milan: Reambulace Prahy 1917 – popis obsahu složky. Geodetický a kartografický obzor 6, 2011, s. 134–141. URL: http://www.cuzk.cz/GenerujSoubor.ashx?NAZEV=10-GAKO11_06 [cit. 2013-02-13].

Projekte der Prager Straßenbahn 1875 – 1955 in Archivbeständen des Nationalarchivs

Der vorliegende Text behandelt Materialien zur Pferdebahn, zur elektrischen Straßenbahn und zu Seilbahnen, die man in Archivbeständen des Nationalarchivs finden kann. Am Rande werden auch Busse und Omnibusse erwähnt. Die Aufmerksamkeit konzentriert sich besonders auf Projektdokumentationen zum Bau der Strecken und zu Rekonstruktionsarbeiten daran sowie Projekte für weitere Bauten (zum Beispiel Depots und Brücken). Zum Thema der Prager Straßenbahn sind Akten in mehreren Archivbeständen erhalten geblieben. Die wichtigsten davon sind Bestände Generalinspektion der österreichischen Bahnen und Eisenbahnministerium I. Im Text werden einzelne Type der Materialien präsentiert (Situationspläne, Zeichnungen, Profile, Protokolle...), es folgt eine Beschreibung ausgewählter Themenbereiche, wie zum Beispiel der privaten elektrischen Straßenbahnen und der Elektrifizierung der Pferdebahnstrecken. Ein Kapitel ist der Projektdokumentation nicht realisierter Bahnen gewidmet, ein weiteres Kapitel gilt den Personen, die die Materialien unterzeichnet haben. Des Weiteren wird eine einfache Analyse der Pläne nach verschiedenen Kriterien vorgelegt – nach dem Entstehungsjahr oder -monat, nach dem Maßstab, nach dem Subjekt beziehungsweise nach dem Verfasser. Den größten Beitrag des Artikels sehe ich allerdings in der Auswertung der Situationspläne hinsichtlich der Genauigkeit der Vermessung.

Die Zeichnungen und Pläne wurden in den Jahren 2009 bis 2012 digitalisiert und bearbeitet, und zwar im Rahmen der Arbeit am virtuellen historischen Plan Prags (www.Praha4D.net). Unter der Bearbeitung der Materialien wird vor allem die Georeferenzierung von ca. 4600 gescannten Blättern der Situationspläne verstanden. Die Situationspläne der Straßenbahnstrecken sind in der Regel ungleichmäßig und sehr umfangreich, deswegen war es nötig, nach einer geeigneten Digitalisierungstechnik zu greifen. Beim digitalen Fotografieren kommt es zu großen Verzerrungen, und ein Durchzugsscanner kann nicht genutzt werden, da die Pläne zu groß und zu dick sind. Deswegen wurden die einzelnen Pläne nacheinander mit Hilfe eines Durchlichtscanners gescannt, der es ermöglicht, einen bestimmten Scanbereich genau festzulegen. Einzelne gescannte Blätter können in einer geeigneten Computerapplikation zusammengefasst beziehungsweise direkt georeferenziert und erst auf einer Referenzkarte visuell zusammengefasst werden. Bei der Georeferenzierung wurde die Methode der identischen Punkte und der affinen Transformation genutzt.

Nach einer erfolgreichen Georeferenzierung der meisten Situationspläne konnte ein Versuch vorgenommen werden, diese hinsichtlich der Genauigkeit der Vermessung auszuwerten – als Ganzes und nach verschiedenen Kriterien, einschließlich

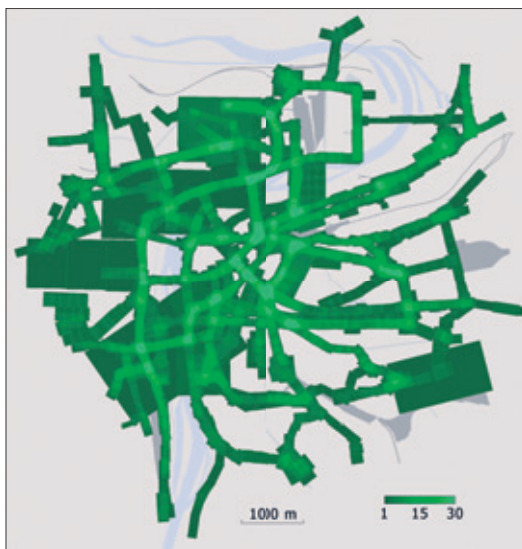
einer Analyse der Qualität der Vermessung ausgewählter Lokalitäten. Die Qualität der Vermessung wird nach dem mittleren Koordinatenfehler der georeferenzierten Pläne bestimmt. Zur Auswertung gehört auch eine Übersicht der typischen Fehler sowie der Entwicklung der Vermessungsqualität im Laufe der Zeit. Unter <http://www.Praha4D.net/ruzne/ph2013> findet man die wichtigsten Bilder zum Aufsatz in Farbe und mit Vergrößerungsmöglichkeit.

Die Materialien zur Prager Straßenbahn in Archivbeständen des Nationalen Archivs ergänzen bedeutend Materialien in anderen spezialisierten Archiven, besonders im Archiv der Verkehrsbetriebe. Die bearbeiteten Materialien sowie Karten und Pläne aus anderen Quellen sind notwendige Unterlage für einen weiteren Schritt bei der Arbeit am Modell – die Erstellung einer möglichst genauen und vollständigen dynamischen synthetischen Vektorkarte Prags für die Zeitspanne 1800 bis 2000.

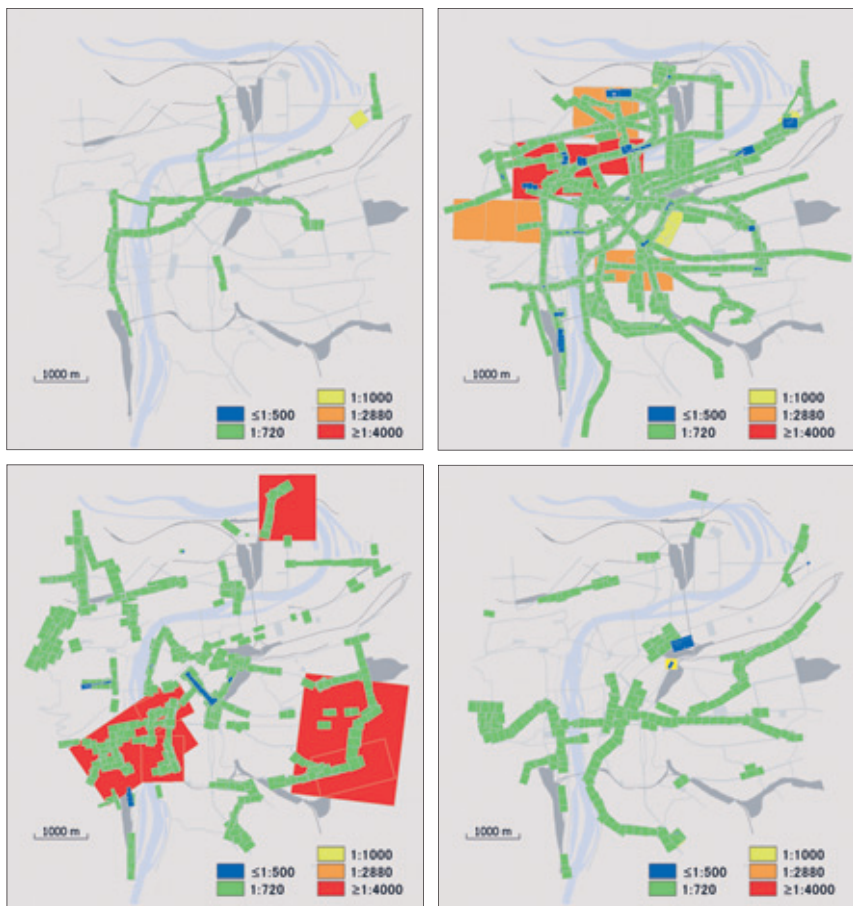
Prague Street Railway Projects 1875–1955 in sources of the National Archives

This article deals with materials to city horse tramways, electric tramways and funiculars in Prague stored in the National Archives in Prague. Emphasis of this study is placed on project documentation for the construction and reconstruction of tracks and projects of related buildings. The main benefit is to evaluate historical plans in terms of geodetic accuracy.

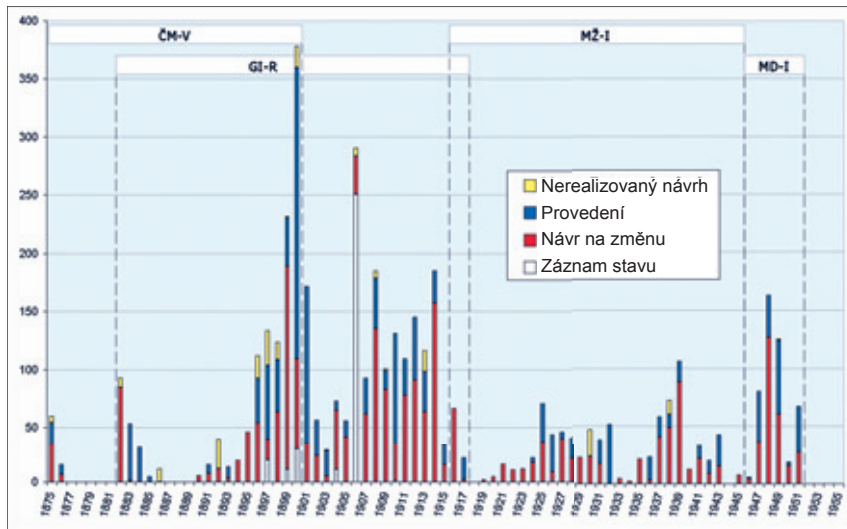
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Obr. 1 – Naskenované situační plány naskládáné přes sebe ve velké místnosti a při pohledu od stropu (nahore vlevo) a „rentgen“ počtu vrstev situačních plánů v daném místě (dole vpravo)

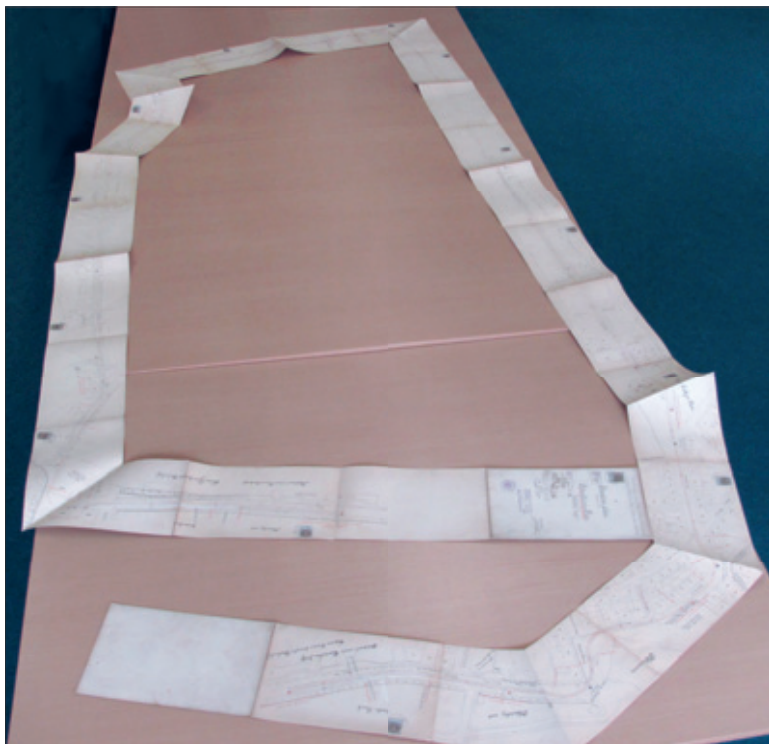
Obr. 2 – Územní rozsah podle archivního fondu ČM (vlevo nahoře), GI/R (vpravo nahoře), MŽ-I (vlevo dole) a MD-I (vpravo dole)

Obr. 3 – Množství nalezených plánů v průběhu let (přepočteno na listu formátu A4)

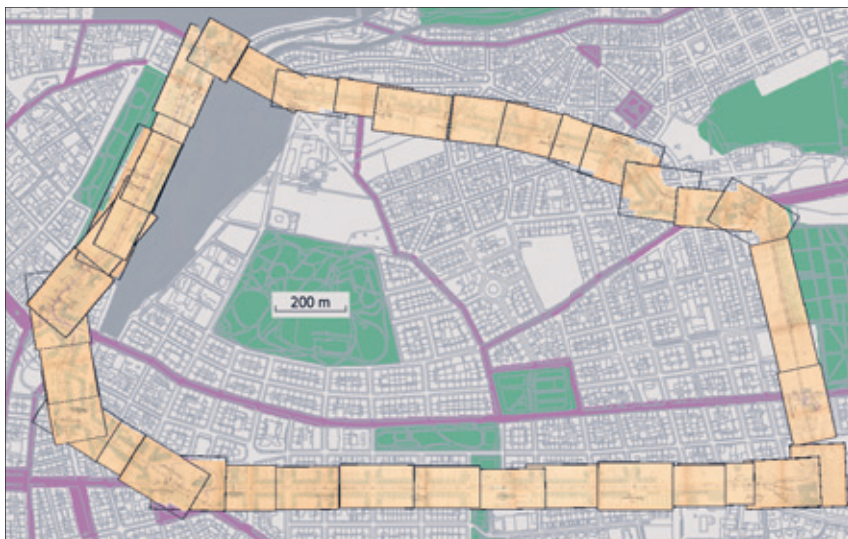
Obr. 4 – Plány podle měřítka (vlevo) a podle roku vyhotovení (vpravo)

Obr. 5 - Situační plán okružní elektrické dráhy Praha-Žižkov-Vinohrady, 1895 (vlevo) a skenování nepravidelné situace postupným přikládáním průhledného skeneru (vpravo)

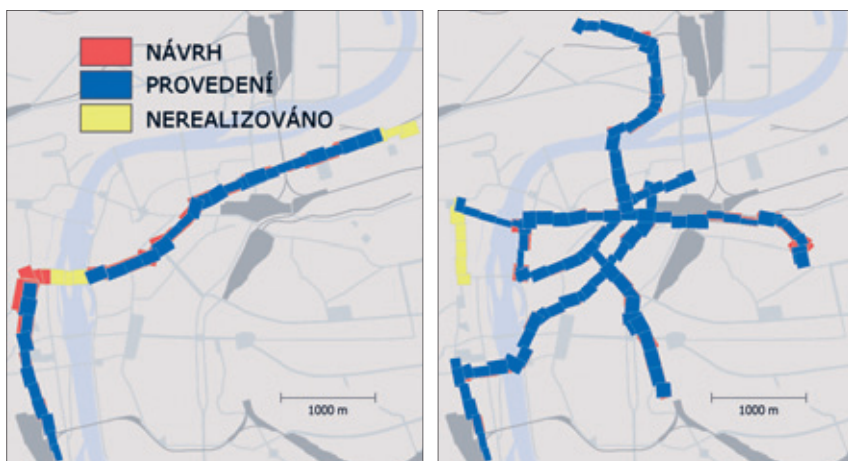
Obr. 6 – Ukázka georeferencování mapy pomocí identických bodů (Václavské náměstí, 1928)

Obr. 7 – Opětovné složení navazujících dílů v georeferencovaných pozicích (Pražský hrad–Žižkov–Vinohrady, 1906)

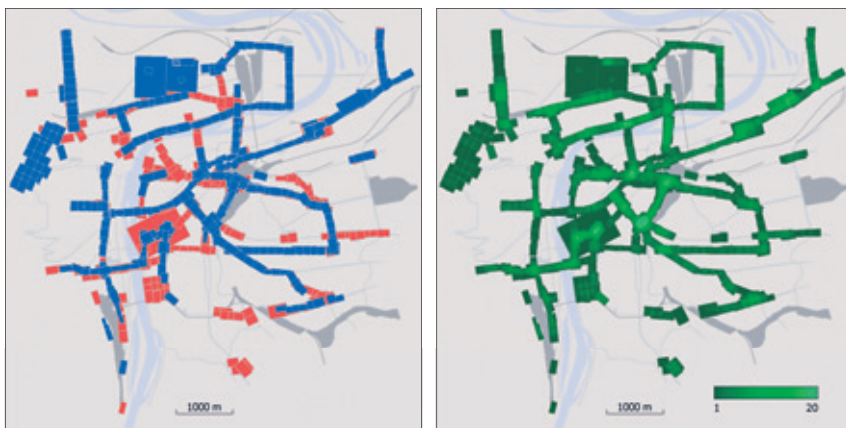
Obr. 8 – Normalizované výřezy stejné lokality (křižovatka Těšnov) z více map

Obr. 9 – Projekt první tratě koňky Karlín–Smíchov (vlevo) a rozšíření v letech 1882–85 (vpravo)

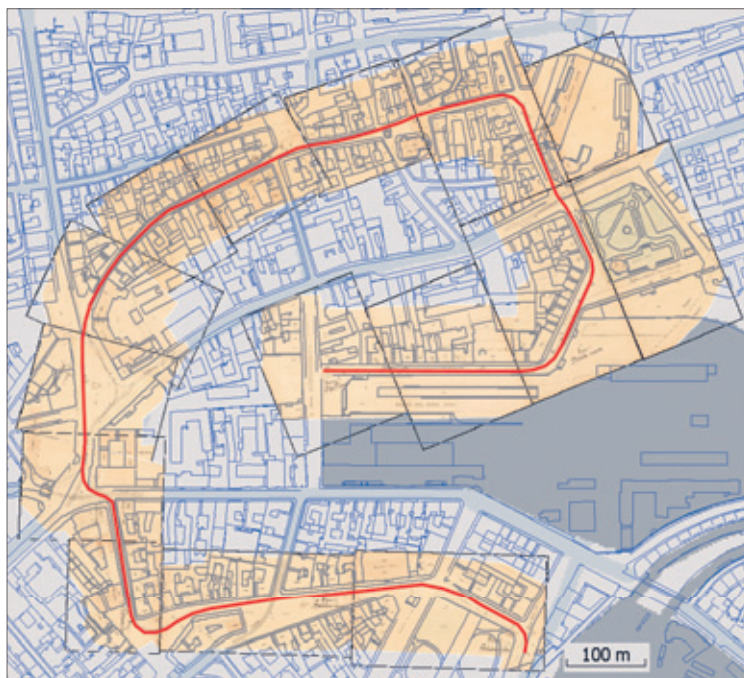
Obr. 10 – Situační plány k nově postaveným tratím Elektrických podniků do roku 1914 (vlevo) a po roce 1920 (vpravo)

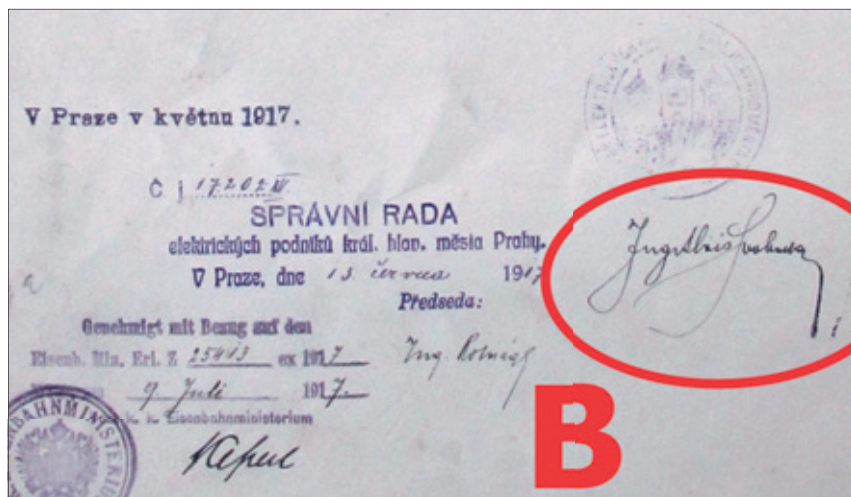
Obr. 11 – Rekonstrukce a rušení tratí podle návrhu a provedení (vlevo) a intenzita rekonstrukcí podle míst (vpravo)

Obr. 12 – Hromadné změny zastávky v letech 1914–1917 (vlevo) a úpravy kvůli změně na pravostranný provoz v letech 1938–1939 (vpravo)

Obr. 13 – Neuskutečněné návrh tratě Florenc–Bolzanova (zpětně poskládaný situační plán)

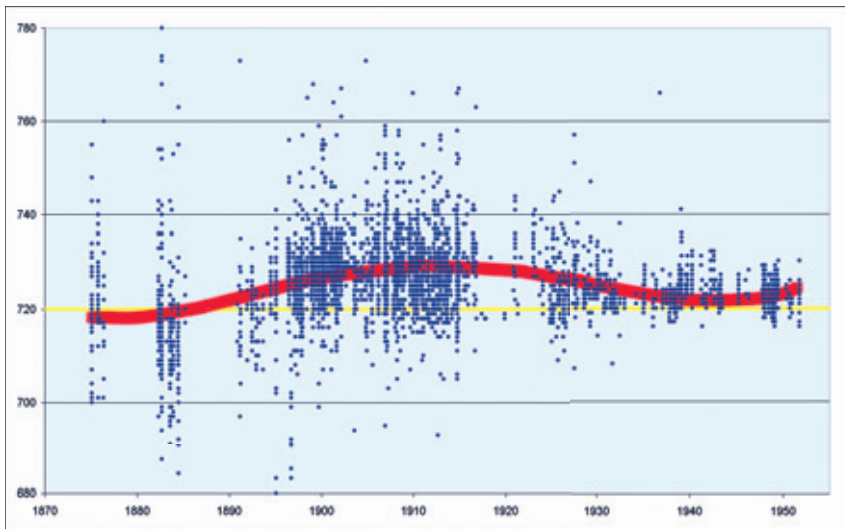
Obr. 14 – Dvě podoby podpisu Ing. Aloise Svobody: vlevo na projektu tratě z Letenského náměstí na Špejchar z roku 1900; vpravo na zrušení kolejové spojky ve Vinohradské ul. v roce 1917

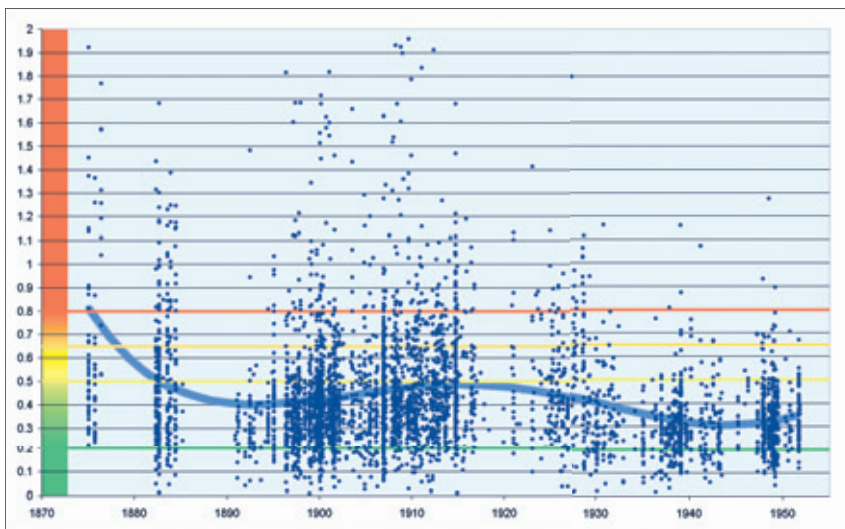
Obr. 15 – Georeferencování křižovatky u Národního muzea podle samotného Muzea (vlevo) a podle domů na Václavském náměstí a pomníku sv. Václava (vpravo)

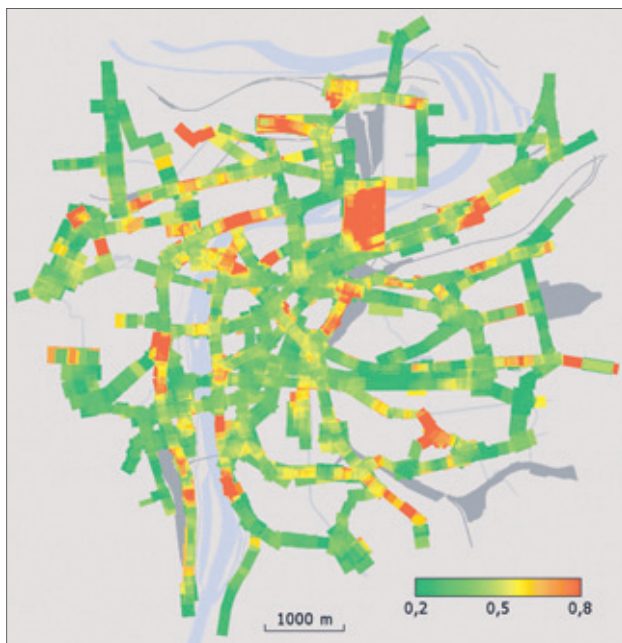
Obr. 16 – Na dvě části georeferencovaná situace a opětovně složená v jednu

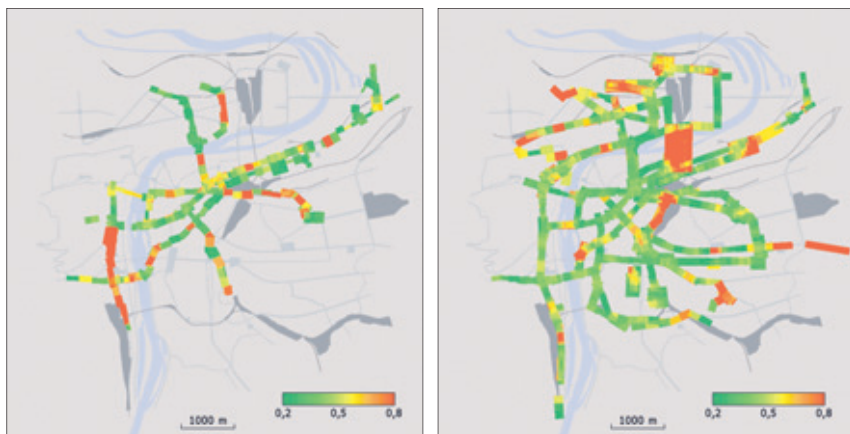
Obr. 17 – Skutečné měřítko situačních plánů 1:720 podle roku jejich vyhotovení

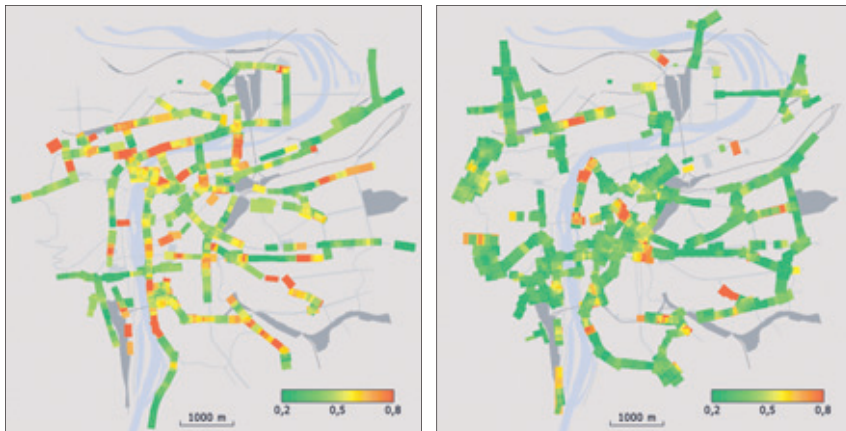
Obr. 18 – Střední polohová chyba podle roku a měsíce vyhotovení plánu (s naznačeným trendem)

Obr. 19 – Průměrná M_p na daném místě ze všech situačních plánů v měřítku 1:720

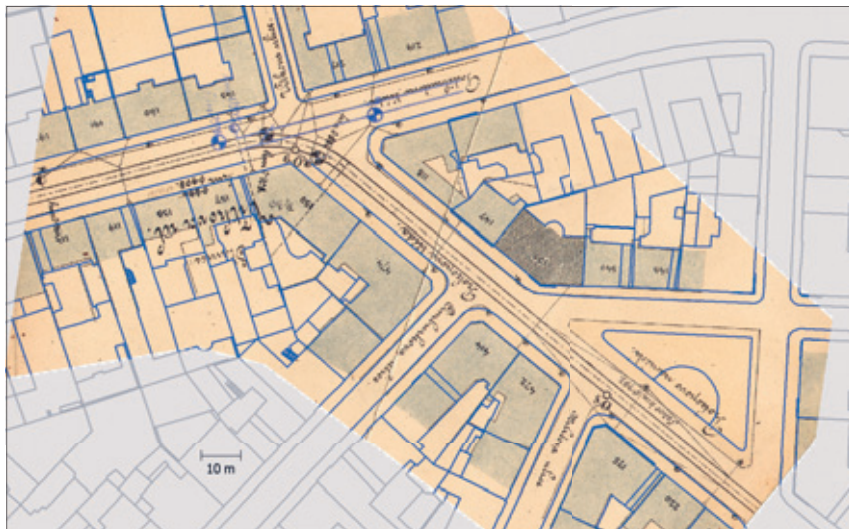
Obr. 20a – Kvalita zaměření míst podle období (před 1895, 1895–1907)

Obr. 20b – Kvalita zaměření míst podle období (1908–1920, po 1920)

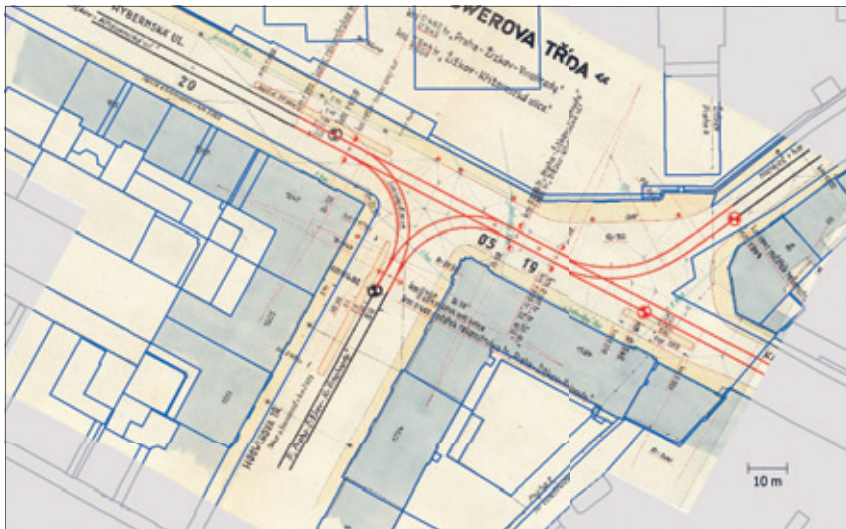
Obr. 21a – Ukázky přesně zakreslených míst – Nábřeží Kapitána Jaroše 1882

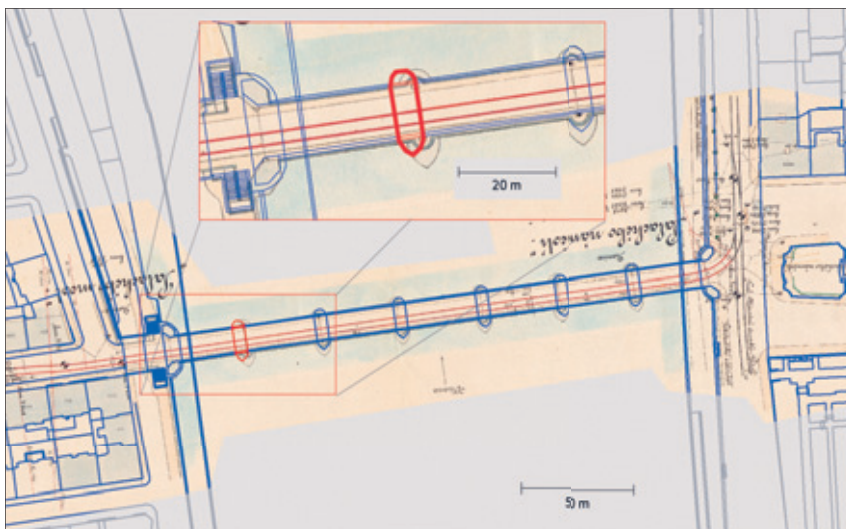
Obr. 21b – Ukázky přesně zakreslených míst – Prokopovo náměstí 1906

Obr. 21c – Ukázky přesně zakreslených míst – Rustonka 1912

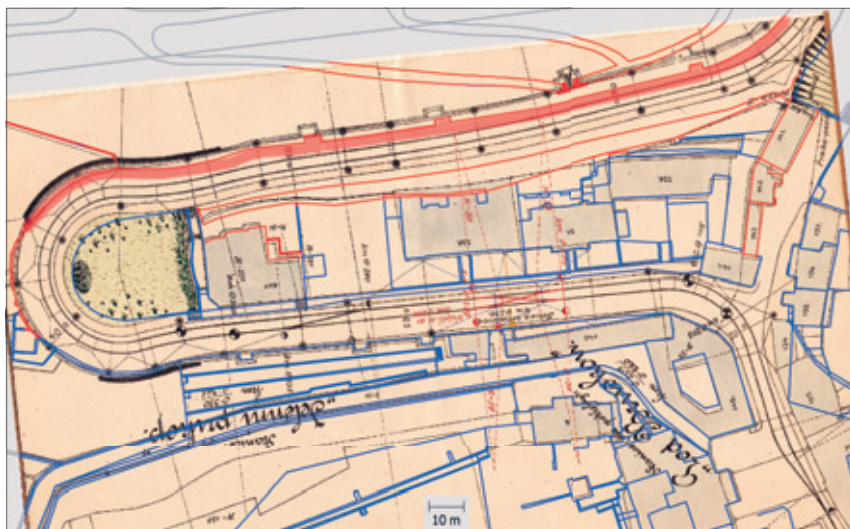
Obr. 21d – Ukázky přesně zakreslených míst – Bulhar 1937

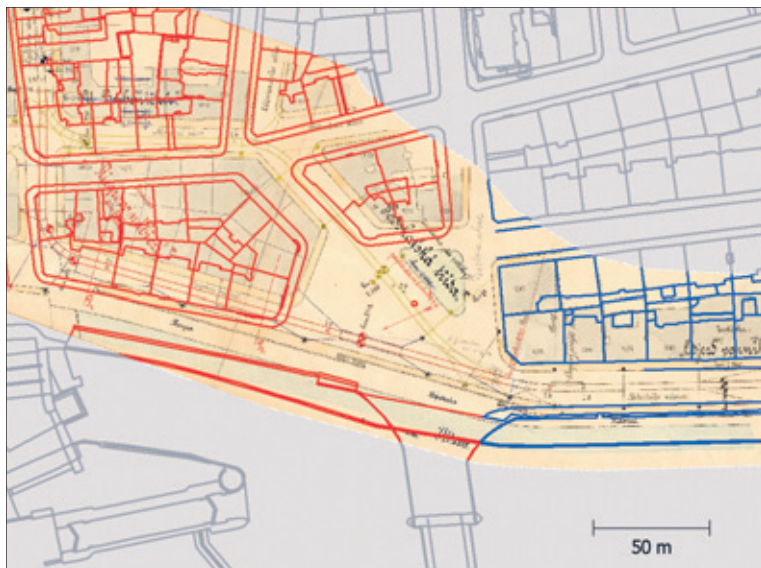
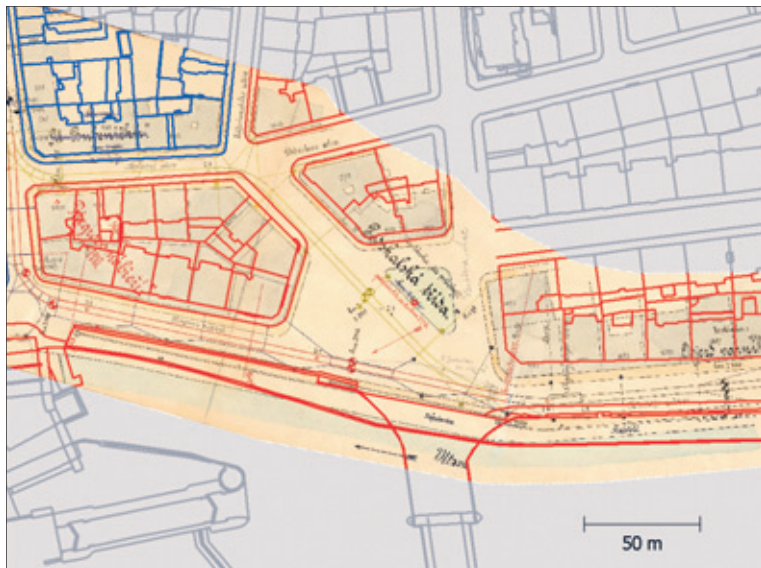
Obr. 22 – Správně zakreslený první pilíř Palackého mostu na situačním plánu pouliční dráhy z roku 1923 a jeho chybná pozice na katastrální mapě z roku 1946

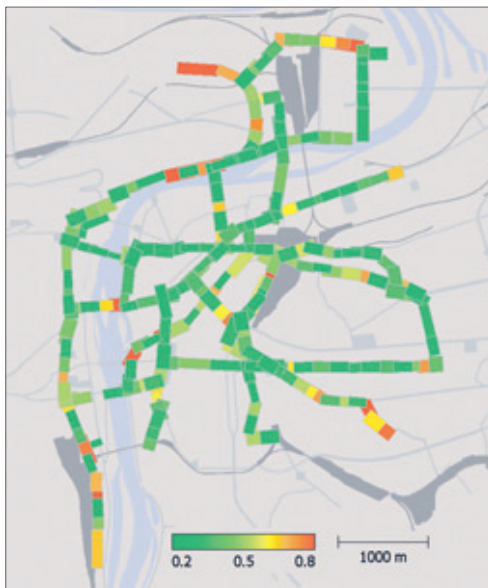
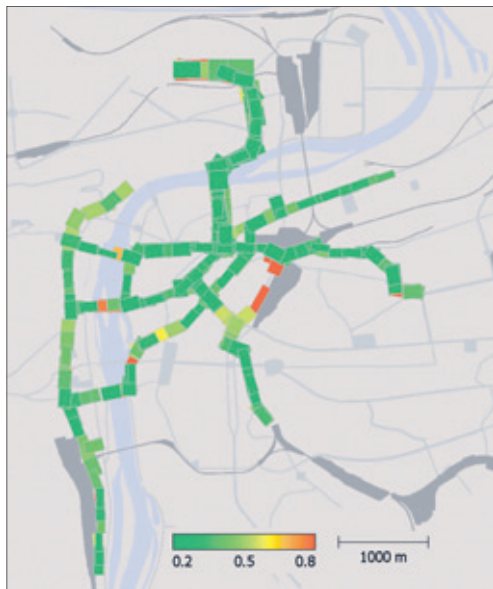
Obr. 23a – Lokality s významnými chybami (Bulhar)

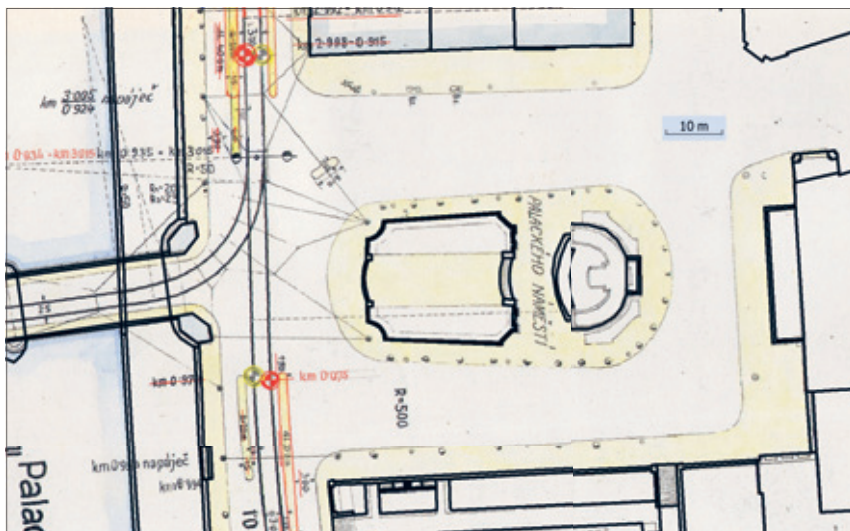
Obr. 23b – Lokality s významnými chybami (Chotkova serpentina)

Obr. 24 – Lokality s významnými chybami (Jiráskovo náměstí)

Obr. 27 – Kvalita zaměření dílů při elektrifikaci (vlevo nahoře) a státní kolaudaci 1906 (vpravo dole)

Obr. 28 – Detaily zobrazené na situačních plánech pouliční dráhy navíc oproti katastrální mapě (chodníky, pomníky, cestičky, osy kolejí, nástupní ostrůvky, sloupy osvětlení i vrchního vedení)

60. ROČNÍK SOUTĚŽE VZPOMÍNKOVÝCH, HISTORICKÝCH A DOKUMENTAČNÍCH PRACÍ

V loňském roce byl vyhlášen jubilejní 60. ročník soutěže Svazu bojovníků za svobodu s jeho spolupořadatelem Národním archivem, který také ukládá v příslušném fondu jednotlivé soutěžní práce. Jejich katalog byl v letošním roce dokončen a v brzké době bude dán k dispozici badatelské veřejnosti.

Do fondu soutěže, jejíž tematické zaměření se snažilo postihnout celé spektrum národněosvobozenického boje hlavně lidu českých zemí proti fašismu, bylo za uplynulých šedesát ročníků zařazeno celkem 4056 prací. Předně se jedná o vzpomínkové práce a paměti účastníků protifašistického a národněosvobozenického boje našeho lidu, za druhé o historické a populárně vědecké práce historiků, publicistů i studentů, jakožto i dokumentační práce, které vznikly především zásluhou činnosti kolektivů historicko-dokumentačních komisí a také dalších zájemců-amatérů. Mnozí autoři se zúčastnili více ročníků soutěže. Byli mezi nimi např. žurnalisté a autoři literatury faktu Roman Cílek, Jozef Leikert, Jan Marek, Miloslav Moulis; historici Miroslav Kárný, Jiří Kolouch, Květa Kořalková, Ctibor Nečas; odbojáři a členové svazu František Nedbálek, Václav Němec, František Vašek, Vilém Šáral, Václav Širc, jejichž práce byly mnohokrát oceněny. Všechny soutěžní práce posuzovaly a hodnotily odborné poroty. Lektory byli hlavně historici – Robert Kvaček, Jan Gebhart, Alena Hájková, Oldřich Sládek, Vojtěch Žampach a mnozí další, jejichž odborné posudky jsou významnou součástí soutěžních prací. Nejedna soutěžní práce byla vydána v knižní podobě, a to v ústřední a krajské knižní tvorbě, ale i v regionální publikační tvorbě či nakonec i v ediční činnosti Národního archivu. Naplnil se tak jeden z hlavních úkolů Českého svazu bojovníků za svobodu (do roku 1990 Českého svazu protifašistických bojovníků), a to shromažďování a uchovávání vzpomínek pamětníků národněosvobozenického boje. Soutěž své poslání splnila a její výsledky se stávají odkazem pro budoucnost.

Do 60. ročníku bylo přihlášeno 21 soutěžních příspěvků v obou kategoriích.

V kategorii vzpomínek předsednictvo ÚV ČSBS spolu s vedením Národního archivu udělilo:

1. cenu Františku Novotnému za příspěvek „Nahodilý legionář. Paměti“ (Rusko)
2. cenu Břetislavu Logajovi za příspěvek „Kdyby šlo zapomenout“ (nacistické vězňe)
3. cenu Josefu Styxovi za příspěvek „Zapadalo slunce nad Breslau naposledy“

V kategorii historických a dokumentačních prací

1. cenu Josefu Kosovi za příspěvek „Cvičiště Benešov. Vstup zakázán!!“
2. cenu Jaroslavu Hojdarovi za příspěvek „Heydrichiáda v jižních Čechách. Táborské popraviště“
3. cenu Martinu Flosmanovi za příspěvek „Kapucíni v uniformě. Příspěvek k účasti duchovních v boji za osvobození vlasti“

Finanční odměny

- Ladislav Hartman za příspěvek „Francie stála u kolébky samostatného Československa“
- Ludvík Rakvica za příspěvek „Vzpomínky pamětníka (1941–1945)“ (zajatecké tábory)
- Věra Doleželová za příspěvek „Proč jsem byla vězněna v internačním táboře Svatořečky u Kyjova v letech 1944–1945“
- Vít Příkaský za příspěvek „Československý Orel v boji proti nacismu“

Poděkování

- Jana Horáková, Václav Kolesa, Zdeněk Hrabica: „Josef Křístek – Šest let bez domova“
- Josef Petráň: „Na paměť obětí heydrichiády v Ouběnicích a okolí“
- Vlastimír David: „Vzpomínková slavnost k uctění památky obětí heydrichiády v Ouběnicích“
- Jaromír Čapek, Václav Vondrášek: „Bojovali za Československo. Příběh bratrů Bernasových v čs. odboji“
- Michaela Štípková: „Vzpomínkové paměti Jaroslava Baxy“
- Milada Hnátková: „Vzpomínka z protektorátního dětství – četnictvo“
- Marie Ondrušová: „Příběh, který napsal sám život“
- Eva Armeanová: „Vojáci, legionáři Kladenska v odboji za 2. světové války“
- Antonín Růžička: „Dřeváčky“, „Kotlár“, „Vánice“

Maria Chaloupková

SLAVNOSTNÍ PREZENTACE PRŮVODCE PO RAKOUSKÉM STÁTNÍM ARCHIVU VE VÍDNI PRO ČESKÉHO NÁVŠTĚVNÍKA

Dne 10. června 2013 se konala na půdě Rakouského kulturního fóra v Praze slavnostní prezentace publikace, která vznikla jako výsledek grantového projektu Grantové agentury ČR, jehož nositelem byl v letech 2008–2010 Národní archiv. Prezentace knihy vydané pod názvem *Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka* byla společnou akcí Národního archivu, Rakouského kulturního fóra v Praze a Scriptoria, spolku pro nekomerční vydávání odborné literatury, a konala se v rámci oslav Mezinárodního dne archivů 2013.

Průvodce po fondech a sbírkách Rakouského státního archivu ve Vídni sleduje dva základní cíle, v první řadě je to napomoci badateli z České republiky k základní orientaci po složité struktuře fondů a sbírek Rakouského státního archivu a ve druhé řadě pak pokusit se o jistou evidenci bohemikálních pramenů ve fondech ústředních úřadů a institucí habsburské monarchie v letech 1526–1918, fondech nestátní proveniencie a archivních sbírkách z daného období. Průvodce tedy zahrnuje archiválie uložené v dnešních odděleních Rakouského státního archivu (dříve samostatných institucí): Domácí, dvorský a státní archiv, Všeobecný správní archiv (včetně Finančního archivu a Archivu dvorské komory) a Válečný archiv. Stranou zůstaly fondy úřadů a institucí z období Rakouské republiky po roce 1918 a také komplex fondů říšských institucí.

Popis fondů probíhal dle jednotné metodiky odvozené od zásad pro naše archivní průvodce a s využitím informačního systému Rakouského státního archivu respektující mezinárodní standardy pro popis archiválií. Celkem bylo do průvodce zařazeno 36 fondových skupin obsahujících 260 často rozsáhlých a dále komplikovaně strukturovaných archivních souborů. Míra podrobnosti popisu závisí samozřejmě na různých faktorech, zejména velikosti fondu a jeho vnitřní struktuře. V zásadě ale platí, že u starších fondů (zpravidla před rokem 1848) majících často teritoriálně vymezené registry byla prováděna evidence bohemik často až na jednotlivinu, u mladších fondů pak v návaznosti na všeobecné členění registry pomocí analýzy registraturních pomůcek a jejich konfrontace se spisovým materiálem.

V úvodu prezentace pozdravila přítomné Waltraud Strommer, kulturní atašé Rakouské republiky v ČR a zástupkyně ředitelky Rakouského kulturního fóra

v Praze. Ředitelka Národního archivu Eva Drašarová zdůraznila dlouholetý bohemikální výzkum ve Vídni realizovaný již předchozími generacemi archivářů, který je nyní vydáním průvodce fruktifikován.

Generální ředitel Rakouského státního archivu ve Vídni Wolfgang Maderthaler zdůraznil ve svém projevu důležitost bilaterální spolupráce mezi českým a rakouským archivnictvím. Další významnou příležitostí nabízí dle jeho názoru 100. výročí vzniku obou republik v roce 2018. Emeritní generální ředitel Rakouského státního archivu Lorenz Mikoletzky zasadil svůj projev do rámce vývoje česko-rakouské archivní spolupráce i do historie vlastní rodiny. V závěru prezentace pak vystoupil emeritní vedoucí katedry pomocných věd historických a archivního studia Ivan Hlaváček. Text jeho vystoupení uvádíme jako přílohu této zprávy.

Předložením prezentovaného průvodce se pokusil sedmnáctičlenný autorský kolektiv složený z pracovníků Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Státního oblastního archivu v Plzni, Archivu hlavního města Prahy, Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR, Ministerstva dopravy ČR, Filozofické fakulty UK v Praze a Ústavu pro rakouský dějezpyt ve Vídni, o usnadnění historického bádání v Rakouském státním archivu. Průvodce není jistě jeho definitivní tečkou, právě naopak – jeho cílem je podnítit a usnadnit využívání fondů a sbírek tohoto jedinečného pramenného komplexu.

Jan Kahuda

PŘÍLOHA

Projev prof. Ivana Hlaváčka na slavnostní prezentaci Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka konané dne 10. června 2013 v Rakouském kulturním fóru v Praze

Vážená paní Strommer, vážená paní Drašarová, vážení rakouští kolegové, dámy a pánové, archivářky a archiváři pracující na archivním poli,

je pro mě velkou ctí, že jsem byl pozván k této oslavě a že zde mohu vystoupit. Beru to jako podnět, abych se krátce zaměřil na svou vlastní minulost, která s dnešním tématem, jak se domnívám a doufám, úzce souvisí. Neboť snad nepřeháním, když řeknu, že jsem byl jedním z mála historiků, zvěčnělého prof. Josefa Polišínského vyjímaje, kteří navázali již v polovině 50. let 20. století přímé osobní kontakty s rakouskými kolegy. Dnes se můžete divit, že mluvím o takové banalitě. Ale v polovině padesátých let, incredible dictu, tedy skoro před šedesáti lety, byla situace zcela jiná. Osobní kontakty, také ty písemné, byly tehdy v Československu pod přísnou kontrolou, v určitou dobu bylo nutné se legitimovat u poštovní přepážky při podávání dopisů do „kapitalistické ciziny“. Co tím chci říci: od doby studia na univerzitě jsem cítil, že Rakousko a zvláště Ústav pro rakouský dějepis, patří přes všechny překážky k úzkým, dokonce nejužším partnerům, českých historiků a archivářů, medievistů v první řadě. Metodicky, ovšem také díky množství archivního a knihovního materiálu. A tato historická vazba pěstovaná dlouhodobě, byla tehdy mocensky přerušena.

Řada kolegů a kolegyň, které jsem poznal, nejprve jen korespondenčně, později i osobně, a vážil si jich, je dlouhá. Zde zmiňuji s velkým díkem jen ty nejdůležitější, řadě z nich mohu věnovat bohužel již jen vzpomínku. Na prvním místě Heinrich Koller, kterého tímto způsobem zvláště srdečně zdravím do Halleinu, Heinrich Fichtenau, Alphons Lhotsky, Heinrich Appelt, Franz Gall, Hans Leo a Lorenz Mikoletzky, Gerda Koller, Silvia Petrin atd. atd. Když se naše vzájemné vztahy po roce 1989 upravily, mohl jsem – díky velkému porozumění a podpoře pražského Rakouského kulturního institutu, předchůdce dnešního Rakouského kulturního fóra, pozvat celou řadu rakouských kolegů do mého ústavu k přednáškám: Othmara Hagenedera, Waltra Kocha, Herwiga Wolframa, Harryho Kühnela, Wernera Maleczka, Reinharda Härtla a mnohé další. Také na tomto místě bych rád Rakouskému kulturnímu fóru vyjádřil upřímné díky.

To je ovšem pouze jedna stránka česko-rakouské historické a archivní mince, totiž ta minulá. Zůstává ta druhá, která trvá a které bude následně věnována hlavní pozornost. Proto přímo k věci. Ve stínu kostela Panny Marie Sněžné je třeba, resp. je dokonce nutné, začít s historicko-archivářským nářkem. Bez písma by nebyl papír, tedy samozřejmě v uvozovkách, neboť se může rovněž jednat o klínové tabulky, papyrus, pergamen, březovou kůru... Bez papíru by nebyly archivy, bez archivů archiváři, bez archivářů historici, bez historiků historie, bez historie současnost a konečně bez současnosti žádná budoucnost. Dobře jste si všimli, že archivy a archiváři stojí uprostřed této malé nadsázky.

Tentokrát jsou to konkrétně rakouské archivy (a jejich archiváři a archivářky) a čeští archiváři, kteří jsou právem chváleni. Ztělesněním jejich spolupráce je základní příručka, která bude dnes prezentována a o které se více dozvíte z kompetentních úst. Přitom je ale nutné si uvědomit, že se jedná pouze o první krok v orientaci po nekonečném bohatství informací o všech stránkách naší české minulosti, kterou Vídeň i po provedené archivní rozluce po I. světové válce nabízí. A nejen v Rakouském státním archivu, který zde ovšem hraje první housle a může být označen jako „primarius“. Je možné pomýšlet na pokračování takového obdělání rakouských luhů a hájů? Odpověď neznám a také nevím, zda o tom má někdo vůbec povědomost.

Každopádně je důležité, že zde byla ukázána cesta, v jistém smyslu dokonce dálnice, do archivů, ale také do knihoven, které rovněž obsahují důležité bohemikální kulturní dědictví. Palacký a Gindely byli dva z takových průkopníků.

Jistě ode mě neočekáváte únavnou přednášku, která by se mohla proměnit i v týdenní seminář. To bych ale nechtěl, žádný strach. Skromně bych chtěl jen upozornit na lidskou i odbornou blízkost rakouských a českých archivářů. To vše v naději, že se jedná o jeden z možných budoucích kroků. Vše se nachází a stále více bude v rukou mladší generace, která si jistě bude vědět rady. My, dříve narození, kteří někdy prožili zlé, dokonce velmi zlé časy, můžeme sledovat možnosti, které se nabízejí našim nástupcům, s jistou (ovšem zdravou) závisí. Kdo by si před desetiletími představil, že mladá generace českého historicko-archivního cechu bude ve Vídni studovat a bude dokonce na vídeňských školách a v jiných zařízeních působit! Čeští badatelé okupují stále častěji místa ve studovných archivů a knihoven. A tím to, bohudík, nekončí, pokud nás pokrok (opravdu vždy pokrok?) digitálního světa nepřiková doma a nepřipraví nás o inspirativní přímé kontakty s archivy a archiváři, kteří otevírají dveře do svých, lhotejnost zda ctihodných (jako v případě Domáciho, dvorského a státního archivu) nebo moderních studoven, dříve laboratoří. Ale pesimismus zde není na místě. Budou vždy možnosti, jak se dostat blíže, a objeví se jistě témata, která budeme společně

řešit. Ale, a to chci podtrhnout, objeví se rovněž problémy, o které se budeme přít, abychom nakonec došli ke konsensu.

Zda je možné tuto hodinu a minutu možné v jistém smyslu označit za přelomový moment, nevím. Co ale vím, je to, že je výrazem úzké a nedělitelné blízkosti Rakouska a České republiky, alespoň v oblasti humanitních věd. Je to málo nebo dost? Odpovězte si, prosím, na tuto v žádném případě jen řečnickou otázku každý sám. Já osobně jsem to již udělal.

Přeji vám vše dobré jak ve vědeckém, tak v soukromém životě, ve vaší práci a zvláště spolupráci a spojuji tato slova s mými upřímnými díky za vaši pozornost.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Obr. 1: Obálka Průvodce po Rakouském státním archivu pro českého návštěvníka

Obr. 2: Wolfgang Maderthaner, generální ředitel Rakouského státního archivu ve Vídni

Obr. 3: Lorenz Mikoletzky, emeritní generální ředitel Rakouského státního archivu ve Vídni

Obr. 4: Ivan Hlaváček, emeritní vedoucí katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze

Fotografie: Petr Buček

JIRÍ KŘEŠŤAN: ZDENĚK NEJEDLÝ, POLITIK A VĚDEC V OSAMĚNÍ. PRAHA – LITOMYŠL 2012.

Křesťanova biografie Zdeňka Nejedlého se okamžitě po vydání stala na poměry české historické vědy skutečnou mediální senzací. Symbolickým završením série recenzí a rozhovorů s autorem bylo udělení ceny Magnesia litera za nejlepší publikaci roku 2012 v oblasti literatury faktu. Kniha představuje dlouho očekávaný autorský počín, jenž byl vystavěn na základě dlouhé řady dílčích studií, které reflektovaly činnost Zdeňka Nejedlého či blízká témata.¹ Rovněž je třeba připomenout, že velké biografii předcházela starší Křesťanova knižní studie analyzující Nejedlého promyšlení „české otázky“.² V podobě recenzované publikace byl čtenářům předložen text, který představuje završení dlouhodobého a systematického výzkumu nejen životních osudů Zdeňka Nejedlého, nýbrž celé řady souvisejících témat.

Přestože je biografie čtenářsky nesmírně atraktivním žánrem a představuje jednu z možných a často využívaných cest historické vědy k širšímu čtenářskému publiku, česká historiografie moderních a soudobých zatím nenabídla mnoho skutečně přelomových prací tohoto druhu.³ Například domácímu výzkumu českého a slovenského komunismu životopisný žánr rozhodně nedominoval.⁴ Biografii jako co možná nejvíce všestranný pohledu na „život a dílo“ dané osobnosti,

¹ Srov. zejména Křesťan, Jiří: Intelektuálové bez rozumu? Učenec Zdeněk Nejedlý a fascinující půvab komunismu. In: Kárník, Zdeněk – Kopeček, Michal (eds.): *Boľševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu V*. Praha 2005, s. 15–41; týž: „Poslední husita“ odchází. Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ. *Soudobé dějiny* 1, 2005, s. 9–44; týž: Srdece Václava Talicha se ztratilo: k problému národní očisty. *Soudobé dějiny* 1, 2009, s. 69–111 a 2–3/2009, s. 243–275.

² Křesťan, Jiří: *Pojetí české otázky v dile Zdeňka Nejedlého*. Praha 1996.

³ „Předlistopadová“ historiografie komunismu nabídla několik důležitých biografických studií. Srov. Galandauer, Jan: Šmeral: Bohumír Šmeral 1880–1914. Praha 1981; týž: Bohumír Šmeral: 1914–1941. Praha 1986; Holá, Věra: Jan Šverma: 1901–1944. Praha 1985; Hradilák, Zdeněk: Josef Guttmann – konflikt rozumu a svědomí. *Revue dějin socialismu* 5, 1968, s. 645–680.

⁴ Srov. např. Benčík, Antonín: *Téma: Alexander Dubček*. Praha 2012; Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno 2009; týž: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný – vzestup a pád „lidového“ aparátčika*. Brno 2011; týž: *Kronika komunistického Československa. Alexej Čepička – dobová dramata komunistické moci*. Brno 2011; týž: *Mocní a bezmocní*. Toronto 1989; Pávková, Jana: *Demagog ve službách strany: portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*. Praha 2008; Tomek, Prokop: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Praha 2009.

s přesahy k obecnější analýze např. společenského či kulturního vývoje v určitém historickém období, se dosud vydané práce dokázaly přiblížit jen ve velmi omezené míře. Křesťanův autorský záměr byl však ještě komplikovanější. Jeho cílem nebylo předložit životopis komunistického politika či portrét historika a veřejného intelektuála. Za objekt svého výzkumu si vybral osobnost, která šíří svého vědeckého, publicistického i politického záběru pokrývá badatelsky jen těžko zvládnutelné množství témat. Životní příběh Zdeňka Nejedlého začíná v poslední třetině 19. století a uzavírá se v éře československého post-stalinismu na počátku 60. let století následujícího. Intelektuál mnoha zájmů se zjevnou chutí k psaní po sobě zanechal nepřehledné množství textů, které před historika staví obrovskou masu pramenného materiálu. K tomu je třeba připočíst Nejedlého rozsáhlé a dlouholeté aktivity na poli kultury, vzdělávání a politiky, které jsou zaznamenány v dobovém tisku, úředních pramenech, korespondenci i v textech memoárového charakteru. Pokud se historik rozhodne psát komplexní biografii, která má ambici postihnout rodinné zázemí, společenské vztahy, intelektuální vývoj i politickou činnost osobnosti Nejedlého formátu, musí se nejprve vypořádat s problémem roztrídění značného množství informací a jejich následného seřazení do smysluplného historického vyprávění. Napsání takto zešíroka pojaté biografie proto není pouze završením rozsáhlého historiografického výzkumu, ale také svébytným literárním výkonem.

Právě literární stránka textu představuje jeden z výrazných poznávacích znaků knihy. Již v kratších „nejedlovských“ studiích, které předcházely finální biografii, se Jiří Křesťan profiloval jako historik, který klade velký důraz na literární jazyk historiografického textu. Nejedná se však o formální exhibici. Křesťan se programově snaží o historiografii, která objekt svého bádání podrobuje psychologizující analýze. Tento přístup v sobě skrývá nejedno úskalí a záleží na zručnosti historika, zda dokáže předložit přesvědčivý portrét zkoumané osobnosti, nebo v této nesmírně náročné autorské disciplíně odhalí své tvůrčí slabiny a čtenáři nabídne nevěrohodnou biografickou skicu či, v horším případě, psychologizující kýč, který je spíše stylistickým cvičením než historiografickou analýzou.

Již ve svých starších textech si Křesťan dokázal vybudovat velmi specifický a rozpoznatelný autorský styl. V recenzované práci toto své literární úsilí završuje. Nejvíce narativní pasáže pak představují zdařilý pokus o čtenářsky atraktivní historiografii. Autor se při vytváření portrétu osobnosti Zdeňka Nejedlého nebo při popisování jeho rodinného života úspěšně pohyboval na hranici obořových konvencí. Výsledkem je velmi čtivý a přesvědčivý text, který však vyžaduje akceptování autorových pravidel hry, respektive pravidel jeho specifického zacházení s historiografickým textem. Čtenář, který vyhledává výrazný autorský

rukopis a oceňuje dějepisectví, které se neleká inspirace beletristickým psaním, bude s Křesťanovou knihou nadmíru spokojen. Zvolený styl vyprávění umožnil podat Nejedlého dlouhý a spletitý životní příběh v ucelené podobě. Ocenit je třeba také ironickou linku, která prostupuje vyprávěním a umožňuje mnohdy vyhrocené a dramatické příběhy, často umocňované Nejedlého až narcistní sebestylizací, podat s potřebným nadhledem. Vytvoření plastického portrétu umožnila zejména práce s velkým množstvím pramenných materiálů osobní povahy. Autor knihy z nich vytěžil maximum a dokázal skloubit často velmi protichůdné výpovědi o Nejedlém s bezprostřední reflexí Nejedlého života z pera jeho příbuzných, nejbližších přátel a spolupracovníků i jeho samého.

Pasáže knihy věnující se Nejedlého soukromí či charakterizující vývoj jeho osobnosti jsou výrazné díky výše popsanému literárnímu pojetí a udávají rytmus vyprávěnému příběhu. Druhou rovinu knihy tvoří analytické oddíly, které představují Nejedlého jako vědce, publicistu a politika. „Veřejný Nejedlý“ představuje pro autora biografie další obtížnou zkoušku. Není zrovna snadné nastínit v rámci jedné knihy všechny odborné a politické aktivity tak hyperaktivního vědce a veřejného intelektuála. Křesťan svou analýzu Nejedlého vědeckého a publicistického díla a veřejného působení strukturuje kolem výrazných kauz či odborných diskuzí. Jestliže výklad o hudební vědě stojí na dlouhodobém sporu o Smetanu a Dvořáka, historiografickou linii knihy určuje velká diskuze o interpretaci českých dějin, respektive dějin českého národa. Logickým leitmotivem „politických dějin Zdeňka Nejedlého“ je jeho cesta ke komunismu, respektive vývoj od národního hnutí ke stalinismu. Třetí okruh otázek tvoří působení Nejedlého jako kulturního aktivisty, muže zapojeného do nejedné kulturní či kulturně-politické iniciativy. Všechny tři okruhy pak propojuje Nejedlý jako neúnavný publicistický glosátor a vytrvalý polemik. Také v pasážích věnovaných vědecké činnosti a obecně Nejedlého historickému a politickému myšlení se autor snaží o výklad propojující analýzu Nejedlého díla s popisem sociálního prostředí, v němž tyto texty vznikaly. Výsledkem je sociálně-kulturní analýza, která ukazuje, v jakých společenských souvislostech se formovalo Nejedlého myšlení a jak jeho koncepce či polemické vstupy ovlivňovaly českou vědu, kulturu a politiku. Za velmi důležité považují detailní vyličení vzniku a následného vývoje komunity „věrných“ obklopujících Nejedlého a tvořících jeho intelektuální zázemí. Křesťan přesvědčivě dokazuje, že Nejedlého myšlení vznikalo v interakci s prostředím, v němž se jako mnohostranně zaměřený intelektuál pohyboval – ať už se jednalo o diskuze v nejužším kruhu spolupracovníků či o velké spory, které udávaly směr zásadním společenským debatám. Za slabší momenty biografie pak považují pasáže, v nichž se autor při líčení Nejedlého veřejných aktivit omezil na výčet

spolupracujících či s aktivitou jinak souvisejících osobností. Snaha o rozšíření informačního přínosu práce je zde spíše na obtíž plynulosti výkladu.

Z celé řady témat, kterým se kniha věnuje, považuji za důležité vyzvednout otázku Nejedlého vztahu ke komunismu. Autor na příkladu politického vývoje významného českého intelektuála propojil českou modernu se stalinismem. Navázal tak na starší pokus Alexeje Kusáka o nalezení kořenů českého kulturního stalinismu.⁵ Křesťan prostřednictvím Nejedlého cesty ke komunismu vykresluje široké podhoubí revolučního socialismu v české intelektuální scéně. Ukazuje, jakými způsoby bylo možné národně a sociálně emancipační argumentaci integrovat do radikálního pojetí marxismu. Významným přínosem práce je pečlivé mapování postupných proměn myšlenkového věta české socialistické či k socialismu inklinující inteligence. Tato analýza dlouhodobých posunů v politickém myšlení pak vede k tomu, že Nejedlého příklon ke komunismu není líčen jako pozdní radikalismus ješitného starce. Právě naopak – Křesťanův výklad velmi přesvědčivě ukazuje, kde byly kořeny úspěchu komunistických myšlenek v českém prostředí a jaké pohnutky mohly vést nejednoho intelektuála do řad komunistického hnutí. Zkoumání cesty ke komunismu na příkladu Zdeňka Nejedlého pak umožnilo otevřít otázku fungování intelektuála ve vrcholné politice, s níž v tomto konkrétním případě úzce souvisí téma osobní zodpovědnosti politika v čase diktatury. Detailní pohled do zákulisí Nejedlého politické kariéry ukazuje, jaká byla jeho pozice v mocenských strukturách komunistické strany. Pasáže věnované moskevskému exilu a činnosti Nejedlého v nejvyšších patrech stranického a státního aparátu či ve vedení Československé akademie věd vypovídají mnohé o rozporuplné kariéře „rudého profesora“ v komunistické politice. Křesťan se nesnaží o jednoznačnou interpretaci Nejedlého kariéry vrcholného politika. Kniha není obžalobou, ale ani shovívavou rehabilitací. Nabízí detailní sondu do světa československých politických elit v období stalinismu se všemi dilematy a konflikty, které s sebou působení ve vedení „strany a státu“ neslo. Práci uzavírá portrét oslavovaného, avšak od mocenského centra i intelektuální obce izolovaného stranického doyena, tedy Zdeňka Nejedlého „v osamění“.

Křesťanova práce kromě poutavého vyličení životního příběhu Zdeňka Nejedlého představuje také důležitý příspěvek k tématu, které stále ještě čeká na obsáhlejší historiografické zpracování. Je jím genealogie českého komunismu, neboli zkoumání dlouhodobých společenských, kulturních a dalších procesů, která vedly k triumfu KSČ po roce 1945. Mnohovrstevnatý portrét Zdeňka Nejedlého naznačuje, že při hledání kořenů poválečného vytváření státního socialismu si nevystačíme s tradičním konstatováním o vlivu Sovětského svazu či

⁵ Kusák Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha 1998.

společenském působení vzpomínek na velkou hospodářskou krizi a druhou světovou válku. Jiří Křesťan prostřednictvím biografického textu naznačil, že je třeba analyzovat delší kontinuity, jejichž počátky budou historici nacházet již v období, kdy se formovala moderní česká společnost.

Vítězslav Sommer

Křesťan, Jiří: Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění, Paseka – Národní archiv. Praha – Litomyšl 2012, 569 s.

PRŮVODCE PO RAKOUSKÉM STÁTNÍM ARCHIVU VE VÍDNI PRO ČESKÉHO NÁVŠTĚVNÍKA

Početnější kolektiv autorů z pracovníků archivů případně i jiných historických pracovišť České republiky vydal jako výsledek grantového projektu GA ČR, reg. č. 409/08/0296 „Průvodce po fondech a sbírkách Rakouského státního archivu ve Vídni pro českého návštěvníka“, jehož nositelem byl v letech 2008–2010 Národní archiv. Z výzkumu vznikla obsáhlá publikace Průvodce po rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka vydaná dvěma subjekty – Národním archivem a nakladatelstvím Scriptorium, spolkem pro nekomerční vydávání odborné literatury. Po úvodu jedné z autorek Evy Drašarové, ředitelky Národního archivu v Praze, krátké předmluvě prof. dr. Lorenze Mikoletzkeho, emeritního generálního ředitele Rakouského státního archivu ve Vídni, následovalo obsáhlejší uvedení do problematiky Průvodce od Jana Kahudy. Na základě obsahu je možno se seznámit s autorským kolektivem i s problematikou, již se jednotliví autoři zabývali. Na závěr (na s. 907–911) je připojeno německé resumé.

V oddělení, které se nazývá Domáci, dvorský a státní archiv, s nímž čtenáře seznámil Jan Kahuda, odborný pracovník Národního archivu (dále NA), který se zde dále zabýval také fondovými skupinami Diplomacie a zahraniční politika před rokem 1848, Kabinetní archiv a částečně Zemská oddělení, jako spoluautor ve skupině Diplomacie a zahraniční politika 1848–1918 a částečně Zemská oddělení, jako spoluautor se věnoval Luboš Velek, ředitel Masarykova ústavu AV ČR. Habsbursko-lotrinskými domácími/rodinnými archivy se zabývala Eva Gregorovičová, odborná pracovnice NA, archivy dvorských úřadů, soukromých a rodinných fondů a zvláštní fondy popsal Pavel Koblasa, odborný pracovník NA. Listinnými řadami se zabýval Jan Hrdina z Archivu hlavního města Prahy, sbírkami rukopisů Martina Hrdinová a částečně jako spoluautor zpracovával Zemská oddělení Jaroslav Šulc, vedoucí SOkA Praha západ. V oddělení Všeobecný státní archiv, s nímž čtenáře seznámil opět Jan Kahuda, který nastínil i zde obecný přehled sbírek a fondů a spolu s Milanem Vojáčkem, vedoucím pracovníkem NA se věnoval fondovým skupinám Vnitro a Spravedlnost a dále ještě Vyučování a kultus spolu s odbornou pracovnící NA Pavlou Lutovskou. Milan Vojáček se pak ještě věnoval samostatně zemědělství a Jan Kahuda Sbírcem map, plánů a fotografií. Fondové skupině Obchod se věnoval Tomáš Kalina, vedoucí pracovník NA, Šlechtickému archivu Jan Županič z Ústavu světových

dějiny FF UK, osobním pozůstalostem Eva Drašarová, Rodinným archivům Petr Maťa z Vídeňské univerzity, Marie Mírková a Pavel Koblasa z NA a Dopravě Miroslav Kunt, odborný pracovník NA. Do problematiky oddělení Finančního archivu a Archivu dvorské komory s obecným přehledem fondů uvedl čtenáře Karel Koucký, odborný pracovník NA, který rovněž seznámil čtenáře s fondovou skupinou Nová dvorská komora, zatímco Starou dvorskou komoru přiblížil Petr Maťa. Koucký spolu s Kahudou podali také informace o Zvláštních fondech a sbírkách tohoto oddělení a Milan Vojáček o vídeňském ministerstvu financí. V posledním oddělení Válečný archiv přiblížil přehledem jeho sbírek a fondů Jaroslav Šulc. Fondovou skupinou Personalia se v něm zabývala Dagmar Kutílková, která prozkoumala rovněž i další fondové skupiny – Personalia, Akta sociálního zabezpečení, Akta vojenských odměn, Vrchní velení ozbrojených sil a Vrchní velitelství. Jaroslav Šulc se věnoval průzkumu fondových skupin Polní akta (spolu s Dagmar Kutílkovou), Archivy vojenských těles, Ústřední úřady (spolu s Dagmar Kutílkovou), Podřízené vojenské úřady, Vojenské výchovné a vzdělávací ústavy a Sbírká map a plánů. Poslední fondovou skupinu tohoto oddělení a archivu vůbec Rukopisy zpracovala Martina Hrdinová, odborná pracovnice Masarykova ústavu a Archivu AV ČR.

Celá práce podává přehled nejzajímavějších a nejdůležitějších fondů, bez nichž by se zpracování národních dějin i další historické výzkumy v tomto směru téměř ani neobešlo. Dnešní rakouský státní archiv byl zřízen zákonem Rakouské republiky č. 94/1945 za dne 28. 7. 1945, avšak obsahuje vlastně téměř všechny důležité archivní fondy, které dříve spravovali jeho předchůdci. Pro výzkum dějin českých zemí je tedy důležité poznávání historie v období let 1526–1918. S nejstaršími dokumenty se můžeme setkat již v oddělení Domáci, dvorský a státní archiv. K velmi starým fondům patří např. Habsbursko-lotrinské domácí archivy, které zabírají období od 12. století až do roku 1918. Samostatný fond tvoří i Lotrinský archiv z 12.–18. století, získaný jako dědictví po Františku Štěpánovi Lotrinském a Estenské archivy (12.–19. stol.) nabyté jako dědictví sňatkem arcivévodvy Ferdinanda s Beatricí d'Este. K nejstarším fondům patří také Stará kabinetní akta z let 1523–1803. Ze středověku (12. stol.) pocházely také některé archivy dvorských úřadů, soukromých a rodinných fondů. Zcela nejstarší (od poč. 9. stol.) jsou pak listinné řady, sbírky odlitků, pečeti a typářů, opisy a tisky státních smluv (do r. 1918). Má podobný rozsah jako sbírka rukopisů, která obsahuje celkem 533 položek.

V průvodci je možno najít upozornění na některé velké množství materiálů k dějinám Čech, Moravy a Slezska od všeobecné až na aktovou úroveň zhruba od dob husitských válek (velká pozornost bývala věnována i třicetileté válce) až

téměř po polovinu 20. století. Některé materiály jsou vsuktku jedinečné a marně bychom k nim hledali ekvivalenty v našich archivních fondech na různých úrovních sítě našich archivů. K takovým příkladům může např. patřit rodinný archiv Auerspergů z let 1450–1940. Auerspergové vlastnili mnohá panství v rakouských dědičných zemích i v uherské polovině říše. V meziválečné ČSR patřila všem tehdejšími rodovými liniím panství Čistá, Zelená Hora, Dolní Kralovice, Hostašov, Nasavrky, Podmolí, Žleby a Vlašim. Své archiválie odvezli po 2. světové válce do Rakouska. V současné době je depozitem. Do státního archivu byl převzat v roce 1956 a k jeho studiu je nutné si vyžádat povolení vlastníka. Podobná situace (většinou bez vyžadování povolení) je také u některých osobních pozůstalostí.

Jednotlivé fondové skupiny Všeobecného správního archivu (popis jeho sbírek tvoří III. oddíl publikace), které vlastně reprezentovaly příslušné resortní archivy, které se postupně slučovaly a registry jednotlivých úřadů byly přejímány do archivů. V tomto oddílu se tedy můžeme setkat s písemnostmi z oblasti vnitra (1550–1918), spravedlnosti (1525–1918), vyučování a kultu (1500–1940), zemědělství (1868–1918), obchodu (1848–1918) a dopravy (1824–70. léta 20. století). V oddělení se ještě nachází Šlechtický archiv (1500–1918), osobní pozůstalosti (1800–1945), rodinné archivy (1330–1990), sbírky plánů, map a fotografií (1750–1950) a audiovizuální sbírky (1945–2005). Nejdůležitější fondovou skupinou v tomto ohledu je bezesporu Vnitro a v ní zejména pro starší období dějin fond Dvorská kancelář. Samostatná dvorská kancelář pro rakouské dědičné země byla zřízena císařem Maxmiliánem I. v 1. polovině 16. století. A občas byla spojována znovu s říšskou kanceláří, zejména ke konci své existence v 1. polovině 19. století. Během josefinského období prošel fond velkou skartací. Po roce 1848 byla registratura dvorské kanceláře předána ministerstvu vnitra a postupně se pořádala. Tento fond patří mezi fyzicky nejpoškozenější celky Rakouského státního archivu. V roce 1927 byl značně poškozen při požáru Justičního paláce ve Vídni. Při několika sondách bylo toto poškození konstatováno také u bohemikálních celků. Významné pro dějiny českých zemí jsou také zde uvedeny další dílčí fondy Dvorské kanceláře. Z fondové skupiny Vyučování a kultus jsou zajímavé např. informace z fondu Dvorské studijní komise z části bohemik pro manipulační období 1760–1791 se dočteme nejen o záležitostech piaristického řádu, jeho škol a regulace platné pro všechny země předlitavské části monarchie, seznamy piaristických škol v Čechách se zachycením jejich finančních poměrů. Školní záležitosti spolu se seznamy studentů i hospodářskými podklady z 2. poloviny 18. století jsou zde uvedeny i z dalších míst v českých zemích a téměř ze všech druhů škol od farních a označených jako obecných, přes střední školy (zejména gymnázia), vyšší

až k vysokým školám. Jistým doplňkem k těmto informacím platná vlastně pro všechny zde uvedené rezorty je fondová skupina Sběrka map, plánů a fotografií. V tomto směru může být např. zajímavá sbírka plánů církevních staveb v Čechách a na Moravě, kde je např. možno získat mnoho tohoto materiálu zejména v 1. polovině 19. století s časovými přesahy do konce 18. století i století 20. Z tohoto období jsou také plány škol, veřejných staveb a budov státních úřadů, věznic, káznic, celnic, hospodářských objektů, zdravotnických a dobročinných institucí, městských budov, vojenských objektů, silnic (i mapy), kašen, vodovodů, vodních cest, poštovní mapy, železniční mapy, zemské mapy, plány měst, geologické mapy a mapy krajů. Sběrka map a plánů má ještě druhou část.

Pro historiky speciálněji zaměřené na hospodářské dějiny bude mít jistě veliký význam bádání v oddílu IV. Finanční archiv a archiv dvorské komory. Tyto fondy zůstaly samostatnými i po reformě archivu koncem roku 2006. První zmínky o Archivu dvorské komory, která vlastně představuje nejstarší vídeňský centrální archiv, pocházejí až z roku 1578, avšak některé celky jsou již z přelomu 15. a 16. století z doby panování císaře Maxmiliána I. Archiv plnil funkci staré registratury. V některých fondech jsou jasně vyčleněna bohemika nebo materiály pro Čechy, Moravu a Slezsko. Oddíl má též vlastní sbírku map a plánů i sbírku jiných zvláštních fondů. Velmi zajímavé jsou především fondy spojené s dějinami mincovnictví.

Válečný archiv tvoří od roku 1945 samostatné oddělení Rakouského státního archivu. Stará se o archiválie o archiválie vzniklé z proveniencie habsburské, rakouské a později rakousko-uherské branné moci a jejich orgánů do roku 1918. Obsahuje některé fondy zhruba od konce 16. století. V současné době obsahuje personalia (18.–20. stol.), akta sociálního zabezpečení (1749–1986), vojenské matriky (1618–1938), válečné ztráty (1914–1918), akta vojenských odměn (1757–20. století), polní akta (1323–1918), která v sobě zahrnují Stará polní akta (1323–1882, Armádní akta (1631–1878), Válečné paměti (16.–20. stol.), Armádní vrchní velitelství (1914–1918) a Nová polní akta (1914–1918)). Dále zde můžeme ještě najít archivy vojenských těles (18.–20. stol.), vrchní velení ozbrojených sil (1808–1918), tělesné gardy (1625–1918), ústřední úřady (16.–20. stol.), podřízené vojenské úřady (17.–20. stol.), územní velitelství (18.–20. stol.), vojenské ústavy (18.–20. stol.), vojenské výchovné a vzdělávací ústavy (18.–20. stol.), válečné námořnictvo (18.–20. stol.), archiv letectva (1908–1919), sbírku map a plánů (1480–současnost), obrazovou sbírku a audiovizuální sbírky (1737–20. stol.), vojenské pozůstalosti (od r. 1650), rukopisy (od r. 1400) a sbírku letáků, plakátů a novinových výstřížků. Na závěr publikace následuje 5 stran německého shrnutí.

Průvodce jistě vzbudí velký zájem široké odborné veřejnosti. Vždyť jsou v něm soustředěny informace, které pomohou rozšířit okruh historického pohledu na dějinný vývoj na základě pramenů. Tento přístup vzniklý na základě nově otevřené možnosti historického poznávání přinese možná i potvrzení hypotéz nebo také doplnění i korekci výsledků, které bylo možné dříve pouze předpokládat např. na základě literatury, k níž se zatím pouze s obtížemi sháněli reálné důkazy. Jisté tedy je, že práce s průvodcem přinese značné ušetření času při plánované návštěvě po Rakouském státním archivu ve Vídni nebo dokonce řadu badatelů k této návštěvě přivede.

Václav Bartůšek

Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka, Národní archiv – Scriptorium, spolek pro nekomerční vydávání odborné literatury. Praha 2013, 912 s.

ROBERT GERWARTH: REINHARD HEYDRICH. HITLERŮV KAT

Po anglickém a německém vydání biografie o Reinhradu Heydrichovi od německého historika Roberta Gerwartha v roce 2011 následoval v loňském roce k radosti českého čtenáře i český překlad knihy s názvem „Reinhard Heydrich. Hitlerův Kat“ vydaný v Nakladatelství Paseka.

Profesor moderních dějin a ředitel Centra válečných studií na univerzitě v Dublinu Robert Gerwarth studoval několik let pracovní i soukromý život jednoho z ústředních představitelů mocenského systému Třetí říše. Reinhard Heydrich byl během své poměrně krátké kariéry ukončené atentátem v Praze v roce 1942 šéfem Hlavního úřadu říšské bezpečnosti v Berlíně, šéfem bezpečnostní policie a SD, zastupujícím říšským protektorem v Čechách a na Moravě a v neposlední řadě organizátorem tzv. konečného řešení židovské otázky.

Bibliografii rozdělil autor do devíti kapitol věnovaným jednotlivým etapám Heydrichova života a jeho pracovní kariéry. První kapitola však nezačíná narozením, ale příznačně smrtí R. Heydricha v Praze po atentátu provedeným československými parašutisty vyslanými z Velké Británie. V květnu 1942 měl Heydrich soukromě i profesně důvod ke spokojenosti: Ve věku 38 let byl po Heinrichu Himmlerovi nejmocnějším mužem SS, na konferenci ve Wannsee se potvrdila jeho vůdčí role při tzv. konečném řešení židovské otázky v celé okupované Evropě, jako zastupující říšský protektor v Praze tvrdě zakročil proti odbojovému hnutí v Protektorátu Čechy a Moravu, manželka Lina von Osten s ním čekala čtvrté dítě, rodina s dvěma syny Klausem a Heiderem a dcerou Silke žila na zámeckém sídle v Panenských Břežanech nedaleko od Prahy. Právě cesta z Břežan do Prahy, která měla pokračovat do Berlína k Adolfu Hitlerovi, byla pro zastupujícího říšského protektora v Čechách a na Moravě cestou poslední. Jak známo 27. května 1942 provedli členové paraskupiny Anthropoid Jan Kubiš a Jozef Gabčík atentát, jehož následkům Reinhard Heydrich o několik dní později v Praze podlehl.

V druhé kapitole se s autorem přeneseme do Heydrichova mládí. Reinhard Tristan Eugen se narodil do katolické rodiny operního pěvce a hudebního skladatele Bruno Heydricha v Halle nad Sálou 7. března 1904. Hospodářský úpadek rodiny přivedl v roce 1922 mladého Heydricha s jistým hudebním nadáním k říšskému námořnictvu, které slibovalo slušný příjem a společenskou vážnost.

Tuto kariéru však ukončil vojenský čestný soud v roce 1931, který R. Heydricha z námořnictva vyloučil pro porušení slibu manželství a arogantní chování.

Druhou šanci, jak zní i název další kapitoly, poskytlo Heydrichovi setkání s Heinrichem Himmlerem v Mnichově budujícím tajnou službu SS, za nímž viděl návrat k uniformě a potažmo i znovuzískání své snoubenky, stoupenkyně NSDAP, Liny von Osten. V březnu 1933, kdy se nacionální socialisté dostali k moci i v Bavorsku, byl H. Himmler jmenován policejním prezidentem v Mnichově a Heydrich vedoucím oddělení politické policie, později šéfem celé bavorské politické policie. Z této pozice zahájil pronásledování domnělých i skutečných odpůrců nacistického režimu, které posílal do nově zřízeného koncentračního tábora v Dachau. S Himmlerem se jim v krátké době podařilo podřídit politickou policii téměř všech německých zemí vedení SS a v dubnu 1934 převzali po dohodě s Hermannem Göringem i vedení tajné státní policie (gestapa) v Prusku.

Další kapitolou s názvem Potírání“nepřátele říše“ věnuje R. Gerwarth budování říšského mocenského aparátu po odstranění vedoucích představitelů SA. V červnu 1936 jmenoval A. Hitler Himmlera šéfem německé policie a ten pověřil následně Heydricha vedením nově zřízeného Hlavního úřadu bezpečnostní policie. Za ústřední nepřátele režimu považoval R. Heydrich zejména komunisty, židy, katolické duchovenstvo a svobodné zednáře.

V páté kapitole přibližuje autor několik důležitých událostí z let 1938 až 1939 předcházejících vypuknutí války. Mezi tyto události zařadil boj o nástupce Wernera Blomberga na postu říšského ministra války, anšlus Rakouska, říšskou křišťálovou noc, připojení čs. pohraničí k Říši, okupaci Čech a Moravy a operaci Tanenberg, tedy připravovanou zatýkácí akci proti polské elitě. Šéf bezpečnostní policie a SD Reinhard Heydrich měl na výše uvedené dění značný vliv, jeho role v něm byla často klíčová.

Názvem Experimenty s masovým vražděním pokřtil autor další kapitolu své knihy. Věnoval jí zahájení druhé světové války přepadením Polska a pronásledování židů na okupovaném polském území. Podle Heydrichova návrhu měli být polští židé koncentrováni v městských ghettem s cílem jejich pozdější deportace. V této kapitole se dostalo místa také zřízení a organizaci Hlavního úřadu říšské bezpečnosti v Berlíně, v jehož čele R. Heydrich na podzim 1939 stanul.

Sedmou kapitolou provázají důležité mezníky ve vedení války. Rychlost německého postupu na západě Evropy údajně překvapila nejen Heydricha, ale i většinu německých generálů. Heydrichova snaha prosadit bezpečnostní policii v obsazených zemích nebyla bohužel příliš úspěšná, proto se s větším zaujetím pustil do řešení židovského problému. Objevil se první konkrétní plán přesídlení židů na

Madagaskar. Na sklonku roku 1940 dostal R. Heydrich Göringovým prostřednictvím od Hitlera úkol vypracovat „projekt konečného řešení“. Heydrichova židovská politika se podle R. Gerwartha radikalizovala směrem ke genocidě až v létě 1941 po německém napadení Sovětského svazu. Jeho zásahové oddíly operovaly v týlu armádních skupin a plnily vražedné rozkazy vedení SS. Židovskou otázkou však bylo potřeba řešit komplexně, proto byla v lednu 1942 svolána konference ve Wannsee, kde měl hlavní slovo právě Reinhard Heydrich.

Kapitola s názvem Říšský protektor je věnována Heydrichovu působení v Protektorátu Čechy a Morava ve funkci zastupujícího říšského protektora po odvolání Konstantina von Neuratha na podzim 1941. Vyhlášením výjimečného stavu po svém příchodu do Prahy sledoval R. Heydrich rychlé odstranění příslušníků českého odboje. Reorganizační protektorátní správy zahájenou v lednu 1942 jmenováním nové protektorátní vlády značně omezil kompetence autonomních úřadů v protektorátu. Autor knihy zařadil do této kapitoly také Heydrichovu snahu o maximální hospodářské využití protektorátu a o germanizaci tohoto prostoru. Stranou nezůstává ani jeho židovská deportační politika a vydávání protizidovských nařízení v protektorátu.

Poslední kapitola líčí pohřeb Reinharda Heydricha v Berlíně a dále nastiňuje represivní akce v protektorátu, zejména vyhlazení Lidic.

Dostali jsme se k místu hodnocení představené bibliografie Reinharda Heydricha. Musím se přiznat, že dojem z knihy je značně rozpačitý. V jejím závěru autor uvádí poměrně obsáhlý seznam archivních pramenů z německých, ale i zahraničních archivů. Jmenujme např. Spolkový archiv v Berlíně a jeho pobočky ve Freiburgu a Ludwigsburgu, Archiv Ústavu pro soudobé dějiny v Mnichově, Politický archiv ministerstva zahraničí v Berlíně, Národní archiv v Praze, Archiv státního muzea holocaustu ve Washingtonu, Národní archiv v Kijevě, Ruský státní vojenský archiv v Moskvě (uvedený nepřesně, podle dřívějšího označení, jako Osobyj archiv Moskva). V seznamu najdeme také obsáhlou řadu pramenů tištěných a německé, anglické i české literatury. Ale skutečné využití uvedených pramenů i literatury je více než sporné, o čemž vypovídají i autorovy přímé citace. Kompetentněji mohou tuto skutečnost posoudit pro období Heydrichova působení v Protektorátu Čechy a Morava. R. Gerwarth studoval jen nepatrný zlomek archivního materiálu, který je k této problematice k dispozici, navíc často materiál poněkud druhořadý. O autorově nedostatečné znalosti českých archivních pramenů vypovídá i jeho nejednotná citace totožného archivního fondu.

Gerwarthovu knihu nemohu bohužel považovat za vědeckou bibliografii, ale spíše za knihu určenou široké veřejnosti, která čtivou formou přiblíží čtenáři osobu Reinharda Heydricha. Pro odbornou veřejnost doporučuji spíše práce

takových historiků, jakým je Miroslav Kárný, Jaroslava Milotová a Vojtěch Šustek. Těšíme se na vydání dalšího svazku rozsáhlé edice V. Šustka Atentát na Reinharda Heydricha druhé stanné právo v tzv. protektorátu Čechy a Morava a také na slibovanou monografii tohoto autora.

Monika Sedláková

Gerwarth, Robert: Reinhard Heydrich. Hitlerův kat, Nakladatelství Paseka. Praha – Litomyšl 2012, 445 s.

SEZNAM RESPONDENTŮ V MONOGRAFICKÉ ČÁSTI

Prom. hist. Ruth Ballnerová (* 1929), odborná archivářka Ústředního archivu Ministerstva vnitra a Státního ústředního archivu v Praze (1953–1964), Vojenského historického archivu (1964–1970) a Ústředního archivu ČSAV (1970–1987)

PhDr. Karel Beránek (* 1924), odborný archivář Ústředního archivu Ministerstva vnitra (1952–1954) a Státního ústředního archivu v Praze (1954–1984)

Věra Beránková, prom. hist. (* 1939), odborná archivářka Státního ústředního archivu v Praze (1960–2001)

Mgr. Karel Bolomský (* 1931), odborný archivář Státního ústředního archivu v Praze (1968–1997)

PhDr. Eliška Čáňová (* 1925), odborná archivářka Ústředního archivu Ministerstva vnitra (1952–1954) a Státního ústředního archivu v Praze (1954–1983)

PhDr. Lidmila Franková, CSc. (* 1934), odborná archivářka Státního ústředního archivu v Praze (1959–1964), Vojenského historického archivu (1964–1969), Kabinetu Zdeňka Nejedlého (1969–1970), ředitelka Okresního archivu Pelhřimov se sídlem v Červené Řečici (1971–1991)

PhDr. Věra Helešicová (* 1936), odborná archivářka Státního ústředního archivu v Praze (1959–1996), v letech 1967–1971, 1976–1981 a 1984–1989 pověřena vedením oddělení, 1990–1996 vedoucí oddělení

PhDr. Růžena Hlušičková, CSc. (* 1939), odborná archivářka Státního ústředního archivu v Praze (1962–1989), vedoucí oddělení 1967–1989, a Vojenského historického archivu (1990–1996), ředitelka archivu 1995–1996

Věra Janíková, prom. hist. (* 1933), odborná archivářka Státního ústředního archivu v Praze (1960–1967), vedoucí Archivu České národní rady (1969–1991), odborná archivářka Archivu Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR (1992–2000)

PhDr. Ludmila Kubátová (* 1927), odborná archivářka Ústředního archivu Ministerstva vnitra (1950–1954) a Státního ústředního archivu v Praze (1954–1986), v letech 1979–1985 vedoucí oddělení

PhDr. Alena Nosková (* 1942), odborná archivářka Státního ústředního archivu v Praze/Národního archivu od 1965, v letech 1989–2013 vedoucí oddělení

-
- prom. hist. Karel Novotný (1940–2013), ředitel Okresního archivu Nymburk (1964–1978), referent pro státní archivy Archivní správy MV (1978–2008)
- Mgr. Marie Stupková (* 1930), odborná archivářka Ústředního archivu Ministerstva vnitra (1953–1954) a Státního ústředního archivu v Praze (1954–1989)
- prom. hist. Ludmila Špětová (* 1929), odborná archivářka Ústředního archivu Ministerstva vnitra (1953–1954) a Státního ústředního archivu v Praze (1954–1985)
- Mgr. Alexandra Špiritová (1936–2013), odborná archivářka Ústředního zemědělsko-lesnického archivu, pracoviště Mnichovo Hradiště (1955), Státního archivu Jablonec nad Nisou, pracoviště Mnichovo Hradiště (1956–1959) a Státního ústředního archivu v Praze (1959–1994)
- prom. hist. Ivan Šťovíček, CSc. (* 1938), odborný archivář Vojenského historického archivu (1963–1969), a jeho ředitel (1990–1994), odborný archivář Státního ústředního archivu v Praze (1969–1971 a 1995–2009)
- PhDr. Josef Žabka (* 1939), odborný archivář Státního ústředního archivu v Praze/Národního archivu (od 1962), vedoucí oddělení 1997–2001
- Mgr. Zdena Benešová, vedoucí Archivu Národního divadla
- Jarmila Schlögllová, pracovnice Správního archivu Úřadu vlády ČR

Seznam autorů

- PhDr. Václav Bartůšek, Ph.D., Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4.
- Mgr. Maria Chaloupková, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4.
- Mgr. Jan Kahuda, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4.
- Mgr. Monika Sedláková, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4.
- PhDr. Vítězslav Sommer, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. i., Na Florenci 3, 110 00 Praha 1.
- PhDr. Martin Šámal, Národní muzeum v Praze - Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, Betlémské nám. 1, 110 00 Praha 1.
- Doc. ing. Milan Šimůnek, Ph.D., Laboratoř inteligentních systémů Fakulty informatiky a statistiky Vysoké školy ekonomické v Praze, Nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3.

Paginae historiae
Sborník Národního archivu
21/2013, č. 2: Archivní vzpomínání

Redakce monografické části: Mikuláš Čtvrtník, Michaela Kubišová
Na monografické části dále spolupracovali: Eva Drašarová, David Hubený,
Jan Kahuda, Tomáš Kalina, Jiří Křestan, Lenka Neradová,
Karolína Šimůnková, Josef Žabka

Vedoucí redaktorka: Eva Drašarová

Redakční rada: Emilie Benešová, Jan Kahuda, Vlasta Měšťánková

Redakční kruh: Marie Bláhová, Waclaw Gojniczek, Tomáš Kalina, Jana Konvičná,
Jiří Křestan, Zlatuše Kukánová, Lenka Matušíková, Sheilagh C. Ogilvie, Jaroslav Pažout,
Zdislava Röhsner, Vladimír Růžek, Helena Sedláčková, Monika Sedláková, Vlasta Valeš

Lektorace monografické části: Ivan Hlaváček, Jindřich Schwippel

Lektorace dalších příspěvků: Pavel Fojtík, Pavel Koblasa, Miroslav Kunt, Milan Vojáček

Překlad německých resumé: Markéta Kachlíková

Grafická úprava, sazba a návrh obálky: Nová tiskárna Pelhřimov, s. r. o.,
Krasíkovická 1787, 393 01 Pelhřimov

Sborník *Paginae historiae* je zapsán do evidence periodického tisku vedené
u Ministerstva kultury pod číslem MK ČR E 20580.

Sborník *Paginae historiae* je zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných
periodik vydávaných v ČR vedeného Radou pro výzkum, vývoj a inovace.

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

Vydal Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4 v roce 2013.

<http://nacrz.cz/E-publ/paginae.aspx>

Vytiskla Nová tiskárna Pelhřimov, s. r. o., Krasíkovická 1787, 393 01 Pelhřimov.

Vydání první

Počet stran: 452

ISBN 978-80-7469-015-0

ISSN 1211-9768